

MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

XLV

ARHEOLOGIE – RESTAURARE – CONSERVARE

DE LA CASĂ LA ACASĂ

*Despre organizarea internă a așezărilor,
gospodăriilor și caselor*

Simpozionul științific organizat la Zalău,
19-21 octombrie 2023

ZALĂU
2023

EDITOR ȘEF: Dr. Corina BEJINARIU

COLEGIUL DE REDACȚIE

Dr. Horea Pop – redactor șef
Dr. Dan Deac – redactor responsabil
Dr. Dan Băcueț-Crișan – secretar de redacție
Dr. Sanda Băcueț-Crișan – membru
Dr. Ioan Bejinariu – membru
Dr. Emanoil Pripon – membru
Dr. Horațiu Cociș – membru

COLEGIUL EDITORIAL

Prof. univ. Dr. Gheorghe LAZAROVICI, Universitatea Eftimie Murgu, Caransebeș, România
Dr. Tiberius BADER, Hemmingen, Baden-Wurttemberg, Germania
Prof. univ. dr. hab. Gelu FLOREA, Departament Istorie Antică și Arheologie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca (România)
Cercet. șt. I dr. hab. Coriolan H. OPREANU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România
Cercet. șt. I dr. Ioan STANCIU, Institutul de Arheologie și Istoria Artei (Academia Română), Cluj-Napoca, România
Prof. univ. dr. Sorin MITU, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România
Prof. univ. dr. Adrian IVAN, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România
Drd. Dan Octavian PAUL, Muzeul Banatului, Timișoara, România
Prof. univ. dr. Sorin NEMETI, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, România
Dr. Viorica RUSU-BOLINDEȚ, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, România.

Responsabilitatea pentru conținutul științific al articolelor, pentru formulări și calitatea rezumatelor în limbă străină revine în întregime autorilor.

Ilustrație coperta I: Locuință din perioada târzie a Primei Epoci a Fierului, descoperită în anul 2016, în situl arheologic de la Dealul Lupului, Zalău, județul Sălaj (Arhiva foto a Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău).

ACTA MVSEI POROLISSENSIS

Anuarul Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

Orice corespondență referitoare la publicație va fi trimisă pe adresa: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE ȘI ARTĂ ZALĂU, RO-450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260-612223, fax: 004-0260-661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com	Toute correspondance sera envoyée à l'adresse: MUZEUL JUDEȚEAN DE ISTORIE SI ARTA ZALAU, RO-450042 Zalău. Str. Unirii, nr. 9 Tel.: 004-0260-612223, fax: 004-0260-661706 e-mail: muzeul.zalau@gmail.com
---	---

© EDITURA POROLISSUM A MUZEULUI JUDEȚEAN
ISSN 1016-2801

Tipar: S.C. MEGA PRINT S.R.L. CLUJ-NAPOCA

CUPRINS – SUMMARY – RÉSUMÉ

CASĂ ŞI ACASĂ – O PROBLEMATICĂ MEREU ACTUALĂ.....	7
CORINA BEJINARIU	

NEOLITIC

OBSERVAȚII PRIVIND GROPILE ARSE DIN AȘEZAREA ENEOLITICĂ DE LA ȘOIMUȘ – LÂNGĂ SAT (JUD. HUNEDOARA).....	15
--	----

MIHAELA-MARIA BARBU, IOANA-LUCIA BARBU, IONUȚ-COSMIN CODREA, CRISTINA BODÓ, COSTIN-DANIEL ȚUȚUIANU, MARIUS-GHEORGHE BARBU

OBSERVATIONS REGARDING THE BURNT PITS FROM THE ENEOLITHIC SETTLEMENT FROM ȘOIMUȘ – LÂNGĂ SAT (HUNEDOARA COUNTY)

SOME CONSIDERATIONS ON THE NEOLITHIC SETTLEMENT AT SUPLACU DE BARCĂU-PORT-CORĂU.....	31
--	----

SANDA BĂCUEȚ-CRIȘAN

EARLY NEOLITHIC “ALTARS” OF THE IRON GATES: GENERAL CONSIDERATIONS ON THEIR FORMING TECHNIQUES AND CERAMIC CLAY MATRIX USING COMPUTED TOMOGRAPHY	41
--	----

ADINA BORONEANȚ, MARTA PETRUNEAC, OANA-DANIELA CALANCEA

O LOCUINȚĂ DE SUPRAFAȚĂ APARTINÂND ULTIMEI LOCUIRI NEOLITICE DIN SITUL DE LA LIMBA-OARDA DE JOS	61
---	----

MARIUS-MIHAI CIUȚĂ

A SURFACE DWELLING BELONGING TO THE LAST NEOLITHIC INHABITANCE LAYERS FROM THE SITE OF LIMBA-OARDA DE JOS

AȘEZAREA ENEOLITICĂ DE LA SUPLACU DE BARCĂU-LAPIȘ. LOCUINȚELE TISZAPOLGĂR.....	79
--	----

CRISTIAN VIRAG

THE ENEOLITHIC SETTLEMENT FROM SUPLACU DE BARCĂU-LAPIȘ. THE TISZAPOLGĂR DWELLINGS

EPOCA METALELOR

RECEA “VALEA SULDUBA”, THE LATE BRONZE AGE SETTLEMENT. DOMESTIC SPACE AND CRAFTMANSHIP SPACE.....	109
---	-----

IOAN BEJINARIU

ELEMENTE DE HABITAT PREISTORIC ȘI MEDIEVAL DE LA BADON-NOVE/PIETRIȘ
(COMUNA HERECLEAN, JUDEȚUL SĂLAJ)..... 123

HOREA POP

ELEMENTS OF PREHISTORIC AND MEDIEVAL HABITAT FROM
BADON-NOVE/PIETRIȘ (HERECLEAN COMMUNE, SĂLAJ COUNTY)

O REPREZENTARE A UNEI CASE PALAFITE ENEOLITICE DIN TRANSILVANIA..... 135

CRISTIAN IOAN POPA

A REPRESENTATION OF AN ENEOLITHIC PILE DWELLING FROM TRANSYLVANIA

LUMEA PRIVITĂ DE SUS. LOCUIREA COȚOFENI DE LA ȘESURI – DEALUL PĂSTAIA
(COM. BUCUREȘCI, JUD. HUNEDOARA) 147

**NICOLAE CĂTĂLIN RIȘCUȚA, ANTONIU TUDOR MARC, IOANA
LUCIA BARBU, IOAN ALEXANDRU BĂRBAT**

THE WORLD SEEN FROM ABOVE. THE COȚOFENI INHABITANCE FROM ȘESURI
- DEALUL PĂSTAIA (BUCUREȘCI COMMUNE, HUNEDOARA COUNTY)

MIROS DE PÂINE CALDĂ. AȘA-ZISELE CUPTOARE MENAJERE ÎN DACIA
INTRACARPATICĂ 169

DIANDRA-NATALIA PALL-BOTH

SMELL OF WARM BREAD. THE SO-CALLED HOUSEHOLD
OVENS IN INTRACARPATIAN DACIA

ÎNSEMNÂND DRUMUL SPRE CASĂ. URME ALE UNOR ACTIVITĂȚI RITUALE RECENT
CERCETATE LA ARDEU..... 179

**IOSIF VASILE FERENCZ, ANDREEA DRĂGAN, DIANDRA-NATALIA
PALL-BOTH, DANIEL SPÂNU, VASILE PALAGHIE, RĂZVAN MALANCA,
MIHAI CĂSTĂIAN, DOREL MICLE**

MARKING THE ROAD HOME. TRACES OF RITUAL ACTIVITIES
RECENTLY INVESTIGATED AT ARDEU

SETTLEMENTS ON TERRACES IN THE CENTRAL AREA OF THE DACIAN KINGDOM.
SOME ASPECTS REVEALED BY AIRBORN LIDAR SCANNING 205

AURORA PEȚAN

EPOCA ROMANĂ

GRAFFITI AUS DACIA POROLISSENSIS (III) 219

DAN-AUGUSTIN DEAC

CLOSER TO HOME: A RARE MINIATURE BRONZE LAMP DISCOVERED IN A BARRACK
FROM THE AUXILIARY FORT AT BUCIUMI..... 229

RĂZVAN-GEORGE POSTOȘ

GROPI RITUALE SAU GROPI MENAJERE? O REINTERPRETARE A „FAVISSEI”
TEMPLULUI LUI BEL DE LA POROLISSUM PRIN PRISMA MATERIALULUI ARHEOLOGIC. 237

SERGIU-TRAIAN SOCACIU, VLAD-ANDREI LĂZĂRESCU

RITUAL PITS OR HOUSEHOLD PITS? A REINTERPRETATION OF THE “FAVISSA” OF
THE TEMPLE OF BEL AT POROLISSUM THROUGH THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL
MATERIAL

MIGRAȚII, EV MEDIU

HOUSING AND RELATED INVENTORY: POSSIBLE INDICATORS OF SOCIAL STATUS.
CASE STUDY: ARPADIAN PERIOD DWELLINGS (INVESTIGATED IN THE SYLVANIAN
BASIN) IN WHICH IRON SPURS WERE DISCOVERED 303

DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN

REMAINS FROM THE ARPADIAN PERIOD DISCOVERED IN ZALĂU, CRASNEI STR. /
POLYGON 313

DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN, HORĂȚIU COCIȘ

HABITAT TEMPORAR SAU PERMANENT? LOCUINȚE CU ARME DIN AȘEZAREA DIN
EVUL MEDIU TIMPURIU DE LA SFÂNTU GHEORGHE (JUD. MUREȘ)325

CĂLIN COSMA

TEMPORARY OR PERMANENT RESIDENCE? DWELLINGS WITH WEAPONS FROM THE
EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT FROM SFÂNTU GHEORGHE (MUREȘ COUNTY)

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE PRIVIND HABITATUL ECLEZIATIC MEDIEVAL DE PE
VALEA BARCĂULUI: CERCETĂRI RECENTE LA BISERICA REFORMATĂ DIN ZĂUAN
(JUD. SĂLAJ)361

TIMEA KERESZTES

ARCHAEOLOGICAL CONTRIBUTIONS REGARDING THE MEDIEVAL ECLESIASTICAL
ENVIRONMENT ON THE BARCĂU VALLEY: RECENT EXCAVATIONS AT THE REFORMED
CHURCH FROM ZĂUAN (SĂLAJ COUNTY)

RESTAURARE-CONSERVARE

CERAMICA NEOLITICĂ PICTATĂ - ÎNTRE ARTĂ DECORATIVĂ ȘI FUNCȚIE PRACTICĂ
(III) 371

ANAMARIA ELEKES

PAINTED NEOLITHIC POTTERY - BETWEEN DECORATIVE
ART AND PRACTICAL FUNCTIONALITY (III)

AMPRENTELE TIMPURILOR. CONSIDERAȚII ASUPRA RESTAURĂRII UNEI VERIGI
DACICE DIN BRONZ379

TEODORA JUGRĂSTAN

CONSIDERATIONS REGARDING THE RESTORATIONS OF BRONZE DACIAN SHACKLES

CONSIDERAȚII ASUPRA RESTAURĂRII PATRIMONIULUI NUMISMATIC DE LA
POROLISSUM (PROIECTUL „CIRCUITUL CASTRELOR ROMANE DIN JUDEȚUL SĂLAJ,
2014-2015)383

EMANOIL PRIPON

CONSIDERATIONS REGARDING THE RESTORATION OF THE NUMISMATIC PATRIMONY
FROM POROLISSUM (THE PROJECT “THE ROMAN FORTS FROM SĂLAJ COUNTY
CIRCUIT, 2014-2015”)

VARIA

- VIAȚA ȘI ACTIVITATEA ARHEOLOGICĂ A UNUI MEDIC DIN VALEA LUI MIHAI393
ZOLTÁN KATÓCZ, DOINA-GABRIELA ANANIE
THE HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL ACTIVITY
OF A DOCTOR FROM VALEA LUI MIHAI

RECENZII

- CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, AȘEZAREA NEO-ENEOLITICĂ DE LA ALDENI-GURGUIUL
BALAURULUI, JUD. BUZĂU. O REEVALUARE INTERDISCIPLINARĂ, BIBLIOTECA
MOUSAIOS 19, EDITURA CETATEA DE SCAUN, TÂRGOVIȘTE, 2023, 467 P. 407
VASILE DIACONU

CASĂ ȘI ACASĂ

– O PROBLEMATICĂ MEREU ACTUALĂ

CORINA BEJINARIU

A devenit o practică a Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău încercarea de a pune în dezbatere problematici care preocupă societatea actuală, pornind de la nevoia de a fi racordați la provocările pe care aceasta le parcurge. Deși poate părea ușor curajos un demers care să încerce să recupereze semnificația și funcționalitatea binomului *casă-acasă* în intervale de timp îndepărtate, pentru care sursa principală rămâne artefactul și aparenta sa natura obiectuală, ne-am asumat o astfel de întreprindere teoretică, încercând să configurăm un orizont de posibile idei care să integreze tema în contextul mai larg al relației spațiu, loc, locuință, locuire. Și poate cea mai curajoasă întreprindere se dovedește a fi efortul de a înțelege, pentru aceste perioade, cum spațiul se transformă în loc prin locuire, pornind de la premisa că locuirea înseamnă o luare sub control a spațiului, iar sursele fertile cercetărilor arheologice sunt așezările umane, caracterizate prin excelență de apariția construcțiilor domestice (locuințe).

Din perspectivă socio-antropologică se consideră că „locuința a reprezentat, indiferent de loc și societate, un construct social și în același timp cultural, în sens fizic (de spațiu efectiv construit) și în sens cognitiv, ca mod al gândirii și imaginației, interferând cu ideea de comunitate, memorie colectivă, grup și individ, identitate, politica de organizare, capital”¹. Într-un astfel de context, la modul generic, principala întrebare pe care o ridică tema noastră este (aparent) simplă: ce face o casă să fie *acasă*, înțelegând prin acest ultim termen ideea de *cămin*. În științele sociale, cu precădere în sociologie, relația dintre indivizi și locuri nu a beneficiat de o analiză punctuală, puținele studii existente urmărind această relație mai degrabă din perspectivă emoțională prin apariția sentimentului de „acasă”². În absența unor teoretizări venite dinspre sociologia emoțiilor privind modul în care se construiește acest sentiment, cea mai la îndemână abordare pare a fi cea a lui „acasă” ca indicator al atașamentului față de un loc, tradus prin încărcarea unui loc cu însemnătate afectivă.

Pe de altă parte, pentru cei care pornesc de la premisa definirii locului prin identitate, casa este un spațiu al siguranței, în vreme ce *acasă* (căminul) este un loc al apartenenței, fiind o extensie a identității cuiva³. De unde venim a fost întotdeauna un factor important în dezvoltarea noastră, iar mentalul colectiv românesc este ilustrativ în acest sens dacă ne raportăm la invariabilele chestionări la care ești supus când ajungi într-un sat, out-sider fiind: „de unde vii și de-a cui ești?”. Practic, cele două întrebări condensează ideea de apartenență care îți conferă identitate sau contribuie la conturarea ei. Și încercând o interpretare mai largă, prezentă în literatură, am putea spune că subzistă acestor chestionări ideea că *acasă*, ca spațiu de proveniență, oferă un sentiment de loc și apartenență într-o lume din ce în ce mai alienantă.

¹ Easthope 2004, p. 128–138 *apud* Mateoni 2016, p. 18.

² Dumitru 2016, p. 69.

³ Gleason 2018.

Fără a ne propune o analiză punctuală a ceea ce însemna locuirea în satul tradițional, credem că unul dintre elementele care o definesc și o particularizează este legat de faptul că anterior modernizării ruralului, locuința nu a fost un bun tranzacționabil, ci unul patrimonial, transmisibil prin sistemele de moștenire. Ni se pare esențială această perspectivă prin prisma faptului că nefiind înstrăinată, casa păstrează și transmite istoriile familiale, rămânând peste timp un „acasă” construit genealogic. Evident că pentru ruralul tradițional casa este integrată în contextul mai larg al gospodăriei, iar abordările socio-etnografice ale secolului XX vorbesc despre colectivismul locuirii rurale, în sensul în care satele sunt formate din gospodării, nu din indivizi, așa cum conchide Paul H. Stahl. Dintr-o astfel de perspectivă perceperea casei/locuinței ca spațiu al intimității sau ca loc de refugiu este prea puțin implicată, iar „organizarea interiorului tradițional” (într-o formulă destul de pretențioasă) arată, pentru mult timp, existența exclusivă sau prevalentă a camerei în care se desfășurau toate activitățile diurne și nocturne ale familiei, fiind astfel definită prin multiplele sale funcțiuni⁴. Sigur că în perioada regimului comunist locuirea în rural a trecut prin etape succesive de transformare, iar principala idee care subzistă acestora este aceea a „confortului”, consecință a proceselor de mobilitate și modernizare, respectiv de diminuare a distanței culturale dintre rural și urban (migrație și navetare).

O schimbare majoră în ceea ce privește locuirea o aduce regimul comunist, pe fondul proceselor de industrializare și urbanizare crescută, respectiv a unei presiuni majore privind necesitățile locative. Vorbind despre faptul că locuirea este purtătoarea unor contexte politice, economice și simbolice largi, Vintilă Mihăilescu apreciază că „blocul”, locuința comunistă prin excelență, pune problema transformării unei case a tuturor într-un „acasă” al fiecăruia. Considerat drept un instrument al omogenizării sociale, blocul dezvăluie un model ideologic de locuire care răspunde imperativelor egalității sub multiplele sale aspecte (de spațiu, de clasă, de structură familială, stil de viață, intimitate, etc)⁵; spus într-o modalitate mai simplistă, blocul s-a dovedit a fi o formă de locuire colectivă, un ansamblu de case puse una peste alta. Colectivismul conviețuirii la bloc, strategiile de adaptare pe care le dezvoltă locatarii în timp, bazate pe interacțiunea dintre un spațiu privat foarte permeabil (apartamentul) și vecinătatea de locuire extrem de apropiată (pereți comuni, spații comune, care exclud ideea unei intimități reale a vieții domestice), contribuie la configurarea a ceea ce s-ar putea numi „o comunitate”. Dincolo însă de standardizarea lor evidentă, atât arhitectural, cât și la nivelul materialelor din care sunt realizate, blocurile, respectiv apartamentele ca unități individuale de locuire trec printr-un proces de diferențiere care le transformă în „acasă”, acesta fiind elementul care ne interesează prin excelență. Intenția noastră de a ne opri sintetic asupra locuirii la bloc și, mai ales, asupra modului în care putem vorbi despre „acasă la bloc” se leagă exact de această particularitate prin care un spațiu standardizat, neutru, depersonalizat, a cărui construcție nu implică și nu ține de cont de opțiunile viitorului locatar, dobândește individualitate și devine asumat ca un loc al identității și apartenenței. Pentru o bună înțelegere a acestui proces ne e utilă schema pe care o identifică Amos Rapoport în descrierea fiecărei locuințe, vorbind de trei tipuri de elemente caracteristice: fixe (arhitecturale și structurale), semi-fixe (țin de decorarea și organizarea interiorului) și non-fixe (sfera acțiunilor care comunică identitatea socială a ocupanților)⁶. Credem că putem plasa la granița dintre primele două tipuri semnificativă a lui Vintilă Mihăilescu despre faptul că prima intervenție asupra apartamentului de bloc, la care recurgea fiecare familie devenită locatară (nu proprietară) prin

⁴ Paul H. Stahl face o scurtă radiografie a evoluției casei țărănești din România, arătând că în forma sa primară aceasta implica doar o singură odaie de locuit ce prelua toate funcțiile vieții domestice, iar a doua încăpere care apare („tinda” sau „câmară”) variază regional ca funcționalitate și mod de realizare. Schimbarea semnificativă se produce în secolul al XIX-lea când apare „odaia frumoasă” (local denumită „casa bună” sau „casa din față”), deși în anumite zone pare să fie atestată încă de la milocul secolului al XVIII-lea (în Banat sau Mărginimea Sibiului). Aceasta apare satisfăcând nevoia de afișare socială și își păstrează cel mai bine funcția de socializare, de interacțiune cu rudele și membrii comunității; vezi Stahl 1964, p. 32.

⁵ Mihăilescu 1994.

⁶ Rapoport 1990 *apud* Mateoniu 2016, p. 18–19.

„repartiție”, era aceea de a schimba ușa de la intrare ca o marcă incipientă a individualizării și a afirmării sinelui în raport cu exteriorul perceput ca uniformizant⁷. În acest context, credem că una dintre perspectivele de abordare poate fi aceea a relației interioarelor cu identitatea fiecărui locatar, care pare să fie puternic influențată de obiectele materiale de care aceștia se înconjoară. Chiar dacă pentru perioada regimului comunist fantezia locativă își are limitările sale explicabile prin aceleași tendințe uniformizatoare (mobilier puțin divers și standardizat, obiecte decorative similare în toate apartamentele și nu doar datorită modei vremii) organizarea interiorului rămâne totuși zona exprimării individualității prin texturi, cromatică, materiale, etc. Dincolo de considerentele privind funcționalitatea fiecărei încăperi dintr-un apartament, de preferința membrilor pentru anumite zone sau obiecte, ne-am întrebat, raportându-ne la stilul amenajărilor interioare din perioada regimului comunist, care este elementul ce individualizează în cea mai mare măsură o locuință. Și credem că fotografia de cuplu omniprezentă, amplasată în sufrageria ce asigura „marea” socializare (de rudenie, profesională, anturaj, etc), se circumscrie cel mai bine acestui rol. În genere, fotografia expusă (nu ținută în sertar sau în albume de familie) este o fotografie socializată și are funcție de legitimare, exact aceasta fiind și semnificația micilor fotografii așezate în rama tablourilor sau oglinzilor din casele de la țară; ele sunt elemente de istorie personală a casei, destinate să fie văzute de oricine trece pragul locuinței, nu au doar o funcție mnemotehnică, ci una de individualizare a locuirii. Sigur că importanța obiectelor în construirea lui „acasă” este secundară celei a persoanelor pentru că „acasă este un loc unde stai cu ai tăi și atât”⁸. De altfel, locuirea la bloc, inclusiv după căderea regimului comunist, a pus în lumină și un alt înțeles al lui „acasă”, în sensul unei locuințe ideale, greu sau chiar imposibil de accesat, dar rămasă ca o dorință mereu nutrită. Pentru mulți din cei mutați la bloc, casa cu grădină și curte este un astfel de deziiderat, imaginat și încărcat emoțional, fără a fi neapărat casa de la țară căreia îi lipsea confortul pe care apartamentul de bloc îl aduce. Dar rămâne semnificativ faptul că relația cu obiectele materiale contribuie la formarea unui sentiment de identitate și apartenență⁹, aspect pe care literatura socio-antropologică îl reliefează cu precădere în studiile dedicate migrațiilor sau refugiaților.

Categoric că în contextul societății actuale fenomenul care produce o puternică restructurare a modului în care se construiește relația *casă-acasă*, este migrația în toate formele ei, de la cea internă (cu predominanță a celei de tip rural-urban), până la cea transnațională, sezonieră sau definitivă. Studiile privind migrația, în speță cea transnațională, privilegiază înțelegerea lui „acasă” din perspectivă identitară, în strânsă relație cu asocierea *casă-familie*. De altfel, în literatura antropologică vestică „acasă” este văzut ca principalul loc al relațiilor familiale și de rudenie, un loc unde se derulează rutina de zi cu zi a vieții de familie. Aprecieri de genul „fără o familie căminul este doar o casă”, respectiv „casa sau locuința este primul nostru univers”¹⁰, arată că, pentru anumiți autori, așa numiții tradiționaliști, legătura dintre casa/cămin și familie este atât de puternică încât sunt termeni aproape interschimbabili. Sigur, criticii acestei relaționări, dusă până la suprapunere semantică, dintre casă și familie, au reproșat încărcătura ideologică dată de premisa familiei nucleare albe, heterosexuală și aparținând clasei de mijloc¹¹.

Revenind însă la modul în care fenomenul global al migrației a de-construit și reconstruit percepția lui „acasă”, o primă constatare este aceea că vorbim de o fluidizare și hibridizare a lui „acasă”, o reprezentare mai degrabă afectivă, nelocalizată neapărat într-un spațiu geografic determinat. În România, migrația de după 1990 (precedată de cea internă prin plecările din rural spre urban) a cunoscut patru valuri semnificative, ultimul fiind înregistrat după 2007 (integrarea României în UE) și fiind denumit de specialiști „migrația creierelor”. Fiind o „migrație specializată”, categoria acestui ultim val este purtătoarea unor comportamente, atitudini și valori diferite de cele din primele valuri, pentru care este definitorie

⁷ Vezi Mihăilescu 2016.

⁸ Dumitru 2016, p. 78.

⁹ Ralph, Staeheli 2011, p. 519.

¹⁰ Apud Mallet 2004, p. 74.

¹¹ Mallet 2004, p. 74.

practica remitențelor investite în construcția de case în zona de origine. De altfel, fenomenul acesta al construcției de locuințe, în cazul celor plecați din rural, a prevalat în cercetarea migrației externe de după anii 90, întrucât a generat situația paradoxală a caselor nelocuite, a căror șansă de a deveni „acasă” s-a amânat într-un orizont nedeterminat. Vorbind despre tipul „gospodăriei difuze transnaționale”, produsă de primele valuri de migrație rurală, în care membrii familiei extinse sunt localizați diferit, Vintilă Mihăilescu apreciază că acestea se exprimă simbolic prin construirea „caselor făloase” destinată fantasmatic familiei reunite¹². Putem aprecia, într-o interpretare sintetică, că pentru primele valuri ale migrației (în special cea rurală), construcția de noi case răspundea unor nevoi multiple, de la cele practice, de afișare socială, până la cele de obținere a unui capital simbolic¹³. Acest tip de comportament se înscria perfect atât în ceea ce putem numi „apetitul proprietății locative” al românilor, cât și în funcția identitară a casei, aspecte confirmate de statisticile care arată că în anul 2011 România se plasa pe primul loc în Europa în privința numărului de proprietari de locuințe cu o pondere de 96,1% din populație (Eurostat 2014). Sigur, explicația unui astfel de apetit pentru deținerea în proprietate a unei locuințe se leagă de rigurile regimului comunist, când proprietatea privată a fost puternic subminată, iar locuirea a fost masiv controlată de stat. Dar putem deduce din acest fenomen faptul că o condiție sine qua non pentru ca o locuință să devină *acasă*, era sentimentul de a o deține în posesie, respectiv de a fi „casa mea”.

O perspectivă diferită începe să se contureze cu acest val patru al migrației, care este definit atât prin eforturi de re-localizare, adică familia începe să se adune pentru a-și (re)face o identitate a sa, fie prin migrarea tuturor membrilor familiei și stabilirea rezidenței în noi spații de adopție¹⁴. Pentru o bună înțelegere a faptului că termenii puși de noi în discuție se reconstruiesc în funcție de multiplii factori, merită să ne referim la câteva cercetări axate realmente pe modul în care începe să fie înțeles „acasă” de către „migranții specializați”. Astfel, într-un studiu consacrat schimbării de perspectivă asupra conceptului „acasă” la migranții din Belgia, Iulia Hossu¹⁵ vorbește despre hibridizarea și relativizarea în raport cu accepțiunea tradiționalistă, uzitând de un material de teren bazat pe interviuri cu cei care și-au stabilit mediul de rezidență aici. Ni s-au părut interesante concluziile cercetătoarei, care procedează la o clasificare ce structurează în trei categorii reprezentările respondenților despre relația casă/acasă: *nostalgicul* pentru care acasă rămâne exclusiv locul de baștină și casa părintească, *raționalul* adept al unui înțeles asociat locului existenței cotidiene, fără o condiționare geografică a acestuia, respectiv categoria *hibridă*, aplecată mai degrabă asupra unei percepții afective a locului și care percepe *acasă* ca o sumă de experiențe, oameni, amintiri, etc. Astfel, față de reprezentarea tradițională statică, localizată geografic și definită de materialitatea casei (ca structură fizică) pare să se producă o remodelare a înțelesurilor pentru cei plecați mai recent, *acasă* devenind un spațiu imaterial, iar *casa* „un loc fluid, construit și reconstruit adesea în contextele noi de trai, pe coordonatele altor dimensiuni decât cele fizice (culturale, afective etc.)”¹⁶

Fără a ne asuma pretenția unei analize detaliate a diferitelor perspective de abordare a relației casă/acasă, împărtășim și ideea că adeseori casa/căminul este văzut în termeni nostalgici și utopici, ca un loc al liniștii și siguranței, un loc unde indivizii și familiile pot scăpa de presiunea lumii moderne și își pot afirma individualitatea și autonomia în privat. Sigur că o astfel de perspectivă este doar o parte a poveștii, care ignoră însă existența unor constructe și concepte alternative ale căminului, cum ar fi, de exemplu, faptul că acesta poate fi un loc al valorilor negative pentru cei abuzați¹⁷. E unul dintre aspectele care ne arată cât de complexă este construcția lui „acasă” și pe cât de multe paliere se poate dezvolta discuția privind relația dintre spațiul locuit și modul în care este „trăit” acesta.

¹² Mihăilescu 2015.

¹³ Gabriel 2013, p. 163–169.

¹⁴ Mihăilescu 2015.

¹⁵ Hossu 2017.

¹⁶ Hossu 2017, p. 82.

¹⁷ Perkins *et alii* 2002.

Ca o concluzie la acest scurt periplu teoretic, putem spune că, punându-și problema lui „acasă”, cercetarea socială a avut în vedere înțelegerea temei prin multiple relaționări deducând, implicit, o diversitate de sensuri. Astfel, unii au interpretat căminul ca un centru în care posesiunile și afișarea lor reprezintă și afirmă identitatea. Pentru alții, căminul este un loc definit prin materialitate în care producția și organizarea locuirii și a vecinătății implică, în mod necesar, anumite interacțiuni și relații sociale. În egală măsură, cercetările au vorbit despre case (cu sensul de cămin) ce răspund unor nevoi de intimitate, liniște, stabilitate¹⁸ (toate acestea definite prin raportare la locurile non-case, precum locul de muncă, școala, instituțiile, etc). Iar în contextele actuale, marcate de dinamică și mobilitate crescută, cercetarea legată de casă/cămin necesită o înțelegere a experiențelor subiective asociate locuirii, precum și a factorilor sociali, economici și administrativi care le influențează.

Categoric că în ceea ce privește secvențele cronologice la care se referă materialele din prezentul număr al revistei noastre, este greu de spus ce însemna *acasă* pentru individul/grupul domestic sau comunitățile acelor epoci. Există însă perspective de interpretare care s-ar putea plia pe specificitatea perioadelor respective, iar ideea lui *acasă* ca spațiu al unui anumit sentiment de securitate, cu o anumită organizare a interiorului ce răspunde unor necesități biologice, economice dar și simbolice, ca loc al interacțiunii și reproducerii comportamentelor sociale nu sunt deloc hazardate.

În consecință, alegerea noastră tematică e o încercare temerară, cu speranța că vor exista și alte demersuri care să contribuie la o înțelegere a lui *acasă, de demult!*

CORINA BEJINARIU

Manager al Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău

BIBLIOGRAFIE

- Dumitru 2016 Dumitru, *Apartamentul de bloc între spațiu locuit și „acasă”*, în: N. Negru (coord.), *De la stradă la ansambluri rezidențiale. Opt ipostaze ale locuirii în Bucureștiul contemporan*, București, 2016, p. 66–87.
- Easthope 2004 H. Easthope, *A Place Called Home*, în: *Housing, Theorie and Society* 21, 3, p. 128–138.
- Gabriel 2013 R. A. Gabriel, *Romanians in Western Europe. Migration, Status Dilemmas and Transnationalism Connections*, Lanham, 2013.
- Gleason 2018 R. M. Gleason, Ryan Michael Gleason, *House vs Home: Defining Place through Identity*, [Teză de doctorat], Florida, 2018.
- Hossu 2017 I. Hossu, *(A)casă. Cazul familiilor transnaționale*, în: *Transilvania* 9, 2017, p. 75–84.
- Mallet 2004 S. Mallett, *Understanding Home: A Critical Review of the Literature*, în: *The Sociological Review* 2004, 52(1), p. 62–89.
- Mateoniu 2016 M. Mateoniu, *Locuiri tranzitorii. De la camera de cămin la locuința cu chirie*, în: N. Negru (coord.), *De la stradă la ansambluri rezidențiale. Opt ipostaze ale locuirii în Bucureștiul contemporan*, București, 2016, p. 16–39.
- Mihăilescu 1994 V. Mihăilescu, *Blocul între loc și locuire. Teme și probleme de etnologie urbană*, în: *Revista de cercetări sociale* 1, 1994, p. 70–89.
- Mihăilescu 2015 V. Mihăilescu, *Familie, casă și migrație*, în: *Sinteza*, 25.12.2015, <https://www.revistasinteza.ro/familie-case-si-migratie> [accesat la 14.03.2024].
- Mihăilescu 2016 V. Mihăilescu, *Prefață*, în: N. Negru (coord.), *De la stradă la ansambluri rezidențiale. Opt ipostaze ale locuirii în Bucureștiul contemporan*, București, 2016.
- Perkins 2008 H. C. Perkins, *House and Home: Methodology and Methods for Exploring Meaning and Structure*, în: *Qualitative Housing Analysis: An International Perspective (Studies in Qualitative Analysis)* 10, 2008, p. 35–60.
- Perkins et alii 2002 H. C. Perkins, D. C. Thorns, A. Winstanley, B. M. Newton, *The Study of 'Home' From a Social Scientific Perspective: An Annotated Bibliography* (ediția a doua), Christchurch, 2002.

¹⁸ Perkins 2008.

- Ralph, Staeheli 2011 D. Ralph, L. A. Staeheli, *Home and Migration: Mibilities, Belongings and Identities*, în: *Geography Compass*, 5/7, 2011, p. 517–530.
- Rapoport 1990 A. Rapoport, *The Meaning of the Built Environment* (a doua ediție), Tucson, 1990.
- Stahl 1964 P. H. Stahl, *Case noi țărănești*, în: *Studii și cercetări de istoria artei. Seria Artă plastică*, 11, 1, 1964, p. 15–33.

NEOLITIC

OBSERVAȚII PRIVIND GROPILE ARSE DIN AȘEZAREA ENEOLITICĂ DE LA ȘOIMUȘ – LÂNGĂ SAT (JUD. HUNEDOARA)

MIHAELA-MARIA BARBU*, IOANA-LUCIA BARBU**, IONUȚ-
COSMIN CODREA***, CRISTINA BODÓ****, COSTIN-DANIEL
TUȚUIANU*****, MARIUS-GHEORGHE BARBU*****

OBSERVATIONS REGARDING THE BURNT PITS FROM THE ENEOLITHIC SETTLEMENT FROM ȘOIMUȘ – LÂNGĂ SAT (HUNEDOARA COUNTY)

REZUMAT: Locuirea eneolitică de la Șoimuș – Lângă Sat, aparținând comunităților Tiszapolgár, a relevat, pe lângă alte tipuri de complexe arheologice (șanțuri de fortificare, locuințe, gropi cu depuneri etc.) și două categorii de gropi arse. Acestea, pe baza caracteristicilor și analogiilor, au putut fi definite astfel: gropi de ars ceramica și gropi de provizii.

CUVINTE-CHEIE: eneolitic; cultura Tiszapolgár; gropi arse, gropi de ars ceramica; gropi de provizii.

ABSTRACT: The Eneolithic settlement from Șoimuș – Lângă Sat, belonging to the Tiszapolgár communities, revealed, among other types of archaeological complexes (fortification ditches, dwellings, pits with deposits etc.), also two categories of burned pits. These could be defined, based on the characteristics and analogies, as ceramic burning pits and storage pits.

KEYWORDS: Copper Age; Tiszapolgár culture; burned pits; pottery burning pits; storage pits.

Olăritul reprezintă una dintre ocupațiile de prim rang în preistorie. Această tehnologie complexă este legată și pentru spațiul nord-dunărean de începuturile vieții neolitice¹. Una dintre cele mai vechi instalații de ardere a ceramicii de pe teritoriul României este reprezentată de descoperirea de la Ceptura – Râpa Mare (jud. Prahova), aparținând culturii Starčevo-Criș, faza II B – III A².

Principalele etape în producerea ceramicii țin de procurarea materiilor prime (lutul), de prepararea acestora, apoi de modelarea ceramicii (care trebuie să fie tratată și decorată înainte de ardere), de uscare, ardere și de tratarea și decorarea după ardere³.

Arderea este, poate, cea mai importantă etapă a lanțului tehnologic al olăriei, însemnând transformarea ireversibilă, sub acțiunea temperaturii, a mineralelor argiloase în alt material, ceramica. Schimbările chimice și fizice, necesare producerii unei ceramici de bună calitate, în sensul unei arderi complete, au loc

* Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, România, e-mail: mishu_maria@yahoo.com

** Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, Romania, e-mail: b_iona@yahoo.com

*** Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, România, e-mail: ionut.codrea@yahoo.com

**** Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, România, e-mail: emesbod@yahoo.com

***** Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, România, e-mail: krieg71@yahoo.com

***** Muzeul Civilizației Dacice și Romane, Deva, România, e-mail: barbumarius0216@yahoo.com

¹ Tencariu 2015, cu bibliografia.

² Lichiardopol 1984, p. 83.

³ Tencariu 2015, fig. 14.

la peste 550–600°C⁴. Descoperirile arheologice și studiile etnografice au arătat că instalațiile de ardere preindustriale se clasifică în trei tipuri: arderea în aer liber, arderea în groapă și arderea în cuptor⁵.

Studiul de față prezintă două categorii de gropi arse, descoperite în așezarea eneolitică de la Șoimuș – *Lângă Sat*, așezare cercetată în anul 2011, cu ocazia demarării săpăturilor arheologice preventive pentru obiectivul: „Construcția variantei de ocolire Deva – Orăștie la standard de autostradă”. Situl, deja cunoscut în literatura de specialitate⁶, este situat în județul Hunedoara, pe malul drept al râului Mureș, aproape de orașul Deva (fig. 1, 2). Pe lângă așezarea eneolitică, situl a relevat descoperiri aparținând culturii Coțofeni, epocii bronzului (cultura Wietenberg), primei și celei de-a doua epoci a fierului, epocii migrațiilor, evului mediu și epocii contemporane⁷, în total 634 de complexe.

fig. 1. Amplasarea sitului arheologic de la Șoimuș – *Lângă Sat*. / fig. 1.
Location of archaeological site from Șoimuș – *Lângă Sat*.

Așezarea eneolitică aparține culturii Tiszapolgár, faza B⁸ și cuprinde 189 de complexe. Așezarea prezintă elemente de fortificare⁹, sub formă de semicerc, constituite dintr-un șanț mai mic (delimitând câteva locuințe de suprafață) și un șanț mare (care delimitează principalul spațiu de locuit) (fig. 3).

Locuirea eneolitică a relevat, pe lângă alte tipuri de complexe arheologice (șanțuri de fortificare, locuințe, gropi cu depuneri etc.) și două categorii de gropi arse. Dragoș Diaconescu observă că în existența unei gropi există patru etape distincte¹⁰: faza de săpare (săparea efectivă), faza de folosire (utilizarea în scopul pentru care a fost realizată), faza de abandon (din varii motive), urmată de faza de umplere¹¹ (în care aproape toate gropile aferente unei locuiri, chiar dacă au fost săpate cu un anumit scop, ajung *menajere* la sfârșit).

⁴ Tencariu 2015, p. 56.

⁵ Tencariu 2010, p. 120; Tencariu 2015, p. 57.

⁶ Țuțuianu *et alii* 2012, p. 292; Barbu 2013, p. 75–98; Barbu, Marc 2013, p. 41–56; Bodó *et alii* 2015, p. 111–122; Barbu, Barbu 2016, p. 537–550; Barbu 2016, p. 93–103; Marc *et alii* 2016, p. 165–190; Barbu 2018, p. 25–33.

⁷ Țuțuianu *et alii* 2012, p. 292.

⁸ Iercoșan 2002; Diaconescu 2009.

⁹ Țuțuianu *et alii* 2012, p. 292.

¹⁰ Diaconescu 2009, p. 156.

¹¹ Diaconescu 2009, p. 156.

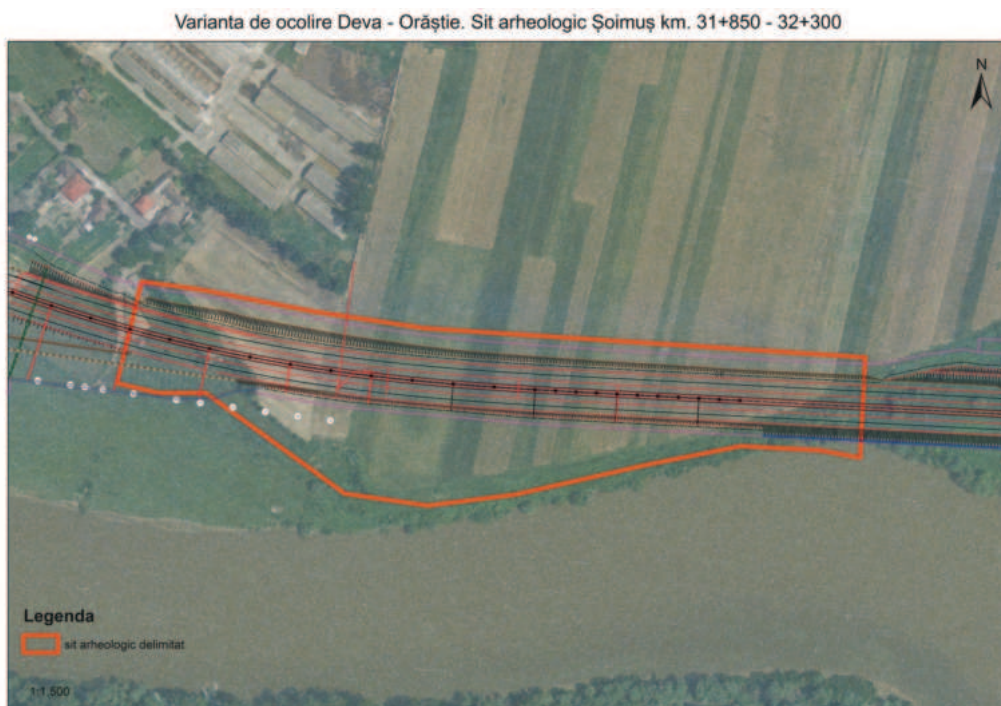

fig. 2. Planul topografic al sitului Șoimuș – Lângă Sat. / fig. 2. Topographic map of Șoimuș – Lângă Sat site.

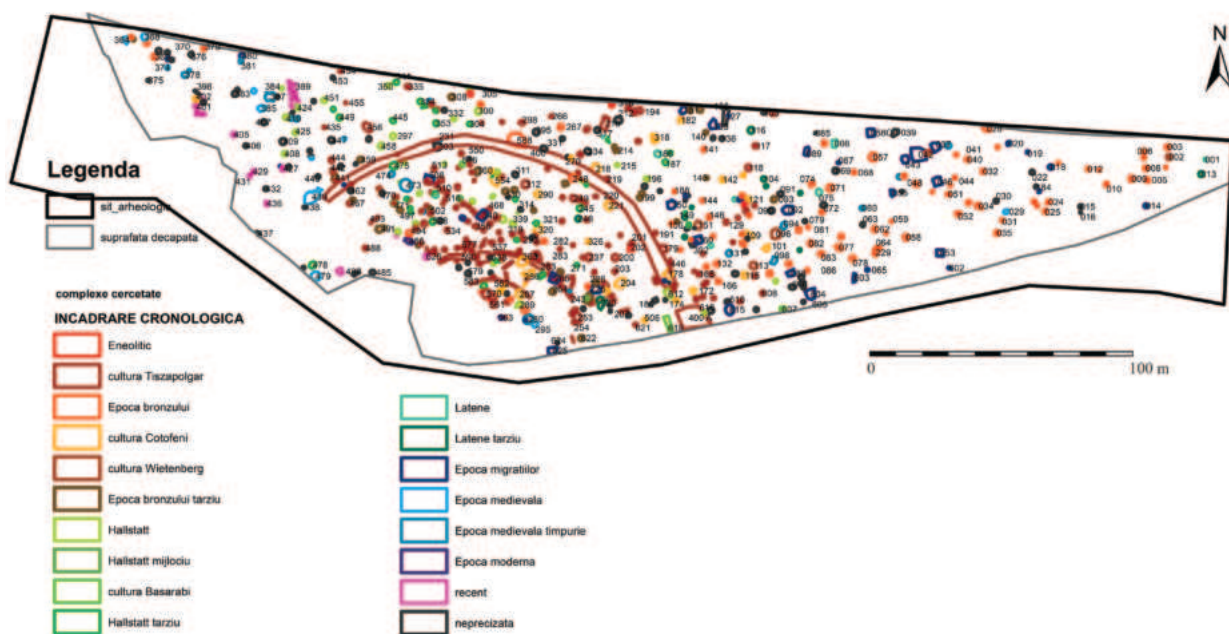

fig. 3. Planul general al sitului arheologic Șoimuș – Lângă Sat (prelucrare Ioana Barbu după Vanderlay Arheo S.R.L.) / fig. 3. General map of archaeological site Șoimuș – Lângă Sat (processing Ioana Barbu after Vanderlay Arheo S.R.L.).

În cele ce urmează, vom lua în discuție a doua fază, respectiv faza de folosire, adică momentele în care gropile arse au fost utilizate în scopul pentru care au fost realizate.

Deși este cea mai importantă fază (etapă) din „viața“ unei gropi, în cele mai multe cazuri, aceasta este cel mai greu de stabilit, arheologul găsiind pe teren gropi așa-zis *menajere*, pentru că, așa cum arătam și mai sus, intervine ultima fază, cea de umplere, care poate deruta prin conținut.

Primul tip de gropi arse (14 la număr), descoperite în așezarea Tiszapolgár în discuție, se poate descrie astfel: gropi puternic arse, cu pereții și fundul transformate într-o crustă groasă de 3–5 cm, nu

foarte adânci (1–1,20 m), cu fundul drept, de formă circulară în plan în cele mai multe cazuri și cu diametrul de aproximativ 1 m (pl. I). La conturare, acestea au aspectul unor cercuri arse, practic, se observă conturul pereților și câteodată chiar grosimea arsurii lor (fig. 4). Profilele acestor gropi (pl. IV/1) sunt tipice pentru astfel de instalații de ars ceramică din eneolitic¹² (pl. IV/2). În unele gropi, se observă cărbune și cenușă, pe fundul lor și pe pereți (pl. II).

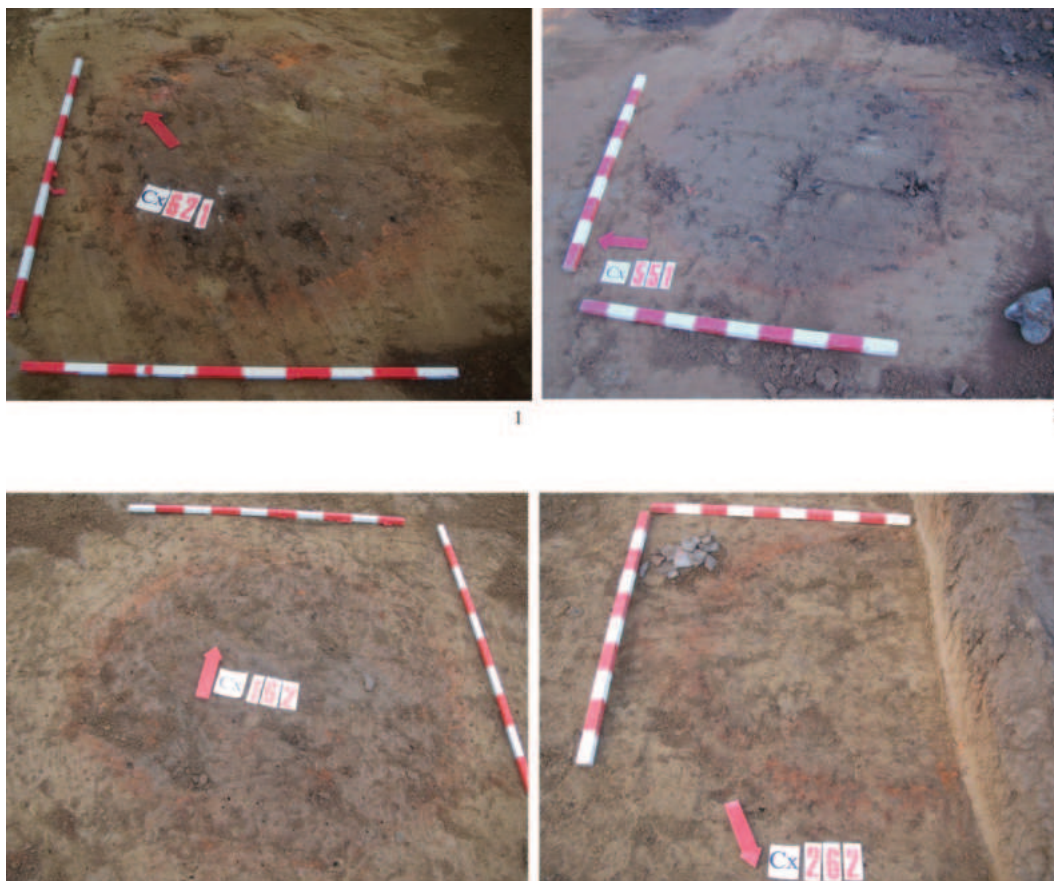

fig. 4. Câteva exemple de gropi arse, la momentul conturării în teren. / fig. 4
– Some examples of burned pits, at delineation time

Un caz aparte este reprezentat de complexul 266, o groapă arsă (pl. III/1) care prezintă două straturi de cărbune și cenușă, primul (în ordine cronologică) apărut la adâncimea de 0,90 m¹³ (pl. III/2, 3), iar al doilea la -0,50 m (pl. III/2–4), între acestea existând un strat de lut gălbui (pl. III/2), semn că în această groapă s-a ars ceramică de cel puțin două ori, între cele două momente fiind realizată o amenajare în vederea reutilizării gropii. Fundul gropii, aflat la -1,00 m, are o arsură ușoară. (pl. III/5).

Datele culese indică faptul că cele 14 structuri încadrate de noi în această categorie sunt gropi pentru ars ceramică. Este vorba despre instalații simple, cu o singură încăpere, săpată în pământ, care servea drept cameră de foc și de ardere a vaselor în același timp. Ele sunt, în general, rotunde în plan, mai rar ovale sau neregulate; de cele mai multe ori, în secțiune au formă de trunchi de con, mai rar cu pereții rotunjiți sau drepți. Preferința pentru forma tronconică a gropilor de ardere a ceramicii are două explicații: nevoia de a lărgi spațiul, pentru a se putea pune cât mai multe vase și combustibilul necesar și, totodată, necesitatea de a prezerva temperatura în interiorul gropii, ceea ce n-ar mai fi fost posibil în cazul unei deschideri la fel de mari cu baza¹⁴.

¹² Tencariu 2010, p. 140, fig. 6.

¹³ Adâncimile au fost calculate de la nivelul de conturare a complexelor.

¹⁴ Tencariu 2015, p. 70–71.

Arderea în groapă prezintă unele similarități cu arderea în aer liber, în sensul amplasării obiectelor de lut împreună cu combustibilul, precum și a dificultății de a controla total atmosfera de ardere. Diferența majoră constă în protejarea șarjei prin amplasarea în groapă¹⁵, ceea ce duce la pierderi mai mici de energie, obținerea unor temperaturi mai mari și la posibilitatea menținerii lor timp mai îndelungat; de asemenea, groapa de ars ceramica nu mai are caracter efemer, putând fi utilizată de mai multe ori¹⁶, cum pare a fi cazul complexului 266, menționat mai sus.

În ceea ce privește modul de utilizare a gropilor de ars ceramica, se consideră că acestea erau ușor arse în prealabil pentru uscarea și întărirea pereților. Probabil că mai întâi se ardeau vreascuri uscate și crengi, pentru o încălzire a gropii. După aceasta, vasele și lemnul erau aranjate în interiorul gropii, după anumite reguli (vasele erau aranjate pe vatră, deoarece, dacă ar fi fost clădite în alternanță cu lemnul, ar fi căzut în momentul arderii acestuia, spărgându-se și afectându-le și pe cele de jos, lemnele erau aranjate în așa fel încât să permită o anumită circulație a aerului, dacă nu pentru vase, atunci sigur pentru întreținerea focului spre baza gropii). Pentru obținerea unei atmosfere reducătoare, către sfârșitul arderii, groapa putea fi închisă ermetic prin intermediul unei plăci de lut, lespezi de piatră, a unor fragmente ceramice de mari dimensiuni sau prin acoperirea cu paie, iarbă, frunze sau bălegar. Ceea ce nu se cunoaște este dacă focul era alimentat și în timpul arderii sau se limitau la cantitatea de lemn așezată în groapă la început. Experimentele arheologice¹⁷ și informațiile etnografice¹⁸ au arătat că este dificilă alimentarea ulterioară a gropii, din cauza temperaturii foarte mari, care se dezvoltă în interior, dar și în jurul ei. Așadar, se consideră că arderea se rezuma numai la cantitatea de combustibil aranjată inițial, putând, eventual, să fie reluată ulterior. În asemenea instalații se obțin, cel mai probabil, vase arse reducător (culori închise – cenușii-negre) și mixt (cu pete de culori diferite, în funcție de contactul cu celelalte vase, cu focul și cu cenușa rezultată)¹⁹.

În cadrul așezării în discuție, cele mai multe fragmente ceramice, dar și vasele întregibile, se încadrează în descrierile de mai sus, având culori ce variază de la gri la cenușiu și negru, fiind „pătate“ diferit (fig. 5/1–17).

Pe lângă această ceramică gri/cenușie/neagră, în cadrul așezării Tiszapolgár, s-a descoperit și ceramică roșiatică, dar în cantități mai mici, acest tip de ardere putând fi pus în legătură cu un fragment de grătar de cuptor (fig. 5/18), descoperit într-o groapă menajeră. Totuși, urme ale vreunui cuptor *in situ* nu s-au descoperit nici în perimetrul spațiului de locuit, nici în afara sa.

În planul așezării Tiszapolgár (fig. 6) se poate observa dispunerea gropilor de ars ceramica, precum și modul în care acestea se grupează în interiorul așezării, în zona cu concentrație mai mare de locuințe.

Această situație se încadrează în modul de dispunere a acestui tip de instalații de ardere în raport cu spațiul ocupat de structurile de locuit din aproape toate etapele neo-eneoliticului, unde majoritatea au fost descoperite în interiorul așezării²⁰.

Se ridică problema pericolului pe care îl reprezenta practicarea unei astfel de activități în apropierea locuințelor. Arderea ceramicii este, până la urmă, o activitate care implică un anumit grad de risc, presupunând manipularea unui element instabil și imprevizibil, focul. Preponderența în arhitectura pre- și proto-istorică a lemnului și a altor materiale ușor inflamabile (stuf sau paie) sporește riscul potențial de incendiu (fapt dovedit de numeroasele locuințe și așezări distruse prin incendiere, fie ea accidentală sau intenționată). În situațiile în care instalațiile de ars ceramica se găsesc în interiorul așezării și, implicit, în imediata

¹⁵ Tencariu 2015, p. 58, fig. 25.

¹⁶ Tencariu 2015, p. 58.

¹⁷ Gheorghiu 2002, p. 83–94; Anghel 2003, p. 523–534; Tencariu, Robu 2004, p. 53–64; Buzea, Briewing 2010, p. 205–246; Tencariu 2015, p. 169–178.

¹⁸ Tencariu 2015, p. 127–128, cu bibliografia.

¹⁹ Tencariu 2015, p. 77.

²⁰ Tencariu 2015, p. 76.

Fig. 5. Exemple de vase arse reducător – 1–17; fragment de grătar de cuptor – 18.
/ Fig. 5. Examples of reduction fired vessels – 1–17; fragment of kiln grill – 18.

apropiere a locuințelor și a altor anexe, acestea sunt considerate spații speciale, rezervate muncii artizanilor preistorici, fiind nevoie de o anumită pricepere și experiență pentru a practica această activitate²¹.

Olarul era deținător al unor cunoștințe tehnologice care nu erau la îndemâna oricui și, mai mult, era, probabil, un „înțelept”, care păstra, reda în pasta ceramică și transmitea mai departe chintesența culturii unei comunități. Reprezentarea olarului și a cuptorului său în unele izvoare pictografice²² sunt indicii în plus ale însemnătății meșteșugului olăritului și, implicit, a olarului, în structurile socio-economice antice.

Al doilea tip de gropi arse este reprezentat de 35 de complexe, adânci de 1,50 – 2 m, cu pereții și fundul ușor arse, dar fără crustă, relativ rotunde în plan și cu diametrul de maxim 1,50 m (pl. V), în formă de sac (fig. 7). Bazându-ne pe aceste caracteristici și pe unele elemente de inventar, am încadrat aceste complexe în rândul gropilor de provizii.

Arderea, nu foarte puternică (pl. V), realizată, cel mai probabil, imediat după săparea gropii, a determinat stabilizarea pereților și a fundului, pentru o impermeabilitate ridicată, în vederea depozitării proviziilor²³.

Forma de sac este caracteristică pentru gropile de provizii, atât în perioada preistorică, cât și în epocile ulterioare²⁴. De exemplu, sunt documentate gropi de provizii din neo-eneolitic²⁵ până în epoca

²¹ Tencariu 2010, p. 127.

²² Tencariu 2015, p. 205, fig. 136 cu bibliografia.

²³ Rotaru 2007–2008, p. 40–43.

²⁴ Rotaru 2007–2008, p. 40–43; Szentmiklosi 2004–2005, p. 637–656.

²⁵ Dragomir 1983.

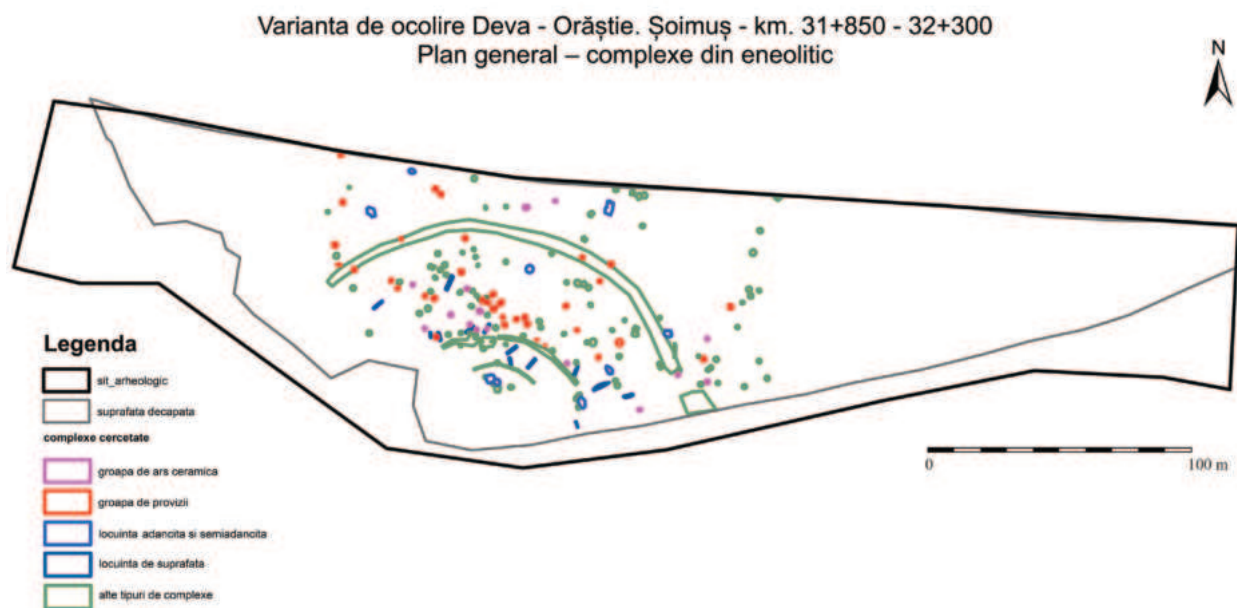

Fig. 6. Planul dispunerii gropilor de ars ceramica și a gropilor de provizii in cadrul așezării Tiszapolgár de la Șoimuș – Lângă Sat (prelucrare Ioana Barbu după Vanderlay Arheo S.R.L.). / Fig. 6. The disposing plan of the ceramic burning pits and supply pits within the Tiszapolgár settlement from Șoimuș – Lângă Sat (processing Ioana Barbu after Vanderlay Arheo S.R.L.).

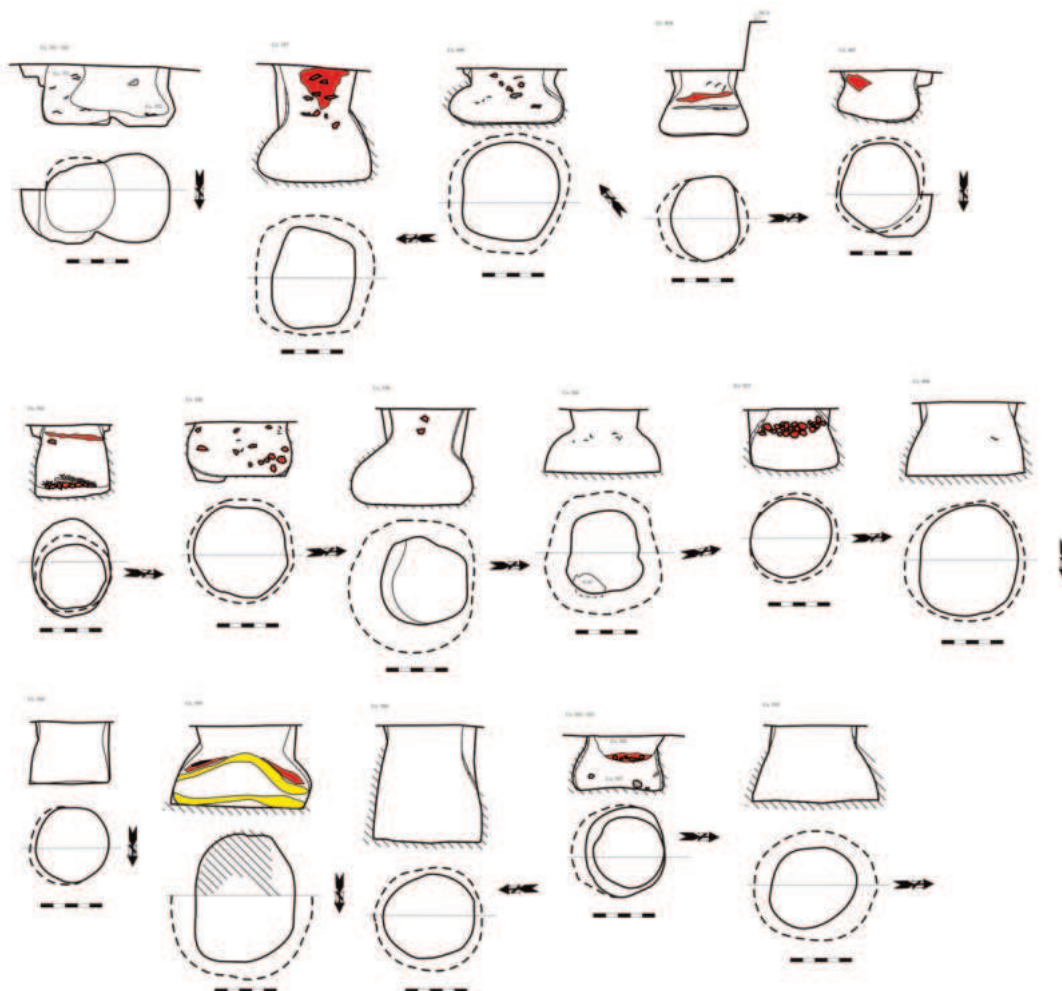

Fig. 7. Exemple cu profilele gropilor arse aparținând celui de-al doilea tip (desen Ionuț Codrea). / Fig. 7. Examples of burnt pits profiles belonging to the second type (drawing Ionuț Codrea).

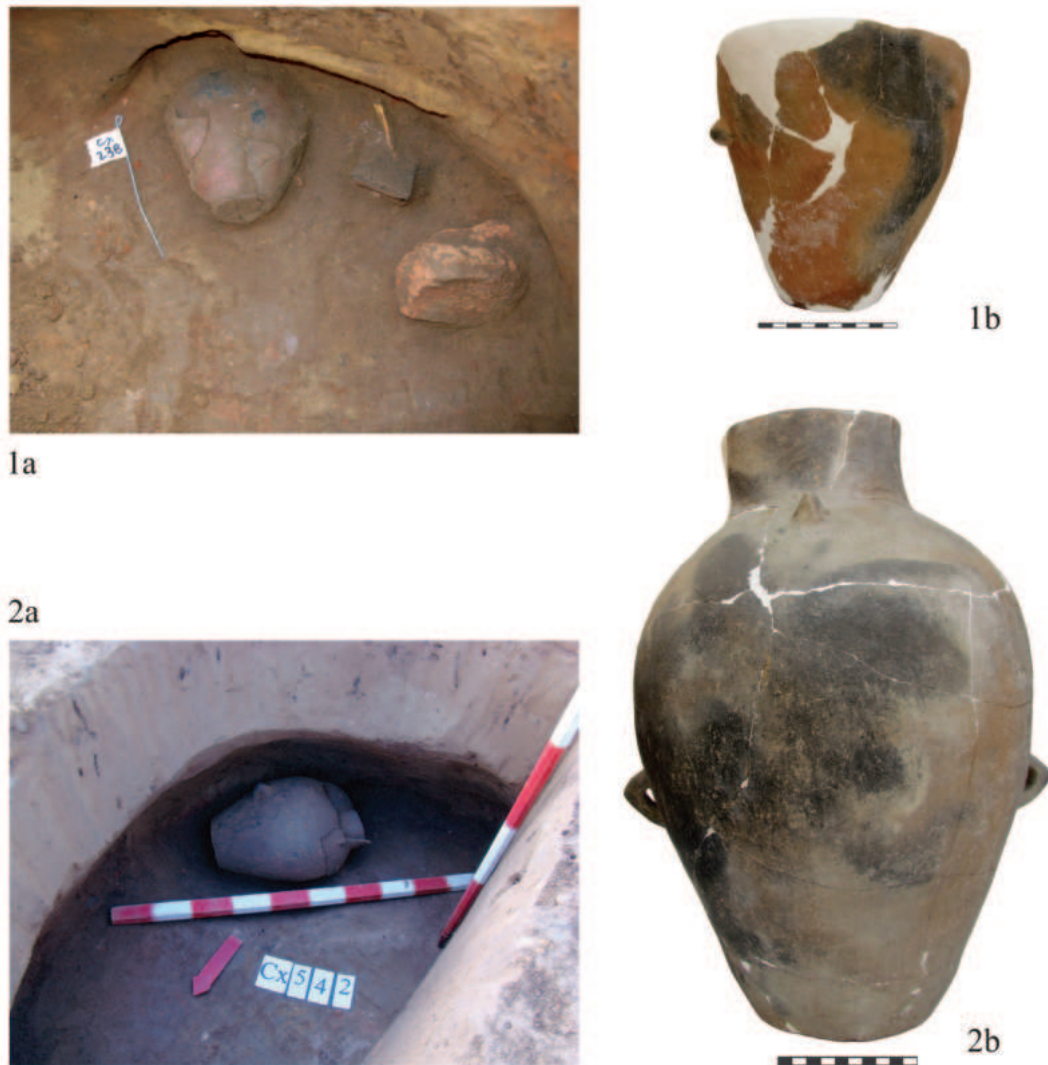

Fig. 8. Vasele de provizii și detaliile descoperiri. / Fig. 8. Supply vessels and discovery details.

dacică²⁶, perioada secolelor V-VIII²⁷, pentru secolele X-XV²⁸ și secolul al XVI-lea²⁹. În unele cazuri, gropile aveau pereții lipiți cu lut amestecat cu pleavă de cereale, ori lutuiți și apoi arși, iar în alte cazuri căpușiți cu împletitură de nuiele, peste care s-a întins fățuială de lut; unele gropi erau lipite cu lut, arse și văruite în interior, în alte cazuri, gropile aveau pereții arși, iar altele doar fățuiți³⁰.

Pe fundul a două astfel de complexe, au fost descoperite vase întregibile: un vas cu corpul tronconic de tip C3³¹ (în Cx 238) (fig. 8/1a, b) și o amforă de tipul D1/d³² (în Cx 542) (fig. 8/2a, b), ambele putând fi considerate drept vase de provizii, solide și lichide.

Amintim și descoperirea, *in situ* și tot pe fundul ars al unei astfel de gropi (Cx 274), a unei seceri, constituită din patru elemente componente, din piatră cioplită (fig. 9), prezentată și publicată în mai

²⁶ Rotaru 2007–2008, p. 40.

²⁷ Teodor, 1984.

²⁸ Comșa 1967, p. 45; Paragină 2002, p. 51.

²⁹ Rotaru 2007–2008, p. 41.

³⁰ Rotaru 2007–2008, p. 40–43.

³¹ Diaconescu 2009, p. 57.

³² Diaconescu 2009, p. 58.

multe studii³³, unde se atrage atenția asupra legăturii dintre unealtă și proviziile procurate cu ajutorul său³⁴. Este vorba despre o seceră ușor curbată, cu elementele componente inserate oblic pe planul suportului³⁵.

De remarcat este și planul dispunerii acestor gropi în cadrul așezării (fig. 6), din care reiese o anumită legătură între locuințe și gropile de provizii, în sensul că, în unele cazuri, ele sunt aproape de acestea. La fel se întâmplă și la Carei-Cozard, unde gropile de provizii erau amplasate la 4–6 m de casă³⁶. Tot în planul de la fig. 6, observăm că acolo unde este concentrație de locuințe, este aglomerare și de astfel de gropi de provizii. Nu este exclus ca ele să fi fost utilizate în comun de către locuitorii așezării.

fig. 9. Secera eneolitică *in situ* (detaliu) (după Barbu 2013; Barbu 2016; Barbu 2018). / fig. 9 – Eneolithic sickle *in situ* (detail) (after Barbu 2013; Barbu 2016; Barbu 2018).

CONCLUZII

Analizând, în stadiul actual al cercetării, principalele caracteristici ale gropilor cu pereții și fundul arse, le-am încadrat în două tipuri principale: gropi pentru ars ceramică și gropi de provizii (desigur, aceasta a fost scopul pentru care au fost săpate, deoarece, ambele categorii de gropi, așa cum se întâmplă în majoritatea situațiilor, au devenit gropi *menajere*, după un timp).

Primul tip de astfel de complexe este reprezentat de gropi de ars ceramica, dintre care, o parte se grupează în interiorul așezării, acolo unde se concentrează și locuințele, iar celelalte sunt răspândite în exteriorul spațiului de locuit. Studiile arată că, de-a lungul epocilor istorice, se practică ambele variante de amplasare a acestor instalații de foc, iar implicațiile unei astfel de activități sunt unele de ordin social și presupun o îndelungată experiență în ceea ce privește olăritul, având în vedere pericolul la care se pot expune membrii comunității, atunci când mânuiesc focul.

Al doilea tip de gropi arse sunt gropi de provizii, încadrate pe baza arsurii de mică anvergură, a formei, dar și pe baza dispunerii în cadrul așezării.

³³ Barbu 2013, p. 75–98; Barbu 2016, p. 93–103; Barbu 2018, p. 25–33.

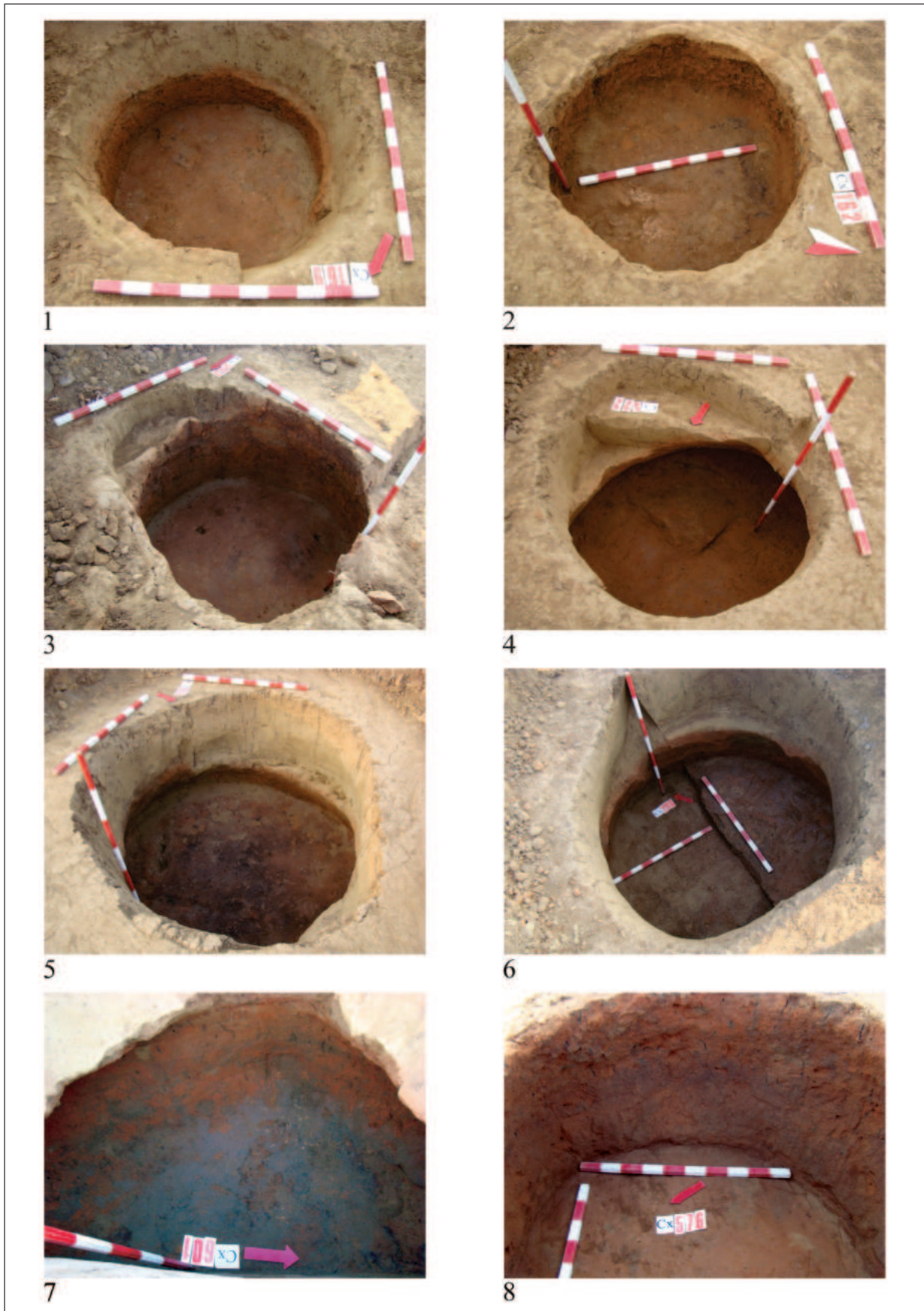
³⁴ Barbu 2016, p. 102.

³⁵ Barbu 2013, p. 75–98; Barbu 2016, p. 93–103; Barbu 2018, p. 25–33.

³⁶ Diaconescu 2009, p. 157.

BIBLIOGRAFIE

- Anghel 2003 D. Anghel, *Contribuții experimentale cu privire la metodele de utilizare a diferitelor tipuri de instalații neo-eneolitice pentru arderea ceramicii*, în: *Apulum* XL, p. 523–534.
- Barbu 2013 M.-M. Barbu, *Industria litică cioplită din așezarea eneolitică de la Șoimuș 2 – Lângă sat*, în: *Tyragetia*, Serie Nouă, VII (XXII) Nr. 1, Chișinău, 2013, p. 75–98.
- Barbu 2016 M.-M. Barbu, *Două seceri eneolitice din piatră cioplită descoperite la Șoimuș-Lângă Sat, jud. Hunedoara*, în: *ActaMP XXXVIII*, 2016, p. 93–103.
- Barbu 2018 M.-M. Barbu, *About Two Eneolithic Sickles Discovered at Șoimuș – Lângă Sat*, în: I. V. Ferencz, O. Tutilă, N. C. Rîșcuța (eds.), *Representations, Signs and Symbols, Proceedings of the Symposium on life and daily life*, Cluj-Napoca, 2018, p. 25–33.
- Barbu, Barbu 2016 M.-M. Barbu, M.-Gh. Barbu, *Date experimentale privind utilizarea secerilor preistorice din piatră cioplită*, în: *ArheoVest, Interdisciplinaritate în arheologie și istorie* IV, Szeged, 2016, p. 537–550.
- Barbu, Marc 2013 M.-M. Barbu, A. T. Marc, *Considerații asupra locuirii Coțofeni de la Șoimuș – Lângă Sat cu privire specială la industria litică cioplită*, în: *Sargetia* IV (XL), S. N., 2013, p. 41–57.
- Bodó et alii 2015 C. Bodó, I. L. Barbu, M. Barbu, *Despre un complex din a doua epocă a fierului descoperit la Șoimuș (jud. Hunedoara)*, în: *Mousaios*, 2015, p. 111–122.
- Buzea, Briewing 2010 D. Buzea, B. Briewing, *Experimente arheologice realizate la Păuleni-Ciuc și Băile Figa în anii 2007- 2009*, în: *MemAntiq XXV-XXVI*, 2010, p. 205–246.
- Comșa 1967 E. Comșa, *Așezarea feudală timpurie de la Bisericuța Garvăn*, în: *Dinogetia*, vol. 1, București, 1967, p. 45.
- Diaconescu 2009 D. Diaconescu, *Cultura Tiszapolgár în România*, Sibiu, 2009.
- Dragomir 1983 I. T. Dragomir, *Eneoliticul din sud-estul României. Aspectul cultural Stoicani- Aldeni*, București, 1983.
- Gheorghiu 2002 D. Gheorghiu, *Fire and air-draught: The Chalcolithic pyroinstruments*, în: D. Gheorghiu (ed.), *Fire in Archaeology*, BAR International Series 1089, Oxford 2002, p. 83–94.
- Iercoșan 2002 N. Iercoșan, *Cultura Tiszapolgár în vestul României*, Cluj-Napoca, 2002.
- Lichiardopol 1984 D. Lichiardopol, *Un cuptor aparținând culturii Criș descoperit la Ceptura*, în: *SCIVA* 35, 1, 1984, p. 80–84.
- Marc et alii 2016 A. Marc, I. Barbu, D. C. Țuțuianu, M. Gh. Barbu, I. C. Codrea, M.-M. Barbu, C. Bodó, A. Osterholtz, A. Gonciar, *A Multiple Burial in the Wietenberg Settlement at Șoimuș – Lângă Sat*, în: F. Gogâltan, S. C. Ailicăi (eds.), *Settlements of Life and Death. Studies from Prehistory to Middle Ages*, Cluj-Napoca, 2016, p. 165–190.
- Paragină 2002 A. Paragina, *Habitatul medieval la curbura Carpaților în secolele X-XV*, Brăila, 2002.
- Rotaru 2007–2008 M. Rotaru, *Gropile pentru provizii – Depozite sigure de hrană*, în: *Acta Moldaviae Meridionalis XXVIII-XXIX*, 2007–2008, p. 40–43.
- Szentmiklosi 2004–2005 A. Szentmiklosi, *Cercetările arheologice de salvare din anul 2005 de la Deta-Dudarie. Raport preliminar de săpătură*, în: *Analele Banatului*, S.N., Arheologie-Istorie, XII-XIII, 2004–2005, p. 637–656.
- Tencariu 2010 F.-A. Tencariu, *Some thoughts concerning the pottery pyrotechnology in Neolithic end Chalcolithic*, în: N. Bolohan, F. Mățău, F. A. Tencariu (eds.), *Signa Praehistorica. Studia in honorem magistri Attila László septuagesimo anno*, Iași, 2010, p. 119–140.
- Tencariu 2015 F.-A. Tencariu, *Instalații de ardere a ceramicii în civilizațiile pre- și protoistorice de pe teritoriul României*, Iași, 2015.
- Tencariu, Robu 2004 F.-A. Tencariu, I. Robu, *Experimente privind ceramica neolitică*, în: *Carpica* XXXIII, p. 53–64.
- Teodor 1984 D. Gh. Teodor, *Continuitatea populației autohtone la est de Carpați în secolele VI-XI e.n. Așezările din secolele VI-XI e.n. de la Dodești-Vaslui*, Iași, 1984.
- Țuțuianu et alii 2012 C. D. Țuțuianu, I. L. Barbu, M. Gh. Barbu, C. Bodó, I.-C. Codrea, M.-M. Ion, *Raport de săpătură arheologică, Șoimuș 2*, în: *Cronica Cercetărilor Arheologice din Romania – Campania 2011, Târgu Mureș*, 2012, p. 292.

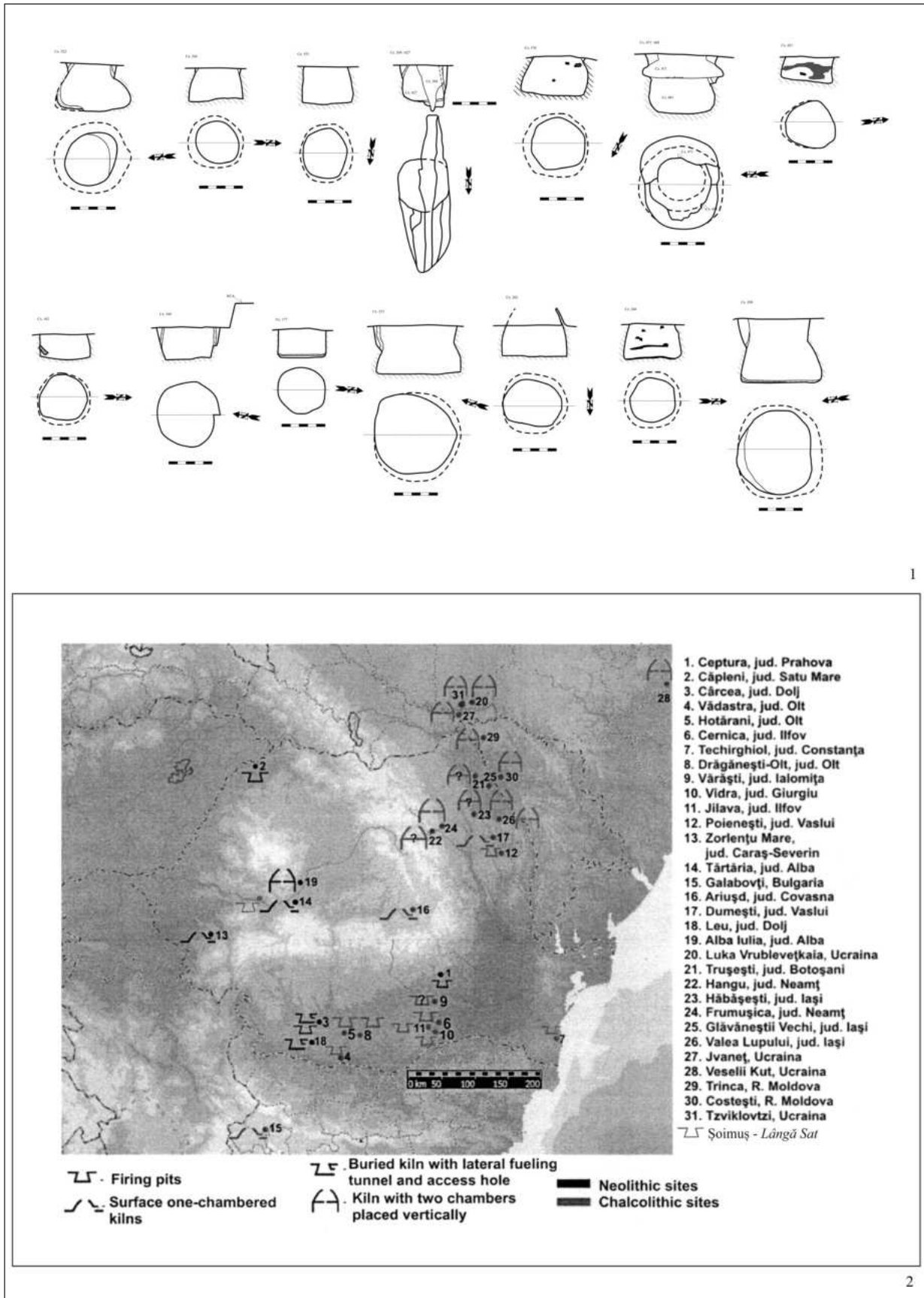
Pl. I – Exemple de gropi arse din primul tip, la momentul golirii /
Pl. I – Examples of burnt pits from the first type, at excavation time.

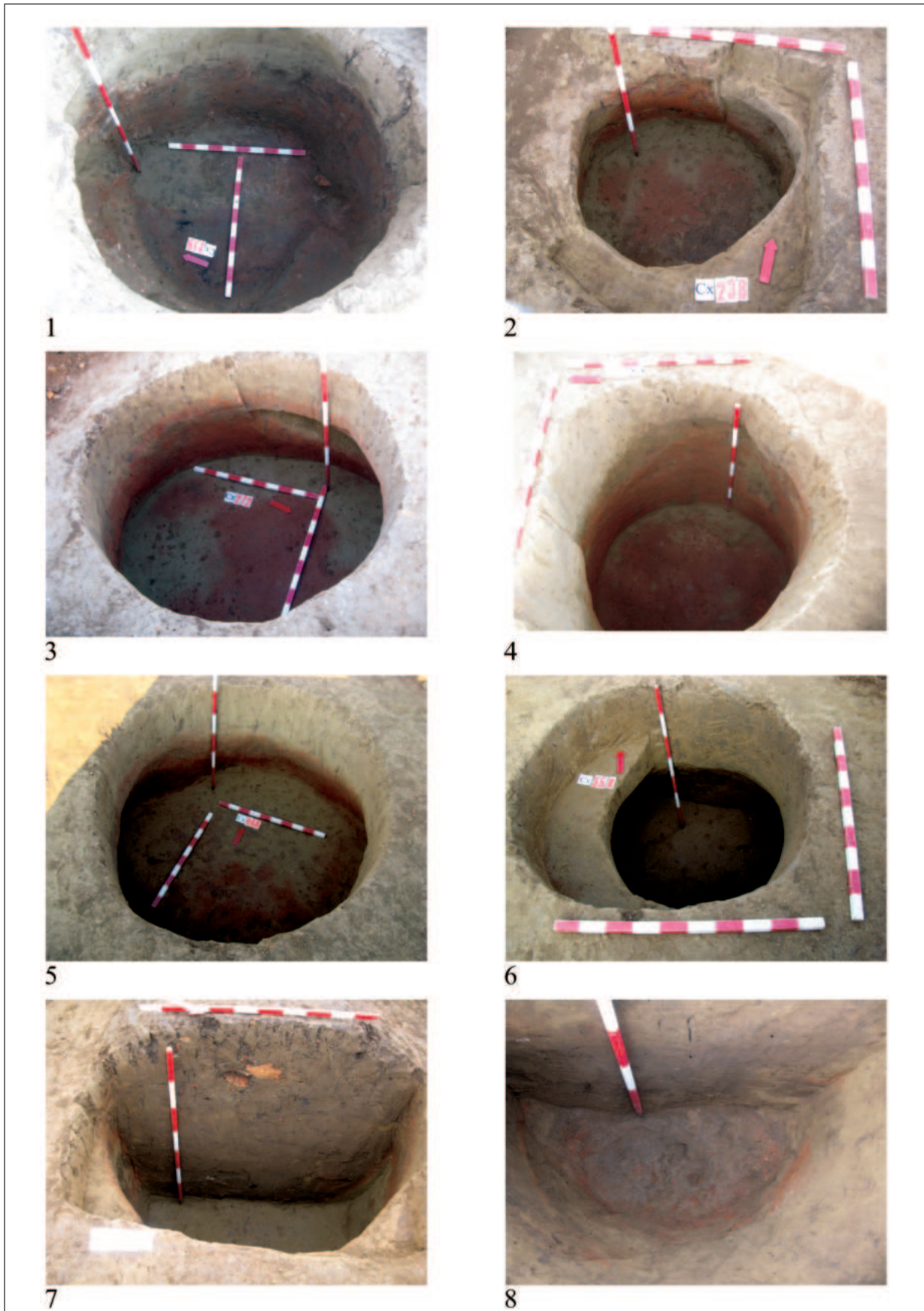
Pl. II – Exemple de gropi arse din primul tip, cu cărbune și cenușă pe fund /
 Pl. II – Examples of burnt pits from the first type, with charcoal and ash at the bottom.

Pl. III – Complexul 266 / Pl. III – Complex 266.

Pl. IV – Exemple cu profilele gropilor arse aparținând primului tip (desen Ionuț Codrea) – 1; Harta instalațiilor de ars ceramică (după Tencariu 2010, p. 140, fig. 6) (prelucrare Mihaela Barbu, Ionuț Codrea) – 2 / Pl. IV – Examples of burnt pits profiles belonging to the first typedrawing Ionuț Codrea) – 1; Map representing installations of firing pottery (after Tencariu 2010, p. 140, fig. 6) (processing Mihaela Barbu, Ionuț Codrea) – 2

Pl. V – Exemple de gropi arse din al doilea tip, la momentul golirii – 1–6; la momentul secționării – 7, 8 /
 Pl. V – Examples of burnt pits from the second type, at excavation time – 1–6; at sectioning time.

SOME CONSIDERATIONS ON THE NEOLITHIC SETTLEMENT AT SUPLACU DE BARCĂU-PORT-CORĂU

SANDA BĂCUEȚ-CRIȘAN*

ABSTRACT: *Three Neolithic communities chose to establish their settlements on the terrace on the right side of the Barcău river, at the exit of the Marca gorge: Starčevo-Criș, Pișcolt and those that will inhabit this area for a long period of time, covering the Middle (partially) and Late Neolithic period, known as Suplacu de Barcău group or Suplac type communities or Zau). In the context of the theme of the current volume, we will address the spatial organization, production areas or burial areas, etc.*

KEYWORDS: *Neolithic; habitation; spatial organization; Starčevo-Criș; Pișcolt; Suplacu de Barcău.*

REZUMAT: *Trei comunități neolitice au ales să își întemeieze așezările pe terasa din partea dreaptă a Barcăului, la ieșirea din defileul de la Marca: Starčevo-Criș, Pișcolt și cele care vor locui acest spațiu o lungă perioadă de timp, acoperind perioada neoliticului mijlociu (parțial) și târziu, cunoscute ca și comunități Suplac, de tip Suplac, sau Zau. În contextul temei actualului volum, vom aborda modul de organizare a spațiului, zone de producție sau zone de înmormântare, etc.*

CUVINTE-CHEIE: *Neolitic; locuire; organizare spațiu; Starčevo-Criș; Pișcolt; Suplacu de Barcău.*

One of the most intensively investigated Neolithic sites in northwestern Romania, the site of Suplacu de Barcău/Port Corău provides us, even if not exhaustively, with information on the spatial organization in terms of the needs, community size, adaptation of space to climatic and geographic conditions. Three Neolithic communities chose to establish their settlements on the terrace on the right side of the Barcău river, at the exit of the Marca gorge: Starčevo-Criș, Pișcolt and those that will inhabit this area for a long period of time, covering the Middle (partially) and Late Neolithic period, known as Suplacu de Barcău group¹ or Suplac type communities² or Zau³.

The discoveries from the site of Suplacu de Barcău/Port Corău have been written about and will be addressed again⁴, while the spatial organization elements of the site for all the settlements (including the discoveries subsequent to the Neolithic ones) have been briefly presented previously⁵. In the context of the theme of the current volume, we will address the organization of the habitation, the main types of constructions, production areas or burial areas etc.

Geographically, the site is located on the plateau of the terrace and its gentle slopes, on the right side of the Barcău river, at its exit from the Marca gorge. In the southern part of the plateau, the terrain rises, forming the steep slopes of the Curatu Hill. Although it is no longer observable in the field today

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, România, e-mail: sandabacuet2001@yahoo.ro

¹ Ignat 1998.

² Băcuet-Crișan, Pop 2014, p. 34–36.

³ Lazarovici, Lazarovici, 2006, p. 404–406; Lazarovici 2009, p. 179–218; Lazarovici 2010, p. 55–71.

⁴ Ignat 1998; Băcuet-Crișan 2008; Băcuet-Crișan 2013, p. 83–99; Băcuet-Crișan 2015, p. 109–118; Băcuet-Crișan 2015a, p. 19–24; Băcuet-Crișan 2015b, p. 221–228; Băcuet-Crișan 2015c, p. 17–38; Băcuet-Crișan 2016, p. 73–82; Băcuet-Crișan 2018, p. 65–78.

⁵ Băcuet-Crișan 2014, p. 71–82.

(due to the winding course of the Barcău river, the landslides on the slopes of the Curatu Hill, the agricultural works, etc.), the terrace extends into the Barcău wet meadow, a fact that has led to an intense settlement, attested during the archaeological investigations carried out by Doina Ignat and continued by colleagues from the Țării Crișurilor Museum⁶. The changes in the riverbed of the Barcău have determined a different settlement of the area, as two main areas were identified through archaeological investigations, named by Doina Ignat Corău I, the site on the terrace at the base of Curatu Hill, and Corău II, a site located today on the bank of the Barcău (Pl. I)⁷.

The part of the site surveyed on the territory of the Sălaj county develops mainly on the plateau of the terrace and its slopes. Corroborating Doina Ignat's older information with those of our research, we can make some observations about the development of the Neolithic sites.

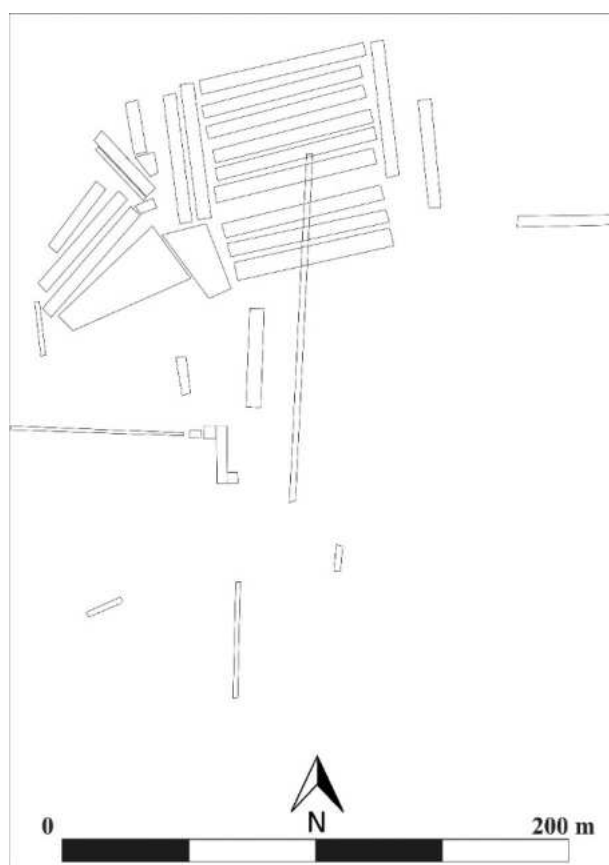

Fig. 1. Plan of the excavations 2002–2003, 2010–2012, Corău I.

The first inhabitants to occupy this area were those attributed to the Starčevo-Criș culture (IIIB-IVA) identified in the 2002–2003 research⁸. In the subsequent research (2010–2012), only one context was investigated, a hearth, identified eccentrically from the settlement area. From the location of the identified contexts (dwellings and pits) on the plans, this community preferred the plateau and the slight slope of the terrace in the upper third (Pl. II/A)⁹.

During the 2002–2003 research, only one Pișcolt context was investigated, an inhumation grave, attributed at that time to a late phase (II; III)¹⁰, and the material found in the layer¹¹. Subsequently,

⁶ Fazecas *et alii* 2013, p. 182–183.

⁷ Ignat 1998, p. 22–23.

⁸ Băcuet-Crișan 2008a, p. 20–26, p. 39–42.

⁹ Băcuet-Crișan 2008a, p. 25–26.

¹⁰ Matei *et alii* 2003, p. 247; Băcuet-Crișan 2004, p. 73; Băcuet-Crișan 2008b, p. 12–13.

¹¹ Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 604–607; Lazarovici *et alii* 2018, p. 20.

several contexts were identified, and the ceramic material, the decoration type (an association of painting with incision), as well as the C14 data¹² led us to re-evaluate these finds chronologically. Thus the Pișcolt community began inhabiting this area at the beginning of the second evolution phase of the group, IIA¹³. In the area that we have investigated, the contexts attributed to the Pișcolt group are distributed in the lower, northwestern part of the terrace slope, while only one context, the inhumation grave identified in 2002, was located on the terrace plateau (Pl. II/C). Based on all the research undertaken, none of the contexts can be attributed with certainty to the category of dwellings, as they are circular pits and elongated pits of large dimensions, without a clear shape, having rather the appearance of clay harvesting areas. In this context, we can assume that at least so far we have only identified the “industrial” and the waste storage area and not the dwelling area.

From the point of view of the distribution, the Suplac communities (Zau for Lazarovici) occupied the entire inhabited area of the whole site. Initially, the group was divided into three evolution phases¹⁴, but the research results in recent years have provided additional data on the internal chronology of the site and have highlighted an evolution over time, revealed archaeologically by changes in the technology of manufacture, surface treatment, types of pottery forms, as well as architectural changes.

The early Suplac phase, which does not overlap with what Doina Ignat considered to be Suplac I¹⁵ is the least represented. The contexts attributed to this period, large pits, some of which may be sunken dwellings, but without any clear identifying elements which would indicate a dwelling context they can only be assumed¹⁶, are located in the north-northwest area of the terrace slope and the base of the slope, with only one investigated context on the NW slope of the terrace. In the research units opened in 2011–2012 in this area, a ravine was identified, in which several contexts, pottery firing kilns/pits, were investigated¹⁷. The layout of all the contexts indicated that, at least at the current level of research, the early settlement did not go beyond this ravine, a former bed of a torrent used as a production area as well as a source of clay. If the W half of the ravine (in the investigated area) was a production area (pottery firing pits, the almost total lack of ceramic material), the E half was used as an area for clay harvesting and waste storage, as indicated by the so-called CX 127/2012 from which a huge amount of material was collected. (Pl. II/B) The use of the ravine also indicates concern for the protection of the inhabited area, with the walls of the ravine providing some protection against fire accidents.

Chronologically, we could name the later evolution of the community as late Suplac I, a phase that coincides with Doina Ignat’s Suplac I. In terms of the material, changes are observable, not so much in the pottery forms as in the quality of the surface treatment, the use of certain motifs and a preference for decoration painted with a black substance. The most important changes seem to be at the architectural level, with large, sunken dwellings as well as surface dwellings, in our case outlined at the level of the yellow clay floors. In this phase, the dwelling passes the ravine area, as contexts were identified at the edge of the terrace slopes and on the plateau, excluding the middle area. (Pl. II/B)

Horizontally, a smooth transition towards what is known as Suplac II¹⁸ or Suplac II type finds¹⁹ has been revealed, an early phase in which certain forms are gradually abandoned (or are only used in funerary or special contexts), new ones appear or certain forms become predominant, pictorial motifs become simpler and the processing of polished stone becomes “industrial”. Naturally, in the next evolution phase, which is also the most intense in terms of structural and architectural development, large

¹² Băcuet-Crișan, Virag 2023, p. 101–116.

¹³ Băcuet-Crișan 2011, p. 52, Pl. X-XI; Băcuet-Crișan *et alii* 2012, p. 245–246.

¹⁴ Ignat 1998, p. 21.

¹⁵ Ignat 1998, p. 42–45.

¹⁶ Băcuet-Crișan 2013a, p. 11–46.

¹⁷ Băcuet-Crișan *et alii* 2013, p. 45–53.

¹⁸ Ignat 1998, p. 45–46.

¹⁹ Băcuet-Crișan, Pop 2014, p. 34–36.

surface constructions appear, the most remarkable being surface dwellings with foundations, with one or more rooms²⁰. During our investigations, dwellings of this type were identified in the central area of the plateau and on the gentle slope of the terrace; this type of dwelling is not mentioned in the site monograph. Most of these dwellings were investigated in 2002–2003, in the two research segments undertaken by the team from Cluj²¹ and the team of the Zalău museum²²

From the point of view of the inhabited space, the community chose to use the gentle slopes of the N-NW terrace and the plateau area, excluding the NE slope or the E area of the terrace, with large dwellings with deep foundations being identified mainly on the plateau while the dwellings with stone floors and clay bonding are found on the terrace slopes. (Pl. III, IV). Moreover, from the monograph of the site, which targeted the lowest part of the slope in the Corău I point, it appears that dwellings on stone foundations are typical of this stage. From the point of view of the spatial organization, the storage area (storage pits) located mostly on the N-NW slope, in parallel, (N-NW area and the terrace plateau), the living area, with dwellings distributed in rows, can be observed. Corroborating the information from our research with Doina Ignat's older information, which mentions dwellings in the N area of the terrace advanced into the Barcău wet meadow, we can state that we have an open space, where most of the polished stone tools, as well as tombs, especially inhumation graves, have been identified. The situation is similar on the NE side of the slope where no dwelling contexts have been identified, only cremation graves and numerous stone tools. The exhaustive analysis of the tools revealed that the majority of the pieces collected from this area were preformed, leading to the conclusion that there were open-air production areas throughout the site²³.

The information about the last settlement phase at Corău I is incomplete, as most of the time the settlement layer is affected by agricultural works. As far as we know, the same space is used for this period as in the previous phase, with known surface dwellings identified due to the spread of mudbrick and ceramic material (Pl. V).

Conclusions: Although only a small part of the site (11,000 square metres) was investigated, the research units were opened up in order to determine the distribution of the settlement on the whole terrace, and today we are able to draw some conclusions about the Neolithic settlement at Suplacu de Barcău-Port-*Corău*. Certain conditions determined a slightly different occupation of the space with a preference for the plateau area and the N-NW, W slope of the terrace. The numerous ditches identified in the units opened in 2010–2012 on the terrace slopes seem to indicate a need for water drainage during the settlement period related to the second Suplac phase, which may also have influenced the more intense settlement on the plateau and NW slopes and the location of the production and burial area in the remaining space.

BIBLIOGRAPHY

Băcuet- Crișan 2004	S. Băcuet- Crișan, <i>Burial Rites in the Neolithic in Northwest Romania</i> , in: <i>JAME XLVI</i> , 2004, p. 71–83.
Băcuet- Crișan 2008	S. Băcuet- Crișan, <i>Neoliticul și eneoliticul timpuriu în Depresiunea Șimleului</i> , Muzeul Național Brukenthal XXIII, Sibiu, 2008.
Băcuet- Crișan 2008a	S. Băcuet- Crișan, <i>Cultura Starcevo Criș în Depresiunea Șimleului</i> , Cluj-Napoca, 2008.
Băcuet- Crișan 2008b	S. Băcuet- Crișan, <i>Descoperiri ale grupului Pișcolt în județul Sălaj</i> , in: <i>ActaMP XXX</i> , 2008, p. 11–51.

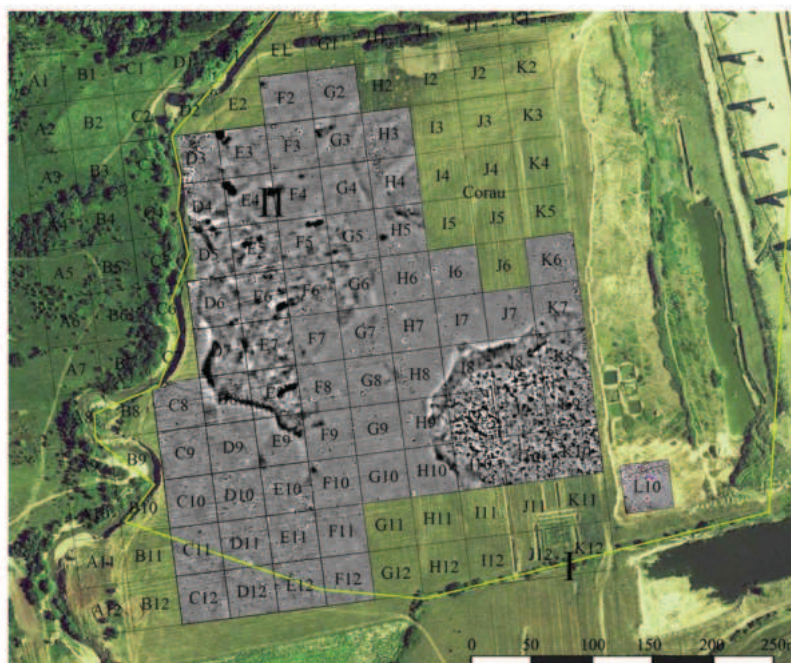
²⁰ Matei *et alii* 2003, p. 246–248; Bejinariu *et alii* 2004, p. 246; Băcuet-Crișan 2008, p. 18–19.

²¹ Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 603–622.

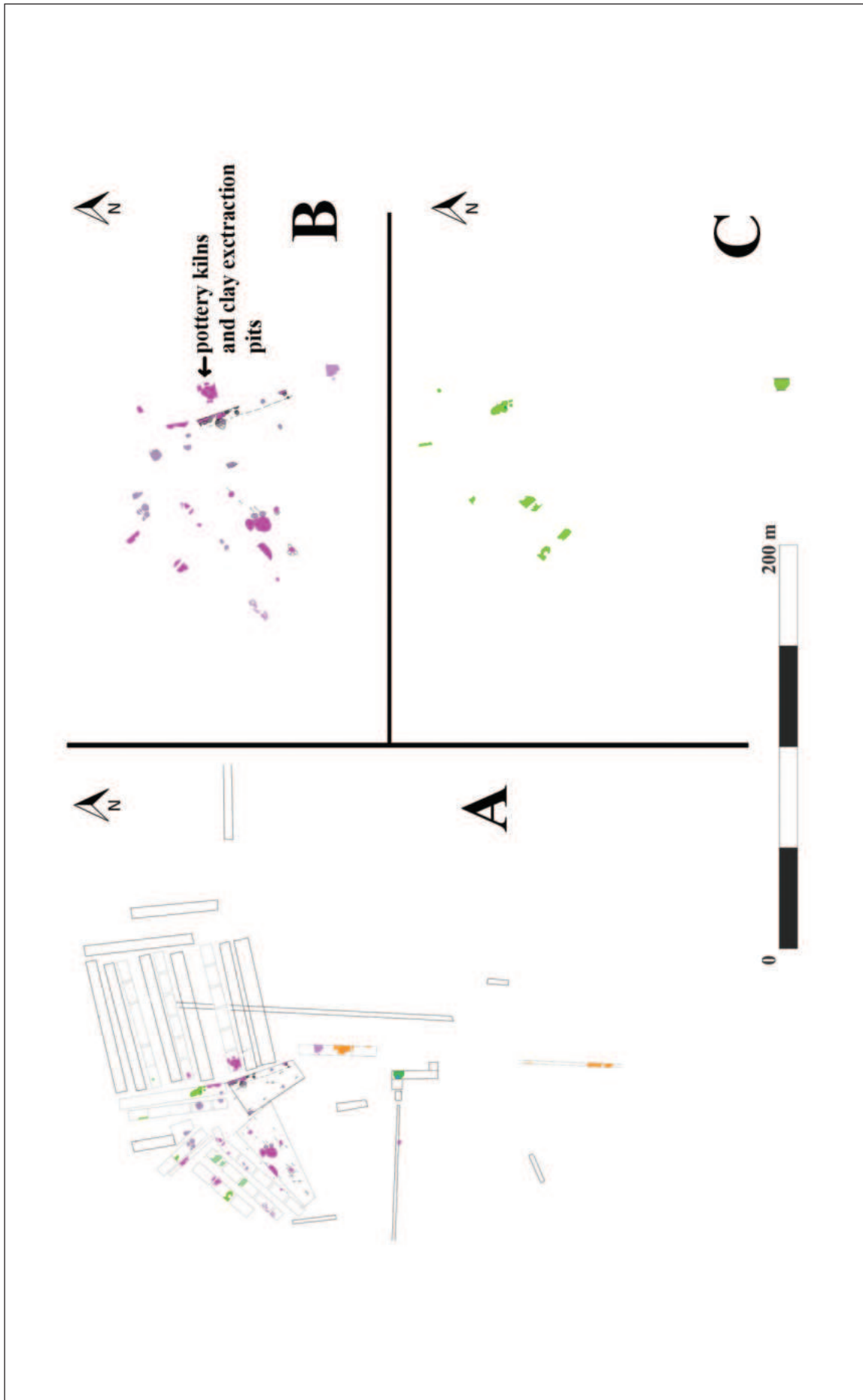
²² Băcuet-Crișan 2008, p. 18–19.

²³ Dunca 2017.

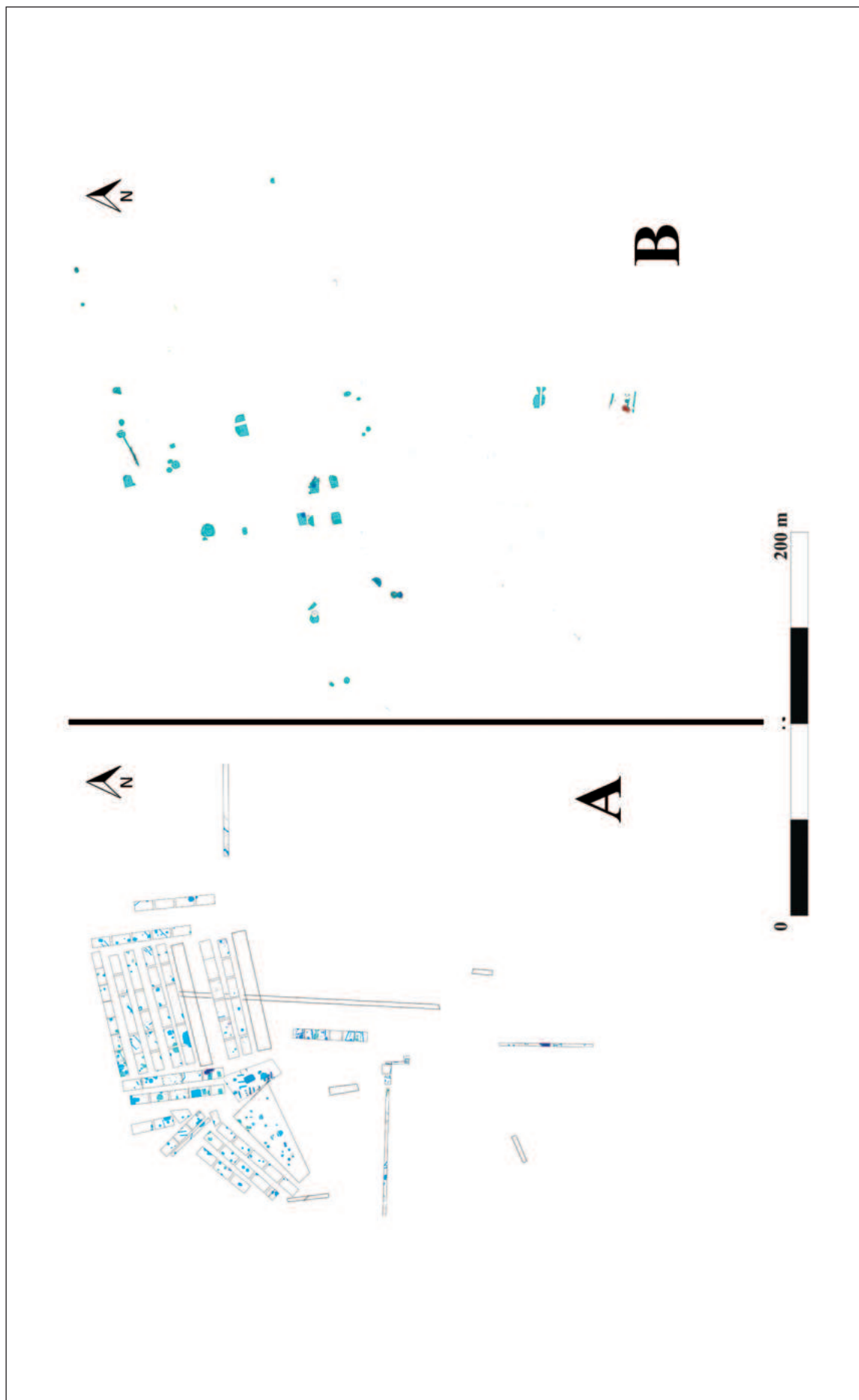
- Băcuet-Crișan 2011 S. Băcuet- Crișan, *Neoliticul în Depresiunea Șimleului: Așezarea de la Șimleu Silvaniei "Tudor Vladimirescu"*, in: *ActaMP XXXIII*, 2011, p. 49–71.
- Bacuet -Crișan 2013 S. Băcuet- Crișan, *Descoperiri ale artei miniaturale din situl de la Port "Corau". Statuetele antropomorfe. Studiu preliminar*, in: *Annales Apulensis. Seria Historica 7/II*, 2013, p. 83–99.
- Băcuet- Crișan 2013a S. Băcuet- Crișan *Suplac, Zau, Pișcolt, Herpaly... realitate sau probleme de interpretare?*, in: *ActaMP XXXV*, 2013, p. 11–46.
- Băcuet- Crișan 2014 S. Băcuet-Crișan, *Considerații privind topografia internă a sitului de la Porț-Corău*, in: Fazecaș G. (ed.), *Studii de arheologie. In honorem Doina Ignat*, 2014, p. 71–82.
- Băcuet- Crișan 2015 S. Băcuet-Crișan, *Descoperiri ale artei miniaturale din situl de la Porț-Corău. Plastica zoomorfă*, in: S. Fortiu, A. Stavilă (eds.), *Arheovest III. In memoriam Florin Medeleț. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 28 noiembrie 2015, Szeged, 2015*, p. 109–118.
- Băcuet- Crișan 2015a S. Băcuet- Crișan, *Neolithic cremations graves and grave goods from Porț "Corău" (Sălaj County, Romania)*, in: R. Kogălniceanu, M. Gligor, R. Curcă, E. Stratton (eds.), *Homines, Funera, Astra 2. Life Beyond Death in Ancient Times. (Romanian Case Studies). Proceedings of the International Symposium of Funerary Archaeology*, Oxford, 2015, p. 19–24.
- Băcuet-Crișan 2015b S. Băcuet- Crișan, *No Name, Looking for One. Miniatural Pieces from Porț/Suplacu de Barcau "Corău"*, in: C. Virag (ed.), *Neolithic Cultural Phenomenon in the Upper Tisza Region, Satu Mare, 2015*, p. 221–228.
- Băcuet-Crișan 2015c S. Băcuet- Crișan, *Rit și ritual funerar la Porț "Corău"*, in: *ActaMP XXXVII*, 2015, p. 17–38.
- Băcuet-Crișan 2016 S. Băcuet- Crișan, *Din nou despre piesele cu caracter special de la Porț "Corău" - Altărașe/Mese de cult*, in: *ActaMP XXXVIII*, 2016, p. 73–82.
- Băcuet-Crișan 2018 S. Băcuet- Crișan, *Neolithic Funerary Rite and Ritual in Porț "Corău" (Sălaj County, Romania). Research in 2010–2012*, in: M. Nagy, K. Szölösi (eds.) *"To Make a Fairy's Whistle from a Briar Rose". Studies Presented to Ester Istvanovici on Her Sixtieth Birthday*, Nyregyhaza 2018, p. 65–78.
- Băcuet-Crișan, Pop 2014 S. Băcuet-Crișan, H. Pop, *Așezarea neolitică de la Șimleu Silvaniei "Tudor Vladimirescu" II*, in: S. Fortiu, A. Cîntar (eds.), *Arheovest II. In honorem Gheorghe Lazarovici. Interdisciplinaritate în arheologie, Timișoara, 6 decembrie 2014, Szeged, 2014*, p. 33–50.
- Băcuet-Crișan, Virag 2023 S. Băcuet-Crișan, C. Virag, *Considerații privind cronologia neoliticului mijlociu și târziu în zona de nord-vest a României*, in: V. Cotiugă, F.A. Tencariu, A. Asăndulesei (eds.), *Praeteritum et praesens. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu, Târgoviște, 2023*, p. 11–24.
- Băcuet-Crișan et alii 2013 S. Băcuet-Crișan, I. Bejinariu, D. Băcuet- Crișan, *Aspecte de viață economică în neolitic: producția ceramică. Instalații de ars ceramică din situl de la Porț „Corău”*, in: A. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, C. Floca, S. Fortiu (eds.), *Arheovest I. In memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie, Timișoara, 7 decembrie 2015, Szeged, 2013*, p. 45–53
- Bejinariu et alii 2004 I. Bejinariu, S. Băcuet- Crișan, H. Pop, D. Băcuet- Crișan, Al. V. Matei, M. Andraș, *Șantierul arheologic Porț "Corău"*, in: *CCA. campania 2003, Cluj Napoca, 2004*, p. 245–247.
- Dunca 2017 M. Dunca, *Utilajul litic șlefuit din neoliticul și eneoliticul timpuriu în nord-vestul României. Studiu de caz: situl de la Porț-"Corău"*, [PhD Thesis], Cluj-Napoca, 2017.
- Fazecas et alii 2013 G. Fazecaș, Fl. Gogăltan, A. Ignat, M. Lie, C.E. Cordoș, C. I. Popa, D. Ștefan, R. Burlacu-Timofta, A. Floarea, P. I. Petric, Z. Portik, M. Savu, D. Boulet, J. Eeckhout, M. Khadro Lowy, D. Paul, *Suplacu de Barcău- Corău*, in: *CCA. Campania 2012, Târgoviste, 2013*, p. 180–182.
- Ignat 1998 D. Ignat, *Grupul cultural neolitic Suplacul de Barcău*, Timișoara, 1998.
- Lazarovici 2009 Gh. Lazarovici, *The Zau Culture*, in: F. Drașovean, D. L. Ciobotaru, M. Maddison (eds.), *Ten Years After: the Neolithic of the Balkans, as Uncovered by the Last Decade of Research, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica, XLIX, Timișoara, 2009*, p. 179–217.
- Lazarovici 2010 Gh. Lazarovici, *Cronologia absolută, relativă și evoluția culturii Zau*, in: H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan (eds.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei*, Cluj-Napoca, 2010, p. 55–71.
- Lazarovici, Lazarovici 2006 Gh. Lazarovici, C. M. Lazarovici, *Arhitectura neoliticului și epocii cuprului din România, vol. I. Neoliticul*, Iași, 2006.
- Lazarovici et alii 2018 Gh. Lazarovici, D. Ignat, Z. Maxim, P. Vrâncean, A. Tatar, *Șantierul arheologic Suplacu de Barcău-Corău OB. 3, sector Cluj*, in: *ActaMP XXXX/1*, 2018, p. 15–44.
- Matei et alii 2003 Al. V. Matei, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Tamba, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, *Șantierul arheologic Porț „Corău”*, in: *CCA. Campania 2002, Covasna, 2003*, p. 246–248.

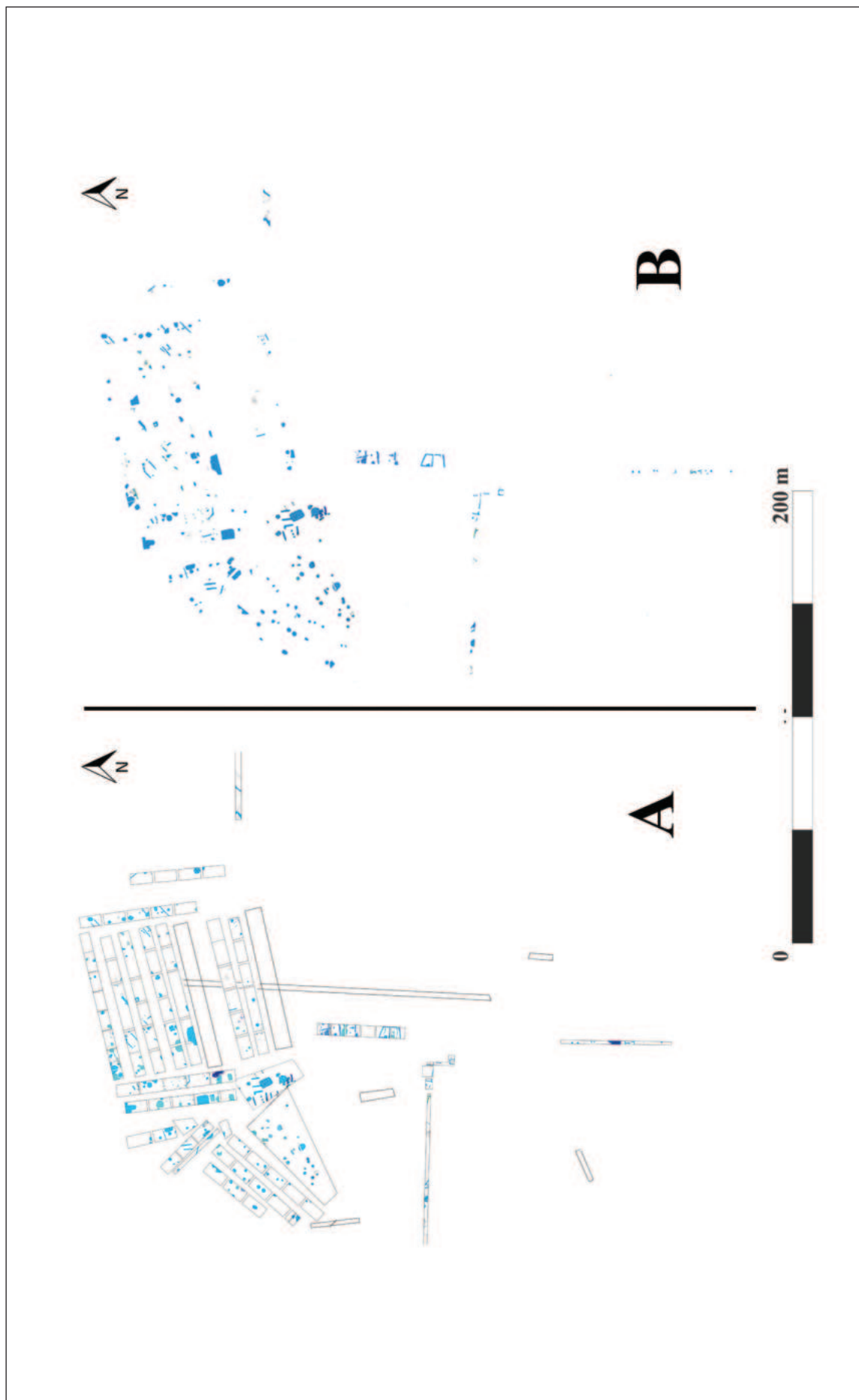
Pl. I. Suplacu de Barcău/Port-Corău. Topographic map of the area (A) Magnetometric maps after Fazecas *et alii* 2013 (B).

Pl. II. Porț-Corău. 2002–2003; 2010–2012. Early level (A), Suplac I type discoveries (B), Pișcolt discoveries (C).

Pl. III. Porț-Corău. 2002–2003; 2010–2012. Suplac II (A), early Suplac II (B).

PL. IV. Port-Corău. 2002–2003; 2010–2012. Suplac II (A), Suplac II (B).

Pl. V. Port-Corău. 2002-2003; 2010-2012. Late Suplac (level III).

EARLY NEOLITHIC “ALTARS” OF THE IRON GATES: GENERAL CONSIDERATIONS ON THEIR FORMING TECHNIQUES AND CERAMIC CLAY MATRIX USING COMPUTED TOMOGRAPHY

ADINA BORONEANȚ*, MARTA PETRUNEAC**,
OANA-DANIELA CALANCEA***

ABSTRACT: *Computed tomography (CT) is an important tool in the study of prehistoric pottery technology. The present paper summarizes the results of a CT study on 14 fragments of a special kind of ceramic vessels known in the archaeological literature as a “altars”. They originate from two key sites in the Iron Gates region of the Danube, southwestern Romania. The main aim was to characterize the composition of the clay matrix and determine the forming techniques of this particular type of pottery items.*

KEYWORDS: *Iron Gates region; Early Neolithic; altars; computed-tomography; forming techniques.*

REZUMAT: *Tomografia computerizată (CT) este un instrument important în studiul tehnologiei ceramice preistorice. Lucrarea de față rezumă rezultatele studiului CT asupra 14 fragmente de vase (cunoscute în literatură ca “altare”) provenite din două situri cheie din regiunea Porților de Fier a Dunării din sud-vestul României. Scopul a fost acela de a caracteriza compoziția pastei ceramice și de a determina tehnicile de formare a acestui tip particular de obiecte de ceramică.*

CUVINTE-CHEIE: *Porțile de Fier; neolitic timpuriu; altare; tomografie computerizată; tehnici de modelare.*

INTRODUCTION

“Altars” (Fig. 1) have been reported throughout the Neolithic of southeastern Europe. They have been attributed a vast variety of functions and meanings in the archaeological record. Less attention has been paid though to their functional characteristics and manufacturing techniques – which constitutes the focus of the present paper.

The present paper summarizes the results of a study by computed tomography on 14 fragments of such “altars” originating from two key sites in the Iron Gates region of the Danube in southwestern Romania.

Micro-CT is a totally non-destructive method that allows the direct visual detection and measurement of coils, slabs and other construction units of pottery vessels, their joins, as well as the visual inspection of the orientation of voids and inclusions in 2D virtual thin sections and 3D representations.

* “Vasile Pârvan” Institute of Archaeology, Bucharest, Romania, e-mail: boro30@gmail.com

** National Research-Development Institute for Physics and Nuclear Engineering “Horia Hulubei”, Bucharest, Romania, e-mail: marta.petruneac@gmail.com

*** National Research-Development Institute for Physics and Nuclear Engineering “Horia Hulubei”, Bucharest, Romania, calancea.od.nipne@gmail.com

THE ARCHAEOLOGICAL CONTEXT

Most of the Mesolithic and Neolithic sites known from the Iron Gates (Fig. 2) were investigated between 1964–1971 and 1977–1984 during the construction of the Iron Gates I and II dams across the Danube, which resulted in the flooding (and in many instances complete submergence) of the sites.

Cuina Turcului (44°35'30"N, 22°15'33"E – Fig. 2), a rockshelter site on the left bank of the Danube, was one of a series of cave and open-air prehistoric sites situated in the narrow, canyon-like section of the Iron Gates Gorge known as *Cazanele Mari/The Larger Cauldrons*. The rockshelter was investigated between 1964 and 1970 and twenty trenches with a combined area of ca 240 m² were excavated, covering the entire inner surface of the rockshelter.

A complex stratigraphic sequence was described by the excavators in which three “Epipaleolithic” layers or horizons (Epi I, IIa, and IIb) were succeeded by three Early Neolithic (Starčevo-Criș culture) horizons, in turn overlain by deposits belonging to more recent periods (Early Bronze Age, Hallstatt, and Medieval)¹.

The Early Neolithic was initially approached mainly from the perspective of the ceramic material² and recently re-discussed in a broader framework³. The most recently proposed and generally accepted relative chronology for the three early Neolithic horizons identifies the earliest level (named by A. Păunescu, Criș I) as Starčevo-Criș II A/B, the Criș II as III A-B, and the Criș III as in IV A⁴. The absolute dating of the Early Neolithic deposits in the Cuina Turcului rockshelter⁵ rests on three AMS ¹⁴C dates, indicating the interval of ca. 6000–5650 BC.

Material finds originating from the Early Neolithic layers comprised a large amount of pottery fragments, osseous and lithic assemblages, and faunal and human remains. Among the pottery finds, an uncommonly large number of “altar” fragments (over 182) was recognized⁶.

Schela Cladovei (44°37'34"N, 22°36'21"E – Fig. 2) is a large open-air site on the left bank of the Danube in the area downriver from the Iron Gates Gorge and ~6 km below the Iron Gates I dam. Excavations in 1965, 1967–8, 1982–97, 2001–2, and 2007–2022 have uncovered remains of Late Mesolithic, Early Neolithic, and later occupations (Dacian and Medieval). Within the Early Neolithic two phases (Criș I and II) were recognized by V. Boroneanț during the early excavations⁷ while the most recent research suggested that no phase distinction could be made based on stratigraphic grounds. AMS ¹⁴C dates indicate for the Early Neolithic occupation the interval 5950–5750 cal BC. The excavations yielded a vast quantity of archaeological features, artefacts and burials. Among the Early Neolithic finds, pottery is the most significant quantitatively. Although never mentioned in publication, altar fragments were identified among the ceramic finds.

MATERIALS AND METHODS

As shown in Fig. 1, the altars consist generally of a recipient/container (variable in shape: circular or rectangular, zoomorphic, etc) resting on a base (legs: three or four or a stand). The archaeological record preserves them in a fragmented state, e.g fragments of legs and recipients, and we acknowledge that their reconstruction in publications was at times speculative. Given the special place granted to them in the archaeological literature, triggered by their possible cultic or ritual function, the present

¹ Păunescu 1978, Boroneanț 2012.

² Boroneanț 1970; Lazarovici 1969; 1979; 1983; Păunescu 1978.

³ Boroneanț 2012; Boroneanț, Bălășescu 2016; Mărgărit et al. 2020.

⁴ Lazarovici 1983.

⁵ Boroneanț, Bonsall 2018.

⁶ Boroneanț 2012; Jacobssen, Boroneanț 2010.

⁷ Boroneanț 2000.

authors aimed to determine whether the clay recipes of such artefacts set them apart from the rest of the pottery assemblage, and to identify their forming techniques. Thus, fourteen altar fragments, originating from Cuina Turcului (12) and Schela Cladovei (2), were subjected to computed tomography (CT). The Cuina Turcului fragments came from all three recognized Early Neolithic layers (6 from Criș I – left in white in Table 1, 4 from Criș II – light grey in Table 1, and 2 from Criș III – darker grey in Table 1)⁸. The fragments from Schela Cladovei were recovered both from pits and the occupation layer. No particular form of deposition was observed for these artefacts.

X-ray tomography uses the ability of X-ray radiation to penetrate objects. The X-rays pass through the scanned object to reach the X-ray detector. The absorption of the radiation depends on the type of material as well as its penetrated thickness. The brightness levels in the X-ray image obtained correspond to variable density of the material.

The **X-ray CT scans** were performed with a Nikon XT H 225 with a micro-focus X-ray source (225 kV maximum voltage, 1 mA maximum current, focal spot size: 3 μm below 7 W and up to 225 μm at 225 W) that provides a conical X-ray beam, a Varian 2520 flat panel detector (127 μm pixel size; 1900 × 1516 active pixels), and an accurate 5 axes positioning system, that allows the movements of the sample in the X, Y, and Z directions, as well as its rotation through 360° and tilting by ± 30°. The device allows the inspection of relatively large volume objects (max. 20 cm) with high image resolution and an ultrafast CT reconstruction. The X-ray tube working parameters were optimized for the tomography of clay artefacts⁹, namely a varying tube voltage between 100–250 kV and a variable current intensity of 80–100 μA. Parameters were adjusted for the best clarity image. When required, aluminium/copper filters of 0.5 cm were used. The entire volume of the objects was scanned in 360 steps, representing the full rotation of the object around its central axis. The acquisition time for the full tomographic scan was between 7 and 15 minutes/item, while the image reconstruction performed with VG Studio Max 3.0 software took several 20–40 minutes/item. Radial, horizontal and tangential virtual thin sections (2D-images), and 3D images were used to assess the characteristics of the altar fragments by observing the morphology, size, distribution, orientation, and density of the paste inclusions and voids. In a tomographic image, the voids/pores will appear in black and inclusions in white or variable shades of grey¹⁰.

Mineral inclusions in pottery comprise generally a large variety of heterogeneous materials¹¹. Most Starčevo-Criș pottery in the Iron Gates is chaff tempered, which, following firing, leaves behind voids. Other voids (known as pores) are intrinsic to the clay material used. Furthermore, there is also a porosity linked to the technical gestures implemented on the paste during the forming of the pottery. The orientation of both voids and mineral inclusions is indicative of the type of pressure applied during the forming of the vessel and thus observing the voids and inclusions provides a reproducible indication of sequences of technical gestures. At times, forming techniques (coiling, for example), lead to the appearance of cracks, also appearing in black.

RESULTS AND DISCUSSION

Clay matrix

The CT scans confirmed that vegetal matter (chaff – Fig. 3.2) was the preferred temper in our Starčevo-Criș altar fragments, similar to what was observed for pottery sherds originating at the same sites¹²

⁸ Two legs originating in two different areas, different depths and different recognized levels (Criș I and Criș II) were refitted.

⁹ Kotsakis *et alii* 2018.

¹⁰ In one case, in Fig. 12.4 they appear in shades of red and grey.

¹¹ Spataro 2019.

¹² Opreș *et alii* 2022.

and various others in the Banat region of Romania¹³. The voids left by vegetal matter are clearly visible on all figures. At times, their orientation allowed for the identification of various parts component of the altar fragments (see below).

The CT images (Fig. 3.3, 4.4, 6.2, 9, 10.2, 12.4, 13.5 and 14.4) indicate the presence of mineral inclusions, also. They appear as whitish or light-grey particles of fine to medium sizes and moderately sorted. Their roundness and sphericity is similar while their density and distribution are more variable. This is better illustrated in Fig. 12.4, where the inclusions were coloured in shades of red – with pale red indicating mineral inclusions of lower density, and bright red the very dense ones. Most likely, such inclusions were present in the original clay matrix.

It was interesting to note though, that at No. 13, the clay matrix of (at least) one leg is very different, with almost no mineral inclusions present (Fig. 9.1,2). The same goes for the small protuberance on the lower face of this altar fragment, with almost no mineral inclusions, and also made of a different kind of clay (Fig. 7.2, Fig. 9). A similar case was observed at no. 5 (Fig. 6.2).

No clear differentiation in terms of clay matrix was noted between the two sites sampled.

Forming techniques

In the vertical 2D sections in Fig. 3.2 the orientation of the chaff voids is mostly parallel, indicating the direction of the pressure when forming the leg (red arrow). The same is visible in the horizontal section in Fig. 4.2 (white arrow). Fig. 11.2 (white arrows), the different orientation of the two parts of the leg show two perpendicular directions of clay pressing and thus the leg was made from two parts joined together. Differently, the leg in Fig. 13.2 (black arrow), was modelled of one lump of clay. In a similar manner, the red lines indicate (based on void orientation and colour difference) that various parts of the altar were formed separately and joined together. It has already been noted in the literature that manufacturing techniques can differ between the construction units of hand-built vessels¹⁴.

Most pieces studied show that legs and recipient/container/tray were modelled separately and then bound together (Fig. 6.4, Fig. 7, Fig. 8, Fig. 10.3–5, Fig. 12.2, Fig. 13.2–4 and Fig. 14.2,3). This is also consistent with the above-mentioned observation that at times, the clay matrix of two adjoining parts have mineral inclusions in different amounts.

CT-images of a tray-shaped recipient indicated it was formed by the sequential addition of clay flattened coils (in this case in three steps – Fig. 11.3,4).

No differentiation in terms of forming techniques has been noted among the three phases at Cuina Turcului. or the two sites studied. Given the small number of examples studied from Schela Cladovei, it is impossible to draw a parallel between sites at this point.

CT-SCAN RESULTS VERSUS VISUAL OBSERVATION AND ARCHAEOLOGICAL POTTERY TYPOLOGIES

From a mere archaeological point of view, the fragments selected fall within the category of semi-coarse ceramic. Surface treatment was represented by decoration (incisions and impressions), smoothing (all cases) and in one case, burnishing. Visual observation of the broken areas indicated chaff was used for tempering, the clay appeared to be well sorted and compacted, with few mineral inclusions. Generally, the archaeologists would describe these fragments as well and carefully worked.

The inside view of the fragments though tell a different story. Most fragments show in section larger, rounder but irregular voids and cracks (Fig. 7.2, Fig. 8, Fig. 12.1–3) resulted probably from the

¹³ Spataro 2019.

¹⁴ Rice 1987, p. 124; Kotsakis *et alii* 2018.

insufficient working of the clay (Fig. 5.1- B) when joining the parts. Mineral inclusions of large size are frequently present, indicating the clay was not very carefully sorted (Fig. 12.4).

CONCLUDING REMARKS

Computed tomography has a number of limitations, some triggered by the method itself, some by the specific equipment used. The latter, as it was also our case, refers to the small size of the samples/pottery sherds that can be measured. Another drawback is represented by the long time taken by the sectioning and observation of the samples. On the other hand, it offers the possibility of a very detailed observation of inner features of the pots, which lead to the reconstruction of the operational chain.

The present paper represents only an early step in the study of the Early Neolithic pottery in the Iron Gates region and by focusing on a relatively small number of sherds and a specific type of vessel, it was meant to be a pilot study demonstrating the potential of the method.

Table 1. List and visual description of altar fragments examined (CT=Cuina Turcului, SC=Schela Cladovei).

No.	Site	Layer	Description	Illustration
1	CT	Criș II	Corner fragment of a rectangular stand, decorated with thick linear vertical/slightly oblique impressions	Figure 3
2	CT	Criș III	Middle fragment of rectangular stand, undecorated	Figure 4
3	CT	Criș I	Corner fragment of a rectangular stand, decorated with horizontal short paralel incisions on edge	Figure 11.1, 2
4	CT	Criș I	Corner fragment of a rectangular stand, undecorated	Figure 5
5	CT	Criș II	Leg with part of container/tray, undecorated	Figure 6
6	CT	Criș I	Corner of a stand, broken, undecorated	not illustrated
7	CT	Criș I/Criș II	Two legs of the same rectangular stand (corner and middle), undecorated	Figure 12
8	CT	Criș I	Corner fragment of a stand, undecorated	Figure 13
9	CT	Criș III	Corner fragment of stand, decorated with thick vertical impressions	not illustrated
10	CT	Criș I	Middle fragment, decorated with vertical thick impressions	not illustrated
11	CT	Criș II	Fragment of container retaining parts of a leg	Figure 14
12	CT	Criș II	Corner fragment of flat container	Figure 11.3, 4
13	SC	Criș	Fragment partially preserving two legs and the central part of the container; upper part of the legs decorated with two side buttons each	Figures 7, 8, 9
14	SC	Criș	Fragment partially preserving two legs, a pedestalled base and part of the container (cup-shaped): dark burnish on the exterior	Figure 10

BIBLIOGRAPHY

- Bonsall, Boroneaș 2018 C. Bonsall, V. Boroneaș, *The Iron Gates Mesolithic – a brief review of recent developments*, in: *L'Anthropologie* 122, 2, 2018, p. 264–280.
- Boroneaș 1970 V. Boroneaș, V. Boroneaș, *La civilisation Criș de Cuina Turcului*, in: *Actes du VIIe Congrès International des Sciences Préhistoriques et Protohistoriques*, vol. I, Prague, 1970, p. 407–410.
- Boroneaș 2000 V. Boroneaș, *Paleolithique Supérieur et Epipaleolithique dans la zone des Portes de Fer*, Bucharest, 2000.
- Boroneaș 2012 A. Boroneaș, *Aspecte ale tranziției de la mezolitic la neoliticul timpuriu în zona Porțile de Fier*, Bibliotheca Historica et Archaeologica Banatica 52, Cluj-Napoca, 2012.
- Boroneaș, Bălășescu 2016 A. Boroneaș, A. Bălășescu, *Materialul faunistic din nivelurile neolitice timpurii din adăpostul sub stâncă de la Cuina Turcului. Alexandra Bolomey in memoriam*, in: *Materiale S.N.* 12, 2016, p. 27–44.
- Jacobssen, Boroneaș 2010 P. Jacobssen, A. Boroneaș, *Set in Clay: Altars in Place at Cuina Turcului, Iron Gates Gorge*, in: *SP* 7, 2010, p. 33–44.

- Karmanski 2005 S. Karmanski, *Donja Branjevina: a Neolithic settlement near Deonje in the Vojvodina, Serbia, Trieste, Società per la preistoria e protoistoria della regione, Friuli-Venezia Giulia*, 2005.
- Gh. Lazarovici 1969 Gh. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Cultura Starčevo–Criș în Banat*, in: *ActaMN* 6, 1969, p. 3–26.
- Gh. Lazarovici 1979 Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Musei Napocensis IV, Cluj Napoca, 1979.
- Gh. Lazarovici 1983 Gh. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *Neoliticul timpuriu din zona Porților de Fier (Clisură)*, in: *Banatica* 7, 1983, p. 9–34.
- Kotsakis et alii 2018 J. Kotsakis, K. Kotsakis, D. Sagris, K. David, *Inside Out: Assessing Pottery Forming Techniques with Micro-CT Scanning. An Example from Middle Neolithic Thessaly*, in: *JAS* 100, 2018, p. 102–119.
- Makkay 2007 J. Makkay, *The excavations of the Early Neolithic sites of the Koros culture in the Koros valley, Hungary: the final report, Volume I, The excavations: stratigraphy, structures and graves*, in: E. Starnini, P. Biagi (eds.), *Societá per la preistorie e protoistorie della regione Friuli-Venezia Giulia* 11, 2007.
- Maxim 2000 Z. Maxim, *Altars from the Starčevo-Criș and Vinča cultures*, in: *Studia Antiqua et Archaeologica* VII, 2000, p. 121–130.
- Mărgărit et alii 2020 M. Mărgărit, A. Boroneanț, C. Bonsall, *Prehistoric adornments from Cuina Turcului*, in: *CA* XXVII, 2020, p. 45–71.
- McPherron, Srejovic 1988 A. McPherron, D. Srejovic, *Divostin and the Neolithic of Central Serbia*, Pittsburgh, University of Pittsburgh, 1988.
- Minichreiter 1992 K. Minichreiter, *Kulturni predmeti starčevačke kulture u sjevernoj Hrvatskoj*, in: *Prilozi Instituta za Arheologiju za Zagrebu*, 9, 1992, p. 7–22.
- Minichreiter 2002 K. Minichreiter, *Zrtevnici i idoli starčevackog naselja na galovu u slavonskom brodu*, in: *Prilozi Instituta za Arheologiju za Zagrebu*, 19, 2002, p. 11–30.
- Păunescu 1978 Al. Păunescu, *Cercetările arheologice de la Cuina Turcului Dobova*, in: *Tibiscus Istorie*, 5, Volum închinat celei de-a 60 aniversări a Unirii, 1978, p. 11–56.
- Opriș et alii 2022 V. Opriș, A. Boroneanț, M. Petrușeac, M. Golea, M. Sirbu, R. Sârbu, C. Bonsall, *Early Neolithic pottery at Schela Cladovei. A comparative study of archaeological and experimental vessels from the perspective of computed tomography*, in: M. Mărgărit, A. Boroneanț (eds.), *Recreating artefacts and ancient skills: from experiment to interpretation*, Târgoviște, 2022, p. 279–294.
- Pavuk 1980 J. Pavuk, *Altere Linearkeramik in der Slowakei*, in: *Slovenska Archeologia* XXVIII–1, 1980, p. 7–87.
- Rice 1987 P. M. Rice, *Pottery Analysis: a Sourcebook*, University of Chicago Press, 1987.
- Spataro 2019 M. Spataro, *Starčevo ceramic technology: the first potters of the Middle Danube Basin*, Bonn, 2019.
- D. Srejovič 1971 D. Srejovič, *Die Lepenski Vir-Kultur und der Beginn der Jungsteinzeit and der mittleren Donau*, in: H. Schwabedissen (ed.), *Die Anfänge des Neolithikums vom Orient bis Nordeuropa, Teil 2: Ostliches Mitteleuropa, Fundamenta, Monographien zur Urgeschichte, Reihe A, Band 3*, Cologne, 1971, p. 1–19.

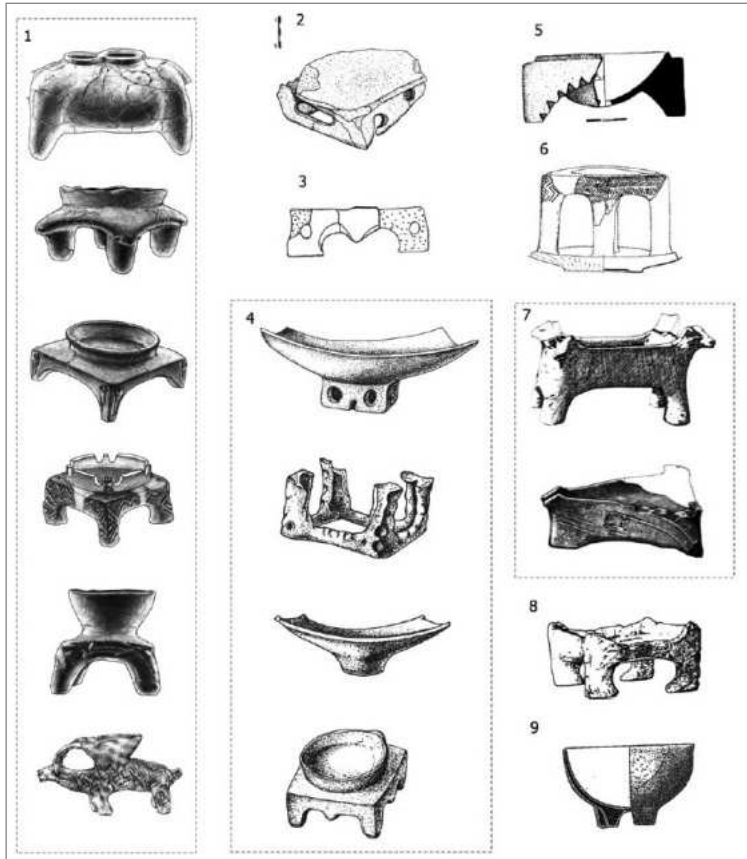

Fig. 1. Reconstructed altars. 1 – Donja Branjevina, after S. Karmanski 2005, Pl.s XI, XXXIX, XLIII, XLIV, XLIX, LIV; 2 – Gornea, after Gh. Lazarovici 2006, Fig. 36b; 3 – Pojejena Nucet, after S. Luca 1995, Fig. 3; 4 – Lepenski Vir, after D. Srejovic 1971, Pl.s 12–13; 5 – Măgura, after R.R. Andreescu, P. Mirea 2008, Fig. 11; 6 – Trestiana, after E. Popușoi 2005, Fig. 47; 7 – Vinkovci, after K. Minichreiter 1992, Pl.s 5; 8 – Zadubravlje, after K. Minichreiter 1992, Pl.s 1; 9 – Pepelana, after K. Minichreiter 1992, Pl. 3. Altare. 1 – Donja Branjevina, after S. Karmanski 2005, Pl.s XI, XXXIX, XLIII, XLIV, XLIX, LIV; 2 – Gornea, after Gh. Lazarovici 2006, Fig. 36b; 3 – Pojejena Nucet, after S. Luca 1995, Fig. 3; 4 – Lepenski Vir, after D. Srejovic 1971, Pl.s 12–13; 5 – Măgura, after R.R. Andreescu, P. Mirea 2008, Fig. 11; 6 – Trestiana, after E. Popușoi 2005, Fig. 47; 7 – Vinkovci, after K. Minichreiter 1992, Pl.s 5; 8 – Zadubravlje, after K. Minichreiter 1992, Pl.s 1; 9 – Pepelana, after K. Minichreiter 1992, Pl. 3.

Fig. 2. Map of the Iron Gates Early Neolithic sites.

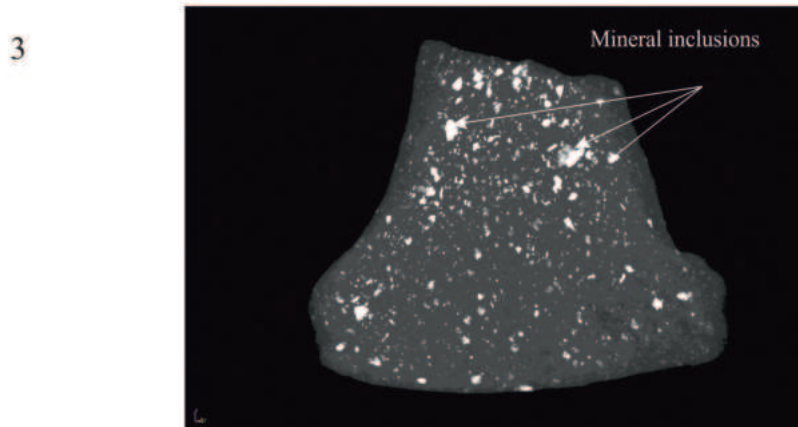
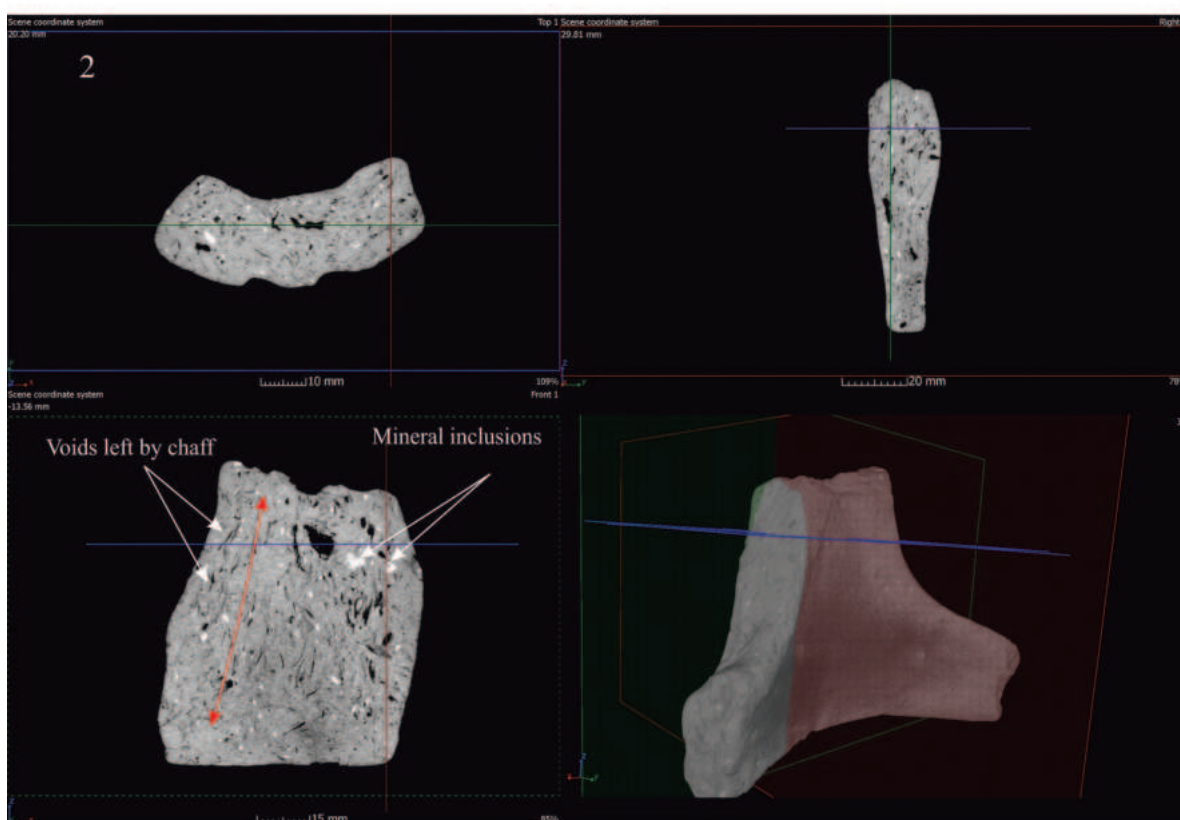
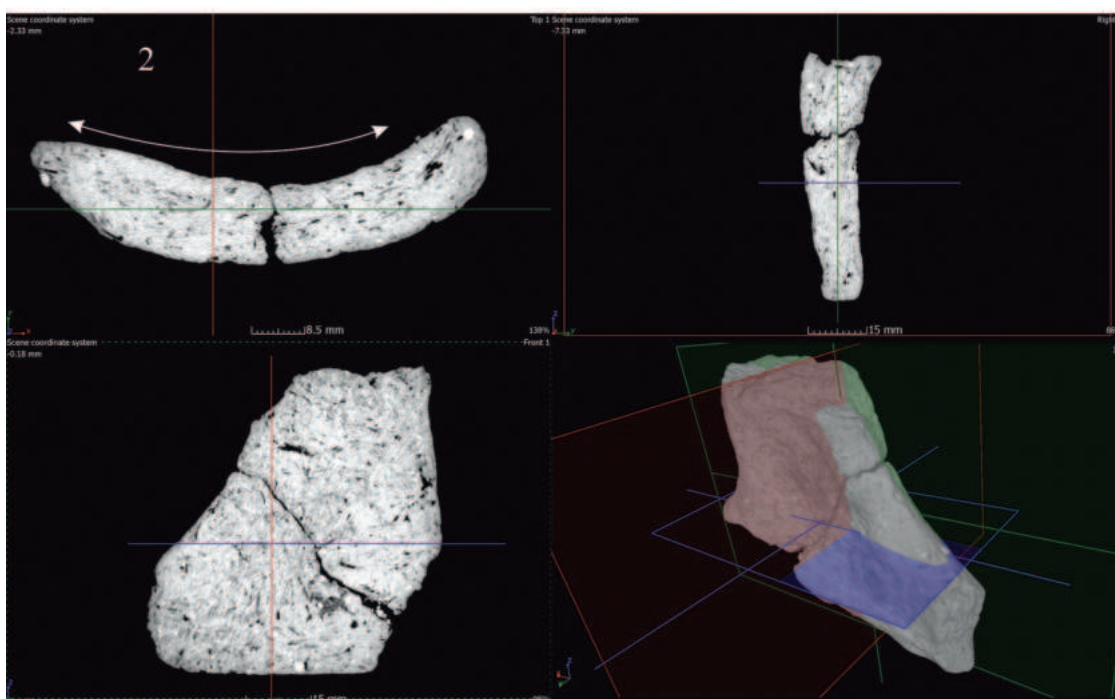
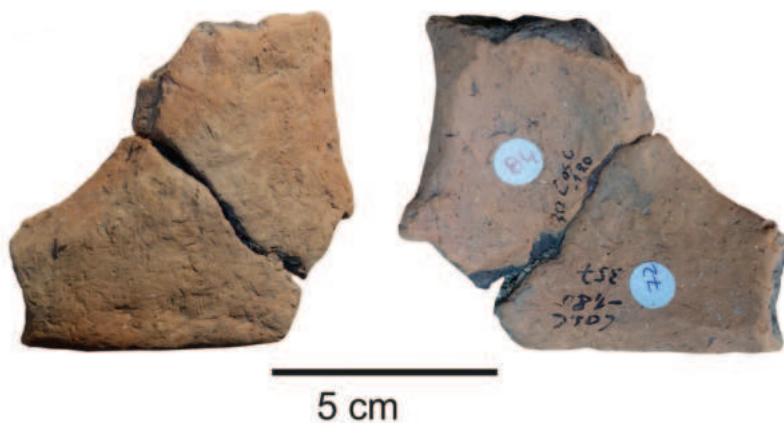

Fig. 3. Cuina Turcului, no. 1, Criș II.

1

3

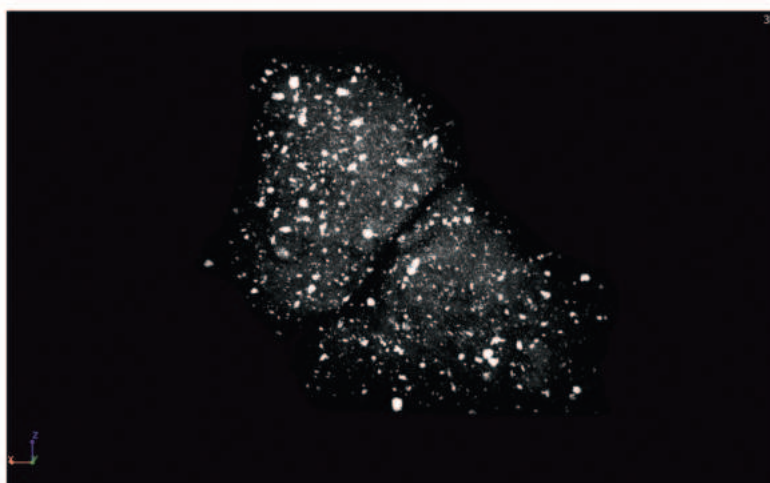

Fig. 4. Cuina Turcului, no. 2, Criș III.

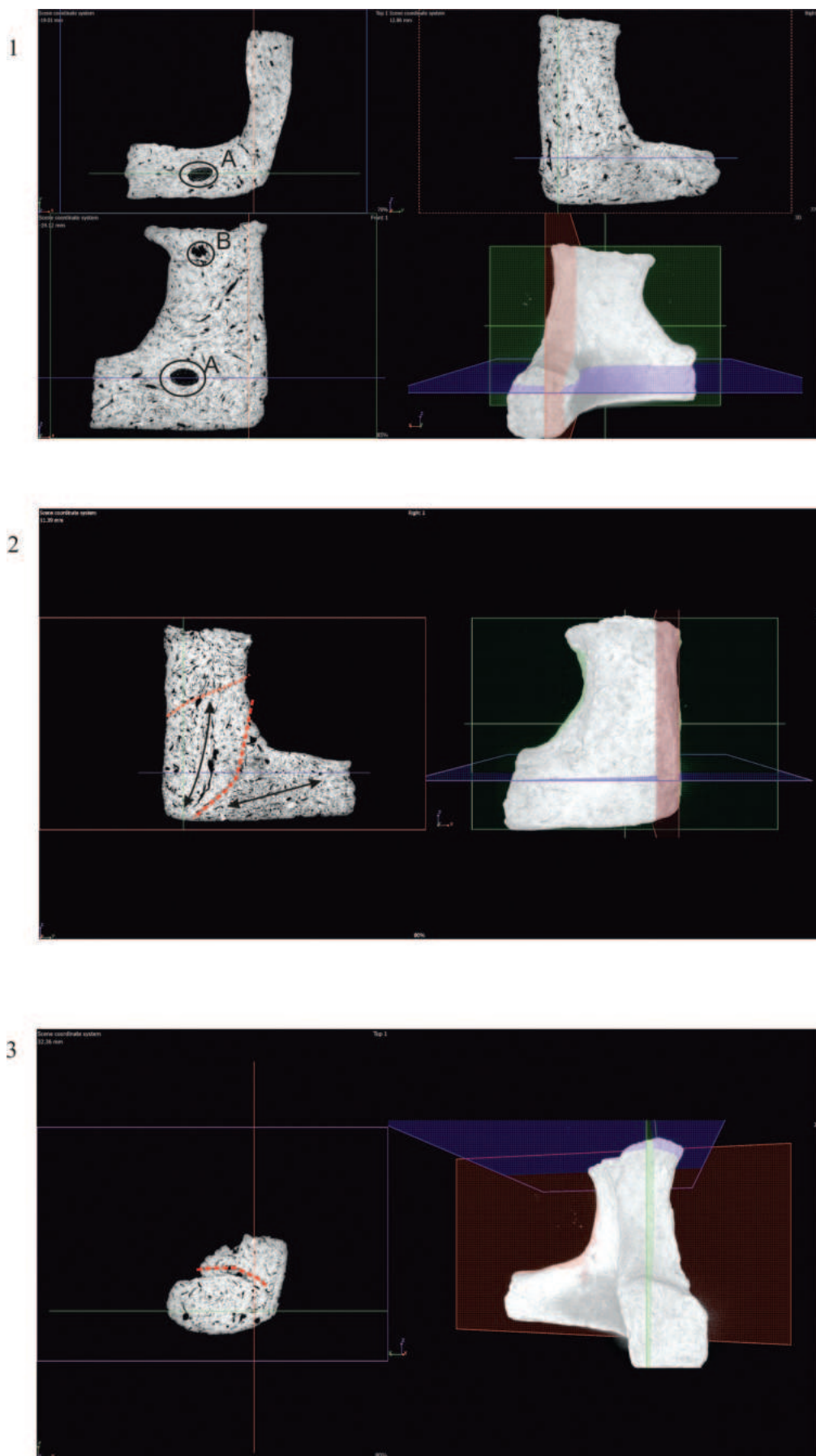

Fig. 5. Cuina Turcului, no. 4, Criș I.

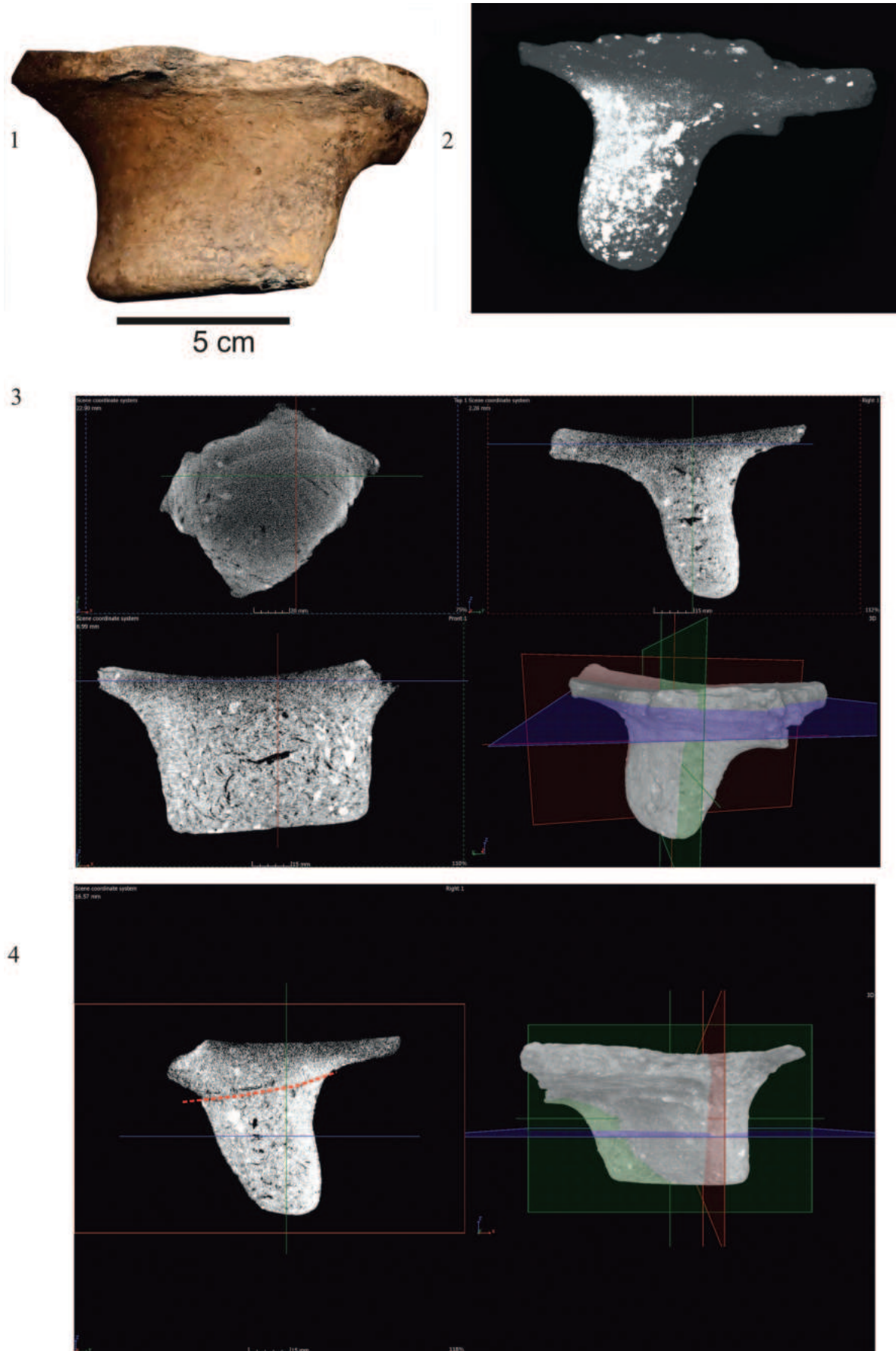
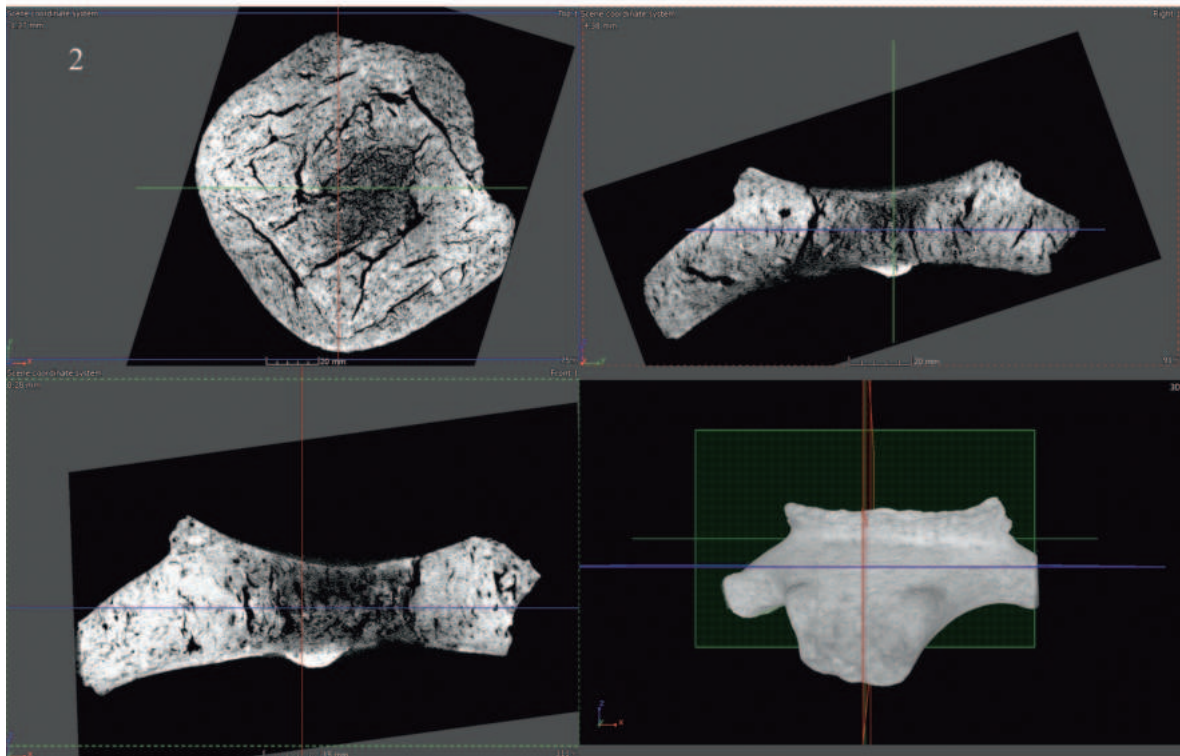

Fig. 6. Cuina Turcului no. 5, Criș II.

1

3

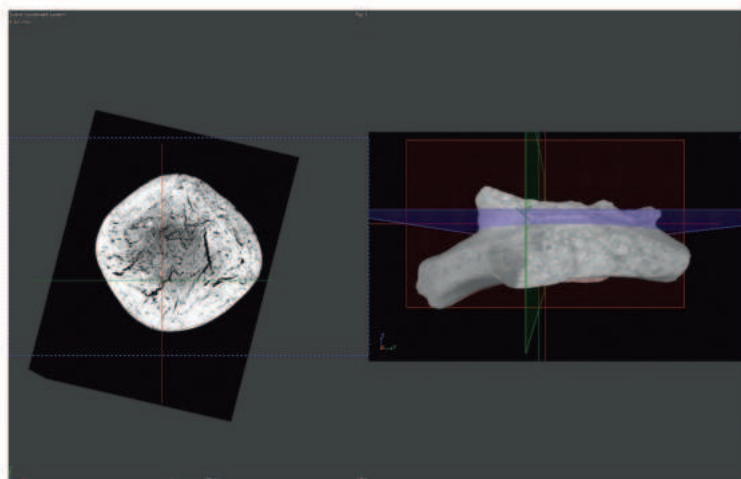
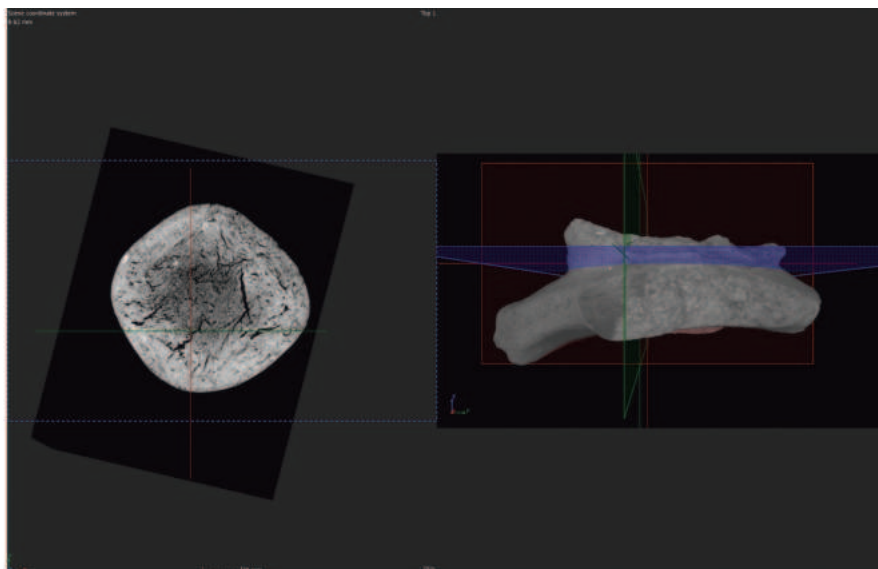
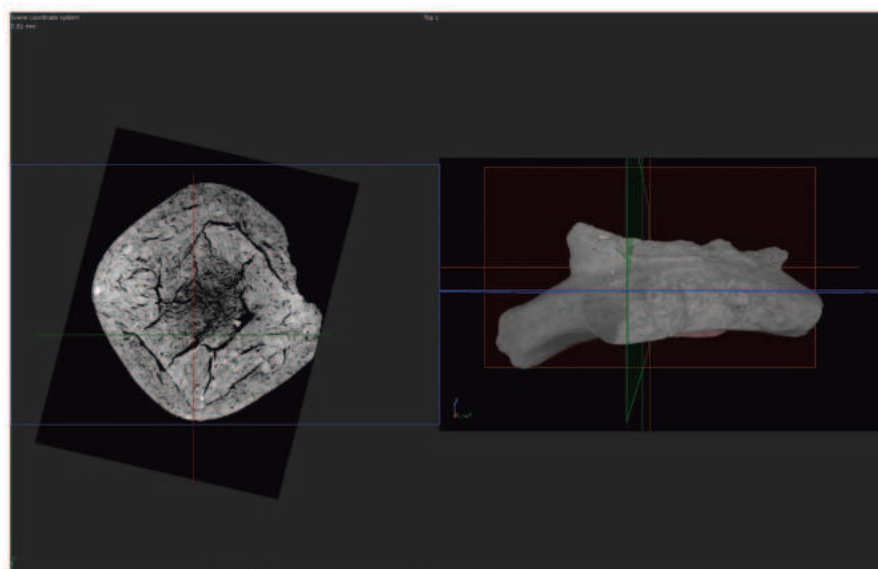

Fig. 7. Schela Cladovei no. 13.

1

2

3

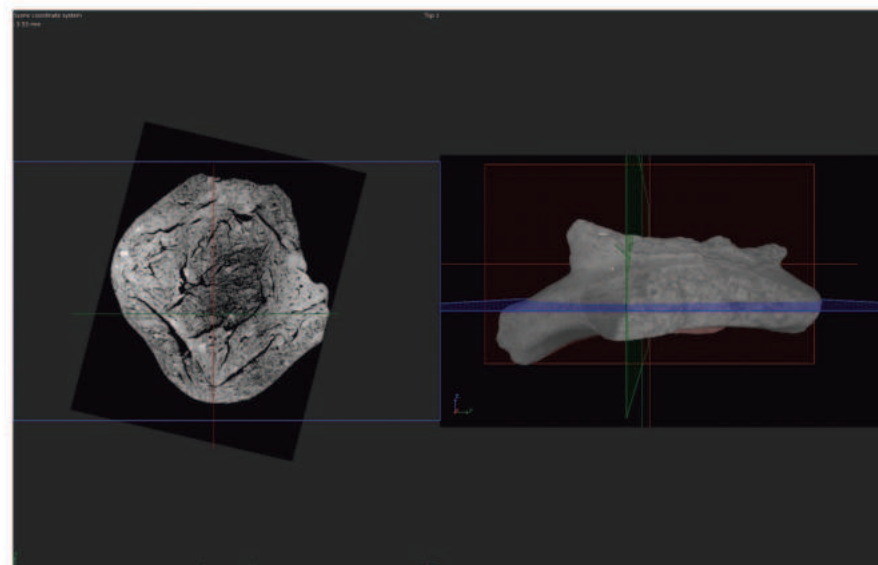

Fig. 8. Schela Cladovei, no. 13.

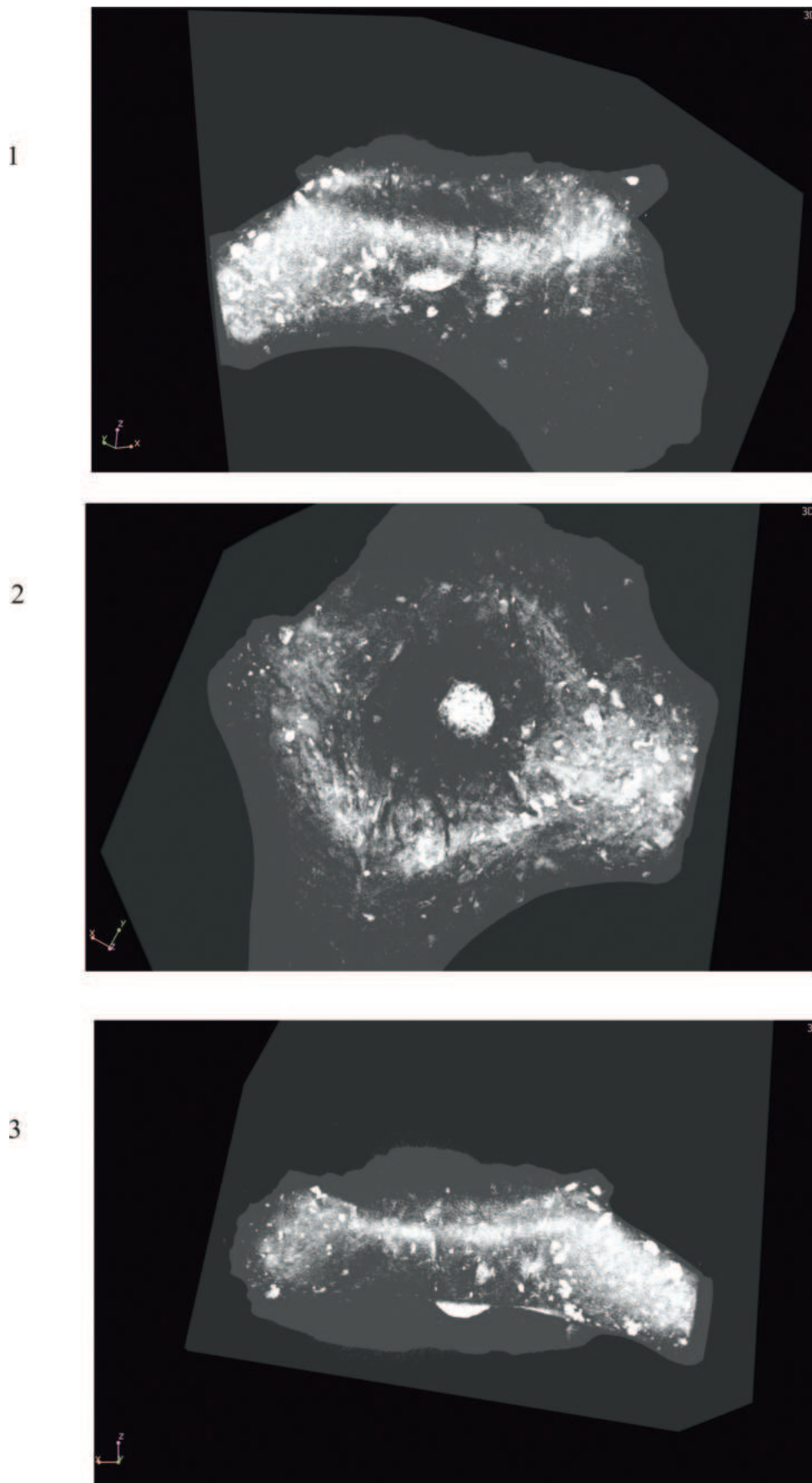

Fig. 9. Schela Cladovei, no. 13.

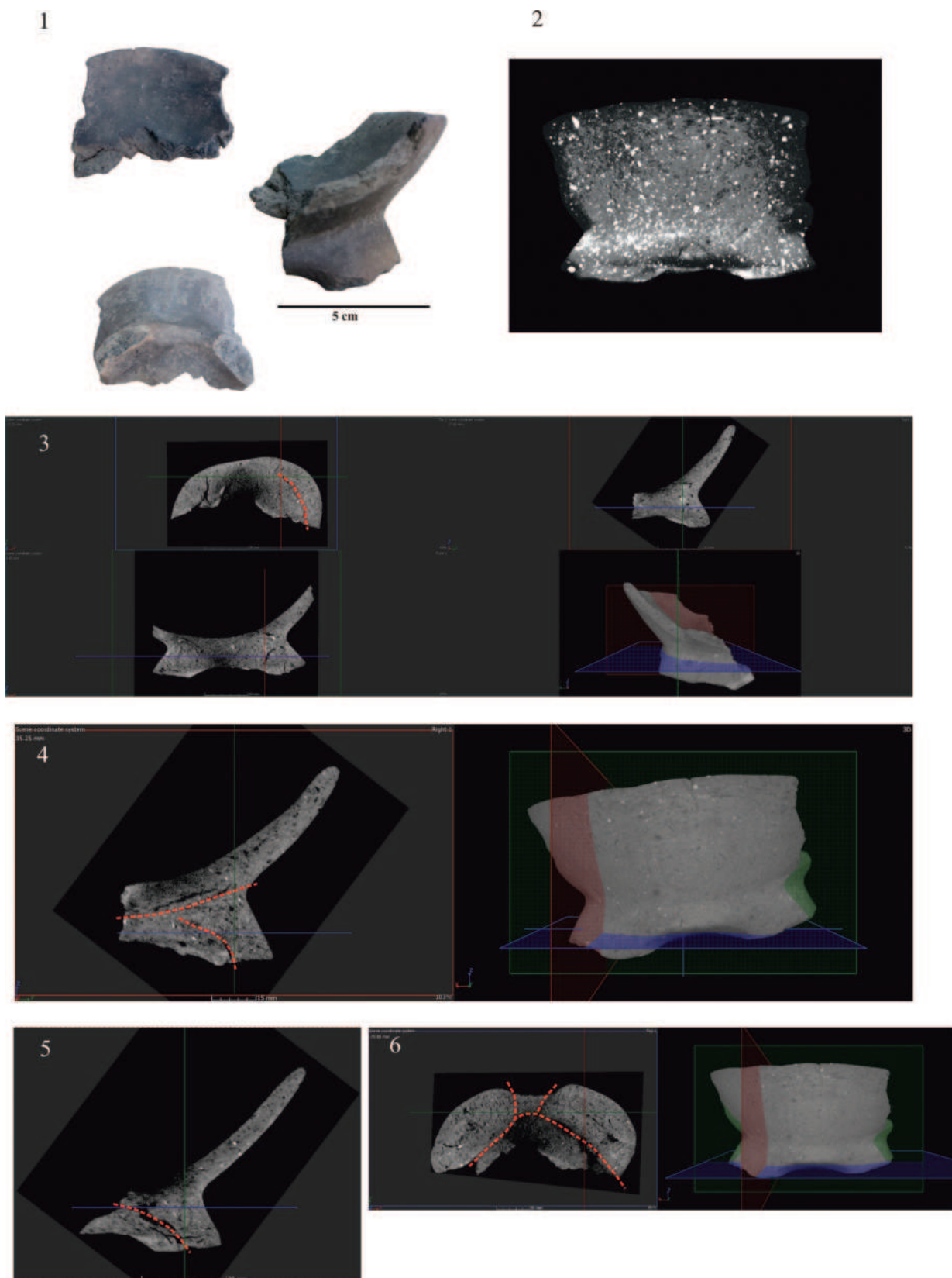

Fig. 10. Schela Cladovei, no. 14.

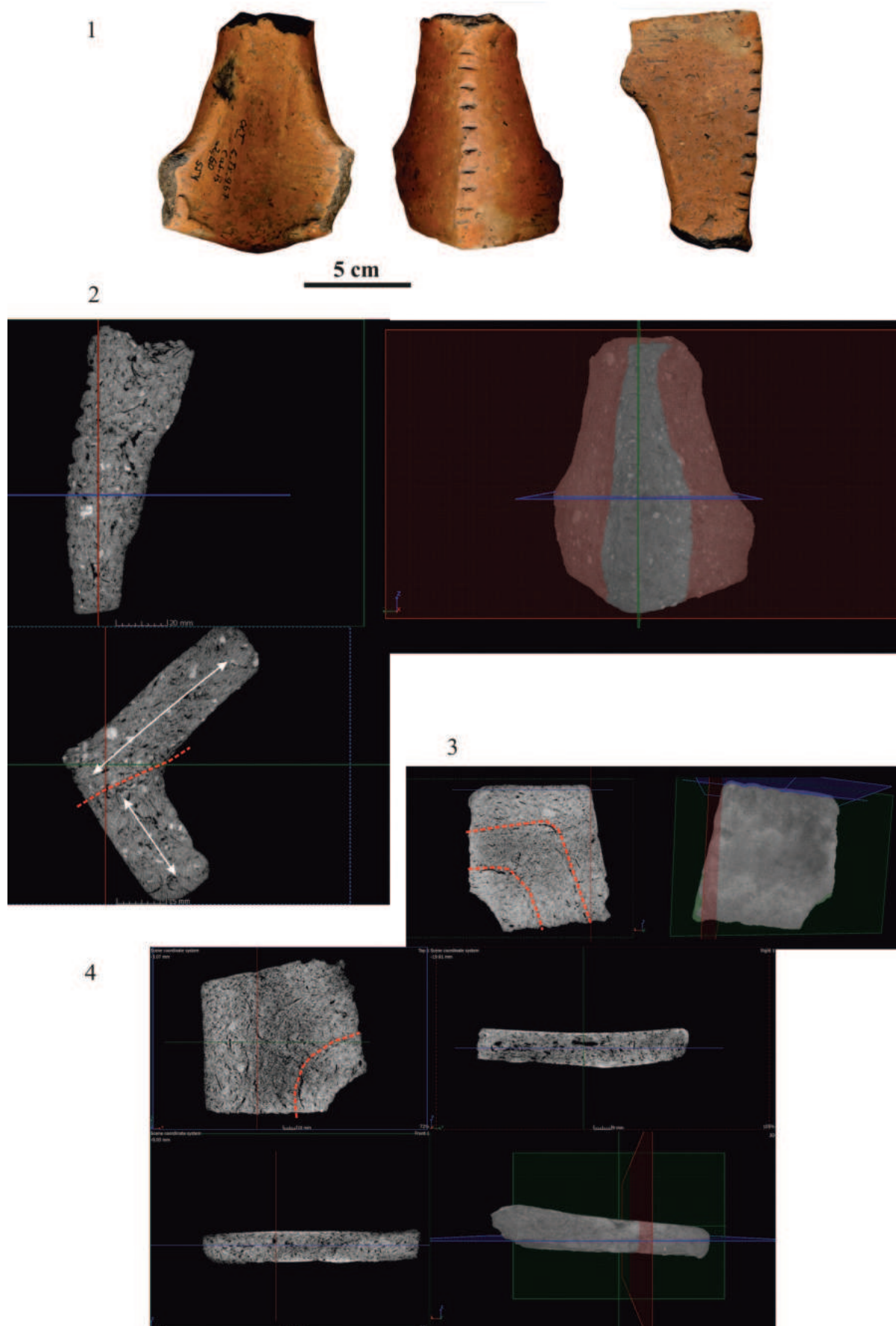

Fig. 11. Cuina Turcului, 1-2 no. 3, Criș I; 3-4, no. 12, Criș II.

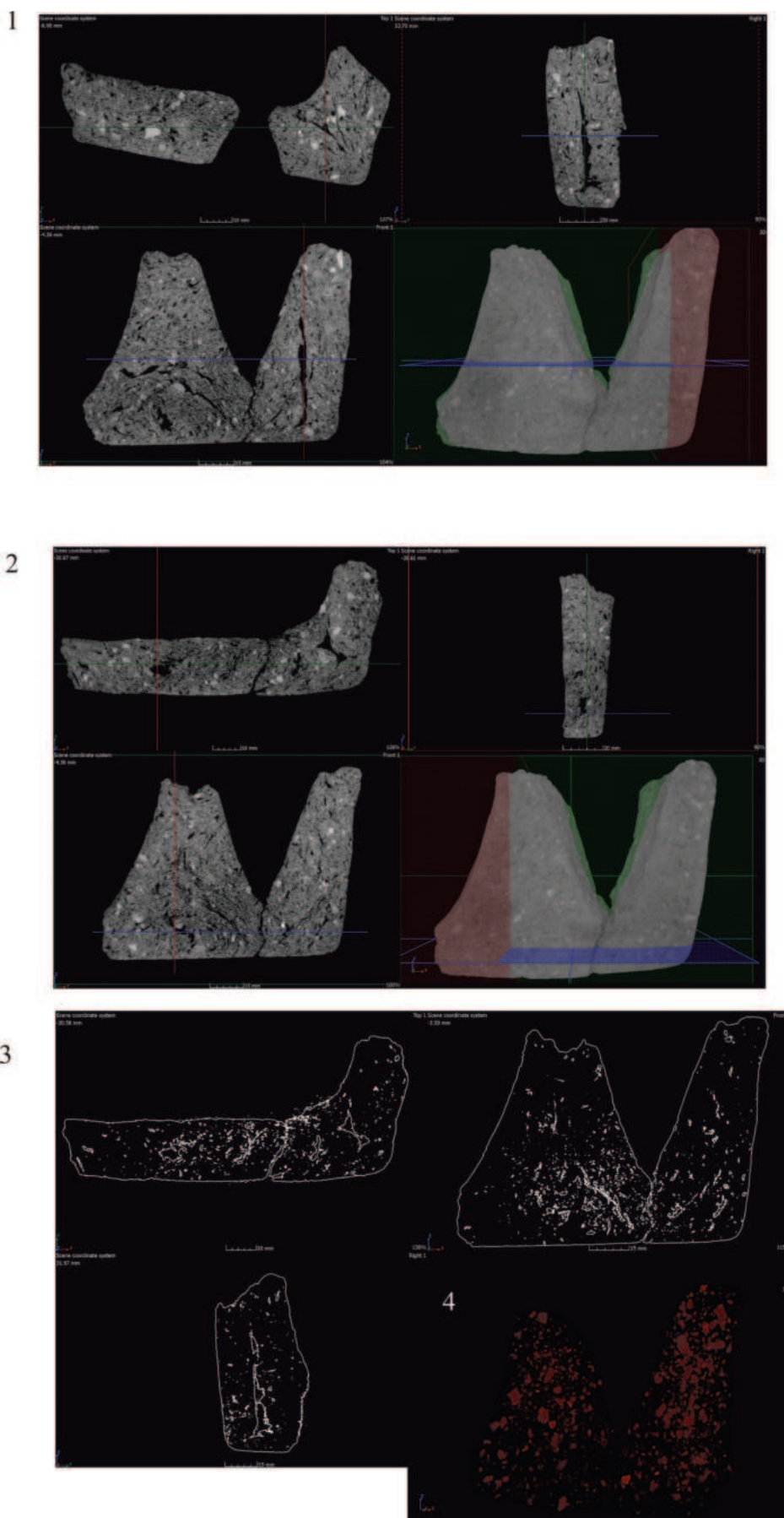

Fig. 12. Cuina Turcului no. 7, Criș I/Criș II.

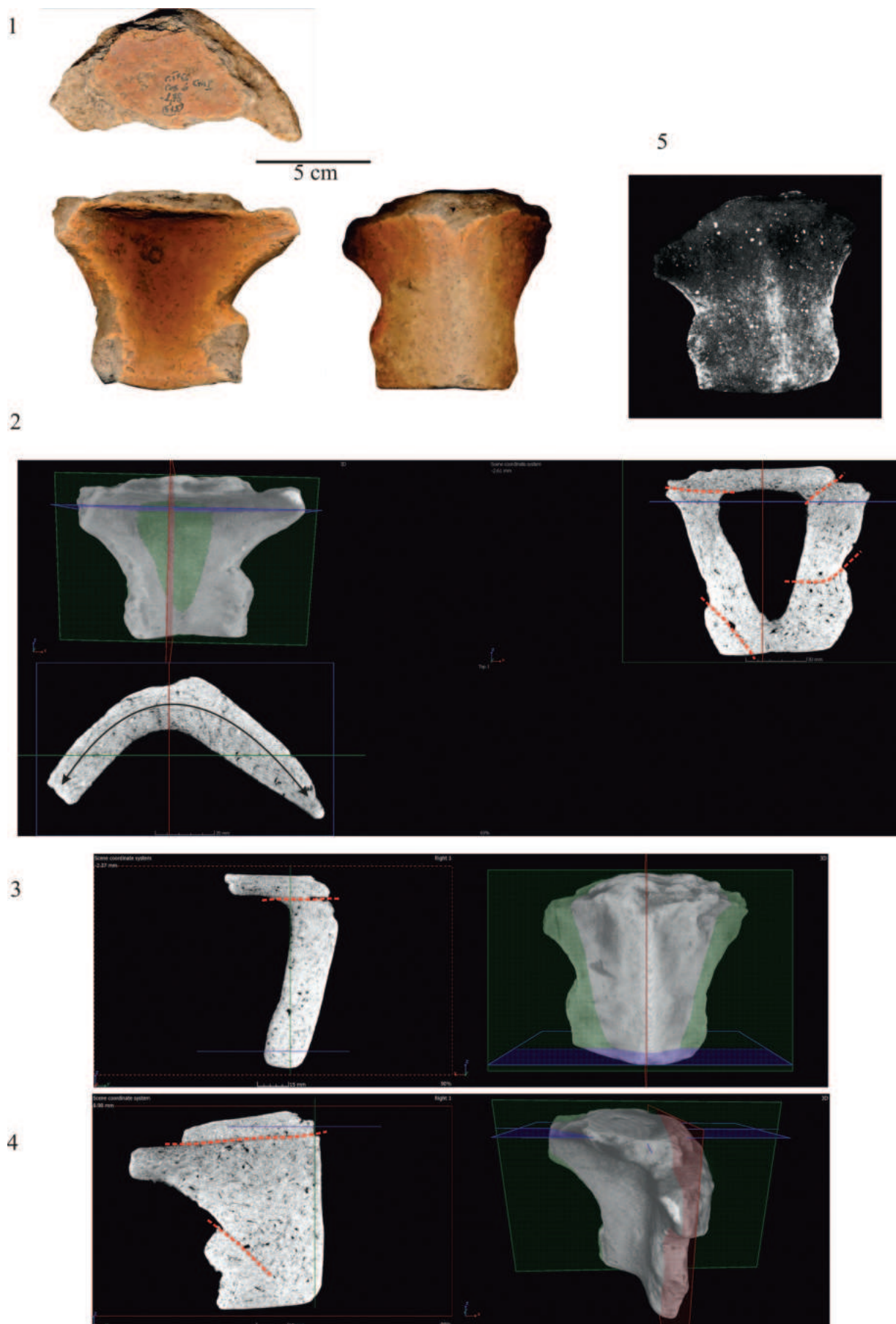

Fig. 13. Cuina Turcului no. 8, Criș I.

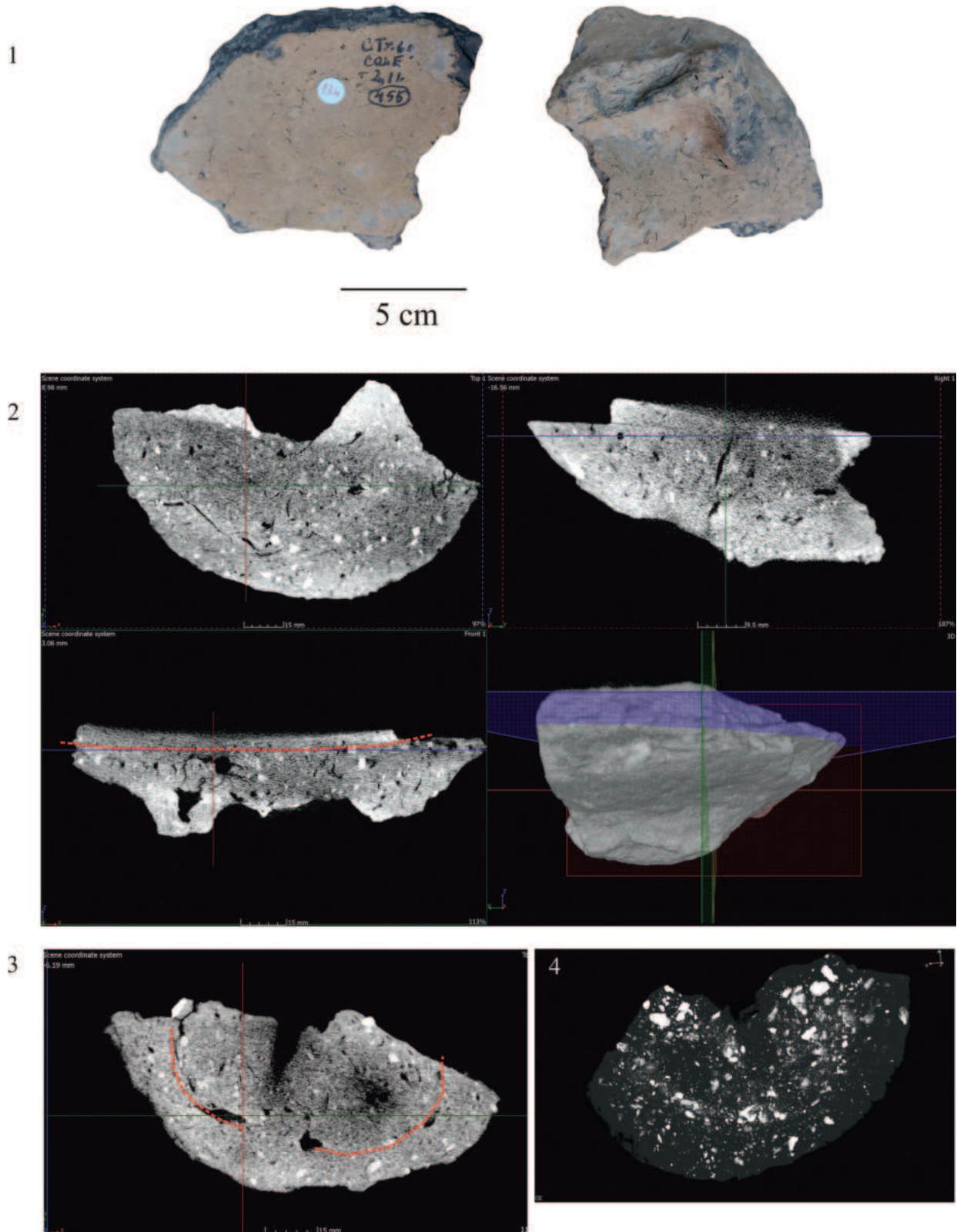

Fig. 14. Cuina Turcului no. 11, Criș II.

O LOCUINȚĂ DE SUPRAFAȚĂ APARTINÂND ULTIMEI LOCUIRI NEOLITICE DIN SITUL DE LA LIMBA-OARDA DE JOS

MARIUS-MIHAI CIUTĂ*

A SURFACE DWELLING BELONGING TO THE LAST NEOLITHIC INHABITANCE LAYERS FROM THE SITE OF LIMBA-OARDA DE JOS

REZUMAT: *Lucrarea de față abordează problematica unui complex de locuire descoperit în cadrul cercetărilor preventive, desfășurate în intervalul 2016–2017, ocazionate de construcția autostrăzii Sebeș-Turda (A 10), în "Situl nr. 6", în fapt situl arheologic Limba-Oarda de Jos, amprenta infrastructurii menționate traversând integral situl, de la sud la nord. Cercetările au relevat o succesiune a locuirilor neolitice, cu două faze de locuire neolitice timpurii (Starčevo-Criș IB și IIIB), respectiv cel puțin două faze ale neoliticului mijlociu (Vinča A2 (A3-B1?) și Vinča B).*

Complexul 606, o locuință de suprafață, a fost descoperit în anul 2017, în unitatea de cercetare (UC) 43, deschisă în sectorul Șesu Orzii, în caroul de cruțat în anul 2016 (C1 = 10 × 10 m), deoarece pe mijlocul său se afla un stâlp de curent electric util la data lucrărilor. La adâncimea de cca 1,80–1,90 m față de nivelul de călcare, a fost surprinsă o locuință de suprafață, puternic incendiată, cu un inventar material extrem de bogat, care păstra elemente de arhitectură interioară, elemente de compartimentare etc.

Elementele de planimetrie, fragmentele din chirpici puternic ars bine păstrate, inventarul ceramic, industria litică cioplită și șlefuită, plastica antropomorfă, IMDA, vatra cu gardină, prezența în număr foarte ridicat a rășnițelor din piatră, sunt elementele care au fost utilizate la reconstituirea aspectului locuinței, a compartimentelor, a tipurilor de ocupații specifice și, nu în ultimul rând, la încadrarea cultural-cronologică a comunității careia i-au aparținut cei care au construit/locuit această casă. Sectorul în care a fost surprins complexul 606, este cel în care au mai fost cercetate și alte locuințe cu astfel de podele de chirpici fățuit, ars puternic, ele aparținând ultimei comunități neolitice care a locuit pe acest sector al sitului, comunitate care prezenta

ABSTRACT: *The present work addresses the issue of a habitation complex discovered during preventive research carried out between 2016–2017, occasioned by the construction of the Sebeș-Turda highway (A10), in "Site No. 6," actually the Limba-Oarda de Jos archaeological site, with the mentioned infrastructure's footprint completely crossing the site from south to north. The research has revealed a succession of Neolithic settlements, with two phases of early Neolithic (Starčevo-Criș IB-IC and Starčevo-Criș IIIB), and at least two phases of the middle Neolithic (Vinča A2 (A3-B1) and Vinča B).*

The Complex 606, a surface dwelling, was discovered in 2017, in the research unit (UC) no. 43, opened in the Șesu Orzii sector, in the square preserved in 2016 (C1 = 10 × 10 m), as it had an electricity pole in the middle that was useful at the time of the works. At a depth of approximately 1.80–1.90 m from the walking level, a surface dwelling was uncovered, heavily burnt, with an extremely rich material inventory, preserving elements of interior architecture, partitioning elements etc.

The planimetric elements, the well-preserved, strongly burnt adobe floor, the ceramic inventory, the chipped and polished lithic industry, the anthropomorphic plastic art, IMDA (the industry of hard materials of animal origin), the hearth with fence, and the very high presence of stone grinders are the elements that have been used in reconstructing the appearance of the dwelling, its compartments, the types of specific occupations, and, last but not least, in the cultural-chronological framing of the community to which those who built/lived in this house belonged. The sector where the Complex 606 was discovered is the one where other dwellings with such strongly burnt, plastered adobe floors were also researched, belonging to the last Neolithic

* Universitatea „Lucian Blaga” Sibiu, România, e-mail: mariusciuta@yahoo.com

caracteristicile (aparține) etapelor finale ale culturii Vinča din Transilvania (faza Vinča B).

CUVINTE-CHEIE: Valea Mureșului; Limba-Oarda de Jos; Vinča; locuința de suprafață; Complexul 606.

community that lived in this sector of the site, a community that presented characteristics (belonged to) the final stages of the Vinča culture in Transylvania (Vinča B phase).

KEYWORDS: Mureș Valley; Limba-Oarda de Jos site; Vinča culture; surface dwelling; Complex no. 606.

Locuința de suprafață care face obiectul lucrării de față a fost descoperită și documentată în cadrul cercetării preventive a *Sitului nr. 6*, al *Lotului nr. 1*, al Autostrăzii Sebeș-Turda¹. Așa cum am mai precizat², în fapt, ampriza autostrăzii menționate traversează, pe direcția nord-sud, *Ansamblul de situri arheologice Limba-Oarda de Jos*, sit arheologic cercetat și în prezent, sistematic și preventiv. Datele cunoscute anterior cercetării ocazionate de construirea autostrăzii³, coroborate cu cele obținute în decursul acesteia din urmă, ne oferă suficiente argumente ca să precizăm că această *traversare* a sitului de către autostradă a fost poziționată în arealul său central, în zona cu cele mai consistente depuneri arheologice, aparținând practic tuturor locuirilor preistorice (neolitice, din epoca bronzului și din prima epocă a fierului), de pe această terasă înaltă a Mureșului. Practic, prin realizarea cercetării preventive din anii 2016–2017, s-a obținut o secțiune magistrală integrală prin sit, fiind surprinse în mod cuprinzător atât elementele de stratigrafie verticală (succesiunea de locuiri), precum și cele de stratigrafie orizontală, respectiv cele care surprind evoluția în spațiu a intervențiilor antropice care au modificat morfologia terasei⁴.

Cercetarea preventivă a fost derulată pe mai multe campanii (2016–2017) respectiv pe mai multe segmente spațiale ale sitului, care a fost segmentat spațial în diverse zone (Zona 1, 2 și 3), sectoare (A, B, C) și sub-sectoare (B1, B2, B3, C1, C2 – fig. 1), în funcție de particularitățile geo-morfologice dar și de strategia de abordare a cercetărilor, care a depins și de prezența unor elemente care au făcut imposibilă abordarea integrală a arealului supus atenției în diferite momente ale cercetării. Este și cazul sub-sectorului C1 (un carou cu dimensiuni de cca 10 × 10 m), situat în cadrul sectorului C (sectorul *Șesul Orzii*), care a rămas necercetat în campania anului 2026, deoarece în cuprinsul său se aflau doi stâlpi de curent electric de medie tensiune, activi, a căror relocare ulterioară a impus crușarea, între 2016–2017, a perimetrului învecinat aferent⁵.

În perimetrul suprafețelor aferente C1 și C2, a fost executate 2 unități de cercetare (U.C. 43 și 44) însumând 310 mp și au fost identificate 6 complexe arheologice aparținând neoliticului mijlociu (cultura Vinča, fazele A și B). Toate complexe au fost cercetate integral⁶. Documentarea completă a tuturor

¹ „Situl nr. 6” (km 6 + 050 – km 7 + 050), din cadrul *Lotului Nr. 1* al Autostrăzii Sebeș-Turda (A 10), a fost delimitat prin *Raportul de evaluare arheologică de teren*, de către un colectiv de cercetare al Muzeului Național al Unirii din Alba Iulia, înregistrat la MNUAI cu nr. 194/25.02.2015. *Situl nr. 6*, delimitat prin *Evaluarea arheologică de teren*, suprapune parțial situl arheologic Limba-Oarda de Jos (cod LMI AB-s-B-00035, cod RAN 1106.01-05) – care se afla în curs de cercetare sistematică (instituția organizatoare a cercetării fiind Muzeul Municipal *Ioan Raica* din Sebeș, iar Universitatea *Lucian Blaga* din Sibiu, instituția parteneră. *Situl nr. 6*, a fost localizat integral în teritoriul administrativ al localității Oarda de Jos, actualmente cartier al mun. Alba Iulia, județul Alba. Întreaga amprentă a investiției, identificată ca *sit arheologic*, se află în arealul extravilan, fiind afectată de diverse activități antropice: lucrări agricole; magistrala de gaz metan; linia de curent electric de medie tensiune; DJ 107C, ultimele două traversând situl, de la est la vest. Cercetarea arheologică preventivă a fost efectuată în baza *Avizului* cu nr. 24/01.04.2015 al Direcției Județene pentru Cultură Alba și a *Contractului de prestări servicii* nr. 556/ 21.12.2015, încheiat între executantul lucrării: Asocieria SC *Impresa Pizzarotti & C Spa Italia*, filiala Cluj și Muzeul Municipal *Ioan Raica* din Sebeș.

² Ciută *et alii* 2016, p. 9–22; Ciută *et alii* 2017, p. 187–189; Ciută *et alii* 2018, p. 205–211, p. 458–462; Ciută, Ciută 2018.

³ Ciută 2002, p. 3–33; Ciută 2009, p. 219–233; Ciută 2009a, p. 65–88; Ciută 2010, p. 13–22; Ciută 2013, p. 23–45; Ciută 2015, p. 47–84; Ciută 2022, p. 81–100; Ciută, Ciută 2018, p. 121–146; Suciu 2009, p. 70–81.

⁴ Ciută, Ciută 2018, p. 121–146.

⁵ După relocarea liniei de curent electric și îndepărtarea stâlpilor de beton, cercetarea acestor două insule: C1 (100 mp) și C2 (210 mp), în intervalul 16–27 octombrie 2017, a reprezentat în fapt ultima fază a cercetărilor, necesară descărcării integrale a perimetrului *Sitului nr. 6*.

⁶ Ciută *et alii* 2018, p. 205–211, p. 458–462.

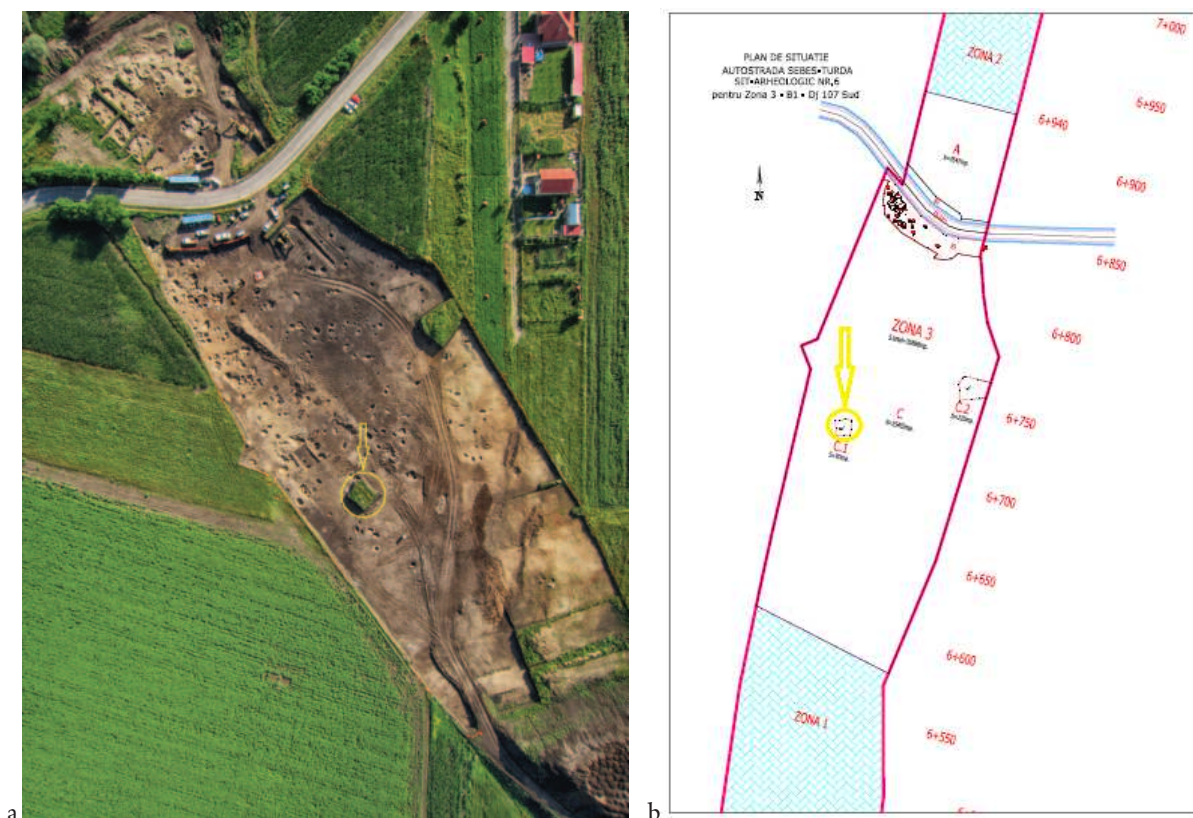

Fig. 1. Vedere aeriană (a) și schița topografică (b) a „Sitului nr. 6”, cu sectoarele și subsectoarele (C1 și C2). / Aerial view (a) and topographic sketch (b) of the „Site no. 6”, with its sectors and subsectors (C1 and C2).

contextelor arheologice (stratigrafie, complexe, planimetrie, cote altimetrice etc.), a reprezentat unul din principalele obiective ale cercetării arheologice preventive⁷.

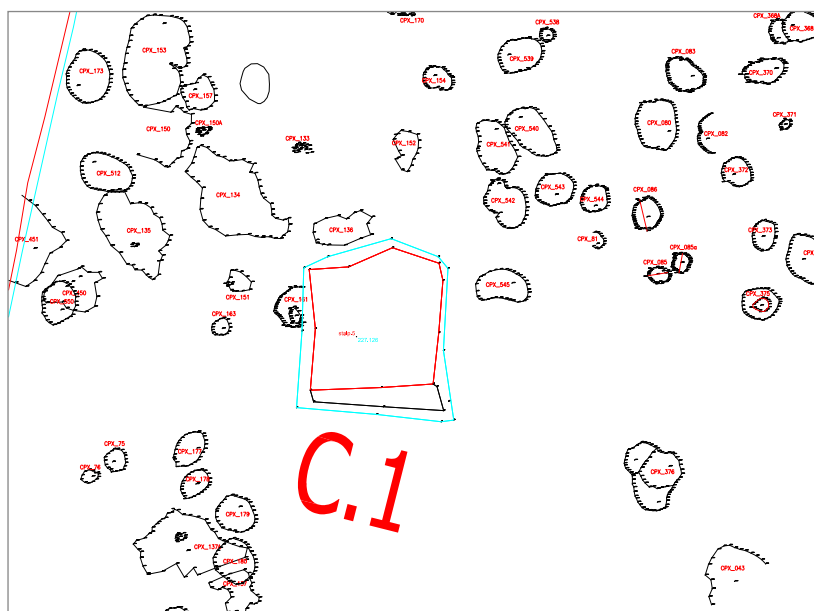

Fig. 2. Planul „insulei” C1 (U.C. 43). Pe latura de vest, *Complexul 161*, cercetat parțial, iar pe latura de est, limita *Complexului 606*. / Fig. 2. Plan of the “island” C1 (U.C. 43). On the western site, *Complex 161*, partially excavated, and on the eastern side, the limit of *Complex 606*.

⁷ Cercetarea arheologică a fost realizată de un colectiv de arheologi, de la mai multe instituții, după cum urmează: Marius-Mihai Ciută (Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu), Radu Totoianu (Muzeul Municipal „Ioan Raica” Sebeș), Călin Șuteu (Universitatea din Alba Iulia), Ionuț Codrea (Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva).

SECTORUL (INSULA) C1 (UC 43)

Strategia de cercetare a făcut posibilă urmărirea evoluției caracteristicilor morfologice ale terenului din preistorie, dar și surprinderea – în integralitate dar și parțial, utilizând martorii stratigrafici – a complexelor de locuire sau a amenajărilor specifice diverselor epoci istorice.

În subsectorul C1, stratul arheologic avea o grosime de cca 1,8–2.0 m, chiar mai mult pe alocuri (2,5 m), acesta aflându-se la baza pantei dealului, unde s-au acumulat, începând din preistorie, depozite aluvionare consistente, generate de eroziunea de pantă. Situația stratigrafică din acest sector era deja bine cunoscută⁸, fiind caracterizată prin cele două depuneri succesive aparținând locuirilor Vinča timpurii (de fază A și B). Deasupra acestora, se afla un strat consistent de depuneri deranjate în urma fenomenelor menționate de eroziune conținând materiale în poziție secundară. În această zonă, situată la baza pantei dealului, practic la extremitatea interioară a terasei (țâțâna terasei), au fost surprinse cele mai groase depuneri produse de eroziune, cu materiale arheologice vinčiene în poziție secundară, scurse de pe versant, care au atins în unele locuri chiar și 2 metrii grosime.

Deoarece situația depunerilor stratigrafice era deja cunoscută, iar caracterul succesiunilor de depuneri preistorice s-a dovedit a fi mai complex – pe latura de vest fusese surprins și cercetat parțial un complex adâncit Vinča A (*Cpx. 161*) iar exact pe latura de est fusese surprinsă o aglomerare de materiale ceramice care putea fi interpretată ca posibila margine a unei locuințe de suprafață (fig. 2) – cercetarea arheologică a avut mai degrabă un caracter sistematic.

Dacă la finalizarea cercetării în anul 2016, subsectorul C1 apărea ca un martor stratigrafic de formă relativ cubică, păstrat *in situ* în zona mediană a ariei cercetate (fig. 1–3), la reluarea cercetării preventive din anul 2017, situația din teren era diferită, în sensul că latura de est și parțial laturile de nord și de sud erau acoperite de amenajarea fundației autostrăzii, care a evoluat în această perioadă, ridicându-se deasupra martorului C1. Pe latura de est, amenajarea din pământ a fundației autostrăzii depășea cu mai bine de un metru nivelul superior al C1 (nivelul de călcare fiind bine precizat de vegetația păstrată), iar pe nord și sud acest nivel de umplere evolua, treptat de la est spre vest. Această situație a impus ca la debutul cercetării din octombrie 2017 să se procedeze la îndepărtarea mecanizată a pământului căzut de pe fundația autostrăzii, în scopul surprinderii exacte a limitelor în plan a unității de cercetare, în special a celei de est, dar și a celor de nord și sud (fig. 4). A fost adâncită și calea de acces aflată în proximitatea laturii de vest, pentru atingerea limitei inferioare a martorului, lăsat în campania 2016, care coincidea cu stratul steril arheologic (fig. 4). Această activitate s-a dovedit a fi necesară și din motive tehnice, care au privit strategia de abordare a cercetării prin săpătură dar și a modului de evacuare a pământului excavat.

După îndepărtarea stratului vegetal, de cca 30 cm, de pe toată suprafața C1, s-a îndepărtat stratul cu materiale în poziție secundară (rulate), cu o grosime de cca 80–100 cm. (stratul negru de sol, nederanjat recent, rezultat al procesului de eroziune de pantă cu materiale în poziție secundară). Îndepărtarea acestor două prime straturi de pe C1 a fost efectuată mecanic, până la adâncimile precizate mai sus (1,1 – 1,3 m) iar apoi manual, prin adâncirea succesivă cu niveluri de săpare de 20–25–30 de cm., urmată de răzuirea suprafețelor, identificarea și delimitarea complexelor, documentarea fotografică și grafică (la conturare, etape de golire-dezvelire intermediare, *cross-section*) etc, iar la final, dezvelirea integrală. Materialele relevate au fost documentate, apoi ridicate, integral, pe unități de cercetare, carouri topografice, carouri interne (2 × 2 m), complexe, contexte, cu mențiunea coordonatelor spațiale (cota la conturare, cota la golire etc.) și culturale⁹.

⁸ Ciută 2015, p. 47–84; Ciută *et alii* 2016; Ciută *et alii* 2017.

⁹ Ciută *et alii* 2018, p. 205–211, p. 458–462.

Fig. 3. Imagine aeriană, dinspre nord-vest, a „insulei” C1, în timpul cercetărilor din 2016. Se observă locuințele de suprafață, specifice ultimei faze de locuire neolitică. / Fig. 3. Aerial image, from the north-west, of the “island” C1, during the 2016 excavations. One observes the surface dwellings, specific for the last Neolithic inhabitation layers.

Fig. 4. Subsectorul C1 (UC 43), la momentul reluării cercetării din octombrie 2017. Vedere dinspre est. / Fig. 4. Subsector C1 (UC 43), when the research was resumed in October 2017. View from the east.

La adâncimea de 1,30 m au început să se profileze, pe o suprafață care acoperea aproape întreaga arie a C1 (mai precis, mai bine de 75% din suprafața centrală a „insulei”), partea superioară a resturilor unui complex de locuire, surprins sub forma unor fragmente masive de chirpici ars, fragmente ceramice,

fragmente de râșnițe și pietre de râu (fig. 5). Deoarece era evidentă prezența aici a unei locuințe de suprafață, care confirma ipoteza din campania 2016, s-a trecut la șpacluirea atentă a resturilor dărâmatelor, în vederea documentării sale integrale.

Fig. 5. Conturarea *Complexului* 606, în cadrul C1. Vedere dinspre sud. / Fig. 5. Highlight of *Complex* 606, inside C1. View from the south.

Ca atare, a fost surprinsă, conturată și cercetată/documentată integral o locuință de suprafață (Cpx. 606) aparținând neoliticului (cultura Vinča, faza timpurie), cu o serie de elemente de arhitectură, inventar material, planimetrie, surprinse contextual.

Dezvoltată pe o suprafață totală de peste 40 mp., locuința de suprafață (Cpx. 606) s-a dovedit a avea o formă dreptunghiulară (6,9 × 5,8 m), cu laturile lungi orientate est-vest iar cele scurte nord-sud. După cum apare în forma finală a sa relevată în urma cercetării, se pare că majoritatea pereților casei s-au prăbușit spre interior, cu o excepție pe latura de sud, unde partea dinspre est a peretelui s-a prăbușit și în afară (fig. 6, 16, 18). Resturile locuinței au fost surprinse la șpaclu, zona mai bine păstrată fiind cea de sud și de vest, unde sfărâmurile de chirpici ars au fost surprinse cu dimensiuni mai mari, mai bine păstrate. De aici și ipoteza de lucru pe care o lansăm, respectiv că structura de rezistență (peretele) din lemn dinspre sud a fost mai încărcat cu chirpici la momentul construirii, din motive care pot fi legate fie de posibilitatea prezenței apei de ploaie care cobora de pe versant, fie de posibilitatea predominanței vântului dinspre vest – sud-vest. Din capul locului vom preciza că sfârșitul locuinței a fost unul violent, prin incendiere, fapt confirmat nu doar de deja amintitele fragmente de chirpici cu amprente de bârne din lemn, care au ars până aproape de punctul de vitrifiere, dar și de vasele ceramice sparte pe loc, întregibile, care prezentau deformări specifice procesului de ardere intensă, secundară, precum și diferențieri cromatice evidente.

Faptul că au fost surprinse vase întregibile sau chiar vase de mai mici dimensiuni întregi, vine să confirme sfârșitul violent și accidental al spațiului de locuit. Este evident că derularea unui astfel de eveniment, cum a fost incendierea, deși prezintă anumite elemente previzibile (căderea acoperișului, prăbușirea pereților etc.), modul de producere și mai ales evoluția sa sunt de cele mai multe ori rodul hazardului. Din acest motiv credem că există zone mai bine conservate sau mai puțin bine conservate (unde materialul de construcție a dispărut integral), în funcție de modul în care a acționat focul, la momentul producerii incendiului.

Fig. 6. Detaliu din timpul cercetării și documentării *Cpx. 606*. Vedere dinspre sud.
/ Fig. 6. Detail from the research and documentation of *Cpx. 606*.

Locuința s-a prezentat sub forma unei mari aglomerări de materiale de construcție, chirpiciul ars fiind majoritar, asociat cu fragmente de lemn carbonizat (de la structura de bază a construcției dar și de la acoperiș), pietre de râu (probabil utilizate pentru stabilizarea acoperișului realizat din elemente vegetale), respectiv inventarul mobil al locuinței, care nu a apucat să fie evacuat, constituit din diverse artefacte (ceramică, utilaj litic cioplit, utilaj litic șlefuit, resturi faunistice, unelte, podoabe și reprezentări plastice). La primul nivel de șpăcluire, ce avea o culoare cenușie, cu inserții negre ale lemnului carbonizat din structura acoperișului, au fost relevate, frecvent, în zona centrală, pietre de râu de diferite dimensiuni, unele dintre ele, circa 40, fiind galeți din calcar, semnalati și la documentarea altor locuințe similare, probabil utilizați pentru a stabili acoperișul, realizat din elemente vegetale (stuf, paie, nuiele etc.). Calcarul este alogen, fiind cules de către vinčieni din Mureș, fiind adus de Ampoi din zona carstică Ampoița (fig. 7).

Fig. 7. Galeți din calcar din *Cpx. 606*. / Fig. 7. Limestone boulders from *Cpx. 606*.

La spăcluirea *Cpx.606* au fost relevate multe rășnițe, de diverse dimensiuni și forme, numărul lor total fiind de peste 35, majoritatea lor fiind descoperite în zona colțului de sud-vest al locuinței, asociat unor fragmente masive de chirpici ars. Majoritatea acestor rășnițe prezintă urme de uzură avansată, iar unele poartă stigmatele incendiului puternic prin care au trecut.

Fig. 8. Rășnițe și fragmente de rășnițe din *Cpx. 606*. / Fig. 8. Grinders and fragments of grinders from *Cpx. 606*.

Fig. 9. Detalii din timpul conturării *Cpx. 606*. Vase întregi sparte *in situ*. / Fig. 9. Detail from the moment when *Cpx. 606* was outlined. Whole vessels broken *in situ*.

Tot în zona de vest a locuinței, au fost relevate mai multe vase ceramice, sparte pe loc. Au fost descoperite peste 25 de vase (amfore, castroane, boluri, vase miniaturale, cupe cu picior scurt etc.) sparte *in situ* și arse secundar (fig. 13), greutăți din ceramică de formă conică, fusaiole, topoare din piatră șlefuite, unelte din silex, obsidian, din os și corn, rășnițe de gresie calcaroasă etc.

Un caz particular este reprezentat de capacele de vase cu reprezentări prosopomorfe (3 întregi și alte 4 fragmentare) și decorate cu banda incizat punctată, descoperite în zona centrală și sudică a locuinței, în stare foarte bună de conservare (fig. 10).

Tot în categoria reprezentărilor plastice apar și protome de vase cu reprezentări antropomorfe, cu analogii în situl de la Alba Iulia-Lumea Nouă, sectorul cu depuneri vinčiene timpurii¹⁰.

¹⁰ Ciută 2012, p. 65–83.

Fig. 10. Detaliu din timpul documentării unor vase-capac prosopomorf din *Cpx. 606*. / Fig. 10. Detail during the documentation of some prosomorphic lid-vessels from *Cpx. 606*.

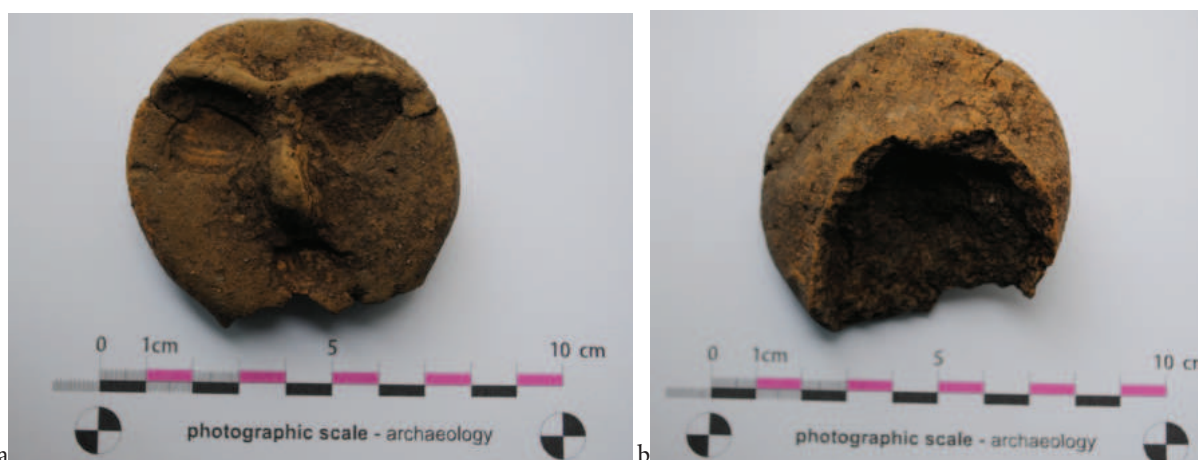

Fig. 11. Protomă antropomorfă din *Cpx. 606*. / Fig. 11. Anthropomorphic protoma from *Cpx. 606*.

Un caz special în inventarul mobil al *Cpx. 606* este cel al unei centuri fragmentare, realizate din scoică *Spondyllus Gaederopus*, similară unei piese descoperite recent în situl de la Tărtăria-Gura Luncii¹¹. În întreg perimetrul locuinței au fost semnalate valve de scoica de râu (*Unio Pictorum*).

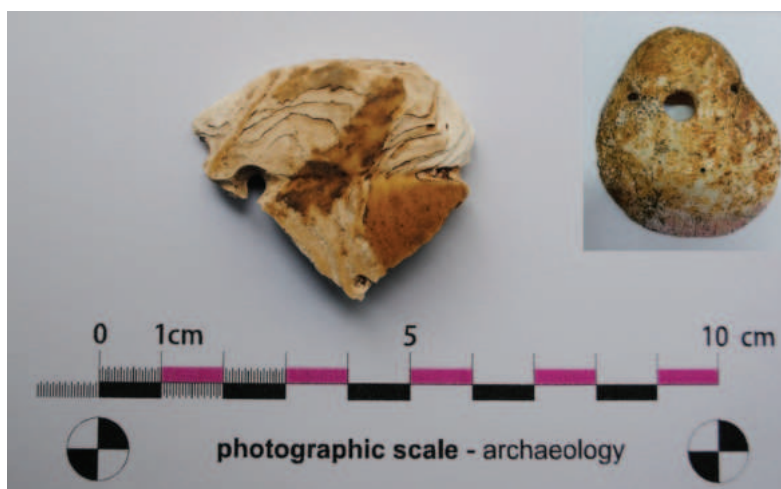

Fig. 12. Fragment de centură, realizat din valvă de *Spondyllus Gaederopus Linnaeus*. / Fig. 12. Fragment of a belt, made from the valve of *Spondyllus Gaederopus Linnaeus*.

¹¹ Luca 2017, p. 107–135.

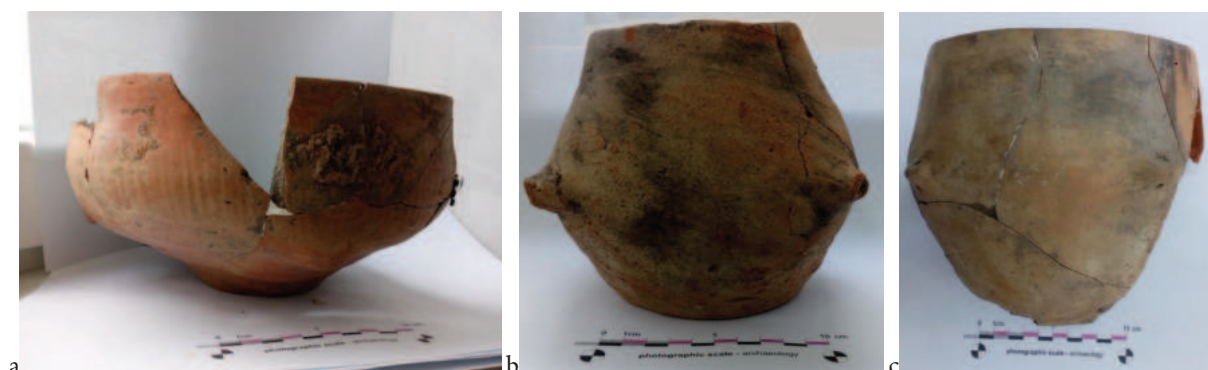

Fig. 13. Vase ceramice sparte, care poartă urmele incendiului din *Cpx. 606*. / Fig. 13. Broken ceramic vessels which bear traces of fire from *Cpx. 606*.

Încă de la conturarea complexului, a fost remarcată o prelungire pe latura de vest a acestuia, de mai mici dimensiuni ($1,5 \times 1$ m), sub forma unei construcții anexe „de tip absidat”, situație care s-a dovedit a fi similară cu cea întâlnită și în cazul unei alte locuințe similare, de suprafață, și contemporane, cercetată în anul 1996 tot în sectorul *Șesul-Orzii*, la distanță de cca 50 de metri spre nord-vest¹²). Aici au fost surprinse anumite elemente materiale și amenajări (cum ar fi o vatră fățuită, reamenajată, cu gardină, de formă rotundă), vase de mari dimensiuni, râșnițe din gresie, care îndeamnă la interpretarea acestora ca având o funcționalitate de spațiu de încălzit, de preparat hrana și de stocat alimentele.

La demontarea locuinței, au fost surprinse gropile stâlpilor de susținere a pereților și a acoperișului locuinței precum și fragmente masive de chirpici ars, cu amprente de stâlpi, de pari și chiar de frunze.

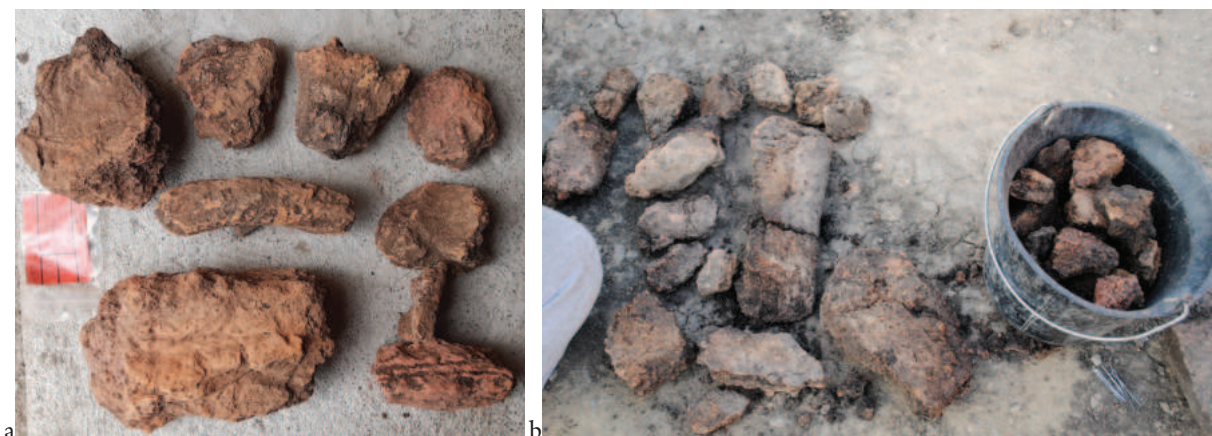

Fig. 14. Fragmente de chirpici ars cu amprente vegetale și fragment din gardina vetrei din *Cpx 606*. / Fig. 14. Fragments of burnt adobe with vegetal fingerprints and fragment of the fireplace from *Cpx. 606*.

Forma locuinței a fost relevată de aceste gropi de stâlpi, care de regulă erau sprijinite cu bolovani mari de râu, de la ele pornind fiind reconstituite modalitățile de prăbușire a pereților, îndeosebi spre interior (fig. 15).

Complexul a fost cercetat integral, documentat, a fost realizat un relevu general utilizând tehnica fotogrammetriei, iar ulterior a fost demontat, fiind prelevate separat toate artefactele, probe de sol, râșnițele, fragmentele de vatră și gardină, fragmentele de pereți etc.

La demontare, a rezultat o cantitate impresionantă de ceramică, deosebit de bogată fiind zona colțului de sud-vest al locuinței, unde au fost surprinse mai multe amfore cu decor incizat-punctat, similar situației relevate în 1996 în locuința de suprafață din *Șesul Orzii*¹³. Toate fragmentele ce compuneau

¹² Ciută 2013, p. 23–45.

¹³ ”În zona ei, aglomerarea de materiale arheologice a înregistrat cea mai mare densitate, la limita ei vestică fiind surprins

Fig 15. Groapa stâlpului din colțul de sud-vest al *Cpx. 606* (a), gropile de pe latura de sud (b). /
The pit from the south western corner of *Cpx. 606* (a), pits from the southern side (b).

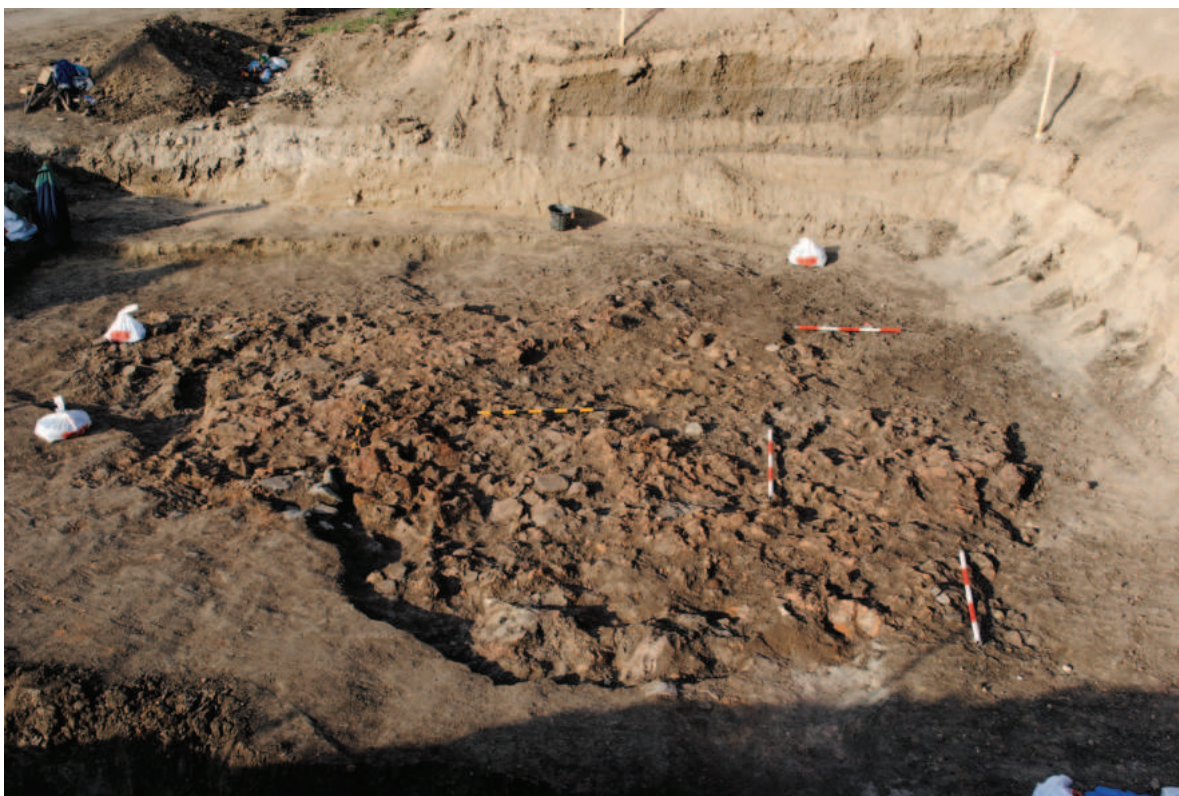

Fig. 16. *Cpx. 606* la finalul documentării, în timpul documentării fotogrammetrice. / *Cpx. 606*
at the end of the documentation, while creating the photogrammetric model.

vasele amforă au fost recuperate din anexa-absidă a locuinței, și din imediata proximitate a ei. Conform tipologiei generale a formelor ceramice, vasul aparține categoriei *amforelor cu gât îngust și înalt*¹⁴, acestea fiind acoperite de regulă cu vase-capac cu reprezentări prosopomorfe. Perforațiile de pe gâtul amforelor corespund, tipologic și prin funcționalitate, cu cele ale vaselor-capac¹⁵.

un vas de mari dimensiuni, de tip amforă cu capac, cu decor incizat-bandat, specific vincian timpuriu, spart pe loc, care a putut fi restaurat ulterior” Ciută 2013, p. 23–45, Daisa 2000, p. 21–23.

¹⁴ Lazarovici 1979, p. 109.

¹⁵ Lazarovici, Bălănescu 1979, p. 24.

Fig 17. Amfore cu decor incizat bandat, în timpul curățării. / Amphoras with incised decorations, while cleaning.

În fine, în cuprinsul locuinței au fost relevate o serie de vase întregibile de mai mici dimensiuni (unele chiar miniaturale), aparținând speciei fine, de culoare roșie cărămizie, foarte bine arse și lustruite, fiind în general grupate în preajma anexei. Atrag atenția în mod deosebit vasele fragmentare cu pictură de tip Lumea Nouă.

Nu au fost surprinse elemente de amenajare a podelei locuinței, aceasta fiind, cel mai probabil, o suprafață de pământ îndreptată și bătătorită. Este posibil ca pe podeaua locuinței să fi fost așternute rogojini împletite din diverse fibre vegetale, după cum indică amprente de pe fundul mai multor vase ceramice (fig. 18).

Fig. 18. Fragmente de vase ceramice cu amprente de rogojină împletită /
Fragments of clay vessels with fingerprints of matting.

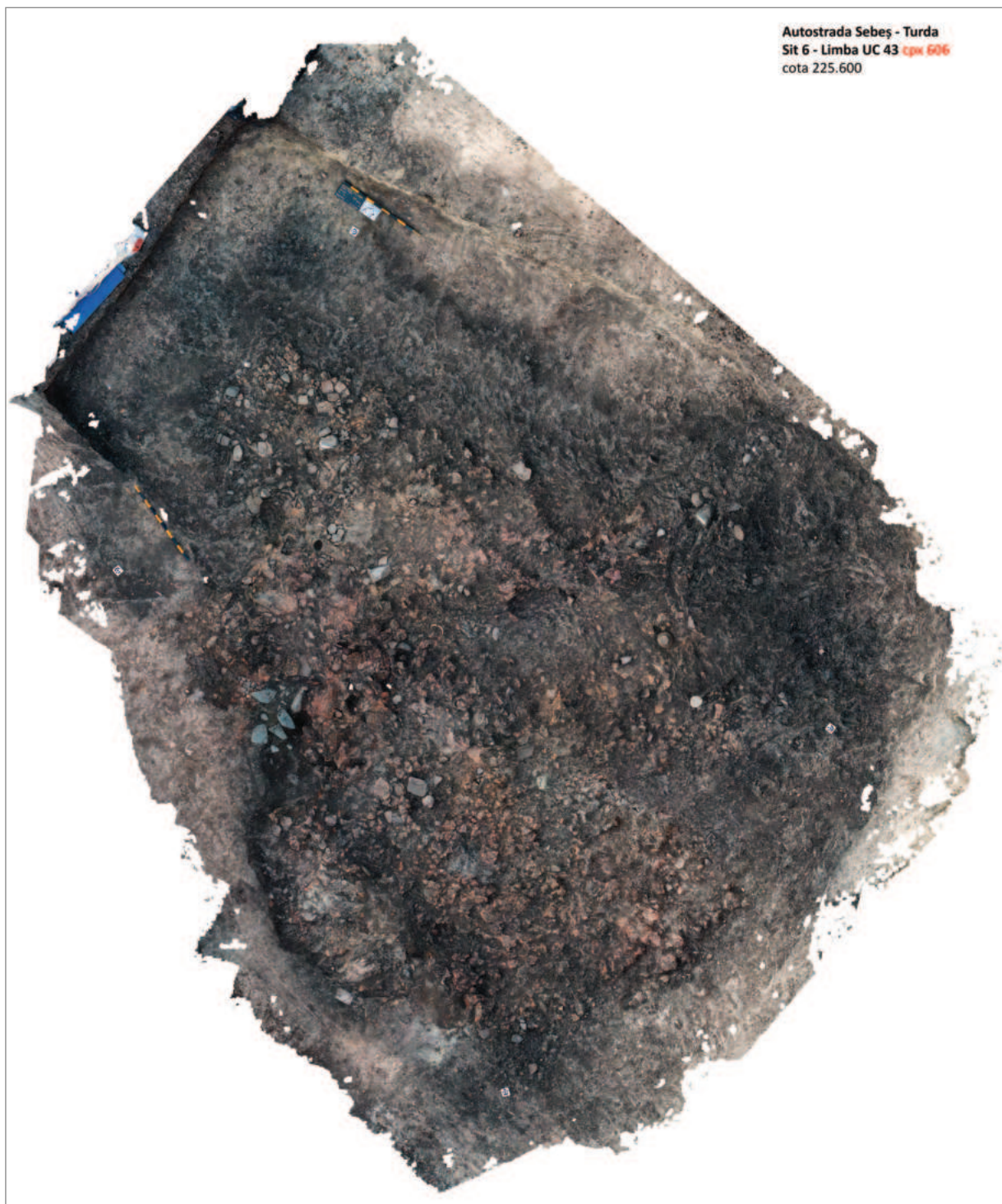

Fig. 19. Imaginea fotogrammetrică aeriană asupra Cpx. 606. / Aerial photogrammetric image on Cpx. 606.

În majoritatea cazurilor factura ceramicii descoperite în Cpx 606 este de bună și foarte bună calitate. O pastă omogenă, bine frământată, degresată în majoritatea cazurilor cu nisip cu bobul mic. Există însă situații, rare, în care recunoaștem și degresantul vegetal, pleava sau tijele de graminee tocate, care au lăsat amprenta specifică pe pereții ceramicii. Arderea este și ea, de cele mai multe ori, de bună calitate, reducătoare (dar și mixtă), produsul având culori de regulă închise, brune cenușii, spre negru, dovedind aceeași calitate cu cea a ceramicii. Tratarea ulterioară a suprafețelor este diferită, de la piesele care nu au fost decât netezite, la cele care s-au bucurat de o lustruire specială (în special categoria *blacktopped* sau cele decorate cu pliseuri), în vreme ce unele vase păstrează urmele unei pictări.

Caracteristica tipologic-stilistică a materialului ceramic din Cpx 606, precum și a plasticii antropomorfe, pledează pentru încadrarea ei în ultima fază de locuire Vinča din situl de la Limba-Oarda de Jos (probabil Vinča A3 sau A3-B1¹⁶). Materialele ceramice sunt extrem de unitare, ca formă, tehnică de decorare, tip de ornament tip de ardere etc.

Deși există elemente care ar face posibilă o încadrare mai timpurie, de tip Vinča A3 sau A3-B1 (picioarele de cupă, ceramica neagră lustruită, pliseurile lustruite etc.), trebuie să ținem cont de o serie de alte elemente de raportare culturală, care obligă la încadrarea cultural-cronologică a acestui ultim nivel de locuire, caracterizat prin locuințe de suprafață de tip platformă în ceea ce este acceptat la modul general a fi Vinča B.

Pentru ca lucrurile să fie mai clare în ceea ce privește încadrarea cultural-cronologică, să precizăm faptul că la curățarea materialelor din locuință, a fost descoperit un fragment ceramic aparținând unui vas globular, cu pasta de culoare cenușiu-gălbuie, decorat în tehnica inciziilor paralele și a impresiunilor succesive, specific culturii LBK, (Linearul cu capete de note muzicale).

Fig. 20. Fragment de vas ceramic LBK din Cpx. 606. / Fragment of ceramic vessel LBK from Cpx. 606.

Iată de ce, nu excludem, la Limba-Oarda de Jos o persistență mai îndelungată a fazelor Vinča A, care dovedesc o capacitate deosebită de supraviețuire, de reinventare chiar, ele coexistând cu fenomenele contemporane de fază B din Banat¹⁷.

După demontarea integrală a locuinței, în urma adâncirii cu încă cca 40 de cm., au fost conturate alte trei complexe adâncite (gropi: Cpx. 607–609), care au oferit un material arheologic foarte bogat și variat. Din punct de vedere cultural acestea aparțin fazei A a culturii Vinča, inventarul material pledează pentru o încadrare mai timpurie a lor în cadrul fenomenului cultural (A2, respectiv prima fază de locuire Vinča de la Limba-Oarda de Jos)¹⁸.

CONCLUZII

Morfologia și stratigrafia subsectorului C1 (UC 43) a confirmat o serie de ipoteze lansate anterior cu privire la dinamica peisajului de pe terasa înaltă a Mureșului, pe care au evoluat comunitățile

¹⁶ Ciută *et alii* 2018, p. 205–211, p. 458–462;

¹⁷ O formulare similară avansam cu prilejul publicării locuinței din 1996: „Tipologic și stilistic, materialul ceramic pledează pentru încadrarea locuinței L1/1996 în faza Vinča B1, așa cum a fost ea definită (Lazarovici 1977; 1977a; 1979, ¹⁹⁸⁰; 1981; 1993; Lazarovici *et alii* 2001), existând însă numeroase elemente (tradiții) care o leagă organic de faza anterioară (Vinča A3)” – Ciută 2013, p. 20–45.

¹⁸ Ciută *et alii* 2018, p. 205–211, p. 458–462.

neolitice¹⁹. Aspectul plan de astăzi al sectoarelor *Șesu Orzii*, *Bordane* și *Vărăria* este produsul intervențiilor antropice dar și a acumulărilor la baza pantei, ca urmare a fenomenului foarte dinamic, omniprezent, anterior tratat, al eroziunii de pantă. Sterilul arheologic, de culoare galbenă, cu aspect *loess-oid*, confirmă caracterul mult mai accidentat al reliefului din zona *Sitului 6* în perioada neoliticului. Stratul arheologic, prin adâncimea variabilă la care apare, pledează pentru aceeași interpretare. Mai mult, solul din zona de est și centrală, este specific arealelor cu înmlăștinare frecventă, aceasta fiind acoperită de apele pluviale, uneori suferind procese specifice care modifică aspectul și textura solului. În zona central-estică trebuie să fi fost torentul care strângea apele de șiroire, situație confirmată prin densitatea extrem de scăzută a complexelor în acest loc.

Ultima locuire vinčiană de pe această terasă este concentrată spre interiorul ei, spre contactul cu baza pantei dealului (țâțâna terasei) care domină terasa dinspre sud, respectiv mai aproape de cele trei șanțuri-canale, paralele, realizate de locuitorii acestui sat în scopul evitării pătrunderii apei pluviale în interiorul așezării, prin direcționarea (drenarea) ei spre vest, urmând extrem de inteligent curbele de nivel ale pantei dealului. Această locuire este una stabilă, durabilă, caracterizată prin cel puțin 20 de locuințe de suprafață cercetate și documentate până la momentul de față.

Locuința prezentată a fost una de dimensiuni medii (6,9 × 5,8 m), amenajată direct pe sol, fără podea amenajată în mod special, cu o structură din stâlpi din lemn, înfiți direct în sol și întăriți cu bolovani de râu la bază, legați între ei cu pari și cu spațiile dintre ei completați cu împletituri de nuiele. Pe zonele mai expuse apei, ploii sau vânturilor, pereții erau mai temeinic acoperiți cu chirpici. În zona colțului sud-vestic, unde se aflau instalațiile de încălzire (vetrele) făcute și cu gardină, se păstrează cele mai multe vase și unelte. Pe extremitatea de vest, apare o amenajare de tipul unei anexe, numită anexă-absidă, în care se păstrează vasele de mari dimensiuni și rășnițele, Acoperișul era realizat din materiale vegetale (stuf, paie, armate cu crengi mai subțiri și nuiele), probabil realizat în două ape, acoperământul fiind suprapus cu bolovani de râu, prinși între ei cu sfoară, pentru stabilizarea învelitorii. Nu există elemente care să sugereze existența unui etaj sau a unei amenajări de tip pod.

După documentarea fotogrammetrică a complexului, suntem în măsură să avansăm o reconstituire 2 D a locuinței, cu indicarea planimetriei, a locului de descoperire a celor mai importante artefacte din interiorul acesteia (fig. 21).

Cele mai apropiate analogii privind Arhitectura acestui tip de locuință se regăsesc în complexele cercetate la Miercurea Sibiului-*Petriș*²⁰ și la Tărtăria-*Gura Luncii*²¹.

Constatăm o similitudine remarcabilă în ceea ce privește atât morfologia, planimetria, inventarul mobil și încadrarea cultural cronologică a *Complexului 606* cu deja menționata locuință *L1/1996* cercetată în același sector²². Alte locuințe similare au fost surprinse și documentate cu ocazia cercetărilor preventive din intervalul 2016–2017. În lumina acestora, reiterăm o aserțiune mai veche a noastră, în conformitate cu care cultura Vinča din Transilvania se dezvăluie ca o entitate culturală distinctă, născută în urma unui puternic aflus al populațiilor vinčiene timpurii (de fază A) din Banat, care urcă, urmând cursul Mureșului, până în Transilvania de sud-vest și centrală²³. A fost astfel relevată o evoluție distinctă, începând cu etapa Vinča A2 (posibil cu elemente de A1) și până la sfârșitul etapei intermediare a fazei a doua (Vinča B1 (-B2?)), după cum demonstrează corelațiile stratigrafice și realitățile culturale actuale de pe Mureșul Mijlociu²⁴.

Judecând după poziția centrală în cadrul unui areal geografic circumscris văii mijlocii a Mureșului,

¹⁹ Ciută, Ciută 2018, p. 121–146.

²⁰ Luca *et alii* 2000; 2001; 2002; Suciu 2009; Lazarovici, Lazarovici 2006.

²¹ Lazarovici *et alii* 2011; Luca 2016.

²² Ciută 2013, p. 23–45.

²³ Luca 1997; 1998; 1999; 2001; Luca *et alii* 2000; Luca *et alii* 2000a, Luca *et alii* 2001; Luca *et alii* 2002; Suciu 2009.

²⁴ Luca 1997, 73; Luca *et alii* 2000; Suciu 2009.

aflat la contactul mai multor unități geo-morfologice și a unor căi de comunicare deosebit de importante, după grosimea și semnificația depunerilor locuirilor, dar și după frecvența neobișnuită a plasticii antropomorfe vinciene timpurii, nu credem că greșim dacă afirmăm faptul că la palierul cronologic al culturii Vinca, în arealul situat între actualele localități Limba și Oarda de Jos, s-a dezvoltat o așezare care a jucat un rol important, central, în evoluția generală a regiunii, probabil ca o *metropolă*, în cadrul căreia manifestările vieții materiale și spirituale au căpătat multiple și variate forme de manifestare. Această *metropolă*, care a evoluat de-a lungul mai multor generații, a focalizat tradițiile și experiențele unui întreg fenomen cultural caracterizat printr-un dinamism uimitor – o expresie a acestuia fiind și reprezentările legate de viața spirituală, mai sus prezentate – vine să arunce o nouă perspectivă asupra cunoașterii complexelor fenomene ale neoliticului dezvoltat din Transilvania.

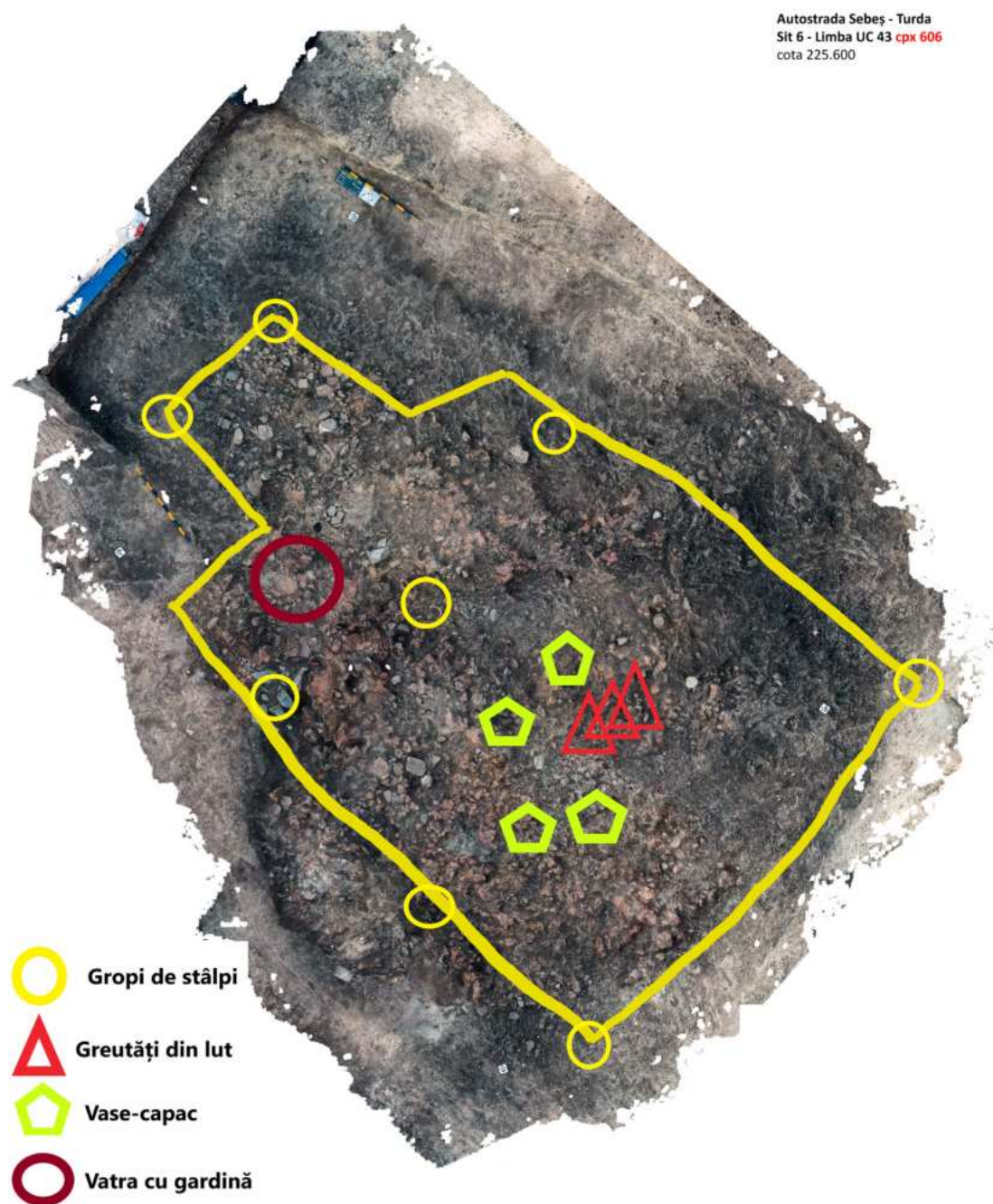

Fig. 21. Încercare de reconstituire 2D, a planimetriei locuinței de suprafață Cpx 606. /
2D reconstruction attempt of the surface dwelling's planimetry Cpx. 606.

BIBLIOGRAFIE

- Ciută 2002 M.-M. Ciută, *O locuință neolitică timpurie descoperită în situl de la Limba-Bordane*, în: *Apulum* XXXIX, 2002, p. 3–33.
- Ciută 2009 M.-M. Ciută, *Precizări cu privire la topografia, toponimia și sectoarele complexului de așezări preistorice de la Limba-Oarda de Jos (jud. Alba)*, în: *Apulum* XLV, 2009, p. 219–233.
- Ciută 2009a M.-M. Ciută, *References Regarding the Topography, Toponymy and the Sectors of the Archaeological Complex of Settlements from Limba-Oarda de Jos (Alba County)*, în: *Acta Terrae Septemcastrensis* VIII, 2009, p. 65–88.
- Ciută 2010 M.-M. Ciută, *Considerații preliminare asupra plasticii antropomorfe vinčiene descoperite în situl arheologic de la Limba – Oarda de Jos (jud. Alba). I*, în: *Apulum* XLVII, 2010, p. 219–233.
- Ciută 2012 M.-M. Ciută, *Despre un complex inedit descoperit la Alba Iulia-Lumea Nouă (jud. Alba)*, în: *Terra Sebus, Acta Musei Sabesiensis* IV, 2012, p. 65–83.
- Ciută 2013 M.-M. Ciută, *O locuință vinciană timpurie cu destinație specială, descoperită la Limba-Șesu-Orzii*, în: *Apulum* L, 2013, p. 23–45.
- Ciută 2015 M.-M. Ciută, *Noi precizări privind succesiunea locuirilor neolitice din ansamblul de situri de la Limba-Oarda de Jos*, în: *Apulum* LII, 2015, p. 47–84.
- Ciută 2022 M.-M. Ciută, *Noi descoperiri aparținând celui mai timpuriu orizont neolitic din spațiul intra-carpatic, la Limba-Oarda de Jos (județul Alba)*, în: V. Cotiugă, F. Tencariu, A. Asăndulesei (eds.), *Fontes perennitatis. Studia in honorem magistri Nicolae Ursulescu octogesimum annum peragentis*, Târgoviște, 2022, p. 81–100.
- Ciută, Florescu 2010 M.-M. Ciută, C. Florescu, *Preliminary Considerations Regarding Vinča Anthropomorphic Figurines Discovered in Archaeological site Limba- Oarda de Jos, Sectors: Bordane, Sesu` Orzii and Vărăria (Alba County)*, în: *Acta Terrae Septemcastrensis* IX, Sibiu, 2010, p. 85–112.
- Ciută, Ciută 2018 M.-M. Ciută, B. Ciută, *Contribuții la cunoașterea organizării interne a așezărilor vinčiene timpurii. Așezarea de la Limba-Oarda de Jos*, în: *ArheoVest* VI/1, 2018, p. 121–146.
- Ciută, Ciută 2019 M.-M. Ciută, B. Ciută, *New Data about the Onagers Representations in the Vinča Culture*, în: *Brukenenthal. Acta Musei* XIV, 2019, p. 19–34.
- Ciută, Tudorie 2021 M.-M. Ciută, A. Tudorie, *New Technological and Statistical Data on the Process of Transition from the Early Neolithic to the Developed in the Mureș Valley*, în: *JAHA* 8, 4, 2021, p. 108–120.
- Ciută, Tudorie 2022 M.-M. Ciută, A. Tudorie, *New Data about the “White Painted Pottery” Cultural Horizon in Transylvania*, în: *JAHA* 9, 4, 2022, p. 81–90.
- Ciută et alii 2016 M.-M., Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, I. Codrea, B. Ciută, B. Bobână, Al. Bărbat, *Considerații preliminare privind cercetările preventive din „Situl nr. 6”, aparținând „Lotului 1 al autostrăzii Sebeș-Turda (jud. Alba)*, în: *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis* 8, 2016, p. 9–22.
- Ciută et alii 2017 M.-M. Ciută, R. Totoianu, C. Șuteu, B. Bobână, B. Ciută, C.I. Popa, Al. Bărbat, *Raport asupra cercetărilor preventive din Situl nr. 6. Lotul 1 al Autostrăzii Sebeș-Turda*, în: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România: Campania 2016*, București, 2017, p. 187–189.
- Ciută et alii 2018 M.-M. Ciută, R/ Totoianu, C. Șuteu, I. Codrea, *Raport asupra cercetărilor preventive din Situl nr. 6. Lotul 1 al Autostrăzii Sebeș-Turda*, în: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2017*, Cluj-Napoca, 2018, p. 205–211, p. 458–462 (ilustrația).
- Daisa 2000 B. Daisa, *Un vas cu destinație cultică, descoperit în situl de la Limba-Șesu`Orzii*, în: *BCȘS* 6, 2000, p. 21–30.
- Lazarovici 1970 Gh. Lazarovici, *Cultura Vinča A în Banat*, în: *ActaMN* VII, 1970, p. 473–487.
- Lazarovici 1977 Gh. Lazarovici, *Gornea-Preistorie*, CB V, Reșița, 1977.
- Lazarovici 1977a Gh. Lazarovici, *Periodizarea culturii Vinča în România*, în: *Banatica* 4, 1977, p. 19–44.
- Lazarovici 1979 Gh. Lazarovici, *Neoliticul Banatului*, Bibliotheca Musei Napocensis IV, Cluj-Napoca, 1979.
- Lazarovici 1980 Gh. Lazarovici, *Câteva probleme privind sfârșitul neoliticului timpuriu în nord-vestul României*, în: *ActaMN* XVII, 1980, p. 13–30.
- Lazarovici 1981 Gh. Lazarovici, *Die Periodisierung der Vinča-Kultur in Rumanien*, în: *PZ* 56, 2, 1981, p. 169–196.
- Lazarovici 1993 Gh. Lazarovici, *Les Carpates Méridionales et la Transylvanie*, în *Atlas du Néolithique européen. L'Europe orientale*, E.R.A.U.L., 1993, p. 243–284.
- Lazarovici, Lazarovici 2006 Gh. Lazarovici, C.M. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului în România*, Bibliotheca Archaeologica Moldaviae IV, Iași, 2006.

- Lazarovici *et alii* 2011 Gh. Lazarovici, C-M. Lazarovici, M. Merlini, *Tărtăria and the sacred tablets*, Cluj-Napoca, 2011.
- Luca 1997 S. A. Luca, *Așezări neolitice pe Valea Mureșului (I). Habitatul turdășean de la Orăștie-Dealul Pemilor (punct X2)*, Alba Iulia, 1997.
- Luca 1998 S. A. Luca, *Liubcova-Ornița, Monografie arheologică*, Târgoviște, 1998.
- Luca 1999 S. A. Luca, *Aspecte ale neoliticului și eneoliticului din sudul și sud-vestul Transilvaniei*, în: *Apulum* XXXVI, 1999, p. 5–33.
- Luca *et alii* 2000 S. A. Luca, H. Ciugudean, A. Dragotă, C. Roman, *Fazele timpurii ale culturii Vinča în Transilvania*, în: *Angustia* 5, 2000, p. 37–72.
- Luca *et alii* 2000a S. A. Luca, H. Ciugudean, C. Roman, *Die Frühphase der Vinča-Kultur in Siebenbürgen. Anhaltspunkte des chronologischen und ethnokulturellen Horizontes*, în: *Apulum*, XXXVII, 1, 2000, p. 1–49.
- Luca *et alii* 2001 S. A. Luca, S. Purice, A. Georgescu, A. Gonciar, C. Suciu, *Raport preliminar, Miercurea Sibiului-Petriș, Miercurea Sibiului, jud. Sibiu*, în: *Cronica Cercetărilor Arheologice*, Suceava, 2001, p. 143–144.
- Luca *et alii* 2002 S. A. Luca, A. Gonciar, S. Batiuk, A. Georgescu, *Raport preliminar, Miercurea Sibiului-Petriș, com. Miercurea Sibiului, jud. Sibiu, Cronica Cercetărilor Arheologice*, Timișoara, 2002, p. 204–205.
- Luca 2016 S.A. Luca, *Tărtăria Rediviva*, Alba Iulia, 2016.
- Luca 2017 S.A. Luca, *Date despre o cataramă de curea realizată din Spondylus Gaederopus Linnaeus, 1758 descoperită la Tărtăria-Gura Luncii – campania 2010*, în: *Apulum* LIV, 2017, p. 107–135.
- Suciu 2009 C. I. Suciu, *Cultura Vinča în Transilvania*, Alba Iulia – Sibiu, 2009.

AȘEZAREA ENEOLITICĂ DE LA SUPLACU DE BARCĂU-LAPIȘ. LOCUINȚELE TIZAPOLGĂR

CRISTIAN VIRAG

THE ENEOLITHIC SETTLEMENT FROM SUPLACU DE BARCĂU-LAPIȘ. THE TIZAPOLGĂR DWELLINGS

REZUMAT: În cadrul cercetării arheologice de la Suplacu de Barcău – Lapiș (2013) au fost descoperite 35 de complexe încadrabile culturii Tiszapolgar. Toate complexele au fost descoperite în Sectorul A, pe terasa lină a Barcăului. După cum se poate observa și în graficul de mai sus, gropile de provizii reprezintă procentajul cel mai mare, respectiv 65%, locuințele semiadâncite 15%, gropile de stâlp 15%, complexele cu funcționalitate nedeterminată 5%. Gropile de stâlp au fost încadrate cronologic pe baza materialelor ceramice descoperite în complex, fără a putea fi legate de alte contexte arheologice, respectiv locuințe sau anexe.

Inventarul complexelor constă din ceramică lucrată cu mâna, decorată cu cioc perforat, chirpic cu amprente, piatră șlefuită, râșniță, micașist, oase de animal neprelucrate. Ca și forme ceramice au fost identificate străchini, cupe cu picior, castroane. Ceramica este de slabă factură, în cele mai multe cazuri cu slipul căzut, datorită acidității solului. Dintre ornamente s-au putut identifica doar ornamentele plastice, respectiv proeminențele-cioc, perforate total sau semiperforate.

Cercetarea arheologică de la Suplacu de Barcău-Lapiș, a surprins periferia așezării Tiszapolgar, centrul așezării situându-se pe culmea dealului. Au fost surprinse 3 locuințe cu anexele aferente, respectiv gropile de provizii, fără a putea trage concluzii cu privire la organizarea internă a așezării.

CUVINTE-CHEIE: eneolitic; cultura Tiszapolgár; valea Barcăului; locuire deschisă.

ABSTRACT: During the archeological research from Suplacu de Barcău – Lapiș (2013 Mai – Julie), 534 features were discovered. They may be dated in the Copper Age, Bronze Age and Roman Empire Age.

35 complexes may be included in Tiszapolgár Culture. They were discovered in A sector, on the smooth terrace of the Barcău river. The storage pits represent the biggest percentage, 65%, the deepened houses 15%, the postholes 15%, the complexes with the indeterminate functionality 5%. The postholes were dated using the pottery materials which were discovered in the complex, without connections with other archeological contexts, as houses or annexes.

The inventory of the complexes contains handmade pottery, decorated with perforated beak, clay with hall-mark, abraded stone, hand-mill, mica-schist, and unprocessed animal bones. As pottery shapes, we identified bowls, cups with leg, deep bowls. The pottery is wicked persuasion, in the most cases without slip, because of the soil acidity. We could identify just the plastic ornament, as the beak entire perforated or half-perforated.

The archeological resource from Suplacu de Barcău, Lapis, reveals the periphery of Tiszapolgár settlement, on top of the hill situating the settlement center. 3 houses with their annexes were discovered, respectively the supplies pits, without information of the intern structure of the settlement.

KEYWORDS: Eneolithic; Tiszapolgár culture; Barcău River valley; open settlement.

Situl arheologic Suplacu de Barcău-Lapiș este poziționat în partea sud-estică a localității, pe malul stâng a râului Barcău, atât în lunca inundabilă a Barcăului cât și pe terasă. Primele cercetări arheologice în punctul respectiv au avut loc în 1977 fiind efectuate de D. Ignat, ocazie cu care au fost cercetate complexe neolitice aparținând culturii Starčevo-Criș și o locuință Tiszapolgár. Autoarea cercetărilor, pentru

* Muzeul Județean Satu Mare, România, e-mail: ccvirag@gmail.com

evitarea unor confuzii, a denumit punctul cu descoperirile Starčevo-Criș Lapiș I iar zona cu descoperiri Tiszapolgár, situat la cca 400 m de primul punct, Lapiș II¹.

În cadrul cercetării arheologice de la Suplac – *Lapiș*, efectuată în mai-iulie 2013² au fost descoperite 541 de complexe (16 dintre acestea s-au dovedit a fi moderne), încadrabile cronologic, în neolitic, eneolitic, epoca bronzului, epocă romană. Lucrările au fost determinate un plan investițional OMV-Petrom privind realizarea unei stații CFP.

Dintre acestea, 35 de complexe sunt încadrabile culturii Tiszapolgár. Toate complexele au fost descoperite în Sectorul A, pe terasa lină a Barcăului. Gropile de provizii reprezintă procentajul cel mai mare, respectiv 65%, locuințele semi adâncite 15%, gropile de stâlp 15%, complexele cu funcționalitate nedeterminată 5%. Gropile de stâlp au fost încadrate cronologic pe baza materialelor ceramice descoperite în complex, fără a putea fi legate de alte contexte arheologice, respectiv locuințe sau anexe.

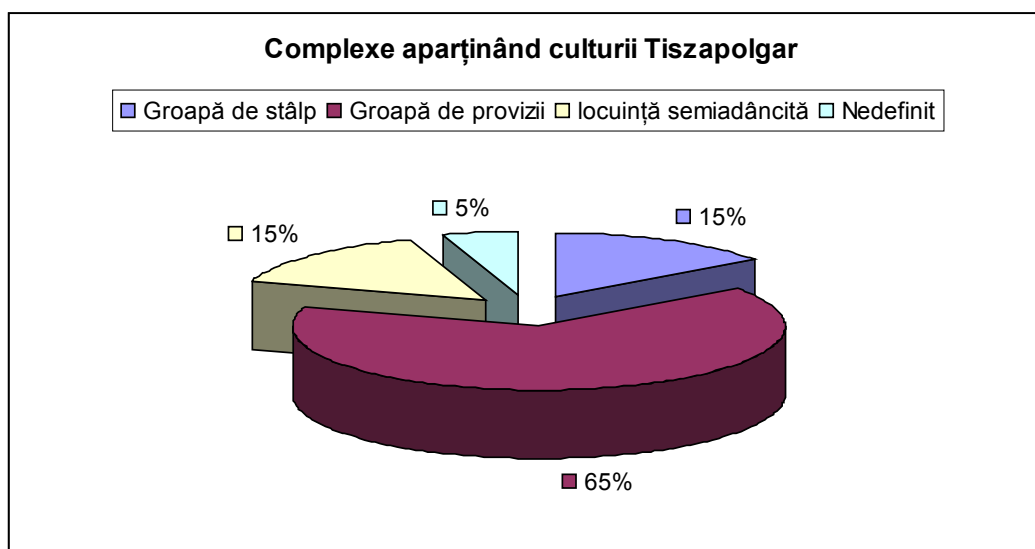

Fig. 1. Complexele aparținând culturii Tiszapolgár. / Fig. 1. Features part of the Tiszapolgár culture.

A. LOCUINȚELE SEMIADÂNCITE

Cx 107. locuință de formă ovală, cu laturile ușor neregulate ($3 \times 2,8$ m), se adâncește în pământ 0,50 m de la conturare. Pereții sunt ușor înclinați, fundul drept, cu o ușoară alveolare pe latura vestică. Pe latura nordică au fost descoperite două gropi de stâlp, nu a fost surprins stâlpul central. Locuința prezintă un strat de piatră de râu la nivelul podelei, reprezentând amenajare a acesteia. Umplutura complexului este de culoare brun închis în amestec cu pământ galben și cărbune. Inventarul complexului constă din ceramică lucrată cu mâna.

Cx. 69. locuință de formă ovală ($3,8 \times 3,6$ m), se adâncește în pământ 0,35 cm. De la conturare. Pereții sunt ușor înclinați, fundul drept. În cadrul locuinței au fost descoperite trei gropi de stâlp, câte una pe latura nordică respectiv estică și un stâlp central. Locuința prezintă un strat de piatră de râu la nivelul podelei, reprezentând amenajare a acesteia. Umplutura complexului este de culoare brun închis în amestec cu pământ galben și cărbune. Inventarul complexului constă din ceramică lucrată cu mâna, cu decor, piatră, cărbune.

Cx 8. locuință de formă ovală, păstrată parțial ($2,30 \times 1,40$ m), suprapusă de un șanț de conductă, modern. Pereții sunt ușor înclinați, fundul drept. Această locuință nu prezintă nivel de amenajare cu pietre la nivelul podelei. Inventarul complexului constă din ceramică lucrată la mână – străchini, cupe cu picior.

¹ Ignat 1982, p. 20–21; Ignat 1988, p. 326.

² Bejinariu et alii 2014, 202–203.

B. GROPILE DE PROVIZII

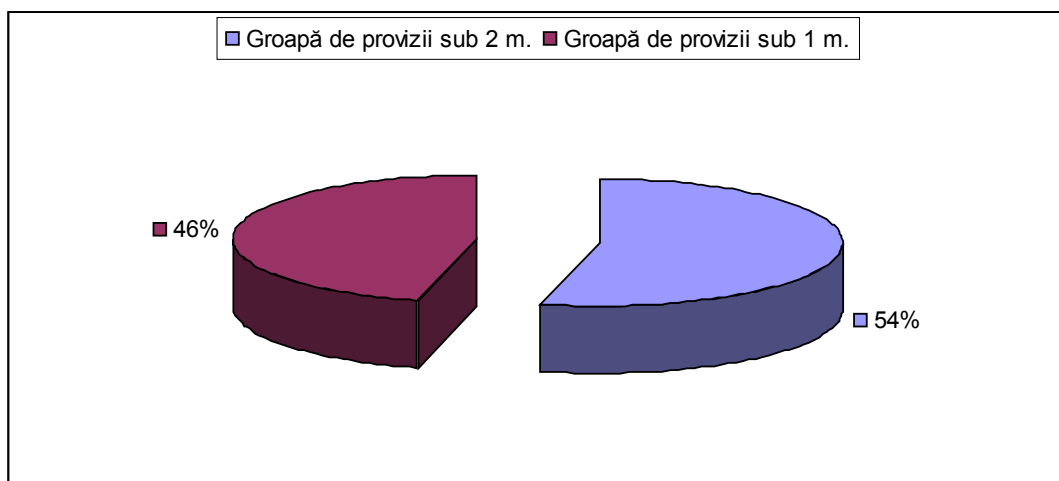

Fig. 2. Provisions pit under 2 m deep. / Provisions pit under 1 m deep.

Gropile de provizii sunt de formă ovală, excepție Cx 21 care este de formă circulară. După cum se poate observa din graficul de mai sus, 54% dintre gropile de provizii au dimensiuni cuprinse între 1 și 2 m, iar 46% reprezintă gropi cu dimensiuni sub 1 m. Umplutura complexelor este de culoare cenușiu negricioasă, cu pigment de cărbune de lemn și chirpic. Pereții complexelor sunt tronconici sau cilindrici.

Elemente de inventar

Inventarul complexelor constă din ceramică lucrată cu mâna, decorată cu cioc perforat, chirpic cu amprente, piatră șlefuită, râșniță, micașist, oase de animal neprelucrate. Ca și forme ceramice au fost identificate străchini, cupe cu picior, castroane.

Ceramica este de slabă factură, în cele mai multe cazuri cu slipul căzut, datorită acidității solului. Categoriile ceramice sunt semifină și uzuală, lipsind în totalitate ceramica de factură fină, bine lustruită, cu aspect metalic. Ceramica este degresată cu nisip, respectiv cu nisip și cioburi pisate pentru categoria uzuală. Ceramica este arsă reductant, peste care este aplicat slipul, păstrat parțial.

Dintre ornamente s-au putut identifica doar ornamentele plastice, respectiv proeminențele-cioc, perforate total sau semi perforate. Torțile-butoni sunt dispuse câte două sau patru pe corpul vasului, uneori pe un singur palier, alteori pe două paliere, intercalați; în alte cazuri se regăsesc un sir de două/patru torți, poziționați pe corpul vasului, dublați de un sir de doi/patru butoni, poziționați în alternanță față de primul sir, pe umărul vasului³. De altfel, acest procedeu de dispunere a torților și a butonilor se perpetuează și în cultura Bodrogresztúr. Torțile/butonii, dincolo de aspectul estetic au și un rol funcțional; torțile perforate pentru suspendare, cei neperforați pentru aderență la prindere, în unele cazuri asigurând stabilitate vasului⁴.

Lipsește în totalitate ornamentele din impresiuni circulare, atât de specifice acestei culturi. Diversitatea tehnicii de ornamentare este redusă în cultura Tiszapolgár, dar dispunerea impresiunilor circulare pe registre, în linii simple, duble sau mai multe, dispuse orizontal, vertical, oblic, semicerc, sub formă de triunghi, în corelație cu butoni sau nu, denotă o diversitate a motivelor ornamentale⁵.

De altfel, D Ignat menționează un singur fragment de vas ornamentat, respectiv un fragment de suport de vas decorat cu cercuri incizate⁶, dispuse asimetric, intercalate printre perforațiile realizate în piciorul vasului.

³ Iercoșan 2002, p. 143–144.

⁴ Iercoșan 2002, p. 143.

⁵ Diaconescu 2009, p. 50–53.

⁶ Ignat 1988, p. 326, pl. VIII/2.

De remarcat sunt câteva fragmente de fund cu imprimeuri de textil sau rogojină împletită. Trebuie menționate aici două fragmente cu imprimat textil și unul de rogojină. Acestea vin în completarea celor descoperite de D. Ignat⁷. Astfel de descoperiri sunt rarissime, având astfel de descoperiri la Carei-Stația de epurare⁸, Homorodu de Sus-Luncă⁹, Dănâca-Cetate¹⁰, Giurtelecu Șimleului-Coasta lui Damian¹¹.

În ce privește formele ceramice, cele mai frecvente forme descoperite la Suplac sunt cele joase, farfurii, străchini, castroane. Aceste sunt cu pereții drepți sau cu pereții ușor arcuiți, umăr profilat sau nu, buza evazată sau dreaptă.

Vasele cu corp tronconic, cu pereții drepți sau ușor arcuiți, ornamentate cu butoni perforați sau neperforați, buza evazată.

Oalele, sau vasele de gătit¹², sunt vase de mari dimensiuni, cu corpul bombat sau pereții ușor arcuiți, umăr profilat sau nu, gât scurt, buza evazată. De regulă prezintă două sau patru torți perforate poziționate pe umărul vasului sau sub zona mediană a vasului, uneori dublate de un sir de butoni dispuși în partea superioară, în alternanță cu torțile perforate.

Amforele sunt cu corpul globular, gâtul cilindric sau tronconic, buza ușor răsfrântă. Această formă se perpetuează în c. Bodrogheresztúr, gâtul devenind mai lung, tronconic.

Vasele cu picior sunt relativ bine reprezentate în descoperirile de la Suplac. Formele adânci au picior scurt, cu patru sau mai multe perforații cilindrice, de mici dimensiuni, dispuse simetric pe picior.

Bolurile, străchinile, fructierele cu picior au piciorul înalt, tronconic, cu perforații cilindrice, cu diametrul cuprins între 1–2.5 cm. Datorită fragmentării materialului ceramic, nu am identificat castroane profilate cu picior.

Lipsește cu desăvârșire paharele cu patru proeminențe poziționate la baza vasului. Acestea sunt de regulă cilindrice sau tronconice, dintr-o ceramică de foarte bună factură; torțile sunt perforate sau semiperforate și creează un aspect rectangular al bazei, având un rol practic, în stabilizarea vasului¹³.

Elemente de cronologie relativă și absolută

Pentru acest areal geografic, sunt relative puține, și de cele mai multe ori incomplete datele despre tipurile și tehnica de construcție a locuințelor. Avem astfel de descoperiri la Carei-Cozard¹⁴, Homorodu de Sus-Lunca¹⁵, Oradea-Salca I și II¹⁶, Suplacu de Barcău-Lapis II¹⁷, Zalău-Valea Miții¹⁸, Vezendiu¹⁹. Descoperirile de locuințe se pot încadra în două tipuri:

a. locuințe adâncite în pământ, de tip bordei (adâncime de 1,5–2 m.) sau semi-adâncite-bordei 0,40-0,80

b. locuințe de suprafață cu platforme de lut ars și cu podină din pământ galben, bătătorit

Din cercetările mai vechi realizate de D. Ignat în punctul avut în discuție, sunt menționate o locuință de suprafață cercetată în 1981²⁰ (13,80 m, cercetată parțial) și două locuințe semi-adâncite (cercetare 1987, de tip bordei)

⁷ Ignat 1988, p. 377, pl. IX / 2–5.

⁸ Iercoșan 2002, p. 299, pl. 73.

⁹ Iercoșan 2002, p. 344, pl. 108.

¹⁰ Diaconescu 2009, p. 333, pl. 4 / 4–7.

¹¹ Diaconescu 2009, p. 411, pl. 82/4.

¹² Iercoșan 2002, p. 131–132, pl. 143–144; Diaconescu 2009, p. 55–68.

¹³ Iercoșan 2002, p. 126.

¹⁴ Iercoșan 2002, p. 116–117.

¹⁵ Iercoșan 2002, p. 53–58, 116–117.

¹⁶ Ignat 1988, p. 325–326.

¹⁷ Ignat 1982, p. 19–20; Ignat 1988, p. 325–337.

¹⁸ Lakó 1980; Lakó 1981, p. 78–80, Iercoșan 2002, p. 99–100.

¹⁹ Iercoșan 2002, p. 97–99.

²⁰ Ignat 1982, p. 19–20.

Locuințele semi adâncite de la Suplacu de Barcău-Lapiș își găsesc analogiile în cercetările din același sit realizate de D. Ignat²¹, Vezendiu-Drumul Tireamului²², Homorodul de Sus-Luncă²³, Zalău-Valea Miții²⁴.

Materialele ceramice rezultate în urma cercetărilor din 1981, respectiv 1987, au fost încadrate de autoarea săpăturii în faza clasică²⁵ a culturii Tiszapolgár. În același palier cronologic încadrează descoperirile și D. Diaconescu²⁶. Gh. Lazarovici în schimb, încadrează descoperirile de la Lapiș într-o fază timpurie²⁷.

Pentru cercetările de la Suplac din anul 2013 avem forme clasice, deja formate, ale culturii Tiszapolgár (chiar dacă lipsesc paharele cu butoni perforați la fund); lipsesc formele de cupe cu picior fără perforație (reminiscente ale culturii Tisa). Lipsa elementelor incizate, specifice fazei târzii a culturii, ne determină să încadrăm așezarea de la Suplac-Lapiș la un orizont Tiszapolgár AB. Un argument în plus pentru această încadrare ar fi tipul așezării de la Lapiș, poziționată pe prima terasă a văii Barcăului. În prima fază a culturii se manifestă o predispoziție pentru amplasarea așezărilor pe înălțimi, pe zone dominante²⁸ care controlează accesul pe văi sau căi de comunicare iar în faza a doua a culturii predomină așezările din zonele joase, pe prima terasă a râurilor, în cazul nostru pe prima terasă a văii Barcăului.

Cercetarea arheologică de la Suplacu de Barcău-Lapiș, a surprins periferia așezării Tiszapolgár, centrul așezării situându-se pe culmea dealului. Au fost surprinse 3 locuințe cu anexele aferente, respectiv gropile de provizii, fără a putea trage concluzii cu privire la organizarea internă a așezării.

BIBLIOGRAFIE

Bejinariu <i>et alii</i> 2014	I. Bejinariu, R. Gindele, D. Bacueț-Crișan, H. Pop, D. Vasile Culic, L. Marta, C. Virag, C. Astaloș, Z. Kádas, D. Iegar, C. Achim, B. Mnemesi, P. Colțeanu, Ș. Georgescu, R. Petcu, M. Dunca, Urák Málvinka. <i>Suplacu de Barcau, com. Suplacu de Barcau, jud. Bihor, Punct: „Lapiș”, în: Cronica Cercetărilor arheologice din România. Campania 2013, Oradea 2014, p. 202–203.</i>
Diaconescu 2009	D. Diaconescu, <i>Cultura Tiszapolgar în România</i> , Bibliotheca Brvkenthal XLI, Sibiu, 2009.
Iercoșan 2002	N. Iercoșan, <i>Cultura Tiszapolgár în vestul României</i> , Cluj-Napoca, 2002.
Ignat 1977	D. Ignat, <i>Probleme ale neoliticului din nord-vestul României</i> , în: <i>ActaMN XIV</i> , 1977, p. 13–21.
Ignat 1982	D. Ignat, <i>O noua așezare eneolitică la Suplacu de Barcău</i> , în: <i>Crisia XII</i> , 1982, p. 19–28.
Ignat 1988	D. Ignat, <i>Așezarea eneolitică de la Suplacu de Barcău</i> , în: <i>Crisia XVIII</i> , 1988, p. 325–337.
Lakó 1980	E. Lakó, <i>Raport preliminar privind sapaturile de salvare executate în anii 1978–1979</i> , în: <i>ActaMP IV</i> , 1980, p. 31–35.
Lakó 1981	E. Lakó, <i>Repertoriul topografic al epocii pietrei și a perioadei de tranziție spre epoca bronzului în județul Sălaj</i> , în: <i>ActaMP V</i> , 1981, p. 37–82.
Lazarovici 1983	Gh. Lazarovici, <i>Principalele probleme ale culturii Tiszapolgár în România</i> , în: <i>ActaMN XX</i> , 1983, p. 3–31.

²¹ Ignat, 1988, p. 325–337.

²² Iercoșan 2002, p. 116–117, pl. 15.

²³ Iercoșan 2002, p. 118, pl. 12.

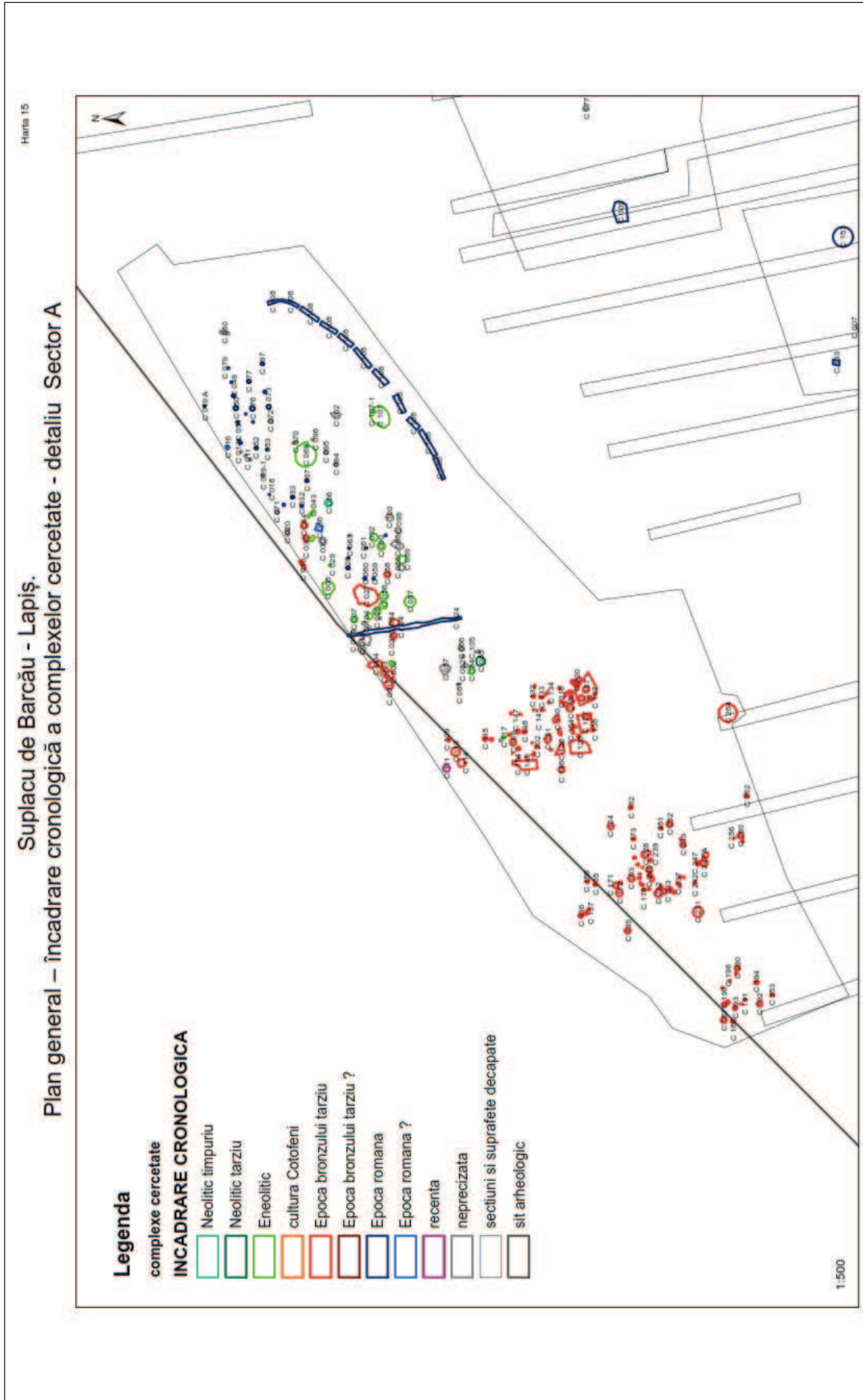
²⁴ Lakó 1980; Lakó 1981, p. 78–79, Iercoșan 2002, p. 68–69.

²⁵ Ignat 1988, p. 327.

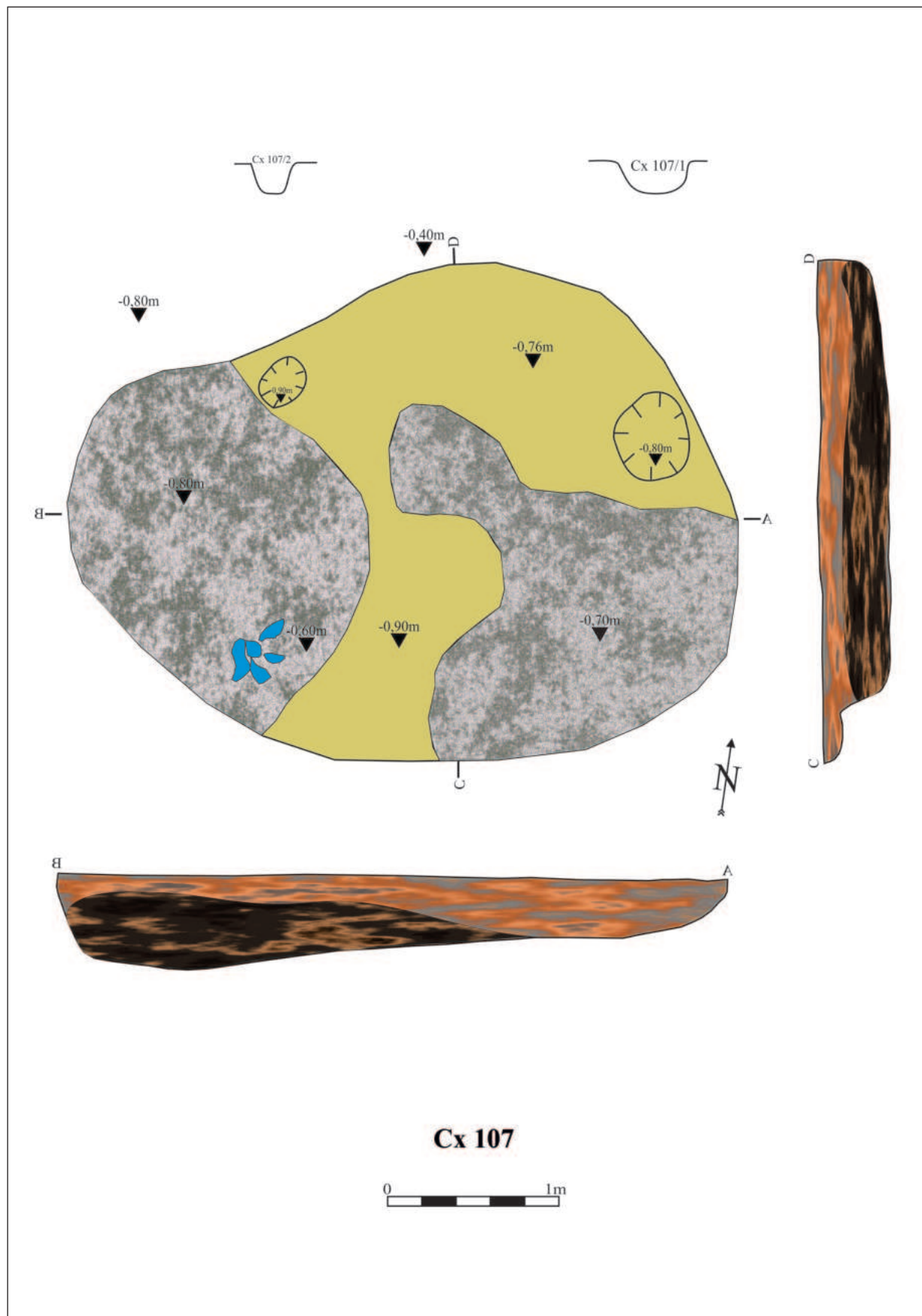
²⁶ Diaconescu 2009, p. 119.

²⁷ Lazarovici 1983, p. 11.

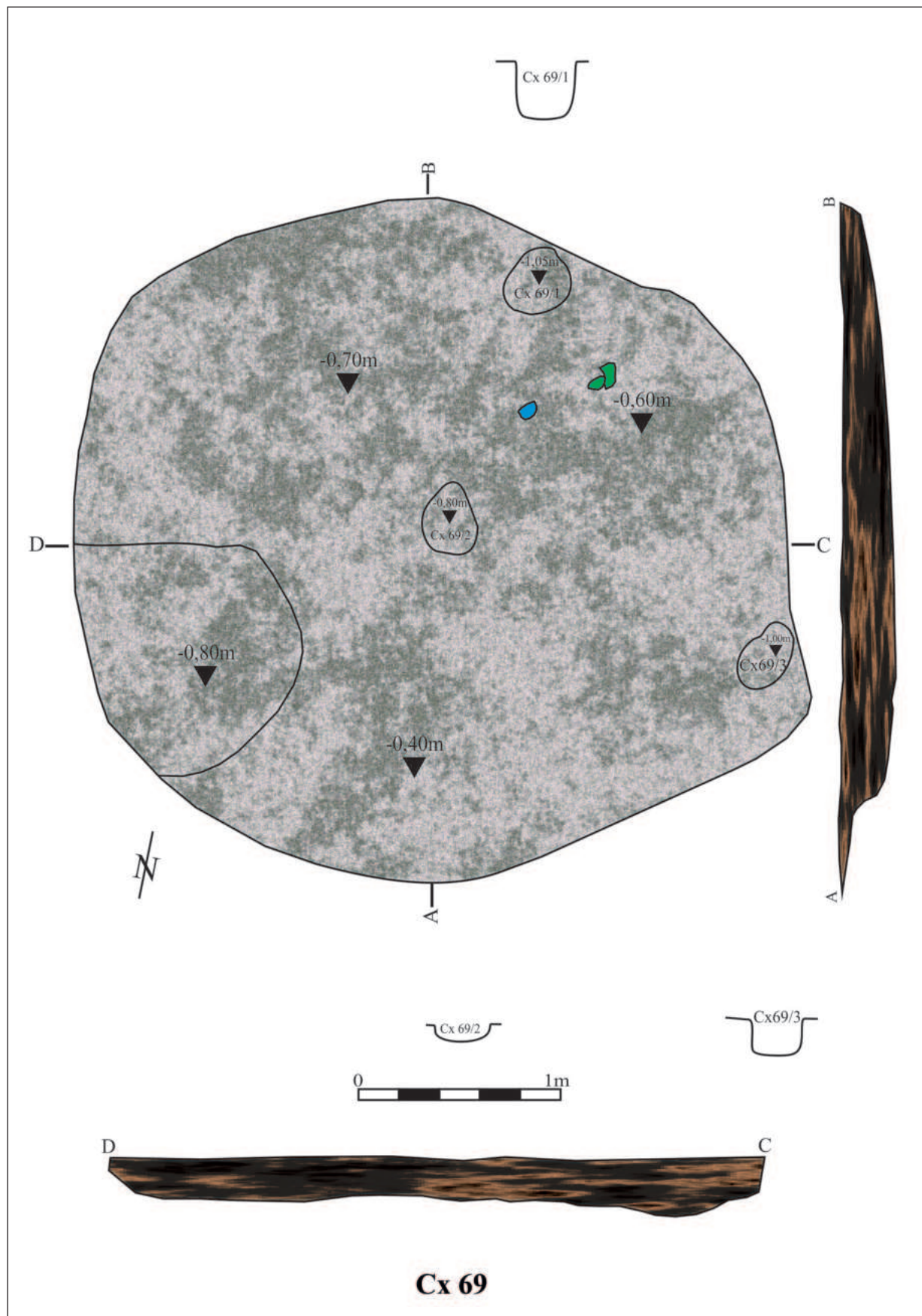
²⁸ Iercoșan 2002, p. 171–172.

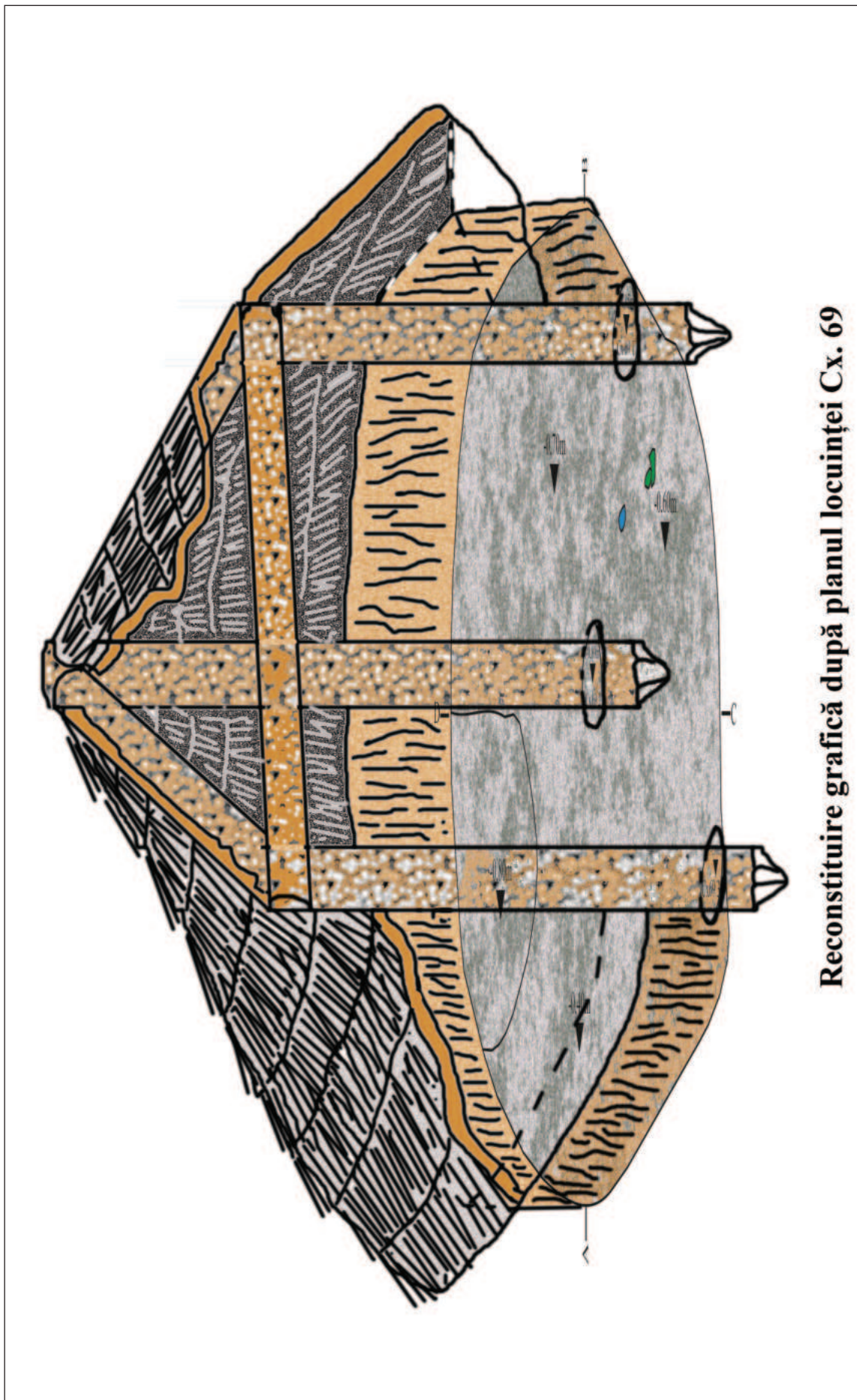
Pl. I. Planul general al sectorului A. Suplacu de Barcău – Lapiş, 2013. / General plan of sector A. Suplacu de Barcău – Lapiş, 2013.

Pl. II. Plan și profil. Locuința Cx 107. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013. /
Plan and profile. Dwelling Cx 107. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013.

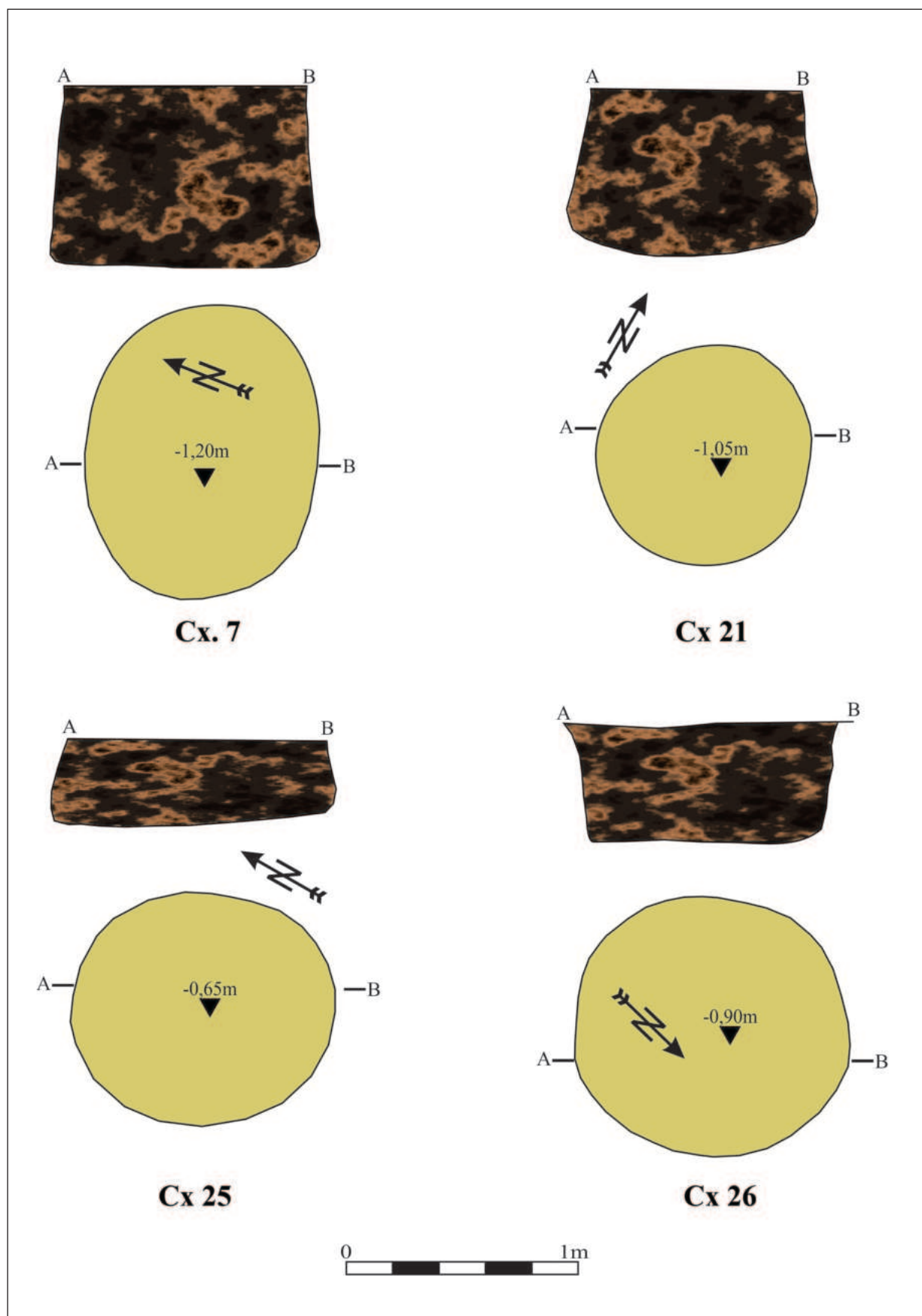

Pl. III. Plan și profil. Locuința Cx 69. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013. /
 Plan and profile. Dwelling Cx 69. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013.

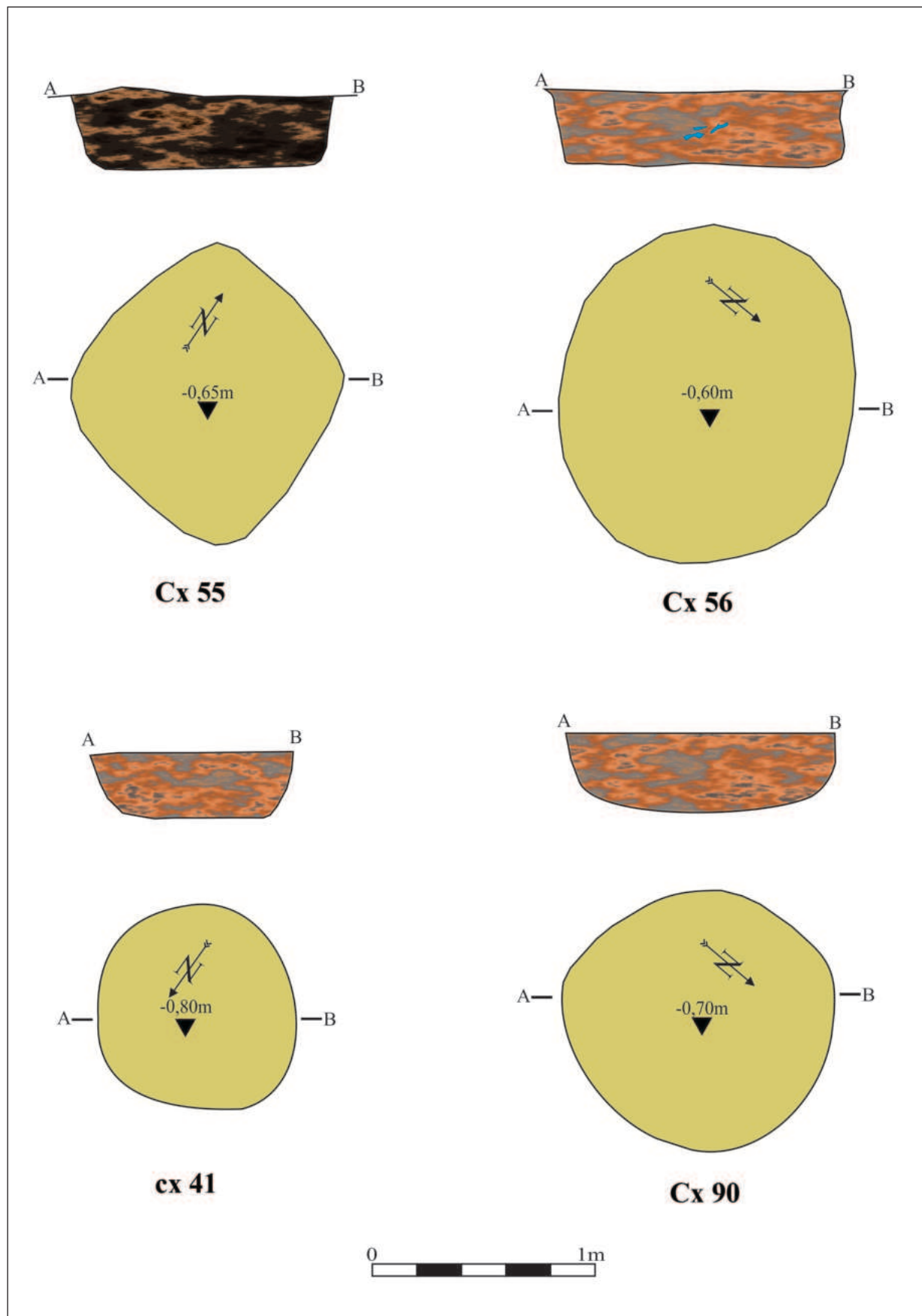

Reconstituire grafică după planul locuinței Cx. 69

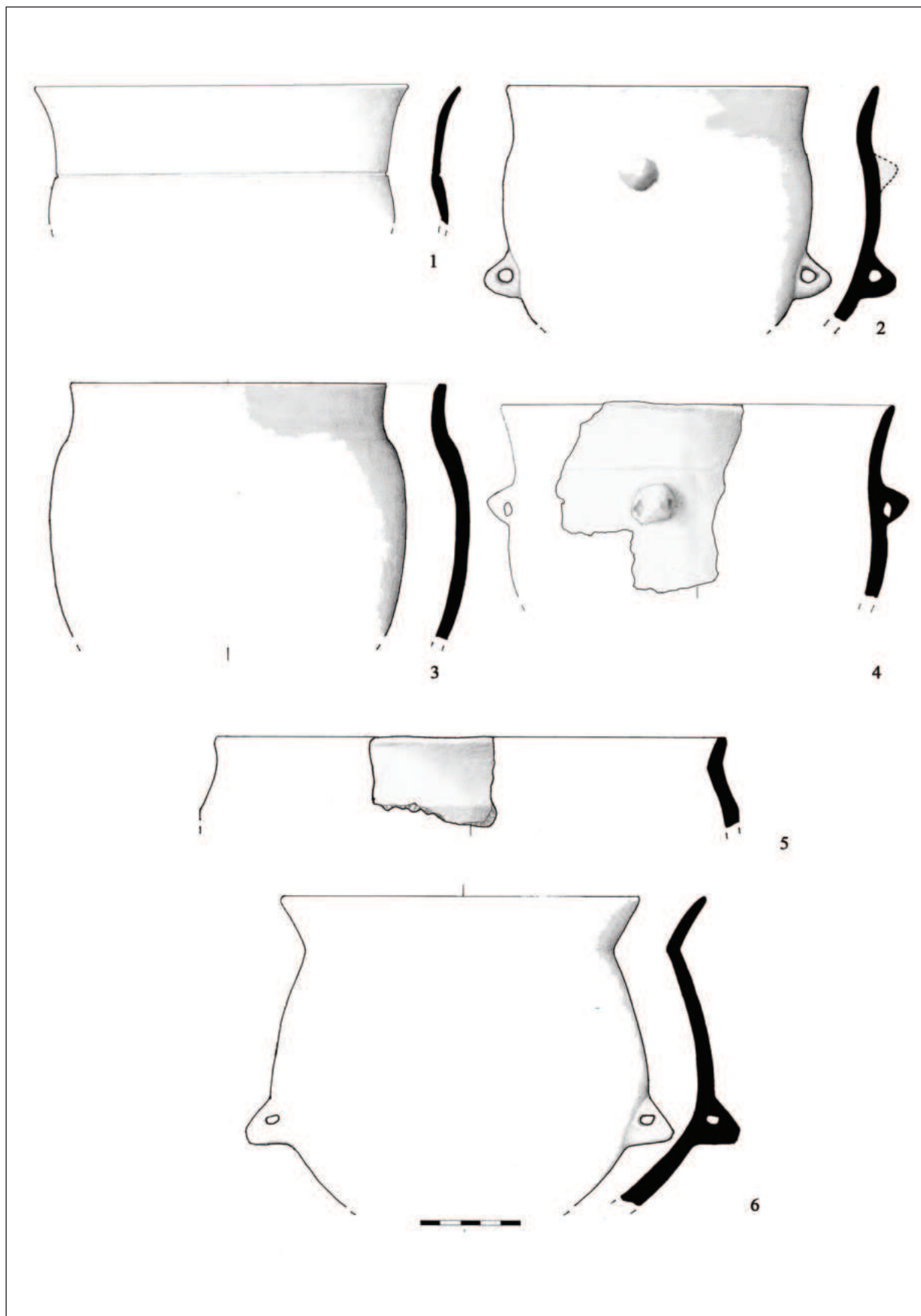
Pl. IV. Reconstituire grafică. Locuința Cx 69. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013. /
Graphic reconstruction. Dwelling Cx 69. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013.

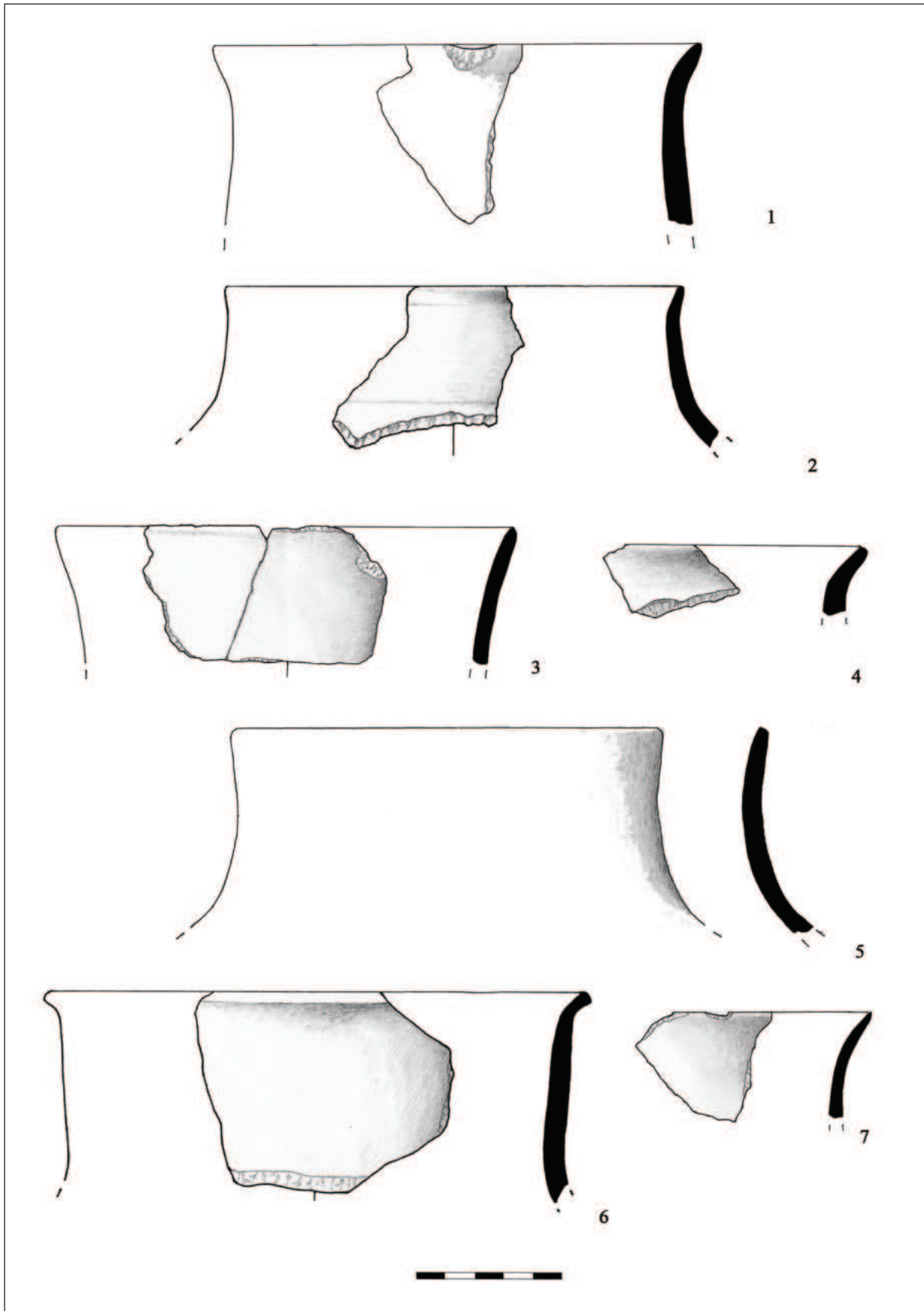
Pl. V. Plan și profil. Cx 7; Cx 21; Cx 25; Cx 26. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
 Plan and profile. Cx 7; Cx 21; Cx 25; Cx 26. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

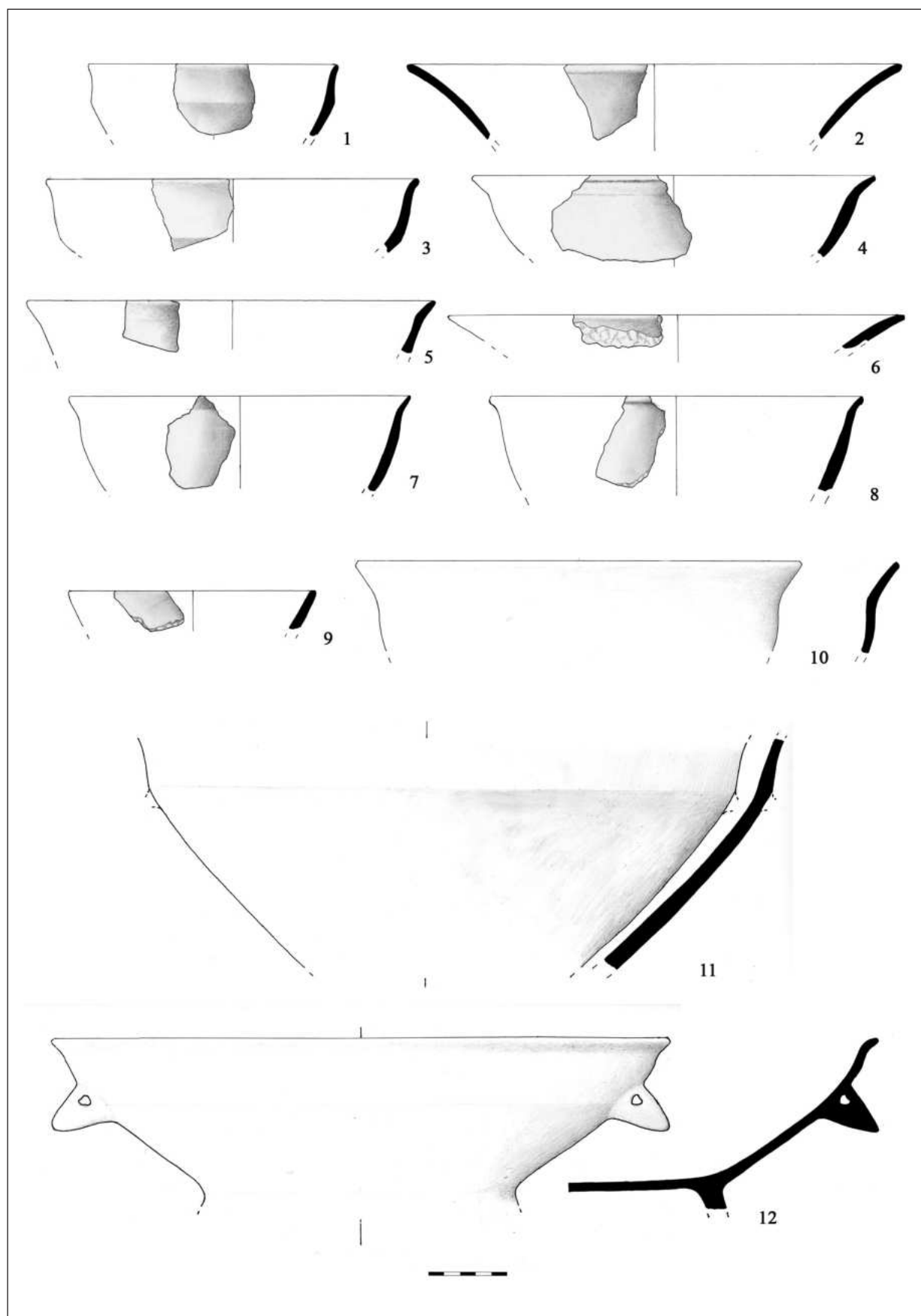
Pl. VI. Plan și profil. Cx 55; Cx 41; Cx 56; Cx 90. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013. /
Plan and profile. Cx 55; Cx 41; Cx 56; Cx 90. Suplacu de Barcău – Lapiș, 2013.

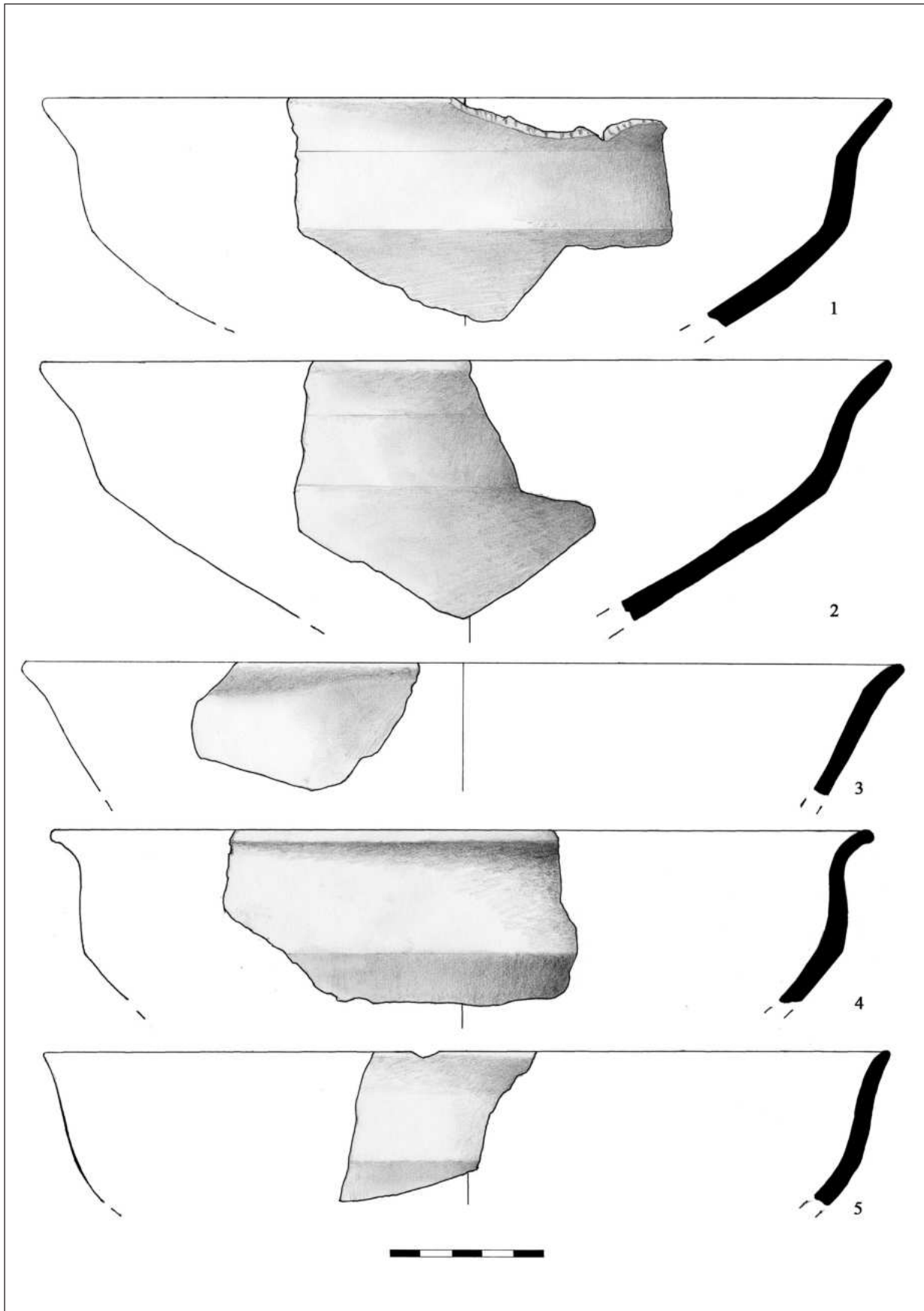
Pl. VII. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

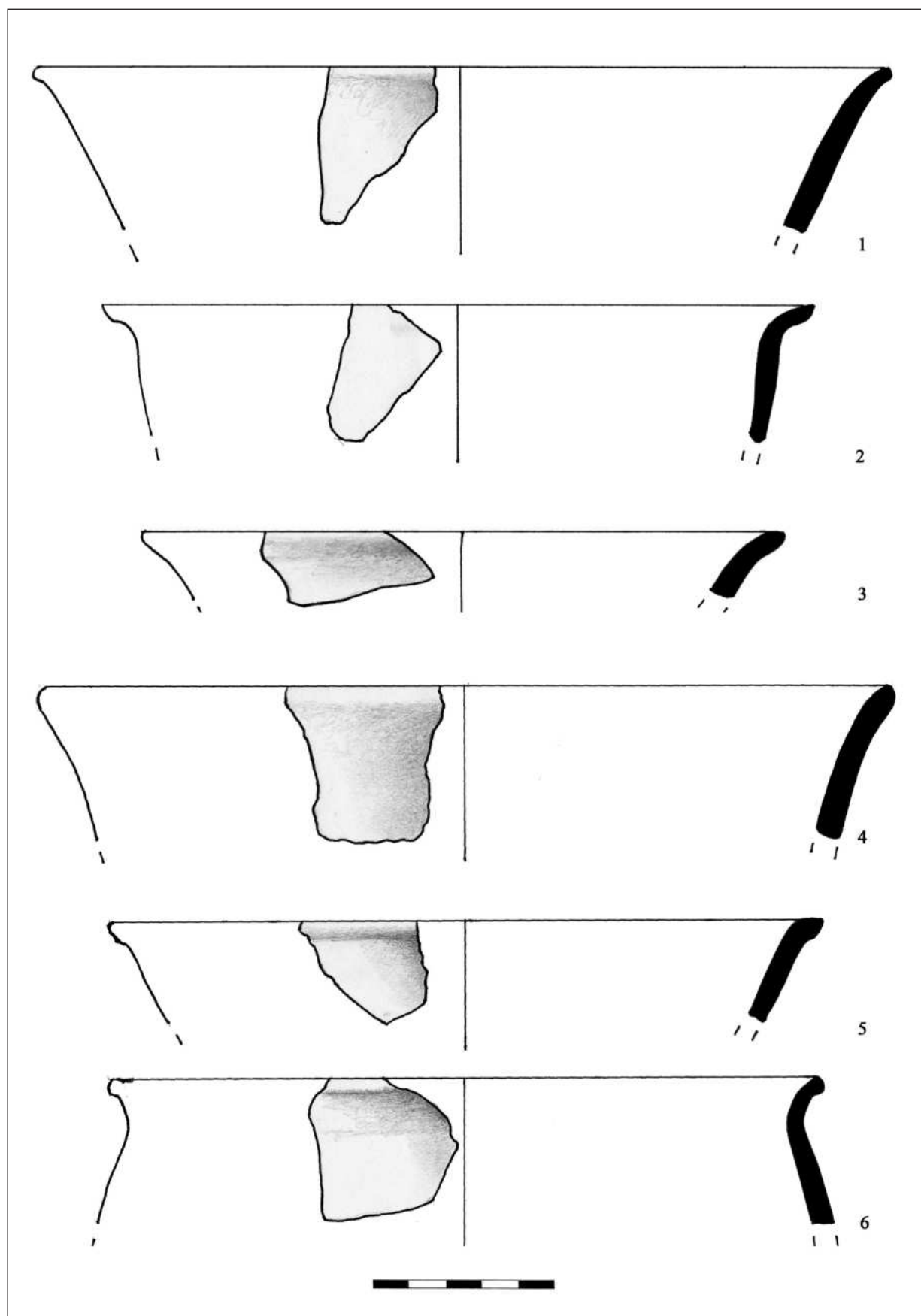
Pl. VIII. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

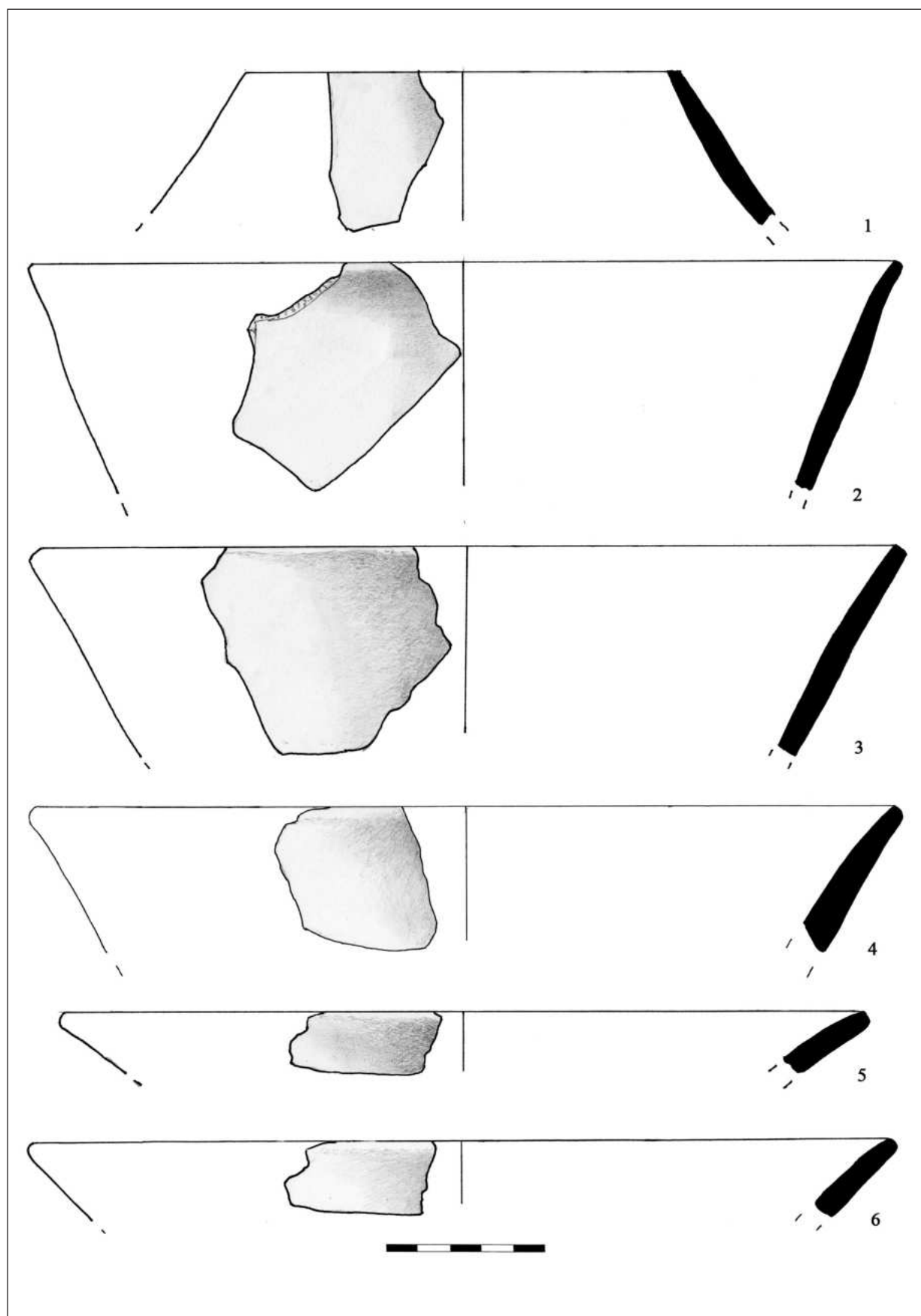
Pl. IX. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

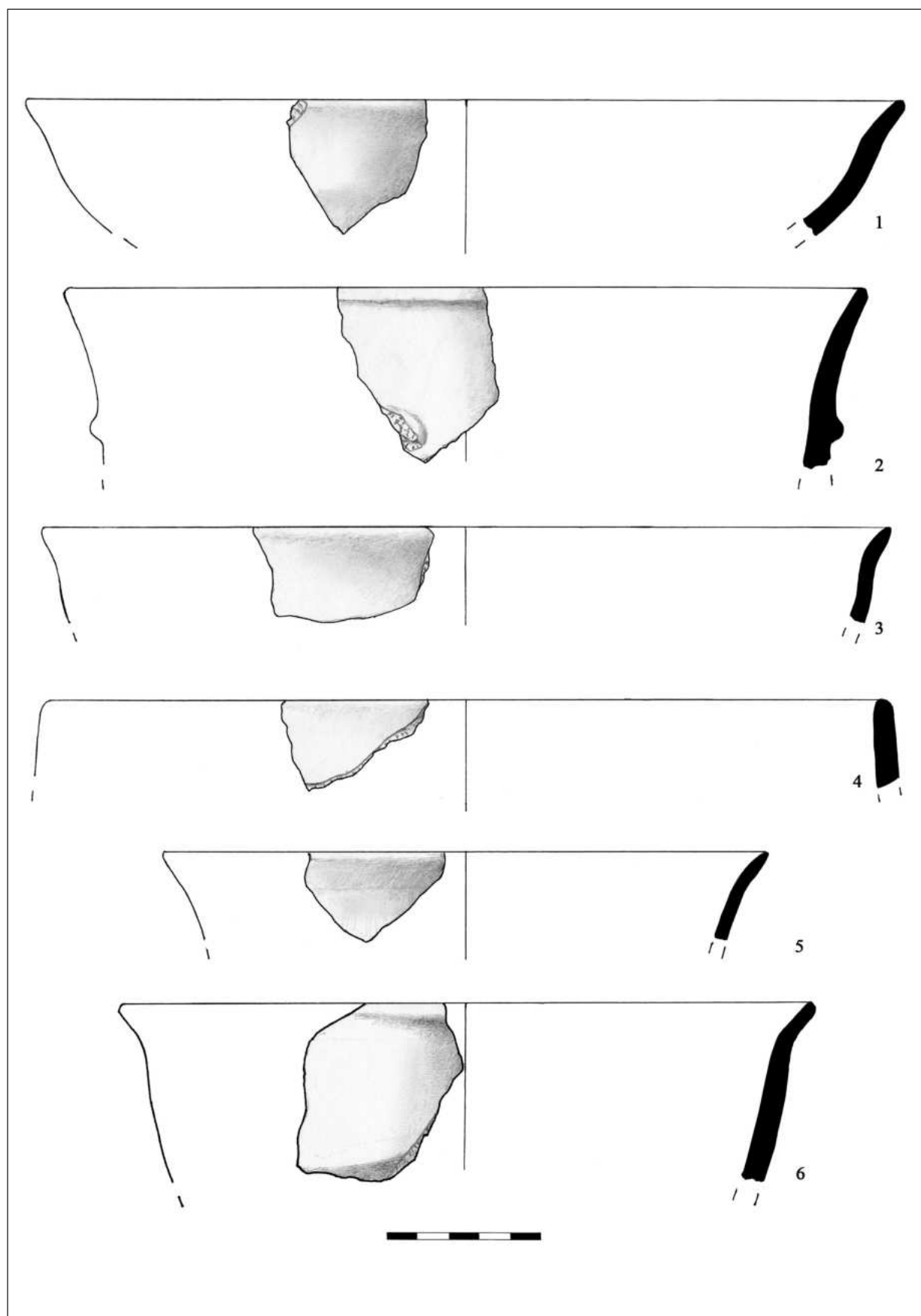
Pl. X. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

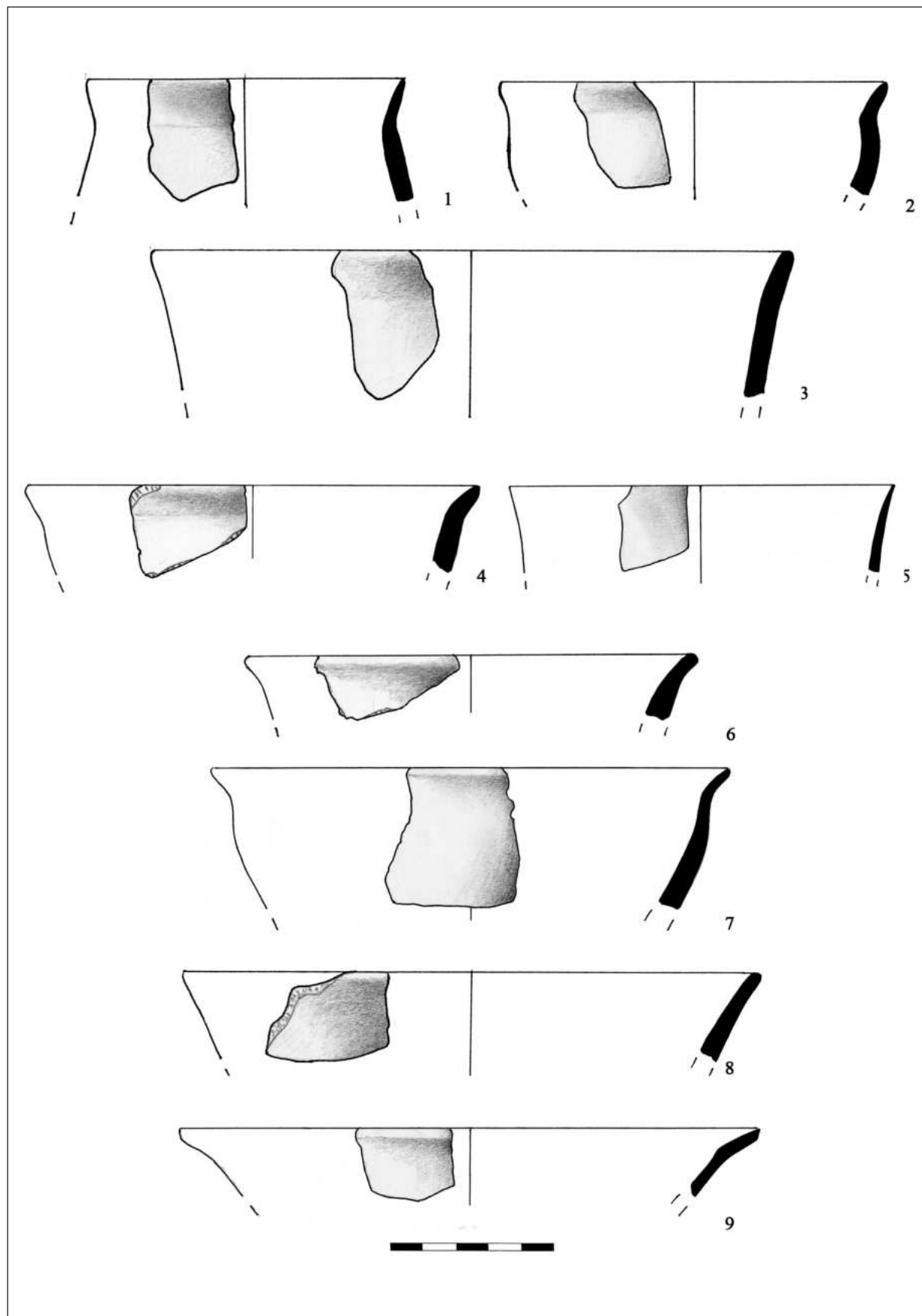
Pl. XI. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

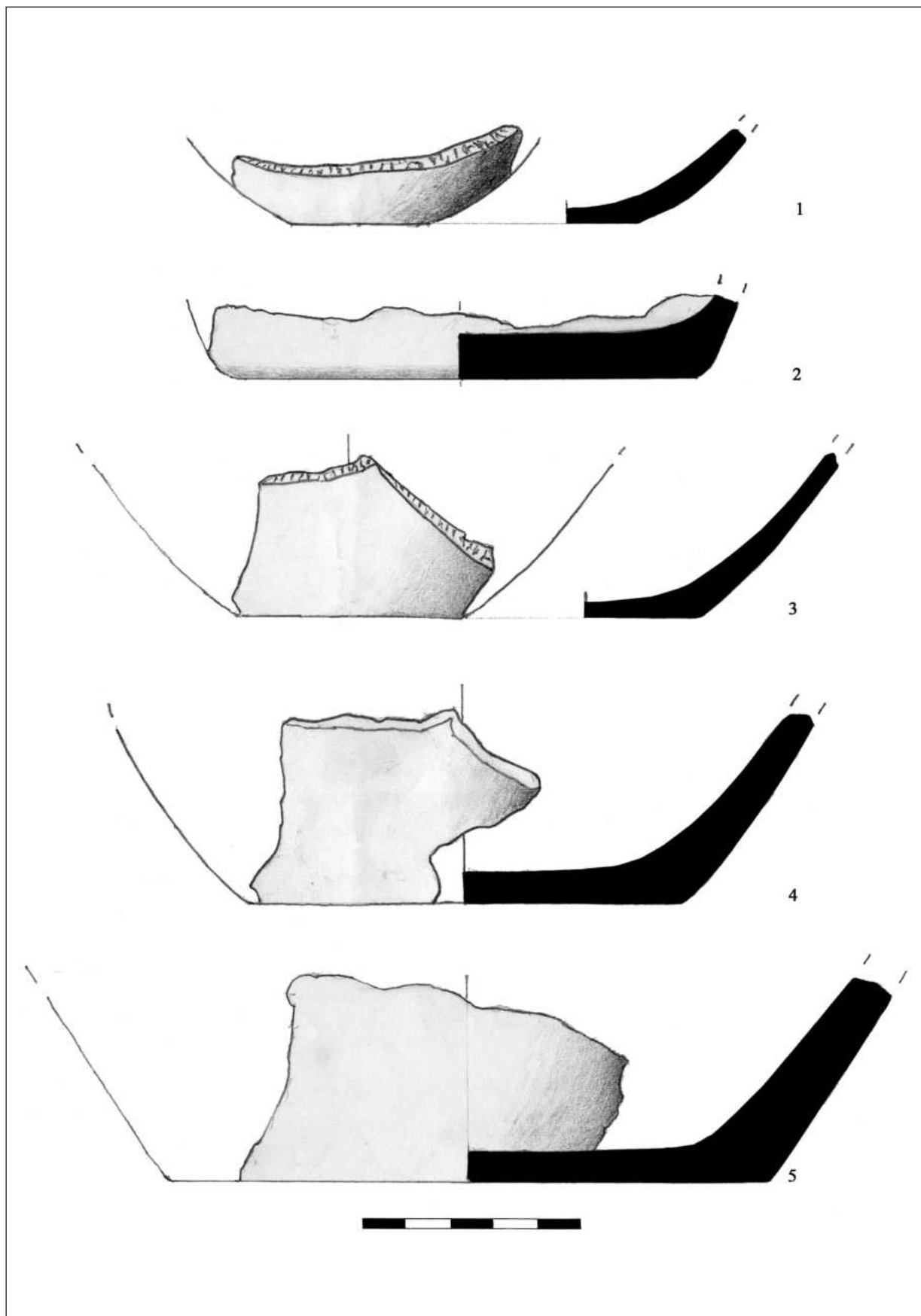
Pl. XII. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

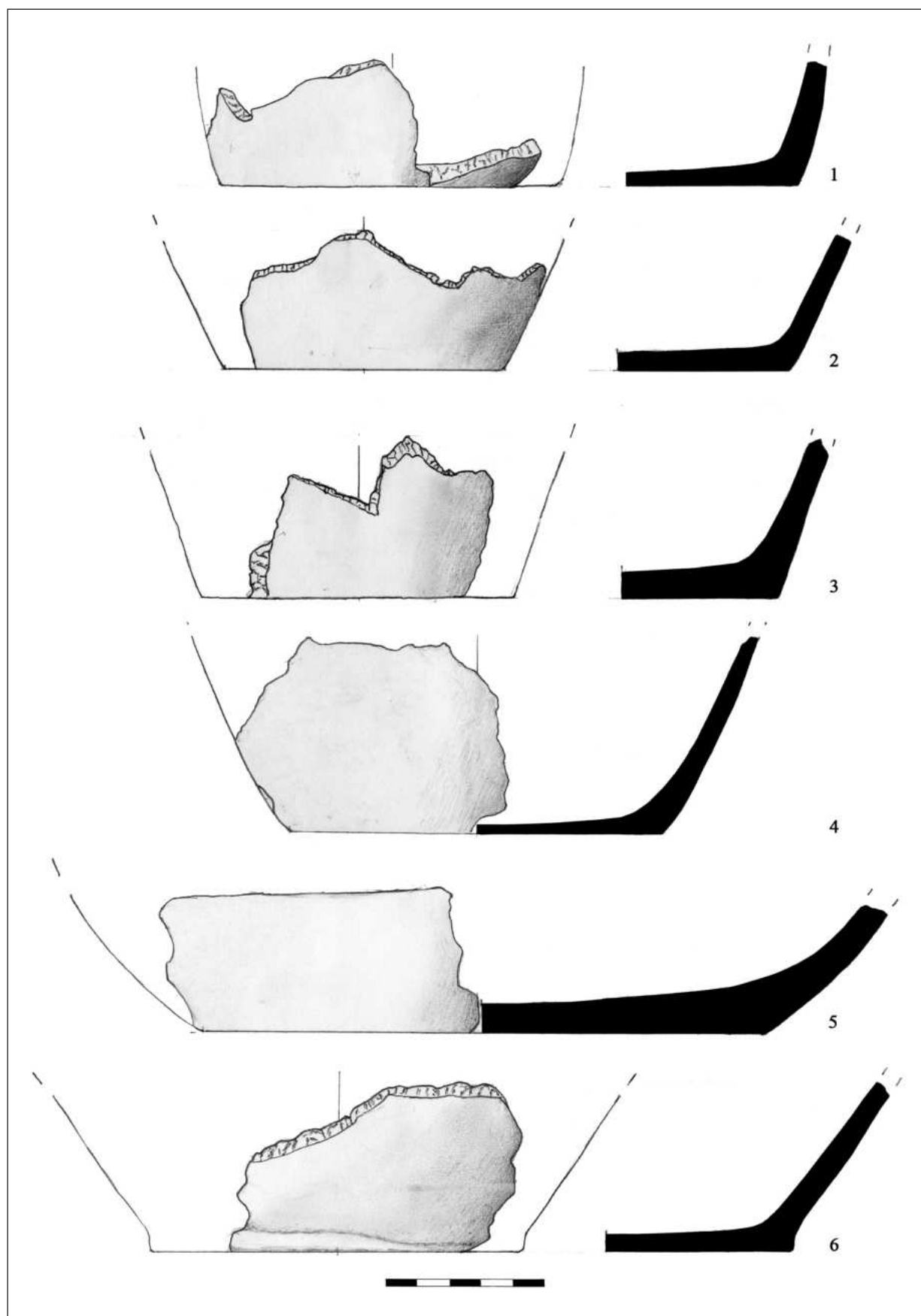
Pl. XIII. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

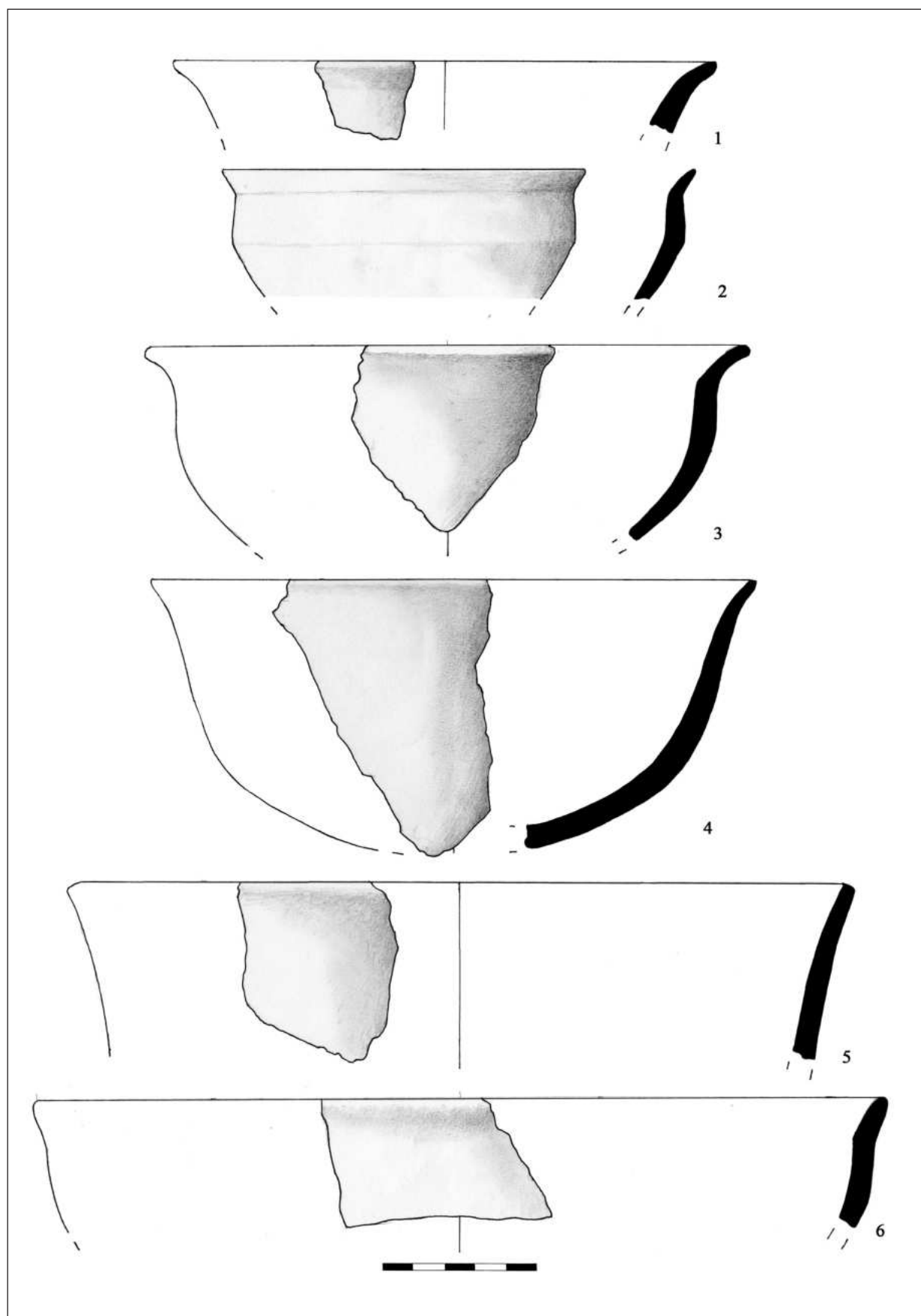
Pl. XIV. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

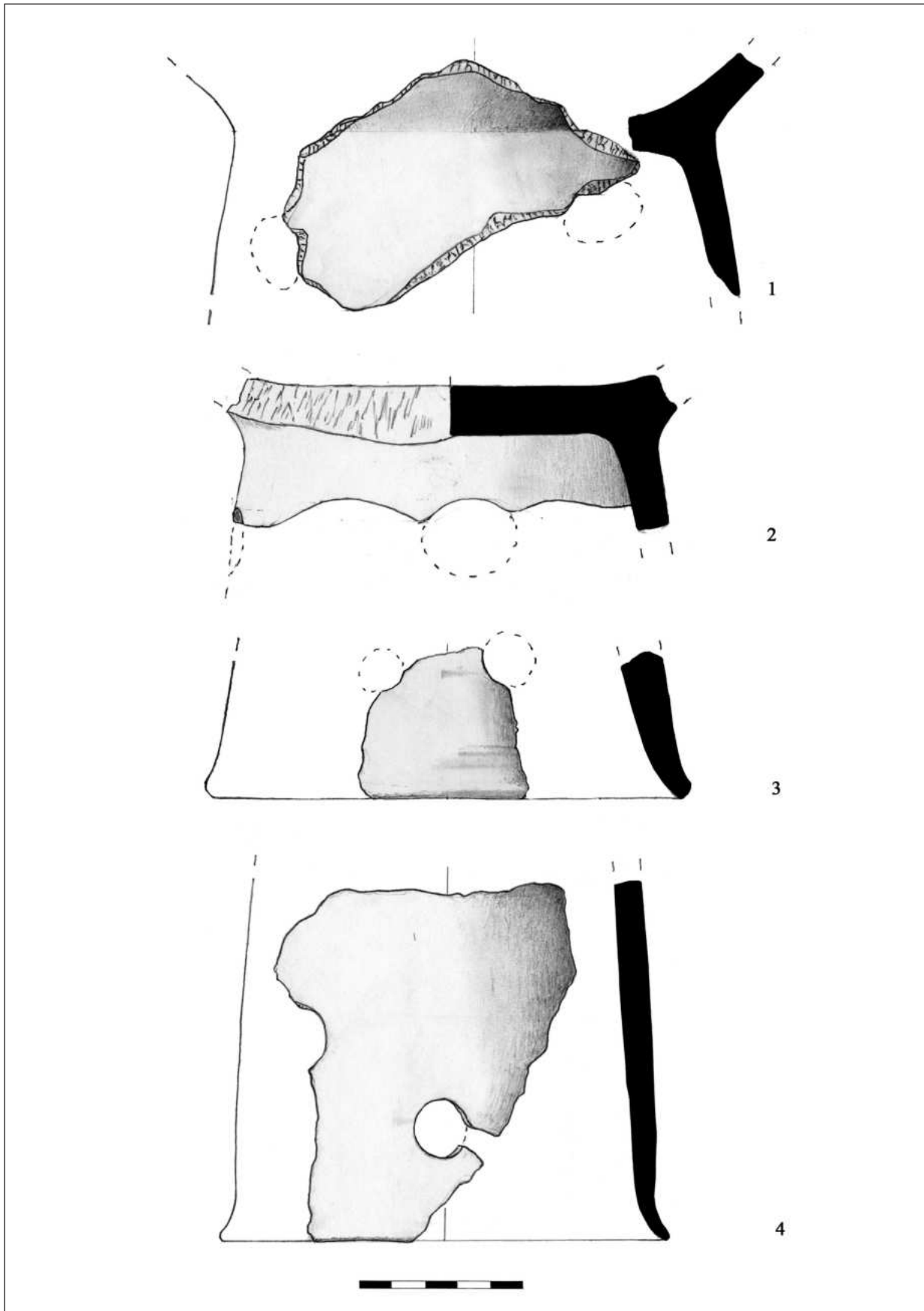
Pl. XV. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiş*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiş*, 2013.

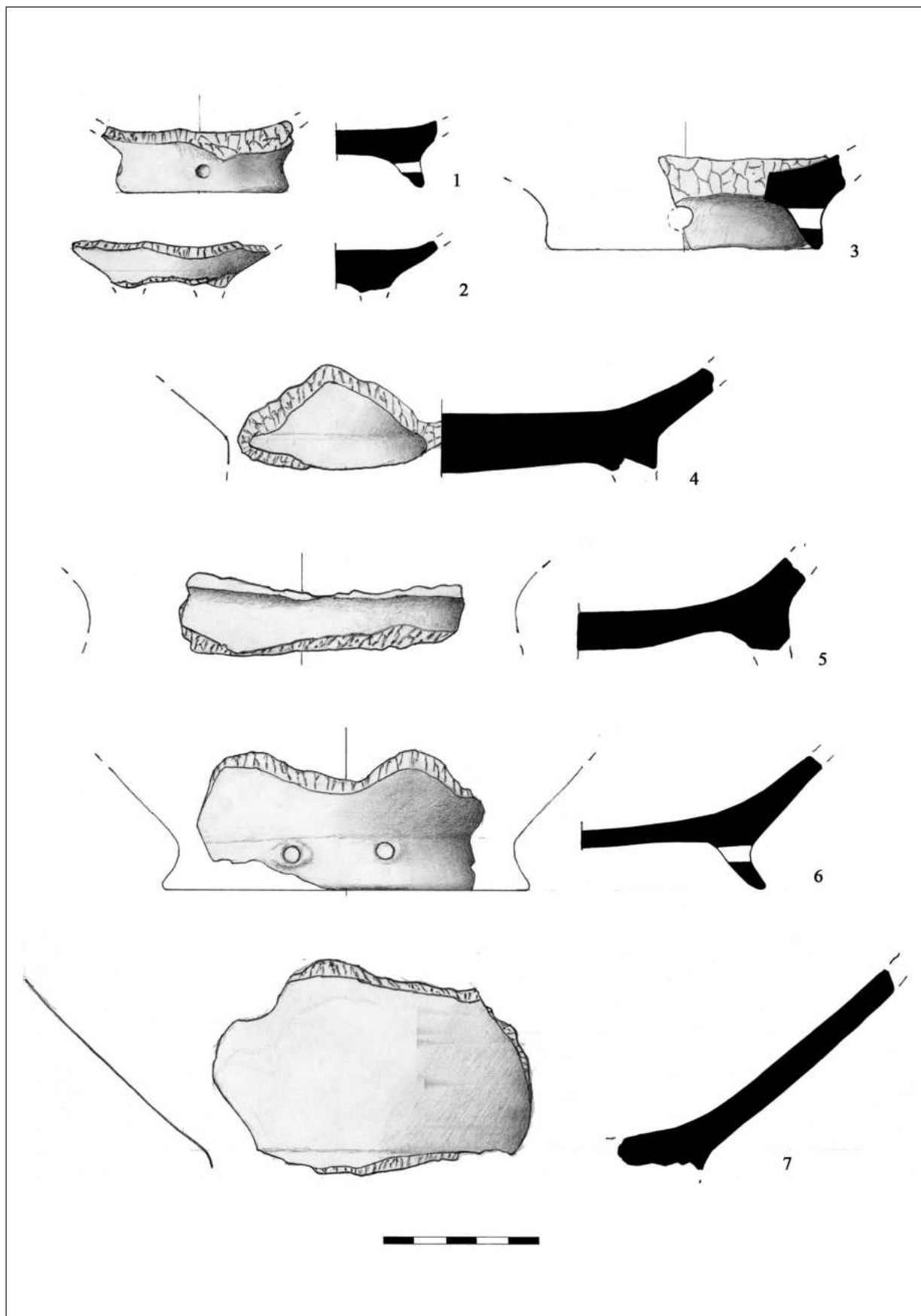
Pl. XVI. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

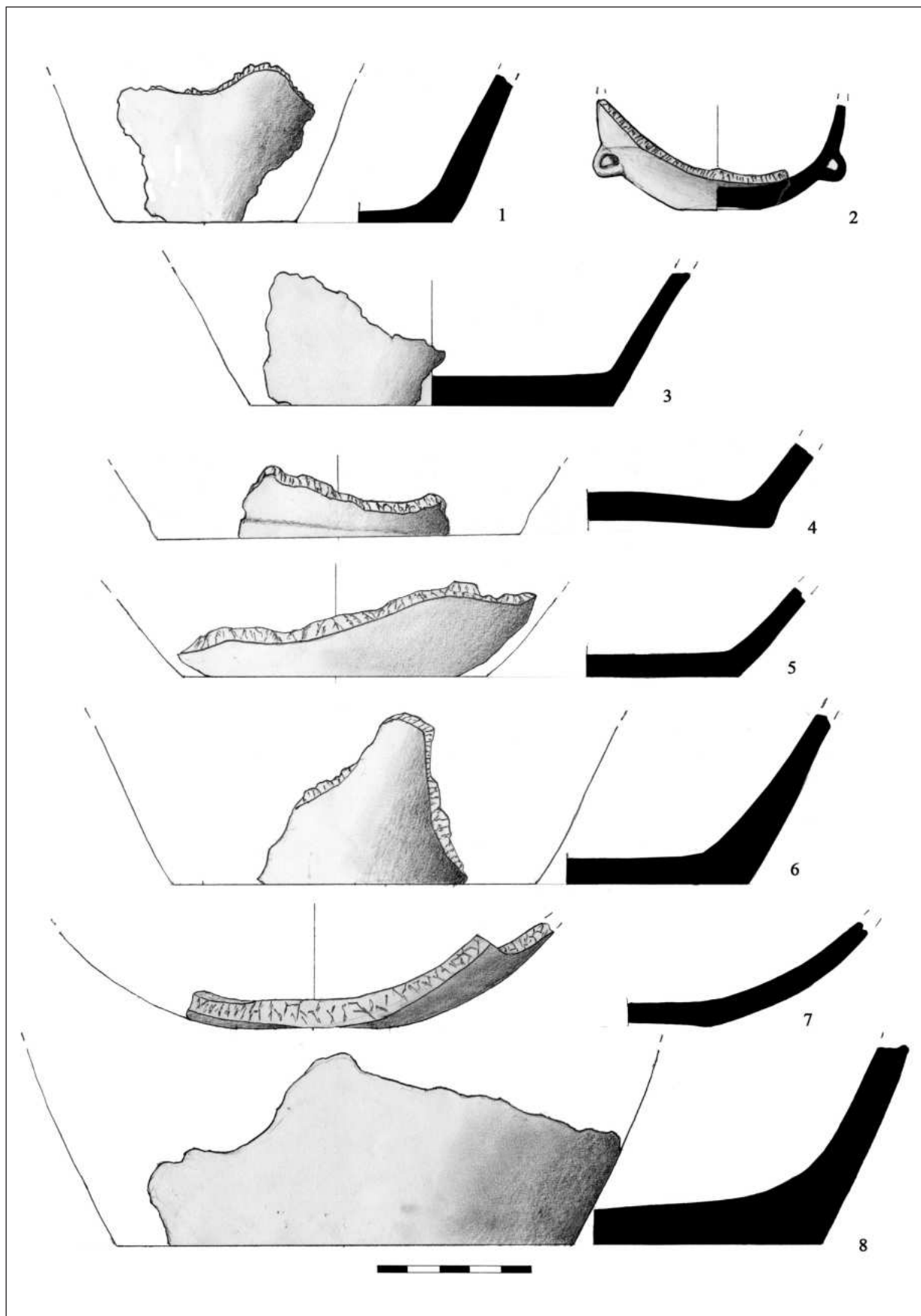
Pl. XVII. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

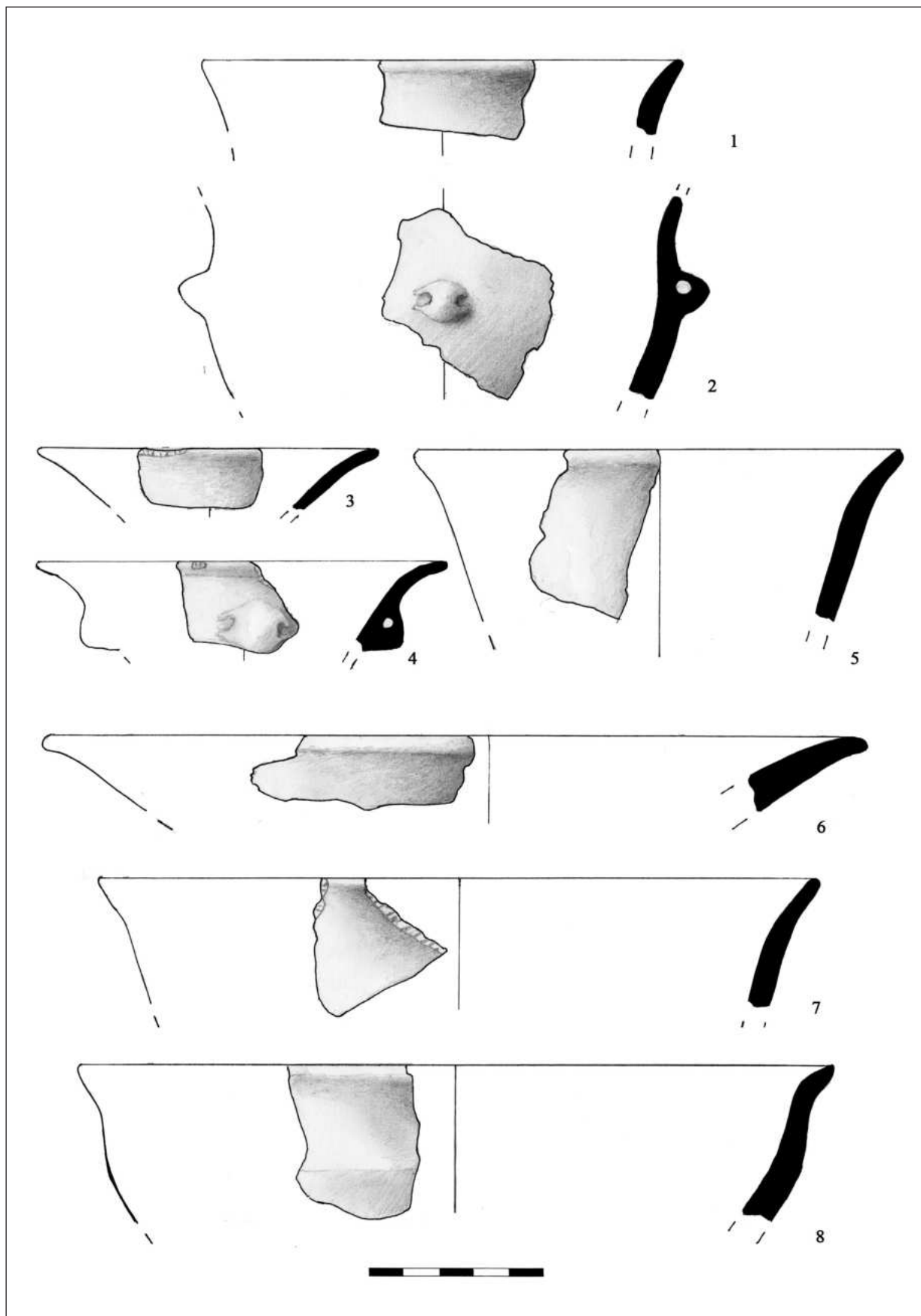
Pl. XVIII. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

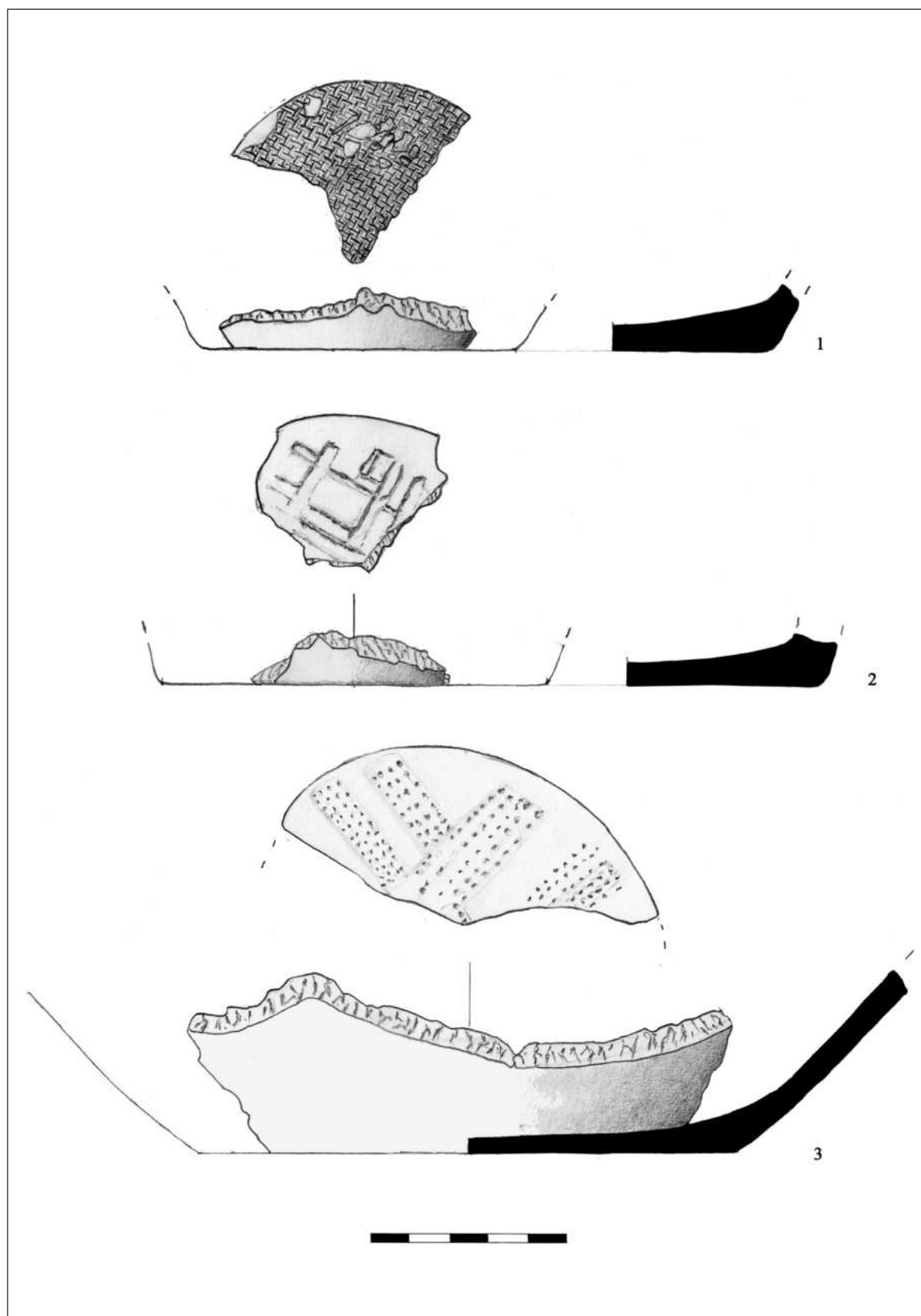
Pl. XIX. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiş*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiş*, 2013.

Pl. XX. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

Pl. XXI. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiş*, 2013. /
 Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiş*, 2013.

Pl. XXII. Materiale ceramice eneolitice. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013. /
Eneolithic ceramic materials. Suplacu de Barcău – *Lapiș*, 2013.

EPOCA METALELOR

RECEA “VALEA SULDUBA”, THE LATE BRONZE AGE SETTLEMENT. DOMESTIC SPACE AND CRAFTSMANSHIP SPACE

IOAN BEJINARIU*

REZUMAT: *Articolul prezintă o serie de date despre aşezarea din Bronzul târziu de la Recea, “Valea Sulduba / Fabrica de cărămidă CEMACON” cercetată integral în anul 2008. Aşezarea are o structură compactă. Pe o suprafaţă restrânsă de circa 0,35 ha se aflau resturile a opt construcţii, respectiv numeroase gropi cu diferite destinaţii precum şi instalaţii de foc exterioare. Dintre cele opt construcţii, într-una singură (Cpx. 68) au apărut indicii că ar fi servit drept atelier metalurgic. Cele opt construcţii erau dispuse pe două şiruri. Pe şirul superior apar trei construcţii, alte patru sunt plasate pe şirul inferior faţă de cursul văii, iar cea de-a opta este oarecum izolată spre nord. Suprafaţa construcţiilor variază, pornind de la cel puţin 7 m² (Cx. 59) însă patru dintre ele au un spaţiu interior cuprins între 23 m² şi 28 m². În şase dintre construcţiile cercetate apar instalaţii de foc, majoritatea cu cel puţin o refacere. Vetrele sunt amenajate cel mai adesea pe un strat de fragmente ceramice, iar cuptoarele sunt modelate în blocuri de lut. În acest context al discuţiei analizăm, pe baza datelor arheologice descoperite, în ce măsură construcţia Cx. 68 unde pe vatra de foc interioară au apărut resturile unui creuzet cu urme de metal topit la interior ar fi fost folosită şi drept locuinţă de către meşterul ce prelucra metalul. Analiza indiciilor arheologice descoperite în această construcţie şi compararea lor cu inventarul arheologic al construcţiilor interpretate drept locuinţe nu este edificatoare în acest sens. Cel mai probabil vatra interioară ar fi fost folosită pentru anumite activităţi metalurgice (topirea metalului), iar vatra exterioară probabil pentru pregătirea hranei.*

CUVINTE-CHEIE: *Bronzul târziu; nord-vestul Transilvaniei; locuinţe; atelier vs. casă.*

ABSTRACT: *The article presents data on the Late Bronze Age settlement in Recea, known as the ‘Valea Sulduba / CEMACON Brick Factory’, which was fully researched in 2008. The settlement has a compact structure, with eight buildings and numerous pits with various purposes, as well as external fire installations, all on a small area of about 0.35 ha. Of the eight constructions, only one (Cpx. 68) showed signs of having served as a metallurgical workshop. The eight buildings are arranged in two rows. The upper row consists of three buildings, while the lower row, facing the valley course, consists of four buildings. The eighth building is somewhat isolated to the north. The size of the buildings varies, with the smallest being at least 7 m² (Cx. 59), and the largest having an interior space between 23 m² and 28 m². Six of the researched constructions have fire installations, most of which have undergone at least one restoration. The hearths are typically arranged on a layer of ceramic fragments, and the ovens are modelled using clay blocks. This discussion analyses the extent to which the construction of Cx. 68, where the remains of a crucible with traces of molten metal were found on the interior hearth, would have been used as a home by the craftsman who processed the metal, based on the discovered archaeological data. The comparison of the archaeological evidence found in this construction with the archaeological inventory of constructions interpreted as dwellings does not provide any useful insights. It is likely that the inner hearth was used for metallurgical activities such as melting metal, while the outer hearth was probably used for food preparation.*

KEYWORDS: *Late Bronze Age; north-west Transylvania; settlement; dwellings; workshop vs. house.*

* Zalău History and Art County Museum, Romania, e-mail: bion_1867@yahoo.com

INTRODUCTION

Archaeological surveys were conducted in Recea Mare in 2008 (com. Vârșolț, Sălaj county), in the place called “Valea Sulduba” where a brick factory was to be built. The research, resulting in the discovery of certain archaeological clues, required the start of preventive excavations at this point. The excavations were carried out over several months and covered a large area (over 2 ha), and in parallel the excavation works of a clay quarry on an area of about 8 ha¹ were supervised. Preventive research has captured archaeological complexes dating back to the Middle and Late Bronze, the Latène period and the 3rd – 4th AD centuries. Coțofeni-style ceramic material was rarely discovered. Some of the results of this research have been published², and it is in this context that we propose to return with a series of aspects about the Late Bronze Cehăluț – Hajdúbagos habitation, about which we published only a series of preliminary information shortly after the end of the research³. We mention in this context that we had the chance to fully investigate the Late Bronze settlement. The research allowed us to accumulate valuable information based on which to try to reconstruct the image (at least partially!) of a settlement in the second half of the second millennium BC from the north-west of present-day Romania. In the current context, in which the systematic research of the Bronze Age settlements on the territory of Romania is supported by increasingly precarious budgetary allocations, it is difficult to imagine the integral research of a settlement. In our case, however, an important role was played by the hazard of the production hall overlapping the location of the settlement! Our approach to reconstructing the image of the settlement, and even some aspects of the life of those who lived here, requires other approaches and additional analysis. We have not yet been able to analyze the archaeozoological material, but we had the opportunity for discoveries from the neighboring area that belong to the Late Bronze period⁴, with no certainty of contemporaneity between these and the settlement under investigation.

The surveyed area lies northwest of Zalău city, in the upper basin of Crasna river. The vestiges of the settlement from the Late Bronze Age period were discovered on the eastern slope of a hill, on a slope with a smooth angle and eastern exposure. „Valea Sulduba“ flows at the foot of the hill and to the south the site was bounded by a torrent, probably with a seasonal flow, a tributary of the first valley. During the research of the archaeological site from this point, we noticed that the southern part of the Late Bronze Age settlement was previously affected by the instability of the land composed of two types of clays. Three South-North-oriented “crevasses“ have been identified in the context of field diagnosis. The community that settled here in the second half of the second millennium BC covered them with earth (including archaeological material from previous dwellings!) and levelled them, and several of the dwellings were arranged over these improvements.

SETTLEMENT, HOUSING, ANNEXES

By all indications, the Late Bronze Age settlement investigated at Recea Mare – *Valea Sulduba* was one with a compact structure. On a relatively small area of about 0.35 ha were the remains of eight buildings, respectively numerous pits with different destinations as well as external installations for fire. Of the eight constructions, in one (Cpx. 68) there have been indications that it served as a metallurgical workshop. It is in this construction that on an inner hearth appeared the lower part of a pot with a leg, with thick walls. A visible bronze layer was preserved on the inside of the walls. Only one of the houses (Cpx. 67) was at some distance from the core of the habitation, at about 60 m. The eight constructions

¹ Bejinariu, Pop 2008, p. 338–339.

² Bejinariu 2021, p. 107–119; Bejinariu 2022.

³ Bejinariu 2009, p. 183–201.

⁴ We are talking about a deposit of bronze pieces and at least one tumulus discovered in the forest east of the settlement: Bejinariu 2018, p. 47–59.

were arranged in two rows. Three constructions appear on the upper row, four more are placed on the lower row relative to the course of the valley, and the eighth is somewhat isolated to the North. With the mentioned exception (Cpx. 67), the dwellings in the settlement are located at a distance that varies between at least 5 m (between Cpx. 68 and 53) to respectively about 11 m (between Cpx. 6 and 10). An exception exists in the case of Cpx. 10 and 13, very close to each other, no more than 1.5 m apart. Initially, we were tempted to believe that there is no contemporaneity relationship between the two, now we do not exclude the possibility that it is a larger construction with two rooms. There is a distance of about 20 m between the two parallel rows of dwellings, but in the central area of the settlement, approximately bounded by Cpx. 10, 13, 53 and 68 respectively, a significant grouping of pits as well as an external firing installation appear. Very few pits have been discovered outside the inhabited area, to the east at a distance between 12 m and about 30 m.

The plan of most of the homes surveyed could be relatively well specified. Most had a polygonal plan but with different orientations. Three of them have the long axis in the north-south direction, and two more deviate slightly from this direction (southwest-northeast, southeast-northwest, respectively). Two others have the long axis in the east-west direction. Most of them are slightly deepened in the soil from the level at which they were outlined (about 0.20-0.30 m) but this aspect may have been decided by the fact that the topsoil was removed mechanically. The construction area varies between a minimum of 7 m² (Cx. 59) but four of them have an interior space between 23 m² and 28 m². Three others have a surface between 10 m² and 15/16 m². If our assumption, in the case of Cpx. 10 and Cpx. 13 is correct, and we are dealing with a larger, two-room construction, then its area exceeds 50 m². Such spacious constructions were also identified in our area in the settlements of Suplacu de Barcău "Lapiş III"⁵, respectively Zăuan "Banffy-tag"⁶, both belonging to the chronological sequence of the Late Bronze Age from north-western Romania. Such spacious buildings, some of which also serve as dwellings, were also discovered in other contexts of the Late Bronze from the eastern part of the Carpathian Basin⁷.

Several indications of restoration or consolidation/repair of some of the dwellings of the settlement from Recea "Valea Sulduba" were captured archaeologically. Thus, in the case of Cpx. 61 dwelling this evidence consists in capturing the arrangement of a new stepping level inside. A layer of clay 2–3 cm thick was laid over the remains of an old fire hearth, around which were also fragments from three ceramic vessels, as well as burnt bones, and on this redevelopment were placed two more fire hearths. Repairs of the floor claying were also observed in the case of Cpx. 67 housing. In this case, in the northern part of the construction, a layer of ash resulting perhaps from partial arson of the construction was covered with a 2–5 cm thick layer of fine clay on which a fire hearth was arranged. Probably, in some cases, the existence of several pillar pits across a small area inside a building signifies interventions to strengthen/repair the supporting structure of the walls or roof. For example, at the Cpx. 10 one of the pillar pits was partially dug on the site of an abandoned former fire installation. In the case of two of the dwellings from Recea settlement, Cpx. 59 and Cpx. 68 no such pillar pits were observed, but this may also be due to the excavation technique. Some of the constructions also show traces of wooden „soles“, slightly deeper than the floor stepping level in which some of the beams supporting the roof would have been fixed.

Interior fire installations were discovered in six of the eight buildings identified in the Late Bronze Age Recea "Valea Sulduba" settlement. Such arrangements apparently did not exist in the other two, Cpx. 13 and Cpx. 53. In the case of Cpx. 13 there was not even debris from their decommissioning (hearth splice), but in the inventory of Cpx. 53 fragments of hearth splice appeared but were in secondary position. The site for the fire installation appears to have been, by all indications, in the southeastern corner of the home. The other dwellings had at least one indoor fire place and at most three such facilities. One

⁵ Bejinariu 2022, p. 32, Pl. LXI – LXII.

⁶ Bejinariu 2010, p. 137.

⁷ Sana *et alii* 2022, p. 147–166.

of the most spacious dwellings (Cpx. 10) with an area of 26.5 m² it had three fire installations, which by all indications could have been used concurrently. It was noticed that the fire installations were arranged mostly towards the edge of the houses and not in the central area. One of the identified improvements in the dwelling Cpx. 10, a furnace, is located on the outside of the dwelling, but access to the feeding orifice is from the inside. Most of the fire installations identified in the dwellings were arranged on a “bed” of ceramic fragments. On the floor of the house, in the place chosen for the arrangement of the fire installation a layer of fine clay was laid on top of which the “bed” of ceramic fragments most often coming from thick-walled vessels, either supply vessels or portable oven vessels (*pyraunoi*), was arranged. The fire hearth or kiln was installed over this layer. Experimental archaeology proved the increased efficiency of fire installations arranged on a bed of ceramic fragments. It seems to store heat better, and the embers are stored for a longer period than in the case of simple ones⁸. Evidence of the restoration of fire installations inside the dwellings was observed, most frequently in the same location, but sometimes in another place. These are cases identified in the Cpx. 6, 10, 67 and 68, respectively, the one already mentioned in the Cpx. 61. The fire hearth observed in the home designated as Cpx. 67 was rebuilt as much as three times, and each time the older hearth was covered with a layer of clay over which the “bed” of shards was laid so that the latest hearth was about 25 cm higher than the floor of the dwelling. Even these restorations of some of the fire facilities indicate, along with the evidence of restoration and consolidation of some buildings, a lasting evolution of this settlement. Inside the dwelling Cpx. 10 were two ovens. Both were arranged in a clay block, and the bottom was lined with ceramic fragments. The ovens are of modest size, with a hearth diameter of no more than 0.50 m, instead, some hearths are larger, with a diameter of around 1.00 m. The remains of an oven arranged in the same manner by hollowing out a block of clay were identified near the construction Cpx. 68 (metallurgical workshop), near the southeast corner. The oven has two phases, and each of the hearths is 5–6 cm thick, indicating consistent, perhaps lasting use. From the hearth of the recent phase, the remains of a vessel were gathered; this would indicate its use for cooking, while on the hearth inside a crucible was found. The oven is located outside Cpx. 68, but although we have not found any evidence of an annex attached to the construction, it must have existed to protect the heavily used oven.

A large amount of adobe bearing the imprint of the walls (beams and braided twigs) was discovered outside the dwellings. On the bottom of these complexes, there appears a layer of ash, with a very fine texture, which is sometimes about 5 cm thick, probably coming from the roof made of plant materials (straw, hay, etc.) of the dwellings. The adobe pieces recovered from the rubble of the houses acquired a special consistency after the smouldered firing that followed the arson of the buildings. But this led to the preservation of these fragments of wall splice and allowed us to notice that clay with a very fine texture was used, mixed with chaff and sand with a small grain. On larger fragments, careful smoothing of the outer surface of the clay applied to the braided twig walls is observed. Pieces of adobe with a thickness of 3.5 – 4.0 cm have been preserved, bearing the imprint of twigs with a diameter between 0.8 cm and 3.0 cm.

When analysing the general plan of the settlement, one can observe that, approximately in the central area, in a perimeter demarcated by the dwellings Cpx. 10, 13, and respectively 53 and 68 there is an important, numerically significant, concentration of pits. A free space with an area of about 100 m² appears inside this cluster. Of course some of these pits, those located near the constructions, cylindrical in profile, not very deep, can relate to the improvements/annexes. A few others (Cpx. 26, 32, 35, 36, etc.) have a truncated shape in profile with a broad, rounded base and are relatively spacious. They probably represent supply pits. In their case, we did not notice evidence of additional interior improvements, such as clay on the walls or their firing.

⁸ Kavruk *et alii* 2007, p. 363; Buzea *et alii* 2008, p. 223–224.

In order to obtain absolute data useful for the more reliable specification of the timeframe for the evolution of the Late Bronze Age Recea "Valea Sulduba", three samples from three of the investigated constructions were sent for radiocarbon analyses. In all cases, the samples consisted of animal bones, and analyses were carried out at the laboratory *Isotoptech zrt.* from Debrecen (Hungary). One of the samples proved not to be viable for such determinations.

Fig. 1

Crt. no.	Laboratory no.	Provenance of the sample	¹⁴ C age (yr BP±)	±	Calibrated BC 2σ	Material	Context
1.	DeA -25952	Recea, V. Sulduba, CC 1398/2009	3049	34	BC 1410 – 1210	Animal bone	Cx. 13
2.	DeA -25953	Recea V. Sulduba, CC 1559/2009	3211	29	BC 1530 – 1420	Animal bone	Cx. 68

CONSTRUCTION CPX. 68

We mentioned earlier that in one of the investigated constructions (Cpx. 68), a crucible on the bottom of which was a melted metal slip (bronze?) was discovered on the inner hearth. This is the bottom of a container with a solid, stable sole with thick walls. It is made from hard clay, mixed with sand and shows consistent traces of exposure to high temperatures. A close analogy for our artefact comes from Oarța de Sus "Ghiile Botii" settlement, belonging to the Wietenberg culture, Maramureș county. The Oarța artefact is complete and a "drainage beak" appears on the slightly intruded edge to make it easier to pour fluid metal⁹. The discovery of crucibles with evidence of use in Bronze Age settlements is considered a thorough proof of the practice of metallurgical activities in those settlements¹⁰. Other indications of bronze processing activities no longer appeared around this construction. The archaeological inventory collected from the said construction consisted of ceramic fragments, animal bones, river stones, pieces of sandstone, but also horn with traces of processing. Construction Cpx. 68 is one of those with a small area of not more than 10 m². On the south-east side of the building, on its exterior, but at a very short distance from its contour appeared the lower part of a fire installation (furnace) with two phases of arrangement (Cpx. 70). The hearth of the recent phase of the furnace has an approximately oval outline, and on it appeared the fragments of a partially completable vessel. Both after the first decommissioning and after the next, the remains of the furnace were covered with a layer of yellow clay. This furnace probably functioned as a fire installation external to Cpx. 68, but although we have not found any clear archaeological traces, we believe that it must have been under a roof, perhaps under an extension on the south side of the roof of this building.

Among the archaeological materials discovered in the inventory of this construction, our attention is naturally drawn to the crucible with traces of molten metal on the bottom, but also the pieces of horn with traces of processing. These findings indicate a construction serving as a potential workshop: metal casting and horn processing. The discovery of the crucible on the fire installation inside the building in particular leads us to ask the natural question of whether it served at the same time as a workshop, but also as a home for the metalworking craftsman and possibly his family? The question has its purpose because, it is known that working in a metallurgical environment saturated with harmful vapours (especially those of As and Pb) can cause poisoning of the body, with effects on the nervous system causing deformities of the lower limbs especially¹¹. Certainly, these risks were known to prehistoric bronze

⁹ Kacsó 2004, Pl. XXXVIII/1.

¹⁰ Dumitrascu 1989, p. 127; Koós 2001, p. 216; Marta *et alii* 2010, 47; Fischl *et alii* 2013, p. 12–14; Găvan 2015, p. 62–63, 69; etc.

¹¹ Szentmiklosi, Drașovean 2004, p. 68–69.

artisans¹² and they were trying to prevent them, at least by avoiding spending a long time, including nocturnal rest, in such a flawed environment. Archaeological research that, we recall, had the opportunity to investigate the entire settlement did not provide other elements of a metallurgical chaîne opératoire (moulds, nozzles, furnace scraps, etc.) except for two small casting scraps, one of which appeared in Cpx. 10. Even the metal objects discovered in the course of the research are extremely reduced in number: a fragment from the blade of a dagger or sword, two bronze rods and a chisel/mandrel with one pointed end and the other wide¹³. This last piece could be integrated into certain moments of the metalworking process. We must mention that this construction (Cpx. 68) is located at the southern end of the settlement and is the last from the lower row of buildings in the settlement. This aspect could be interpreted as a concern for preventing possible fires from starting from the fire necessary for metal processing, but the distance of no more than 5 m from the nearest construction, Cx. 53 is not a very safe one in this respect.

It has been mentioned in many cases that those constructions that have been designated as a metallurgical workshop do not differ in plan, orientation, or area from ordinary constructions (dwellings) in a settlement¹⁴. During the Bronze Age in the Carpathian Basin, a series of contexts were investigated that, based on archaeological finds and artifacts discovered were interpreted as metallurgical workshops.¹⁵ Most of the time, however, the documentation and subsequent publication of these contexts was rather ambiguous, without paying due attention to obvious details. For example, at the well-known metallurgical workshop at Mošorin – *Feudvár* (Serbia), it was noted that the working area was separated by a wall from the rest of the construction. At the same time, the specialists who published the discovery noted that, according to all evidence, on the east side of the working area there would have been no external wall¹⁶, probably precisely to ensure better exhaust of harmful gases and optimal ventilation of the area.

As we have mentioned, although the archaeological clues discovered in some settlements attest clearly to the existence of artisans who processed metal, in most cases they come from different contexts, far from being identified as metallurgical workshops¹⁷. The discovery from Dăbâca is contemporary with our construction, from the same period of the Transylvanian Late Bronze Age; it was recently (re)brought to the attention of specialists. A series of complexes from the Bronze Age, stratigraphically located at the base of the medieval deposits, were discovered here, in the context of the research that concerned the medieval vestiges. Three moulds, three clay nozzles and a crucible appeared in such a context. The artefacts lay on a fire hearth and around it. Near the hearth was the remains of a dwelling¹⁸. Unfortunately, at the time when the pieces appeared (1973), the discovery had not received due attention, so no important data were recorded, regarding the dwelling-hearth relationship and possibly other indications of metallurgical character. The further fate of the artefacts is unknown. In any case, however, the association of the three types of artefacts used during the metallurgical process (nozzles, crucibles, moulds) in the area of that hearth is clear evidence of metallurgical activity in that perimeter, but it is uncertain whether or not the nearby dwelling was connected with it. The pottery discovered in that home has been attributed to “a synthesis of Wietenberg and Otomani elements” characteristic of the first stage of Transylvanian Late Bronze Age¹⁹.

As mentioned, the remains of a firing installation appeared on the west side of the Cpx. 68, very close to its outline, with two phases of arrangement. On the hearth of the last phase, there appeared the

¹² The best example comes from the mythological image attributed to Hephaestus, the Greek deity of metalworking artisans. He is described as lame: Homer, *Iliad* XVIII, 360–400.

¹³ Bejinariu 2022, p. 68–69, Pl. LXXIX/2.

¹⁴ Găvan 2020, p. 470.

¹⁵ Ilon 2006, p. 287.

¹⁶ Hänsel, Medović 2004, p. 88–91.

¹⁷ Bejinariu 2005, p. 47–74.

¹⁸ Gogăltan 2017, p. 17–21.

¹⁹ Gogăltan 2017, p. 18.

fragments, partially completable, of a vessel, which would signal that we are dealing with a fire installation intended for the preparation of food. This discovery would be an indication that the artisan who processed the metal in that construction was in a position to provide himself with food, at least at certain times. We must mention, however, that from the proximity of this construction, the pits that could have been used as supply pits are missing, but this situation was noticed in the case of other constructions from the settlement that were interpreted as dwellings. By analysing the archaeological inventory that appeared in the dwellings of the Recea settlement, we note that it is also found in Cpx. 68, except for the crucible and the horn pieces with traces of processing, and possibly the situation is similar concerning the inventory of the ceramic types. There are seven basic ceramic types identified in the ceramic inventory of the constructions investigated at Recea “Valea Sulduba / Cemacon”: portable oven “*pyraunoi*” (Vc), supply pots (Vp), pots (O), bowls (Cs), cups (Cn), mugs (Cst), respectively deep bowls (S) (Fig. 1).

Fig. 2

Cpx. No.	Vc	Vp	O	Cs	Cn	Cst	S
6	X	X	X	X	X	X	X
10	X	X	X	X		X	X
13		X	X	X	X	X	
53	X	X	X	X		X	
59				X			
61			X		X	X	
67	X		X			X	
68		X	X	X		X	X

From this point of view, we do not notice big differences between Cpx. 68 and the other dwellings of the settlement.

When analyzing the data presented above, it becomes apparent that is difficult to give a firm answer regarding the character of the Cpx. 68 construction. The discovery of the crucible, with traces of metal on the inside is a clear indication of the presence of an artisan making bronze pieces. The other components of the technological process involved in making bronze parts by casting (nozzles, moulds, casting spoons, etc.) are missing, including the settlement, except for the casting scrap in the Cpx. 10 dwelling. The external fire installation (Cpx. 70) discovered on the southeast side of the building and probably connected with it, suggests by the discovery of the vessel on the hearth from the most recent phase a household use, for the preparation of food. Thus there is an indication that the construction could have also served as a home for the metalworker. Animal bones²⁰, in large quantities²¹, are present in the archaeological inventory of the construction. Corroborating the existing data from the research of the entire settlement it seems that we are dealing with a small-scale metallurgical activity, probably occasional and related at most to the needs of the community or those in the immediate vicinity. The discovery of deer antlers with traces of processing in the same context as the crucible seems to suggest possible skills of the artisan in this field as well, of processing animal hard materials, especially since we can assume that he also had the necessary tools for this process.

On the other hand, the discovery as such of the crucible on the fire hearth inside the Cpx. 68 construction may also represent a deliberate placement, to preserve for the posterity the purpose of the construction, the memory of the owners and to remember about the activities carried out here²². This hypothesis is part of the series of observations made during the research of the Late Bronze Age Recea

²⁰ The paleofauna remains from the Late Bronze Age Recea “Valea Sulduba” settlement have not yet been identified.

²¹ At Șimleu Silvaniei “Observator” on the occasion of researching an area of the Late Bronze settlement where solid indications of metallurgical activity appeared, we noticed the presence of impressive quantities of animal bones around the fire installations: Bejinariu 2016, p. 126.

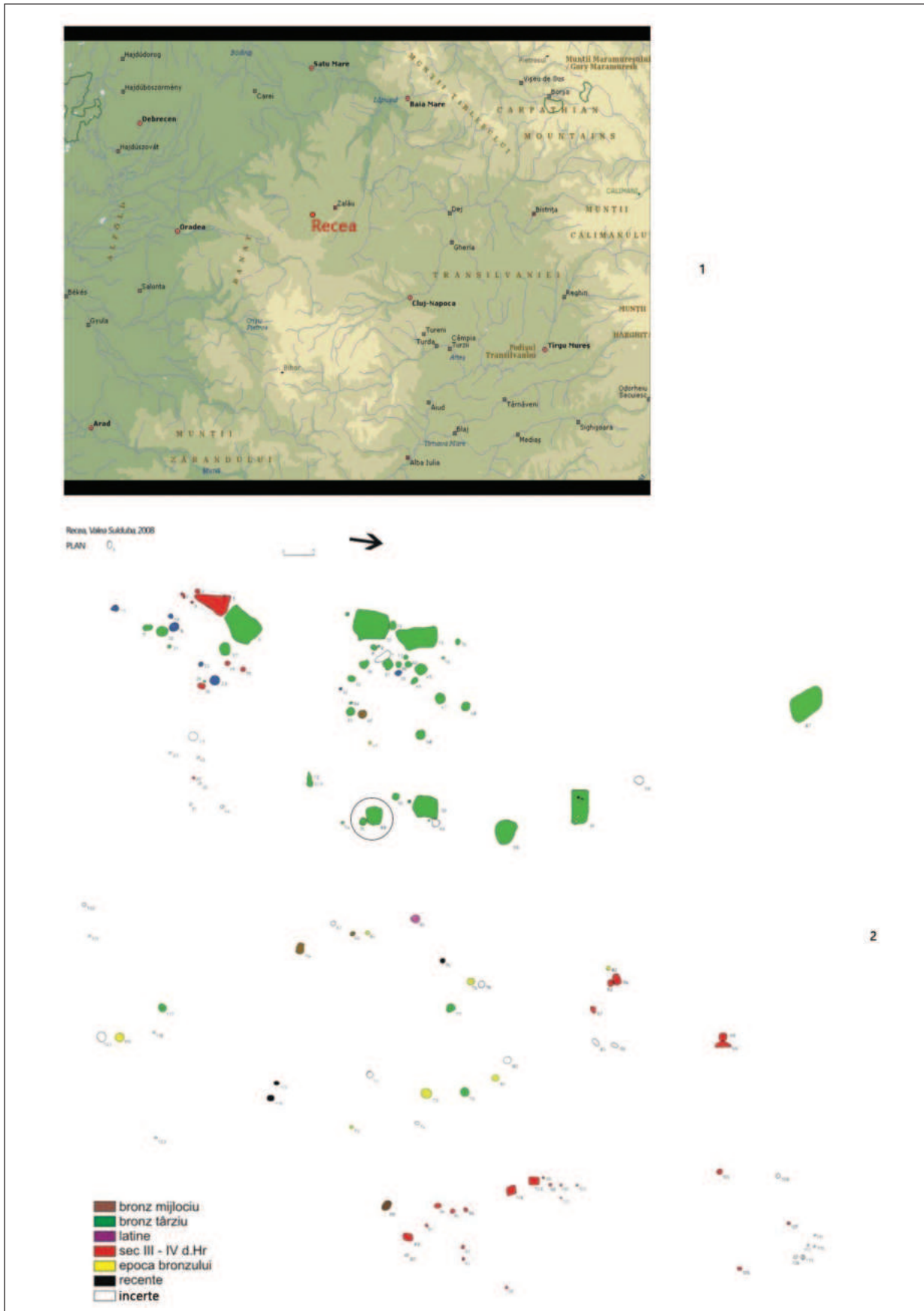
²² Găvan 2015, p. 69.

“Valea Sulduba” settlement that suggests the voluntary abandonment of the habitation, even if all the buildings were set fire to.

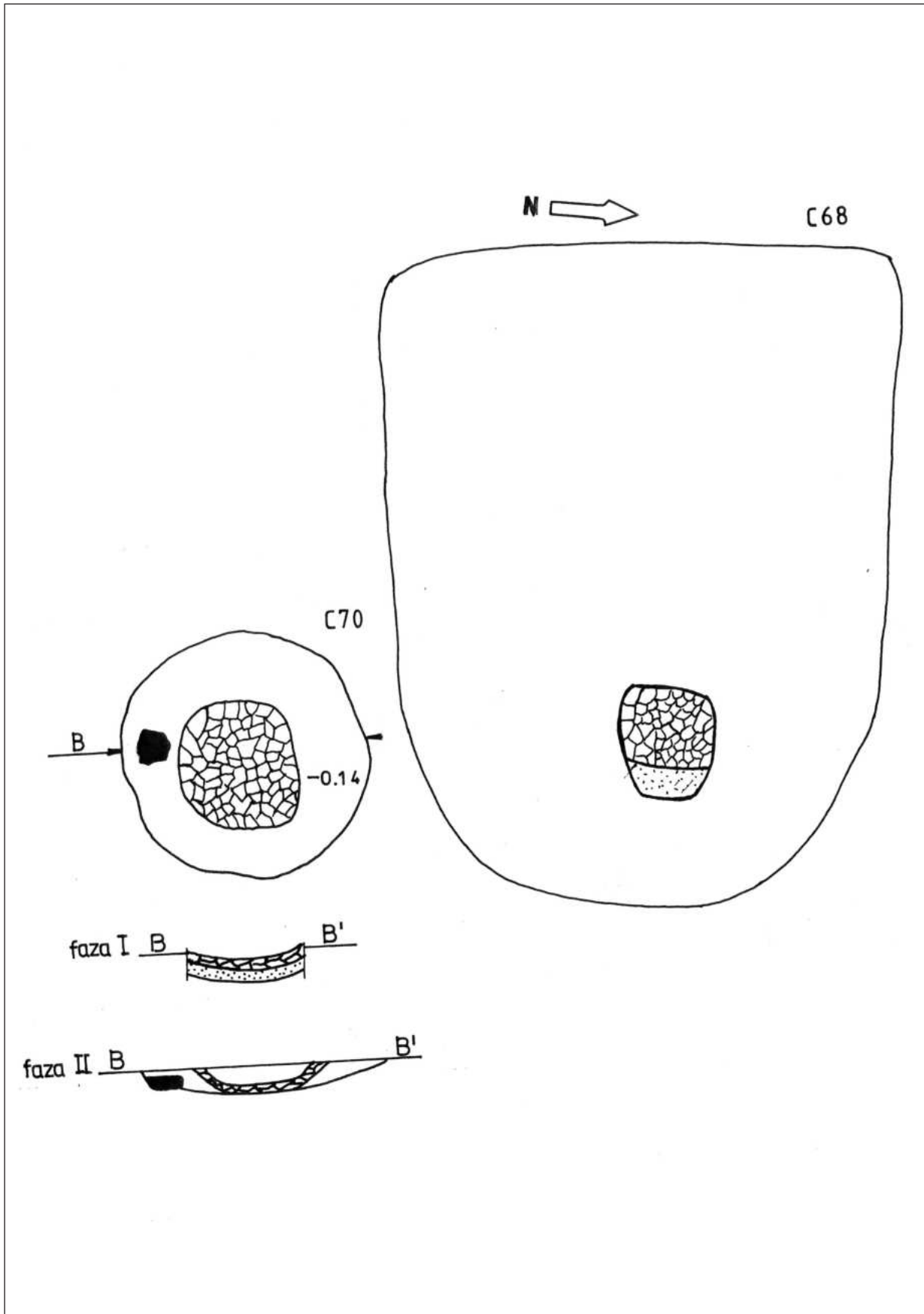
BIBLIOGRAPHY

- Bejinariu 2005 I. Bejinariu, *Beiträge zur Kenntnis der Bronzemetallurgie im Nordwesten Rumäniens (unter Berücksichtigung des Oberlaufes von Crasna und Barcău) / Contribuții la cunoașterea metalurgiei bronzului în Nord-Vestul României (cursul superior al Crasnei și Barcăului)*, in: T. Soroceanu (ed.), *Bronzefunde aus Rumänien*, II, Cluj-Napoca, Bistrița, 2005, p. 47–74.
- Bejinariu 2009 I. Bejinariu, *The Settlement from Recea “Sulduba Valley”, Sălaj County (Contributions to the Knowledge of Late Bronze Age Habitat in North-Western Romania)*, in: S. Berecki, R. Nemeth, B. Rezi (eds.), *Bronze Age Communities in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Tg. Mureș, 24–26 October 2008*, Cluj-Napoca 2009, p. 183–202.
- Bejinariu 2010 I. Bejinariu, *Aspects of the Late Bronze Age Cultural Evolution in Northwestern Romania (the Upper Barcău and Crasna rivers)*, in: L. Marta (ed.), *Amurgul mileniului II a. Chr. în Câmpia Tisei și Transilvania / Das Ende des 2. Jahrtausendes v. Chr. auf der Theiß-Ebene und Siebenbürgen, Simpozion / Symposium, Satu Mare, 18–19 iulie 2008*, in: *StudCom Satu Mare XXVI/1*, 2010, p. 235–264.
- Bejinariu 2016 I. Bejinariu, *Contribuții la cunoașterea metalurgiei preistorice a bronzului în nord-vestul României. Tiparul de la Șimleu Silvaniei (județul Sălaj), punctul “Observator”*, in: *ActaMP XXXVIII*, 2016, 121–137.
- Bejinariu 2018 I. Bejinariu, *Depozitul de bronzuri de la Panic (com. Hereclean, județul Sălaj)*, in: *ActaMP XL*, 2018, p. 47–59.
- Bejinariu 2021 I. Bejinariu, *Contribuții la arheotanatologia epocii bronzului din România. Contexte arheologice cu oase umane aparținând culturii Wietenberg descoperite în Sălaj*, in: *StudCom Satu Mare XXXVII-XXXVIII/I*, 2021–2022, p. 107–119.
- Bejinariu 2022 I. Bejinariu, *Contribuții arheologice la cunoașterea epocii bronzului în Depresiunea Șimleului (II.) Descoperirile de tip Cehăluț – Hajdúbagos din Bronzul târziu*, Cluj-Napoca, 2022.
- Bejinariu, Pop 2009 I. Bejinariu, H. Pop, *Recea Mare, com. Vârșolț, jud. Sălaj. Punct: Valea Sulduba*, in: *CCA. Campania 2008, Târgoviște*, 2009, p. 338–339.
- Buzea et alii 2008 D. Buzea, M. Cotruță, B. Briewig, *Arheologie experimentală. Construirea unei instalații de foc (vatră) după modelul celor descoperite la Păuleni Ciuc – Ciomortan “Dâmbul Cetății”, jud. Harghita*, in: *Angustia* 12, 2008, p. 67–78.
- Dumitrașcu 1989 S. Dumitrașcu, *Contribuții la cunoașterea tehnologiei metalurgiei din epoca bronzului în județul Bihor*, in: *Crisia XIX*, 1989, p. 119–168.
- Fischl et alii 2013 K. Fischl, V. Kiss, G. Kulcsár, *Specialised Households in the Carpathian Basin during the early and Middle Bronze Age*, in: B. Rezi, R. E. Németh, S. Berecki (eds.), *Bronze Age Crafts and Craftsman in the Carpathian Basin, Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 5–7 October 2012*, Tg. Mureș, 2013, p. 9–22.
- Găvan 2015 A. Găvan, *Metal and Metalworking in the Bronze Age tell settlements from the Carpathian Basin*, Cluj-Napoca, 2015.
- Găvan 2020 A. Găvan, *Metalworking as a craft in Bronze Age Europe: the organization of the Metal Production within Tell Settlements in the Carpathian Basin*, in: St. W. E. Blum, T. Efe, T. L. Kienlin, E. Pernicka (Eds.) *From Past to Present. Studies in Memory of Manfred O. Korfmann*, Bonn 2020, p. 459 – 482.
- Gogăltan 2017 F. Gogăltan, *Dăbâca. Un atelier metalurgic al epocii bronzului din Transilvania*, in: *Crisia XLVII*, 2017, p. 15–26.
- Hänsel, Medović 2004 B. Hänsel, P. Medović, *Eine Bronzeegießerwerkstatt der Frühen Bronzezeit in Feudvar bei Mošorin in der Vojvodina*, in: B. Hänsel (ed.) *Parerga Praehistorica. Jubiläumsschrift zur Prähistorischen Archäologie. 15 Jahre*, UPA 100, Bonn, 2004, p. 83–111.
- Ilon 2006 G. Ilon, *Bronzezeitliche Gussformen in dem Karpatenbecken*, in: J. Kobal' (ed.) *Bronzezeitliche Depotfunde – Problem der Interpretation. Materialien der Festkonferenz für Tivodor Lehoczky zum 175. Geburtstag. Ushhorod, 5.–6. Oktober 2005 / Скарби доби бронзи – проблема інтерпретації. Матеріали конференції, присвяченої 175-річчю від дня народження Тиводара Легоцького . Ужгород, 5–6 жовтня 2005 року*, Ushgorod 2006, p. 273–301.

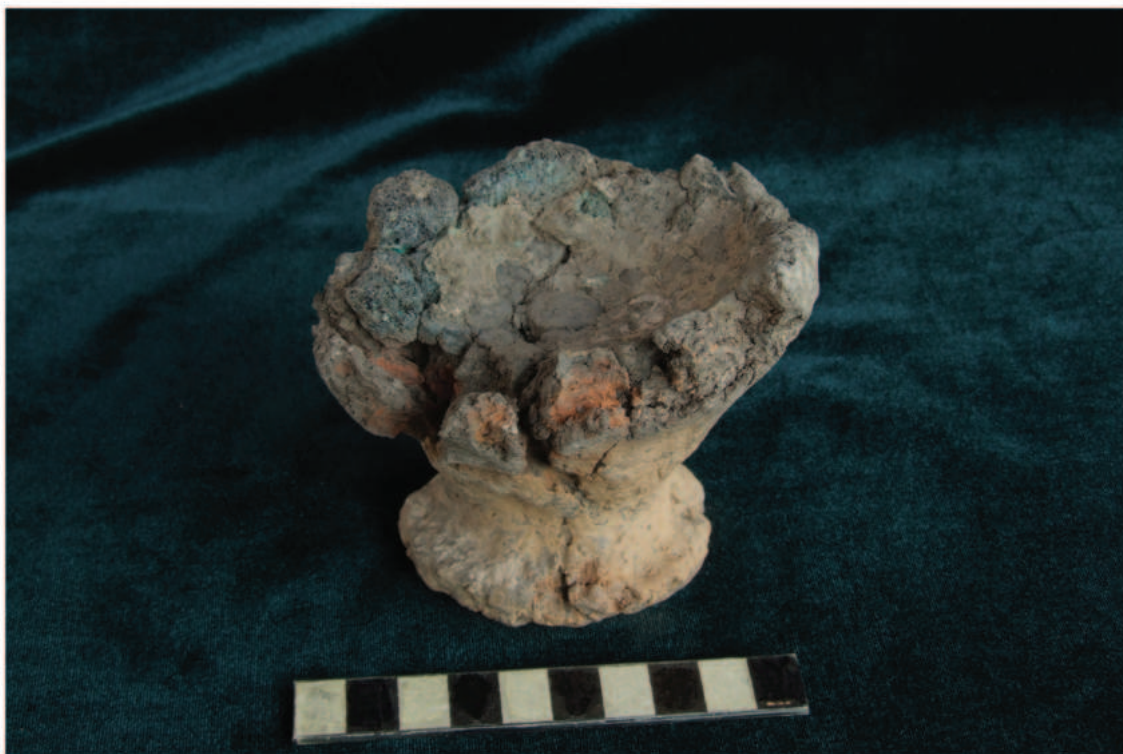
- Kacsó 2004 C. Kacsó, *Mărturii arheologice, Muzeul Județean Maramureș, seria "Colecții muzeale"*, I, Baia Mare, 2004.
- Kavruk et alii 2007 V. Kavruk, D. L. Buzea, Gh. Lazarovici, Șoimeni-Ciomortan, com. Păuleni Ciuc, jud. Harghita. *Punct: Dâmbul Cetății*, in: *CCA. Campania 2006*, Tulcea, 2007, p. 361–363.
- Koós 2001 J. Koós, *Fernbeziehungen zur zeit einer Spätbronzezeitlichen Gemeinschaft Nordostungarns*, in: C. Kacsó (ed.), *Nordkarpatische Raum in der Spätbronzezeit*, Bibl. Marmatia, 1, Baia Mare, 2001, p. 215–230.
- Marta et alii 2010 L. Marta, D.V. Sana, I. Bejinariu, L. Nagy M., Berendi E., *The Late Bronze Age Settlement of Nyíregyháza – Oros, Satu Mare 2010*.
- Sana et alii 2022 D. V. Sana, L. Marta, Zs. Molnár, *Large Late Bronze Age Constructions in the Romanian Banat and Someș Plain*, *StudCom Satu Mare XXXVII – XXXVIII/1*, 2021 – 2022 (2022), p. 147–166.
- Szentmiklosi, Drașovean 2004 A. Szentmiklosi, F. Drașovean, *Arta prelucrării bronzului în Banat (mileniul al II-lea în. Chr.)*, Exhibition catalogue, Timișoara, 2004.

Pl. I. 1 – Location of the Recea settlement (Vârșoț commune, Sălaj county, RO); 2 – Recea “Valea Sulduba”. The archaeological research plan of the excavations from 2008 (with green the Late Bronze Age features. Cpx. 68 – metallurgical workshop is circled in blue).

Pl. II. Recea "Valea Sulduba". The archeological feature Cpx. 68 plan and Cpx. 70 plan and profile (metallurgical workshop).

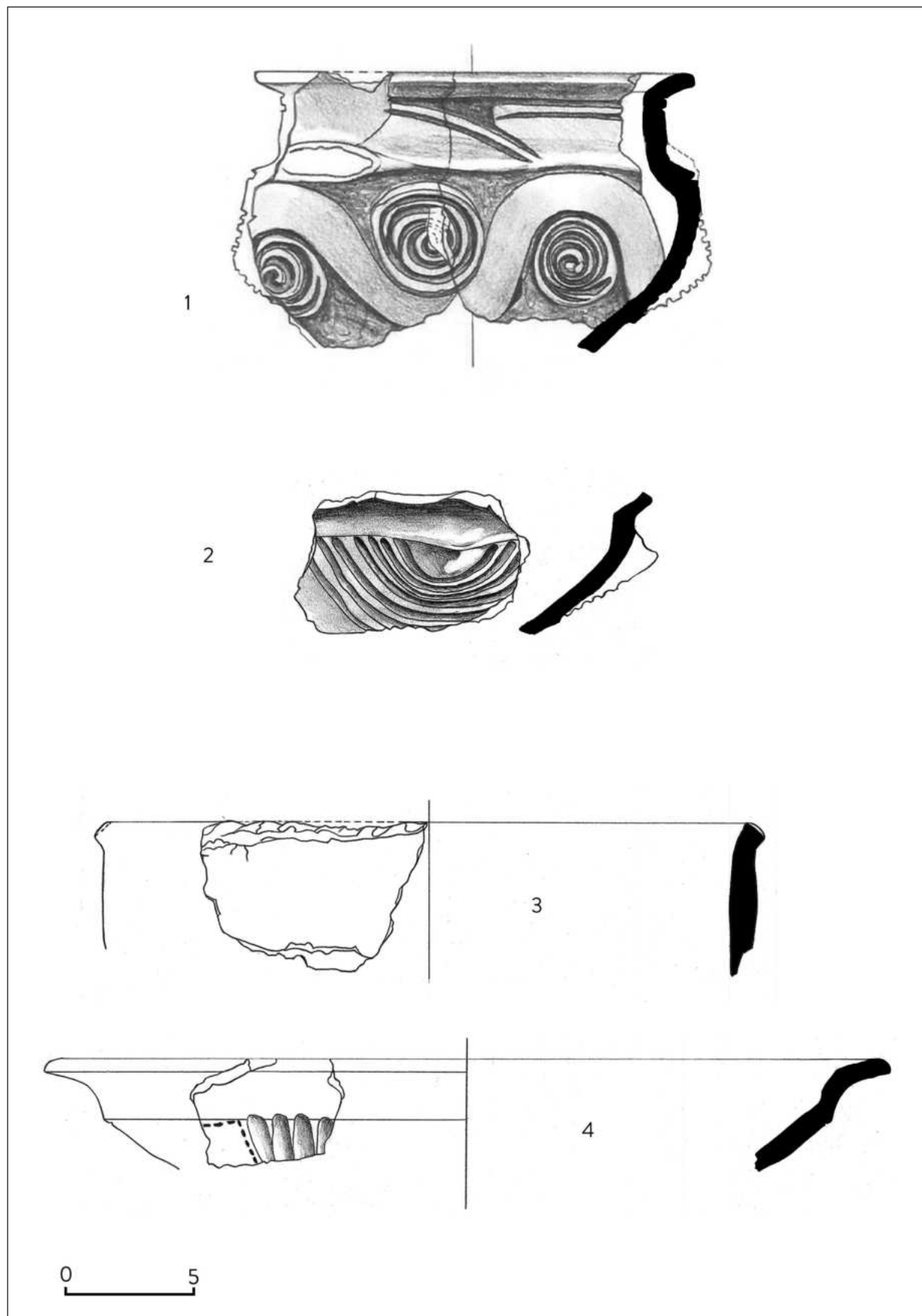

1

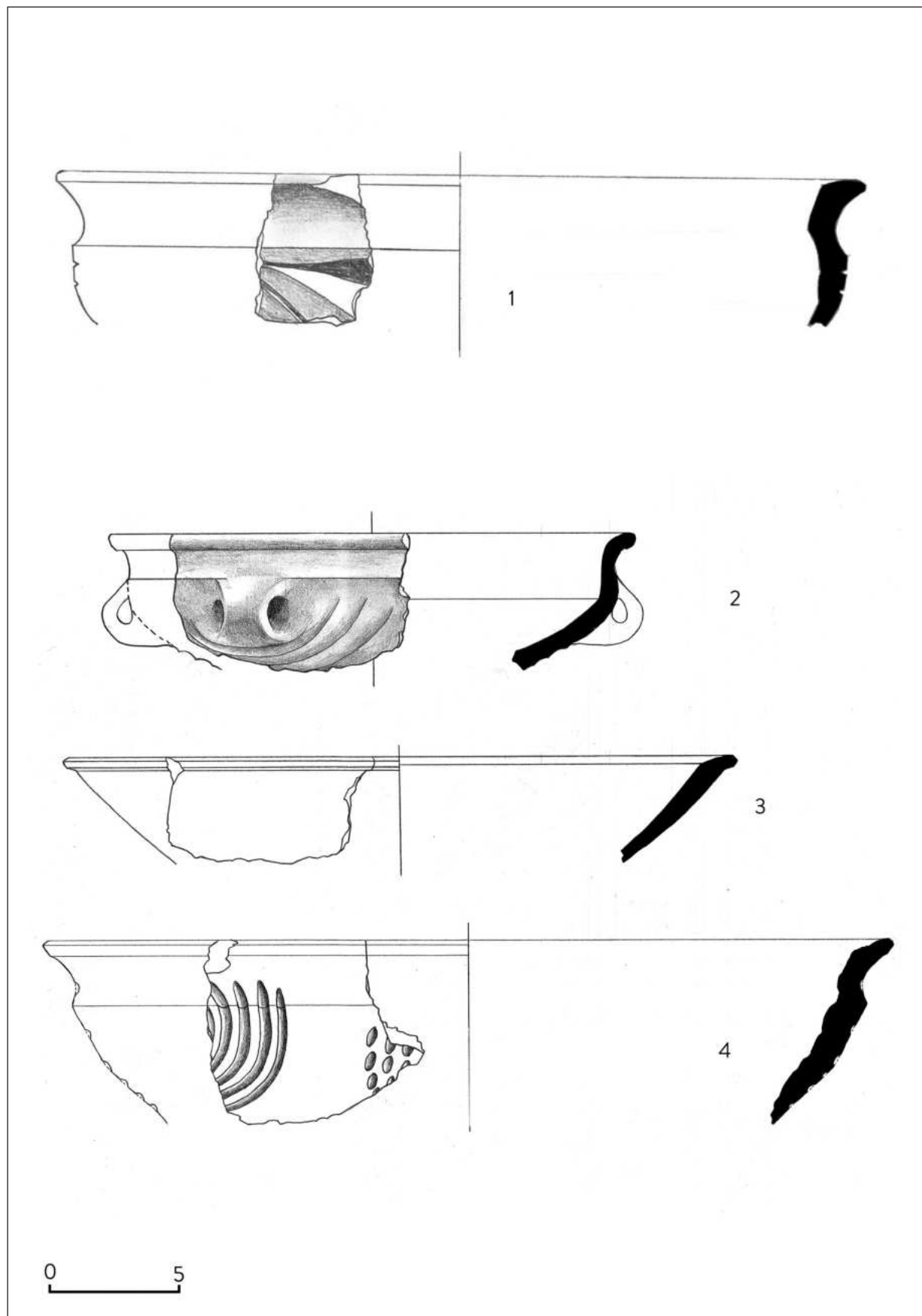

2

Pl. III. Recea "Valea Sulduba". 1 – Crucible from archeological feature Cpx. 68; 2 – Bronze artefacts from Late Bronze Age contexts.

Pl. IV. Recea "Valea Sulduba". Late Bronze Age pottery from archaeological feature Cpx. 68.

Pl. V. Recea "Valea Sulduba". Late Bronze Age pottery from archaeological feature Cpx. 68.

ELEMENTE DE HABITAT PREISTORIC ȘI MEDIEVAL DE LA BADON-NOVE/PIETRIȘ (COMUNA HERECLEAN, JUDEȚUL SĂLAJ)

HOREA POP*

ELEMENTS OF PREHISTORIC AND MEDIEVAL HABITAT FROM BADON-NOVE/PIETRIȘ (HERECLEAN COMMUNE, SĂLAJ COUNTY)

REZUMAT: Zona cercetată se află pe o terasă înaltă (terasa nr. 2) în stânga Văii Zalăului pe partea stângă a drumului care leagă Zalău de Satu Mare. O parte importantă a zonei cercetate cade pe deal spre prima terasă, având o diferență de 14 m față de zona în care au apărut vestigiile arheologice. Pentru a urmări, cerceta și salva dovezile arheologice au fost excavate opt șanțuri (etichetate convențional ca S1 până la S 8/2022 care acoperă partea de sud a zonei cercetate de 25 pe 35 de metri), în timp ce restul a fost săpat complet (S9/2022). Rezultatele au arătat că doar în șanțurile S5 și S6 au existat caracteristici arheologice între metrii 3 și 6, respectiv Cx1 datând din epoca bronzului și Cx2 din perioada medievală, secolele XII–XIII. Acestea sunt situate la periferia de sud a sitului parțial investigat într-o cercetare anterioară. Descoperirile sunt destul de bogate, având în vedere că au fost găsite doar două caracteristici arheologice.

CUVINTE-CHEIE: Valea Zalăului; Badon; epoca bronzului; epoca romană; evul mediu.

ABSTRACT: The researched area is located on a high terrace (terrace no. 2) on the left side of the Zalău Valley on the left side of the road connecting Zalău to Satu Mare. An important part of the researched area falls down the hill towards the first terrace, having a difference of 14 m from the area where archaeological vestiges emerged. In order to trace, research and salvage the archaeological evidence eight trenches were excavated (conventionally labelled as S1 to S 8/2022 which cover the southern part of the researched area of 25 by 35 meters) while the rest was completely excavated (S9/2022). The results have yielded that only in the trenches S5 and S6, between meters 3 and 6 archaeological features existed, namely Cx1 dating to the Bronze Age and Cx2 to the medieval period, 12th–13th centuries. These are located on the southern periphery of the site partially investigated in a previous research. The discoveries are rather rich given that just two archaeological features were found.

KEYWORDS: Zalăului Valley; Badon; Bronze Age; Roman Age; Middle Ages.

GEOGRAFIA LOCULUI

Cercetările arheologice preventive au avut ca scop eliberarea terenului de sarcină arheologică în zona care urmează să fie afectată de investiția *Realizare acces teren* în localitatea Badon, în zona sitului *Nove/Pietriș*. Localitatea Badon este amplasată în partea estică a *Depresiunii Silvaniei*, pe cursul văii Zalăului. Situl de la *Badon-Nove/Pietriș* este amplasat pe o terasă înaltă (terasa a II-a) de pe partea stângă a văii Zalăului, pe latura stângă a șoselei Zalău – Satu Mare.

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, România, e-mail: horeapopd@yahoo.com

ISTORICUL CERCETĂRILOR

În anii 1975–1976, în urma unor săpături arheologice de salvare au fost identificate materiale arheologice aparținând epocii bronzului, epocii romane și evului mediu timpuriu, fără a fi identificate și complexe arheologice¹. De amintit proximitatea necropolei și așezării de la Badon-*Doaște* din care cauză situl apare și ca Badon-*Doaște/Nove/Pietriș*². În punctul *Doaște* în anii 1987–1989 au fost realizate cercetări arheologice sistematice cu ocazia cărora au fost cercetate morminte de incinerare atribuite epocii romane și complexe atribuite evului mediu timpuriu. Tot în acest punct în anul 2009 au fost realizate cercetări arheologice preventive fiind identificate și numeroase complexe arheologice atribuite epocii romane și evului mediu timpuriu. În anii 2016–2017 au fost executate mai multe campanii de cercetări arheologice (supraveghere sau cercetare preventivă) care au dus la identificarea unei așezări aparținând epocii bronzului în punctul *Nove/Pietriș*³.

OBIECTIVELE CERCETĂRII

Cercetarea, din anul 2022, a avut drept obiectiv principal salvarea vestigiilor arheologice și eliberarea întregului teren (1.197 mp) de sarcină arheologică (la cererea beneficiarului) deoarece proprietarul intenționează să realizeze o viitoare construcție (locuință familială)⁴.

STRATIGRAFIA GENERALĂ A SECTORULUI

Pe suprafața care urmează să fie afectată de investiție au fost trasate 8 secțiuni cu dimensiunile de 1,5 × 25 m. Suprafața S9 este suprapusă pe partea nordică a terenului acoperind 2/3 din total. Din punct de vedere stratigrafic, în toate cele 9 unități de cercetare arheologică preventivă a fost constatată aceeași succesiune:

- humus cenușiu-marونی (0,00–0,25–0,30 m)
- lut galben (steril din punct de vedere arheologic în S1–8) sau pietriș/balast pe partea de pantă a terenului (în S9)

PREZENTAREA REZULTATELOR IMEDIATE ALE SĂPĂTURII (COMPLEXE ȘI ELEMENTE DE INVENTAR)

Suprafața studiată este dispusă pe o terasă înaltă (terasa a II a) de pe partea stângă a văii Zalăului, pe latura stângă a șoselei Zalău–Satu Mare (pl. 1 și 5). În urma cercetărilor arheologice preventive derulate cu această ocazie au fost descoperite două complexe arheologice (Cx1 – locuință din epoca bronzului și Cx2 – cuptor menajer medieval).

Complexul Cx1: adăpost-locuință sezonieră cu diametrul de 2,5 × 2 m, adâncită 0,2 m, surprinsă la -0,25 m între m 3–6 ai secțiunilor S5 și S6 (pl. 3, 4, 6 a-b, e-f). Umplutura complexului este un sol cenușiu cu materiale arheologice fragmentare și un vas (oală) spart pe loc (pl. 6 c-d), ornamentat cu 2 butoni perforați legați între ei cu șir de alveole (pl. 8). Nu au fost surprinse elemente din structura vreunui acoperiș. Astfel de amenajări pentru locuit au mai apărut în așezarea contemporană de la *Cehei-Nove*, de asemenea puțin adâncite.⁵

¹ Lakó 1983, p. 69–70.

² Matei, Stanciu 2000, p. 28.

³ Bejinariu 2022, p. 108, Anexa 1.

⁴ Băcucș-Crișan, Pop 2023, p. 475–476.

⁵ Bejinariu 2022, pl. LV complexul 1.

Complexul Cx2: cuptor/pietrar?⁶ precar conservat care taie Complexul Cx 1 pe latura sudică. Surprins la -0,25 m adâncime între m 3–4 ai secțiunii S5 (pl. 3, 4, 6 a-b, f). Diametrul complexului este de 1 m și adâncimea sa, de la conturare, este de 0,3 m. La baza complexului au fost surprinse urme de arsură roșie și neagră, iar în umplutură un sol negricios cu pigmenți ceramici, chirpici (pl. 7d) și câteva pietre. Totodată au fost descoperite oase de animale (pl. 7c) și fragmente ceramice modelate la roata rapidă și majoritar la cea încetă (pl. 7b).

ELEMENTE DE CRONOLOGIE RELATIVĂ ȘI ABSOLUTĂ

Bronzul târziu din Sălaj a ajuns să fie cercetat încă din anii 70 prin sondarea așezării de la Crasna-Csereoldal în anul 1976⁷.

Singurele artefacte care pot oferi repere cronologice complexelor apărute sunt fragmentele ceramice descoperite în inventarul acestora. Ceramica descoperită în complexul Cx 1 (pl. 7a), este fragmentară cu excepția vasului ornamentat întregibil (pl. 8). O analogie perfectă pentru vasul întregibil nu există, forma sa fiind una comună⁸. Brâuri sub buză oalelor au mai apărut la Marca⁹ și în același sit apucători asemănătoare cu cele ale vasului de la Badon¹⁰. După lipirea fragmentelor ceramice înălțimea rezultată este de 26 cm, diametrul maxim de 25 cm, iar cel minim de 11 cm. Un recipient asemănător, ornamentat cu alveole sub buză a fost descoperit cu prilejul cercetărilor de la Recea-Valea Solduba, în complexul Cx 11¹¹, dar fiind o formă comună, acest tip de vas este prezent în mai toate siturile contemporane din nord-vestul României și nu numai¹². Au mai fost descoperite câteva fragmente de „vas cuptor” (pl. 7a) și un „frecător” din cuarțit (pl. 7a). Un fragment de bază de „vas-cuptor” a fost descoperit în așezarea contemporană de la Cehei-Nove în anul 2014¹³. Acest tip de vas nu este specific doar Depresiunii Silvaniei, din care și localitatea Badon face parte¹⁴. Arealul bronzului târziu nord-vestic are în tipologiile ceramice și acest „device” pentru preparat hrana¹⁵.

Toate acestea ne asigură datarea complexului în bronzul târziu confirmând existența sitului preistoric pe terasa cercetată anterior.

Pentru complexul Cx 2 ceramica și ornamentele prezente pe suprafața fragmentelor descoperite¹⁶ asigură o datare largă într-o perioadă de sinteză materială precum sunt secolele 11–13¹⁷.

CONCLUZII

Suprafața studiată este amplasată pe o terasă înaltă (terasa a II a) de pe partea stângă a văii Zalăului, pe latura stângă a șoselei Zalău–Satu Mare. Pentru depistarea, cercetarea și salvarea eventualelor urme arheologice au fost trasate 9 unități de cercetare arheologică preventivă (secțiuni arheologice notate S1/2022–S9/2022). În urma cercetărilor arheologice preventive, derulate cu această ocazie, doar între m 3–6 ai unităților de cercetare arheologică preventivă nr. 5 și 6 au fost descoperite complexe arheologice (Cx1 și Cx 2). Acestea se află de altfel la periferia sudică a sitului investigat parțial anterior. De altfel din

⁶ Pop 2022, p. 487, un cuptor menajer a mai apărut în zonă, datat însă ceva mai timpuriu.

⁷ Bejinariu, Lakó 2000, p. 153–219.

⁸ Bejinariu et alii 2014, pl. 36/1.

⁹ Bejinariu et alii 2014, pl. 26/1; pl. 27/1, 2, 7; pl. 40/1, 3; pl. 55.

¹⁰ Bejinariu et alii 2014, pl. 33/3.

¹¹ Bejinariu 2022, p. 200, pl. XLIV/3.

¹² Marta 2009, p. 277, pl. 8.

¹³ Bejinariu 2022, pl. L/2.

¹⁴ Marta et alii 2010, p. 30–31.

¹⁵ Marta 2009, p. 277, pl. 8.

¹⁶ Băcuceț et alii 2009, pl. 174/1–2, 175/1–3.

¹⁷ Pop et alii 2006, p. 123.

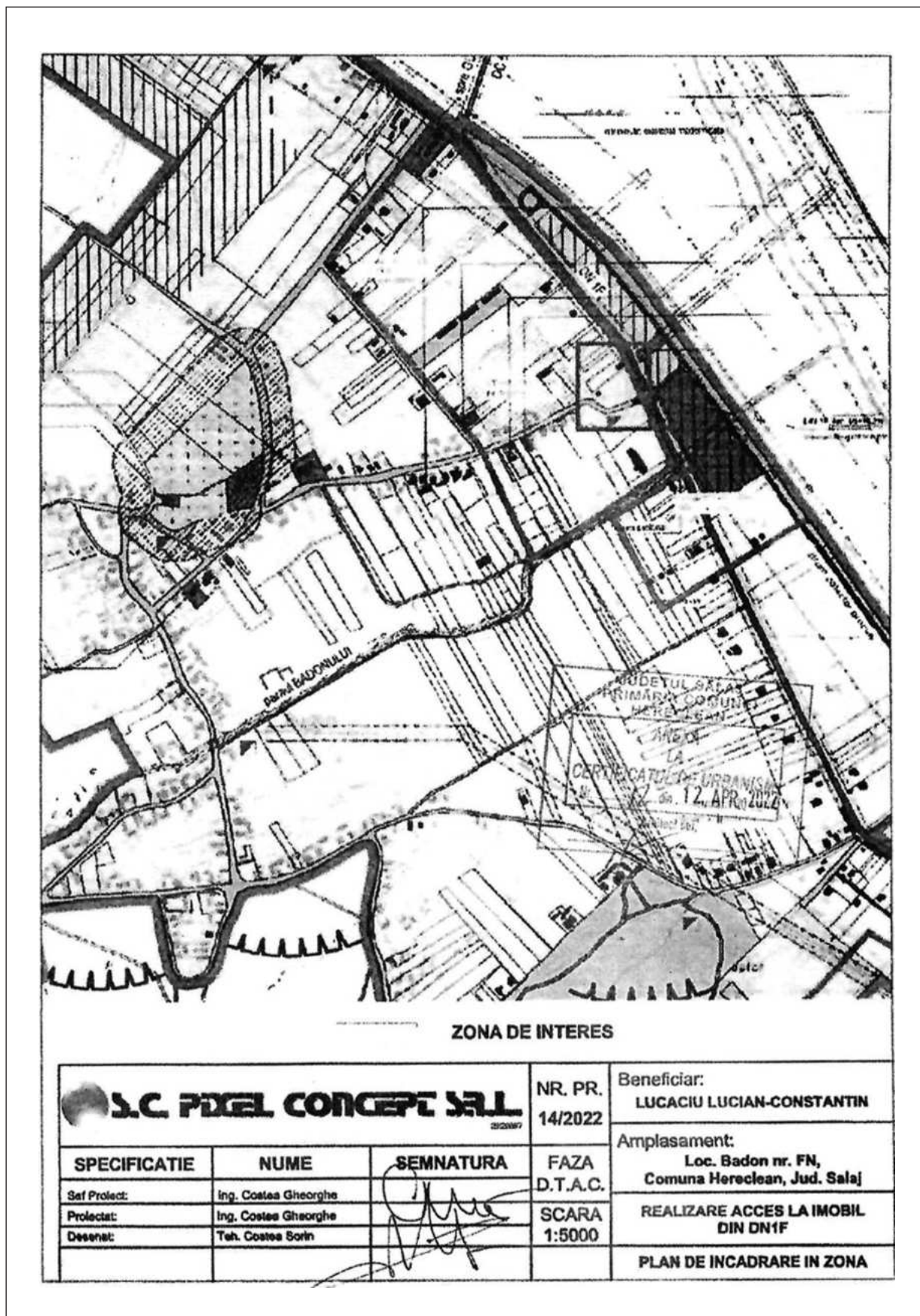
acest sector panta coboară accentuat, astfel că putem constata o diferență de nivel de 14 m între punctul cel mai de jos și cel de pe terasa pe care s-au așezat comunitățile de-a lungul timpului. Complexele arheologice, deși puține, ne oferă informații privind extensia lucuirii, nu doar preistorică ci și medievală, în sectorul sudic al terasei.

BIBLIOGRAFIE

- Băcuet-Crișan, Pop 2023 D. Băcuet-Crișan, H. Pop, *Badon, com. Hereclean, jud. Sălaj, Punct Badon-Nove/Pietriș*, în: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*. Campania 2022, București 2023, p. 475–476.
- Băcuet-Crișan et alii 2009 D. Băcuet-Crișan, S. Băcuet-Crișan, I. Bejinariu, H. Pop, Al. V. Matei, *Cercetări arheologice preventive pe traseul șoselei ocolitoare a municipiului Zalău*, Cluj-Napoca, 2009.
- Bejinariu 2022 I. Bejinariu, *Contribuții arheologice la cunoașterea epocii bronzului în Depresiunea Șimleului [II]. Descoperirile de tip Cehăluț-Hajdúbagos din Bronzul târziu*, Cluj-Napoca, 2022.
- Bejinariu, Lakó 2000 I. Bejinariu, É. Lakó, *Contribuții la cunoașterea bronzului târziu din nord-vestul României. Așezarea de la Crasna*, în: *ActaMP XXIII*, 2000, p. 153–219.
- Lakó 1983 É. Lakó, *Repertoriul topografic al epocii bronzului și Hallstattului timpuriu în județul Sălaj*, în: *ActaMP VII*, 1983, p. 69–98.
- Marta 2009 L. Marta, *The Late Bronze Age Settlements of Petea-Csengersima*, Satu Mare, 2009.
- Marta et alii 2010 L. Marta, D. V. Sana, I. Bejinariu, L. Nagy Márta, E. Berendi, *The Late Bronze Age Settlement of Niyregiháza-Oros "Úr Csere"*, Satu Mare, 2010.
- Matei, Stanciu 2000 Al. V. Matei, I. Stanciu, *Vestigii din epoca romană (sec. II-IV p. Chr.) în spațiul nord-vestic al României*, Zalău – Cluj-Napoca, 2000.
- Pop 2022 H. Pop, *Badon, com. Hereclean, jud. Sălaj, Punct Răstignire*, în: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România*. Campania 2021, București, 2022, p. 487.
- Pop et alii 2006 H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, Zs. Csók, *Șimleu Silvaniei. Monografie arheologică. I. Istoricul cercetărilor*, Cluj-Napoca, 2006.
- Pop et alii 2006 H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Sana, Zs. Csók, *Șimleu Silvaniei. Monografie arheologică. I. Istoricul cercetărilor*, Cluj Napoca, 2006.

LEGENDA STRATURILOR DIN PLANȘE

1. Humus cenușiu negricios	1. Blackish gray humus
2. Argilă sterilă	2. Sterile clay
3. Sol cenușiu cu materiale de epoca bronzului (Cx 1)	3. Gray soil with Bronze Age materials (Cx 1)
4. Sol negricios cu pigmenți ceramici, chirpici și pietre	4. Blackish soil with ceramic pigments, adobe and stones
5. Strat de arsură roșie (lipitură) și neagră, cenușă (Cx 2)	5. Red burn layer (solder) and black, ash (Cx 2)

Pl. 1. Badon-Nove/Pietriș. Amplasarea zonei cercetate. / Pl. 1. Badon-Nove/Pietriș. Location of the researched area.

Plan de amplasament si delimitare a imobilului			Anexa 1.3
Scara 1:500			
Nr.cadastral	Suprafata masurata a imobilului (mp)	Adresa imobilului	
52153	1197	jud. Salaj, UAT Hereclean, loc. Badon	
Cartea Funciara nr. 52153		Unitatea Administrativ Teritoriala (UAT)	
		HERECLEAN	

Suprafata 9

1A

Suprafetele 1-8

nr. cad. 53695

nr. cad. 50719

70.38m

17.00m

7.80m

61.70m

nr. cad. 53695

nr. cad. 50719

Pojar Eugenia

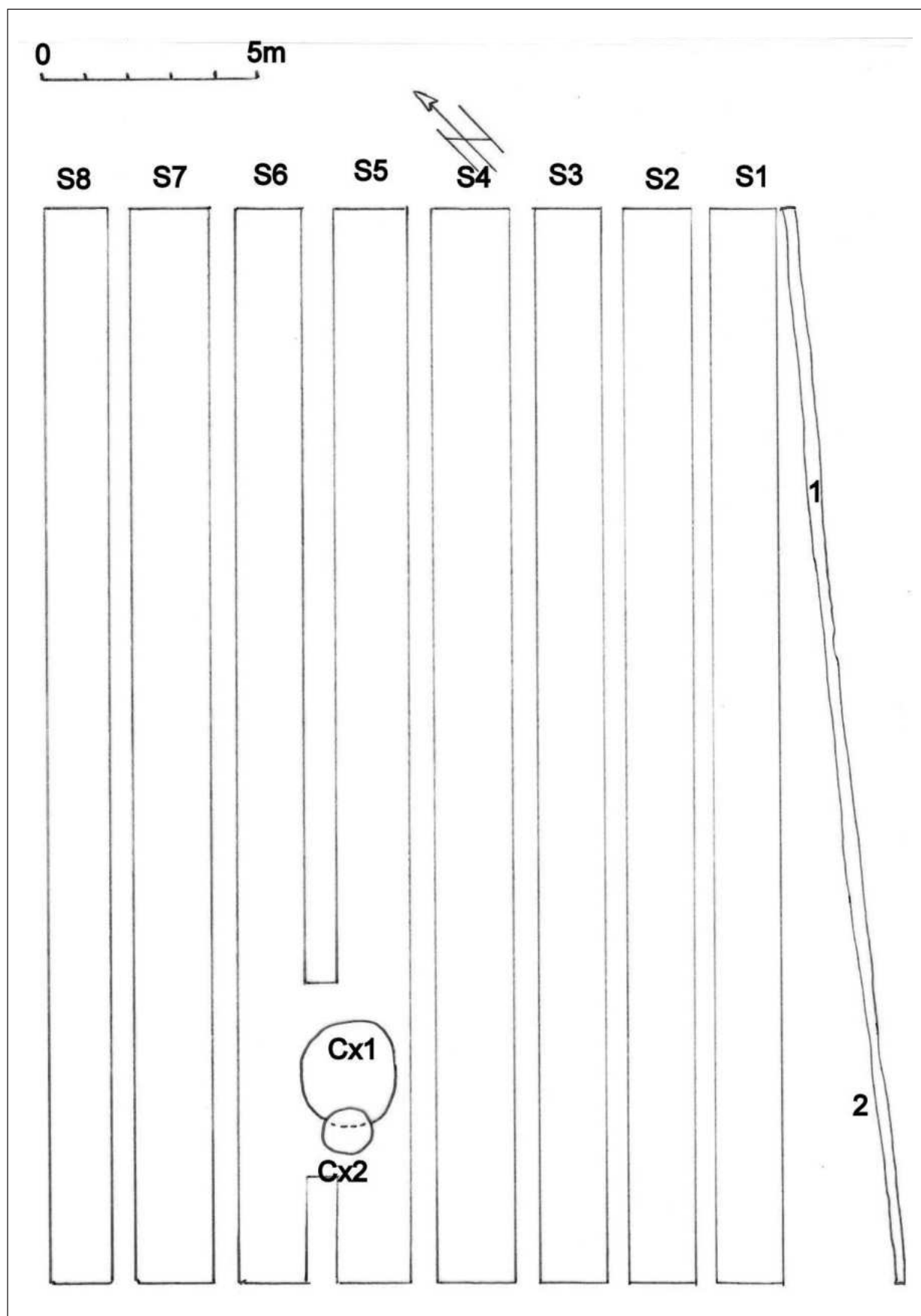
DNIF → spre Zalau

Legendă:
++++ gard de fier cu fundatie de beton

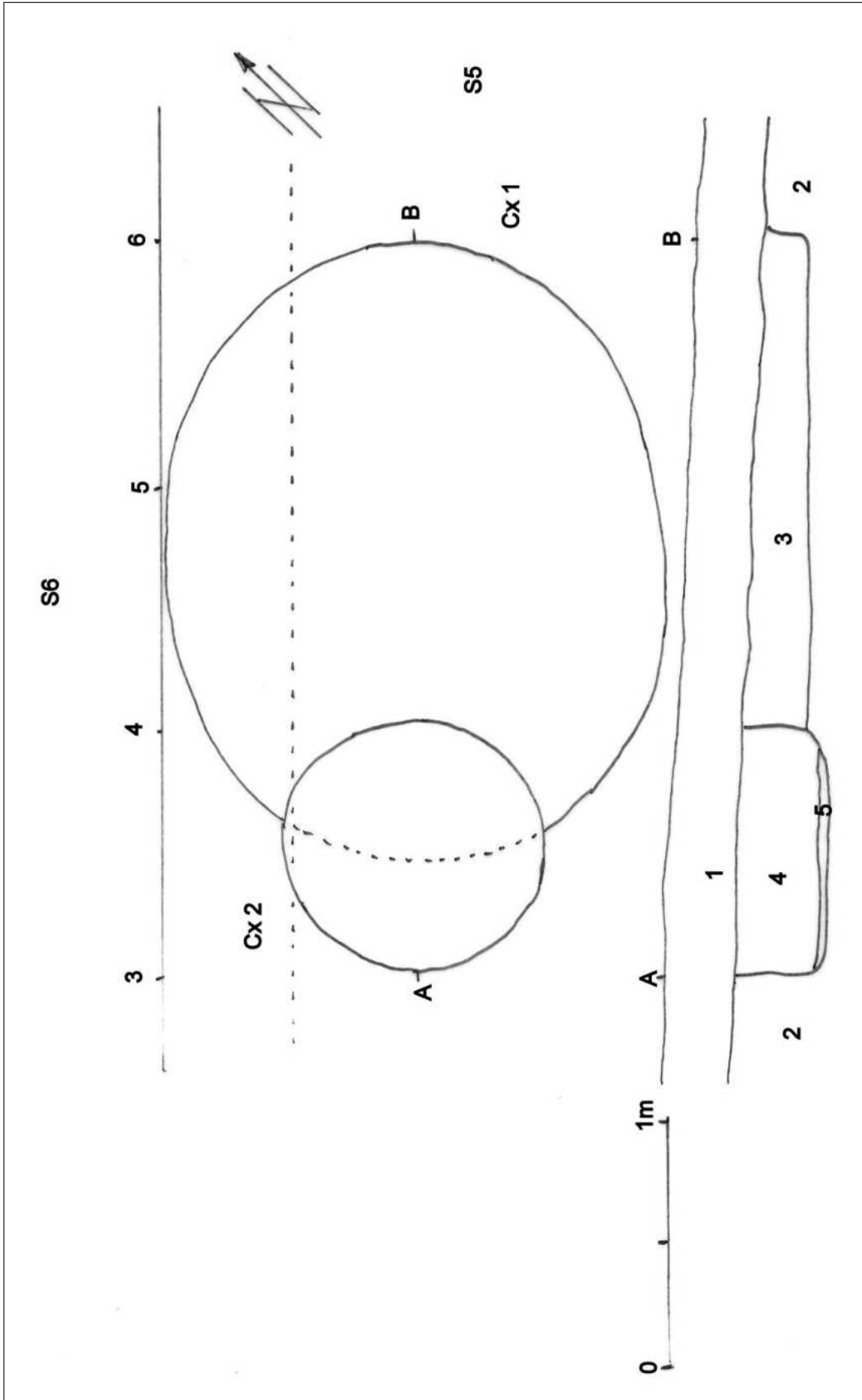
A.Date referitoare la teren			
Nr. parcela	Categorie de folosinta	Suprafata (mp)	Mentiuni
I	A	1197	Teren intravilan partial imprejmuit cu gard de fier cu fundatie de beton
Total			
B.Date referitoare la constructii			
Cod	Destinatia	Suprafata construita la sol (mp)	Mentiuni
Total			
Suprafata din masuratori = 1197 mp Suprafata din act = 1230 mp			

<p><small>Executant: PFA Horvath Lorand-Ion Autorizatia seria RO-SF-F nr. 01-8</small></p> <p><small>Confirm executarea masuratorilor la teren, corectitudinea intocmirii documentatiei cadastrale si corespondenta acesteia cu realitatea din teren</small></p> <p><small>Semnatura si stampila Data: 31.03.2022</small></p>	<p>HORVATH LORAND- ION</p>	<p><small>HORVATH LORAND-ION RO-SF-F Nr. 01-8 - Categorie B, ANCP 2022.04.08 11:24:07 +03'00'</small></p>	<p style="text-align: center;">Inspector</p> <p style="text-align: center;">Roxana- Florica Sabau</p> <p style="text-align: center;">Semnatura si parafa Data 17.09.2022</p> <p style="text-align: center;">Stampila BCPI</p> <p style="text-align: right;">Semnat digital de Roxana- Florica Sabau Data: 2022.04.13 10:21:28 +03'00'</p>
---	---	---	--

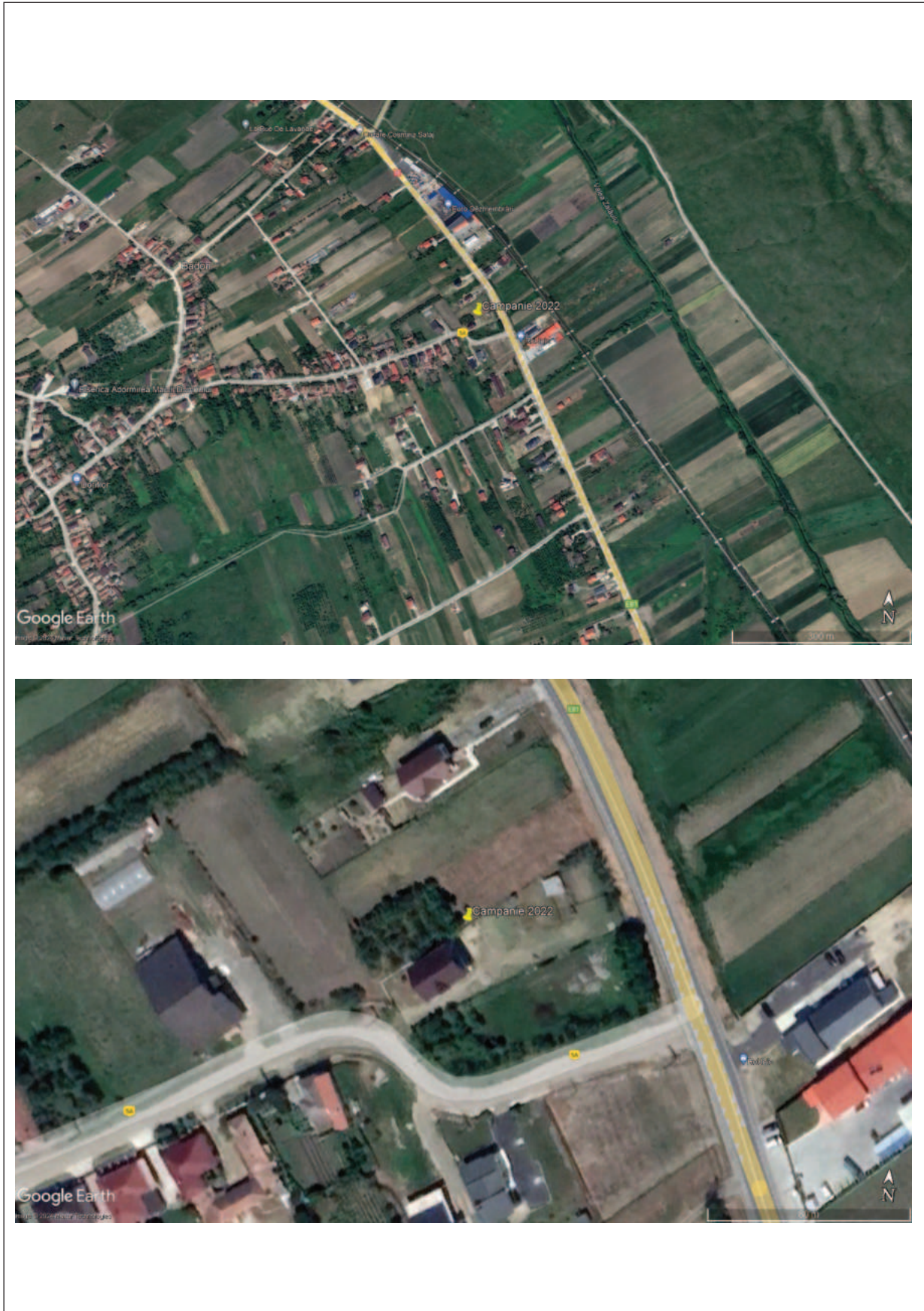
Pl. 2. Badon-Nove/Pietriș. Plan de situație. / Pl. 2. Badon-Nove/Pietriș. Situation plan.

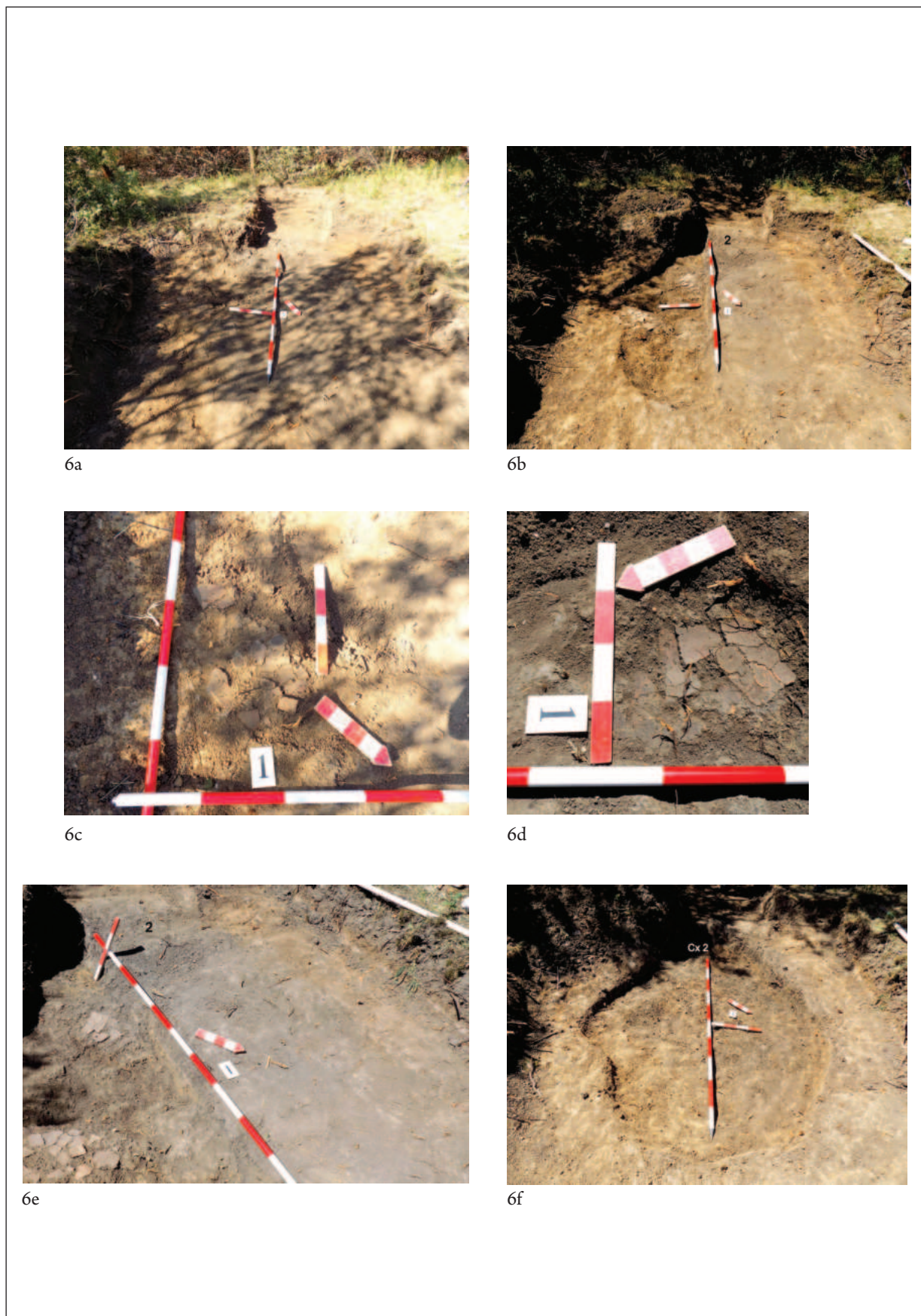
Pl. 3. Badon-Nove/Pietriș. Plan general cu secțiunile S1–8 și complexele Cx 1 și Cx 2./
Pl. 3. Badon-Nove/Pietriș. General plan with S1–8 sections and Cx 1 and Cx 2 complexes.

Pl. 4. Badon-Nove/Pietriș, Detaliu cu complexele Cx 1 și Cx 2./
Pl. 4. Badon-Nove/Pietriș, Detail with Cx 1 and Cx 2 complexes..

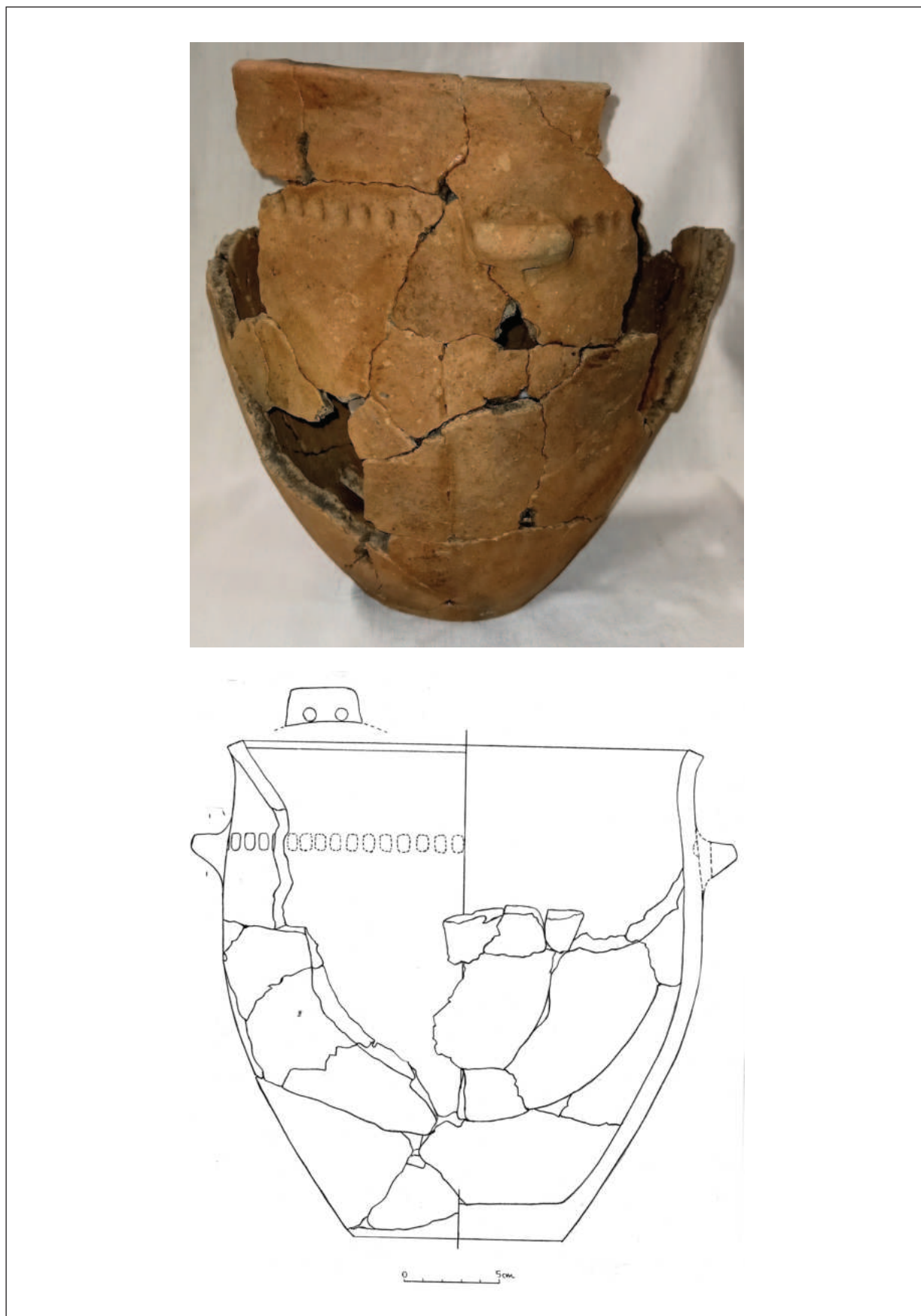
Pl. 5. Badon-Nove/Pietriș. Amplasarea cercetării din anul 2022 (a: general; b: detaliu). /
Pl. 5. Badon-Nove/Pietriș. Location of research from 2022 (a: general; b: detail).

Pl. 6. Badon-Nove/Pietriș. a. Cx1-2 la conturare; b. Cx 1-2 secțiune; c-d. Cx1 detaliu cu vasul spart pe loc; e. Cx1 secțiune; f. Cx 1-2 final. / Pl. 6. Badon-Nove/Pietriș. a. Cx1-2 at contouring; b. Cx 1-2 section; CD. Cx1 detail with the vessel broken in place; e. Cx1 section; f. Cx 1-2 final.

Pl. 7. Badon-Nove/Pietriș. a. Cx 1 frecător și ceramică fragmentară preistorică; b. Cx2 fragmente ceramice medievale; c. Cx 2 oase de animale; d. Cx 2 lipitură de lut arsă. / Pl. 7. Badon-Nove/Pietriș. a. Cx 1 rubbing and fragmentary prehistoric pottery; b. Cx2 medieval ceramic fragments; c. Cx 2 animal bones; d. Cx 2 burnt clay solder.

Pl. 8 a-b. Badon-Nove/Pietriș. Cx1 vasul spart restaurat (foto și desen). / Pl. 8 a-b. Badon-Nove/Pietriș.
Cx1 the broken vessel restored (photo and drawing).

O REPREZENTARE A UNEI CASE PALAFITE ENEOLITICE DIN TRANSILVANIA

CRISTIAN IOAN POPA*

A REPRESENTATION OF AN ENEOLITHIC PILE DWELLING FROM TRANSYLVANIA

REZUMAT: Din colecția regretatului arheolog Iuliu Paul de la Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia provine un fragment de vas ce are pe fund o reprezentare schematică. În opinia noastră desenul redă o construcție palafită, iar marele număr de piloni redați la baza construcției sugerează aceasta. Acoperișul este „în două ape” și se sprijină direct pe sol sugerând lipsa pereților pe laturile lungi. Tipul de construcție, fără pereți a fost intuit de către I. Paul care a semnalat prezența lor în așezarea de la Petrești. Vasul, care nu mai este însoțit de alte descoperiri, credem că aparține unei etape timpurii a culturii Petrești (grupul Foeni, pentru unii specialiști). Asemenea reprezentări sunt rare și îi putem adăuga o reprezentare pictată tot a unei construcții palafite pe un vas Petrești din situl de la Turdaș ceea ce demonstrează existența în unele situri din neoliticul târziu și eneoliticul timpuriu din Transilvania a construcțiilor pe piloni și fără pereți, cu acoperișul în două ape. Acest aspect se cere urmărit pe viitor.

CUVINTE-CHEIE: palafite; casă pe piloți; arhitectura eneolitică; cultura Petrești; Turdaș.

ABSTRACT: From the collection of the archaeologist Iuliu Paul in Alba Iulia comes a fragment of a vessel, on the bottom of which is engraved a schematic representation. In our opinion the drawing reproduces a pile dwelling, the large number of pillars at the bottom suggesting this. The roof is gabled and supported on the sides directly on the ground, suggesting the lack of walls on the long sides. This type of dwelling, without side walls, was also intuited by Iuliu Paul, who observed their presence in excavations of Petrești culture settlements. The vessel, unfortunately without any finds, we believe belongs to an early phase of the Petrești culture (for some specialists the Foeni group). Such very rare representations, which join a painting, also of pile dwellings, on a Petrești vessel from the Turdaș site, support the existence of an architecture present in some Transylvanian sites of the late Neolithic and early Eneolithic, which will have to be followed carefully in archaeological research: the pile dwelling without side walls and the gable roof.

KEYWORDS: pile dwellings; house on piles; Eneolithic architecture; Petrești culture; Turdaș.

INTRODUCERE

Între lucrurile rămase în biroul personal din Alba Iulia al Prof. univ. dr. Iuliu Paul, după decesul acestuia, se găseau mai multe artefacte, majoritatea preistorice, unele dintre ele publicate recent¹, altele inedite. Pentru importanța uneia dintre piese, dorim semnalarea sa atât în folosul cunoașterii vaselor cu fundul ornamentat din culturile neolitice și eneolitice, cât și pentru semnificația specială a desenului realizat.

DESCRIEREA DESCOPERIRII

Artefactul discutat îl reprezintă partea inferioară a unui vas ceramic, mai precis o mică parte din perete, ce indică o înclinație accentuată, cu marginea rotunjită, respectiv fundul propriu-zis.

* Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, România, e-mail: cristian.popa@uab.ro

¹ Popa 2022, p. 28, 31–32, pl. II; Popa, Anghel 2023, p. 91, fig. 17/13.

Pereții au fost bine neteziți, fără a fi observate urme de lustruire, arderea fiind cenușie la interior și maroniu-gălbuie la exterior.

Pe fundul vasului, în poziție centrală, cu ajutorul unei unelte cu vârful relativ ascuțit s-a realizat un decor incizat. Desenul rezultat, destul de schematic, lasă totuși loc unei imagini clare a unei construcții cu acoperișul în două ape, având latura din fundal curbată și frontonul de formă triunghiulară. De sub imaginea ce poate fi interpretată drept un acoperiș pornesc în jos un număr de 12 linii verticale, inegale ca lungime, cele mai multe, în număr de 7, flankând ceea ce putem identifica prin fațada construcției. Probabil nu are o anumită semnificație variația lungimii acestor linii verticale, însă cele laterale sunt mai scurte. Linia din stânga desenului pare în afara cadrului fațadei, arcuirea sa la nivelul acoperișului lăsând impresia, mai degrabă, a sugerării unui stâlp care oferea un sprijin lateral, asemenea unei propte, ori a unui alt șir de stâlpi, pentru susținerea acoperișului separat de cei ai casei propriu-zise.

Dimensiuni: diametrul fundului = 4,5 cm; înălțime = 3,5 cm (fig. 1–2).

fig. 1. Fund de vas eneolitic cu reprezentarea unei case pe piloți (C. I. Popa). / fig. 1. Bottom of a Eneolithic vessel with the representation of a house made on pylons

fig. 2. 1. Palafita reprezentată pe vasul eneolitic (inedit); 2. Culori ale componentelor palafite: negru – stâlpi verticali structurali, de colț; verde – stâlpi verticali intermediari; roșu – șarpanta și stâlpi de susținere a șarpantei. / fig. 2. Stilt represented on a Eneolithic vessel (previously unpublished); 2. Colours of the components of the stilt: black – vertical structural poles, on the corner; green – vertical intermediary poles; red – the roof and poles holding the roof.

SEMNIȚAȚIE ȘI ANALOGII

Acest gen de reprezentări sunt rare în epoca neolitică și eneolitică. Cu atât mai mult, cele care corespund tipologiei de față, care credem noi poate fi inclusă în categoria desenelor de palafite. O reprezentare clară a unei case palafite o avem pe un fragment ceramic pictat eneolitic de la Turdaș, provenit din colecția Zsófia Torma. Semnalarea sa inițială o datorăm lui Márton Roska, care în anul 1928 publica reprezentarea (fig. 3/1), cu convingerea că ilustrează o casă cu o singură cameră, sprijinită la colțuri pe patru stâlpi și cu un acoperiș cu streășina mare, având o pantă destul de accentuată. Un stâlp central ar fi susținut acoperișul mai bine, baza acestuia fiind întărită cu un țăruș, fapt sugerat de o îngroșare a liniei picturale. Desenul a fost realizat în acest caz cu culoare roșie spre negru (sau brun-roșiatic), pe o suprafață bine netezită, arsă roșiatic² (fig. 3/2). Reluată de specialiști³, descoperirea a beneficiat de interpretări diverse, care au încercat să acrediteze teza reprezentării unei clădiri de cult, precum la Anton Nițu⁴, sau reprezentarea fidelă, dar fără perspectivă, a unei locuințe sprijinită pe stâlpi, ipoteză susținută de Iuliu Paul⁵. Aici nu discutăm teza lui E. Comșa, care considera, credem noi greșit, că motivul pictat este unul

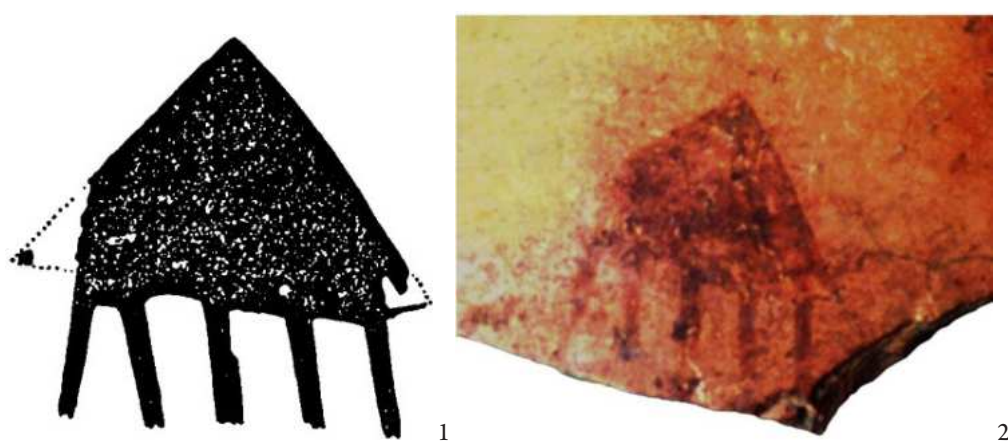

Fig. 3.1–2. Reprezentarea unei construcții pe stâlpi pictată pe un fragment ceramic eneolitic de la Turdaș (după Roska 1928 – 1; Luca 2020 – 2). / Fig. 3. 1–2. Rendering of a stilt painted on an Eneolithic ceramic fragment from Turdaș (after Roska 1928 – 1; Luca 2020 – 2).

² Roska 1928, p. 510 (desen).

³ Berciu 1937, p. 36.

⁴ Nițu 1943–1945, p. 83–84, 88, fig. 1.

⁵ Paul 1969, p. 19, fig. 19/2.

obișnuit, comun, dar deteriorat, ce creează falsa impresie a unei clădiri⁶. Magda și Gheorghe Lazarovici apreciază desenul de la Turdaș drept cea mai clară dovadă a reprezentării unei palafite și îl atribuie posibil unui nivel Turdaș II⁷, în timp ce Sabin A. Luca includea descoperirea în rândul reprezentărilor de case cu etaj⁸.

De altminteri, un desen incizat de pe fundul unui alt vas, cam de aceleași dimensiuni, descoperit în săpăturile recente de la Turdaș-*Luncă*, în complexul 151A, prezintă unele trăsături similare. De sub o linie orizontală, ușor arcuită, pornesc vertical câteva incizii, dintre care trei au aceeași lungime. Similar vasului nostru linia (liniile?) exterioară este mai scurtă⁹ (fig. 4/3).

În cultura Turdaș, răspândită în partea de sud-vest a Transilvaniei, întâlnim o arhitectură complexă, în cadrul căreia putem căuta sursa de inspirație pentru aceste crochiuri ale unor artiști ai eneoliticului rămași anonimi. Cel mai sugestiv exemplu este oferit de arhitectura stațiunii eponime, după unii un adevărat oraș preistoric. Nivelul inferior al așezării este dominat de prezența unor bordeie, unele de mari dimensiuni, dar tot acum apar și primele locuințe mari de suprafață, cu gropi de stâlpi și pereții masivi, din lut¹⁰.

fig. 4. 1–2. Palafite reconstruite pe Lacul Constanța din Unteruhldingen (Germania) similare celor din epoca bronzului (Rufus 46); 3. Casa-palafită de pe vasul eneolitic (C. I. Popa); 4. Desen de pe fundul unui vas Turdaș III, de la Turdaș (Cx 151A) (Luca 2020). / fig. 4. 1–2. Stilts reconstructed on Lake Constanța in Unteruhldingen (Germany) similar to the ones from the Bronze Age (Rufus 46); 3. Stilt-dwelling on the Eneolithic vessel (C. I. Popa); 4. Drawing on the bottom on a Turdaș III vessel, from Turdaș (Cx 151A) (Luca 2020).

⁶ Comșa 1993, p. 51–53.

⁷ Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 235, fig. IIIb.31a.

⁸ Luca 2020, p. 93.

⁹ Luca 2020, p. 32, foto 212.

¹⁰ Vezi Luca 2020.

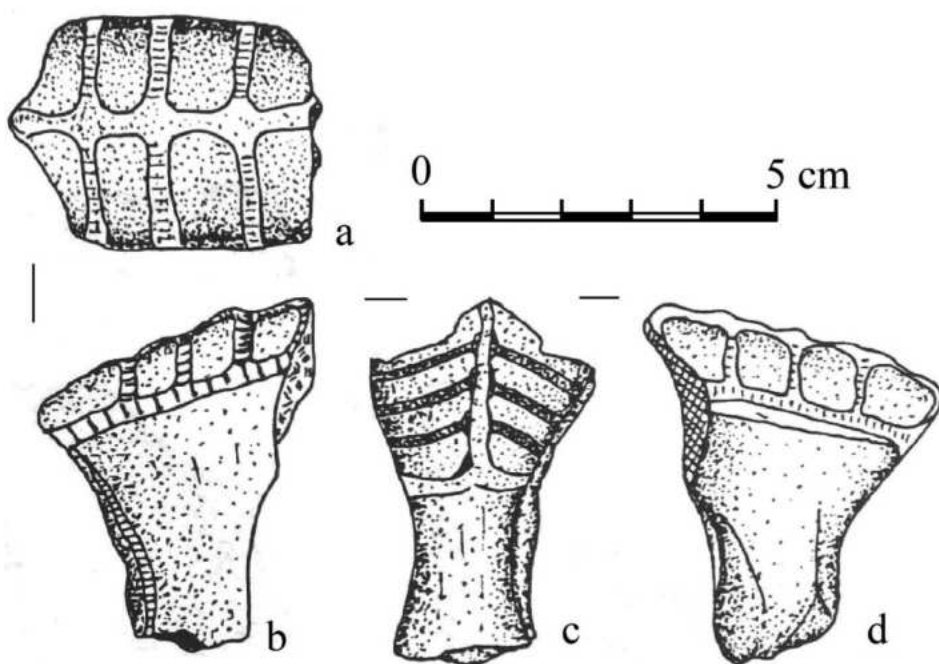

fig. 5. Mâner de capac cu reprezentarea unei case din situl de la Turdaș, nivelul II (după Luca 2001). /
fig. 5. Lid handle with the rendering of a house from the Turdaș site, level III (after Luca 2001).

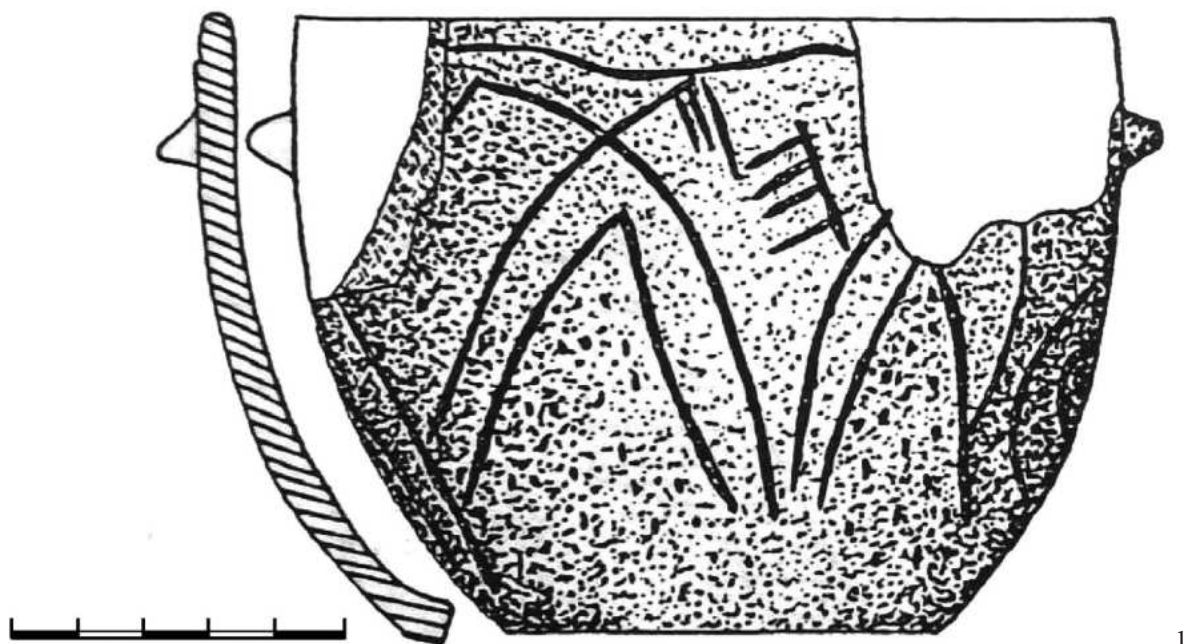
Din perspectiva stadiului actual al cercetărilor, problema construcțiilor de tipul palafitelor, ca parte a unei arhitecturi a neoliticului târziu din spațiul vest românesc, nu mai pare azi o chestiune exotice, ci dimpotrivă. Magda și Gheorghe Lazarovici au dedicat subiectului atenția cuvenită și au punctat cu exemplul tell-ului de la Parța, din Banat. Aici, în nivelul 6 (contemporan etapelor IIb și IIc din cultura Banatului) se constată „profunde schimbări” în privința arhitecturii domestice, în relație cu activități tot mai diverse ale comunității. Așa-numitele blocuri P40-P43, dar și alte locuințe (P4a, P9, P18, P151) au documentată construirea parterului lor pe piloți sau pari, la o diferență de sol cuprinsă între cca 0,40-0,75 m. Unele locuințe sunt refăcute după același model. Necesitatea găsirii unor astfel de soluții ar fi survenit, cel puțin pentru Parța, mai cu seamă din cauza inundațiilor și a umidității asociate acestora, într-o zonă foarte expusă în timpul topirii zăpezilor din dealurile învecinate înalte¹¹. Din punct de vedere cronologic, datele indică o contemporaneitate în Transilvania cu nivelul Turdaș IB și nivelul Turdaș de la Orăștie (6070 ± 70 BP) la momentul așa-numitului „șoc Vinča C”¹².

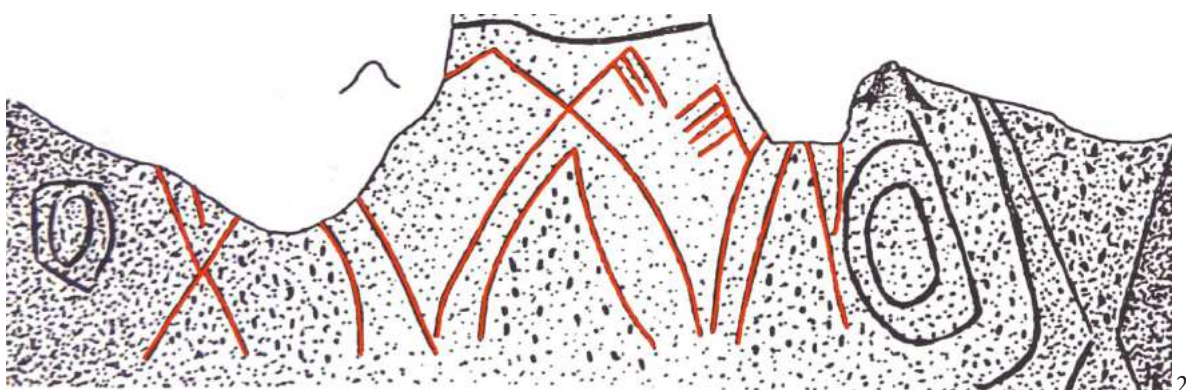
Fig. 6. Model de locuință din lut din nivelul culturii Petrești de la Turdaș (după Paul 1969). / Fig. 6. Clay dwelling model from the Petrești culture level from Turdaș. (after Paul 1969).

¹¹ Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 233–235.

¹² Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 235.

1

2

3

fig. 7. 1–3. Vas ceramic de la Turdaş, nivelul II, cu reprezentarea unor locuinţe (după Luca 2001). /
fig. 7. Ceramic vessel from Turdaş, level II, with the rendering of a dwelling (after Luca 2001).

În reconstituirea propusă pentru locuința palafită P40 de la Parța se observă numărul ridicat de stâlpi necesari pentru o astfel de construcție, precum și un șir exterior de stâlpi mai subțiri pe una dintre laturi, destinat susținerii acoperișului¹³ (fig. 12), soluție constructivă care ar putea explica linia verticală exterioară curbată din stânga desenului de pe vasul nostru ca ilustrând altceva decât stâlpii de susținere ai casei.

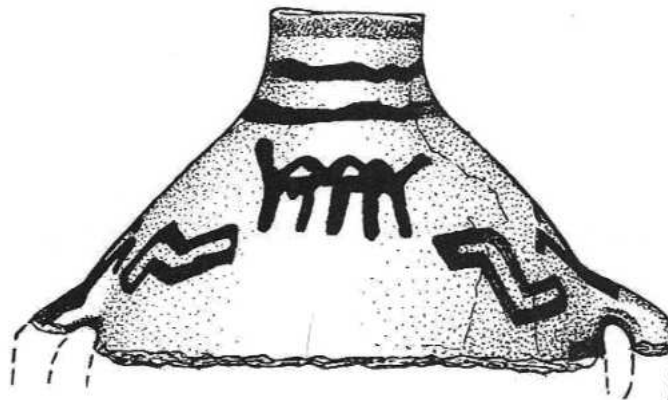

fig. 8. Reprezentarea unei palafite (?) pe un vas Tisza timpurie de la Öcsöd-Kováshalom (după Raczky 1987).
/ fig. 8 Rendering of a stilt (?) on a early Tisza vessel from Öcsöd-Kováshalom (after Raczky 1987).

Posibilitatea ca reprezentarea de pe vasul prezentat de noi să ilustreze o palafită este întărită și de aspectul unor construcții similare, din lemn, recuperate în timpul cercetărilor arheologice din situările epocii cuprului din jurul Alpilor¹⁴ și reconstituite, precum cele din epoca neolitică, din cultura Schussenrieder de la Uhdlingen-Mühlhofen¹⁵ (fig. 4/1–2) și Hornstaad-Hornle IA¹⁶ (fig. 11). Mult mai aproape însă din punct de vedere geografic și cronologic sunt urmele unor construcții palafite din Macedonia, de pe malul lacului Ohrid, de la Zlastrana, Prespa sau Ustie na Drim. În ultimul sit s-au putut identifica stâlpii înfiți vertical în lac. Prin analogie cu descoperiri din Slovenia de la Ljubljansko Barje, unde se bănuiește chiar construirea unei platforme deasupra apei pe care puteau fi ridicate ulterior câte 4–5 case cu suprafața de cca 20 mp, se pare că și aici construcțiile erau similare¹⁷. O reprezentare pictată pe un vas Tisza timpurie de la Öcsöd-Kováshalom se pare că ilustrează tocmai un astfel de ansamblu¹⁸ (fig. 8). Unele modele miniaturale din lut neolitice găsite în Balcani ar sugera, de asemenea, tocmai reproducerea unor palafite¹⁹ (fig. 9/1–3). I. Palaguta și E. G. Starkova și-au exprimat recent convingerea că și modelele din lut ale unor construcții din aria culturii Tripolye (fig. 10) nu sunt machete ale unor temple, ci tot ale unor locuințe specifice epocii²⁰.

Situl de la Turdaș nu este străin și de alte reprezentări, care pot ilustra cel mai probabil locuințe. În primul rând, atrage atenția o strachină găsită în nivelul II, a cărei suprafață a fost acoperită *ronde-bosse* cu un decor incizat, în care S. A. Luca vede o imagine a satului neolitic de la Turdaș, în centrul căruia sunt schițate siluetele unor case de tip colibă (?) flancate de ovale concentrice, cu acoperișul în două ape și cu furcile terminate în partea superioară, după opinia autorului citat, cu „steaguri”²¹ (fig. 7). O altă

¹³ Lazarovici, Lazarovici 2006, fig. IIIb.32b.

¹⁴ Lazarovici, Lazarovici 2006, p. 235, fig. IIIb.32a.

¹⁵ Schöbel 1994, p. 17, fig. 11.

¹⁶ Schlichtherle 1997, p. 94–96, Abb. 11; 12/1–3.

¹⁷ Naumov *et alii* 2009, p. 41–42, fig. 6.8.

¹⁸ Raczky 1987, p. 75, fig. 28 (mijloc), autorul optând pentru interpretarea reprezentării ca fiind un sanctuar stilizat. Descoperirea a fost oferită ca posibilă analogie pentru arhitectura de la Turdaș și la Luca 2020, p. 93.

¹⁹ Angeleski 2014, p. 249, fig. 24–25, 28.

²⁰ Palaguta, Starkova 2017, p. 90.

²¹ Luca 2001, p. 85, fig. 26/5.

Fig. 9. 1–3. Modele miniaturale din lut de clădiri palafite neolitice, din siturile de la Velușina (1, 3) și Vršnik (2) (după Angeleski 2014). / Fig. 9. 1–3. Miniatural models made from clay of Neolithic stilt buildings from the sites from Velușina (1, 3) and Vršnik (2) (after Angeleski 2014).

reprezentare incizată de pe fundul unui vas de la Turdaș ar putea ilustra tot o palafită, asemănarea sa cu o pictogramă fiind sugestivă²². De altfel, așezarea neolitică de la Turdaș a oferit de-a lungul timpului și modele miniaturale de construcții neolitice din ceramică, precum acele „căsuțe”, posibil imaginea unor hambare, publicate de către Nicolae Vlăsa²³, la care se pot alătura modelările plastice sub forma unor mânere de capac, din nivelul II²⁴.

fig. 10. Macheta din lut a unei construcții din cultura Cucuteni-Tripolie (Ucraina) (după Lazarovici, Lazarovici 2006). / fig. 10. Scale model from clay of a building from the Cucuteni-Tripolie (Ukraine) (after Lazarovici, Lazarovici 2006).

CONSIDERAȚII FINALE

Iuliu Paul, implicat în discuțiile de la mijlocul secolului trecut privitoare la mult-discutatele platforme de lut ars ale unor case din întinsul spațiu al culturilor eneolitice cu ceramică pictată de tip Petrești sau Cucuteni-Tripolie, oferea și soluția construirii unora dintre case pe stâlpi, la oarecare distanță de sol²⁵. Unul dintre argumentele invocate a fost și cel al iconografiei și reprezentărilor plastice de epocă, alături de celebra imagine pictată cu silueta unei case, din situl de la Turdaș fiind publicat și modelul din lut al unei locuințe sprijinită pe patru picioare (posibil mânere de capac), identificată în nivelul superior al așezării Petrești²⁶ (fig. 6).

²² Luca 2020, p. 32, foto 212 (stânga). Motive oarecum asemănător se regăsesc, în același sit, pe un vas Turdaș II (Luca 2019, fig. 55/4), pe un perete de vas Turdaș II/III (Luca 2019, fig. 49/3), dar și pe un fund de vas, atribuit culturii Petrești (vezi Luca 2001, p. 76, fig. 42/3).

²³ Vlăsa 1979, p. 9–24, fig. 1–8. Funcția de depozitare a unor bunuri de valoare în astfel de case miniaturale trebuie căutată adânc în preistorie și cu siguranță nu debutează doar cu „pușculițele” Antichității clasice. Un exemplu în acest sens din spațiul eneolitic nord-dunărean este și modelul de casă din cultura Gumelnița, de la Sultana, în care s-ar fi depozitat 11 piese din aur (Hansen 2011, p. 121, fig. 20).

²⁴ Luca 2001, p. 86, fig. 4/5.

²⁵ Paul 1969, p. 4, 10, 15–21, fig. 7–10.

²⁶ Paul 1969, p. 19, fig. 6/1.

Reprezentarea inedită adusă în discuție de noi (fig. 1–2) ilustrează un tip de construcție care se definește probabil ca locuință ridicată pe piloți. Fragmentul de vas, după factura sa, credem că poate fi atribuit culturii Petrești timpurii. Frapantă este redarea acoperișului direct peste nivelul de piloți, fără ca pereții să fie ilustrați. Soluția găsită de desenatorul preistoric nu trebuie să ne surprindă, dacă o privim comparativ cu desenul pictat pe fragmentul ceramic petreștean găsit tot la Turdaș. Una dintre trăsăturile aparte ale construcției reprezentate este tocmai aceea a lipsei pereților (!). Eugen Comșa remarca următoarele cu privire la acest amănunt: „desenul de pe ciobul de la Turdaș, așa zisa casă de pe acesta, nu a avut pereți, ci numai acoperiș în două ape”, autorul citat lăsând de înțeles că decorul este artificial indus ca fiind o „căsuță”, în realitate fiind un motiv obișnuit corodat²⁷. Dacă iconografia poate fi discutabilă, aducem în atenție o serie de observații din cercetarea arheologică a locuințelor culturii Petrești. Iuliu Paul observa, fără să își explice de ce, că nu există dovada existenței unor pereți laterali la locuințele pe piloți. În săpăturile din așezările culturii Petrești de la Cașoț, Ocna Sibiului sau Păuca, singurele urme de lipitură de perete au fost identificate pe una din latura îngustă a casei, acolo unde se bănuiește că se afla și intrarea, încât s-a concluzionat că „peretele cu ușa putea constitui astfel un fel de fațadă (în chip de „fronton”)”. Explicația dată de Paul acestei realități arheologice a fost aceea că acești pereți nu erau acoperiți cu lut²⁸. Prin urmare, cum nu putem accepta această ipoteză ca rezonabilă, considerăm că, de fapt, suntem în fața unei arhitecturi cu pereți doar pe laturile înguste, pe părțile lungi laterale acoperișul coborând până la nivelul de călcare al locuinței²⁹. Se conturează, astfel, ca foarte probabilă, existența unei arhitecturi palafite și eneolitice în aria culturilor Turdaș și Petrești, formată din „ansambluri rezidențiale” construite peste platforma din lemn susținută de piloții înfipti în solul mocirlos, deasupra căreia se ridicau una sau mai multe case, a căror acoperișuri laterale coborau pe nivelul de călcare. În aceste condiții, pereții laturilor înguste aveau aspectul unor frontoane în care se deschidea golul ușii.

O discuție recentă cu posibile răspunsuri privitoare la arhitectura caselor din situl de la Turdaș, datorată lui Sabin A. Luca, ne scutește de alte considerații³⁰, ce pot fi extinse asupra unor regiuni mai mari. Însă, apare tot mai clar faptul că prin săpături arheologice minuțioase și interpretarea abilă a substanței originare conservată din structurile de habitat se vor putea contura, în mod și mai clar, tipuri și variante de locuințe până nu demult necunoscute (vezi locuințele pe butuci)³¹ sau susținute mai mult teoretic. În cadrul acestora, șansa descoperirii unor exerciții „după natură” ale desenatorilor preistorici ne va ajuta, cu siguranță, să lărgim spectrul teoretic amintit.

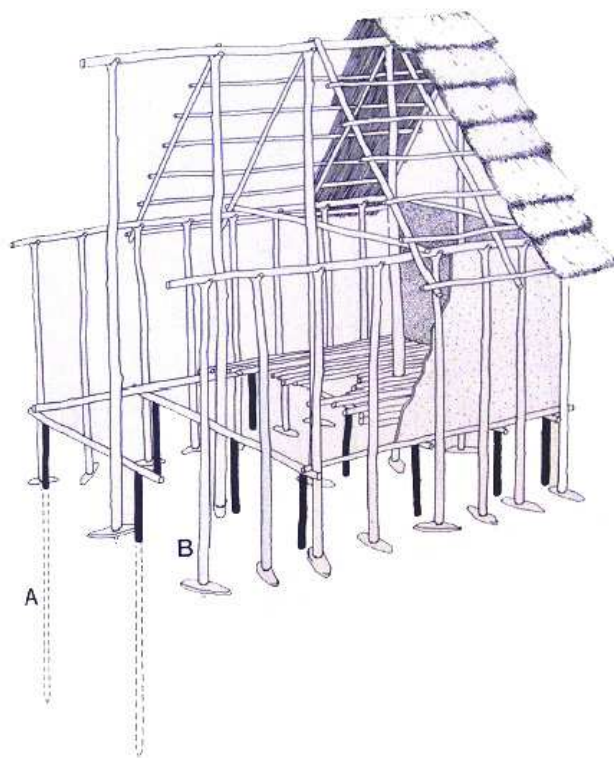

Fig. 11. Reconstituirea unei construcții palafite din situl neolitic de la Hornstaad-Hornle IA (după Schlichtherle 1997). / Fig. 11. Reconstruction of a stilt building from the Neolithic site from Hornstaad-Hornle IA (after Schlichtherle 1997).

²⁷ Comșa 1993, p. 53.

²⁸ Paul 1969, p. 15, nota 17; p. 18–20.

²⁹ Iuliu Paul a identificat această posibilitate, însă considera ipoteza drept neverosimilă (Paul 1969, p. 19).

³⁰ Luca 2020, p. 93–97.

³¹ Bem 2001, fig. 20.

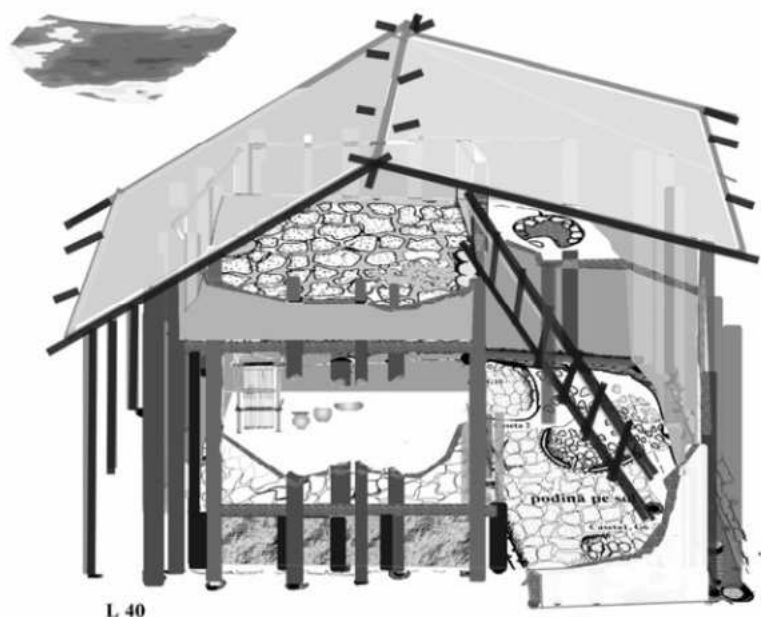

Fig. 12. Casa P40 de la Parța (cultura Banatului) construită pe piloni (reconstituire după Lazarovici, Lazarovici 2006).
 / Fig. 12. House P40 from Parța (Banat culture), built on poles (reconstruction after Lazarovici, Lazarovici 2006).

BIBLIOGRAFIE

- Angeleski 2014 S. Angeleski, *Vinčian Aspects Concerning the Spiritual Life from Macedonia*, în: J. Marler (ed.), *Fifty Years of Tărtăria Excavations Papers Presented at the International Symposium „50 Years of Tărtăria Excavations” Coronini-Pescari, Romania 1–5 September, 2011. Festschrift in Honor of Gheorghe Lazarovici on the Occasion of his 73rd Birthday, 2014*, Sevastopol, Suceava, 2014, p. 228–257.
- Popa, Anghel 2023 C. I. Popa, D. G. Anghel, *Anthropomorphic Plastic of Petrești Culture: New Data*, în: *JAHA* 9, 4, p. 91–132.
- Bem 2001 C. Bem, *A Special Type of Aeneolithic Dwelling. Unicum or Deficiency of Conservation?*, în: *Studii de Preistorie* 1, 2001, p. 152–173.
- Berciu 1937 D. Berciu, *Săpăturile de la Petru Rareș (1933 și 1935)*, în: *Buletinul Muzeului Județului Vlașca „Teohari Antonescu”* II, 1937, p. 1–30.
- Comșa 1993 E. Comșa, *Despre casa neolitică de la Turdaș*, în: *Revista Muzeelor* 4, 1993, p. 51–53.
- Hansen 2011 S. Hansen, *Figurines in Pietrele: Copper Age Ideology*, în: *Documenta Praehistorica XXXVIII*, 2011, p. 117–129.
- Lazarovici, Lazarovici 2006 C. M. Lazarovici, G. Lazarovici, *Arhitectura Neoliticului și Epocii Cuprului în România. I. Neoliticul*, Iași, 2006.
- Luca 2001 S. A. Luca, *Așezări neolitice pe valea Mureșului (II). Noi cercetări arheologice la Turdaș-Luncă. I. Campaniile anilor 1992–1995*, Sibiu, 2001.
- Luca 2019 S. A. Luca, *Un oraș preistoric din Europa. Turdaș-Luncă. Sectorul A. I.1.*, Bibliotheca Septemcastrensis XXVI, Sibiu, 2019.
- Luca 2020 S. A. Luca, *I.2. Un oraș preistoric din Europa TURDAȘ-Luncă. Sector 2*, Bibliotheca Septemcastrensis XXVIII, Sibiu, 2020.
- Naumov et alii 2009 G. Naumov, L. Fidanoski, I. Tolevski, *Neolithic Communities in the Republic of Macedonia*, Skopje, 2009.
- Nițu 1943–1945 A. Nițu, *Despre semnificația motivului pictural în formă de „casă” de la Turdaș*, în: *Apulum* II, 1943–1945, p. 81–89.
- Palaguta, Starkova 2017 I. V. Palaguta, E. G. Starkova, *A House Model from Popudnya, Cucuteni-Tripolye Culture, Ukraine: A New Interpretation*, în: *Archaeology, Ethnology & Anthropology of Eurasia* 45/1, p. 83–92.
- Paul 1969 I. Paul, *În legătură cu problema locuințelor de suprafață cu platformă din așezările culturilor Petrești și Cucuteni-Tripolie*, în: *SCIV* 18, 1969, 1, p. 3–24.
- Popa 2022 C. I. Popa, *Two Bronze Socketed Axes Discovered in Alba and their Contexts*, în: *Sargetia* XIII, S.N., 2022, p. 27–42.

- Raczky 1987 P. Raczky, *Öcsöd-Kováshalom. A Settlement of the Tisza Culture*, în: L. Tálás, P. Raczky (eds.), *The Late Neolithic of the Tisza Region, Budapest-Szolnok*, 1987, p. 61–83.
- Roska 1928 M. Roska, *Casa neolitică de la Turdaș*, în: *Arhivele Olteniei VII (39–40)*, 1928, p. 510.
- Schlichtherle 1997 H. Schlichtherle, *Neolitische und bronzezeitliche Häuser in den Feuchtbodensiedlungen Südwestdeutschlands. Eine Übersicht*, în: H. Beck, H. Steuer (ed.), *Haus und Hof in ur- und frühgeschichtlicher Zeit Bericht über zwei Kolloquien der Kommission für die Altertumskunde Mittel- und Nordeuropas vom 24. bis 26. Mai 1990 [in Hedemünden] und 20. bis 22. November 1991 [Göttingen] (34. und 35. Arbeitstagung) (Gedenkschrift für Herbert Jankuhn)*, Göttingen, 1997, p. 86–136.
- Schöbel 1994 G. Schöbel, *Die Pfahlbauten von Unteruhldingen*, în: *Plattform 3*, 1994, p. 9–35.
- Vlassa 1979 N. Vlassa, „*Căsuțele de lut*” de la Turdaș, în: *Apulum XVII*, 1979, p. 9–24.

LUMEA PRIVITĂ DE SUS. LOCUIREA COȚOFENI DE LA ȘESURI – DEALUL PĂSTAIA (COM. BUCUREȘCI, JUD. HUNEDOARA)

NICOLAE CĂTĂLIN RIȘCUȚA*, ANTONIU TUDOR MARC**,
IOANA LUCIA BARBU***, IOAN ALEXANDRU BĂRBAT****

THE WORLD SEEN FROM ABOVE. THE COȚOFENI INHABITANCE FROM ȘESURI
– DEALUL PĂSTAIA (BUCUREȘCI COMMUNE, HUNEDOARA COUNTY)

REZUMAT: O cercetare de teren efectuată în urmă cu peste două decenii, a condus la identificarea unei locuiri preistorice pe una dintre înălțimile din zona satului Șesuri (comuna București, jud. Hunedoara), numită Dealul Păstaia. Materialele arheologice prelevate în cursul cercetării de suprafață de pe vârful nordic și versanții dealului, indicau existența în acea zonă a unei locuiri aparținând culturii Coțofeni.

Cercetările s-au desfășurat în cadrul unui proiect minier, în toamna anului 2016. Săpătura arheologică a documentat o locuire sezonieră, ilustrată de existența unui adăpost de tip colibă, cu pereți confecționați din nuiete împletite și lipiți cu lut, prevăzută și cu instalație de încălzire. În cursul cercetării au fost descoperite obiecte ceramice și piese litice. Sărăcia și fragmentarea materialului arheologic sugerează faptul că amenajarea a fost golită de inventarul „valoros” înainte de a fi incendiată și abandonată.

Locul și modul în care a fost amplasată această locuire sezonieră, mediul înconjurător și analiza inventarului descoperit arată că principala ocupație a populației pare să fi fost păstoritul și practicarea unor îndeletniciri conexe, precum torsul. Deși zona este bogată în zăcăminte auro-argentifere și cuprifere, nu există nici o dovadă a practicării mineritului sau metalurgiei de către această populație.

Analiza materialelor descoperite indică plasarea acestei locuiri la nivelul Eneoliticului final și apartenența sa la Cultura Coțofeni (faza IIIb). În date absolute, descoperirea poate fi plasată la începutul mileniului III î.Chr.

ABSTRACT: A field research carried out more than two decades ago led to the identification of a prehistoric dwelling on one of the heights in the area of the village of Șesuri (București commune, Hunedoara county), called Dealul Păstaia (Bean-pod Hill). The archaeological materials taken during the surface research from the northern peak and the slopes of the hill indicated the existence in that area of a dwelling belonging to the Coțofeni culture.

The research was carried out in the framework of a mining project, in the fall of 2016. The archaeological excavation documented a seasonal habitation, illustrated by the existence of a hut-type shelter, with walls made of interwoven sticks and glued with clay, equipped with a heating system. During the research, ceramic objects and lithic pieces were discovered. The poverty and fragmentation of the archaeological material suggests that the layout was emptied of “valuable” inventory before it was burned and abandoned. The place and manner in which this seasonal dwelling was placed, the landscape and the analysis of the discovered inventory show that the main occupation of the population seems to have been herding and the practice of some related occupations, such as spinning. Although the area is rich in gold-silver and copper deposits, there is no evidence of the practice of mining or metallurgy by this population. The analysis of the discovered materials indicates the placement of this dwelling at the level of the Late Eneolithic and its belonging to the Coțofeni Culture (phase IIIb). In absolute terms, the archaeological site can be placed at the beginning of the 3rd millennium BC.

* Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, România, e-mail: criscuta@yahoo.com

** Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, România, e-mail: seiciperis_74@yahoo.com

*** Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, România, e-mail: b_iona@yahoo.com

**** Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, România, e-mail: ioan_alexandru_barbat@yahoo.com

Informațiile și materialele arheologice descoperite în urma acestei cercetări arheologice contribuie la reconstituirea elementelor de habitat și a vieții cotidiene a locuitorilor acestei zone în vechime, dar și la precizarea unor aspecte privind evoluția cultural-cronologică a acestui areal din punct de vedere arheologic în preistorie.

CUVINTE-CHEIE: *Eneolitic final; Cultura Coțofeni; habitat; păstorit pendulant, minerit.*

The archaeological information and materials discovered during archaeological research contribute to the reconstruction of the elements of the habitat and the daily life of the people from this area in ancient times, but also to clarify some aspects regarding the cultural-chronological evolution of this area in prehistory.

KEYWORDS: *Late Eneolithic; Coțofeni Culture; habitat; pendulous herding; mining.*

Satul Șesuri este una dintre cele cinci localități componente ale comunei București, situată în nord-estul județului Hunedoara. Așezarea este amplasată într-o zonă colinară înconjurată de dealuri și muncele care nu depășesc decât rareori 800 m altitudine, relief specific Munților Metaliferi, grupa sudică a Apusenilor. Arealul se plasează în bazinul hidrografic al Crișului Alb, la sud de acesta, suprapunând văile unor afluenți.

Dealul Păstaia (Postaie/Posteie în grai local), situat la sud-vest de localitate, este o înălțime cu două vârfuri asemănătoare unor „cocoșe”, unite printr-o șa, de unde și asemănarea cu boabele de fasole dintr-o păstaie (fig. 1).

Fig. 1. Șesuri – Dealul Păstaia, vedere dinspre sud-vest. / Fig. 1. Șesuri – Dealul Păstaia, view from the south-west.

Partea superioară reprezintă o coamă orientată nord-sud, destul de îngustă, mărginită de versanți abrupti. Mai ales latura estică, stâncoasă, este greu accesibilă, conferind înălțimii caracterul unui refugiu apărut natural. Deși cele două vârfuri, sensibil egale, nu depășesc altitudinea de 665 m, relieful accidentat

sugerează aspectul unui munte veritabil. Senzația este amplificată de poziția dominantă în raport cu zona înconjurătoare, ceea ce conferă privitorului o vizibilitate excepțională de jur-împrejur.

La extremitatea nordică a înălțimii este vizibil un mic platou (fig. 2, 3A), iar câțiva metri mai jos de vârf, pe muchia ce coboară spre nord, apar încă două terase de mici dimensiuni.

Fig. 2. Șesuri – Dealul Păstaia: platoul de pe vârful înălțimii. / Fig. 2. Șesuri – Dealul Păstaia: the plateau on top of the height

Situl preistoric de la Șesuri – Dealul Păstaia a fost descoperit în cursul unei cercetări de teren, în urmă cu peste două decenii. Materialele arheologice prelevate cu acel prilej de pe vârful nordic și versanții dealului, indicau existența în acea zonă a unei locuiri aparținând culturii Coțofeni. Tot atunci a fost observată, în zona mediană a vârfului sudic, existența unui șanț cu o lungime de circa 10 m, amplasat perpendicular pe muchia înălțimii (fig. 3B, 12). Pământul rezultat la săpare a fost aruncat pe ambele laturi ale excavației.

În toamna anului 2008 a debutat un program de cercetare care avea ca obiectiv realizarea unui diagnostic pentru evaluarea potențialului arheologic, în perspectiva realizării unui proiect minier care urma să afecteze terenurile cuprinse în perimetrul de exploatare. Cu toate că locuirea preistorică de la Șesuri este amplasată în afara perimetrului minier și a amprizei obiectivelor industriale preconizate, am propus cercetarea arheologică a sitului, întrucât zona de protecție a acestuia se intersecta cu limitele exploatării miniere. Fondurile limitate alocate de către investitor, aflat în acel moment într-un stadiu incipient de dezvoltare a proiectului, au permis doar realizarea unei evaluări teoretice și a unei periegheze extinse. Cercetarea arheologică preventivă a sitului s-a realizat câțiva ani mai târziu, în prima jumătate a lunii septembrie 2016.

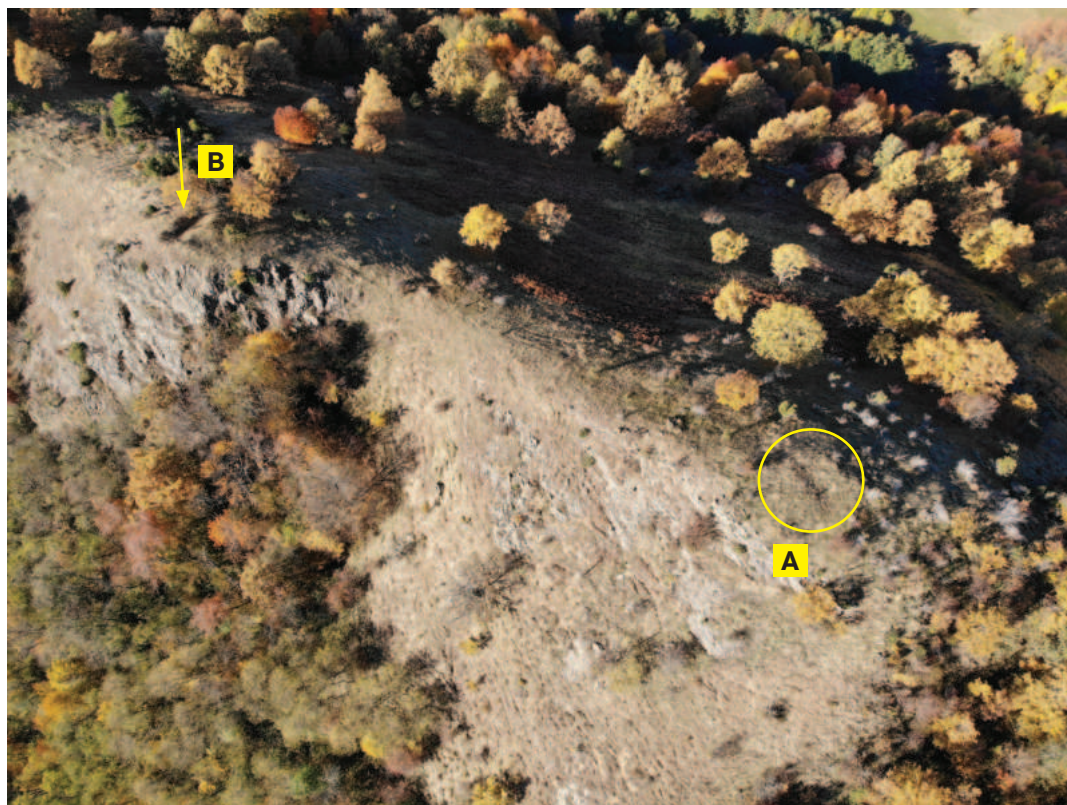

Fig. 3. Șesuri – Dealul Păstaia, vedere aeriană: amplasamentul locuirii preistorice (A) și șanțul de pe vârful sudic (B).
/ Fig. 3. Șesuri – Dealul Păstaia, aerial view: site of prehistoric habitation (A) and ditch on southern peak (B).

CERCETAREA ARHEOLOGICĂ

Unitățile de săpătură. Suprafața sitului a fost cercetată prin intermediul unor casete și secțiuni cu dimensiuni variabile, amplasate în funcție de conformația terenului și distribuția spațială a vestigiilor descoperite. Operațiunile de excavare au fost realizate manual, pe întreaga suprafață, de la îndepărtarea stratului vegetal, până la solul steril, pentru realizarea unui profil stratigrafic complet.

În cadrul cercetărilor au fost trasate opt unități de săpătură, suprafața cercetată însumând 53,75 m². Astfel, sub vârful nordic, pe o terasă naturală inferioară, au fost amplasate două casete (C I și C II) cu dimensiunile de 2,5 × 2 m, cu martor intermediar de 0,5 m (fig. 4; pl. I), iar pe o terasă superioară a fost trasată caseta C III de 2,5 × 2,5 m (fig. 5; pl. I).

Fig. 4. Șesuri – Dealul Păstaia: sondajele C I și C II de pe terasa inferioară. / Fig. 4. Șesuri – Dealul Păstaia: C I and C II surveys from the lower terrace.

Fig. 5. Șesuri – Dealul Păstaia: sondajul C III amplasat pe terasa superioară. / Fig. 5. Șesuri – Dealul Păstaia: C III survey, located on the upper terrace.

Pe micul platou de pe vârful dealului Păstaia a fost amplasată o secțiune stratigrafică (S 1), orientată NV – SE, cu dimensiunile de 12 × 1,5 m. Identificarea unei locuințe de suprafață în carourile 2–5 ale secțiunii a impus deschiderea a două casete pe laturile de E și V, cu dimensiunile C 1 – 4 × 2 m și C 2 – 3 × 2 m, pentru dezvelirea în întregime a complexului. Descoperirea unor fragmente masive de chirpici în carourile 8 și 9 a făcut necesară deschiderea unei alte casete, pe latura estică, C 3 – 2 × 2 m (fig. 6; pl. I).

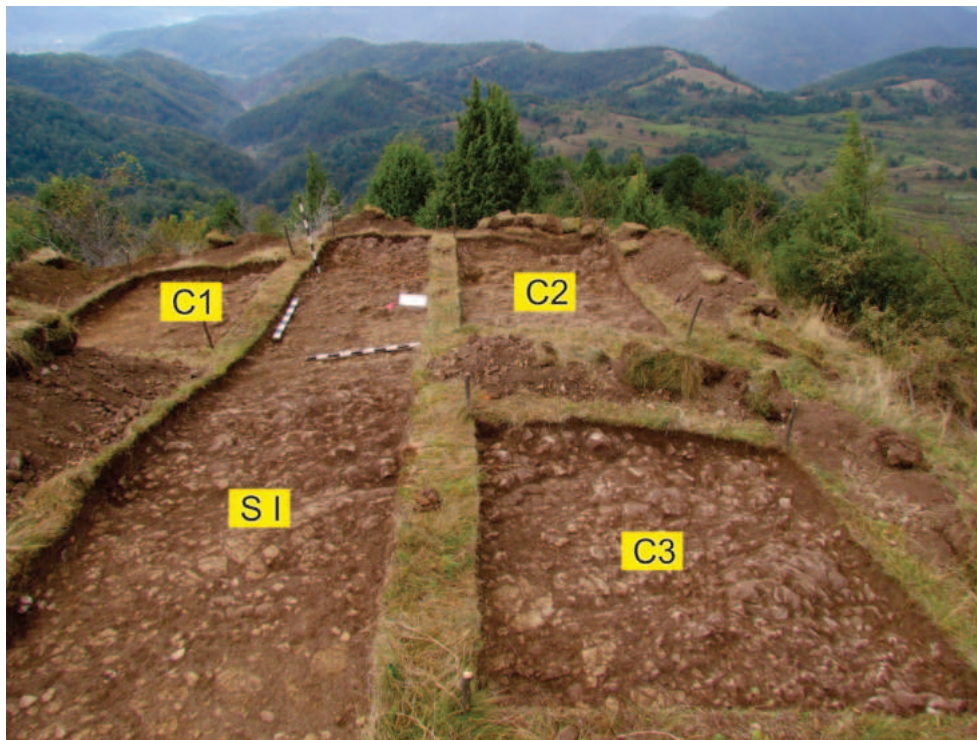

Fig. 6. Șesuri – Dealul Păstaia: amplasamentul unităților de cercetare S I și C 1 – C 3. / Fig. 6. Șesuri – Dealul Păstaia: the location of the archaeological research units S I and C 1 – C 3.

Pe cel de-al doilea vârf al dealului, cel sudic, la marginea superioară a șanțului menționat anterior, a fost trasat un sondaj de control stratigrafic (C IV) cu dimensiunile de 1,5 × 1 m (fig. 7; pl. I).

Fig. 7. Șesuri – Dealul Păstaia: sondajul C IV amplasat pe vârful sudic al înălțimii. / Fig. 7. Șesuri – Dealul Păstaia: C IV survey, located on the southern peak of the height.

Stratigrafia. Stratigrafia locuirii de pe *Dealul Păstaia*, relevată în urma cercetării arheologice este următoarea (pl. II):

- sol vegetal cu o grosime de 10 cm (0-0,10 m);
- strat de depunere (în interiorul complexului arheologic) cu grosime maximă de 30 cm (-0,10-0,40 m); în afara complexului arheologic cercetat, stratul de cultură este foarte subțire, reprezentat de fragmente ceramice care apar sporadic, sau lipsește;
- sterilul arheologic, în afara complexului arheologic, apare imediat sub stratul vegetal și este reprezentat de roca locală alterată.

Complexul arheologic. Așa cum am menționat, în cadrul secțiunii S I, orientată NV – SE, amplasată pe vârful înălțimii, a fost descoperit un complex arheologic (Cx 1). Suprafața amenajării este de circa 6 m². Numeroasele bucăți de chirpici recuperate indică faptul că este vorba despre o locuință de suprafață de tip colibă, cu pereții din nuiete împletite și lipiți cu lut (fig. 8)¹.

Datele rezultate în urma săpăturii ilustrează câteva elemente specifice privind amenajarea acestei structuri de locuire, precum și aspecte legate de traiul și ocupațiile locuitorilor ei. Coliba a fost edificată pe un mic platou natural, după o nivelare prealabilă a zonei. În partea dinspre nord, terasa rezultată a fost consolidată prin construirea unei platforme de bolovani (fig. 8)².

Fig. 8. Șesuri – *Dealul Păstaia*: complexul Cx 1 și modul de amenajare a platoului. / Fig. 8. Șesuri – *Dealul Păstaia*: the Cx 1 complex and the arrangement of the upper plateau.

¹ Acest tip de adăpost este atestat în întreg arealul culturii Coțofeni și în toate fazele de evoluție cf. Roman 1976, p. 15; Ciugudean 2000, p. 18–19. O descriere detaliată și o analiză a acestui tip de descoperiri s-a făcut pentru zona Văii Sebeșului, cf. Popa 2012, p. 49, 100–101, 115–116.

² Un mod asemănător de amenajare a terasei este consemnat la Poiana Ampoiului, cf. Ciugudean 2000, p. 19, pl. 139.

Planul construcției are o formă neregulată, dar orientarea locuinței pare să fie NE – SV. În partea estică a acesteia a fost identificată o alveolare care ar putea fi o groapă de stâlp, iar în extremitatea sud-estică au fost găsite bucăți sparte dintr-o vatră de foc fățuită (fig. 9, 10).

Materialul arheologic. Din inventarul locuinței menționăm o mare cantitate de chirpici cu urme de nuielă, ceramică, dar și unelte din piatră (pl. III–VI). Lângă vatra locuinței a fost găsită, *in situ*, o râșniță primitivă (pl. VI/5), și tot în interiorul complexului a fost descoperit un fragment dintr-o altă râșniță, reutilizată ca zdrobitor de cereale. Materiale arheologice au fost descoperite și în celelalte unități de săpătură, dar acestea se află în poziție stratigrafică secundară.

Fig. 9. Șesuri – Dealul Păstaia: detaliu cu vatra de foc fățuită din colibă. / Fig. 9. Șesuri – Dealul Păstaia: detail of the hearth in the hut.

Ceramica din locuință, precum și cea scursă pe pantă, recuperată din unitățile de sondaj stratigrafic, este fragmentară și, în bună parte, corodată. Suprafața majorității fragmentelor ceramice este foarte deteriorată din cauza calității pastei și a tratamentului termic insuficient, precum și din cauza expunerii la factorii de mediu.

Din punct de vedere al compoziției pastei, vasele din care provin fragmentele descoperite pot fi încadrate în categoriile fină și semifină. Din prima categorie fac parte vasele de dimensiuni mici – cești și boluri, iar din a doua categorie fac parte vasele de dimensiuni medii și mari – castroane, ulcioare, oale de diferite forme. Deși numărul fragmentelor recuperate este mare, s-a putut observa că acestea provin dintr-un număr redus de vase. Arderea vaselor s-a făcut în mediu oxidant, rezultând o culoare cărămizie sau galben-portocalie. Multe fragmente prezintă urme de ardere neuniformă sau de expunere secundară la foc.

Tipologia vaselor este puțin variată, limitată la câteva forme menite să deservescă nevoile curente ale unei locuiri sezoniere. Am putut constata prezența vaselor pentru păstrarea alimentelor/gătirea hranei, păstrarea lichidelor și, desigur, pentru servitul acestora.

Din cauza calității slabe a ceramicii și a expunerii la factorii de mediu, elementele de decor sunt abia vizibile, excepție făcând ornamentele în relief (pl. IV). Decorul vaselor s-a realizat prin adâncire în pasta moale, înainte de arderea vaselor. Prin incizii liniare sau prin linii realizate din împunsături succesive s-au obținut diferite motive ornamentale geometrice, care au acoperit corpul vaselor și, în unele cazuri, gâtul, exteriorul buzei și toarte. Au fost redată astfel hașuri oblice, întretăiate (pl. IV), benzi verticale umplute cu linii oblice, benzi în formă de „v”, umplute cu linii (pl. III) și motivul „schelet de pește” (pl. V). În unele cazuri, exteriorul buzei a fost decorat cu șiruri paralele de incizii scurte, verticale (pl. IV – V).

Starea fragmentară a ceramicii face dificilă identificarea tuturor tipurilor de vase și a elementelor de decor asociate, dar cu un anumit grad de incertitudine putem indica, după forma, dimensiunile și decorul elementelor caracteristice (funduri, pereți și buze), câteva categorii de recipiente. Așadar, în cadrul locuirii de la Șesuri au fost utilizate următoarele tipuri de vase³:

- Ulcioare sau amfore (identificarea tipologică nu s-a putut realiza precis din cauza lipsei fragmentelor de la gura vaselor) – părți ce provin din două asemenea recipiente de mari dimensiuni, după profilul pereților și decorul caracteristic, respectiv benzi verticale late, umplute cu linii oblice paralele sau tot astfel de benzi, între care sunt intercalate benzi similare, cu înclinație alternativă, formând motive în „V” (pl. III) și fragmente din două toarte late, decorate (pl. III/2);

- Oale cu două toarte – fragmente de la gura vaselor și din pereți ce provin de la două sau trei exemplare; la unul, toarta, din care s-au păstrat doar capetele, era prinsă pe buza vasului (pl. III/1);

- Vase „borcan” și vase „de bucătărie” – câteva fragmente de buze și pereți fac parte din astfel de vase, patru sau cinci la număr, încadrate tipologic mai mult pe baza decorului în relief, aflat pe exteriorul buzelor și imediat sub acestea, de tip „potcoavă” sau proeminențe alungite, unele cu impresiuni alveolate, cât și de inciziile liniare sub forma triunghiurilor îngropate sau în motivul brăduțului (pl. IV);

- Castroane – puținele fragmente identificate provin din marginea vaselor și indică tipul tronconic, cu buza rotunjită sau teșită spre interior, iar exteriorul este decorat cu două șiruri suprapuse de impresiuni verticale (pl. V/2);

- Căni – trei sau patru fragmente de buze provin din tot atâtea căni, precum și un număr similar de fragmente din pereți, decorate cu motive ornamentale realizate din împunsături succesive (pl. V/4);

- Cești – din această categorie face parte singurul vas întregibil, respectiv o mică ceașcă cu corpul globular, cu buza oblică și toarta supraînălțată; deși o parte din buză și toarta lipsesc, forma vasului a putut fi reconstituită pe baza analogiilor. Ceașca a fost decorată doar pe umăr, cu un șir de liniuțe verticale, paralele, realizate din fine împunsături succesive (pl. VI/1). Pe lângă acest exemplar, au mai fost identificate alte patru fragmente de cești, provenind din zona gurii și a corpului recipientelor, precum și partea inferioară a unei toarte, decorată tot în tehnica împunsăturilor succesive (pl. V/3).

Din categoria produselor ceramice au mai fost descoperite două fusaiole și un „cățel de vatră”. Fusaiola întregă are formă biconvexă, iar cea fragmentară avea o formă ușor conică (pl. VI/2). „Cățelul de vatră” are forma unui trunchi de piramidă, dar îi lipsește partea superioară (pl. VI/3).

Tipurile de vase expuse mai sus, cu decorurile asociate, au fost descoperite și în alte situri de înălțime ale culturii Coțofeni. Bune analogii putem găsi în zonă, în cadrul descoperirilor de la Bretea Mureșană – *Măgura Sârbilor*⁴ sau, mai departe, la Răchita – *Vârful Zăpozi*⁵. Cele două situri ne furnizează analogii și pentru cele două fusaiole⁶.

Câteva fragmente ceramice au fost descoperite și în casele C I – C III amplasate pe micile terase naturale de sub vârful nordic al dealului. Acestea se află însă în poziție secundară, fiind scurse de pe vârful

³ Am utilizat tipologia elaborată de Cristian I. Popa, cf. Popa 2012, p. 52–63.

⁴ Rotea 1981, p. 20–22, pl. I, VI, IX.

⁵ Popa 2012, p. 52–63, pl. 1–4, 7–12, 19–32.

⁶ Rotea et alii 2010, p. 36–37, fig. 1; Popa 2012, p. 91, pl. 83/1.

dealului. Un fragment ceramic a fost descoperit și în caseta C IV, amplasată pe vârful sudic al dealului, dar credem că acesta poate fi atribuit aceleiași locuiri.

Utilajul litic descoperit în cadrul locuirii preistorice de la Șesuri surprinde, mai ales, prin sărăcia materialului. Observațiile macroscopice sau cu ajutorul lupei geologice asupra materialului litic demonstrează orientarea comunității Coțofeni spre utilizarea rocilor din proximitatea sitului⁷. Pentru uneltele din piatră cioplită remarcăm utilizarea jaspului și a silicolitului, cele mai reprezentative piese din complexul arheologic aparținând categoriei deșeurilor tehnologice, cum ar fi cazul unui galet epuizat, cu urme de ardere (de la incendierea locuinței?) (pl. VI/6), și a unor așchii (pl. VI/4–5). Posibil legate de prelucrarea uneltelor din piatră sau având o cu totul altă utilitate sunt și două percutoare din jasp (pl. VI/7). O piesă litică de mici dimensiuni, descoperită în compleul Cx 1, diferită ca aspect de roca locală, nu a furnizat, în urma analizei geologice, informații despre utilitatea sa (pl. VI/9).

În timpul cercetărilor, lângă vatra complexului de tip locuință, a fost identificată o râșniță din microdiorit cuarțifer care, prin poziția ei, ne oferă indicii cu privire la locul acestei unelte în cadrul colibeii coțofeniene, obiectul în cauză fiind surprins arheologic *in situ* (pl. VI/8). Alături de râșniță menționăm și un frecător confecționat din microdiorit cuarțifer, folosit la mărunțirea cerealelor. Din observațiile întreprinse asupra uneltei rezultă că a fost reutilizat un obiect mai vechi, mai exact o râșniță, care din cauza stării de fragmentare a fost întrebuințată într-un alt mod, respectiv sub forma unui frecător/zdrobitor al cerealelor.

Considerații istorice. Având în vedere conformația terenului, respectiv spațiul extrem de restrâns care se preta pentru amenajarea unor structuri de habitat (circa 35 m² pe vârf, la care se adaugă micile terase naturale inferioare), precum și amplasarea unităților de săpătură, devine evident faptul că locuința de tip colibă descoperită este singurul complex arheologic existent pe acest vârf de deal. Prin urmare, putem considera că locuirea a fost cercetată exhaustiv (fig. 10).

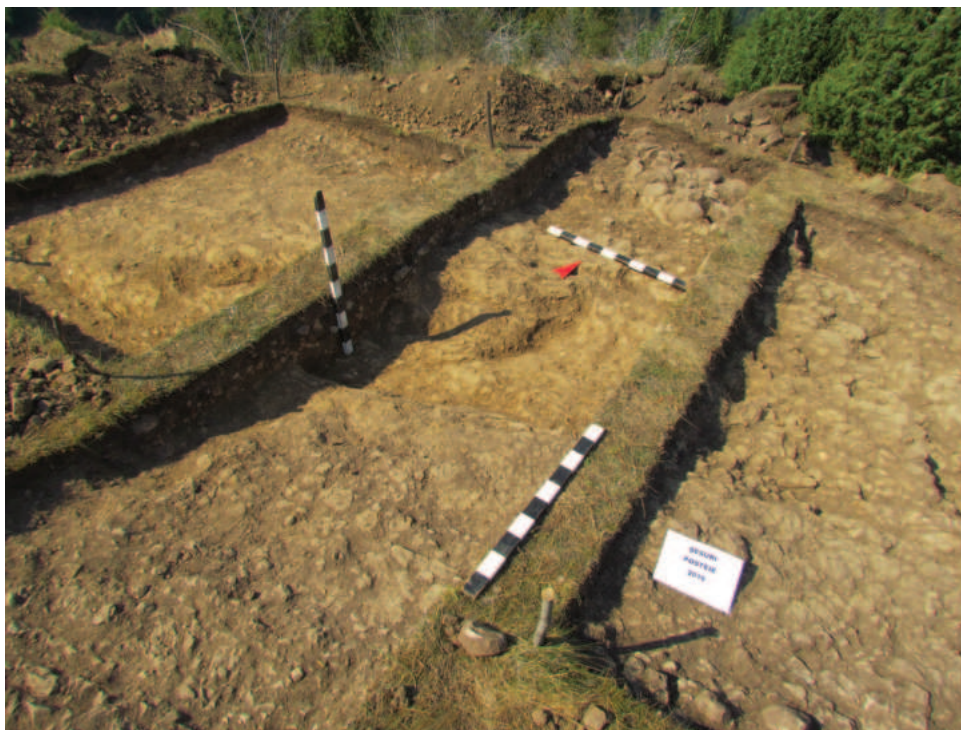

Fig. 10. Șesuri – Dealul Păstaia: complexul arheologic Cx 1 după golire. / Fig. 10. Șesuri – Dealul Păstaia: the archaeological complex Cx 1 after excavation.

⁷ O serie de informații de natură geologică privind arealul de locuire Coțofeni din zona Rovina-Șesuri, precum și identificarea și analiza materiei prime din care au rezultat piesele litice, ne-au fost furnizate cu generozitate de geologii dr. Sorin Halga și Dorin Groza, cărora le mulțumim și pe această cale.

Locuirea preistorică de la Șesuri se caracterizează prin câteva aspecte. Existența solitară a acestei construcții, într-o poziție dominantă, extrem de expusă factorilor de mediu, sugerează faptul că avem de-a face cu o locuire sezonieră⁸. Coliba putea adăposti doar un mic grup de oameni, posibil o familie, desprinsă temporar dintr-o comunitate mai mare.

Este greu de spus ce fel de activități desfășurau acești oameni, dar având în vedere mediul înconjurător, putem presupune că se ocupau cu îndeletniciri tradiționale, precum agricultura și păstoritul. În același timp, probabil, practicau și vânătoarea, culesul sau exploatarea altor resurse din zonă⁹. Apa necesară traiului putea fi procurată fie de la un puternic izvor, activ și în prezent, aflat în văiuga de pe latura vestică a dealului, fie din pâraiele cu debit permanent care drenează terenurile de la est (fig. 11–12).

Fig. 11. Șesuri – Dealul Păstaia: vedere spre sat. / Fig. 11. Șesuri – Dealul Păstaia: view of the village.

Datele arheologice indică, în cadrul comunităților Coțofeni, în afara așezărilor mari, posibile centre tribale¹⁰, existența unor așezări stabile care cuprind câteva zeci de indivizi și un număr de câteva locuințe. În jurul acestora iau naștere locuiri mai mici, cu caracter sezonier, care cuprind câțiva indivizi, poate agregați pe criterii familiale. Aceste mici grupuri umane ocupă un spațiu restrâns, locuind adesea în structuri constructive improvizate de tipul colibelor, în peșteri sau adăposturi sub stâncă (*abri*). Aceste „avanposturi”, după cum le numește C. I. Popa¹¹, constituite din agricultori, păstori și vânători-culegători au rolul de a exploata resursele naturale dintr-un anume spațiu, pentru a aproviziona așezarea-mamă

⁸ Despre habitatul comunităților Coțofeni pe valea Sebeșului, într-un areal asemănător celui de la Șesuri, vezi la Popa 2012, p. 185–190.

⁹ Mai pe larg despre economia și strategiile de subzistență ale comunităților Coțofeni vezi la Ciugudean 2000, p. 19–21; Popa 2012, p. 189–197.

¹⁰ Rișcuța, Țuțuiianu 2003, p. 64–65.

¹¹ Popa 2012, p. 201.

cu diverse bunuri și de a colecta rezerve de hrană pentru depășirea sezonului rece, perioadă în care toți membrii comunității locuiesc în așezarea principală. Locuirile Coțofeni de acest tip sunt expresia unui model socio-economic de tip autarhic, dar care nu exclude contactele pe spații mai largi, fără de care nu s-ar putea explica aspectul relativ unitar al ceramicii coțofeniene pe cuprinsul ariei sale de răspândire.

Râșnița și zdrobitorul descoperite în cadrul complexului de locuire indică faptul că cerealele făceau parte din dieta acestor oameni. Desigur, cultivarea plantelor nu poate fi luată în calcul pentru relieful accidentat din proximitate, dar zona colinară de la baza estică a dealului oferea mari suprafețe propice pentru agricultură (fig. 11).

Principala ocupație a comunităților Coțofeni pare să fi fost însă păstoritul, practicat în forma păstoritului sedentar pendulant¹². Acesta nu implică o deplasare pe spații mari și pentru perioade lungi, precum păstoritul transhumant. Dimpotrivă, păstoritul pendulant nu reprezintă o separare spațio-temporală față de comunitate, ci permite contacte frecvente cu așezarea de bază.

Locuirea de la Șesuri – *Dealul Păstaia*, prin structură, modul de amplasare și organizare a spațiului și prin caracteristicile arealului înconjurător, ilustrează fidel habitatul comunităților care practicau păstoritul pendulant. Vara, pășunile montane ale Apusenilor puteau oferi o hrană bogată pentru creșterea bovinelor și ovicaprinelor. Toamna, păstorii și turmele coborau din aceste lăcașuri sezoniere, iernând în așezările de bază, amplasate pe văi sau la șes¹³. Această formă de creștere a animalelor este potrivită pentru comunitățile umane nu prea mari, cantonate într-un spațiu cu resurse limitate. Produsele obținute nu sunt destinate schimbului, ci sunt utilizate și consumate în comunitate.

Un argument suplimentar pentru practicarea păstoritului este și prezența celor două fusaiole în inventarul complexului Cx 1. Torsul este o îndeletnicire a comunităților care se ocupă cu exploatarea animalelor și a resurselor oferite de acestea.

Fig. 12. Șesuri – *Dealul Păstaia*: adăpost sezonier pentru păstori și izvor în văiuga de pe latura vestică a înălțimii. / Fig. 12. Șesuri – *Dealul Păstaia*: shepherd seasonal shelter and spring in the valley on the western side of the height.

¹² Popa 2012, p. 201–203.

¹³ O reconstituire plastică a păstoritului practicat pe valea Ampoiului, la Zlatna – *Colțul lui Blaj*, foarte asemănătoare situației constatate arheologic la Șesuri, vezi la Lipovan 1983, p. 36.

În egală măsură, locuitorii sălașului puteau practica și culesul sau vânătoarea. Lipsa resturilor osteologice din cadrul complexului cercetat poate avea mai multe cauze. Studiile au arătat că sacrificarea animalelor domestice pentru consum nu era foarte răspândită, acestea fiind crescute, mai ales, pentru obținerea produselor secundare: lapte, lână, piei¹⁴. Lipsesc însă și resturile de suine (acestea nu oferă produse secundare, fiind crescute doar pentru carne) sau de animale sălbatice, precum și orice unelte din os sau corn. Printre posibilele cauze menționăm aciditatea solului, care ar fi putut „topi” oasele, sau remanierea periodică a resturilor menajere din locuință, prilej cu care acestea ar fi fost aruncate pe versanții dealului. Alminteri, este greu de presupus că din dieta acestor comunități lipsesc cu desăvârșire proteinele de origine animală, altele decât produsele lactate.

Consemnăm și faptul că locuirea de la Șesuri este plasată într-o zonă cu bogate resurse minerale, respectiv minereuri cuprifere și auro-argentifere. Șanțul menționat anterior, amplasat perpendicular pe muchia vârfului sudic al dealului, ar putea să reprezinte rezultatul unor prospecțiuni în căutare de minerale utile. Totuși, această tranșee nu a fost cercetată arheologic, iar fragmentul ceramic Coțofeni descoperit în sondajul C IV, amplasat în apropiere, nu reprezintă o dovadă că șanțul datează din aceeași perioadă¹⁵. Având în vedere numeroasele exploatări și prospecțiuni miniere realizate în perioada modernă, dar mai ales în perioada comunistă, nu excludem posibilitatea ca această intervenție în sol să fie de dată recentă (fig. 2, 13).

Fig. 13. Șesuri – Dealul Păstaia: șanțul amplasat perpendicular pe muchia vârfului sudic. / Fig. 13. Șesuri – Dealul Păstaia: the perpendicular ditch placed to the edge of the southern peak.

¹⁴ Popa 2012, p. 191–193.

¹⁵ Datele furnizate de geologii din cadrul proiectului minier Rovina indică faptul că, în imediata vecinătate a locuirii Coțofeni de pe Dealul Păstaia, nu există substanțe minerale utile care să poată fi exploatare.

Din complexul arheologic de la Șesuri lipsesc orice dovezi ale unor activități legate de minerit și metalurgie. Rășnița găsită *in situ* și zdrobitorul ar putea fi puse în legătură cu prelucrarea minereului, dar în cuprinsul locuinței nu au fost identificate minerale care ar îndreptății o astfel de concluzie. De altfel, prelucrarea minereului, care s-ar fi făcut prin pisarea și apoi flotarea rocii, necesita și o mare cantitate de apă¹⁶. De aceea, mai potrivit ar fi fost transportul minereului și prelucrarea sa în apropierea unei surse de apă și nu invers.

Dovezile cu privire la practicarea mineritului la acest orizont cultural-cronologic sunt puține și, mai degrabă, circumstanțiale decât directe¹⁷. Probabil că cea mai mare cantitate de metal utilizat în această perioadă provine din spălarea sedimentelor din albiile râurilor¹⁸.

O dovadă a practicării mineritului preistoric în subteran ar putea fi ciocanul de minerit de la Căraciu, găsit însă într-o galerie minieră mult mai nouă (!?)¹⁹. Cele mai apropiate descoperiri arheologice cu care ar putea fi pus în legătură sunt statuile-menhir din arealul Baia de Criș – Țebea și așezarea Coțofeni III și Șoimuș de la Țebea – *Ruști*²⁰. În lipsa altor date, asocierea este însă doar una ipotetică, iar situația este similară și pentru alte descoperiri aparținând culturii Coțofeni²¹.

Locuirea de la Șesuri se alătură siturilor de tip Coțofeni descoperite în acest areal. În perioada finală a Eneoliticului, etapă în care se încadrează și această descoperire, consemnăm pentru Depresiunea Bradului dovezile celei mai intense locuiri preistorice. Se pare că zona a oferit purtătorilor culturii Coțofeni condiții prielnice de viață. În faza a II-a de evoluție asistăm la o extindere a ariei de ocupare umană, comunitățile Coțofeni începând să locuiască și în zone mai înalte, pentru ca în faza următoare așezările să fie amplasate cu precădere pe înălțimi. Dintre locuirile sigure atestate în bazinul superior al Crișului Alb, enumerăm pe cele de la Crișcior (Ruda), Buceș-Vulcan, Mihăileni, Podele (Dealul Mare), Ribicioara, Șteia, Țebea²².

Cea mai apropiată așezare Coțofeni de locuirea de la Șesuri, este cea de la Crișcior – *Cireșata* (circa 3 km în linie dreaptă). Așezarea, plasată pe conul vulcanic numit *Cireșata*, a fost puternic expusă la acțiunea factorilor de mediu. Situl nu a fost cercetat intruziv, materialul arheologic fiind colectat, mai ales, de pe pantele dealului. Locuirea a fost atribuită fazei a II-a a culturii²³, iar analiza materialelor arheologice prelevate din sit dovedește într-adevăr prezența elementelor timpurii²⁴. Faptul este confirmat și de

¹⁶ Această zonă este cunoscută pentru bogăția zăcămintelor aurifere filoniene, cf. Rădulescu, Dimitrescu 1966, p. 46–49. Metoda cea mai simplă de extragere este zdrobirea minereului și spălarea materialului rezultat.

¹⁷ Câteva observații în acest sens, vezi la Wollmann, Ciugudean 2005, p. 97; Boroffka 2006; mai nou, despre practicarea mineritului și a metalurgiei incipiente la orizontul Coțofeni vezi la Băjenaru, Hortopan 2021, p. 13–16.

¹⁸ Pe lângă această metodă de procurare a metalelor, H. Ciugudean presupune că „la orizontul cronologic reprezentat de cultura Coțofeni se depășise treapta de prelucrare a cuprului nativ, trecându-se la extragerea sa din minereuri complexe”, cf. Ciugudean 2000, p. 33.

¹⁹ Wollmann 1996, p. 24, 133, pl. XXVII/1 (cu bibliografia mai veche; se vorbește despre două ciocane, dar nu există date suplimentare despre cea de-a doua piesă); Wollmann, Ciugudean 2005, p. 96, pl. II/1; Schuster 1998, p. 127, nota 1; Boroffka 2006, p. 74, fig. 3/1. Ciocanul descoperit în mina Musariu (Boroffka 2006, p. 74, fig. 3/5, cu bibliografia mai veche), aflat la Muzeul Aurului din Brad, este din fier, deci poate fi luat în considerare ca dovadă a practicării mineritului preistoric doar pentru prima epocă a fierului. Credem însă că este mai nou, probabil roman.

²⁰ Rîșcuța 2001, p. 156–157.

²¹ Menționăm o situație oarecum asemănătoare în legătură cu galeriile miniere cunoscute la Răchita (jud. Alba), situate nu prea departe de așezările Coțofeni cercetate în zonă. N. Boroffka consideră lucrările miniere subterane ca fiind preistorice, cf. Boroffka 2006, p. 75, fig. 2/7; 3/8–9. După o analiză atentă a datelor existente, C. I. Popa crede că galeriile sunt mult mai noi și le atribuie epocii romane, cf. Popa 2012, p. 213–220.

²² Andrițoiu 1978, p. 67–69, nr. 23, 55, 68; Andrițoiu 1979, p. 26, nr. 29; Andrițoiu 1986–1987, p. 608–609; Rîșcuța 1995–1996, p. 272–275. Folosim acest prilej pentru a face unele îndreptări necesare. Astfel, așezarea de tip Coțofeni semnalată de I. Andrițoiu la Ruda (or. Brad) – *Cireșata* (Andrițoiu 1979, p. 26, nr. 29), se află, de fapt, în hotarul localității Crișcior (com. Crișcior). De asemenea, așezarea menționată la Dealul Mare (com. Vălișoara) – *Vârful Steanului* (Rîșcuța 2002, p. 25; Rîșcuța 2013, p. 60) aparține administrativ-teritorial de satul Podele (com. Luncoiu de Jos).

²³ Andrițoiu 1992, p. 18.

²⁴ Rîșcuța 1995–1996, p. 274, pl. III/1–15.

sesizarea unor influențe Baden²⁵, cultură a cărei evoluție în fazele „clasice” a fost sincronizată cu Coțofeni I-II²⁶. Unele elemente ale culturii materiale, precum și datările C14 indică posibilitatea extinderii acestui sincronism și în faza a III-a a culturii Coțofeni²⁷. În cronologie absolută descoperirile de la Crișcior – *Cireșata* pot fi datate în ultima treime a mileniului IV î.Chr.

În zona București-Rovina-Șesuri nu cunoaștem o locuire „de vale” aparținând culturii Coțofeni, singura așezare de acest fel din zonă fiind cea de la Mihăileni, pe Crișul Alb (circa 9,6 km în linie dreaptă față de cea de la Șesuri). Amplasarea sa indică faptul că, așa cum sublinia și autorul cercetării, comunitățile Eneoliticului final „care practicau creșterea animalelor și cultivarea primitivă a pământului, locuiau nu numai înălțimile ce străjuiesc cursul Crișului Alb, ci și terasele ce se întindeau de-a lungul râului”²⁸. Menționarea decorului cu împunsături succesive de pe fragmentele ceramice descoperite indică apartenența descoperirii la faza a III-a de evoluție a culturii Coțofeni, încadrare identică locuirii de la Șesuri – *Dealul Păstaia*.

O altă așezare Coțofeni din zonă a fost parțial distrusă recent printr-o intervenție mecanizată de amenajare a unui drum de acces spre vârful *Dealului Cornățel* (665 m) (fig. 14). Din punct de vedere administrativ-teritorial, această înălțime aparține localității Rovina (com. București).

Fig. 14. Șesuri – *Dealul Păstaia*: vedere spre Rovina – *Dealul Cornățel*, în fundal *Muntele Vulcan*. / Fig. 14. Șesuri – *Dealul Păstaia*: view towards Rovina – *Dealul Cornățel*, *Mount Vulcan* in the background.

Deși conformația *Dealului Cornățel* indica posibilitatea existenței unei locuiri Coțofeni, cercetările de teren pe care le-am efectuat anterior, inclusiv în cadrul proiectului minier de la Rovina, nu au furnizat

²⁵ Andrițoiu 1979, p. 26, pl. IV/18; Andrițoiu 1992, p. 18; Popa 2012, p. 163.

²⁶ Horváth, Svingor 2015, p. 33–39, fig. 5/1, 7/1.

²⁷ Popa 2012, p. 223; Horváth, Svingor 2015, p. 44–45, fig. 7/2.

²⁸ Andrițoiu 1986–1987, p. 608.

nici un fel de indicii în acest sens²⁹. Intervenția antropică recentă a dus la descoperirea, pe versantul nordic al dealului, imediat sub vârf, a unei locuiri preistorice. Din solul răvășit au fost colectate numeroase fragmente ceramice, bucăți de chirpici și obiecte din piatră. Dintre acestea din urmă remarcăm o râșniță primitivă, fragmentară. În profilul rezultat în urma lucrărilor mecanizate s-au putut observa resturi ale unei amenajări de locuire, posibil o colibă, precum și ale unei vetre de foc fățuite. Formele și decorul ceramicii indică apartenența acestei locuiri la cultura Coțofeni, faza a III-a, dar există câteva fragmente ceramice care sugerează că înălțimea a fost locuită și în bronzul timpuriu.

Semnălări mai vechi consemnau existența, în satul Rovina, a unor vestigii preistorice, atribuite însă neoliticului³⁰. În lipsa altor precizări, nu excludem posibilitatea ca aceste mențiuni să se refere tocmai la locuirea preistorică de pe *Cornățel*.

Având în vedere materialul arheologic descoperit, considerăm că cele două locuiri ar putea fi contemporane. Mai mult decât atât, așezarea de la Rovina este situată pe o înălțime sensibil egală cu locuirea de la Șesuri, iar între cele două situri există vizibilitate directă. Acest fapt ar fi putut facilita comunicarea între cele două puncte, chiar dacă între cele două înălțimi este o distanță, în linie dreaptă, de aproape 5 km. În acest context nu excludem posibilitatea ca și locuirea de pe *Cornățel* să aibă același rol cu cea de pe *Păstaia*, ambele fiind nuclee de locuire desprinse dintr-o comunitate mai mare, în vederea exploatării resurselor de pe o arie mai extinsă.

Concluzii. Cercetarea de la Șesuri – *Dealul Păstaia* documentează o locuire sezonieră, ilustrată de existența unei singure amenajări constructive, de tip colibă, cu pereți confecționați din nuielă împletite și lipiți cu lut. Locuința a avut și o vatră de foc fățuită. Au fost descoperite fragmente ceramice, fusaiole, o râșniță primitivă și alte câteva fragmente litice. Sărăcia și fragmentarea materialului arheologic sugerează faptul că amenajarea a fost golită de inventarul „valoros” înainte de a fi incendiată și abandonată.

Analiza materialelor descoperite indică plasarea acestui sit arheologic la nivelul Eneoliticului final și apartenența sa la Cultura Coțofeni. Tipologia și decorul ceramicii arată faptul că locuirea de la Șesuri se încadrează în faza IIIb de evoluție a acestei culturi și nu depășește această etapă. În cronologie absolută, descoperirea poate fi plasată la începutul mileniului III î.Chr.

Singurele așezări de tip Coțofeni din Depresiunea Bradului care au beneficiat de cercetări sistematice până în prezent sunt cele de la Țebea – *Ruști*³¹ și din *Peștera Prihodiște*³². De aceea, datele și materialele arheologice furnizate de cercetarea de la Șesuri – *Dealul Păstaia* contribuie substanțial la reconstituirea elementelor de habitat și a vieții cotidiene a locuitorilor acestei zone în vechime, dar și la precizarea unor aspecte privind evoluția cultural-cronologică a acestui areal din punct de vedere arheologic în preistorie.

BIBLIOGRAFIE

Andrițoiu 1978	I. Andrițoiu, <i>Descoperiri arheologice la Crăciunești (com. Băița, jud. Hunedoara)</i> , în: <i>Apulum</i> XVI, 1978, p. 55–71.
Andrițoiu 1979	I. Andrițoiu, <i>Contribuții la repertoriul arheologic al județului Hunedoara</i> , în: <i>Sargetia</i> XIV, 1979, p. 15 – 34.
Andrițoiu 1986–1987	I. Andrițoiu, <i>Satul Mihăileni (comuna Buceș) – studiu monografic</i> , în: <i>Sargetia</i> XX, 1986–1987, p. 607–610.
Andrițoiu 1992	I. Andrițoiu, <i>Civilizația tracilor din sud-vestul Transilvaniei în epoca bronzului</i> , Bibliotheca Thracologica II, București, 1992.

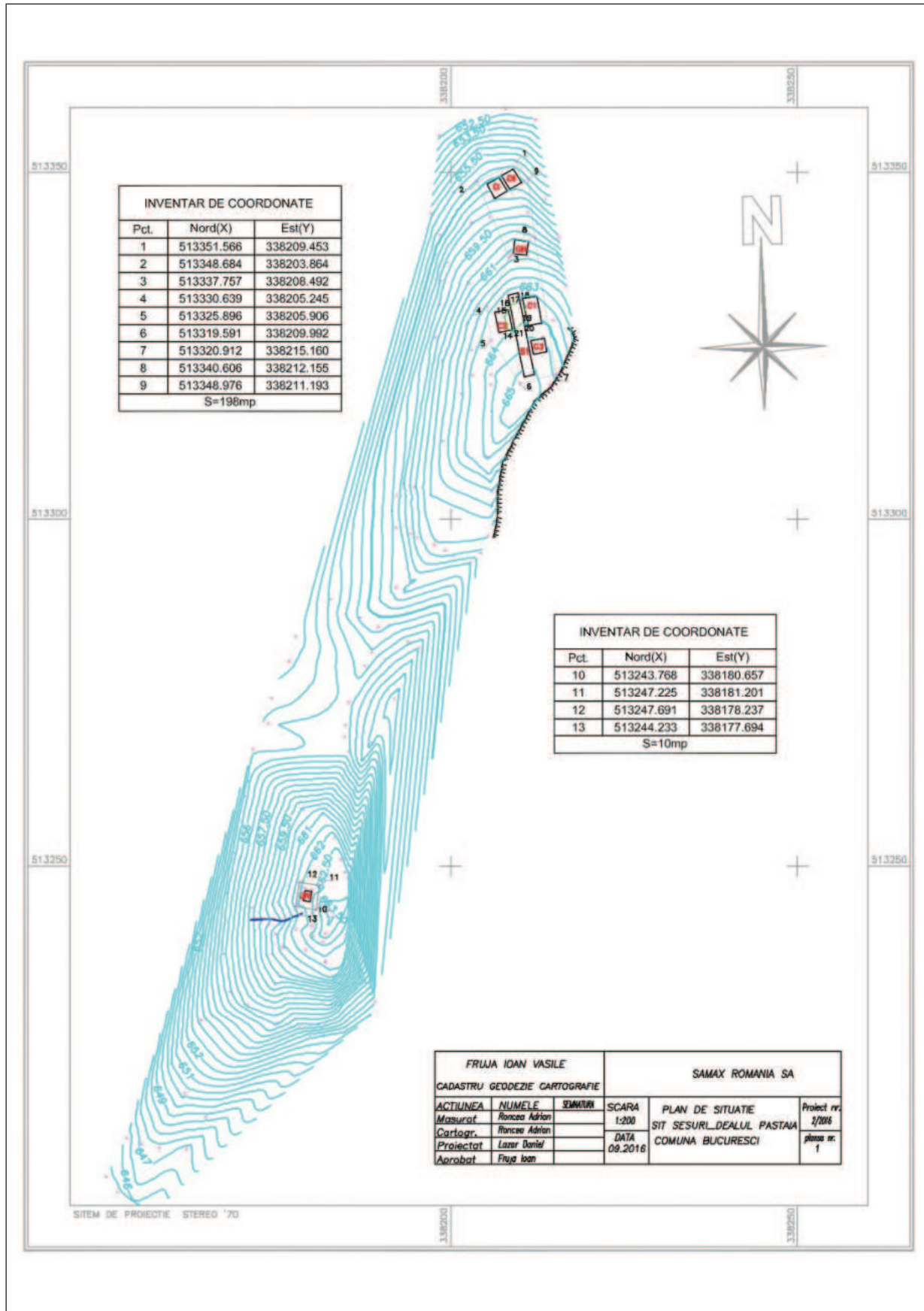
²⁹ Menționăm că această zonă se află în afara perimetrului minier propus spre exploatare.

³⁰ Roska 1942, p. 239; Maxim 1999, p. 179, nr. 826.

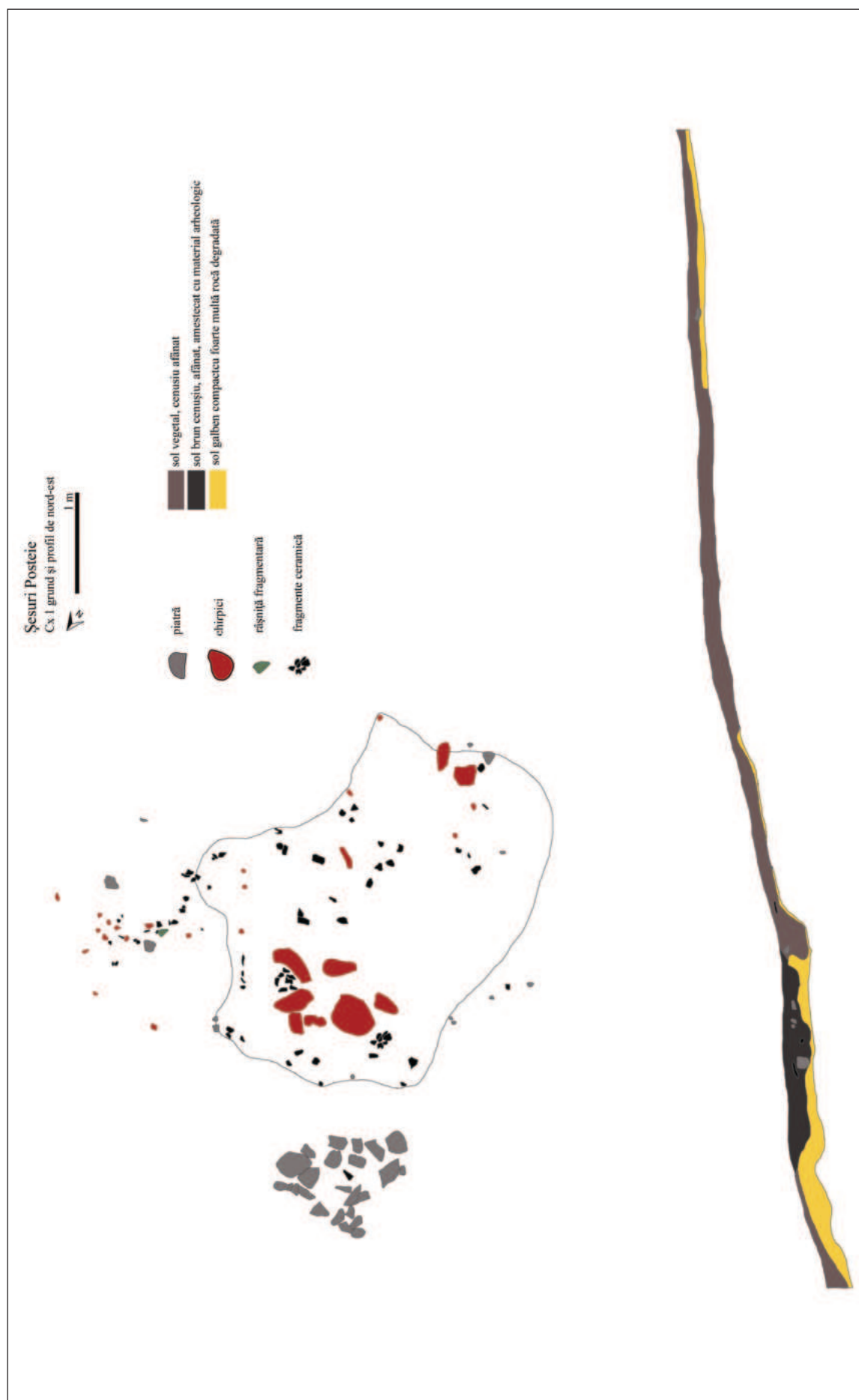
³¹ Harțușche 1969; Andrițoiu 1992, p. 13–14, 19, 126, nr. 111.

³² Rișcuța *et alii* 2012.

- Băjenaru, Hortopan 2021 R. Băjenaru, D. Hortopan, *Topoare plate din metal din epoca timpurie a bronzului descoperite recent în Oltenia și câteva observații cu privire la metalurgia cuprului în bazinul vestic al Dunării de Jos*, în: *Litua. Studii și Cercetări* XXIII, 2021, p. 5–28.
- Boroffka 2006 N. Boroffka, *Resursele minerale din România și stadiul actual al cercetărilor privind mineritul preistoric*, în: *Apulum* XLIII/1, p. 71–94.
- Ciugudean 2000 H. Ciugudean, *Eneoliticul final în Transilvania și Banat: Cultura Coțofeni*, BHAB XXVI, Timișoara, 2000.
- Hartuche 1969 N. Hartuche, *Cercetări arheologice la Brad (jud. Hunedoara)*, în: *ActaMNVI*, 1969, p. 439–449.
- Horváth, Svingor 2015 T. Horváth, É. Svingor, *The spatial and chronological distribution of the so-called “Baden culture”*, în: M. Nowak, A. Zastawny (eds.). *The Baden Culture around the Western Carpathians*, Kraków, 2015, p. 19–74.
- Lipovan 1983 I. T. Lipovan, *Așezările purtătorilor culturii Coțofeni din bazinul Ampoiului (II)*, în: *Apulum* XXI, 1983, p. 29–48.
- Maxim 1999 Z. Maxim, *Neo-Eneoliticul din Transilvania, Date arheologice și matematico-statistice*, BMN XIX, Cluj-Napoca, 1999.
- Popa 2012 C. I. Popa, *Contribuții la preistoria Văii Sebeșului (I). Locuirile Coțofeni din zona deluroasă*, BMS III, Alba Iulia, 2012.
- Rișcuța 1995–1996 C. Rișcuța, *Repertoriul arheologic al depresiunii Brad*, în: *Sargetia* XXVI/1, 1995–1996, p. 265–317.
- Rișcuța 2002 N. C. Rișcuța, *Așezări și locuințe în cadrul grupului cultural Șoimuș*, în: *Lucrările Simpozionului Național Cercetare și Istorie într-un nou mileniu, Galați 3–6 mai 2001*, Galați, 2002, p. 24–29.
- Rișcuța 2013 N. C. Rișcuța, *Manifestări ale bronzului timpuriu în Depresiunea Bradului*, în: *Sargetia*, S. N., IV (XL), 2013, p. 57–71.
- Rișcuța, Țuțuianu 2003 C. Rișcuța, D. C. Țuțuianu, *Câteva considerații privind habitatul, arhitectura și designul interior la comunitățile Coțofeni*, în: *Sargetia* XXXI, 2003, p. 61–68.
- Rișcuța et alii 2012 N. C. Rișcuța, M. Cosac, R. Pavel, *Cercetările arheologice din peștera Prihodiște (com. Vața de Jos, jud. Hunedoara) și câteva considerații privind etapa finală a culturii Coțofeni*, în: *Sargetia*, S. N., III (XXXIX), 2012, p. 59–89.
- Roska 1942 M. Roska, *Erdély régészeti repertórium I. Óskor*, Kolozsvár, 1942.
- Roman 1976 P. I. Roman, *Cultura Coțofeni*, BA XXVI, București, 1976.
- Rotea 1981 M. Rotea, *Cercetări arheologice la Bretea Mureșeană (județul Hunedoara)*, în: *Sargetia* XV, 1981, p. 19–34.
- Rotea et alii 2010 M. Rotea, M. Tecar, T. Tecar, *Piese arheologice provenind din situl Coțofeni de la Bretea Mureșeană – Măgura Sârbilor (jud. Hunedoara)*, în: I. Glodariu, G. Gheorghiu (ed.), *Studii de Istorie și Arheologie. Omagiu cercetătorului dr. Eugen Iaroslavschi*, Cluj-Napoca, 2010, p. 36–44.
- Schuster 1998 C. Schuster, *Despre un anumit tip de ciocan și ciocan-topor neperforat din piatră de pe teritoriul României*, în: *Thraco-Dacica* XIX, 1–2, 1998, p. 113–144.
- Wollmann 1996 V. Wollmann, *Mineritul metalifer, extragerea sării și carierele de piatră în Dacia romană*, BMN XIII, Cluj-Napoca, 1996.
- Wollmann, Ciugudean 2005 V. Wollmann, H. Ciugudean, *Noi cercetări privind mineritul antic în Transilvania. (I)*, în: *Apulum* XLII, 2005, p. 95–116.

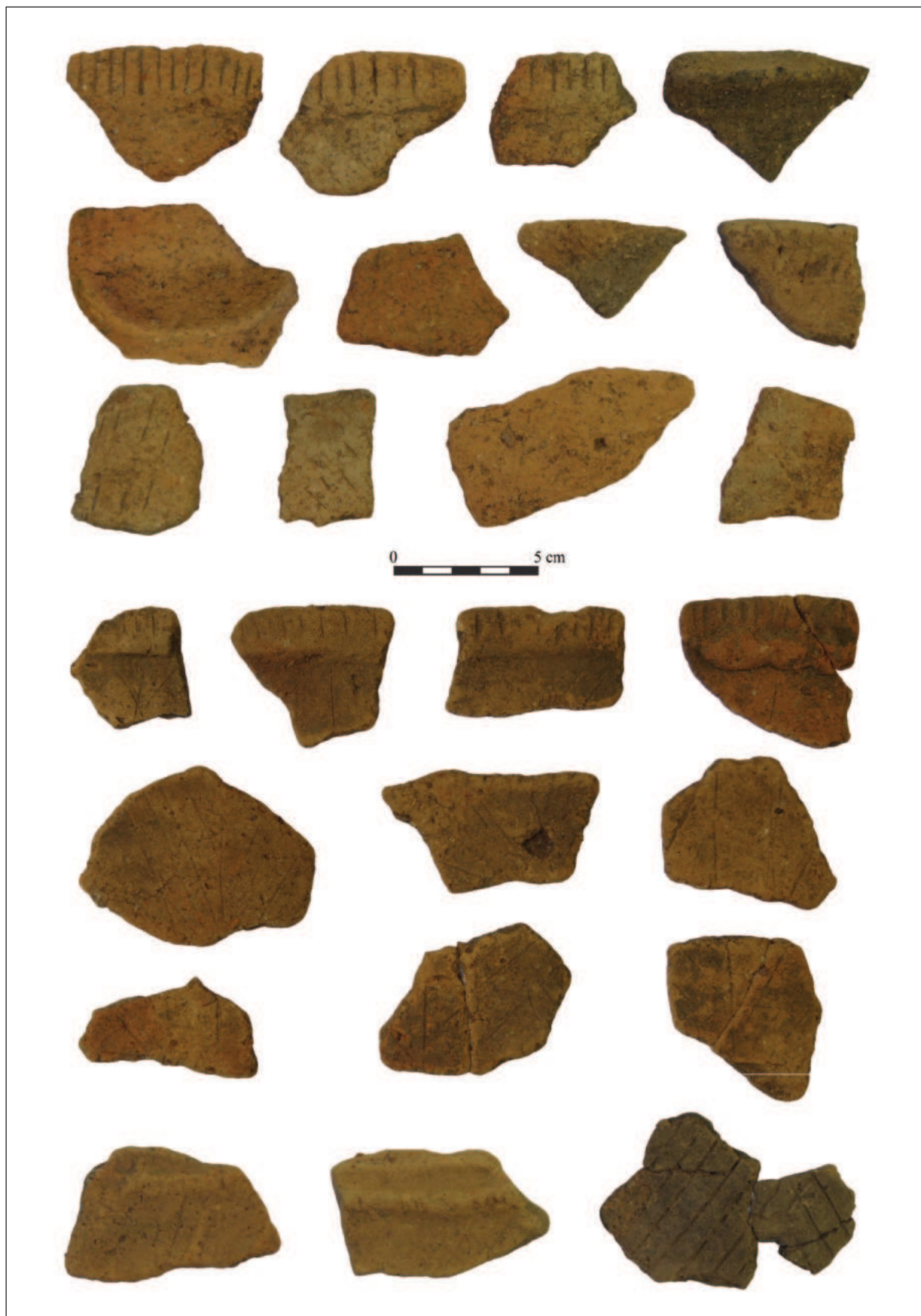
Pl. I. Șesuri – Dealul Păstaia: plan de situație cu amplasarea unităților de săpătură. /
Pl. I. Șesuri – Dealul Păstaia: situation plan with the excavation units.

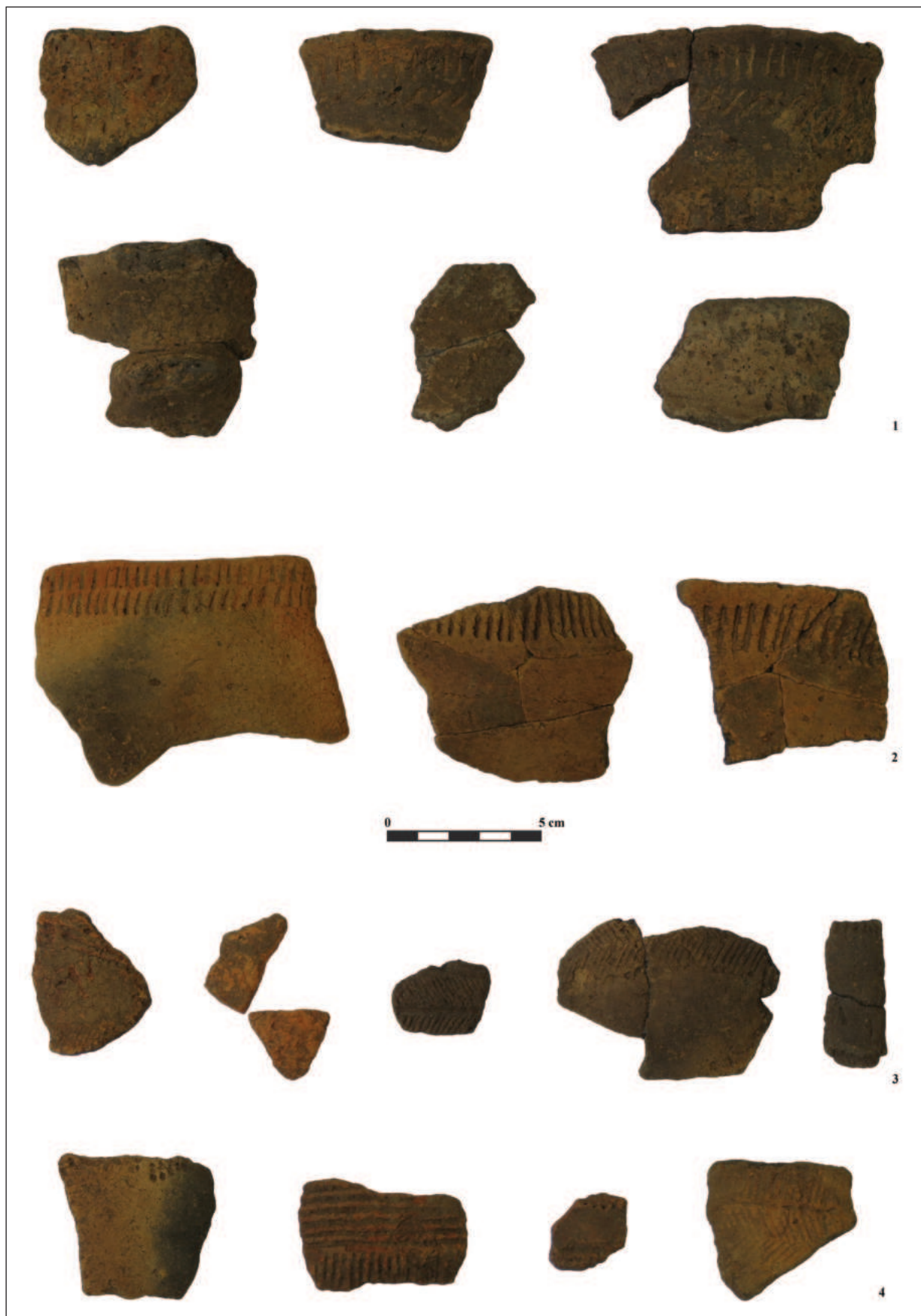
Pl. II. Șesuri – Dealul Păstăia: complexul Cx 1, grund și profil. / Pl. II. Șesuri – Dealul Păstăia: the Cx 1 complex, plan and profile.

Pl. III. Șesuri – Dealul Păstaia: ceramică din complexul Cx 1 (1–4). /
 Pl. III. Șesuri – Dealul Păstaia: pottery from the Cx 1 complex (1–4).

Pl. IV. Șesuri – Dealul Păstaia: ceramică din complexul Cx 1. / Pl. IV. Șesuri – Dealul Păstaia: pottery from the Cx 1 complex.

Pl. V. Șesuri – Dealul Păstaia: ceramică din complexul Cx 1 (1-4). /
 Pl. V. Șesuri – Dealul Păstaia: pottery from the Cx 1 complex (1-4).

Pl. VI. Șesuri – Dealul Păstaia: piese ceramice (1-3) și litice din complexul Cx 1 (4-9). /
 Pl. VI. Șesuri – Dealul Păstaia: pottery (1-3) and lithic pieces (4-9) from Cx 1 complex.

MIROS DE PÂINE CALDĂ. AȘA-ZISELE CUPTOARE MENAJERE ÎN DACIA INTRACARPATICĂ

DIANDRA-NATALIA PALL-BOTH*

SMELL OF WARM BREAD. THE SO-CALLED HOUSEHOLD OVENS IN INTRACARPATHIAN DACIA

REZUMAT: Alimentația în Dacia preromană este un subiect puțin abordat în literatura arheologică. Cu acest prilej, lucrarea de față abordează o secvență restrânsă dintr-o temă vastă. Obținerea pâinii presupune mai multe etape, care pot să fie distinse pe baza descoperirilor arheologice. Momentul final al procesului, anume coacerea pâinii, este ilustrat prin intermediul descoperirilor de cuptoare. Lucrarea de față definește structurile arheologice care pot să fie interpretate ca fiind cuptoare de pâine. Distribuția lor în aria intracarpatică în cadrul așezărilor dacice conturează o imagine coerentă asupra răspândirii și amplitudinii cu care se desfășura activitatea de coacere a pâinii în cadrul societății dacice.

CUVINTE-CHEIE: *cuptoare menajere; gospodărie; alimentație; pâine; daci.*

ABSTRACT: Pre-Roman Dacian diet is a rarely explored topic in archaeological literature. On this occasion, the present work addresses a narrow sequence within an exceptionally vast theme. The bread-making process involves multiple stages, distinguishable based on archaeological discoveries. The final moment of the process, namely the baking of bread, is illustrated through the findings of ovens. This work defines the archaeological structures that can be interpreted as bread ovens. Their distribution in the intracarpathian area within Dacian settlements outlines a coherent picture of the extent and spread of bread-baking activities in Dacian society.

KEYWORDS: *ovens; household; diet; bread; Dacians.*

Această lucrare își propune să analizeze cuptoarele menajere din Dacia intracarpatică. Dată fiind varietatea de instalații termice prezente în descoperirile arheologice în Dacia preromană, este utilă trecerea în revistă a fiecărei categorii și evidențierea particularităților fiecăreia. Tema face parte dintr-un studiu mai amplu care își propune să scoată în evidență procesul realizării pâinii în Dacia, pe baza descoperirilor arheologice. Așadar, un cuptor, în sens general, este o instalație destinată încălzirii unui spațiu în scopul producției termice, coacerii sau arderii unor materiale specifice. Vorbind despre instalațiile termice, este de remarcat faptul că din punct de vedere al destinației, al domeniului de utilizare, avem de a face cu instalații pentru ars ceramica, cuptoare pentru redus minereu de fier și așa-numitele cuptoare menajere.

Cuptoarele pentru ars ceramică sunt realizate din lut, au o structură formată din două camere distincte suprapuse în plan. Camera inferioară servește drept loc de ardere în timp ce camera superioară este destinată plasării obiectelor din ceramică ce urmează a fi arse, cu predilecție vase. Între cele două camere, se găsește o placă din lut cu forma unui grătar care permite transferul eficient al căldurii, contribuind astfel la procesul de coacere uniformă a ceramicii. Astfel de instalații au fost descoperite în numeroase locații, două dintre descoperirile reprezentative sunt: cuptorul descoperit la Deva¹, și cel descoperit la Panic².

* Institutul de Arheologie și Istoria Artei, Cluj-Napoca, România, e-mail: diandra.natalia@yahoo.ro

¹ Floca 1969, p. 20.

² Matei 1985, p. 248.

O altă categorie de cuptoare este formată din cele pentru redus minereul. În ceea ce privește modul de construcție a acestora, în general sunt adâncite în pământ. Pot avea forme variate, dar multe dintre ele au o structură în formă tronconică pentru a asigura o distribuție uniformă a căldurii. Dimensiunile cuptoarelor variază în funcție de cantitatea de minereu care se dorea a fi prelucrată³. O astfel de instalație industrială, documentată atent, a fost descoperită la Șercaia în anul 1976⁴, iar o alta la Doboșeni⁵.

Cuptoarele menajere, dedicate în principal coacerii pâinii, reprezintă al treilea tip de cuptoare prezent în descoperirile arheologice pe teritoriul cercetat. Din descrierea exemplarelor documentate de autorii cercetărilor rezultă că sunt realizate din lut, având în general o bază de piatră pe care sunt construite. Odată realizată baza cuptorului se amenajează vatra acestuia, materialul folosit fiind lutul. Elementul final al construcției cuptorului menajer este cupola, care este modelată sub forma unei structuri asemănătoare unui coș din nuiel emisferic, acoperit cu atenție cu un strat de lut pentru a asigura o izolație termică eficientă. Cupola are o deschizătură, numită și gură, care oferă accesul în interiorul cuptorului. Procesul de utilizare a cuptorului presupune câțiva pași, în primul rând în interiorul cuptorului se inițiază focul, iar după ce atinge temperatura potrivită, jarul și cenușa sunt înlăturate, iar alimentele sunt plasate în interior pentru coacere. O astfel de instalație a fost descoperită pe platoul cetății dacice de la Costești, la momentul publicării, în 1959, era primul cuptor de acest fel din Dacia preromană⁶. În același timp este cea mai mare structură de acest fel cunoscută de noi, în mediul dacic.

Informațiile relevante privind cuptoarele menajere au fost extrase din literatura arheologică și au fost analizate prin intermediul unei baze de date care ajută la distingerea unor serii de detalii ale tabloului general al temei cercetate. Într-un singur caz am avut în vedere o descoperire inedită, cea de la Ardeu (fig. 1)⁷.

Fig. 1. Cuptorul menajer de la Ardeu. / Fig. 1. The oven from Ardeu.

În cadrul investigației au fost avute în vedere instalațiile desemnate în literatură ca fiind: cuptoare menajere, cuptoare de pâine, cuptorașe sau doar cuptoare. Pentru analiza lor mai eficientă a fost realizată o baza de date, care oferă o imagine sintetică asupra datelor relevante privind facilitățile de acest fel din

³ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 22–23.

⁴ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 23.

⁵ Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 23.

⁶ Daicoviciu *et alii* 1959, p. 334.

⁷ Informațiile cu privire la acest cuptor provin din arhiva sitului și ne-au fost puse la dispoziție de responsabilul științific, domnul Iosif Ferencz.

așezările dacice. Fiecare înregistrare cuprinde numărul de ordine, denumirea cuptorului (modul în care a fost desemnat de autorii cercetărilor), locul descoperirii, contextul, descrierea, materialele de construcție, diametrul, grosimea pereților, vatra cuptorului, observații și surse bibliografice. Aceste informații constituie o bază solidă pentru studii comparate și interpretări.

În momentul actual cuprinde 27 de înregistrări de astfel de instalații descoperite în 10 (situri) din aria cercetată (fig.2). Este de remarcat faptul că 14 cuptoare au fost descoperite la Cugir și au fost semnalate într-o lucrare recentă⁸. Un aspect care trebuie luat în considerare atunci când discutăm despre descoperirile din cadrul așezării de la Cugir este acela că această așezare a evoluat pe parcursul a două faze de locuire, pentru faza 1 au fost cercetate 3 cuptoare menajere, iar pentru nivelul II de locuire 11. Nu se poate afirma cu certitudine dacă diferența cantitativă se datorează stadiului cercetării sau dacă numărul lor chiar a crescut în cea de-a doua etapă de locuire, așa cum pare să arate situația documentată, totuși este de remarcat prezența în număr mare a unor astfel de instalații, în raport cu alte situri.

Fig. 2. Distribuția spațială a instalațiilor identificate în spațiul cercetat. /
Fig. 2. The spatial distribution of the identified installations in the researched area.

Materialele utilizate pentru confecționarea cuptoarelor menajere constituie o listă relativ scurtă și anume lut, piatră sau și lut și piatră (fig. 3). Cel puțin într-unul dintre cazuri, la Ardeu, au fost surprinse găurile în care fuseseră fixate nuiile structurii care susținea bolta cuptorului.

În cadrul bazei de date cuptoarele care sunt confecționate doar din lut sunt în număr de 13, cele doar din piatră sunt în număr de 3, forma și funcționalitatea sunt neclare în cazul acestora din urmă. Iar cuptoarele care au fost confecționate din ambele materiale sunt în număr de 5, alături de acestea se mai numără și câteva pentru care publicația nu specifică materialul de construcție, 5 la număr. Datele indică, care este materia primă preferată pentru confecționarea unei astfel de instalații.

Ceea ce mai trebuie luat în considerare când se discută despre materia primă pentru construcția unui cuptor este și baza pe care este amplasată instalația. Arheologii care au investigat cuptoarele, menționează că în unele cazuri au fost construite numai din lut și că au o „bază” săpată în steril, care uneori este stânca nativă a dealului, astfel de cazuri au fost documentate la Cugir⁹ sau la Sighișoara¹⁰. Aceste date nu fac decât să arate care este stadiul cercetărilor actuale, cel mai probabil valorile se vor schimba pe viitor.

⁸ Căsălean 2020.

⁹ Căsălean 2020, 46.

¹⁰ Andrițoiu, Rustoiu 1997, 68.

Una dintre întrebările la care încă se mai caută un răspuns este dacă fiecare gospodărie avea cuptorul propriu sau existau structuri în care erau concentrate mai multe instalații de acest fel. Numărul cuptoarelor așa-numite menajere și a siturilor în care au fost semnalate este deocamdată redus. Însă înregistrările din baza de date ne arată că 20 dintre cuptoarele înregistrate se regăsesc în cadrul unor structuri, interpretate ca locuințe, iar doar 7 sunt descoperite în apropierea unor astfel de complexe. Din descrierile situațiilor arheologice documentate rezultă faptul că niciuna dintre instalațiile respective nu aveau un horn, aspect care arată că fumul produs prin arderea lemnului pentru încălzirea camerei cuptorului, se răspândea în jurul lui și totodată în întreaga încăpere în care era cuptorul construit. Din acest motiv, astfel de instalații nu puteau să fie utilizate pentru încălzitul încăperilor. Cu atât mai mult, ele trebuiau să fie amplasate în locuri în care circuitul aerului asigura evacuarea fumului. De aceea, pe viitor interpretarea construcțiilor respective ar trebui să fie reevaluată.

Un aspect important în ceea ce privește modul în care se concentrează cuptoarele în cadrul unor așezări cercetate este acela că la Tilișca s-a presupus existența unui centru pentru coacere a pâinii, o brutărie¹¹. Cercetările arheologice au permis documentarea unui complex de clădiri, care adăposteau mai multe râșnițe, dar și cuptoare menajere. Acest aspect poate să fie un argument că și în cazul cetății de la Costești să avem de-a face cu o astfel de locuință/brutărie. Un alt aspect care nu trebuie trecut cu vederea este dimensiunea impresionantă a instalației respective, cu o vatră măsurând 2,90 m în lungime și 1,50 m lățime. Toate aceste date pot susține faptul că acest cuptor era utilizat pentru coacerea pâinii pentru întreaga cetate, sau doar pentru rezidenții celor două locuințe turn de pe acropolă.

La polul opus pare să se afle situația de la Cugir, unde au funcționat multe cuptoare. Este adevărat că e dificil să ne pronunțăm cu privire la contemporaneitatea funcționării lor. Cu toate că ele au fost încadrate într-unul sau altul dintre cele două nivele de locuire identificate, nu știm câtă vreme a funcționat fiecare dintre instalațiile respective.

Analizând baza de date referitoare la cuptoarele descoperite în cadrul așezărilor dacice, putem observa o variație semnificativă în diametrele acestora. Cel mai mic cuptor, cu un diametru de 0,75 m, a fost identificat la Sighișoara¹², în timp ce cel mai mare, de dimensiuni impresionante, a fost înregistrat la Costești¹³, cu diametre considerabile de 2,90 m lungime și, respectiv, 1,50 m lățime. Această diversitate dimensională poate reflecta diferite practici de gătit și coacere în cadrul comunităților dacice, subliniind complexitatea vieții cotidiene și adaptarea la nevoile specifice ale fiecărei așezări. Este de remarcat și numărul mare de astfel de instalații pentru care nu avem la dispoziție dimensiunile, cu toate acestea o medie a diametrului cuptoarelor documentate este de 1,2 m.

În ceea ce privește documentarea semnalăm și un amănunt legat de dimensiuni la instalațiile cercetate la Tilișca. Unul dintre cuptoare, având diametrul de 0,95 m este desemnat ca fiind „cuptor”¹⁴ și un altul, cu diametrul de 1 m, deci mai mare, este numit „cuptoraș”¹⁵.

Informațiile limitate sintetizate în baza de date necesită o abordare prudentă în formularea unor concluzii generale, subliniind necesitatea continuării cercetărilor pentru a obține o imagine mai detaliată și cuprinzătoare a utilizării cuptoarelor menajere în cadrul civilizației dacice.

Numărul cuptoarelor menajere descoperite în Dacia intracarpatică este încă redus. Acest fapt se datorează în cea mai mare parte stadiului cercetării și publicării cercetărilor arheologice. Cu toate acestea, pe baza analizei exemplarelor identificate se poate formula o serie de concluzii.

Cuptoarele menajere sunt prezente în așezări deschise, dar și în interiorul unor spații închise cu ziduri. În cele mai multe cazuri sunt semnalate puține exemplare/sit (unul, două sau trei), excepție face

¹¹ Lupu 1989, 48.

¹² Andrițoiu, Rustoiu 1997, p. 65.

¹³ Daicoviciu *et alii* 1959, p. 334.

¹⁴ Lupu 1989, p. 48.

¹⁵ Lupu 1989, p. 51.

doar cetatea de la Cugir, unde sunt semnalate 14 exemplare, reprezentând jumătate din cazurile cunoscute. Situația trebuie interpretată cu prudență, pentru că reprezintă, foarte probabil doar stadiul cercetărilor (fig. 4).

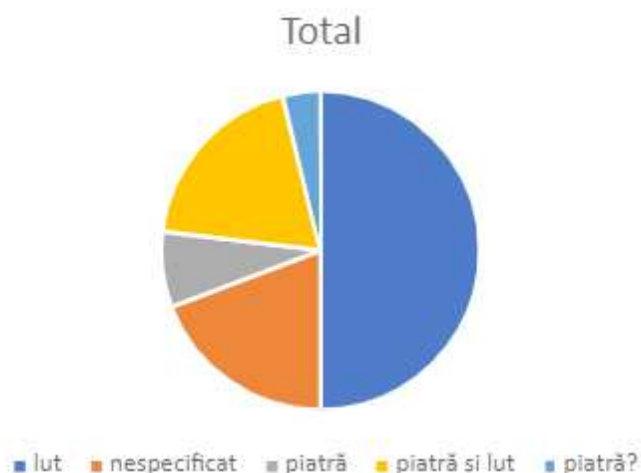

Fig. 3. Diagramă realizată analizând coloana bazei de date cu privire la materialul utilizat pentru confecționarea cuptoarelor.
/ Fig. 3. The diagram which analyzes the column of the database regarding the material used in order to make the ovens.

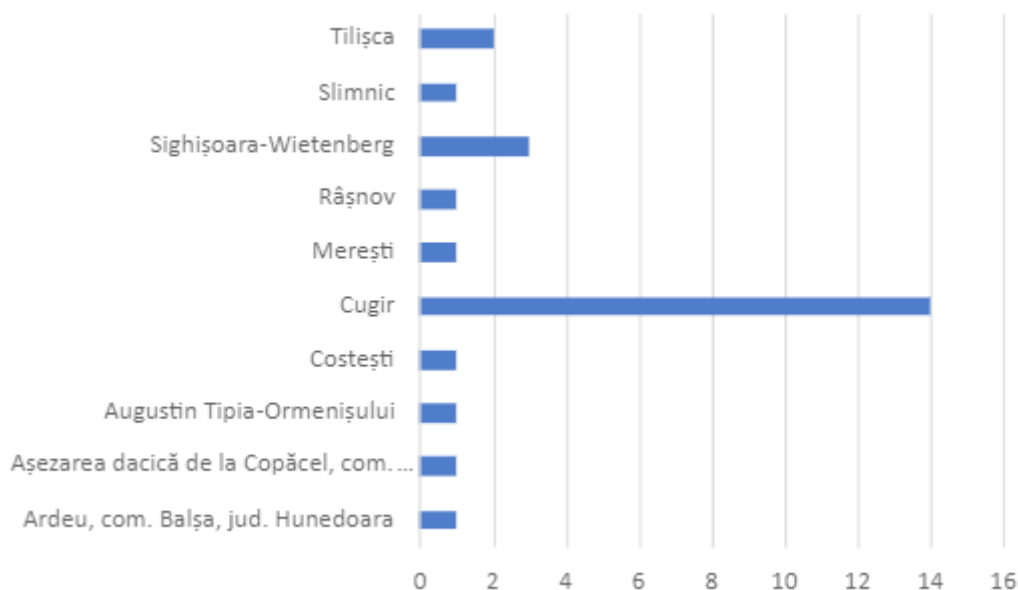

Fig. 4. Grafic care prezintă situația actuală a prezenței cuptoarelor menajere în cadrul siturilor cercetate. / Fig. 4. Graphic highlighting the actual situation regarding the presence of ovens inside the researched archaeological sites.

În cele mai multe dintre situații, cuptoarele de acest fel sunt asociate cu structuri desemnate ca fiind locuințe. Modul de operare, așa cum reiese din descrierea lor este impropriu pentru amplasarea în interiorul unor spații pentru locuit. Având o singură gură pentru alimentare cu combustibil și pentru introducerea materialului pentru gătit, gazele rezultate atât în timpul încălzirii, cât și în timpul coacerii pot să fie evacuate doar în încăperea în care este amenajată instalația. Din acest motiv este exclusă ideea încălzirii spațiilor prin intermediul cuptorului. Probabil singurul mod în care putea să fie încălzită o încăpere prin intermediul unui astfel de cuptor, era dacă gura de alimentare se afla în afara spațiului locuit, iar corpul era în interior. Astfel, poate că multe dintre structurile interpretate ca fiind locuințe încălzite prin intermediul cuptoarelor, erau de fapt spații destinate gătitului. Un argument care susține

o asemenea interpretare este că și în gospodăriile țărănești cuptoarele pentru pâine funcționează de cele mai multe ori în spații anume amenajate pentru această activitate sau/și pentru alte activități, cum este gătitul. Analiza construcțiilor în care au fost descoperite cuptoare și a inventarelor lor, pot să furnizeze argumente pentru o mai bună interpretare a funcționalității spațiilor respective.

Unele dintre cuptoare au fost descoperite în afara dar în apropierea unor locuințe. Dar chiar și în acele cazuri ele au fost probabil protejate cu structuri ușoare împotriva intemperiilor. Așa este cazul la Ardeu, unde în apropierea cuptorului au fost surprinse gropi de par săpate în stâncă, despre care presupunem că documentează stâlpii unui acoperiș ușor.

Nu se cunosc date cu privire la dimensiunea pâinii în Dacia, de aceea nu se pot face corelații între dimensiunile cuptorului și numărul de astfel de produse care puteau să fie coapte. Cu toate acestea, este evident că instalațiile cu dimensiuni mai mari aveau randament mai mare.

Multe dintre instalațiile descoperite în cadrul așezărilor dacice sunt desemnate în literatura de specialitate prin sintagma de cuptoare menajere, poate datorită faptului că sunt asociate gospodăriilor. Personal consider că aceste instalații erau destinate, în principal, coacerii pâinii. Această opinie se întemeiază pe faptul că nu găsim un motiv justificabil pentru care aceste cuptoare ar fi fost utilizate pentru gătitul altor tipuri de produse.

Este nevoie de o standardizare a modului de înregistrare a datelor documentate. Trebuie avută în vedere o serie de elemente care să nu lipsească din descrierea oricărui cuptor (dimensiuni, materiale de construcție, tehnica de construcție) iar documentarea să urmărească surprinderea cât mai multor detalii.

În concluzie, cercetarea asupra cuptoarelor de copt pâine din Dacia intracarpatică dezvăluie nu doar aspecte tehnologice și economice, ci și o bogată diversitate în construcție. Fiecare cuptor devine o sursă de informații relevante pentru istoria comunităților dacice, reflectând nu doar nevoile culinare, ci și nivelul de dezvoltare tehnică. Variabilitatea în dimensiuni, materialele folosite și amplasarea în cadrul așezărilor adaugă nuanțe în înțelegerea vieții cotidiene. Cu toate acestea, informațiile limitate evidențiate în baza de date subliniază necesitatea continuării cercetărilor pentru a obține o imagine mai detaliată și comprehensivă.

BIBLIOGRAFIE

- Andrițoiu, Rustoiu 1997 I. Andrițoiu, A. Rustoiu, *Sighișoara-Wietenberg Descoperirile preistorice și așezarea dacică*, București, 1997.
- Căsălean 2020 A. C. Căsălean, *Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu*, vol. 2, Cluj-Napoca, 2020.
- Costea 1987–1988 F. Costea, *Așezarea dacică de la Copăcel (com. Hîrseni, jud. Brașov)*, în: *ActaMN XXIV-XXV*, 1987–1988, p. 97–118.
- Costea 2002 F. Costea, *Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane*, Brașov, 2002.
- Costea 2006 F. Costea, *Augustin-Tipia Ormenișului, com Augustin, jud. Brașov. Monografie arheologică(I)*, Brașov, 2006.
- Daicoviciu et alii 1959 C. Daicoviciu, N. Gostar, H. Daicoviciu, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești (reg. Hunedoara, r. Orăștie), în: *Materiale și Cercetări Arheologice VI*, 1959, p. 331–358.
- Floca 1969 Octavian Floca, *Harta arheologică a municipiului Deva*, în *Sargetia Acta Musei Devesensis*, VI, 1969, p. 20.
- Glodariu, Iaroslavschi 1979 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n.-I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979.
- Lupu 1989 N. Lupu, *Tilișca, așezările arheologice de pe Cățânaș*, București, 1989.
- Matei 1985 AL. V. Matei, *Cuptorul pentru ars ceramică cenușie șampilată descoperit în așezarea dacilor liberi de la Panic, jud. Salaj*, în: *ActaMP IX*, 1985, P. 247–259.
- Suciu 2009 L. D. Suciu, *Habitat și viață cotidiană în Dacia secolelor I a. Chr. – I p. Chr.*, Cluj-Napoca, 2009 [teză de doctorat].

Anexă: baza de date. / Annex: the database.

Nr.	Denumire	Loc descoperire	Context	Descriere	Material construcție	Diametru	Grosimea pereților	Alte măsurători	Vătra cuptorului	Observații	Bibliografie
1	cuptor	Așezarea dacică de la Copăcel, com. Hîrșeni, jud. Brașov	S1, L4	cuptor de piatră modern	piatră	nespecificat	nespecificat	nespecificate	nespecificată		Florea Costea, Așezarea Dacică de la Copăcel (com. Hîrșeni, jud. Brașov), în ACTA MVSEI NAPOCENSIS XXIV-XXV, 1987-1988, p. 98
2	cuptor	Sighișoara-Wietenberg	L3/92	cuptor menajer	lut	0,75 m	cca. 5 cm	nespecificate	nespecificată	amenajat pe un pat de pietre și fragmente ceramice	Ioan Andrițoiu, Aurel Rustoiu, Sighișoara-Wietenberg Descoperirile preistorice și așezarea dacică, București, 1997, p. 65
3	cuptor	Sighișoara-Wietenberg	pe terasă, în apropierea L2/93-95	cuptor menajer	lut	1,10 m	nespecificat	nespecificate	nespecificată	amenajat pe un pat de pietre și fragmente ceramice	Ioan Andrițoiu, Aurel Rustoiu, Sighișoara-Wietenberg Descoperirile preistorice și așezarea dacică, București, 1997, p. 68
4	cuptor	Sighișoara-Wietenberg	pe terasă, în apropierea L2/93-95	cuptor menajer	lut	1,45 m	5-10 cm	înălțimea interioră măsurată de pe nivelul vetrei 0,45 m, iar cea exterioră 0,50 m	nespecificată	amenajat pe un pat de pietre și fragmente ceramice	Ioan Andrițoiu, Aurel Rustoiu, Sighișoara-Wietenberg Descoperirile preistorice și așezarea dacică, București, 1997 p. 68
5	cuptor	Tilișca	punctul 44	cuptor scobit în pământul viu, ars apoi în interior, până la roșu	lut	nespecificat	nespecificat	nespecificate	formă circulară cu diametrul de 0,95 m		Nicolae Lupu, Tilișca, așezările arheologice de pe Cățanaș, București, 1989 p. 48
6	cuptoraș	Tilișca	terasa VI, caseta D, punctul 31	prabușit la data dezvelirii	lut	nespecificat	nespecificat	nespecificate	formă circulară, diametrul de 1 m	scobit în pământul viu/steril sub nivelul stratului de cultură	Nicolae Lupu, Tilișca, așezările arheologice de pe Cățanaș, București, 1989, p. 51

Nr.	Denumire	Loc descoperire	Context	Descriere	Material construcție	Diametru	Grosimea pereților	Alte măsurători	Vatra cuptorului	Observații	Bibliografie
7	cuptor	Slimnic	semibor-deul B5	Cuptor cu boltă construit din gresie nisipoasă și piatră de râu	piatră	0,50 × 0,70 m în interior, îngustându-se spre gură până la 0,26 m	nespecificat	nespecificate	din lut făcuit		Liliana Daniela Suci, Habitat și viață cotidiană în Dacia secolelor I a. Chr. – I p. Chr. - Teză de doctorat, coord. Prof. dr. Ioan Glodariu, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Catedra de Istorie Antică și Arheologie, 2009, p. 102; I. Glodariu, în AMN, IX, 1972, p. 121
8	cuptor	Merești	colțul de V al locuinței 7	cuptor de formă circulară	piatră și lut	1,60 m	nespecificat	nespecificate	nespecificată	construit din piatră și lut	Liliana Daniela Suci, Habitat și viață cotidiană în Dacia secolelor I a. Chr. – I p. Chr. - Teză de doctorat, coord. Prof. dr. Ioan Glodariu, Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Catedra de Istorie Antică și Arheologie, 2009, p. 102
9	cuptor	Augustin Tipia-Ormenișului	L4/2004	cuptor de lut, cu calota compozițională	lut	nespecificat	nespecificate	nespecificate	nespecificată	în aceeași locuință s-a descoperit alături de cuptor și o vatră	Florea Costea, Augustin-Tipia Ormenișului, com Augustin, jud. Brașov. Monografie arheologică(1), Brașov, 2006, p. 213
10	cuptor	Râșnov	în incinta fortificată	cuptor de lut	lut	1,10 m	înălțimea max. de 70-75 cm	înălțimea max. de 70-75 cm	din lut, groasă de 6-8 cm	se specifică și faptul că instalația ar fi funcționat sub un acoperiș	Florea Costea, Dacii din sud-estul Transilvaniei înaintea și în timpul stăpânirii romane, Brașov, 2002, p. 67
11	cuptor	Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara	în incinta fortificației		lut						informație de la dr. Iosif Vasile Ferencz
12	cuptor	Costești		cuptor pentru copt pâine	piatră și lut	2.90 × 1.50 m	0,26-0,30 m	baza cuptorului este mai ridicată cu 0,45-0,60 m decât nivelul locuinței	lipitură ovală foarte tare, fără pleavă		C. Daicovicu, N. Gostar, H. Daicovicu, Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului-Costești (reg. Hunedoara, r. Orăștie), în Materiale și Cercetări arheologice VI, 1959, p. 334

Nr.	Denumire	Loc descoperire	Context	Descriere	Material construcție	Diametru	Grosimea pereților	Alte măsurători	Vatra cuptorului	Observații	Bibliografie
13	cuptor	Cugir	L1; SII/90	vatra 1 (cuptor)	lut	nespecificat	nespecificat	nespecificate	stratigrafia vetrei: 2 nivele separate de un start subțire de lut galben cu lipituri succesive	vatra nu apare reprezentată pe plan, probabil a fost excavată mai devreme decât desenul grundului. Cuptorul este deranjat și suprapus de un alt cuptor (vatra nr. 29)	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 93
14	cuptor	Cugir	L38	vatra 14 (cuptor)	piatră?	nespecificat	nespecificat	nespecificate	stratigrafia vetrei: nivel de stâncă galbenă zdrobită care acoperă cuptorul ce s-a conturat din nivelul 2, fiind adâncit în stâncă dealului	cuptorul a fost considerat ca fiind unul destinat pentru coptul pânii și a fost tăiat de profilul subiect al secțiunii	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 96
15	cuptor	Cugir	L39	vatra 16 (cuptor)	lut	1,3 m	nespecificat	nespecificate	diametrul de 1 m	formă circulară; s-a presupus că este destinat pentru coptul pânii	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 96
16	cuptor	Cugir	structura nr. 40, faza II	vatra 19 (cuptor)	nespecificat	nespecificat	nespecificat	nespecificate	formată dintr-un singur nivel de pământ de culoare roșiatică	vatra s-a descoperit suprapusă și probabil deranjată de un nivel de distrugere al structurii	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 97
17	cuptor	Cugir	L42	vatra 22 (cuptorul nr. 1)	piatră și lut	nespecificat	nespecificat	înălțimea bolții = 0.25-0.10 m	diametrul pe axa lungă = 1.75 m; pe axa scurtă = 1.40 m	bolta a fost construită din lut apesecat cu nisip, pirticele, paie și o armătură compusă din nuiele	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 98
18	cuptor	Cugir	L43	vatra 23 (cuptorul nr. 3)	lut	nespecificat	nespecificat	înălțimea păstrată a bolții = 0.10-0.12 m	diametrul = 0.48 x 0.49 m	în interior conținea fragmente din bolta prabușită	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 98

Nr.	Denumire	Loc descoperire	Context	Descriere	Material construcție	Diametru	Grosimea pereților	Alte măsurători	Vatra cuptorului	Observații	Bibliografie
19	cuptor	Cugir	L44	vatra 24 (cuptorul nr. 2)	piatră și lut	0.70 x 0.90 m	nespecificat	înălțimea bolții = 0.10 m	circulară	bolta patruleteră	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 98
20	cuptor	Cugir	L45	vatra 25 (cuptorul nr. 4)	nespecificat	0.80 m	nespecificat	înălțimea bolții = 0.10 m	s-a remarcat doar borbura vetrei fiind în mare parte distrusă de căutătorii de comori	cuptorul este doar menționat	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 98-99
21	cuptor	Cugir	SII/90	vatra 27 (cuptor)	nespecificat	nespecificat	nespecificat	înălțimea bolții = 0.10 m	diametrul de 1 m	cuptorul s-a păstrat cu bolta prabușită, vatra a rămas bine păstrată	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 99
22	cuptor	Cugir	L1	vatra 29 (cuptor)	nespecificat	nespecificat	nespecificat	nespecificat	nespecificată	este doar menționat	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 99
23	cuptor	Cugir	L50	vatra 34 (cuptor)	piatră și lut	nespecificat	nespecificat	înălțimea bolții = 0.10 m	fățuită, amplasată pe un pat de pietre de râu	formă circulară	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 100
24	cuptor	Cugir	L50	vatra 35 (cuptor)	nespecificat	nespecificat	nespecificat	înălțimea bolții = 0.24 m; grosimea pereților bolții = 0.06 m	diametrul = 0.80-0.85 m	se păstrează gura cuptorului, care este bivalvă	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 100
25	cuptor	Cugir	L37	vatra 12 (cuptor)	lut	E-V = 1.70 m, N-S = 1.10 m	nespecificat	latimea gurii de alimentare = 0.35 m. Înălțimea gurii de alimentare = 0.12 m	diametrul = 1.10 m	probabil era folosit pentru a coace paine, desi gura de alimentare are dimensiuni reduse	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 96
26	cuptor	Cugir	L40	vatra 18 (cuptor)	lut	E-V = 1 m, N-S = 1 m	nespecificat	nespecificat	formata dintr-un strat rosietic amplasat intr-o alveola re din cadrul stancii native	zona de deservire a cuptorului se afla intre metrii 15.7 si 16.2	Adrian Cătălin Căsălean, Cetatea dacică de la Cugir, Habitat și teritoriu, Vol. 2, Cluj-Napoca, 2020, p. 97

ÎNSEMNÂND DRUMUL SPRE CASĂ. URME ALE UNOR ACTIVITĂȚI RITUALE RECENT CERCETATE LA ARDEU¹

IOSIF VASILE FERENCZ*, ANDREEA DRĂGAN**, DIANDRA-NATALIA
PALL-BOTH***, DANIEL SPĂNU****, VASILE PALAGHIE*****, RĂZVAN
MALANCA*****, MIHAI CĂSTĂIAN*****, DOREL MICLE*****

MARKING THE ROAD HOME. TRACES OF RITUAL
ACTIVITIES RECENTLY INVESTIGATED AT ARDEU

REZUMAT: În 2001, o echipă a Muzeului Civilizației Dacice și Romane din Deva a început cercetarea zonei cunoscute ca „Dealul Judelui”, aflată chiar la baza promontoriului „Cetățuie” din satul Ardeu, pe platoul cărui a fost construită în trecut o cetate dacică. Cercetarea a fost întreruptă în același an, însă descoperirile de obiecte din metal, ceramică, oase, precum și dovezile unei incendieri intenționate a solului, au sugerat desfășurarea unor activități cu caracter ritual în acest loc, posibil de natură funerară. În 2022 și 2023, pentru a clarifica rolul acestui spațiu, s-a decis continuarea săpăturilor. În acești doi ani, a fost cercetată o suprafață de 5 × 7 metri, cu intenția de a continua în anii ce urmează. Cercetările au fost îngreunate în mod special de acumularea unei cantități însemnate de rocă fragmentară, în parte rostogolită de pe dealul „Cetățuie”, unele roci dând însă impresia că au fost așezate intenționat. În 2022, au fost dezvelite două zone cu strat de o culoare roșie intensă cauzată de arsură, pe o bază din lut galben, care delimitează două structuri de aspect similar. Ambele o formă eliptică, mărginită de roci de mari dimensiuni. Structura aflată în jumătatea nordică

ABSTRACT: In 2001, a team of researchers from the Museum of Dacian and Roman Civilisation in Deva began the research of what is known as „Judelui” Hill, an area immediately at the foot of the „Cetățuie” Hill from the village Ardeu, where a Dacian fortress is located. The research stopped that year, but the finds of metal objects, pottery, and bones, as well as the evidence of intentional burning of the soil where this special material was found, hinted at the ritual, likely funerary, signification of this area. In 2022 and 2023, new research was set to clarify the function of this area. So far, a 5 × 7 m surface has been researched, with plans to continue. The research was particularly difficult due to the accumulation of a considerable amount of fragmented rock, some of which had fallen from the „Cetățuie” Hill, yet some of which appeared to have been placed intentionally. In 2022, two areas covered by a dense layer of intense red soil due to fire, with a base of yellow clay, delimited two structures of similar aspects. Both structures showed an elliptical shape bordered by large stones. The structure from the north appeared as a continuation of the findings from 2001. Numerous ceramic

* Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, România, e-mail: fiosifvasile@yahoo.com

** Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România, e-mail: andreea.dragan@yahoo.com

*** Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România, e-mail: diandra.natalia@yahoo.ro

**** Institutul de Arheologie Vasile Pârvan București, România, e-mail: hazdrik@yahoo.com

***** Muzeul Național Brukenthal Sibiu, România, e-mail: geminarom@yahoo.co.uk

***** Muzeul Național Brukenthal Sibiu, România, e-mail: malancarazvan@yahoo.com

***** Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, România, e-mail: mihaicastaian@yahoo.com

***** Universitatea de Vest Timișoara, România, e-mail: micle_d@yahoo.com

¹ Această lucrare a fost elaborată cu sprijinul unui grant oferit de Ministerul Educației și Cercetării, NCS – UEFISCDI, proiectul cu numărul PN-III-P4-ID-PCE-2020-0566, în cadrul PNCDI III.

pare să continue descoperirile din anul 2001. Pe suprafața stratului de culoare roșie erau așezate numeroase fragmente ceramice, de altfel prezente într-un număr mai mic și în interiorul stratului. La sud, deasupra stratului de culoare roșie a fost identificată o zonă aparte. Această umplutură conținea multă cenușă, cărbune, oase, printre care unele incinerate, dar și ceramică, inclusiv un vas complet spart in situ. Sub acest vas, a fost găsit un vârf de lance complet. Caracterul intenționat al depunerii a fost evident. Considerăm că intenția simbolică este bine susținută de grija indicată atât de efortul depus, cât și de aspectul special al descoperirilor. Tot în anul 2022, s-a observat existența unei calote din piatră deasupra structurii din jumătatea sudică, însă, la acel moment, ea nu a putut fi clar delimitată de restul straturilor cu conținut mare de rocă fragmentară. Extinderea suprafeței în 2023, concentrată pe o cercetare mai amănunțită a straturilor superioare, a fost în măsură să confirme existența unei calote din piatră atent construită. În general, și obiectele descoperite în cele două structuri identificate, precum o strecurătoare romană din bronz, un cuțit curb, un umbo de scut, o cataramă de tip Laminci și vârfurile de lance, au analogii în descoperiri de tip funerar din spațiul dacic. Cu toate acestea, caracterul structurilor identificate pe Dealul Judelui nu poate fi încă afirmat cu certitudine. Oasele incinerate au fost până la acest moment analizate la o primă privire de un paleo-zoolog și un antropolog, care au oferit păreri contradictorii în ceea ce privește originea umană sau animală a oaselor. O analiză mai amănunțită este în curs de desfășurare. Indiferent de rezultat, este greu să ne înțelegem de rolul activităților care au avut loc pe Dealul Judelui în semnificarea acestui spațiu. Localizarea acestuia pe drumul antic de acces, direct sub turnul-locuință al cetății dacice de pe Cetățuie, a transformat acest spațiu într-un loc-reper pentru cetatea de pe Cetățuie.

CUVINTE-CHEIE: civilizația dacică; Transilvania; ritual; cercetări arheologice; epoca fierului.

materials were laid on the surface of the red layer and appeared in lesser numbers inside. In the south, over the red layer, a separate zone was distinguished. The fill contained a large amount of ash, charcoal, non-cremated and cremated bones, as well as pottery, among which a complete vessel was found in situ. Under it, a complete lance head was unearthed. The intentional character of the deposition was evident. The symbolic intention is, we believe, well supported by the effort made, as well as the general aspect of the findings. In 2022, a possible mound over the southern structure was observed in the profile, yet it was not clearly delimited from the rest of the layers, which had a high content of fragmented rock. The extension of the surface in 2023, which focused on a more thorough excavation of the top layers, confirmed the presence of a carefully built stone mound. The metal objects found in both structures, such as Roman bronze sieve, curved knife, shield umbo, Laminci belt-buckle and lance head, are similar to other Late La Tène funerary discoveries from pre-Roman Dacia, but, at this preliminary phase, the nature of the findings is difficult to establish with certainty. The cremated bones have been so far evaluated at first sight by a paleo-zoologist and an anthropologist, who gave contradictory opinions as to the animal or human character of the bones. A more thorough analysis is currently underway. Regardless of the results, there is no doubt about the importance of the activities taking place on „Judelui” Hill as part of a place-making process. The location on the ancient access road, immediately under the tower-house of the Dacian fortress on „Cetățuie” Hill, transformed the site into a definitory landmark for the Dacian fortress.

KEYWORDS: Dacian civilization; Transilvania; ritual; archaeological research; Iron Age.

1. CADRUL GENERAL

Situl Ardeu „Cetățuie” este situat în sud-vestul Transilvaniei, în Munții Metaliferi. Din punct de vedere administrativ se află pe teritoriul satului Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara (fig. 1/1). Ansamblul cuprinde dealul cu același nume (având altitudine maximă de 455 m), platoul aflat spre est, la poale (Dealul Judelui), terasele aflate la sud și locul numit „Gura Cheilor”, aflat chiar la baza Cetățuiei, în lunca Văii Ardeului, spre sud-vest (fig. 1/2). Dealul cu versanți abrupti este înconjurat de Valea Ardeului, curs de apă local, care formează pe partea nordică și vestică un sector de chei. Toate zonele menționate care compun situl au fost locuite pe parcursul mai multor epoci istorice², cu toate acestea, materialele arheologice care au văzut până în prezent lumina tiparului aparțin cu preponderență locuirii dacice.

Cercetarea acestui obiectiv a debutat la sfârșitul secolului al XIX-lea, identificarea primelor urme de locuire datorându-se lui Téglaș Gábor³. O altă etapă a cercetărilor a constat dintr-un „sondaj arheologic”

² Vezi: Ferencz, Roman 2010, p. 173.

³ Téglaș 1882, 101–112; Téglaș 1885, p. 299–307; Téglaș 1888 p. 134–138.

realizat de Muzeul din Deva, în colaborare cu Muzeul Național de Istorie al României⁴. Cercetările sistematice au debutat în anul 2001, iar pe parcursul timpului au beneficiat de colaborarea dintre Muzeul Civilizației Dacice și Romane din Deva cu Universitatea „1 Decembrie 1918” din Alba Iulia, Muzeul Național de Istorie al Transilvaniei, Muzeul „Castelul Corvinilor” din Hunedoara, Universitatea de Vest din Timișoara, Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca, Institutul de Arheologie „Vasile Pârvan” din București, o suită de instituții la care, începând din acest an, s-a adăugat și Muzeul Brukenthal din Sibiu.

Reluarea cercetărilor sistematice de către Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva la începutul acestui secol a permis conturarea unei imagini de ansamblu asupra locuirii dacice la Ardeu⁵. Contextele arheologice și numeroase obiecte descoperite cu diverse prilejuri au fost prezentate în cadrul unor conferințe și mai ales prin publicații. Cercetarea a vizat mai ales platoul superior al dealului „Cetățuie” (fig. 1/2), iar alte zone au fost mai mult sau mai puțin sondate.

Privind în ansamblu toate elementele care alcătuiesc situl arheologic din perioadele La Tène târziu și imperială timpurie de la Ardeu, constatăm că acesta cuprinde așezarea, situată la poalele dealului „Cetățuie” și pe unele terase⁶, un spațiu cu depuneri funerare sau de cult⁷, precum și o „acropolă” cu o incintă cu zid din piatră, situată pe culmea dealului.

Piese arheologice descoperite pe parcursul mai multor campanii de cercetări indică un maxim al intensității locuirii în epoca Regatului dac, în comparație cu locuirile din alte epoci istorice⁸. Descoperiri mai noi sau mai vechi provenind de la Ardeu au fost prezentate în repetate rânduri în literatura arheologică în ultimele două decenii⁹.

2. MOTIVAȚIA ALEGERII CERCETĂRII PE ACEST SECTOR

În anul 2022 am decis să reluăm cercetările într-un sector în care presupueam de mai bine de două decenii că se află necropola. Mai precis, în anul 2001, colectivul condus de Adriana Pescaru, din care făceau parte Cristina Bodó, Mihai Căstăian și Iosif Vasile Ferencz, a avut ca obiectiv evaluarea potențialului arheologic al sitului. Astfel, s-a avut în vedere investigarea a trei zone distincte, dar reprezentative pentru sit, desemnate ca T I, T II și T III: platoul superior al dealului, platoul numit de localnici „Judele”, situat la baza dealului „Cetățuie”, spre est și terasele aflate pe versantul sudic a dealului (fig. 2)¹⁰.

În secțiunea denumită S2/2001, trasată la baza dealului „Cetățuie”, a fost identificat un complex a cărui interpretare funerară sau de cult era dificil de precizat (fig. 3)¹¹. Structura respectivă a furnizat numeroase materiale arheologice. Între ele se numără o paftă din fier placată cu bronz¹², fragmente ale unui *umbo* de scut, din fier¹³, părți dintr-un cuțit curb¹⁴, ferecătura unei casete pentru valori¹⁵, fragmente dintr-o strecurătoare din bronz¹⁶, oase, fragmente de vase din ceramică (fig. 4) etc. Pentru atribuirea unui caracter

⁴ Nemoianu, Andrițoiu 1975.

⁵ Despre localizare un sumar al descoperirilor, vezi, spre exemplu: Ferencz 2014a.

⁶ Ferencz *et alii* 2004; Bodó, Ferencz 2004, 154; Ferencz 2014a, 123.

⁷ Sector aflat în plin proces de cercetare și care este subiectul rândurilor care vor urma. Vezi și Ferencz *et alii*, 2023.

⁸ Ferencz, Roman 2010, 175.

⁹ Ferencz, Bodó 2003; Ferencz 2003; Ferencz 2005; Ferencz 2006; Ferencz, Dima 2009; Ferencz, Gurgu-Țârdoiu 2009; Ferencz 2010a; Ferencz 2010b; Ferencz 2010c; Ferencz 2012a; Ferencz 2012b; Ferencz, Barbu 2012; Ferencz 2013a; Ferencz 2013b; Ferencz 2013c; Beldiman *et alii* 2013a; Beldiman *et alii* 2013b; Beldiman *et alii* 2013c; Ferencz, Florea 2013; Ferencz 2014b; Ferencz, Socol 2015; Ferencz *et alii* 2015 etc.

¹⁰ Pescaru *et alii* 2002, p. 42; Ferencz, 2010b, p. 226.

¹¹ Pescaru *et alii* 2002, p. 42; Ferencz, 2010b, p. 226.

¹² Ferencz 2013a.

¹³ Ferencz Dima 2009, p. 20–23, vezi și fig. 2.

¹⁴ Ferencz Dima 2009, p. 21, 23–25, vezi și fig. 3/2; Ferencz, Gurgu-Țârdoiu 2009, 161–162, vezi și pl. II/1–2.

¹⁵ Ferencz 2010b.

¹⁶ Mustăț, Ferencz 2016.

funerar pledează inventarul, precum și modul de amenajare, cu analogii în cadrul construcțiilor funerare contemporane descoperite în sud-vestul Transilvaniei, datând din aceeași perioadă¹⁷. Să precizăm și că obiectele metalice aflate în componența inventarului au urme de ardere secundară (fig. 5), iar în întreaga arie cercetată era prezent un strat de pământ ars, având culoare roșie (fig. 6). Indicatorii cronologici descoperiți permit încadrarea contextului la sfârșitul secolului I î.Chr. și la începutul secolului următor¹⁸. Însă analiza ansamblului este în plină desfășurare, astfel că o datare mai rafinată va fi stabilită în curând.

Materialul arheologic deosebit care a fost descoperit și situația arheologică specială ne-au determinat ca pentru campania din anul 2022 să propunem abordarea arheologică a sectorului respectiv printr-o suprafață mai extinsă (fig. 7). Contextele conturate s-au dovedit a avea dimensiuni mai mari în comparație cu așteptările noastre¹⁹, astfel că în anul 2023 am continuat cercetarea aceluiași sector, extinzând limitele unității de cercetare proiectate anterior (fig. 8). Cercetarea se desfășoară cu acordul proprietarului terenului, domnul Florea Florin.

3. CAMPANIA 2022, 2023 – STRATEGIA DE CERCETARE

Așa cum menționam, pentru campania din anul 2022 a fost proiectată inițial o suprafață cu dimensiunile de 5 × 5 m, care suprapunea parțial secțiunea S2/2001, cu scopul de a contura imaginea de ansamblu asupra structurilor arheologice. Întreaga arie a fost împărțită în carouri cu dimensiunea de 1 × 1 m (fig. 7). Ulterior, unitatea de cercetare a fost prelungită spre nord cu un metru (în anul 2022), iar mai apoi (în anul 2023) spre sud cu 1 m, pentru a putea să fie documentate în întregime structurile identificate (fig. 8). În acest fel, aria cercetată a ajuns să aibă o suprafață de 5 × 7 m.

Întreaga cantitate de pământ excavată a fost cernută prin sită (fig. 9), asigurând recoltarea materialului arheologic aproape exhaustiv. În acest fel, s-a reușit recuperarea unor piese cu caracter deosebit, între care unele cu dimensiuni mici, inclusiv din „nivelul vegetal” și din stratul rezultat din săpăturile realizate în anul 2001.

La cercetări au participat, alături de membrii colectivului de cercetare și studenții ai Universității de Vest, voluntari și zilieri. Studenții au fost implicați în întreg procesul de documentare, ca parte a activității didactice. Astfel, pe parcursul anului 2022 au avut loc trei campanii de cercetări, iar în 2023 alte două campanii. Începând cu prima dintre ele, în iunie 2022, s-a decis implementarea sistemului *single-context* dezvoltat de Museum of London (ca parte a standardelor de cercetare în teren cunoscut sub denumirea: MoLAS)²⁰. Au fost utilizate pentru înregistrarea datelor fișe standardizate, tipărite față/verso (fig. 10). Aplicarea acestui sistem de înregistrare a contextelor arheologice s-a dovedit util pentru înțelegerea unei situații arheologice complicate, mai ales în straturile superioare. Trebuie să subliniem că nivelurile de acumulare respective au fost formate prin aportul masiv de rocă provenind din eroziunea pantelor, pe parcursul mai multor secole. În plus, dificultatea documentării a fost sporită de prezența rădăcinilor arbuștilor care au crescut la suprafața solului.

În procesul achiziției de date, în timpul cercetărilor au fost descrise și desenate contextele arheologice (fig. 11). În plus, fiecare dintre ele au fost documentate prin fotogrammetrie georeferențiată prin ținte fotogrammetrice generate de programul Agisoft. Au rezultat astfel modele 2D (fig. 12) și 3D (fig. 13) georeferențiate ale fiecărui context arheologic (fig. 14). Prin folosirea unui aparat DGPS (fig. 15), s-a reușit, cu puține excepții, înregistrarea coordonatelor geografice cu o precizie de 2–4 cm, atât pe verticală, cât și pe orizontală.

¹⁷ Ferencz, 2010b p. 226–227, vezi și nota 8.

¹⁸ Ferencz, 2010, b p. 227; Ferencz-Dima, 2009, p. 20, nota 9.

¹⁹ Ferencz et alii 2023.

²⁰ <https://web.archive.org/web/20170422211606/https://achill-fieldschool.com/wp-content/uploads/2016/01/molasmanual942.pdf>

În paralel cu fotogrammetria, s-a realizat documentarea fotografică clasică, de ansamblu și de detaliu, realizată de la nivelul solului (fig. 16). În măsură să îmbunătățească semnificativ capacitatea de redare a situațiilor arheologice, s-a dovedit a fi utilizarea fotografiei de la înălțime (Fig 17).

În cadrul investigațiilor arheologice desfășurate pe parcursul ultimilor doi ani în zona Dealul Judeului de la Ardeu, fotografia aeriană a devenit o componentă esențială a strategiei de documentare. Prin intermediul unei drone compacte, marca DJI, model MINI 2, cu o masă redusă de 248 de grame, am realizat capturi fotografice de înaltă rezoluție. Camera aparatului, stabilizată în funcție de trei axe, dispune de un senzor cu o rezoluție de 12 Mpx, care asigură o rezoluție a imaginii de 4000 × 3000, 4000 × 2250. Caracteristicile camerei fotografice permit salvarea imaginilor în format JPG sau DNG (RAW).

Această abordare metodologică este implementată zilnic, în mod obișnuit la încheierea activităților de teren și în momentul apariției unui context arheologic nou, cu scopul de a obține imagini aeriene detaliate.

Drona este ridicată cu precizie la o altitudine cuprinsă între 20 și 30 de metri, furnizând astfel perspective de ansamblu asupra suprafeței cercetate. Fiecare imagine capturată adaugă o dimensiune distinctivă și fundamentală în procesul de interpretare și înțelegere a contextului arheologic în imaginea generală a sectorului cercetat și a sitului de la Ardeu. Acest demers tehnologic contribuie semnificativ la documentarea și analiza detaliată a caracteristicilor arheologice identificate în timpul investigațiilor.

4. Rezultatele cercetărilor efectuate pe parcursul anilor 2022 și 2023

Cantitatea mare de piatră provenind din eroziunea versantului și compactarea ei pe măsură ce s-au acumulat straturi succesive au reprezentat factori care au făcut să fie imposibil să distingem, încă din momentul debutului cercetărilor, amenajări intenționate. Dificultatea a fost accentuată și de faptul că amenajările erau realizate din aceeași rocă locală ca și fragmentele provenind din eroziune. Rădăcinile arborilor și arbuștilor au sporit gradul de dificultate al cercetărilor și al interpretării contextelor identificate. Cu toate acestea, după excavarea acumulărilor de piatră, am reușit să distingem două structuri, cu plan cvasi-circular, având la suprafață forma unor movile puțin înalte, cu diametrul de cca 4 m (fig. 18).

Sub mantalele din piatră se găsea, în fiecare dintre cele două cazuri, câte o platformă de pământ ars compact, având culoare roșu-cărămiziu intens, conținând numeroase bucăți de lemn ars, transformat în cărbune. Pe suprafața celor două erau depuse numeroase fragmente ceramice, oase de animale și puține obiecte metalice (Fig 12). La baza stratului care forma cele două platforme se găsea un lut galben în care se mai găseau puține materiale arheologice și oase de animale (Fig 19, Fig. 20).

Între particularitățile amenajărilor surprinse în timpul excavațiilor, menționăm că în partea vestică a structurii notate M1, sub stratul de pământ ars, a fost conturată o groapă. Complexul respectiv a fost documentat și pe profilul înregistrat în anul 2001. Groapa a fost săpată într-un fundament de piatră locală și conținea pământ și puține pietre (Fig 21). Pentru documentarea întregii structuri am fost nevoiți să extindem cercetarea cu un metru spre nord.

Cu toate acestea, investigarea suprafeței Sp10 nu a fost epuizată pe parcursul anului 2022, motiv pentru care în campania din anul 2023 ne-am propus să continuăm investigațiile cu scopul documentării în întregime a celor două amenajări. Interpretarea profilului stratigrafic al suprafeței Sp 10/2022, pe latura de sud, corelată cu interpretarea situației arheologice în plan descriau conturul celei de a doua structuri – M2, identificată ca o suprafață care, în acel moment, continua să fie prezentă în afara ariei investigate. În plus, pe profil se putea distinge elevația structurii sub forma unei movile din piatră. Din aceste motive, în campania din anul 2023 am extins cercetarea spre sud, cu un metru. Rezultatele au fost pe măsura așteptărilor. În acest fel am reușit să surprindem cu claritate capătul sudic al movilei care acoperea structura denumită de noi M2 (fig. 14).

În privința celei de a doua structuri, notată cu M2, trebuie să menționăm că pare să fi fost delimitată de o amenajare din piatră (Fig 21) ale cărei margini au putut să fie surprinse cu multă claritate, iar în suprafața de teren cu care a fost prelungită spre sud unitatea de cercetare (Sp10), structura respectivă

a fost documentată și în elevație (fig. 14). Cu toate că elevația movilei a fost documentată cu claritate numai în marginea sudică, suprafața păstrată este relevantă pentru înțelegerea modelului de amenajare a complexelor respective.

Cele două structuri au fost edificate pe o bază din piatră locală. Spuneam că sectorul cercetat se află la baza versantului estic al dealului Cetățuie, acolo unde eroziunea pantei a favorizat permanent acumularea unor straturi de piatră scursă, desprinsă din pereții de calcar. Din acest motiv, credem că e probabil ca baza de piatră pe care au fost amenajate structurile M1 și M2 să fi fost o acumulare naturală. Cu toate acestea, cel puțin suprafața ei a fost pregătită pentru amplasarea fiecărui complex, deoarece ea păstrează un nivel relativ plan, iar fragmentele de rocă sunt toate de dimensiuni mici, legate cu un pământ lutos, brun (fig. 21). Pe nivelul astfel organizat a fost așezat un strat de lut, cu o grosime care atinge pe alocuri 25 cm și care se subțiază spre margini, ca o platformă. Pe suprafața ei au fost așezate (aruncate?) fragmente de vase din ceramică și oase de animale (fig. 22). În compoziția acestui strat de lut se găsesc, de asemenea, fragmente ceramice și oase. Partea superioară a lutului are culoare roșie, ca dovadă că a fost arsă intens. Pe alocuri s-a păstrat crusta formată la suprafața lutului ars (fig. 23). În profilul platformei de lut ars au fost distinse mici gropi, care puteau să fi provenit de la stâlpi din lemn. În plan nu am putut identifica astfel de gropi, astfel că nu putem să excludem posibilitatea ca prezența urmelor respective să nu fie structurală iar prezența lor să aibă o altă explicație.

Materialele arheologice care formau inventarul celor două structuri identificate constă în cea mai mare măsură din fragmente ceramice, dar nu lipsesc nici obiecte metalice: piese de port și podoabă, piese de armament și de harnașament. Acestea li se adaugă numeroase oase de animale, care nu prezintă urme de ardere. Unele dintre fragmentele ceramice par să aparțină unor vase care se pot întregi (fig. 24). Ele erau depuse pe suprafața celor două platforme de lut ars, dar și în interiorul stratului.

În partea de nord vest a structurii notate M1, în timpul cercetărilor din anul 2001 a fost identificată marginea complexului și au fost recoltate o serie de obiecte cu caracter deosebit, de factură locală, precum și importuri romane.

Au fost recoltate puține oase incinerate, între care unele au fost descoperite *in situ* (Fig 16), iar altele în momentul sitării pământului excavat. Ele au fost încredințate spre determinare doamnei arheozoolog Georgeta El Susi, care a considerat că sunt umane. Din acest motiv au fost supuse atenției unui antropolog, în postura domnului Gal Szilard Sándor, care a stabilit că materialul analizat pare să reprezinte oase de ovi-caprine. Este așteptată și o a treia părere care va fi formulată de doamna antropolog Angela Simalcsik. Însă, până vom fi în măsură să cunoaștem mai multe în legătură cu materialul osteologic incinerat provenind din cercetările de la Ardeu, trebuie să precizăm că sunt fragmente de mici dimensiuni și că au fost prezente pe suprafața celor două structuri. Mai exact spus, de cele mai multe ori ele nu se concentrau într-un loc anume. Multe dintre ele au fost descoperite în timp ce pământul era cernut prin sită, iar gradul de ardere, așa cum a putut să fie observat microscopic, pe baza culorii mostrelor recoltate, diferă de la un exemplar la altul. O situație aparte se observă, însă, în cadrul structurii denumite M2. În zona centrală, se concentrează o umplutură cu mult conținut de cenușă și cărbune, unde au fost găsite mai multe astfel de oase incinerate. În plus, sub această umplutură, s-a descoperit un vas întreg, spart, aflat *in situ*. Acest vas este în curs de analiză. În legătură directă cu vasul, se aflau obiecte ceramice și din metal, care susțin posibilitatea existenței unei depuneri care putea să fi avut caracter funerar și care a fost realizată cu o intenție rituală/simbolică.

4. CONCLUZII

Sintetizând observațiile prezentate anterior, putem susține că în suprafața Sp 10/2022–2023 au fost identificate cu siguranță două structuri amenajate, aparținând epocii Regatului dac. Ele au în alcătuire platforme de lut, care la bază are culoare galbenă, iar în partea superioară sunt arse, așa cum dovedește

consistența și culoarea roșie. În componența stratului de lut se găsesc oase de animale și fragmente ale unor recipiente din ceramică, fără urme de ardere. Platformele de lut au fost amenajate pe baze din piatră, formând suprafețe mai mult sau mai puțin plane. Imaginea de ansamblu a structurii identificată în anul 2001 a fost completată prin cercetările recente.

În privința naturii celor două structuri, nu avem încă suficiente argumente pentru a ne putea pronunța cu mai multă siguranță. Rămânem însă la părerea că cele mai probabile interpretări au ca obiect domeniul funerar, sau cel depozițional.

BIBLIOGRAFIE

- Beldiman et alii 2013a C. Beldiman, I. V. Ferencz, D.M. Sztancs, *Dacian osseous materials artefacts discovered at Ardeu-“Cetățuie”, Hunedoara county. Decorated red deer antler plate*, în: I. V. Ferencz, C. Rișcuța, O. Tutilă (eds.), *Archaeological Small Finds and their Significance, Proceedings of the Symposion: Costume as an Identity Expression, Deva, 2013*, Cluj-Napoca, 2013, p. 113–129.
- Beldiman et alii 2013b C. Beldiman, I. V. Ferencz, D. M. Sztancs, *Dacian Osseous Materials Industry. Case Study: the Artefacts from Hillfort of Ardeu, Hunedoara County*, în: E. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, C. Floca, S. Forțiu (eds.), *Arheovest I. – In memoriam Liviu Măruia Interdisciplinaritate în arheologie și istorie, Actele simpozionului care a avut loc la Timișoara în 7 Dec. 2013*, Szeged, 2013, p. 745–772.
- Beldiman et alii 2013c C. Beldiman, I. V. Ferencz, D. M. Sztancs *Data about the osseous materials artefacts from Dacian hillfort of Ardeu, Hunedoara county, Romania*, în: C. Schuster, O. Cîrstina, M. Cosac, G. Murătoreanu (eds.), *Proceedings of the 12th International Congress of Thracology: The Thracians and their Neighbors in the bronze and Iron ages*, Vol. 1: *Settlements, Fortresses, Artifacts*, Târgoviște 2013, p. 39–65.
- Bodó, Ferencz 2004 C. Bodó, I. V. Ferencz, *Câteva considerații privind fortificația și așezarea dacică de la Ardeu (com. Balșa), jud. Hunedoara*, în: *Istros* 11, 2003, p. 147–158.
- Ferencz 2003 I. V. Ferencz, *Două fibule deteriorate descoperite la Ardeu (com. Balșa, Jud. Hunedoara)*, în: *Sargetia* 31, 2003, p. 99–110.
- Ferencz, Bodó 2003 I. V. Ferencz, C. Bodó, *Über eine in Ardeu (gem. Balșa, kr. Hunedoara, Rumänien) entdeckte unvollendete fibel*, în: *Instrumentum* 18, 2, 2003, p. 20–21.
- Ferencz et alii 2004 I. V. Ferencz, M. Căstăian, C. Bodó, C. I. Popa, Șt. Andrei, R. Stăncescu, *Ardeu, com Balșa, jud. Hunedoara, punct Cetățuie (Cetățeaua) în: CCA, Campania 2003, Cluj-Napoca*, 2004, p. 43–45.
- Ferencz 2005 I. V. Ferencz, *On a Roman Lamp discovered in the Dacian fortress from Ardeu, Hunedoara County, Romania*, în: C. Gaiu, C. Găzdac (eds.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița, 2005, p. 371–377.
- Ferencz 2006 I. V. Ferencz, *Două fibule cu resort bilateral mare și coarda înfășurată de arc, provenind din așezarea dacică de la Ardeu, com. Balșa, jud. Hunedoara*, în: *Acta Musei Bruckenthal I*, 1, 2006, p. 67–76.
- Ferencz, Dima 2009 I. V. Ferencz, C. Dima, *Piese de armament dacice descoperite la Ardeu (jud. Hunedoara)*, în: *StudiaUBB – Historica* 54, 1–2, 2009, p. 18–34.
- Ferencz, Gurgu-Țîrdoiu 2009 I. V. Ferencz, D. Gurgu-Țîrdoiu, *Parts of a sica Discovered at Ardeu*, în: *Corviniana* XIII, 2009, p. 159–164.
- Ferencz 2010a I. V. Ferencz, *Chei romane descoperite la Ardeu*, în: H. Pop, I. Bejinariu, S. Băcuet- Crișan, D. Băcuet- Crișan (eds.), *Identități culturale locale și regionale în context european. Studii de arheologie și antropologie istorică. In memoriam Alexandri V. Matei*, Cluj Napoca, 2010, p. 287–292.
- Ferencz 2010b I. V. Ferencz, *Despre o casetă de valori descoperită la Ardeu*, în: *Terra Sebus. Acta Musei Sebesiensis* 2, 2010, p. 225–233.
- Ferencz 2010c I. V. Ferencz, *Obiecte de os și corn descoperite la Ardeu (jud Hunedoara)*, în: I. Glodariu, G. Gheorghiu (eds.), *Studii de Istorie și Arheologie Omagiu cercetătorului Eugen Iaroslavski*, Cluj-Napoca, 2010, p. 79–90.
- Ferencz, Roman 2010 I. V. Ferencz, C. C. Roman, *The Dacian fortress from Ardeu – Research Directions*, în: *Acta Terrae Septemcastrensis* 9, 2010, p. 173–184.
- Ferencz 2012a I. V. Ferencz, *Late Iron Age brooch which enamelled plaque from Ardeu*, în: *Marisia* 32/2012, p. 79–84.

- Ferencz 2012b I. V. Ferencz, *Ardeu – Cetățuie. Ten Years Later*, în: *Sargetia*, S.N. 3, 2012, p. 119–130.
- Ferencz, Barbu 2012 I. V. Ferencz, M. Barbu, *Between Food Needing and Sports Activity Hunting in the Geto-Dacian Arreas*, în: *ActaMusei Brukenthal* 7, 1, 2012, p. 63–75.
- Ferencz 2013a I. V. Ferencz, *O pafta din fier placată cu bronz descoperită la Ardeu, jud. Hunedoara*, în: E. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, C. Floca, S. Forțiu (eds.), *Arheovest I. – In memoriam Liviu Măruia Interdisciplinaritate în arheologie și istorie care a avut loc la Timișoara în 7 Dec. 2013*, Szeged, 2013, p. 215–224.
- Ferencz 2013b I. V. Ferencz, *The Dacian Painted Pottery Discovered at Ardeu, Hunedoara County, Romania*, în: *Sargetia*, S.N., 4 (XL), 2013, p. 165–176.
- Ferencz 2013c I. V. Ferencz, *Dacian Objects from Ardeu in the Collection of the MNIR*, în: *Ziridava, Studia Archaeologica* 27, 2013, p. 135–144.
- Ferencz, Florea 2013 I. V. Ferencz, M. Florea, *A Small Silver Spiral from Ardeu – Romania*, în: *Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis* 5, 2013, p. 227–236.
- Ferencz 2014a I. V. Ferencz, *The Dacian Fortress before the Roman Conquest. Case Study – the Fortress at Ardeu*, în: *ActaAC* 49, 2014, p. 115–129.
- Ferencz 2014b I. V. Ferencz, *În legătură cu un obiect din fier descoperit la Ardeu*, în: *StudCom Satu Mare* XXX, 1, 2014, p. 181–188.
- Ferencz, Socol 2015 I. V. Ferencz, I. M. D. Socol, *O piesă de armament provenind de la Ardeu*, în: *ActaMP XXXVII*, 2015, p. 181–190.
- Ferencz et alii 2015 I. V. Ferencz, C. Roman, M. Căstăian, *Craftsman and Gambler. Gaming Accessories Coming from a Dacian Workshop from Ardeu*, în: O. Tutilă, N. C. Rîșcuța, I. V. Ferencz (eds.), *Archaeological Small Finds and their Significance. Proceedings of the Symposium on Games and Toys*, Cluj-Napoca, 2016, p. 59–71.
- Ferencz et alii 2023 I. V. Ferencz, M. C. Căstăian, D. Micle, D. Spânu, I. Socol, A. Drăgan, *Ardeu – Cetățuie, Campania 2020*, în: *CCA, Campania 2022, Târgoviște*, 2023, p. 42–44.
- Mustață, Ferencz 2016 S. Mustață, I. V. Ferencz, *The Roman Bronze Vessels from the Dacian Fortress from Ardeu*, în: *Archaeologia Bulgarica* 3, 2016, p. 17–31.
- Nemoianu, Andrițoiu 1975 L. Nemoianu, I. Andrițoiu, *Sondajul arheologic de la Ardeu (com. Balșa, jud. Hunedoara)*, în: *Cercetări Arheologice* I, 1975, p. 181–190.
- Pescaru et alii, 2002 A. Pescaru, C. Bodó, I. V. Ferencz, M. C. Căstăian, *Raport privind săpăturile arheologice pe șantierul: Ardeu (com. Balșa, jud. Hunedoara)*, în: *CCA, Campania 2001, Buziaș*, 2002, p. 41–43.
- Téglas 1882 G. Téglas, *A petakvölgyi őstelepek s a nandori barlangcsoport*, în: *ArchÉrt* 2, 1882, p. 101–112.
- Téglas 1885 G. Téglas, *Emlékek és leletek. Az Erdőfalvi barlangok*, în: *ArchÉrt* 5, p. 299–307.
- Téglas 1888 G. Téglas Gábor 1888. *Újabb barlangok az erdélyrészi Érczhegység övéből*, în: *Matematikai es természettudományi Közlemenyek XIII*, p. 134–138.

1.

2.

Fig. 1. Localizarea satului Ardeu, după Ferencz 2010b; Componentele sitului arheologic Ardeu – „Cetățuie”, foto din dronă Marius Peptan 2020, prelucrare grafică I. V. Ferencz. / Fig. 1. Location of the village Ardeu, after Ferencz 2010b; The main parts of the archaeological site Ardeu-„Cetățuie”. Drone photo by Marius Peptan 2020, graphic reworking by I. V. Ferencz.

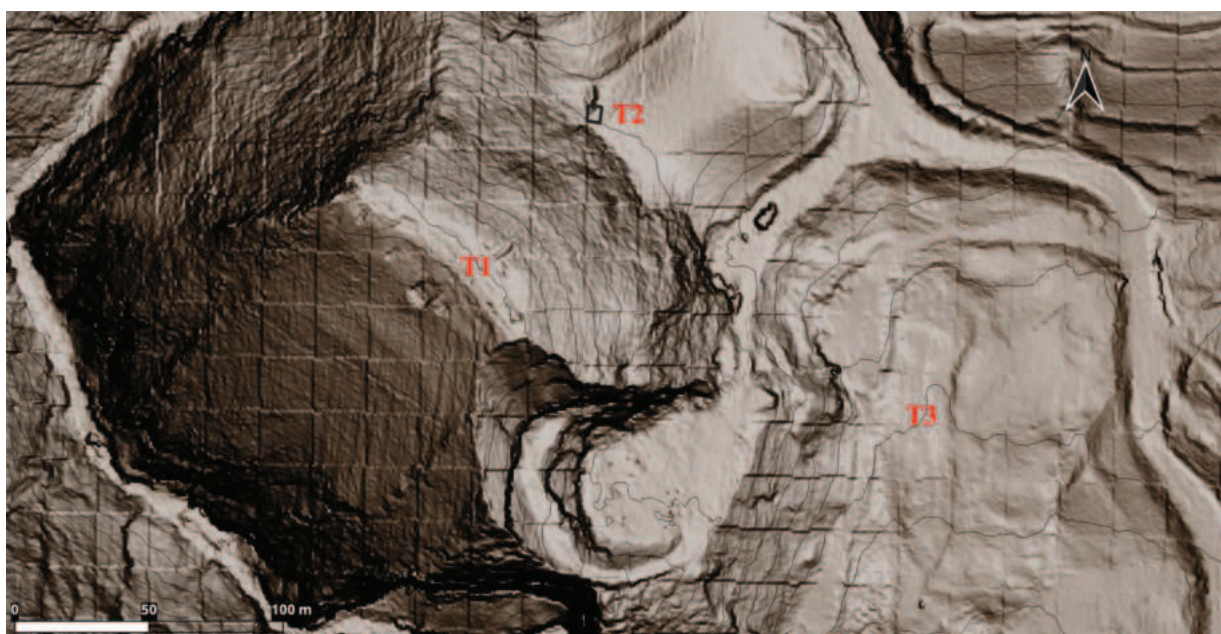

Fig. 2. Delimitarea principalelor sectoare ale sitului, în conformitate cu cercetările din 2001, prelucrare grafică după imagine Lidar: Andreea Drăgan. / Fig. 2. The main sectors of the site, according to the 2001 research. Reworking of Lidar image (source ANCPI, LAKI II project): Andreea Drăgan.

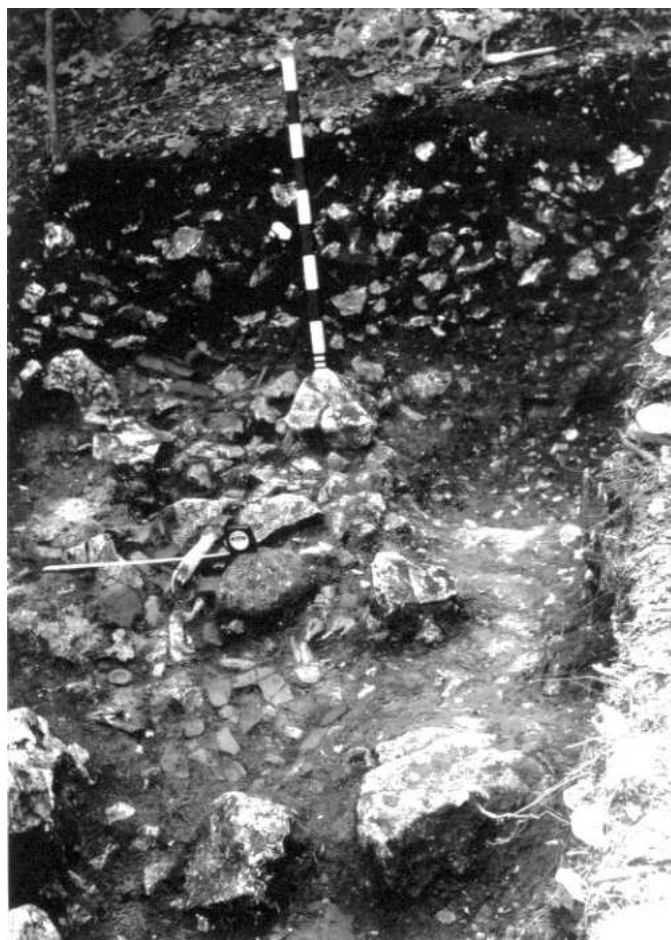

Fig. 3. Marginea platformei M1 surprinsă în anul 2001, foto I. V. Ferencz. / Fig. 3. Limit of the platform M1 as revealed by the 2001 research. Photo by I. V. Ferencz.

Fig. 4. Detaliu al marginii platformei M1 surprinsă în anul 2001, foto I. V. Ferencz. / Fig. 4. Detail of the platform M1 as revealed by the 2001 research. Photo by I. V. Ferencz.

Fig. 5. Pafta din fier placată cu bronz, înainte de restaurare, foto I. V. Ferencz. / Fig. 5. Iron belt-buckle with bronze sheet, before conservation. Photo by I. V. Ferencz.

Fig. 6. Detaliu al suprafeței de pământ ars din componența platformei M1, la marginea platformei T1, așa cum a fost surprinsă în anul 2001, foto I. V. Ferencz. / Fig. 6. Detail of the burned layer of platform M1, at the limit of platform T1, as revealed by the 2001 research. Photo by I. V. Ferencz.

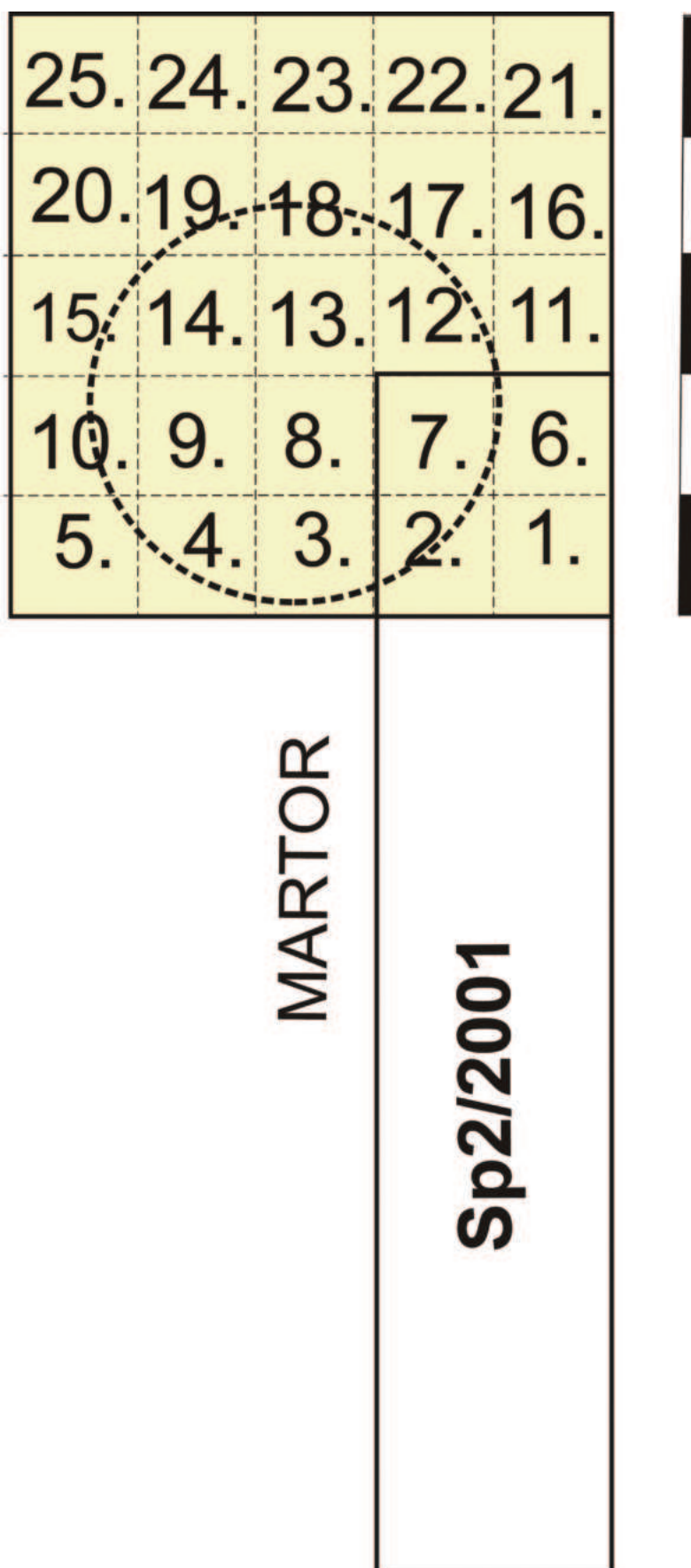

Fig. 7. Proiectul pentru continuarea cercetărilor, în sectorul T2, cu Sp 10/2022 care suprapune S2/2001, grafică I. V. Ferencz. / Fig. 7. Planned extension of the 2001 excavation in sector T2, with surface Sp 10/2022 overlapping S2/2001. Graphic work by I. V. Ferencz.

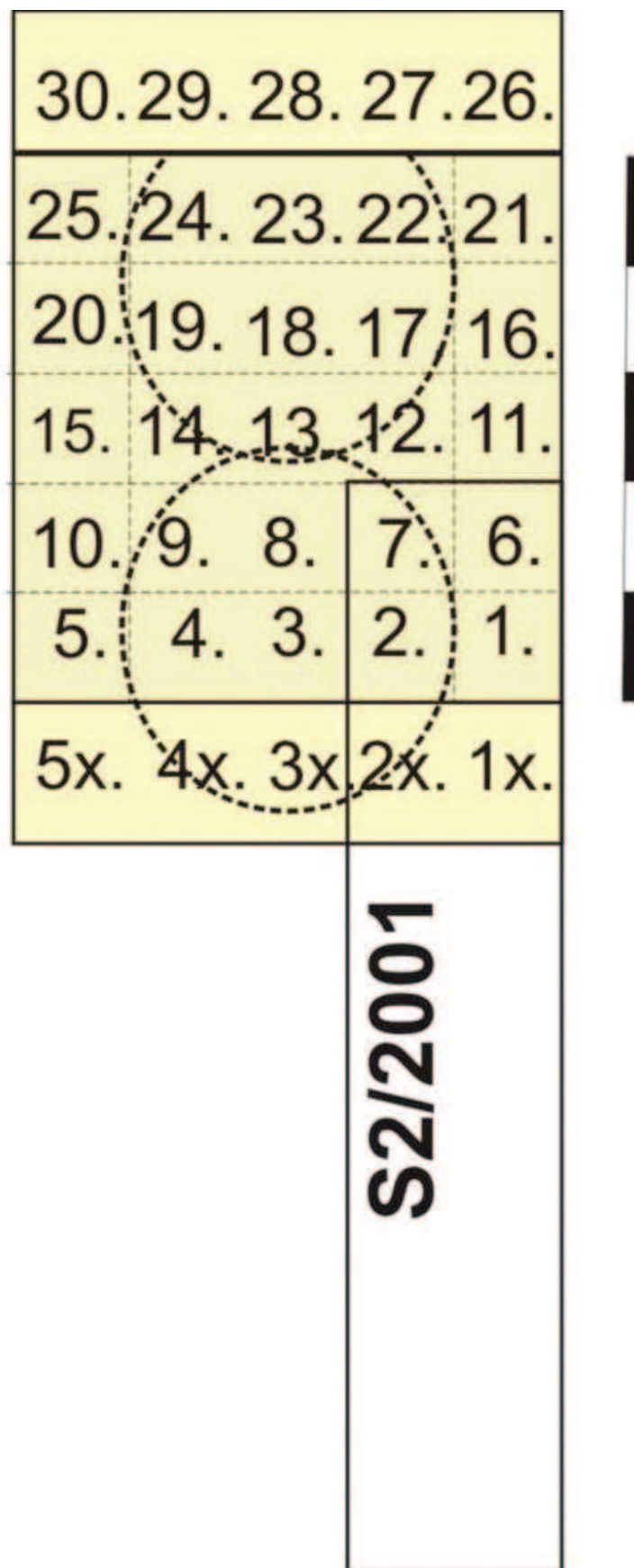

Fig. 8. Proiectul privind prelungirea suprafeței Sp 10/2022 spre nord și spre sud, grafică I. V. Ferencz. / Fig. 8. Planned extension of surface Sp 10/2022 towards the north and the south. Graphic work by I. V. Ferencz.

Fig. 9. Cercetarea solului excavat cu ajutorul sitei, foto I. V. Ferencz. / Fig. 9. Sieving of the excavated soil. Photo by I. V. Ferencz.

	Santier Ardeu „Cetățuie”	Cămpoare	Secțiune Unitate de cercetare	Tip context	Cod sit 87870 01	Nr. context
CUT(*)						FILL(*)
1 Formă în plan						1 Compactare
2 Margina						2 Culoare
3 Dimensiune						3 Compoziție
Adlocare						4 Incluziuni
4 Baza						5 Grosime și întindere
5 Orientarea						6 Alte observații
6 Alte observații						
Planul stratigrafic						
<div style="display: flex; justify-content: space-between;"> <div style="border: 1px solid black; width: 15%; height: 20px;"></div> <div style="border: 1px solid black; width: 15%; height: 20px;"></div> <div style="border: 1px solid black; width: 15%; height: 20px;"></div> <div style="border: 1px solid black; width: 15%; height: 20px;"></div> <div style="border: 1px solid black; width: 15%; height: 20px;"></div> </div>						
Interpretare						
Alte observații						
Materiale descoperite						
Ceramică		Lemn				Alte descoperiri
Sticlă						
Metali						
Osuri						
Instalat		Data		Verificat de		
Legenda						
1 CUT - Itemi care se identifică în cadrul secțiunii.						
2 FILL - unități complete.						

Numărul contextului:

Adlocare mbivariate

1	6	11	16
2	7	12	17
3	8	13	18
4	9	14	19
5	10	15	20

Schița completă:

Fig. 10. Model de fișă pentru înregistrarea datelor din teren. / Fig. 10. Context sheet for recording archaeological field data.

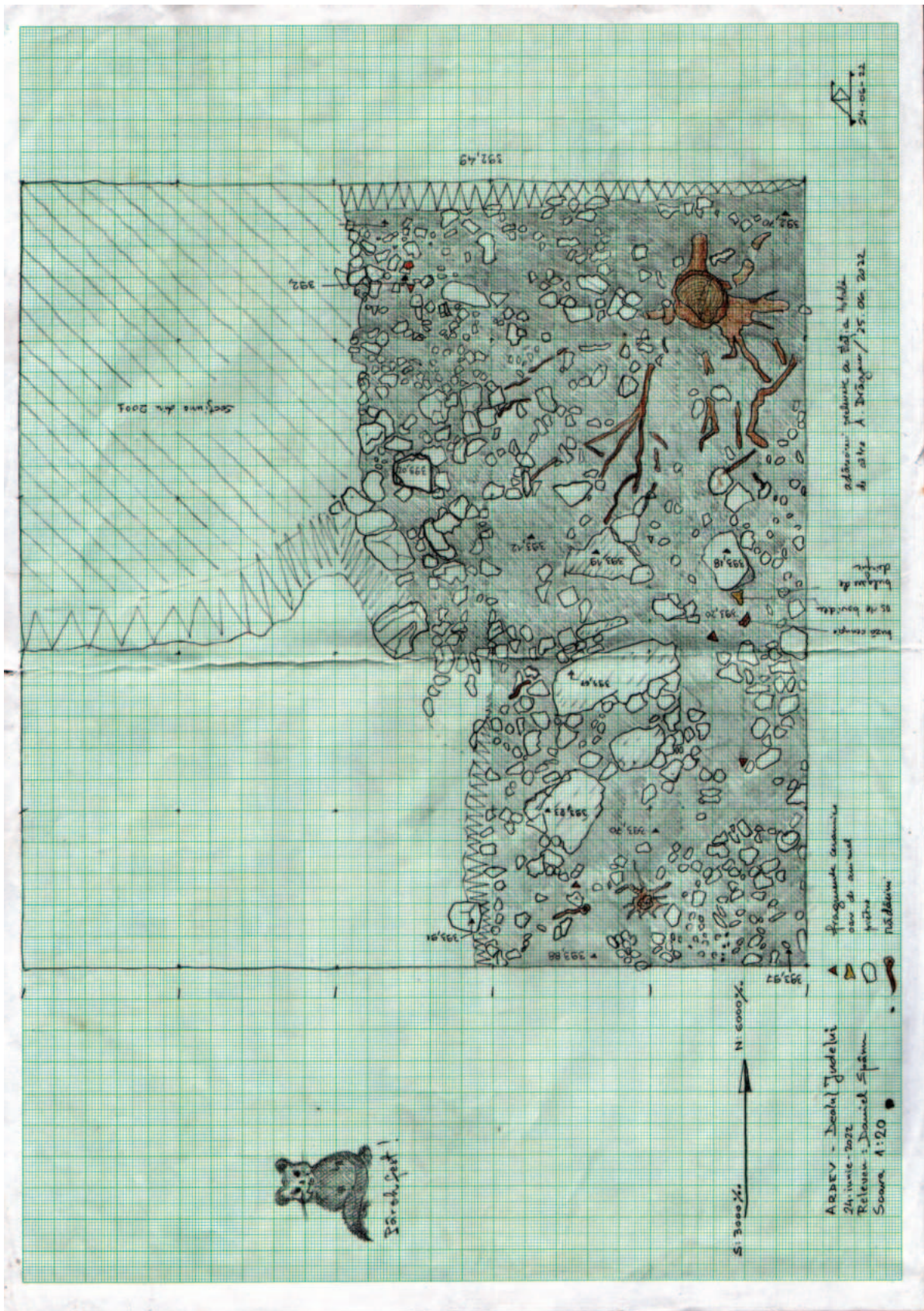

Fig. 11. Desen al planului suprafeței cercetate Sp. 10, în iunie 2022, desen D. Spânu. / Fig. 11. Surface drawing of Sp. 10, in June 2022. Drawing by D. Spânu.

Fig. 12. Model 2D al suprafeței Sp. 10/2022, pe baza fotogrametriei, foto și prelucrare date A. Drăgan. / Fig. 12. 2D orthomosaic of Sp. 10/2022. Generated in Agisoft, photos and photogrammetry model by A. Drăgan.

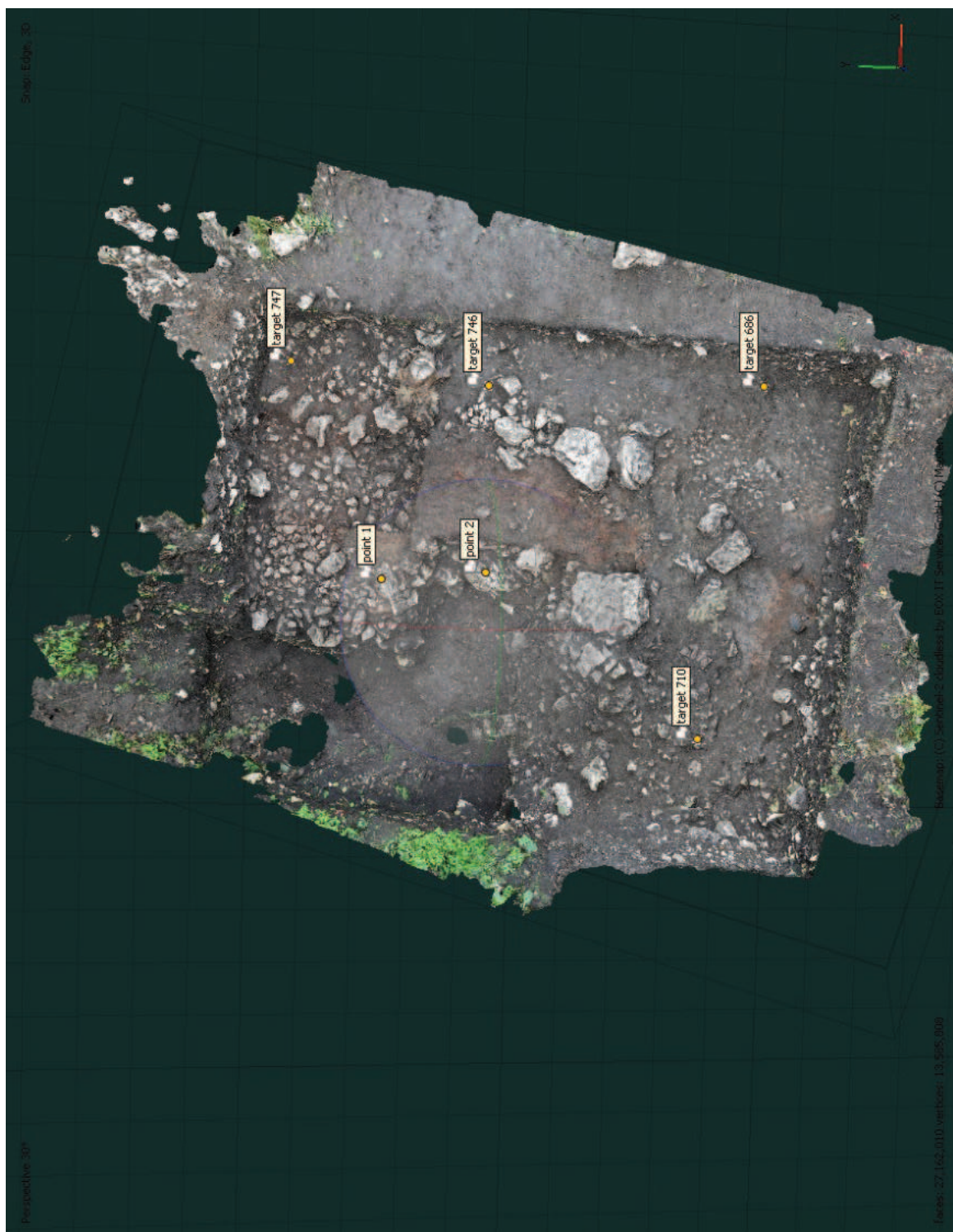

Fig. 13. Model 3D al suprafeței Sp. 10/2022, pe baza fotogrametriei, foto și prelucrare date A. Drăgan. / Fig. 13. 3D model of Sp. 10/2022. Generated in Agisoft, photos and photogrammetry model by A. Drăgan.

Fig. 14. Segmentul prelungit spre sud, în anul 2023, al suprafeței Sp 10, cu imaginea marginii M2. Se distinge cu claritate evoluția amenajării complexului pe baza fotogrametriei, foto și prelucrare date A. Drăgan. / Fig. 14. Extension to the south, in 2023, of Sp 10, showing the limit of M2. The consecutive layers of the stone mound over M2. Generated in Agisoft, photos and photogrammetry model by A. Drăgan.

Fig. 15. Înregistrarea datelor topografice prin intermediul unui aparat DGPS, foto V. Palaghie. / Fig. 15. The process of recording geographical coordinates using a GNSS rover. Photo by V. Palaghie.

Fig. 16. Detaliu cu oase incinerate și fragmente de cărbune, foto I. V. Ferencz. / Fig. 16. Detail showing cremated bones and charcoal fragments. Photo by I. V. Ferencz.

Fig. 17. Fotografie de la înălțime cu ajutorul intermediul unei drone compacte, marca DJI, model MINI 2, foto D.-N. Pall-Both. / Fig. 17. Drone photo taken with a DJI compact drone, model MINI 2. Photo by D.-N. Pall-Both.

Fig. 18. S-au putut distinge două structuri, cu plan cvasi-circular, având la suprafață forma unor movile puțin înalte, cu diametrul de cca 4 m, foto și prelucrare date pe baza fotogrametriei A. Drăgan. / Fig. 18. Two structures of a cvasi-circular shape could be distinguished. The upper part was formed by low mounds, of around 4 m in diameter. Generated in Agisoft, photos and photogrammetry model by A. Drăgan.

Fig. 19. La baza stratului care forma cele două platforme se găsea un lut galben în care se mai găseau puține materiale arheologice, Foto și prelucrare date pe baza fotogrametrii A. Drăgan. / Fig. 19. The basis of the two platforms was formed by yellow clay with few archaeological finds. Generated in Agisoft, photos and photogrammetry model by A. Drăgan.

Fig. 20. Secțiune prin amenajarea de lut a platformei M1, foto I. V. Ferencz. /
Fig. 20. Cross-section through the clay layers of platform M1. Photo by I. V. Ferencz.

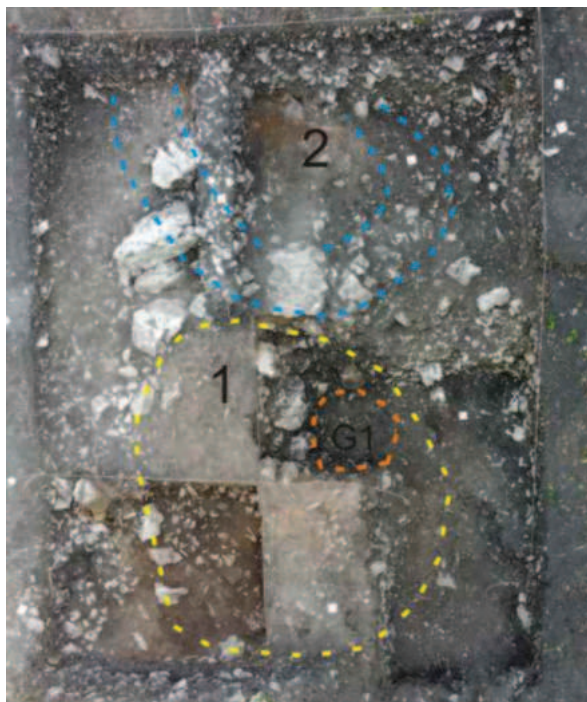

Fig. 21. Delimitarea celor două complexe, M1 și M2, precum și poziția gropii G1, foto D.-N. Pall-Both, grafică I. V. Ferencz. /
Fig. 21. Limits of the two structures M1 and M2, and pit G1. Photo by D.-N. Pall-Both, graphic reworking by I. V. Ferencz.

Fig. 22. Materiale arheologice depuse pe suprafața platformei de lut a M1, foto I. V. Ferencz. / Fig. 22. Archaeological finds spread on the clay surface of M1. Photo by I. V. Ferencz.

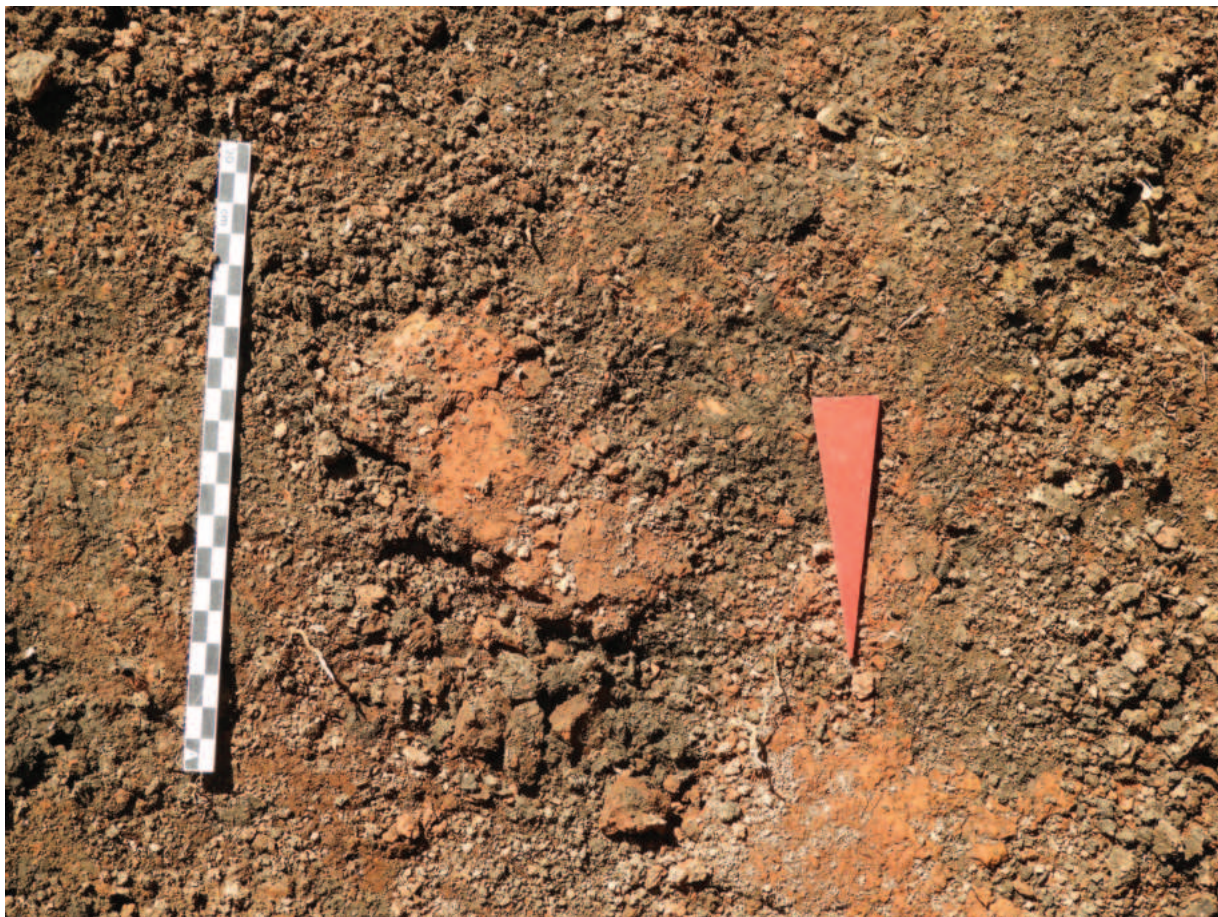

Fig. 23. Suprafața platformei de lut a M1 pe care se observă pe alocuri fragmente de „crustă”, foto I. V. Ferencz. / Fig. 23. The surface of the clay platform of M1 with detail of the „crust” aspect that can be observed in some parts. Photo by I. V. Ferencz.

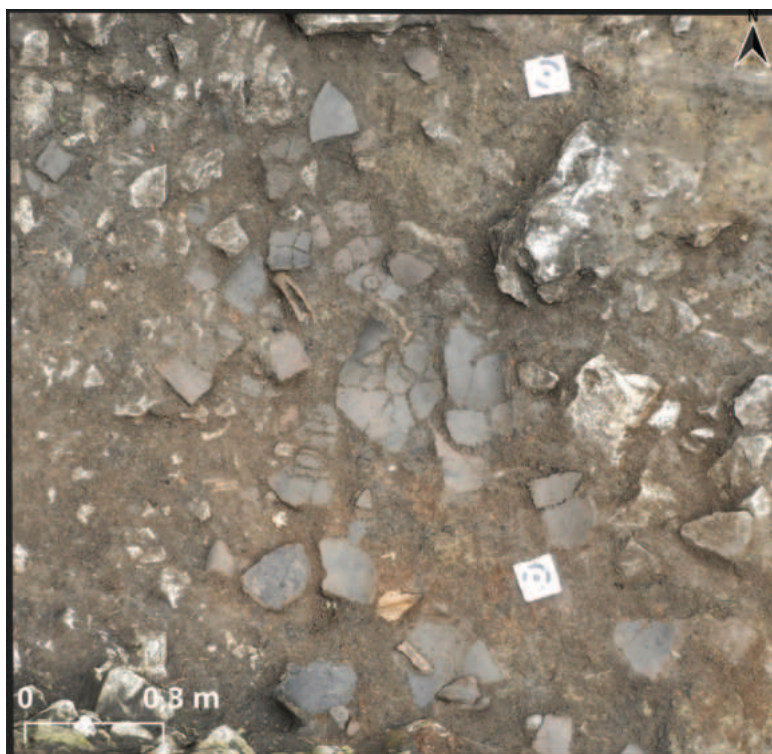

Fig. 24. Unele dintre fragmentele ceramice par să aparțină unor vase care se pot întregi, imaginea ilustrează o secvență a complexului M2, foto și prelucrare date pe baza fotogrametriei A. Drăgan. / Fig. 24. Fill of M2 showing ceramic fragments, some of which appear to form full vessels. Generated in Agisoft, photos and photogrammetry model by A. Drăgan.

SETTLEMENTS ON TERRACES IN THE CENTRAL AREA OF THE DACIAN KINGDOM. SOME ASPECTS REVEALED BY AIRBORN LIDAR SCANNING

AURORA PEȚAN*

ABSTRACT: *The settlements on terraces in the Șureanu (Orăștiei) Mountains, developed around the capital of the Dacian Kingdom, Sarmizegetusa Regia, were the most complex, rich, and densely populated of the Dacian era. These settlements have received little attention from researchers for two main reasons. First, their location on terraces cut into the slopes makes them difficult to access, especially since they are largely overgrown and often lack access roads. Second, archaeologists have mainly focused on military and religious stone structures, such as walls, towers, or temples, rather than settlements. The development of LiDAR technology has brought about a shift in perspective, and data availability encourages a fresh examination of this topic. The digital terrain model provides valuable insights into various aspects of settlements, such as their size, organisation or household clustering patterns. It opens important research avenues as estimating population sizes and examining relationships among settlements, aristocratic centres, and the royal capital.*

KEYWORDS: *Dacian Kingdom; Sarmizegetusa Regia; settlements; terraces; LiDAR-derived DTM; landscape archaeology.*

REZUMAT: *Cele mai complexe, bogate și dense așezări de epocă dacică sunt cele din zona Munților Șureanu (Orăștiei), dezvoltate în preajma capitalei Regatului Dac. Acestea au fost prea puțin cercetate, din două motive. În primul rând, amplasarea lor pe terase tăiate în pante le face greu accesibile, mai ales datorită faptului că sunt în mare măsură împădurite și cel mai adesea lipsite de căi de acces. În al doilea rând, arheologii și-au concentrat atenția cu predilecție asupra structurilor militare și religioase din piatră (ziduri, turnuri, temple) și mai puțin asupra așezărilor. Apariția tehnologiei LiDAR a dus la o schimbare de perspectivă, iar accesibilitatea datelor invită la o reevaluare a acestui subiect. Modelul digital al terenului ne oferă informații valoroase cu privire la dimensiunea și organizarea așezărilor sau tiparele de grupare a gospodăriilor, deschizând importante direcții de cercetare precum estimarea populației sau investigarea relațiilor dintre așezări, centre aristocratice și capitala regală.*

CUVINTE-CHEIE: *Regatul Dac; Sarmizegetusa Regia; așezări; terase; LiDAR DTM; arheologia peisajului.*

1. INTRODUCTION

The settlements in the Șureanu (Orăștiei) Mountains around Sarmizegetusa Regia, the capital of the Dacian Kingdom, were the most complex, rich, and densely populated of the whole Dacian era. The capital was surrounded by mountainous terrain, which made it difficult for settlers to establish a habitable environment. To address this challenge, they created artificial terraces designed to shape the rugged landscape, making it suitable for habitation. This approach effectively transformed the surrounding landscape, creating a more hospitable environment for human settlement.

Terracing has been a common practice since ancient times across many geographical regions. However, it was primarily used for agriculture, and only in rare cases were terraces constructed for the location of temples and noble residences. Terraces for everyday living are also uncommon and limited

* West University of Timișoara / Dacica Foundation, Alun, Romania, e-mail: aurora.petan@e-uvt.ro

to a small number. There is extensive evidence that terraces were constructed as far back as the Bronze Age in the Mediterranean¹. Besides agricultural purposes, terraces were also used as working and social spaces, such as those of the Bronze Age in Cyprus, utilised for processing crops, metallurgical activities, and social interactions². Terraces constructed during the Eneolithic period (Coțofeni culture) and the Bronze Age were also discovered in Romania³.

During the Late Iron Age, the construction of terraces emerged as a feature of many Dacian aristocratic centres in mountainous and sub-mountainous areas, culminating with the royal capital built on impressive terraces under Hellenistic influence⁴. This trend was especially prominent between the 1st century BC and 1st century AD, with some earlier instances dating back to the 2nd century BC. The terraces were initially built to host the main hub of a power centre, which was commonly situated atop hills and displayed a pyramidal organisation. At the highest point stood an aristocratic (often fortified) residence, while the lower terraces housed temples, workshops, and residences belonging to members of the noble court. The hub typically comprised less than ten terraces, for example, at Covasna-Cetatea Zânelor, Tipia Ormenișului, Stârciu and Șimleu Silvaniei, Cugir, Târcov, Divici, etc⁵.

The most elaborate terraces, protected by retaining ashlar walls, are the ones within the six fortresses which currently form the serial World Heritage Site “The Dacian Fortresses from the Orăștie Mountains”: Sarmizegetusa Regia, Pietra Roșie, Costești-Cetățuie, Costești-Blidaru, Căpâlna and Bănița (in Hunedoara and Alba counties). The chiefs ruled over open settlements spreading at the foot of the hill and in other more or less nearby areas. For foreigners arriving in Dacia, the image of the terraced mountains must have been impressive. Ancient written sources recorded with astonishment that the Dacians “walled up their mountains” (Cassius Dio 68, 9, 3) and that the inhabitants used to live “clinging close to the mountains” (Florus 2, 28).

The topography of southwestern Transylvania is marked by a mountainous region where the most significant Dacian power centre was born and thrived over one and a half centuries. This area is of particular interest because of the capital of the Dacian Kingdom, Sarmizegetusa Regia, which was located there at over 1000 m altitude. What makes this area unique is that it had not only aristocratic centres on terraces but also ordinary settlements that spanned hundreds and even thousands of them (Fig. 1). This particular form of settlement, which has emerged in challenging geographical conditions and necessitated significant planning and labour, materialised and prospered due to the area’s political, social and economic significance. Some of these settlements displayed (proto)urban characteristics⁶.

The landscape surrounding the royal capital was heavily anthropised during the 1st century BC – 1st century AD, especially in the latter’s second half. Many artificial terraces were laid out for housing, barns, workshops and other constructions, and some terraces were probably used as open spaces for different purposes. The Romans’ conquest of the Dacian Kingdom in the campaigns of AD 101–102 and 105–106 and its transformation into a Roman province involved the targeted destruction of the power centre in the mountains and the evacuating of the entire area⁷. With the end of habitation, the entire infrastructure collapsed. The old ridge roads were still used in the following centuries, mostly by shepherds, but the road networks that connected the settlements and the groups of terraces on the slopes disappeared. Even access to the ruins of Sarmizegetusa Regia has become extremely difficult, and the

¹ Bevan, Conolly 2011; Krahtopolou, Frederick 2018.

² Ridder *et alii* 2017.

³ For settlements on terraces during the Eneolithic period (Coțofeni culture), see Lazăr 1979, 1980. It has been proven that some of these terraces are modern agricultural structures (Popa 2012, p. 47–48).

⁴ Stefan 2001, p. 104 sqq.

⁵ Pupeză 2022; Ștefan, Ștefan 2022; Pop 2006, p. 34–39; Rustoiu 2015; Matei 2016; Rustoiu *et alii* 2017.

⁶ See Glodariu 1983, p. 47, who calls them “Settlements of Type V”. Other significant contributions regarding these settlements are: Nandris 1976; Ferenczi 1977; Florea 1986; Lockyear 2004; Oltean 2007, p. 60 sqq; Oltean, Fonte 2019.

⁷ Florea 1994, p. 37.

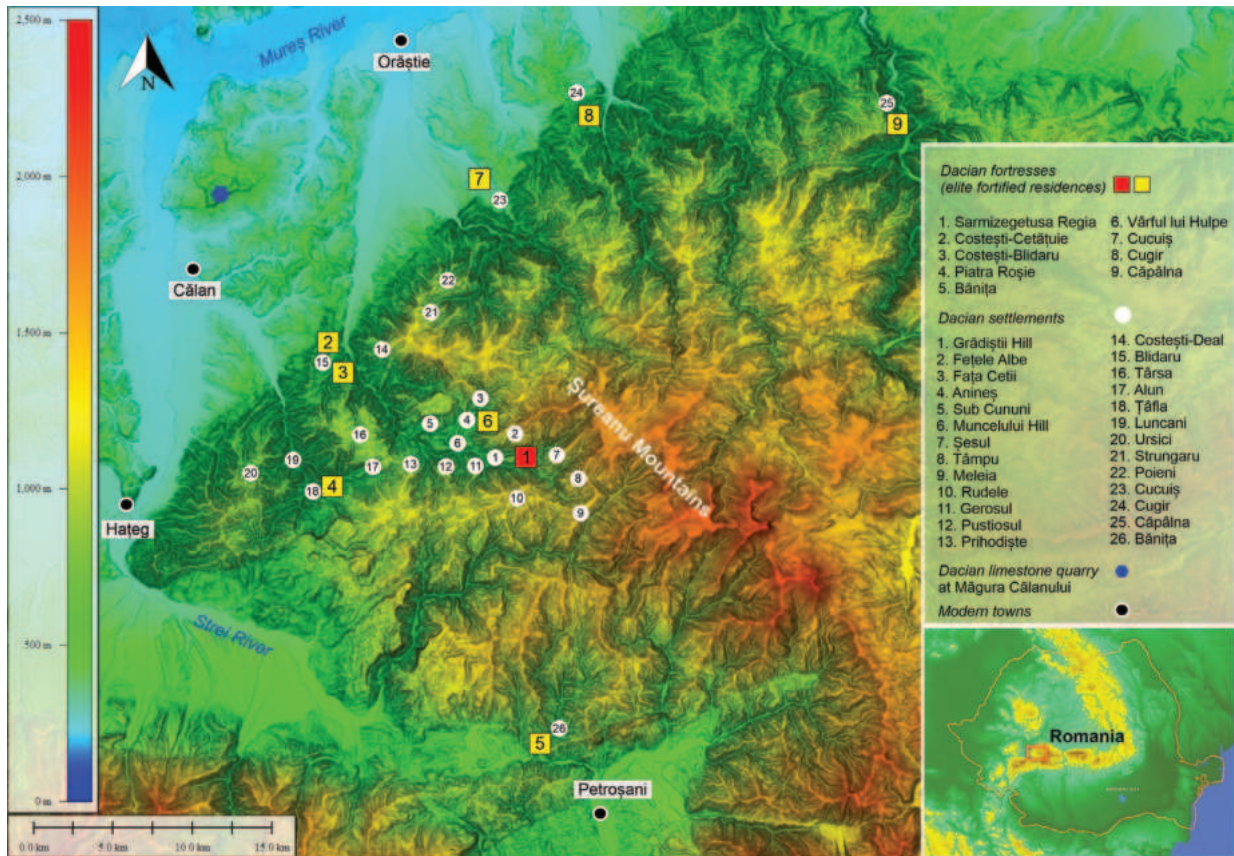

Fig. 1. Map of the area.

great adventures of the Transylvanian explorers of the 19th century, who came to see the remains of the ancient city, involved colossal transport efforts⁸.

Sporadic traces of living reappeared at the beginning of the Middle Ages, but the density of habitation in Antiquity has never been equalled, not even in modern times. The Dacian settlements were eventually taken over by vegetation, and the once-inhabited terraces were covered by forests, causing these spectacular terraced mountains to become wild and inhospitable once again. These ancient terraces facilitated the repopulation of the region during the 18th and 19th centuries. They were usually used for cultivating gardens, orchards, and hayfields, while the houses were built on sloping land to keep the flat land for cultivation⁹. However, most old terraces in the upland area remained overgrown and difficult to access, with only a minor percentage reused. In contrast, the terraces in the lower area have been repurposed in recent times with modifications made to their original structure. Agricultural activities in these areas often lead to the discovering Dacian archaeological materials.

19th-century scholars who visited the ruins of Dacian fortresses were amazed to discover artificial terraces hidden in the forest. In 1803, fiscal procurator Paul Török metaphorically described the large terraces at Piatra Roșie as “suspended gardens” and those at Fețele Albe as “hanging over the precipice”¹⁰. The first representation of such terraces is in Michael Ackner’s map of Grădiștii Hill, drawn in 1847 and published a few years later (Fig. 2)¹¹.

⁸ Peșan 2018, p. 424–430.

⁹ Apolzan 1987, p. 94.

¹⁰ Jakó 1971, p. 441–443; Peșan 2021, p. 402; Peșan, Sirbu 2023, p. 190.

¹¹ Ackner 1856, Pl. VI.

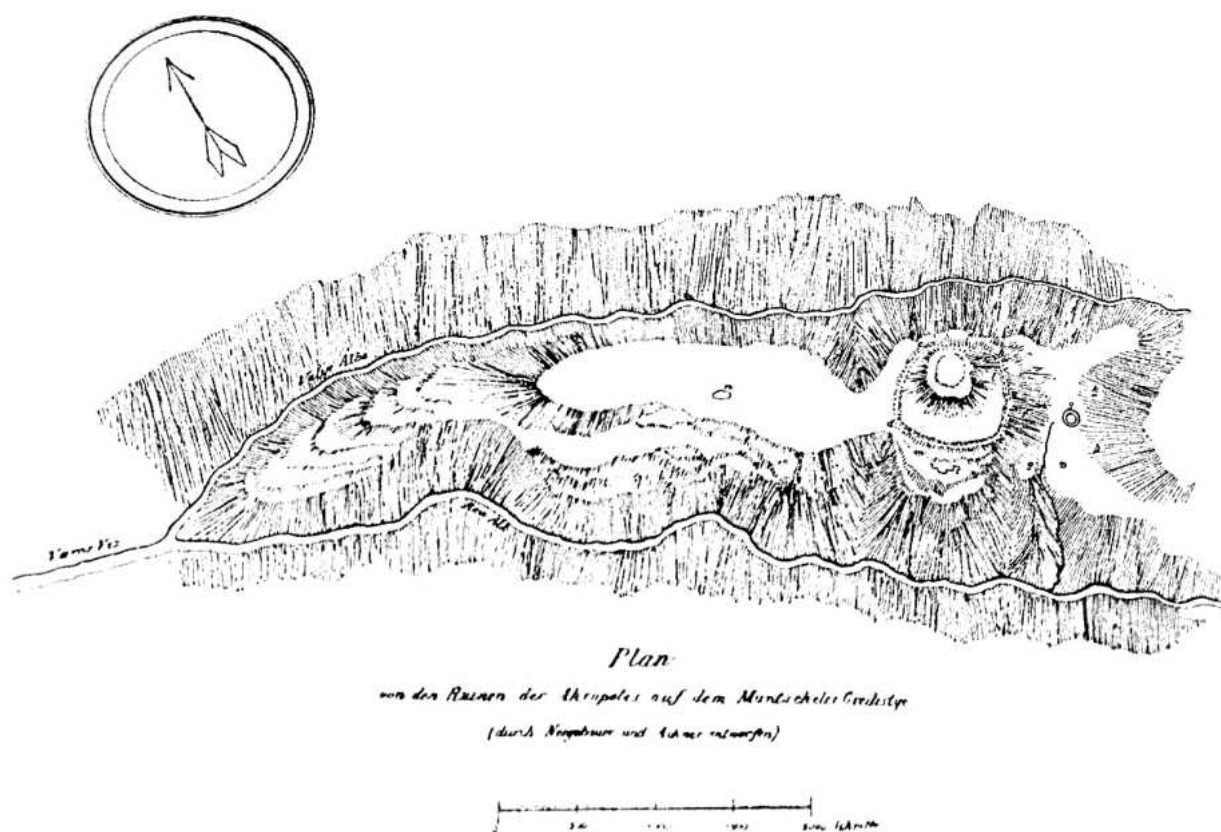

Fig. 2. Representation of the terraces on Grădişti Hill in M. Ackner's map.

In the early 20th century, and especially after World War II, many field surveys were conducted in the area of the former Dacian capital and the forts and settlements in its vicinity. These surveys identified many anthropic terraces¹², but large areas remained unexplored because of difficult access and the absence of a research program. Despite the investigations of several dozen terraces with homes, no inventory, mapping, or location information is available for the researched dwellings. Very little about how households were organised in these areas is known.

The Dacian sites in Şureanu Mountains have been the focus of much research, but most of it has targeted the aristocratic centres and the monumental military and religious structures like walls, towers, and temples. As a result, the archaeology of settlements and civil habitation has been overlooked¹³, leaving the true extent of civil habitation in the region a mystery. However, recent advancements in LiDAR technology have revolutionised the research of archaeological landscapes, particularly in forested areas¹⁴. The laser's ability to penetrate through the dense canopy has enabled researchers to explore the landscape thoroughly and discover previously unknown information. This is particularly relevant to the area discussed in this paper.

2. AIRBORNE LIDAR SCANNING IN ŞUREANU MOUNTAINS

Several characteristics make the area in question a suitable subject for LiDAR-based research. First, given that the large area and forest cover have seriously hindered research so far, the LiDAR-derived digital terrain model (DTM) analysis results can spectacularly compensate for the lack of information.

¹² Daicoviciu *et alii* 1954, p. 151.

¹³ Florea 1986, p. 81.

¹⁴ E.g. Chase *et alii* 2012; Doneus *et alii* 2022; Johnson, Ouimet 2014; Štular 2011, etc.

Second, human interventions in shaping the landscape are facile to follow on DTMs, and terraces cut into the slopes stand out easily (Fig. 3). Third, the absence of human traces from periods other than the Dacian era for most of the area reduces dating ambiguities even without archaeological excavations¹⁵.

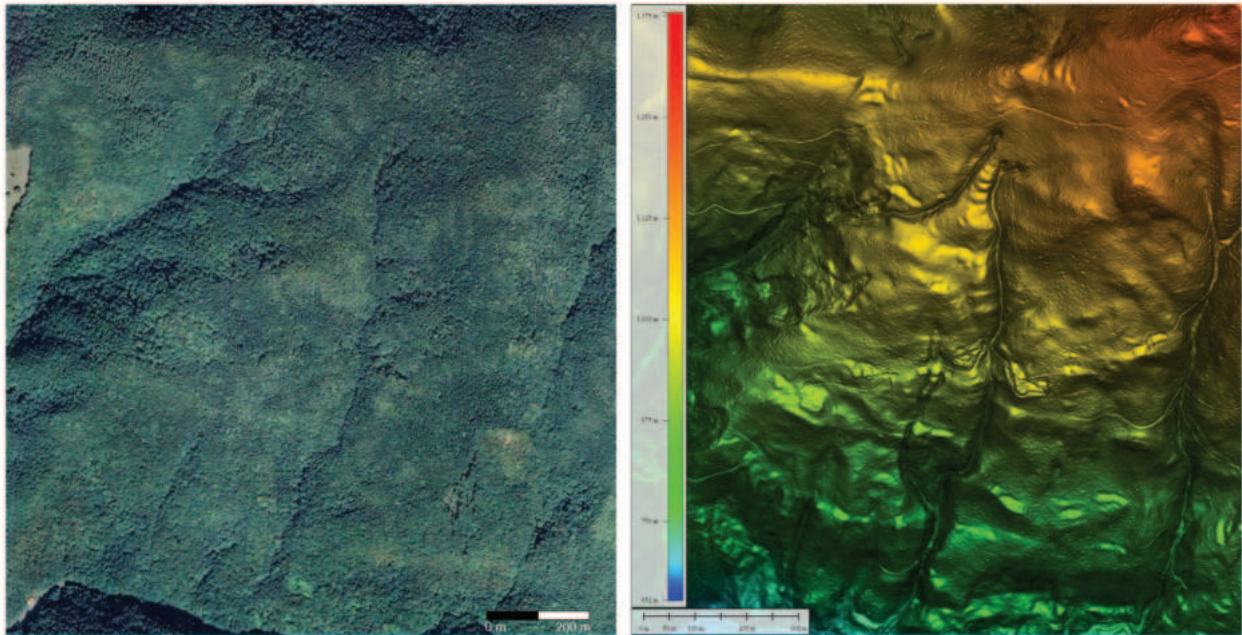

Fig. 3. The western section of the Dacian terraced settlement at Grădiștea de Munte – Fețele Albe. Left: satellite image; right: LiDAR-derived DTM.

The first research results regarding the settlements in the area of the capital of the Dacian Kingdom based on LiDAR data were published by I. Oltean and J. Fonte¹⁶. Around 2000 terraces were identified on an area of 100 km² with the focal point on Grădistii Hill, and some observations were made regarding the organisation of living on the terraces. Other publications addressed the terraced ensemble at Alun-Piatra Roșie and the settlement at Grădiștea de Munte -Fețele Albe¹⁷. The crucial role of free LiDAR data in the reassessment of the central area of the Dacian Kingdom was emphasised in an article that presented as case studies the fortresses Alun-Piatra Roșie and Costești-Blidaru¹⁸.

LiDAR data for Hunedoara and Alba counties was made publicly available through the LAKI II project of ANCP¹⁹. This data revealed many interesting findings despite its low resolution. A dataset with a higher density (9–12 points/m²) covering an area of 72 km² around Sarmizegetusa Regia was used in this paper with permission from the BBC, the owner of the data. I was also generously provided with several sets of data with the same density on small areas in Piatra Roșie and Costești by Primul Meridian company. However, low-resolution LiDAR data, such as that provided by ANCP, has limitations. A density of only 2–8 points/m² means that small structures might be omitted, and interpretation errors are possible. Therefore, all information extracted and analysed from the DTM should be verified in the field to avoid errors in interpretation.

¹⁵ Until now, only one spot with some traces of the Coțofeni culture is known, near the Alun-Piatra Roșie fortress (Daicoviciu 1954, p. 72). As seen above, modern housing is sporadic and reuses the ancient terraces. Although some researchers argue that terracing also characterised more recent periods in the Orăștie Mountains (Oltean 2007, p. 69), ethnographic research has not documented such land modifications for housing or agriculture after the Dacian period.

¹⁶ Oltean, Fonte 2019.

¹⁷ Pețan 2021; Pețan, Sirbu 2023.

¹⁸ Pețan, Hegyi 2023.

¹⁹ <https://geoportal.ancpi.ro/portal/home/>

The area around the royal capital covers approximately 300 km². Over 3000 terraces were identified in this area on the LiDAR-derived DTM, thus adding a thousand new terraces to those already identified. However, the low resolution of the DTM surely prevented the identification of many others. Field checks covered only a few hundred. Almost all the terrace groups I checked show traces of metal detection. Both the detections and the forestry work frequently bring to the surface fragments of clay walls, floors and hearths, ceramic sherds, iron blooms, grinders and even blocks of shaped limestone, which certify that these terraces belong to the Dacian period. A flat surface on a hillside or a mountain slope is an almost certain sign for treasure hunters that Dacian remains can be found there. Ceramic sherds from the Dacian era are almost always found on the ploughed terraces.

3. SETTLEMENTS ON TERRACES

The digital terrain model offers valuable insights into the number of terraces and residential density, as well as patterns of land selection, terrace grouping, building layout, and more. This information is ground-breaking as, until now, it was very difficult to investigate these aspects because of the challenging terrain and vastness of the territory²⁰.

Setting up a terrace was difficult, involving clearing, excavating the terrace, and reinforcing the slopes, and required group work with numerous people.

Most terraces range from 500 to 1000 square meters and tend to be grouped in small clusters. Although isolated terraces are rare, it is possible that they were once connected via paths that have since disappeared.

Terraces are always found near water sources (at headwaters, along torrents, on riverbanks), usually on slopes facing east and south²¹. They come in various shapes, such as semi-circular, circular, rectangular, or polygonal. Terraces with straight sides are mostly found in the Piatra Roșie area²² and at Costești-Blidaru (Fig. 4 and Fig. 8a).

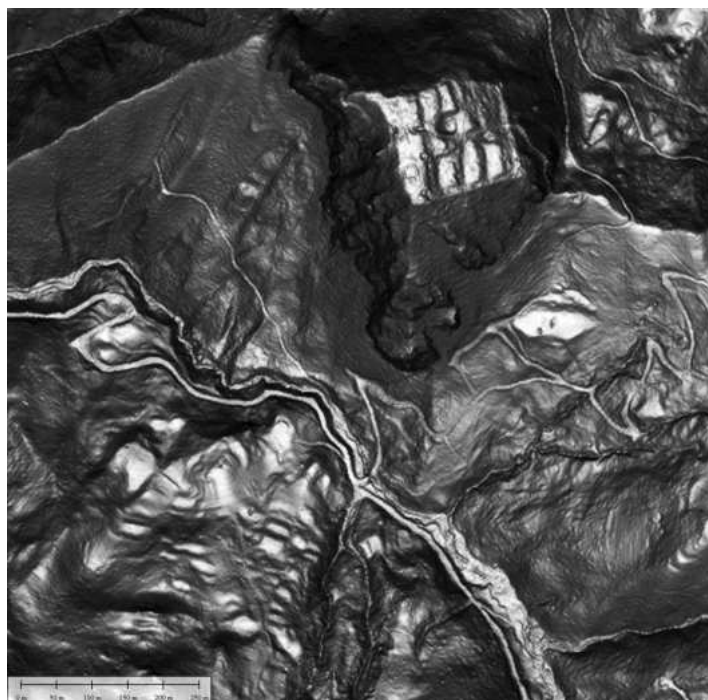

Fig. 4. Terraces at Alun-Piatra Roșie.

²⁰ Nor is the terrace construction technique known in detail; see Glodariu et al. 1996, p. 88 sqq.

²¹ Some terraces with north or north-west exposure probably had other functions than living (e.g., the terraces on the northern slope of Piatra Roșie or Pustiosu). See also Oltean, Fonte 2019, p. 255–257.

²² Pețan 2021, p. 402 sqq.

Some terraces are organised into clusters, others form garlands or are arranged in steps, and many are scattered. The way they agglutinated probably depended on the land's topography and the expansion rhythm of the settlement. The best example of the garland-pattern organisation is the settlement at Grădiştea de Munte – Feţele Albe, where the terraces are arranged in rows between the streams, following the contours and ranging from the valley to the hill crest (Fig. 3 and Fig. 5)²³.

Fig. 5. Terraces at Grădiştea de Munte – Feţele Albe.

Usually, one or two buildings were on a terrace. Many clusters comprise 4–6 terraces, with 1–2 buildings with stone foundations visible in the central area. The other terraces within the cluster were likely intended for placing wooden annexes or served other purposes. One cluster of terraces could form a domestic unit (Fig. 6).

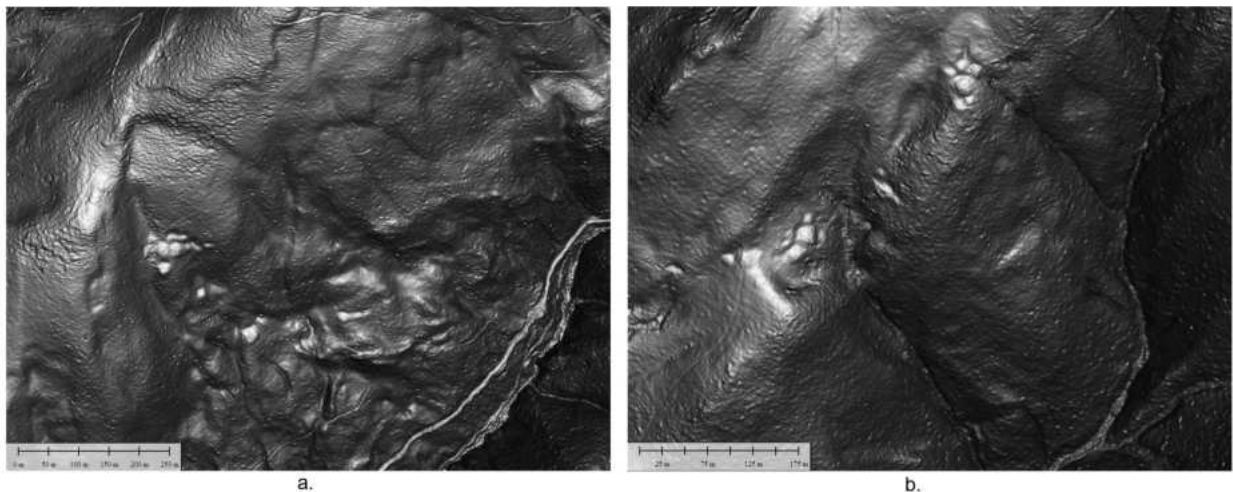

Fig. 6. Clusters of terraces on the hills Şesul (a) and Tâmpu (b).

One can easily identify the outlines of elevated stone foundations on some terraces²⁴. Using stone, especially quarried and brought from a great distance²⁵, involved higher costs than ordinary houses with

²³ Peţan, Sirbu 2023, p. 196–198 and 215, Pl. IX.

²⁴ Called „house platforms” by Oltean and Fonte (2019, p. 254).

²⁵ Peţan 2022, p. 140–142, 179–180; Cetean *et alii* 2022.

wooden or low stone bases, so it is possible that these buildings belonged to wealthy people. They are usually rectangular, have a side of 7–8 or even 10 m, and are sometimes polygonal/circular (Fig. 7). Archaeological excavations have proved that these stone foundations usually supported a wooden and adobe structure²⁶. The highest density of such building traces is visible in the centre of the area under consideration (Dealul Grădiștii, Fețele Albe and Anineș).

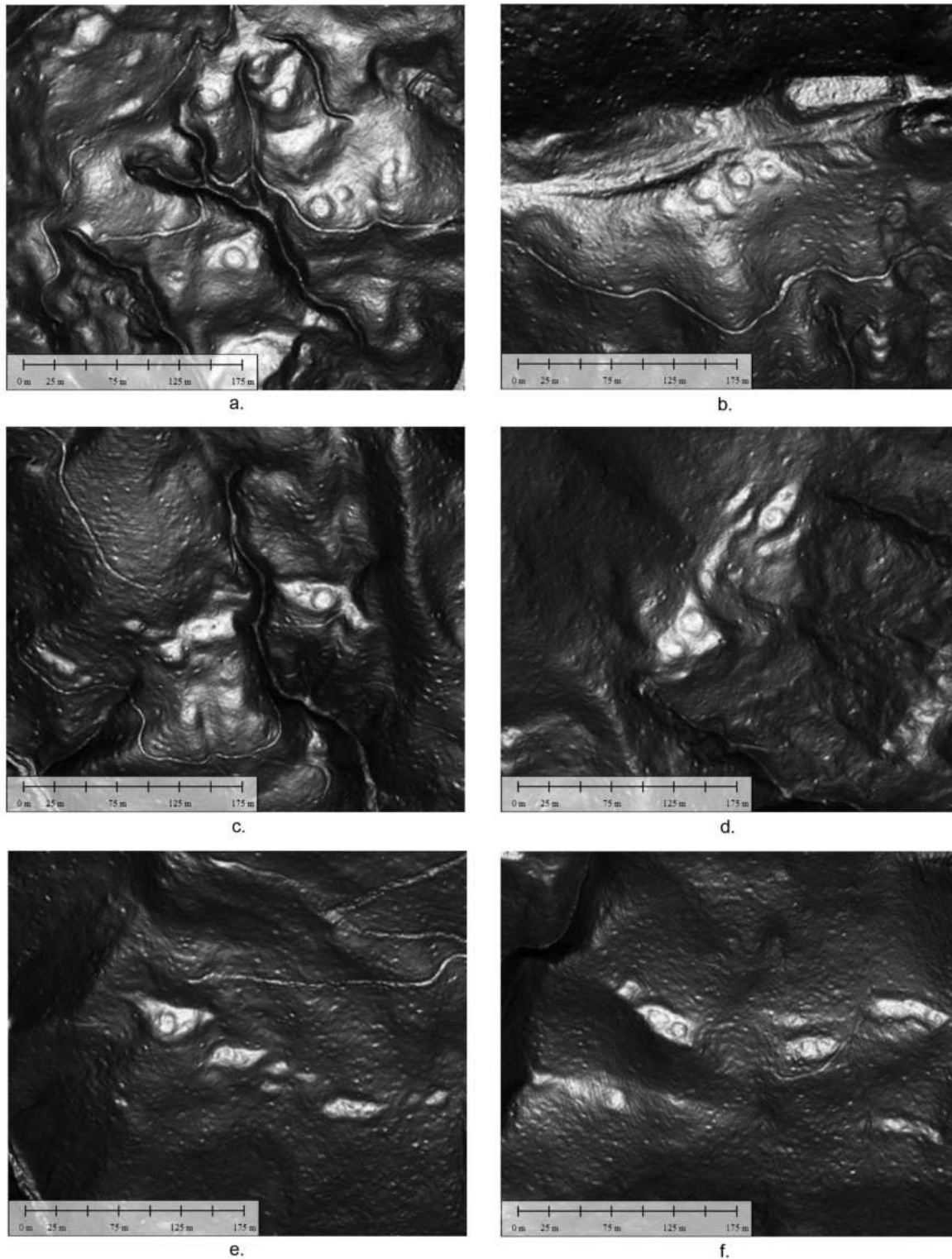

Fig. 7. Marks of elevated stone foundations on Fața Cetii (a), Grădiștii Hill (b), Valea Mică (c-d), and Fețele Albe (e-f).

²⁶ Antonescu 1984, p. 20 sqq.

However, large settlements do not exhibit any discernible traces of stone foundations on DTM, like those at Țâfla (Piatra Roșie) or the cluster on Făerag (Costești-Blidaru) (Fig. 4 and Fig. 8a). According to previous archaeological investigations, wooden structures without (or with low) stone foundations were found on some terraces, and it is not surprising that no traces can be identified on the DTM.

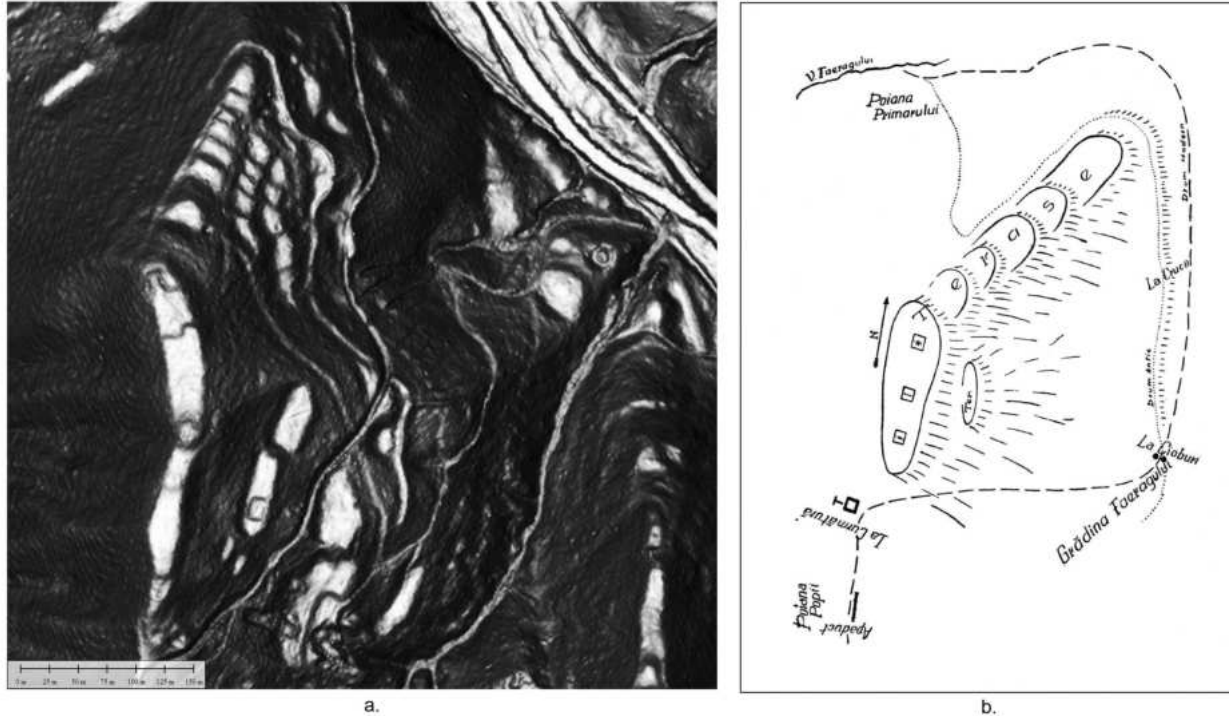

Fig. 8. Terraces at Costești-Blidaru.

Moreover, excavations and archaeological surveys have provided evidence of uninhabited terraces in several cases. Despite being regarded as terraces under construction from the Kingdom's final period²⁷, they may have served as public open spaces with various purposes (meetings, markets, military training, worship, celebrations) or as agricultural terraces²⁸ (arable land, gardens, orchards, livestock spaces). Other empty terraces were arranged in steps to enable movement between households.

Several types of settlements can be spotted, some compact, others scattered, and, in many cases, only small hamlets. The compact settlements include Țâfla-Piatra Roșie, Fața Cetii, Făerag, Dealul Grădiștii, Fețele Albe and some smaller ones. Determining the agglutination patterns is a complex task and a future goal. Certainly, a household used to harbour a family, but its structure remains uncertain whether it is the nuclear or the extended family. Some groups of terraces could belong to a clan. Extensive clusters of terraces could form neighbourhoods or districts within a single settlement, reliant on a power centre or separate villages.

The number of terraces and buildings in certain areas is much higher than previously believed. For instance, the initial research on Grădiștii Hill estimated around 50, then 100 terraces in the settlement²⁹; recent topographic surveys have raised that number to approximately 260³⁰, while LiDAR data shows 430 terraces³¹. Similarly, the settlement on Fețele Albe was thought to have about 20–30 terraces, of

²⁷ Glodariu *et alii* 1996, p. 92; Daicoviciu *et alii* 1973, p. 73, n. 14.

²⁸ Ferenczi 1977, p. 79; Florea 1986, p. 91.

²⁹ Daicoviciu *et alii* 1952, p. 304; Glodariu *et alii* 1996, p. 89; Oltean 2007, p. 68.

³⁰ Florea 2017, p. 363.

³¹ Oltean, Fonte 2019, p. 257.

which only 15 were investigated³², while DTM shows around 200 terraces³³. Very little was known about the terraces arranged in steps and rows at Costești-Blidaru. A very sketchy plan drawn by C. Daicoviciu (Fig. 8b)³⁴ shows the level of understanding of this area, which persisted until now. Additionally, the LiDAR-derived DTM reveals novel terraces on the hills of Șesul and Ursici, in Lunca Valley, in Poieni-Beriu area, and in other locations that archaeologists have not yet explored.

Except for some compact groups of terraces, there is no evidence of organisation or systematisation of the habitation. The settlements expanded progressively, sometimes chaotically and without a set plan, taking advantage of nearby favourable territories. These settlements likely experienced rapid and intense expansion in the latter half of the 1st century AD³⁵.

4. RESEARCH PERSPECTIVES

These concise observations on the settlements on terraces in the area of the Dacian capital were meant to underscore the need for further research.

Estimating the population size in a specific area is an important research direction. Utilising successive proxies is a potential approach to gradually narrowing down to a plausible figure. In order to accomplish this, it is necessary to determine the number of terraces in the area. This difficult undertaking requires using terrace detection algorithms followed by field surveys. Once the number of terraces has been determined, assessments can be made regarding the inhabited ones, the number of dwellings per terrace, and the average number of people living in each house. However, the absence of necropolises and the limited archaeological data can render this approach challenging.

Studying the relationships between households and the community is extremely important. It involves exploring how people came together through villages, neighbourhoods, or other forms of agglutination. It also entails investigating how settlements interacted vertically, such as with aristocratic centres and the royal capital, and horizontally, through networks of roads and paths. Furthermore, it encompasses the examination of aspects concerning resources and supply. To better understand the terraces' layout and the organisation of the space, it is imperative to conduct archaeological field research.

Verifying and registering newly discovered sites while defining their boundaries is crucial to ensure their protection and limit or stop illegal metal detections. It is now clear that the entire region was once a vast residential complex that must be thoroughly explored and mapped in the future through a comprehensive interdisciplinary project.

BIBLIOGRAPHY

Ackner 1856	M. Ackner, <i>Decennal-Aufzeichnung der archäologischen Funde in Siebenbürgen vom Jahre 1845 bis 1855</i> , in: <i>Jahrbuch der Kaiserlich-Königlichen Central-Comission zur erforschung und erhaltung der baudenkmale I</i> , 1856, p. 93–103.
Antonescu 1984	D. Antonescu, <i>Introducere în arhitectura dacilor</i> , București, 1984.
Apolzan 1987	L. Apolzan, <i>Carpații – tezaur de istorie. Perenitatea așezărilor risipite pe înălțimi</i> , București, 1987.
Bevan, Conolly 2011	A. Bevan, J. Conolly, <i>Terraced Fields and Mediterranean Landscape Structure: An Analytical Case Study from Antikythera, Greece</i> , in: <i>Ecological Modelling</i> 222, 7, 2011, p. 1303–1314. https://doi.org/10.1016/j.ecolmodel.2010.12.016

³² Daicoviciu *et alii* 1989, p. 161–165.

³³ Pețan, Sirbu 2023, p. 196.

³⁴ Daicoviciu, Ferenczi 1951, p. 22, Fig. 15.

³⁵ Florea 1986, p. 89.

- Cetean *et alii* 2022 V. Cetean, A. Peșan, M. Stancu, *Historical Use of the Ashlar Limestone at Pietra Roșie Dacian Fortress; Interdisciplinary Approach in a World Heritage Site*, in: *Sustainability* 14, 2022, p. 11818. <https://doi.org/10.3390/su141911818>
- Chase *et alii* 2012 A.F. Chase, D.Z. Chase, C.T. Fisher, S.J. Leisz, J.F. Weishampel, *Geospatial Revolution and Remote Sensing LiDAR in Mesoamerican Archaeology*, in: *Proceedings of the National Academy of Sciences of the USA* 109, 2012, p. 12916–12921.
- Daicoviciu 1954 C. Daicoviciu, *Cetatea dacică de la Pietra Roșie. Monografie arheologică*, București, 1954.
- Daicoviciu, Ferenczi 1951 C. Daicoviciu, A. Ferenczi, *Așezările dacice din Munții Orăștiei*, București, 1951.
- Daicoviciu *et alii* 1952 C. Daicoviciu [and collab.], *Șantierul Grădiștea Muncelului. Studiul trailului dacilor în Munții Orăștiei*, in: *SCIV* 3, 1952, p. 281–307.
- Daicoviciu *et alii* 1954 C. Daicoviciu, O. Floca, M. Macrea, M. Dediu, P. Duka, Ș. Ferenczi, M. Gostar, A. Ilieș, D. Mitrofan, D. Radu, I. Winkler, *Șantierul arheologic Grădiștea Muncelului – Blidaru*, in: *SCIV* 5, 1–2, 1954, p. 123–155.
- Daicoviciu *et alii* 1973 H. Daicoviciu, I. Glodariu, I. Piso, *Un complex de construcții în terase din așezarea dacică de la Fețele Albe*, in: *ActaMN* 10, 1973, p. 65–96.
- Daicoviciu *et alii* 1989 H. Daicoviciu, I. Glodariu, Ș. Ferenczi, *Cetăți și așezări dacice în sud-vestul Transilvaniei*, vol. I, București, 1989.
- Doneus *et alii* 2022 M. Doneus, Ł. Banaszek, G.J. Verhoeven, *The Impact of Vegetation on the Visibility of Archaeological Features in Airborne Laser Scanning Datasets from Different Acquisition Dates*, in: *Remote Sensing* 14, 2022, p. 858. <https://doi.org/10.3390/rs14040858>
- Ferenczi 1977 I. Ferenczi, *Problema așezărilor civile dacice din Munții Orăștiei din punct de vedere geografic*, in: *ActaMN* 14, 1977, p. 73–79.
- Florea 1986 G. Florea, *Considerații asupra unor aspecte ale locuirii dacice în Munții Orăștiei*, in: *Sargetia* 20, 1986, p. 81–92.
- Florea 1994 G. Florea, *Archaeological Observations Concerning the Roman Conquest of the Area of the Dacian Kingdom's Capital*, in: *ActaMN* 26–30, 1994, p. 33–37.
- Florea 2017 G. Florea, *Excavations in Sarmizegetusa Regia: Recent Results and Perspectives*, in: F. Mitthof, G. Schörner (eds.), *Columna Traiani – Traianssäule. Siegesmonument und Kriegsbericht in Bildern*, Vienna, 2017, p. 363–368.
- Glodariu 1983 I. Glodariu, *Arhitectura dacilor – civilă și militară (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1983.
- Glodariu *et alii* 1996 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, A. Rusu-Pescaru, F. Stănescu, *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei preromane*, Deva, 1996.
- Jakó 1971 S. Jakó, *Date privitoare la cercetările arheologice de la Grădiștea Muncelului în anii 1803–1804 (II)*, in: *ActaMN* 8, 1971, p. 439–455.
- Johnson, Ouimet 2014 K.M. Johnson, W.B. Ouimet, *Rediscovering the Lost Archaeological Landscape of Southern New England Using Airborne Light Detection and Ranging (LiDAR)*, in: *Journal of Archaeological Science* 43, 2014, p. 9–20. <https://doi.org/10.1016/j.jas.2013.12.004>
- Krahtopoulou, Frederick 2008 A. Krahtopoulou, C. Frederick, *The Stratigraphic Implications of Long-term Terrace Agriculture in Dynamic Landscapes: Polycyclic Terracing from Kythera Island, Greece*, in: *Geoarchaeology* 23, 2008, p. 550–585. <https://doi.org/10.1002/gea.20231>
- Lazăr 1979 V. Lazăr, *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania*, in: *Marisia* 9, 1979, p. 27–38.
- Lazăr 1980 V. Lazăr, *Așezări de înălțime cu terase Coțofeni în Transilvania (III)*, in: *Marisia* 10, 1980, p. 11–30.
- Lockyear 2004 K. Lockyear, *The Late Iron Age Background to Roman Dacia*, in: Hanson, W.S., Haynes, I.P. (eds.), *Roman Dacia: The Making of a Provincial Society*, *Journal of Roman Archaeology*. Supplementary series, 56, 2004, p. 33–74.
- Matei 2016 S. Matei, *Elements for a Chronological Framework of the Dacian Fortress from Târcov, Buzău County*, in: S. Berecki, *Iron Age Chronology in the Carpathian Basin. Proceedings of the International Colloquium from Târgu Mureș, 8–10 October 2015*, Mega, Cluj-Napoca, 2016, p. 389–394.
- Nandris 1967 J.G. Nandris, *The Dacian Iron Age. A Comment in a European Context*, in: *Festschrift für Richar Pittioni*, Wien, 1976, p. 723–736.
- Oltean 2007 I. A. Oltean, *Dacia: Landscape, Colonization and Romanization*, London and New York, 2007.
- Oltean, Fonte 2019 I. A. Oltean, J. Fonte, *Microtopographies of Dacian Upland Settlement Strategies and Community Aggregation Trends in the Orăștie Mountains, Romania*, in: D. C. Cowley, M. Fernández-Götz, T. Romankiewicz, H. Wendling (eds.), *Rural Settlement: Relating Buildings, Landscape, and People in the European Iron Age*, Leiden, p. 251–262.

- Pețan 2018 A. Pețan, *Sarmizegetusa Regia I. Redescoperirea cetății*, Alun, 2018.
- Pețan 2021 A. Pețan, *Ansamblul terasat fortificat de la Alun-Piatra Roșie*, in: S. Forțiu (ed.), *ArheoVest IX. In Honorem Valeriu Sirbu. Interdisciplinaritate în istorie și arheologie*, Cluj-Napoca, 2021, p. 389–419.
- Pețan 2022 A. Pețan, *Carierele de calcar din zona Măgurii Călanului în lumina datelor LiDAR / The limestone quarries in the area of Măgura Călanului in the light of LiDAR data*, in: *Istros* 28, 2022, p. 109–211.
- Pețan, Hegyi 2023 A. Pețan, A. Hegyi, *Freely available LiDAR-derived digital terrain model (DTM) uncovers the heartland of the Dacian Kingdom*, in: *Digital Applications in Archaeology and Cultural Heritage* 31, 2023, e00292. <https://doi.org/10.1016/j.daach.2023.e00292>
- Pețan, Sirbu 2023 A. Pețan, V. Sirbu, *Revisiting Fețele Albe, an important Dacian site near Sarmizegetusa Regia*, in: Sirbu, V., Pețan, A. (eds.), *Inventory, Offerings and Rituals in the Pre-Christian Temples and Sacred Places of Continental Europe and Mediterranean Area (7th c. BC–2nd c. AD)*, Alun, 2023, p. 189–220.
- Pop 2006 H. Pop, *Fortificațiile dacice din vestul și nord-vestul României*, Cluj-Napoca, 2006.
- Popa 2012 C. I. Popa, *Contribuții la preistoria Văii Sebeșului (I). Locuiri Coșofeni din zona deluroasă, Alba Iulia*, 2012.
- Pupeză 2022 P. Pupeză, *Caesar oppidum expugnavit. Câteva scenarii romane privind sfârșitul cetății dacice de la Covasna*, in: M.M. Ștefan, A. Popa, D. Ștefan (eds.), *Arheologia trecerii de la epoca târzie a fierului la epoca romană în Dacia: contacte și conflicte în secolele I-II p. Chr.*, Târgoviște, 2022, p. 147–170.
- Ridder et alii 2017 E. Ridder, C. S. Galletti, P. L. Fall, S. E. Falconer, *Economic and Social Activities on Ancient Cypriot Terraced Landscapes*, in: *Journal of Environmental Management* 202, 3, 2017, p. 514–523. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2016.12.037>
- Rustoiu 2015 A. Rustoiu, *Civilian and Funerary Space in the Dacian Fortified Settlement at Cugir*, in: S. Forțiu, A. Stavilă (eds.), *ArheoVest III. In Memoriam Florin Mededeț. Interdisciplinaritate în Arheologie și Istorie. Timișoara, 28 noiembrie 2015, Szeged, 2015*, p. 349–367.
- Rustoiu et alii 2017 A. Rustoiu, I. V. Ferencz, A. Drăgan, *Dacian Fortified Settlements in the Iron Gates Region during Late Iron Age (2nd Century BC – 1st Century AD)*, in: A. Zanoci, V. Sirbu, M. Băț (eds.), *Fortificațiile din Epoca Fierului în spațiul Tiso-Nistrean. Iron Age Fortifications on the Tisa-Dniester Space. Proceedings of Saharna Summer Colloquium, July 14th–17th, 2016*, Chișinău – Brăila, 2017, p. 187–208.
- Ștefan 2001 A. S. Ștefan, *Sarmizegetusa Regia – une ville de type hellénistique*, in: E. Greco (ed.), *Architettura, urbanistica, società nel mondo antico. Giornata di studi in ricordo di Roland Martin*, Paestum, 2001, p. 85–106.
- Ștefan, Ștefan 2022 D. Ștefan, M.-M. Ștefan, *Defileul Oltului din Munții Perșani – o cale de acces pentru romani în timpul războiului de cucerire a Daciei?*, in: M. M. Ștefan, A. Popa, D. Ștefan (eds.), *Arheologia trecerii de la epoca târzie a fierului la epoca romană în Dacia: contacte și conflicte în secolele I-II p. Chr.*, Târgoviște, 2022, p. 171–211.
- Ștular 2011 B. Ștular, *The Use of Lidar-derived Relief Models in Archaeological Topography. The Kobarid Region (Slovenia) Case Study*, in: *Arheološki Vestnik* 62, 2011, p. 392–432.

EPOCA ROMANĂ

GRAFFITI AUS DACIA POROLISSENSIS (III)

DAN-AUGUSTIN DEAC*

ZUSAMMENFASSUNG: Dieser Artikel ist der dritte Teil einer Serie von Forschungen, in denen die in der in Dacia Porolissensis auf Tonggefäßen und andere Artefakte eingeritzten Graffiti präsentiert werden. Obwohl die meisten Graffiti unvollständig sind, wird durch die Eigennamen das *Corpus Onomasticum* aus Porolissum erweitert.

REZUMAT: Acest studiu reprezintă a treia parte a unei serii ce analizează graffiti identificați în Dacia Porolissensis și care au fost incizați pe vase ceramice și nu numai. Chiar dacă se păstrează uneori lacunar, numele identificate îmbogățesc corpus-ul onomastic al așezării romane de la Porolissum.

SCHLÜSSELWÖRTER: Dacia Porolissensis; Porolissum; Lateinische Epigraphik; Onomastik.

CUVINTE-CHEIE: Dacia Porolissensis; Porolissum; epigrafie latină; onomastică.

EINLEITUNG¹

Dieser Artikel setzt eine Serie von Forschungen zu den auf verschiedenen, in der Provinz Dacia Porolissensis gefundenen Tonggefäßen eingeritzten Graffiti, fort². Alle in diesem Artikel vorgelegten Graffiti stammen aus *Porolissum* (Abb. 1). Sie wurden in verschiedenen archäologischen Kontexten entdeckt. Auf allen Keramikfragmenten wurden *post-cocturam* lateinische Graffiti in Großbuchstaben angebracht (Kat. Nr. 6–9). Die ersten drei Beispiele sind der Forschung schon bekannt. Die ersten beiden Graffiti wurden jedoch nur durch Zeichnungen bekannt gemacht, das Dritte nur einmal kurz erwähnt. Das vierte Graffito ist bisher unpubliziert.

DIE KERAMIKFRAGMENTE UND IHRE GRAFFITI

Die Fundstellen der Keramikfragmente sind die folgenden: Kat. Nr. 6 stammt aus den *principia* des Militärlagers auf dem Pomet-Hügel; Kat. Nr. 7 stammt aus dem im *latus sinistrum* desselben Militärlagers liegenden Gebäudes C 4; Kat. Nr. 8 stammt aus dem Gebäude OL 6, das sich in der Zivilsiedlung in der Nähe der Südostecke des Militärlagers befindet; Kat. Nr. 9 stammt aus dem Gebäude LM 3, das sich in der Zivilsiedlung östlich der Nordostecke des Militärlagers befindet. Die Namen auf den Keramikfragmenten können als Eingetümerbezeichnung interpretiert werden und verdeutlichen, dass Gefäße mit Eingetümerbezeichnungen häufig in stark frequentierten Zonen anzutreffen sind (Abb. 2)³. Da Kat. Nr. 6–7 im Militärlager gefunden wurden,⁴ kann man vermuten, dass die Eigentümer dem

* Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, Rumänien, e-mail: dan_deac1923@yahoo.com

¹ Ich danke Dan Dana (CNRS/HISOMA, Lyon) und Luciana Nedelea (Babeş-Bolyai University, Cluj-Napoca) für ihre Hinweise. Alle verbliebenen Fehler sind dem Autor zuzuschreiben.

² Teil I und II der Graffiti aus Dacia Porolissensis: Deac 2015 (Kat. Nr. 1–4) und Deac 2022 (Kat. Nr. 5). Der Artikel führt die Nummerierung fort und beginnt deshalb mit Nr. 6. Zur Literalität in Dakien vgl. Die Einleitung in Dana and Deac, im Druck. Alle Daten sind n. Chr., soweit nicht anders vermerkt.

³ Zăgreanu *et alii* 2020, S. 25–26.

⁴ Zum Militärlager vgl. Opreanu, Lăzărescu 2016, S. 74–94.

Militär angehört. Die Texte sind, wie es üblich ist, auf der Außenseite oder dem Rand des Gefäßes angebracht. Ebenso sind sie häufig auf dem Boden der Gefäße zu finden, was bei den hier vorgestellten Stücken jedoch nicht der Fall ist.

Abb. 1. Karte der Provinz Dacia Porolissensis. Rot markiert ist *Porolissum* (© Dan Dana, vom Autor bearbeitet). Kleine Abb.: Karte des römischen Dakien (© limesromania.ro).

Alle auf den Gefäßen eingeritzten Namen sind lateinisch und sind als *nomina* oder *cognomina* zu identifizieren. In der Regel sollten sie deshalb im Nominativ oder Genitiv eingeritzt worden sein. Kat. Nr. 6: *Martialis* ist ein lateinisches *cognomen*, das in *Porolissum* auch auf einer Grabstele eines *beneficiarius consularis* namens Cassius *Martialis* für dessen Ehefrau *Iustina* bezeugt ist⁵. Kat. Nr. 7: Der Name *Valens* oder *Valentinus* ist ein häufig vorkommender Name⁶. Über die Funktion des Gebäudes C 4, in dem das Keramikfragment gefunden wurde, besteht in der Forschung keine Einigkeit⁷. Dort wurden auch weitere Graffiti auf Tongefäßen und anderen Kleinfunden entdeckt⁸. Die engste Parallele in *Porolissum* ist der Name des *beneficiarius* Titus Flavius *Valentianus*, der eine Statue des *Liber Pater* errichtet hat⁹. Kat. Nr. 8: Trotz des fragmentarischen Zustandes kann festgestellt werden, dass der ganze Name erhalten ist. Die engste Parallele des hier vorgestellten Namens ist das *nomen gentile* *Sulenius*¹⁰. Das Graffito

⁵ AÉ 1958, 288 = CBI 541 = ILD I, 701. Vgl. auch Solin, Salomies 1994, S. 359.

⁶ Solin, Salomies 1994, S. 197, S. 417.

⁷ Vgl. Opreanu, Lăzărescu 2020; für weitere Literaturhinweise und die dort gefundene *tessera militaris* mit dem thrakischen Namen *Muco* siehe Deac, Dana 2022.

⁸ Gudea, Cosma 1992, S. 218–219, Nr. 107, 109–110, 112, 114–116, S. 246 (Zeichnungen). Vgl. auch Dana, Deac, im Druck. Dort wird eine weitere bisher unpublizierte *tessera militaris* vorgelegt.

⁹ CBI 540 = ILD I, 687 = Zăgreanu 2016, S. 224, SB 1, Taf. I/SB1 a-d (Fotos), mit Literaturhinweisen.

¹⁰ Solin, Salomies 1994, S. 178.

nennt somit einen Hapaxnamen, der als *Sulēnis* oder *Suiēnis* gelesen werden kann. Da das Fundstück aus Raum C des Gebäudes OL 6 stammt,¹¹ war der durch das Graffito bezeugte Mann vermutlich ein Bewohner des Hauses OL 6. Weitere Informationen über seinen Sozialstatus oder seine Funktion in diesem Haus sind nicht vorhanden. Aus dem selben Gebäude stammt eine Platte, auf deren Unterseite *post-cocturam* ein Graffito eingeritzt wurde, das als *chrismon* gedeutet wurde¹². Dies konnte bei einer Autopsie des Fragments durch den Autor nicht bestätigt werden. Das Graffito weist keine Bezüge zur christlichen Religion auf. Es handelt sich stattdessen um einen sternenförmigen mit drei *hastae* umrandeten Eigentümergevermerk. Ebenfalls wurde in diesem Gebäude ein großes Fragment eines Tongefäßes gefunden, in das *post-cocturam* der Buchstabe X geritzt wurde¹³. Nicolae Gudea hat auch dies als einfache Version eines Chi-Ro Monogramms gedeutet. Für diese Deutung spricht jedoch wenig,¹⁴ zumal frühe Darstellungen des gekreuzigten Jesus aus dem 2. und 3. Jh. das T-förmige Kreuz, das *patibulum*, nutzen und nicht das X-förmige¹⁵. Im nahegelegenen Gebäude OL 1 wurde ferner im frühen 20. Jh. ein Krug gefunden, auf den *post-cocturam* das Graffito VRCIVS angebracht wurde¹⁶.

Kat. Nr. 9: Der lateinische Name ist abgekürzt. Der Eigentümername könnte als das *nomen gentile* Val(erius) gelesen werden¹⁷. Dieses *nomen* ist in *Porolissum* auf einem dem Silvanus *domesticus* geweihten Altar des 3. Jh. bezeugt, der von einem Val(erius) Them(---) gestiftet wurde¹⁸. Ferner ist er noch auf eine fragmentarischen Grabstele zu finden, auf der der Name [---V]alerius gelesen werden kann¹⁹.

In Gebäude LM 3, dessen Funktion in der Forschung unterschiedlich gedeutet wird wurde eine größere Anzahl an Graffiti gefunden²⁰. Dort wurden z.B. auf *dolia* der semitische Name Mocimus (Μοκιμος / Muqīm),²¹ eine Schreibübung²² und auch in einem unpublizierter fragmentarischen Text, der *ante cocturam* eingeritzt wurde, gefunden. Zudem wurden dort weitere Graffiti auf andern Keramikarten gefunden, auf denen nur einige Buchstaben erhalten sind. Auf einigen dieser Fragmente sind *post cocturam* Zahlzeichen, wie z.B. XIV (Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, Inv. Nr. C.C. 190/2003) oder XVII[---] (Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, Inv. Nr. C.C. 190/2003), auf dem Boden oder der Seite der Gefäße angebracht worden²³.

¹¹ Gudea *et alii* 1986, 128–130, S. 153, Abb. 14; Gudea *et alii* 1992, S. 150–152, S. 180, Abb. 23; Tamba, Matei 1998, seit dieser Publikation wird das Gebäude OL 6 statt wie zuvor OL 1 genannt; Tamba 2008, S. 81–116; Tamba 2011, *passim*; Tamba 2012, *passim*.

¹² Zuerst erwähnt bei Gudea *et alii* 1986, S. 130 und anschließend veröffentlicht von Matei, Tamba 1987 (Foto und Zeichnung); jüngst hierzu Gudea 2016, S. 49, Nr. 40, S. 140–142, Abb. 22–23, 24/40 (Foto und Zeichnung).

¹³ Unpubliziert, Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, ohne Inv. Nr., Fundnummer auf der Ausgrabung P85 OL/C 122.

¹⁴ Z.B. Gudea 1994. Neueste Publikation Gudea 2016, S. 46–48, Nr. 18–39, Abb. 6–39 (Fotos und Zeichnungen), an verschiedenen Orten gefunden: im Pomet-Hügel Militärlager, Gebäude LM1 oder L7.

¹⁵ Vgl. die ausführliche Diskussion bei Harley-McGowan 2019, S. 117–125.

¹⁶ Derzeit unauffindbar. Vgl. auch ILD I, 754 mit weiterer Lit. Zum Gebäude OL 1 vgl. Tamba 2008, S. 315–319.

¹⁷ Cf. Solin, Salomies 1994, S. 197.

¹⁸ Deac 2018, S. 226, Kat. Nr. 76, mit Literaturhinweisen.

¹⁹ AÉ 1979, 498 = ILD I, 711 = Petruț, Zăgreanu 2011, S. 206, Kat. Nr. 20, Taf. 3/20 (Foto).

²⁰ Tamba *et alii* 2003, S. 216–221, S. 239, Abb. 14; Tamba 2008; S. 247–295; Tamba 2008a; Tamba 2011, *passim*; Tamba 2012, *passim*; Deac, Dana 2021, S. 134–135, Anm. 32.

²¹ Deac, Dana 2021, S. 134–136, Nr. 2, Abb. 5–7 (Foto und Zeichnungen).

²² Dana, Deac, im Druck.

²³ Weitere Funde sind z.B. eine Sigillataschüssel, die im *praetorium* des Hilfstruppenlagers auf dem Pomet-Hügel gefunden wurde, auf dem sich ein *post-cocturam* Graffito befindet, das XV gelesen wird (Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, ohne Inv. Nr.); vgl. auch: Gudea, Cosma 1992, S. 218, Nr. 105, S. 244, Nr. 105 (Zeichnung). Ein weiteres *post-cocturam* Graffito befindet sich auf der Seite eines nicht näher klassifizierbaren Keramikfragments, das in der *taberna* (LM 1) neben dem Jupiter Dolichenus Heiligtum gefunden wurde und X[---] gelesen wird (Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, ohne Inv. Nr.); vgl. auch: Tamba 2008, S. 175, Abb. VI.3.14 (Zeichnung).

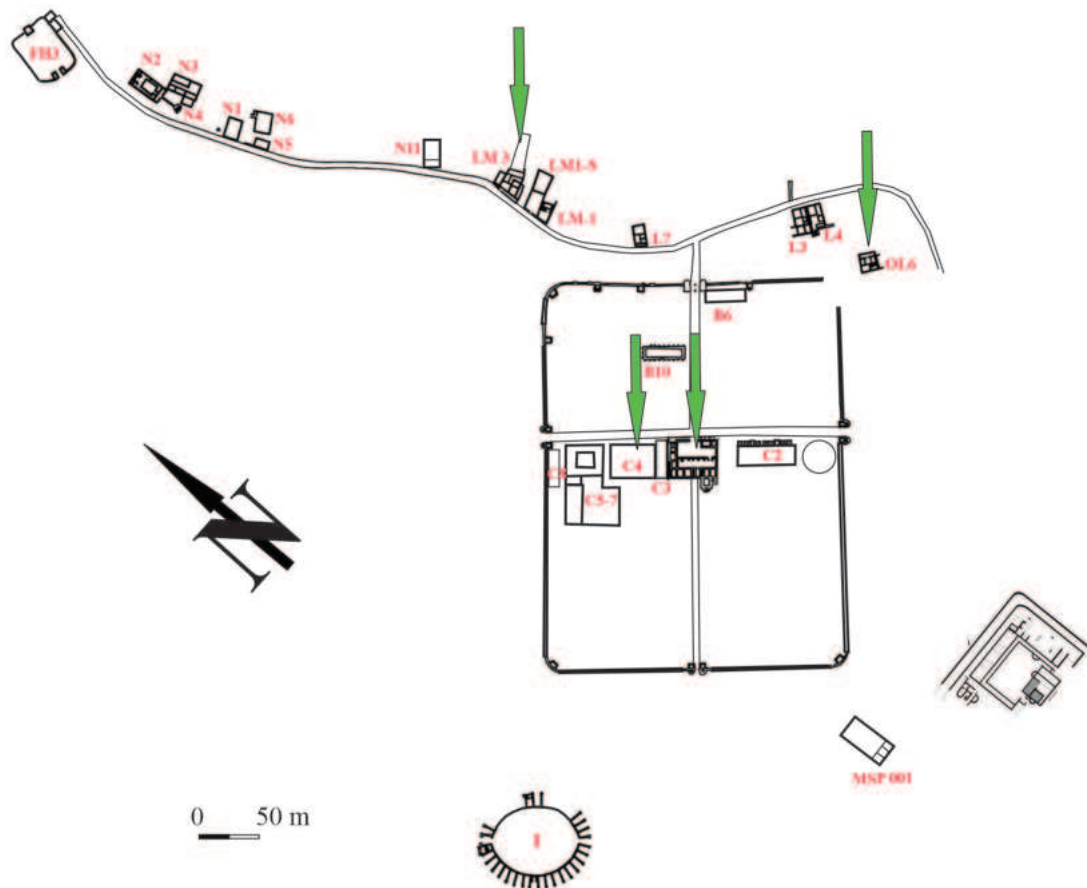

Abb. 2. Karte mit den wichtigsten Befunden aus *Porolissum* und dem Fundort des hier vorgestellten Fundstücks (© Autor).

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel stellt einige publizierte und auch unpublizierte Graffiti auf Tongefäßen unter Bereitstellung aller technischen und historischen Details vor. Die Vorlage und Analyse zeigt, dass diese Keramikfragmente mit Eigentümernamen versehen sind, was eine gängige Praxis in der römischen Antike darstellte. Durch die Vorlage der Graffiti konnten der Onomastik aus *Porolissum* vier weitere Beispiele hinzugefügt werden.

KATALOG

6. Fragmentarische Servierschüssel, gute Qualität, mit roter Firnis auf beiden Seiten, Imitation einer Drag. 44 Schüssel (Abb. 3, a-c). Maße: Innendurchmesser = ca. 25 cm; Höhe = 6,5 cm; Breite = 12 cm; Dicke = 0,5 – 1 cm. Buchstabengröße: 1,1–2,3 cm. Der Text wurde nach dem Brennen in Großbuchstaben im ersten Register unter dem Rand eingeritzt (*post-cocturam*). Das Gefäß wurde im Hilfstruppenlager auf dem Pomet-Hügel in den *principia* bei Ausgrabungen des Jahres 1978 gefunden. Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, ohne Inv. Nr. Datierung: Typologisch stammen diese Imitationen von Drag. 44 Servierschüsseln aus der 2. Hälfte des 2. Jh.²⁴

²⁴ Z. B. Rusu-Bolindeț 2007, S. 384–386 (Typ 3 DR 44) mit Literaturhinweisen zu Fundstellen in Dakien, darunter auch *Porolissum* und das nahegelegene Romita; Petruț 2018, S. 58, Taf. 4/3-4 (Zeichnungen), Typ BO2; der Autor bezeichnet sie als „bowls with central cordon“, die sich vom Typ Drag. 44 ableiten; Nedelea et alii 2019, S. 209, Taf. XXIII/2 (Zeichnung). Ein weiteres ähnliches Gefäß in grauem Farbton mit einem *post cocturam* eingeritzten Graffito wird demnächst von Dana, Deac, im Druck vorgelegt. Auf einem weiteren Keramikfragment aus dem Amphitheater befindet sich ein fragmentarischer griechischer Text.

Literatur: Gudea and Cosma 1992, S. 217, Nr. 94 (Zeichnung): m]ARIA(?).

Text: *Martia*[lis].

Die Buchstaben A sind nicht mit horizontalem Strich geschrieben. Der Vertikale Strich des Buchstabens T ist eine kurze dünne Linie. Die Rundung des Buchstabens R ist fast rechteckig. Es ist nur der untere Teil des rechten schrägen Strichs des Buchstabens M zu erkennen. Ein Teil des oberen rechten Teils des rechten Strichs ist auch erkennbar.

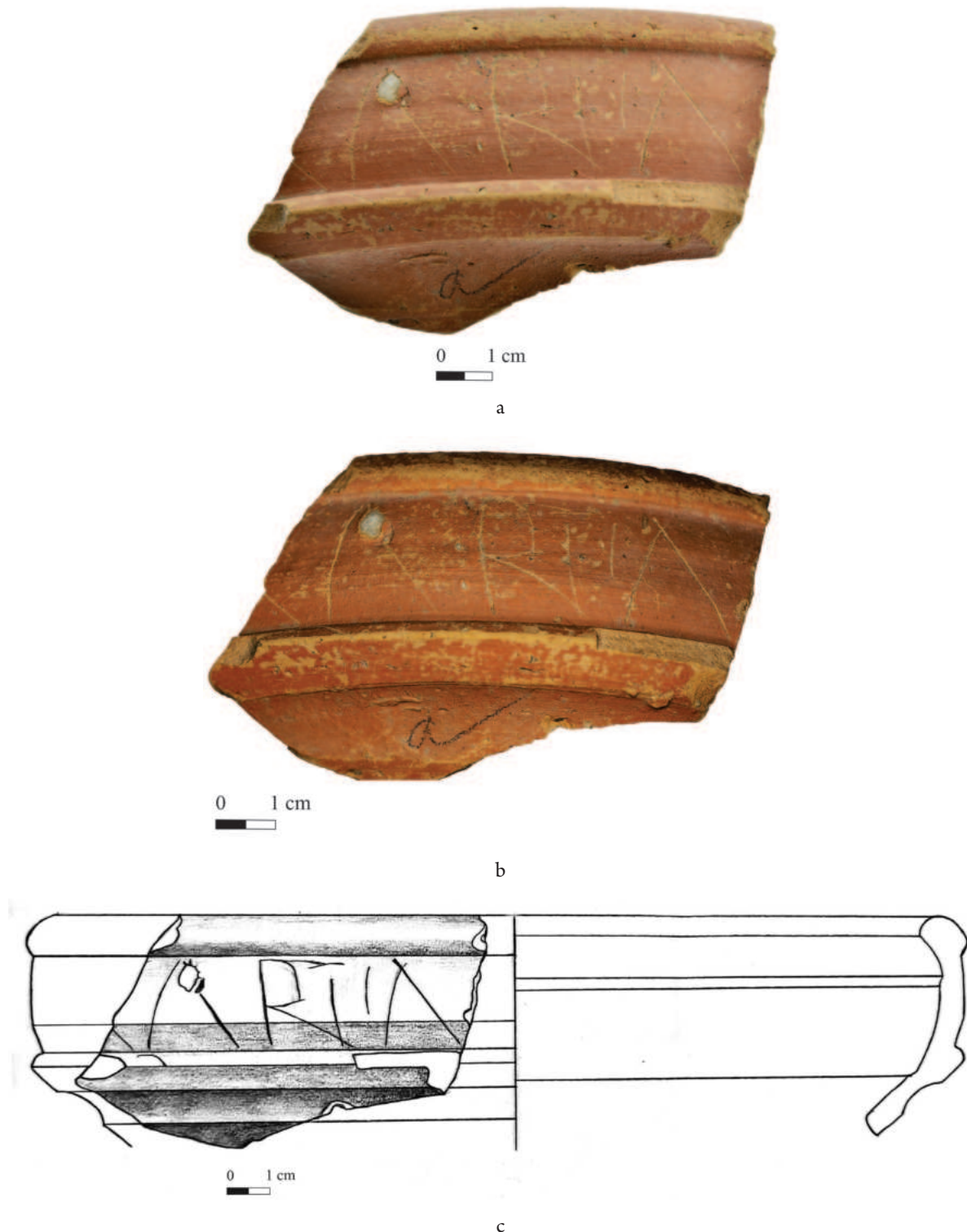

Abb. 3. a. Foto (© Autor); b. H-RTI Luminance Unsharp Masking (© Autor); c. Zeichnung (© Autor).

7. Fragment des oberen Teils eines Gefäßes (Topf oder Krug), gute Qualität, rote Firnis an der Außenseite (Abb. 4, a-c). Maße: Höhe = 6,1 cm; Breite = 5,7 cm; Dicke = 0,45 – 0,6 cm. Buchstabenhöhe: 1–1,4 cm. Der Text befindet sich unter dem Hals des Gefäßes. Der Text wurde nach dem Brennen (*post-cocturam*) in Großbuchstaben angebracht. Der Fund stammt aus dem Hilfstruppenlager auf dem Pomet-Hügel und wurde dort im *latus sinistrum*, im Kontext der frühen Phasen des Gebäudes C 4, im Schnitt S 89, am 9 September 1985, Meter 10–12, auf einer Tiefe von 1,27 m geborgen. Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, Inv. Nr. C.C. 217/1985. Datierung: vermutlich 2. Jh. wegen des archäologischen Kontextes. Literatur: Gudea and Cosma 1992, S. 219, Nr. 113 (Zeichnung): ...]ALENTI].....

Text: [V]alenti[s] sive [V]alenti[ni].

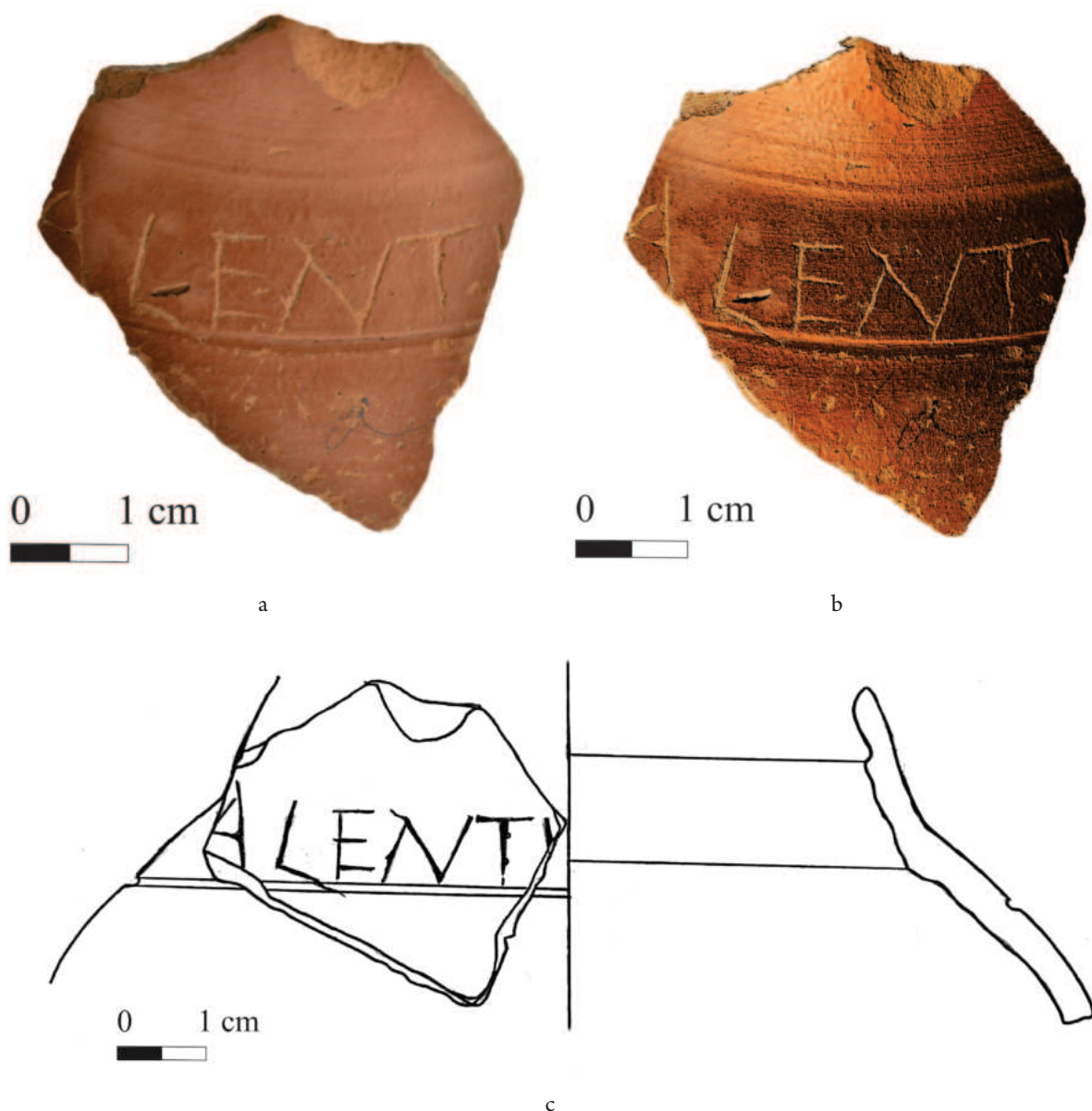

Abb. 4. a. Foto (© author); b. H-RTI Luminance Unsharp Masking (© author); c. Zeichnung (© author).

8. Keramikfragment, gute Qualität, mit rotglänzender Firnis an der Außenseite welche sich noch in wenigen Fragmenten erhalten hat. Der Text wurde in Großbuchstaben *post-cocturam* in den oberen Teil des Gefäßes geritzt. Maße des Fragments: Höhe = 6,35 cm; Breite = 12,5 cm; Dicke = 0,9 cm. Buchstabengröße zwischen 1,2 und 2,1 cm. Das Keramikfragment wurde am 28 August 1985 im Gebäude OL 6 im Schnitt

S2/1985, Meter 1,25 in einer Tiefe von 0,99 m in der Zivilsiedlung in einem Bereich gefunden, der heutzutage 'Sub Bisericuța' genannt wird und sich südlich der Südostecke des Hilfstruppenlagers auf dem Pomet-Hügel befindet. Datierung: 2.–3. Jh. Inventarnummer im Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău: C.C. 291/1985 (Abb. 5, a-b).

Literatur: Tamba 2008, S. 91; Tamba 2008a, S. 180, Nr. 18, in beiden Veröffentlichungen mit der Lesung CUIENIS.²⁵

Text: *Sulenis* sive *Suienis*.

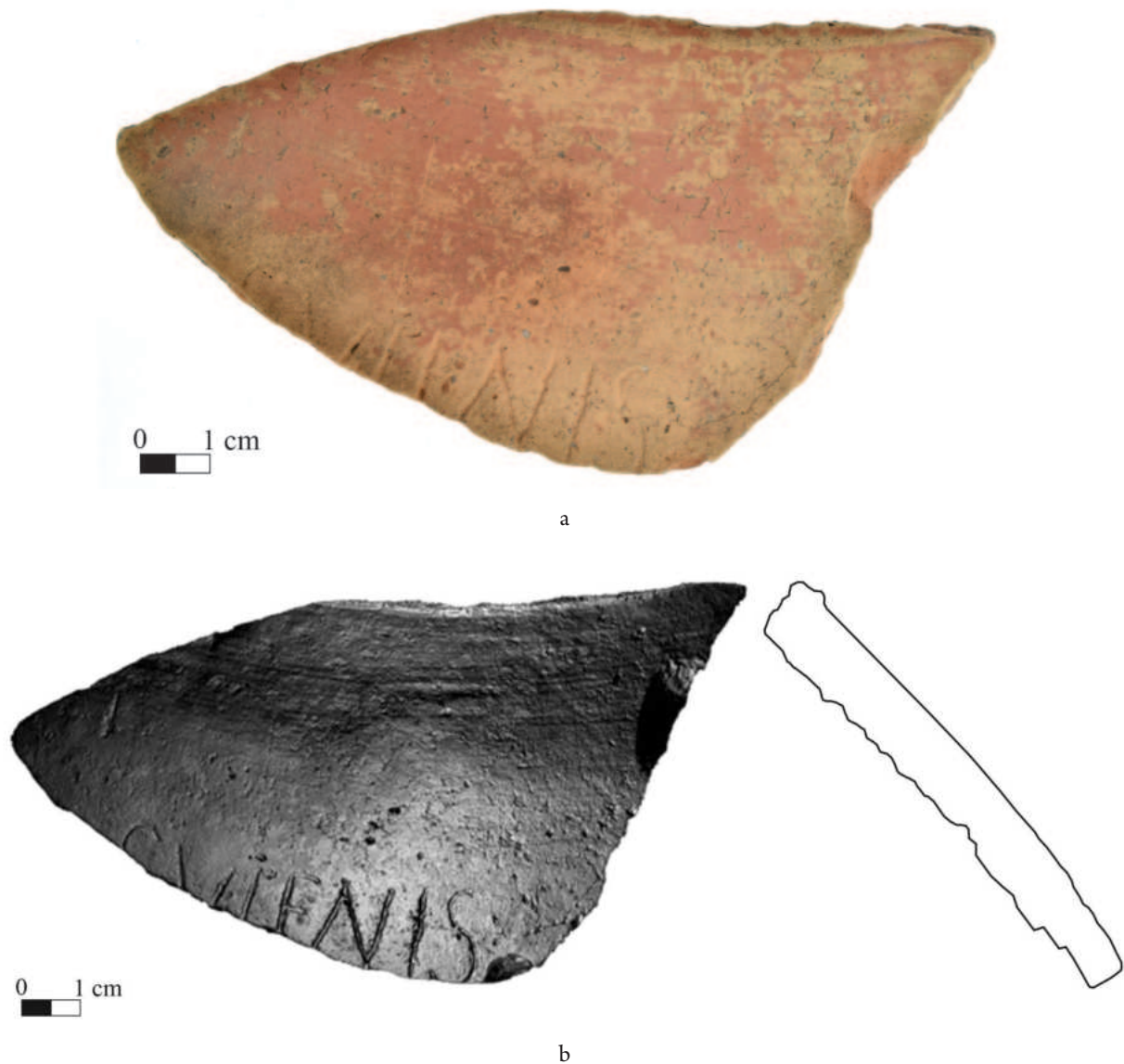

Abb. 5. a. Foto (© author); b. H-RTI specular enhancement und Zeichnung (© author).

9. Fragment eines *Dolium*, gute Qualität, graue Farbe. Der Text wurde nach dem Brennen (*post-cocturam*) auf dem Rand in Großbuchstaben eingeritzt (Abb. 6, a-c). Maße: Innendurchmesser = ca. 17,5 cm; Höhe = 2,3 cm; Breite des Rands = 4 cm. Buchstabengröße 2–2,4 cm. Das Fragment eines *dolium* wurde im Sektor LM3/1 des Gebäudes LM3, S1/2003 oder S2/2003, Bereich 6–8/3,5 in einer

²⁵ Die bisherigen Lesungen wurden nur beiläufig erwähnt und es wurden bisher kein Foto, keine Zeichnung und keine Maße des Fundstücks veröffentlicht. In Tamba 2008, S.128 wird das Fundstück aufgrund eines Tippfehlers fälschlicherweise auch in der Fundliste dem Gebäude L 7 zugewiesen.

Tiefe von 0,65 – 0,75 cm am 14 Juli 2003 gefunden. Kreismuseum für Geschichte und Kunst Zalău, Inv. Nr. C.C. 803/2003. Datierung: 2.–3. Jh.

Literatur: bisher unpubliziert.

Text: *Val(erius) sive Val(erii) [---]*.

Der Buchstabe A ist nicht mit einem horizontalen Strich geschrieben. Die horizontale *hasta* des Buchstaben L ist leicht schräg, ähnlich wie bei Kat. Nr. 7. Es ist zu erkennen, dass nach dem Buchstaben L keine weiteren Buchstaben mehr folgen, woraus folgt, dass es sich um ein *gentilicium* handelt, auf das ein *cognomen* auf dem nicht mehr erhaltenen Teil des *dolium* folgte.

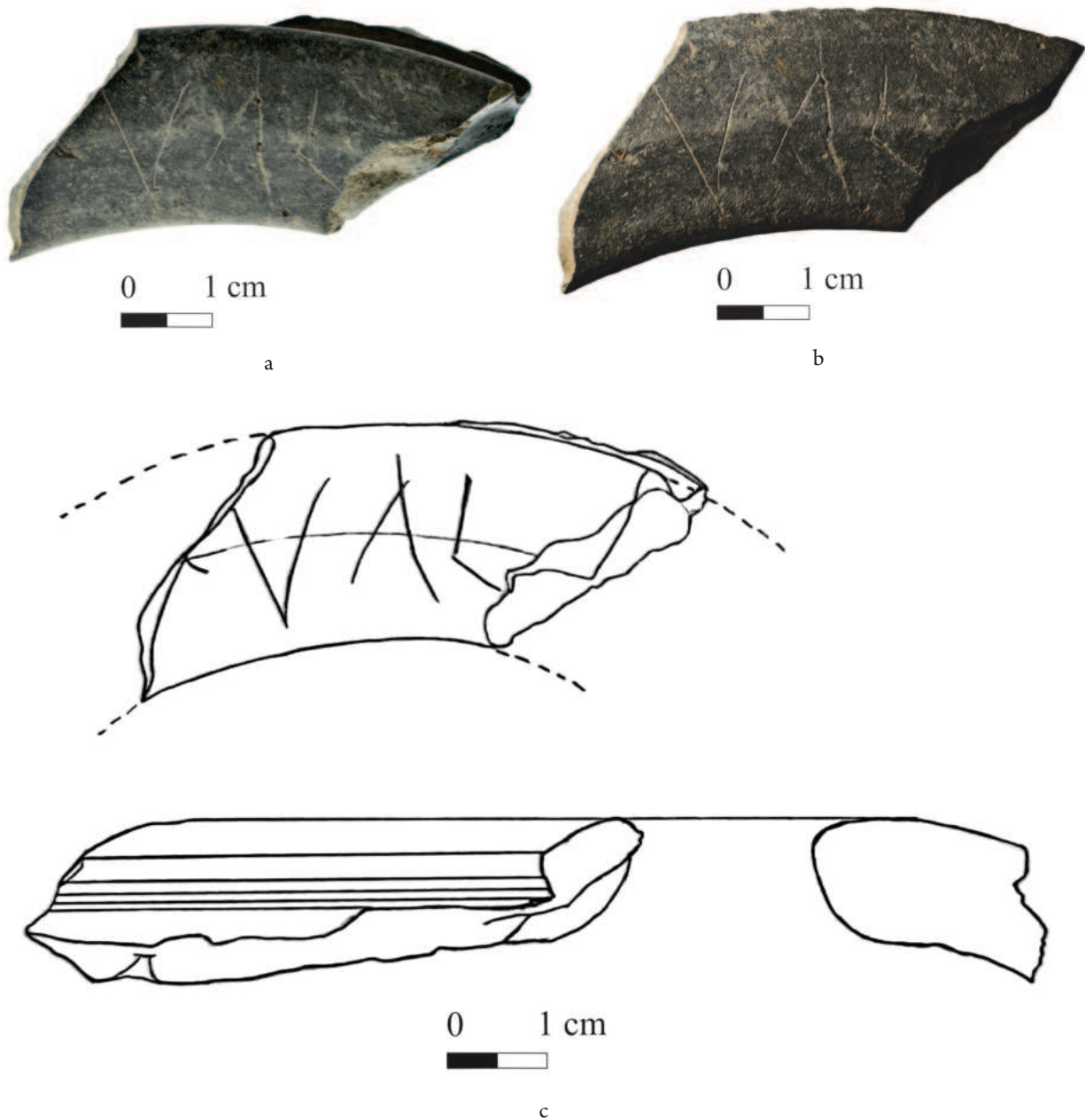

Abb. 6. a. Foto (© author); b. H-RTI Luminance Unsharp Masking (© author); c. Zeichnung (© author).

ABKÜRZUNGEN

- AÉ = *L'Année épigraphique*, Paris, 1888 –.
- CBI = E. Schallmayer, K. Eibl, J. Ott, G. Preuss, E. Wittkopf, *Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiarier-Inschriften des Römischen Reiches*, Stuttgart 1990.
- ILD I = C. C. Petolescu, *Inscripții latine din Dacia*, București, 2005.

LITERATUR

- Dana, Deac im Druck D. Dana, D. Deac, *Tesserae militares et instrumenta inscripta à caractère militaire en Dacie romaine (IDR Mil)*, im Druck.
- Deac 2015 D. Deac, *Graffiti aus Dacia Porolissensis (I)*, in: S. Cociș-V.A. Lăzărescu-M. Gui-D. Deac (Hgg.), *Ad finem Imperii Romani. Studies in Honor of Coriolan H. Opreanu*, Cluj-Napoca, 2015, S. 91–96.
- Deac 2018 D. Deac, *Materialitatea religioasă la Porolissum. Studiu de caz: cultul lui Silvanus*, in: D. Băcuet-Crișan, S. Băcuet-Crișan, I. Bejinariu, H. Pop, H. Cociș, D. Deac, *100 de ani de arheologie în Sălaj (1918–2018)*, Cluj-Napoca, 2018, S. 147–159, S. 225–228, nos. 74–80.
- Deac 2022 D. Deac, *Graffiti aus Dacia Porolissensis (II)*, in: V. Bărcă, S. Mustață, V.-A. Lăzărescu, V. Rusu-Bolindeț, D. Matei (Hgg.), *FABER. Studies in Honor of Sorin Cociș at his 65th Anniversary*, Cluj-Napoca, 2022, S. 233–242.
- Deac, Dana 2021 D. Deac, D. Dana, *Deux noms sémitiques à Porolissum (Dacie romaine)*, in: *ActaMP* 43, 2021, S. 131–138.
- Deac, Dana 2022 D. Deac, D. Dana, *Une nouvelle tessera militaris découverte à Porolissum*, in: S. Nemeti, I. Nemeti, F. Fodorean, S. Cociș, (Hgg.), *Est modus in rebus. Essays Presented to Professor Mihai Bărbulescu at his 75th Anniversary*, Cluj-Napoca, 2022, S. 243–248.
- Gudea 1994 N. Gudea, *Semne în formă de cruce pe vase romane de la Porolissum. Despre semnele în formă de cruce incizate sau zgîriate pe obiecte de uz comun în epoca preconstantiniană*, in: *ActaMP* 18, 1994, S. 95–110.
- Gudea 2016 N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman X. Porolissum. Un focar al creștinismului timpuriu în provincia Porolissensis (secolele II-III p. Chr.) și în epoca post aureliană (secolele IV- VI p. Chr.) / Ein Zentrum des frühen Christentums in der Provinz Dacia Porolissensis (2.-3. Jahrhundert n. Chr.) und in der nachaurelianischen Zeit (4.-6. Jahrhundert n. Chr.)*, Zalău, 2016.
- Gudea, Cosma 1992 N. Gudea, C. Cosma, *Contribuții la paleografia latină romană din Dacia. II. Inscripții zgîriate sau incizate pe vase de la Porolissum și problema inscripțiilor pe vase din provinciile dacice*, in: *ActaMP* 16, 1992, S. 201–247.
- Gudea, Ghiurco 1998/2002 N. Gudea, I. Ghiurco, *Din istoria Creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988/2002.
- Gudea et alii 1986 N. Gudea, E. Chirilă, A. V. Matei, I. Bajusz, D. Tamba, *Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1983–1985*, in: *ActaMP* 10, 1986, S. 118–155.
- Gudea et alii 1992 N. Gudea, E. Chirilă, A. V. Matei, I. Bajusz, D. Tamba, *Raport preliminar privind săpăturile arheologice și lucrările de conservare și restaurare executate la Porolissum în anii 1988–1991*, in: *ActaMP* 16, 1992, S. 143–185.
- Harley-McGowan 2019 F. Harley-McGowan, *The Alexamenos Graffito* in: C. Keith, H. Bond, J. Schröter (Hgg.), *The Reception of Jesus in the First Three Centuries*, vol. III, London, 2019, S. 105–140.
- Matei, Tamba 1987 A. V. Matei, D. Tamba, *O nouă descoperire paleocreștină de la Porolissum*, in: *ActaMP* 11, 1987, S. 191–196.
- Nedelea et alii 2019 L. Nedelea, H. Cociș, D. Băcuet-Crișan, *The Pottery Kilns from Porolissum-Sărata and the Problem of the Settlement's Inner Defensive Line*, in: *ActaMP* 41, 2019, S. 185–252.
- Opreanu, Lăzărescu 2016 C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu, *The province of Dacia*, in: C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu (Hgg.), *Landscape Archaeology on the Northern Frontier of the Roman Empire at Porolissum. An Interdisciplinary Research Project*, Cluj-Napoca, 2016, S. 49–111.
- Opreanu, Lăzărescu 2020 C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu, *The Roman Headquarters on the Northern Limes of Dacia: Porolissum (Jud. Sălaj/RO) in the Light of Recent Research*, in: *AKorrBl* 50, 2, 2020, S. 225–240.

- Petruț 2018 D. Petruț, *Pottery and Military Life. The Ceramic Assemblages from the Barracks of the Auxiliary Fort at Buciumi, Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca, 2018.
- Petruț, Zăgreanu 2011 D. Petruț, R. Zăgreanu, *The Funerary Stelae from Porolissum. Typological, Iconographical and Epigraphic Aspects*, in: *Marisia* 31, 2011, S. 189–217.
- Rusu-Bolindeț 2007 V. Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2007.
- Solin, Salomies 1994 H. Solin, O. Salomies, *Repertorium nominum gentilium et cognominum Latinorum*, Hildesheim, 1994.
- Tamba 2008 D. Tamba, *Porolissum. Așezarea civilă (vicus militaris) a castrului mare. Observații în legătură cu așezările civile ale castrelor de trupe auxiliare din Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca, 2008.
- Tamba 2008a D. Tamba, *30 de ani de cercetări arheologice sistematice la Porolissum*, in: *ActaMP* 30, 2008, S. 163–215.
- Tamba 2011 D. Tamba, *Urbanism roman la Porolissum. Casa romană*, in: C. Cosma (Hg.), *Studii de arheologie și istorie. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 70 de ani / Studies in Archaeology and History. An Anniversary Volume to Professor Nicolae Gudea on his 70th Birthday*, Cluj-Napoca, 2011, S. 265–294.
- Tamba 2012 D. Tamba, *Porolissum. Un oraș de la marginea Imperiului Roman*, Zalău, 2012.
- Tamba, Matei 1998 D. Tamba, A. V. Matei, *Über die römische Stadt. Eine römische Wohnung von Porolissum*, in: N. Gudea, W. Schuller (Hgg.), *Porolissum. Ausschnitte aus dem Leben einer dakisch-römischen Grenzsiedlung aus dem Nordwesten der Provinz Dacia Porolissensis*, Amsterdam, 1998, S. 64–70.
- Tamba et alii 2003 D. Tamba, N. Gudea, C. Cosma, I. Bajusz, *Raport preliminar în legătură cu cercetările arheologice și de teren, lucrările de conservare și restaurare executate la Porolissum între anii 1994–2002*, in: *ActaMP* 25, 2003, S. 195–262.
- Zăgreanu 2016 R. Zăgreanu, *Votive Statue Bases and Votive Altars from Porolissum*, in: *ActaMN* 53/I, 2016, S. 203–248.
- Zăgreanu et alii 2020 R. Zăgreanu, D. Deac, A. Moldovan, *Pottery Vessels with Graffiti Discovered in the Roman Fort from Orheiu Bistriței*, in: *StudiaUBB* 65/1, 2020, S. 23–37.

CLOSER TO HOME: A RARE MINIATURE BRONZE LAMP DISCOVERED IN A BARRACK FROM THE AUXILIARY FORT AT BUCIUMI

RĂZVAN-GEORGE POSTOȘ*

ABSTRACT: *This study brings back into discussion a miniature bronze lamp discovered in barrack no. 2 of the auxiliary fort at Buciumi. The main aim of this research is to establish a chronological interval based on the context of discovery given the omission of this aspect in previous studies. Another aim is to identify analogies that correspond to the rare characteristics of the lamp, while also addressing issues related to the typology and provenance of the lamp.*

KEYWORDS: *Roman Dacia; miniature bronze lamp; Buciumi.*

REZUMAT: *Acest studiu readuce în discuție un opaiț miniatural de bronz descoperit în baraca nr. 2 din castrul auxiliar de la Buciumi. Principalul scop al acestei cercetări constă în stabilirea unui interval cronologic bazat pe contextul de descoperire având în vedere omiterea acestui aspect în studiile anterioare. Un alt scop constă în identificarea unor analogii care să corespundă caracteristicilor rare pe care le prezintă, fiind totodată atinse și aspecte ce țin de tipologie și de proveniența opaițului.*

CUVINTE-CHEIE: *Dacia romană; opaiț de bronz miniatural; Buciumi.*

INTRODUCTION

Roman lamps have been studied in terms of chronology, typology and decoration. Due to the large number of these artefacts, their aesthetic value, small size and the fact that they could be easily transported, interest in them can be seen as early as the 17th century, when the first studies dedicated to ceramic lamps appeared¹. Due to the fact that bronze lamps are not as common as ceramic ones, their study has been rather limited, with few studies devoted entirely to them, both nationally and internationally. An important stage in the research of this category of archaeological material is represented by S. Loeschcke's publication in 1919 of a monographic study dedicated to the lamps from the legionary fortress at *Vindonissa*, on the basis of which he created a typology comprising 15 types of ceramic lamps and 10 types of metal lamps². Shortly afterwards, D. Iványi published in 1935 a study of the lamps discovered in the province of Pannonia, in which she used a typology adapted to the specific characteristics of this region³. N. Valenza Mele published in 1981 a catalogue of most of the bronze lamps from the Campania region, using in parallel to S. Loeschcke's typology a new one bearing her name⁴. Using both existing typologies and a new one adapted to the discoveries at Pompeii and Herculaneum, the study published by M. Conticello De Spagnolis and E. De Carolis in 1988 is a valuable investigation of bronze

* Babeș-Bolyai University, Cluj-Napoca, Romania, e-mail: postos.razvan@yahoo.com

¹ Eckardt 2002, p. 17.

² Loeschcke 1919.

³ Iványi 1935.

⁴ Valenza Mele 1981.

lamps because of the large number of artifacts and their diversity⁵. As far as Romania is concerned, the first study focused entirely on bronze lamps was published in 1979 by L. Cloșca Băluță⁶, and in the following period new ones appeared⁷.

ARCHAEOLOGICAL CONTEXT

The auxiliary fort at Buciumi is part of the north-western limes segment of Roman Dacia, being situated on a terrace formed at the confluence of two streams. Despite the lack of epigraphic information attesting to the Roman name of the site, a recent analysis of Ptolemy's Geography suggests that its name may have been Docidava⁸. Systematic archaeological investigations were carried out between 1963 and 1976,⁹ which led to the discovery of two main phases of construction: a first phase of earth and wood divided into two sub-phases: 1a (106 – 114 AD)¹⁰ and 1b (114/115 AD – beginning of the 3rd century AD),¹¹ followed by phase II, when the fort was built in stone (beginning of the 3rd century AD – 275 AD)¹².

The miniature bronze lamp to which this study is dedicated was discovered during the 1973 archaeological campaign, in the *praetentura*, towards the south-west end of barrack no. 2, at a depth of 0.90 m (Pl. I)¹³. This double barrack measured 50 × 19 m and had an area of 950 m², corresponding to the Davison F type, whereby a narrow corridor of 1 m was placed in the middle of the building, separating *papiliones* and *armae*¹⁴. During phase 1b, the layout of this building was modified and it was transformed into the Davison A type with 2–2.5 m porticoes in front¹⁵. Another modification was made at the beginning of the 3rd century AD, when it is noted that the portico pillars were replaced and the new pillars were placed on the stone walls surrounding the buildings, which resulted in the modification of the roof structure¹⁶. Therefore, the dating of the lamp must be placed in phase 1b (which includes the depth of 0.30 – 0.90 m),¹⁷ i.e. between 114/115 AD – beginning of the 3rd century AD, although previous studies have placed it throughout the 2nd century AD¹⁸. A recent study suggests that the peak of lamp demand from the fort at Buciumi was possibly reached towards the end of the 2nd century AD, and yet, it is unlikely that more than two or three lamps, on average, operated in each *contubernium*, an insufficient number for carrying out certain domestic activities¹⁹.

LAMP DESCRIPTION

Dimensions: height: 1.4 cm; length: 6.6 cm; nozzle length: 1.5 cm; body diameter: 3.4 cm (Pl. II/1–2).

⁵ Conticello De Spagnolis, De Carolis 1988.

⁶ Cloșca Băluță 1979.

⁷ Simion 2003; Gaiu 2007; Postoș, forthcoming.

⁸ Nemeti 2014, p. 66.

⁹ Chirilă *et alii* 1972, p. 5–6, p. 11–12; Gudea 1997, p. 13–15.

¹⁰ Gudea 1997, p. 26–27.

¹¹ Gudea 1997, p. 34–37.

¹² Gudea 1997, p. 54–55.

¹³ I would like to thank Dr. Dan Deac from the Zalău County Museum of History and Art who helped me photograph this lamp and provided information about the archaeological context of discovery. Special thanks to Lect. Dr. Silvia Mustață for the bibliographic material and the suggestions she provided for this study and to Alina Piticarui for proofreading the text.

¹⁴ Marcu 2009, p. 47; Petruț 2018, p. 47.

¹⁵ Gudea 1997, p. 28–30, Fig. 19; Petruț 2018, p. 47.

¹⁶ Chirilă *et alii* 1972, p. 21; Gudea 1997, p. 50–51, Fig. 19.

¹⁷ Gudea 1997, p. 35.

¹⁸ Simion 2003, p. 67; Matei *et alii* 2006, p. 107, no. 186.

¹⁹ Petruț *et alii* 2014, p. 83, p. 87.

Inventory number: History and Art County Museum, Zalău, inv. C. C. 250/1973.

Rounded body with a flat disc and concentric circles surrounding the filling hole. The disc is surrounded by a serrated rim and the nozzle is cylindrical with an oval wick-hole. The handle is oblique and crescent-shaped, with the spherical ends joined together, while the base of the lamp is flat. This lamp retains traces of enamel on the nozzle and on the disc. It suffered damage after restoration with synthetic materials.

Bibliography: Simion 2003, p. 67; Matei *et alii* 2006, p. 107, no. 186; Postoș forthcoming, no. 23.

ANALOGIES AND TYPOLOGY

The miniature bronze lamp discovered in the fort at Buciumi is a unique case in the province of Dacia, being devoid of analogies. The most appropriate analogy for the serrated rim surrounding the lamp's disc is found on the lamp from Orléans (Pl. III/1 a-b),²⁰ while the nozzle is similar to those of two lamps found at Nîmes (Pl. III/2–3),²¹ and the handle to a lamp discovered at Herculaneum (Pl. III/4)²², although the crescent heads are not completely joined.

Due to the small dimensions and at the same time the specific shapes of these lamps, Y. Manniez developed a typology using the 22 artifacts discovered at Nîmes to define three distinct types²³. From a chronological point of view, he suggests that the production of these lamps begins around 75 AD and lasts until around 125 AD,²⁴ remaining in use throughout the 3rd century AD, as demonstrated by the miniature lamp discovered at Orléans²⁵. The centre of production of these lamps seems to have been around Nîmes and in terms of use, they were mainly intended for the funerary environment²⁶. The presence of this type of lamp inside a barrack at Buciumi shows that not all miniature bronze lamps were solely intended for the funerary environment, the contexts of discovery from Gaul representing a regional, if not local, specificity. From a typological point of view, its characteristic components, namely the serrated rim surrounding the disc, the enamelled registers and the crescent-shaped handle with joined ends make it impossible to classify it within the existing typologies specific to bronze lamps.

Its origin from Nîmes cannot be completely excluded, but is unlikely given the characteristics that separate it from the rest of the lamps produced in this workshop. The enamelled registers were most likely made at the time of the manufacture of the lamp, in workshops specialising in this craft mainly in the province of Britannia or further east in the Colonia Claudia Ara Agrippinensium²⁷. The presence of this lamp in the auxiliary fort at Buciumi can be explained by the economic power and the constant demand of the soldiers for such goods, being most probably linked to the *coh. II Augusta Nervia Pacensis Brittonum* ∞ and *coh. I Ulpia Brittonum* if the latter mentioned was present in this area²⁸. As for the lamp's rare features, these may have been a result of the owner's desire for an individualized product, which in turn may have helped him personalize his new living quarters, thus making him feel at home.

²⁰ Canny 2012, p. 13, Fig. 1.

²¹ Manniez 2008–2010, nos. 14, 18.

²² Conticello De Spagnolis, De Carolis 1988, no. 127.

²³ Manniez 2008–2010.

²⁴ Manniez 2008–2010, p. 76–78.

²⁵ Canny 2012, p. 13.

²⁶ Manniez 2008–2010, p. 74.

²⁷ Künzl 1995, p. 42.

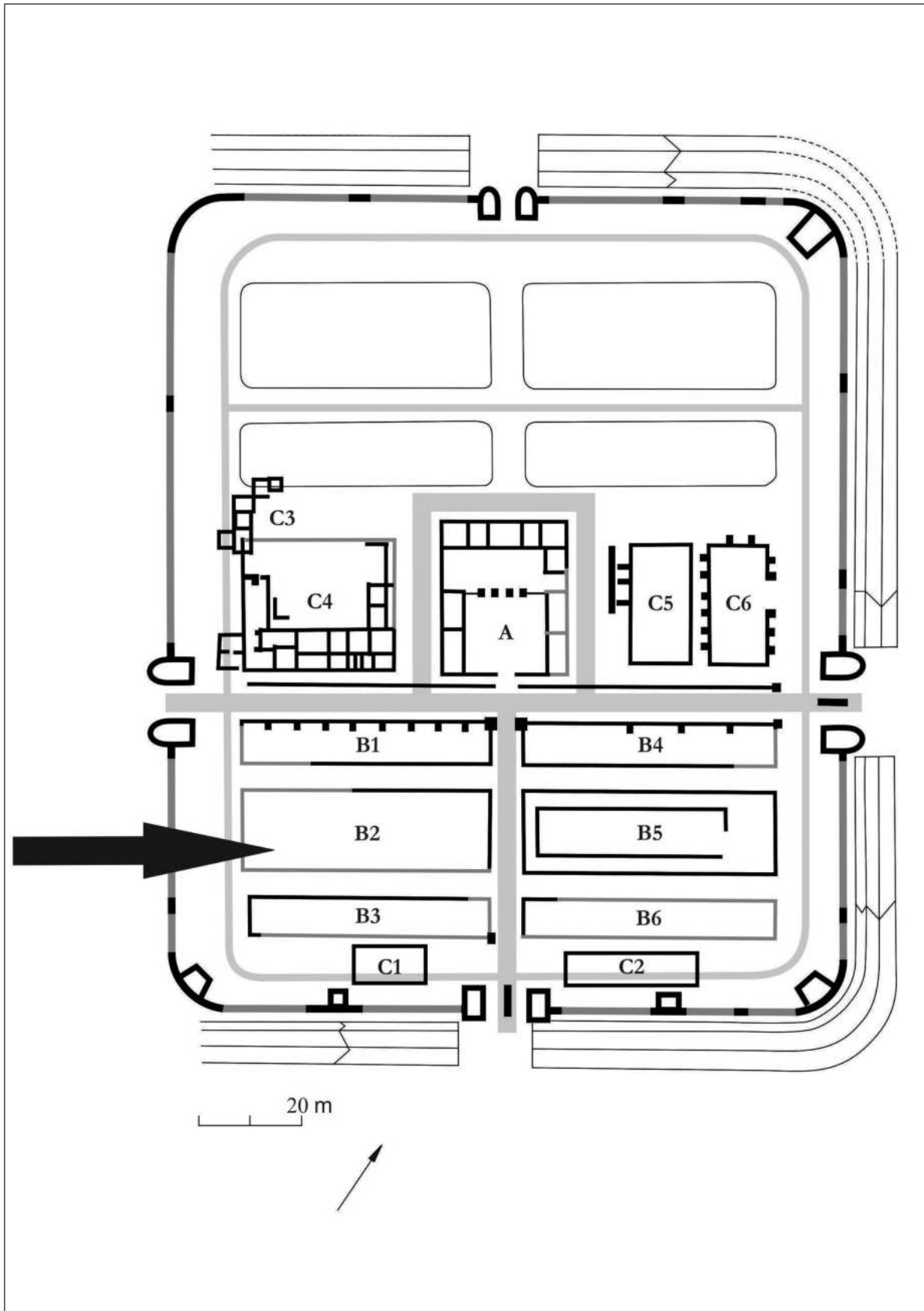
²⁸ Marcu 2009, p. 52–53.

CONCLUSIONS

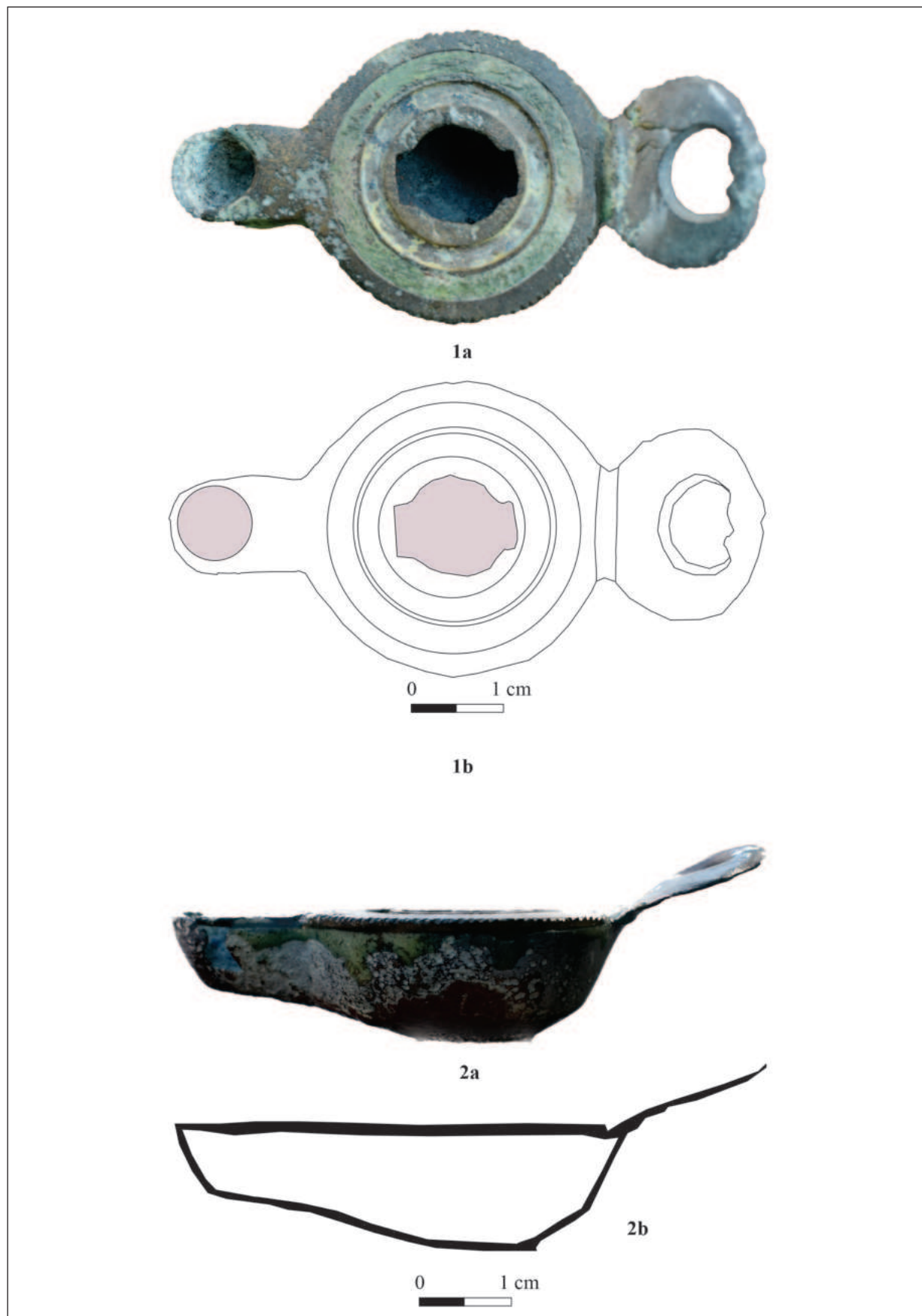
The miniature bronze lamp found within the barrack no. 2 from the auxiliary fort at Buciumi must be dated according to the archaeological context between 114/115 AD – beginning of the 3rd century AD. From a typological point of view, its rare characteristics make it impossible to classify it within existing typologies. As for its presence at Buciumi, it must be linked to the *coh. II Augusta Nervia Pacensis Brittonum* ∞ and *coh. I Ulpia Brittonum*, being probably produced in an enamelling workshop from the north-western part of the Roman Empire.

BIBLIOGRAPHY

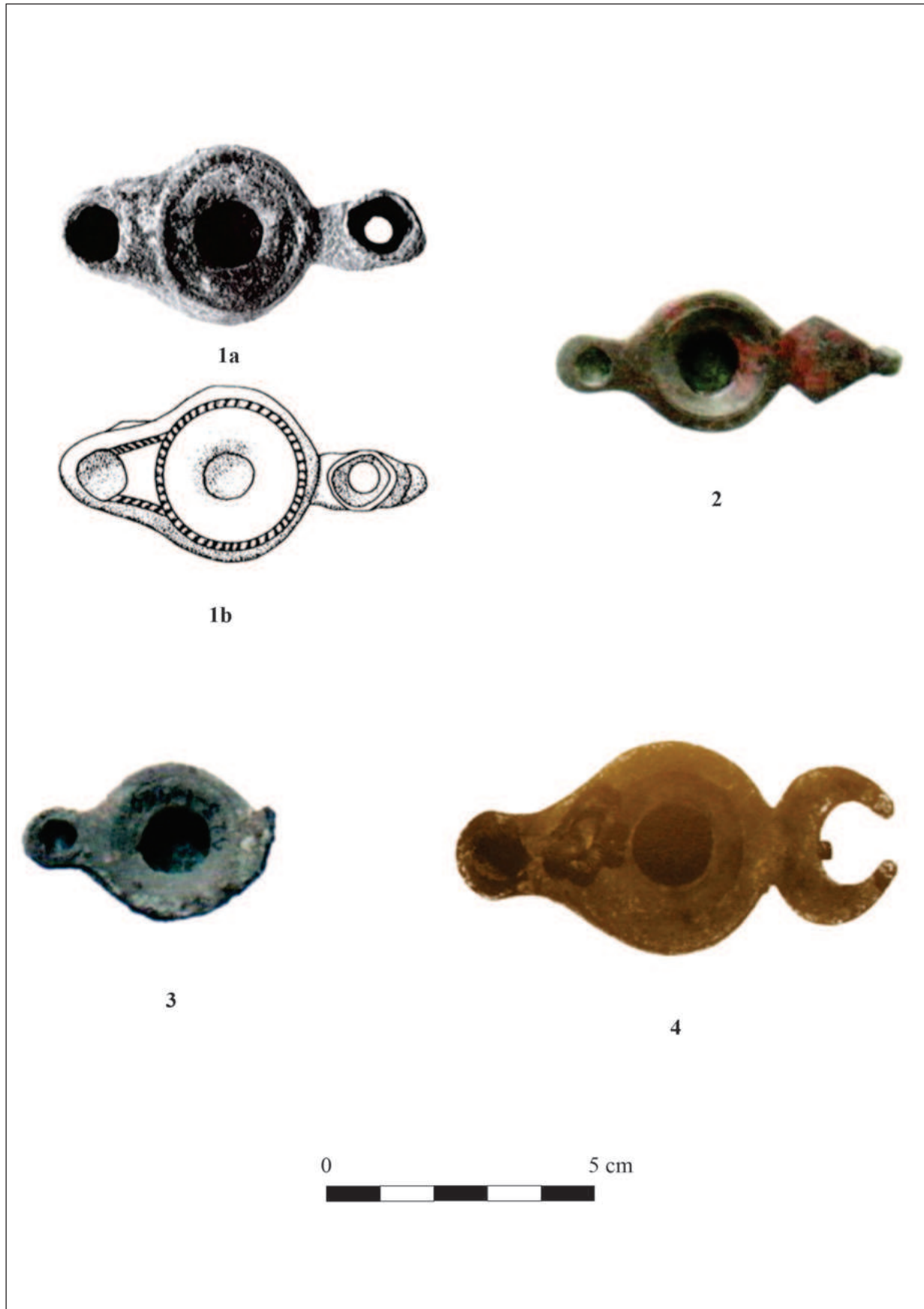
- Canny 2012 D. Canny, *Découvertes récentes de luminaire gallo-romain en bronze dans le Centre de la France*, in: *Instrumentum* 36, 2012, p. 13–15.
- Chirilă et alii 1972 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Das Römerlager von Buciumi. Beiträge zur Untersuchung des Limes der Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca, 1972.
- Cloșca Băluță 1979 L. Cloșca Băluță, *Lămpile antice de bronz din Dacia Superior*, in: *Sargetia XIV*, Deva, 1979, p. 165–172.
- Conticello De Spagnolis, De Carolis 1988 M. Conticello De Spagnolis, E. De Carolis, *Le lucerne di bronzo di Ercolano e Pompei*, Rome, 1988.
- Eckardt 2002 H. Eckardt, *Illuminating Roman Britain*, Monographies Instrumentum 23, Montagnac, 2002.
- Gaiu 2007 C. Gaiu, *Lucernele din bronz din castrul roman de la Ilișua*, in: F. Fodorean, S. Nemeti, E. Nemeth (eds.), *Dacia Felix: studia Michaeli Bărbulescu Oblata*, Cluj-Napoca, 2007, p. 414–429.
- Gudea 1997 N. Gudea, *Castrul roman de la Buciumi / Das Römergrenzkastell von Buciumi*, Ghid al monumentelor arheologice din Dacia Porolissensis / Führer zu archäologischen Denkmäler aus Dacia Porolissensis 2, Zalău 1997.
- Iványi 1935 D. Iványi, *Die Pannonischen Lampen. Eine Typologisch – chronologische Übersicht*, DissPann II/2, Budapest, 1935.
- Künzl 1995 E. Künzl, *Großformatige Emailobjekte der römischen Kaiserzeit*, in: S. T. A. M. Mols, A. M. Gerhartl-Witteveen, H. Kars, A. Koster, W. J. Th. Peters, W. J. H. Willems (eds.), *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes, Nijmegen 1992*, Amersfoort, 1995, p. 39–49.
- Loeschcke 1919 S. Loeschcke, *Lampen aus Vindonissa*, Zürich, 1919.
- Manniez 2008–2010 Y. Manniez, *Les lampes et lampadaires miniatures en bronze de Nîmes*, in: *BÉAN* 28, 2008–2010, p. 73–92.
- Marcu 2009 F. Marcu, *The Internal Planning of Roman Forts from Dacia*, Cluj-Napoca, 2009.
- Matei et alii 2006 A. V. Matei, H. Pop, E. Muscă, E. Pripon, I. Bejinariu, *Instrumente de iluminat din nord-vestul României. Catalog expoziție*, Zalău, 2006.
- Nemeti 2014 S. Nemeti, *Finding Arcobadara. Essay on the Geography and Administration of Roman Dacia*, Cluj-Napoca, 2014.
- Petruț 2018 D. Petruț, *Pottery and Military Life. The Ceramic Assemblages from the Barracks of the Auxiliary Fort at Buciumi, Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca, 2018.
- Petruț et alii 2014 D. Petruț, M. Gui, H. Trîncă, *Lighting Roman Military Barracks. An Interdisciplinary Approach Based on Evidence from Dacia*, in: *Archaeologia Bulgarica XVIII*, 3, 2014, p. 65–92.
- Postoș forthcoming. R. Postoș, *Metal Lighting Devices from Dacia Porolissensis*, in: S. Nemeti, F. Fodorean, E. Nemeth, G. Florea (eds.), *Roman Antiquities. Archaeology and Historiography. In memoriam Alexandri Diaconescu*, Cluj-Napoca, forthcoming.
- Simion 2003 G. Simion, *Opaițe greco-romane de bronz din România*, Tulcea, 2003.
- Valenza Mele 1981 N. Valenza Mele, *Catalogo delle lucerne in bronzo. Museo Nazionale Archeologico di Napoli*, Rome, 1981.

Pl. I. The auxiliary fort from Buciumi with the approximate location of the findspot (redrawn after Petruț 2018, p. 160, Pl. 2).

Pl. II/1. a-b. The lamp seen from above; a-photo and b-drawing (© author). 2. Profile view of the lamp; a-photo and b-drawing (© author).

Pl. III. Analogies from: 1. a-b. Orléans (after Canny 2012, p. 13, Fig. 1); 2. Nîmes (after Manniez 2008–2010, p. 88, no. 14, Fig. 45); 3. Nîmes (after Manniez 2008–2010, p. 90, no. 18, Fig. 54); 4. Herculaneum (after Conticello De Spagnolis, De Carolis 1988, p. 197, no. 127).

GROPI RITUALE SAU GROPI MENAJERE? O REINTERPRETARE A „FAVISSEI” TEMPLULUI LUI BEL DE LA POROLISSUM PRIN PRISMA MATERIALULUI ARHEOLOGIC

SERGIU-TRAIAN SOCACIU*, VLAD-ANDREI LĂZĂRESCU**

RITUAL PITS OR HOUSEHOLD PITS? A REINTERPRETATION OF THE “FAVISSA” OF THE TEMPLE OF BEL AT POROLISSUM THROUGH THE LIGHT OF ARCHAEOLOGICAL MATERIAL

REZUMAT: Pe fondul informațiilor reduse despre așezarea civilă de la Porolissum și despre viața oamenilor de aici, studiul de față dorește să clarifice o problemă care a persistat în literatura de specialitate de-a lungul timpului. Este vorba despre presupusele gropi rituale (*favissae*) identificate de către Al. V. Matei în vecinătatea templului lui Bel în campaniile arheologice din anii 1979–1980. Interpretarea celor două gropi nu a mai fost pusă la îndoială de atunci, iar materialul arheologic descoperit în interiorul lor a rămas în mare parte nepublicat. Prin analiza inventarului celor două gropi, studiul de față abordează problema funcționalității acestora în cadrul complexului religios de pe „Terasa Sanctuarelor” de la Porolissum.

CUVINTE-CHEIE: Porolissum; săpături vechi; *favissae*; religie romană; analiză ceramică.

ABSTRACT: On the basis of the information concerning the civilian settlement at Porolissum, to a certain degree insufficient to approach all the aspects of the Roman life at Porolissum, the present study tackles a problem that has persisted over time in the scholarly milieu, namely that of the supposed ritual pits (*favissae*) identified by Al. V. Matei in the vicinity of the Roman temple dedicated to Bel during the archaeological campaigns of 1979–1980. The interpretation of these two pits has not been questioned since their initial publication, while the archaeological material recovered back then, remained largely unpublished until now. By analyzing all the archaeological material in connection with their context of discovery, the present study addresses the potential function and significance of these two archaeological features within the broader context of the so-called religious complex situated of the “Sanctuary Terrace” at Porolissum.

KEYWORDS: Porolissum; old excavations; *favissae*; Roman religion; pottery analysis.

1. INTRODUCERE

1.1. Landscape Porolissum

Frontiera Imperiului roman de pe continentul european se caracterizează prin amplasarea sa de-a lungul formelor principale de relief, în special de-a lungul Rinului și a Dunării. Provincia Dacia a reprezentat o abatere de la această regulă, depășind linia dunăreană spre nord, cuprinzând părți din regiunea Banatului și Transilvania. România are astfel pe teritoriul său cel mai lung segment de *limes* terestru, acesta

* Universitatea Babeș-Bolyai Cluj-Napoca, România, e-mail: socaciu.sergiu@yahoo.com

** Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca, România, e-mail: vlad.lazarescu@acad-cj.ro

din urmă fiind estimat la o lungime de peste 1650 km¹. Zona nord-vestică a fostei provincii Dacia reprezintă segmentul de *limes* cel mai intens cercetat din România, situl de la *Porolissum* fiind bine cunoscut pentru importanța sa strategică și militară, ca parte esențială a sistemului de apărare roman al provinciei².

1.2. Situl arheologic de la *Porolissum*

Porolissum reprezintă unul dintre cele mai cunoscute și mai bine cercetate situri romane din provincia Dacia. Complexul arheologic este format din două părți componente, elementele militare și zona civilă dezvoltată în jurul castrului. Componenta militară cuprinde cele două caste auxiliare, castrul mare de pe dealul Pomet și un castru mic situat pe dealul Citera³. La acestea se mai adaugă valurile de apărare, zidul ce bloca valea din imediata apropiere a castrului mare și turnurile de supraveghere menite să protejeze provincia⁴.

1.3. Date despre așezarea civilă

Așezarea civilă de la *Porolissum* s-a format în vecinătatea castrului mare de pe dealul Pomet și cuprinde locuințe, prăvălii, cârciumi, temple, ateliere, băi publice, un amfiteatru și o necropolă⁵. Primele cercetări ce au vizat locuirea civilă de la *Porolissum* au fost demarate încă de la începutul secolului XX, realizându-se o serie de investigații arheologice sporadice până în anul 1977⁶. Începând cu acest an, în cadrul complexului arheologic de la *Porolissum*, s-au derulat cercetări arheologice sistematice de amploare, care continuă până în prezent⁷. Cu toate acestea, datele cu privire la așezarea civilă de la *Porolissum* sunt puține. Se știe că primul nucleu civil s-a format în vecinătatea castrului mare de pe dealul Pomet, constituind o așezare de tip *vicus militaris*, care dezvoltându-se în timp, a fost ridicată la rangul de *municipium*, cândva în timpul domniei lui Septimius Severus⁸. Dat fiind faptul că cercetările arheologice efectuate aici s-au concentrat în primul rând asupra castrului roman, investigațiile din zona civilă sunt limitate la câteva zone din cadrul complexului arheologic de la *Porolissum*. Cele mai multe cercetări din zona civilă s-au concentrat asupra clădirilor identificate de-a lungul drumului roman din zona cuprinsă între clădirea vămii și *porta praetoria* a castrului⁹. În perioada 1999–2011 au fost efectuate cercetări în vederea identificării forului, a căror rezultate au fost neconcludente și în mare parte rămase nepublicate¹⁰. Cele mai recente cercetări efectuate în cadrul așezării civile de la *Porolissum* au vizat basilica forului, ce a fost cercetată integral în perioada 2014–2018¹¹.

Cu toate acestea, cea mai intens cercetată zonă din cadrul așezării civile de la *Porolissum*, înainte de 1999, este așa-numita „Terasă a Sanctualelor”, situată la 250–300 m nord de colțul nordic al castrului mare de pe Pomet. Terasa are o lățime de 40–50 m, fiind orientată aproximativ est-vest, limitată spre nord de un mal râpos, amenajat în epoca romană cu val și șanț de apărare, iar spre sud, terasa are o înclinație abruptă spre o zonă mlăștinoasă, coborând apoi în terase mai mici spre izvoarele Văii Pometului (pl. 1)¹². Primele cercetări arheologice cunoscute din această zonă au avut loc între anii 1939–1940, fiind coordonate de către C. Daicoviciu. Din păcate, despre săpăturile efectuate atunci avem foarte puține

¹ Teodor 2015, p. 375; Opreanu, Lăzărescu 2016, p. 56–61; Breeze *et alii* 2022, p. 47–59.

² Gudea 1989; Gudea 1997; Tamba 2008.

³ Opreanu *et alii* 2014; Opreanu, Lăzărescu 2016, p. 74–94.

⁴ Gudea 1989; Gudea 1997; Opreanu, Lăzărescu 2016, p. 275–303.

⁵ Tamba 2008, p. 43–54.

⁶ Gudea 1989.

⁷ Cea mai recentă lucrare de sinteză este Opreanu, Lăzărescu 2016 pentru ca cercetările non-invazive din ultimii ani de la *Porolissum* să fie valorificate în Hegyi *et alii* 2023.

⁸ Opreanu, Lăzărescu 2016a, p. 117–118.

⁹ Lipovics *et alii* 2008; Tamba 2008, p. 20–22; Tamba 2013.

¹⁰ De Sena, Wanner 2016; Opreanu, Lăzărescu 2016a, p. 108.

¹¹ Opreanu, Lăzărescu 2019.

¹² Chirilă *et alii* 1980, p. 90.

informații. L. Ghergariu ne oferă, 40 de ani mai târziu, un raport sumar cu privire la cercetările arheologice realizate la *Porolissum* în acea perioadă¹³. Alte cercetări în această zonă au avut loc în anii 1943–1949, dar rezultatele lor ne sunt din nou foarte puțin cunoscute¹⁴. În anul 1958 sunt reluate investigațiile arheologice în această zonă, de către un colectiv condus de M. Macrea, D. Protase și M. Rusu, fiind realizate trei secțiuni de control la sud de drumul roman. Acestea nu au scos la iveală urmele unor construcții, dar s-au observat numeroase gropi menajere, ce conțineau cărbune, oase de animale, fragmente ceramice și alte obiecte, printre care s-a remarcat fragmentul unei amfore șampilate, ce reprezintă produsul unei oficine de olărie a împăratului Nerva. În urma acestor descoperiri, s-a considerat că acea parte a terasei de la sud de drumul roman, lipsită de construcții, a funcționat drept loc pentru ceremonii, jertfe și banchete religioase, ale căror rămășițe erau depuse în gropile menajere săpate din loc în loc¹⁵.

Începând cu anul 1977, iar mai apoi între anii 1979–1981, au loc cercetări sistematice pe terasa sanctualelor sub îndrumarea lui Al. V. Matei, săpăturile arheologice practicate cu acea ocazie ducând la descoperirea unei serii de structuri amplasate la nord de drumul roman. Cu ocazia acestor investigații arheologice, este descoperit un amplu complex religios dezvoltat în jurul templului lui Bel. Acesta era compus din două clădiri, convențional numite N_2 (templu lui Bel) și N_3 (sală de banchete), la care se adaugă un altar exterior legat de clădirea N_2 printr-o alee pavată, iar în imediata vecinătate a altarului, la sud-est, se aflau două gropi de mari dimensiuni, care au fost interpretate ca având o funcționalitate rituală¹⁶.

Templul lui Bel a fost identificat și cercetat în întregime în anul 1977. Cu această ocazie au fost documentate mai multe faze de construcție. În raportul preliminar publicat de Al. V. Matei în 1980 sunt prezentate patru faze de construcție¹⁷, ultima fiind datată în perioada post-aureliană și interpretată drept basilică paleocreștină¹⁸. Teoria existenței unei basilici paleocreștine în această clădire în perioada post-aureliană a fost însă, contestată, pe bună dreptate, de mai mulți autori¹⁹, opiniile acestora din urmă fiind, în prezent, general acceptate. Referitor la etapele timpurii ale clădirii, s-a putut stabili pe baza unor monumente epigrafice descoperite în 1939, respectiv o bază de statuie dedicată zeului Liber Pater²⁰ și o inscripție de construcție, că templul dedicat zeului Bel, distrus în urma unui incendiu, a fost reconstruit de către *numerus*-ul de palmyreni staționat aici²¹. În sprijinul interpretării clădirii N_2 drept templu dedicat zeului Bel, vin și o serie de țigle și cărămizi descoperite în timpul săpăturilor, ce purtau ștampila *n(umerus) p(almyrenorum)*, care atestă participarea acestor trupe la lucrările de construcție²², după cum reiese și din inscripția amintită mai sus. Cu toate acestea, interpretarea primei faze de construcție a fost pusă în legătură cu baza de statuie dedicată lui Liber Pater. Astfel, încă dinainte de începerea săpăturilor, s-a considerat că avem de-a face în zonă cu un templu al lui Liber Pater, distrus în urma unui incendiu, peste care s-a construit mai apoi un templu dedicat zeului Bel²³. Această opinie a fost susținută ulterior și de autorul cercetărilor²⁴, dar contestată de cercetările din ultimele două decenii, care au demonstrat că avem de-a face încă de la început cu un templu dedicat zeului Bel, în vreme ce monumentele puse în legătură cu activități specifice cultului lui Liber Pater trebuie să fi provenit dintr-o altă clădire situată în vecinătatea templului lui Bel, dar neidentificată încă arheologic²⁵.

¹³ Ghergariu 1980.

¹⁴ Macrea *et alii* 1960, p. 361.

¹⁵ Macrea *et alii* 1960, p. 378.

¹⁶ Chirilă *et alii* 1980, p. 90–97; Gudea *et alii* 1983, p. 130–136.

¹⁷ Chirilă *et alii* 1980, p. 92–94.

¹⁸ Matei 1979, p. 478–479; Chirilă *et alii* 1980, p. 94; Matei 1999, p. 316–318.

¹⁹ Popa 2003; Diaconescu 2011, p. 143; Opreanu, Taloș 2020, p. 103 și n. 16.

²⁰ ILD 687.

²¹ ILD 663.

²² Chirilă *et alii* 1980, p. 95.

²³ Gudea, Lucăcel 1975, p. 11–12, nr. 7; p. 14, nr. 12.

²⁴ Gudea *et alii* 1983, p. 130, n. 13; Matei 1999, p. 306–307, 312.

²⁵ Diaconescu 2011, p. 140, 142; Opreanu, Taloș 2020, p. 102–103.

1.4. Contextul de descoperire

În anul 1979, Al. V. Matei continuă cercetările la este de templul lui Bel, ocazie cu care identifică urmele unei „gropi rituale” amplasată la cca 1 m de soclul altarului exterior, în jurul căreia au fost observate urmele unor pari de lemn, care probabil susțineau un acoperiș. De asemenea, în continuarea pavajului ce ducea la soclu, a fost identificat un alt pavaj, construit în aceeași manieră și având o lățime similară, ce ocolea spre sud soclul, având o traiectorie oblică pe primul pavaj, ducând spre groapa rituală²⁶. Cercetările din anul următor, însă, au demonstrat că, de fapt, avem de-a face cu două gropi mai mici, numite convențional *a* și *b* (pl. 2). Astfel, groapa *a* este amplasată în zona dinspre drumul roman, la cca 2 m de acesta, având un diametru de cca 7,50 m și o adâncime de doar 1,40 m. Groapa este umplută ulterior cu pământ, iar peste ea este amenajat pavajul ce ocolea soclul altarului pe la sud. Groapa *b*, pe de altă parte, situată la nord-est de groapa *a*, spre clădirea N_4 , avea un diametru de cca 5,50 m, cu gura puțin surpată și o adâncime de cca 4,15 m. Din punct de vedere stratigrafic, până la adâncimea de cca 1,50 m, groapa *b* conținea un pământ de umplutură negru, în care au apărut diverse materiale arheologice. Sub acest strat, au fost observate două lentile de pământ galben care căpăcuiau practic gura gropii. Al. V. Matei considera că acest pământ galben provenea de la săparea gropii *a* care pare să fie, astfel, mai târzie decât groapa *b*. El mai comenta și faptul că după ce s-a renunțat la groapa *a*, amenajându-se peste ea acel pavaj menționat mai sus, groapa *b* a fost folosită în continuare, lucru indicat de prezența peste lentilele de pământ galben a unui strat relativ gros (cca 0,60 m) de pământ negru cu mult cărbune și oase mici arse, ce a fost aruncat în groapă dinspre est. Dedesubtul lentilelor de pământ galben, groapa conținea straturi succesive de pământ negru pigmentat cu bucăți de cărbune și oase mici arse, în care au apărut și fragmente ceramice²⁷.

Pornind de la aspectele constatate de Al. V. Matei ce au fost prezentate mai sus, putem propune o cronologie relativă a celor două gropi. Astfel, putem observa că groapa *b* exista deja la momentul săpării gropii *a* și a continuat să funcționeze și după ce aceasta a fost scoasă din uz. Pentru a stabili o cronologie mai exactă, singurul element de care ne putem lega este altarul templului, care pare să fie în legătură directă cu groapa *b*, și prin urmare, contemporan. Cu toate acestea, o cronologie a altarului exterior nu s-a putut realiza, dat fiind faptul că acesta s-a păstrat doar la nivelul fundației. Prin urmare, datarea altarului trebuie să fie legată de cronologia generală a templului. O analiză recentă a fazelor de construcție a demonstrat că, cel mai probabil, extinderea templului lui Bel, care îngloba și capela inițială (*hamānā*), a avut loc cândva după anul 160 p. Chr. Ulterior, templul este distrus parțial de un incendiu și reabilitat de trupele de palmyreni, refacere care se datează prin inscripția de construcție descoperită în zonă (ILD 663) în perioada 215–217²⁸. După cum ne informează raportul de săpătură, cu ocazia acestor refaceri se construiește o nouă încăpere pe latura de est a templului, pe unde se făcea și accesul în clădire, iar această încăpere (sau portic) se leagă de altarul exterior printr-o alee pavată²⁹. Așadar, de aici putem să presupunem că groapa *b* trebuie să fi fost săpată cândva în acest interval al sfârșitului de sec. II și începutului de secol III, când au loc reamenajări semnificative în cadrul complexului de cult de pe terasa sanctualelor.

Pentru stabilirea unui interval de funcționare al gropii *b* ne sunt utile o serie de informații relevante de cercetările arheologice din anii 1979–1980. Atunci sunt dezvelite clădirile de la nord-est de templul lui Bel, numite convențional N_3 și N_4 . Aceste clădiri au fost construite la o dată relativ târzie, întrucât clădirea N_3 era construită peste elementele de fortificație inițiale ale orașului (valul de pământ și șanțul). În opinia lui Al. V. Matei, clădirea N_3 a fost construită cândva pe la sfârșitul sec. II–începutul sec. III p. Chr. Această clădire nu a funcționat mult timp, fiind părăsită, peste ea construindu-se clădirea N_4 , cândva pe la mijlocul secolului III p. Chr. Deoarece clădirea N_4 suprapune parțial groapa *b* și ajunge până la cca 1,50 m

²⁶ Chirilă *et alii* 1980, p. 93–94.

²⁷ Gudea *et alii* 1983, p. 131.

²⁸ Opreanu, Taloș 2020, p. 104–105.

²⁹ Chirilă *et alii* 1980, p. 92–93.

de treptele soclului altarului exterior, s-a considerat că aceste două elemente (soclul și groapa) nu mai erau folosite la momentul construirii clădirii N_4 . Spre sfârșitul stăpânirii romane, în zonă se construiește un nou val de apărare, care trece peste clădirile N_3 și N_4 , ambele demantelate cu această ocazie, trecând și peste latura nordică a templului lui Bel, semn că la momentul ridicării acestui val, activitățile din cele trei clădiri încetaseră deja³⁰.

Astfel, pe baza acestor observații, putem propune următorul scenariu referitor la perioada de funcționare a gropii *b* de lângă soclul altarului templului lui Bel: groapa în cauză, a fost cel mai probabil săpată cândva la sfârșitul sec. II sau începutul secolului III p. Chr., relativ simultan cu reamenajarea templului, a pavajul de piatră și a soclului pe care era așezat altarul. Ulterior, acestea au funcționat până pe la mijlocul sec. III p. Chr., moment în care este construită clădirea N_4 . Așadar, intervalul larg în care putem poziționa perioada de funcționare a gropii *b* este cuprins între sfârșitul sec. II și mijlocul sec. III p. Chr., iar în acest interval, trebuie să fi avut loc și scurta funcționare a gropii *a*.

2. ANALIZA MATERIALULUI ARHEOLOGIC

2.1. Materialul metalic

În sprijinul datării mai târzii a gropii *b*, spre finalul sec. II – începutul sec. III p. Chr., vine și un *dupondius* emis de împăratul Septimius Severus (193–211), descoperit în stratul superior al umpluturii gropii, la adâncimea de 0,5 m³¹. Alți doi *dupondii* au fost recuperați din straturile inferioare, de la adâncimea de 1,40 și 1,95 m, dar datorită stării precare de conservare nu s-a putut determina data emiterii lor și nici împăratul sub care emisiunea monetară a avut loc³².

Tot din straturile superioare provin și două statuete de bronz, descoperite la adâncimea de 0,81 m, respectiv 0,82 m, într-o poziție secundară în stratul de nivelare al „gropii rituale”. Este vorba despre două statuete de bronz, una din ele reprezentându-l pe zeul Mars³³ (pl. 3/1), iar cealaltă, în opinia descoperitorului, reprezentând o imagine a zeiței Isis, reprezentată într-o ipostază necunoscută³⁴ (pl. 3/2). Dacă în ceea ce privește prima statueta identificarea ei cu reprezentarea zeului Mars este clară³⁵, presupusa reprezentare a zeiței Isis a creat o serie de controverse. După unii autori, piesa ar reprezenta mai degrabă un capac de călimară sau de *balsamarium* decorat cu reprezentarea unui copil negroid³⁶. Conform unei alte opinii, piesa ar putea să reprezinte o statueta feminină ce făcea parte dintr-un grup statuar, reprezentând o scenă erotică (*symplegma*) dintre o femeie și un preot egiptean *Sem*³⁷. Recent, interpretarea acestei piese a fost revizuită³⁸ și după cum demonstrează o serie de analogii, se pare că avem de-a face cu o statueta ce reprezintă un sclav nubian, tip iconografic ce pare să-și aibă originile în mediul alexandrin³⁹. Cu privire la valoarea religioasă pe care cele două statuete le-ar fi avut, datorită descoperirii lor într-o poziție secundară, ajungând în groapă cu ocazia nivelării realizate în vederea construirii ultimei faze de construcție a clădirii N_4 , după cum chiar autorul descoperirii ne informează⁴⁰, ipoteza depunerii rituale a statuetelor în interiorul gropii nu poate fi susținută.

³⁰ Gudea *et alii* 1983, p. 132–134.

³¹ Găzdac *et alii* 2006, p. 77, nr. 40.

³² Găzdac *et alii* 2006, p. 79, nr. 86–87.

³³ Matei 1982, p. 78–79, nr. 4, pl. VI.

³⁴ Matei 1982, p. 77–78, nr. 3, pl. IV-V.

³⁵ Țeposu-Marinescu, Pop 2000, p. 27–28, nr. 7 pl. IV; Petculescu 2003, p. 97, nr. 25; Ștefănescu-Onițiu 2008, p. 197, pl. IX/1; Deac 2018, p. 69, 73, nr. 1, fig. 17/1.

³⁶ Țeposu-Marinescu 1992, p. 107; Pop 1998, p. 427, nr. c.2, pl. CXV/4; Petolescu 2003, p. 154, nr. 248; Bajusz 2004, p. 369, nr. 5, fig. 11.

³⁷ Deac 2012; Deac 2012a, p. 163–164, nr. 4, pl. III/b.

³⁸ Deac 2018, p. 84–86, fig. 22/1a-b.

³⁹ Baratta 2014, în special p. 325–328 pentru ipoteza originii alexandrine a acestui tip de piese.

⁴⁰ Matei 1982, p. 78.

Pe fundul gropii *b*, după cum ne informează rapoartele de săpătură, a fost identificat un topor de bronz (pl. 3/3), alături de două vase ceramice întregibile (fig. 17), împreună cu care, ar fi fost depus ritual pe fundul gropii⁴¹. Toporul reprezintă un celt de bronz cu gura concavă specific perioadei de început a epocii fierului⁴². Din câte știm, toporul a fost depus pe fundul gropii la adâncimea de 3,60 m, dar în afara acestor informații, nu avem la îndemână descrieri mai ample sau desene cu stratigrafia contextului de descoperire. Datorită acestui fapt, nu putem ști dacă respectiva piesă a fost depusă intenționat în groapă sau complexul roman pur și simplu a tăiat un complex preistoric, toporul ajungând în mod întâmplător împreună cu ceramica romană⁴³. Din umplutura gropii *a* provine un inel de argint cu inscripție (considerat inițial bronz!) (pl. 3/4). Pentru inscripția de pe inel, inițial se oferă lectura *Balanus*⁴⁴, pentru ca alți autori, să considere că avem de-a face cu o abreviere, propunând lectura *BAL(o) AN(nulum) V(otum) S(oluit)*⁴⁵. Cu toate acestea, până de curând, piesa în cauză nu a fost publicată și nu se cunoștea nici o imagine a sa. Cu ocazia publicării inelului, datat spre finalul sec. II – prima jumătate a sec. III p. Chr, ne este oferită și o imagine clară a piesei, alături de o lectură a inscripției, reprezentând, de fapt, un antroponim semitic: *Bar/as*⁴⁶.

2.2. Materialul ceramic

Materialul ceramic identificat în umpluturile celor două gropi amintite mai sus (429 fragmente ceramice, respectiv 44,44 EVEs) reprezintă sursa principală de interpretare atât a funcționalității complexelor arheologice studiate, dar și pentru stabilirea unui spectru de forme ceramice utilizate la *Porolissum* în cadrul unei secvențe cronologice relativ restrânse. S-a urmărit reliefarea principalelor categorii ceramice din perspectivă funcțională, tipologică și cantitativă punându-se accent asupra specificităților tehnologice locale de producție prin individualizarea unor categorii de paste tipice sitului, corelate cu formele principale utilizate.

2.3. Aspecte metodologice

Analiza ceramicii descoperită în cele două gropi a presupus realizarea unei baze de date în care materialul a fost înregistrat pentru a facilita o analiză cantitativă a resturilor ceramice recuperate. Printre criteriile esențiale care au stat la baza înregistrării și grupării materialului se numără tipul de ardere, metoda de modelare a vaselor și diversele caracteristici ale pastei. Fragmentele ceramice au fost analizate ținându-se cont de tipurile de paste identificate și formele vaselor din care acestea făceau parte, pentru a putea clasifica grupuri de indivizi cu caracteristici comune și modul în care aceste grupuri sunt exprimate din puncte de vedere cantitativ, atât prin determinarea numărului de fragmente ceramice din fiecare tip stabilit, al numărului maxim și minim de indivizi (*MaxNI* și *MinNI*)⁴⁷, precum și al index-ului EVE (*Estimated Vessel Equivalent* = echivalentul estimat al vaselor) porinind de la procentul păstrat din buza vaselor⁴⁸. Descrierea și catalogarea componentelor macroscopice care alcătuiesc pasta a fost realizată conform recomandărilor lui D. Peacock⁴⁹, culoarea utilizând Codul Munsell⁵⁰, în vreme ce elementele ce țin de ardere, natura, forma și frecvența incluziunilor, duritatea, aspectul spărturilor, tratamentul suprafețelor, absența/prezența decorurilor etc. au fost clasificate folosind indicațiile oferite de către C. Orton

⁴¹ Gudea *et alii* 1983, p. 131.

⁴² Bejinariu 2008, p. 66–67, 77, nr. 23, pl. XI/3.

⁴³ Bejinariu 2008, p. 66 nu exclude această posibilitate.

⁴⁴ Chirilă *et alii* 1980, p. 95; Gudea *et alii* 1983, p. 131, 133, de data aceasta este oferită lectura *BALAS*.

⁴⁵ Opreanu, Taloș 2020, p. 106.

⁴⁶ Deac, Dana 2021, p. 131–134, nr. 1, fig. 1–3.

⁴⁷ Fletcher, Heyworth 1987; Voss, Allen 2010; Orton, Hughes 2013, p. 206–208; Prior 2013, p. 113–114.

⁴⁸ Orton 1975; Orton 1989; Orton, Tyers 1990; Baxter, Cool 1995; Prior 2013, p. 109–112.

⁴⁹ Peacock 1977, p. 30–32.

⁵⁰ Munsell 1998.

și M. Hughes⁵¹. Înregistrarea și analiza tuturor materialelor ceramice recoltate a permis și abordarea unor aspecte mai puțin studiate de către cercetătorii din România, precum maniera de utilizare a vaselor sau gradul de fragmentare al acestora, aspecte extrem de importante atunci când se are în vedere interpretarea contextelor arheologice din care provine materialul studiat din perspectiva proceselor de formare a siturilor/contextelor, sau a modului în care romanii s-au debarasat de aceste vase ceramice⁵².

Ceramica se prezintă într-o stare relativ bună de conservare, având însă un grad de fragmentare destul de ridicat, respectiv 83,53%, o situație ce se repetă și în cazul buzelor, cu o medie de 11% a fragmentelor păstrate din totalul estimat. Aceste valori ridicate se leagă cel mai probabil de procesul de selecție al materialelor odată cu recuperarea acestora în etapa cercetării de teren așa cum știm că era practica vremii, o realitate ce alterează într-o oarecare măsură natura concluziilor pe care le putem extrage. În același timp, neavând baze de comparație în acest sens din cadrul sitului de la *Porolissum*, nu putem verifica într-o manieră directă relevanța gradului mare de fragmentare observat în acest caz. Cu toate acestea, buzele erau recoltate cu preponderență, ceea ce ne permite extrapolarea ipotezelor de lucru. Comparând situația de aici cu cea evidențiată la Florești – „Polus Center”, singurul lot ceramic din *Dacia Porolissensis* prelucrat și publicat folosind aceeași metodologie de lucru, putem susține concluzia unei fragmentări mult mai mari a ceramicii provenind din cele două „gropi rituale” de la *Porolissum*, o situație ce poate părea contra-intuitivă dată fiind interpretarea inițială a celor două complexe arheologice mai sus menționate. La Florești – „Polus Center”, gradul de fragmentare sesizat a fost undeva între 30–50%, procentaj considerat a ilustra un grad mediu de fragmentare, dată fiind natura complexelor arheologice din care a fost recuperat, respectiv două locuințe semi-adâncite și o fântână⁵³. În acest sens, putem ridica un prim semn de întrebare legat de interpretarea celor două complexe ce fac obiectul studiului de față drept *favissae*, în condițiile în care un asemenea grad de fragmentare al materialului ceramic se regăsește de obicei în cazul unor contexte cu caracter domestic.

2.4. Categoriile de paste și tipuri de ardere

O primă observație pe care o putem evidenția în urma analizei lotului ceramic studiat, se referă la diversitatea crescută a categoriilor ceramice prezente. În același timp este de remarcat și lipsa ceramicii speciale de import, ceea ce sugerează o producție regională dacă nu chiar locală a acestor vase. În ceea ce privește tipul de ardere am putut identifica vase care au fost arse oxidant (63,2%) și vase care au fost arse inoxidant/reducător (36,8%). În ceea ce privește pastele am luat în calcul o gamă mai largă de caracteristici. Mai întâi, în strânsă legătură cu tipul de ardere se află culoarea pastei. În urma analizelor fragmentelor ceramice s-a putut constata o gamă largă de nuanțe. Dată fiind marea varietate a rezultatelor, am considerat utilă gruparea acestora pe baza corespondențelor de nuanțe specifice fiecărui cod de culoare din sistemul de culori Munsell (Tabel 1). O a doua caracteristică foarte importantă a pastelor este dată de gradul de rugozitate. Din acest punct de vedere am putut identifica trei tipuri de pastă: fină-nisipoasă, semifină și zgrunțuroasă. Gradul de rugozitate al vaselor este dat în primul rând de degresantul conținut, element ce a constituit o altă caracteristică de care am ținut cont la clasificarea pastelor. Astfel s-a ținut cont de dimensiunile incluziunilor, care variau de la incluziuni cu diametrul de sub 1 mm, între 1–2 mm și mai mare de 2 mm, cât și de proporția acestora, care de asemenea, variază de la incluziuni în proporție de sub 10%, pentru pastele cele mai fine, la proporții cuprinse între 10–20% și până la proporții ce depășesc 20%, în cazul pastelor zgrunțuroase. Totodată, natura degresantului a reprezentat un alt element de care s-a ținut cont în clasificarea pastelor. Astfel, s-a constatat că toate fragmentele analizate prezentau un degresant ce conținea mică și litoclaste de diferite dimensiuni în compoziția pastei. Dintre acestea

⁵¹ Orton, Hughes 2013, p. 71–80; 278–285, Appendix 1. Pentru o adaptare a acestor recomandări la mediul de specialitate din România, vezi Teodor 1998, p. 254–266.

⁵² Chapman 2013; Rice 2015, p. 214–219.

⁵³ Ciușescu, Mustață 2009, p. 244–245.

s-au diferențiat o serie de fragmente în a căror compoziție, pe lângă mică și litoclaste, s-a putut observa și prezența unor fragmente de ceramică pisată ce a fost folosită ca degresant. Se conturează astfel alte două caracteristici distinctive și anume, fragmentele care prezintă ceramoclaste în compoziție și fragmente care nu au asemenea incluziuni în compoziția pastei.

Gray	2.5Y 5/1	Reddish brown	5YR 5/4	Yellow	2.5Y 7/6
	2.5Y 6/1	Light reddish brown	2.5YR 6/4		2.5Y 7/8
	5YR 5/1	Yellowish brown	10YR 5/4		2.5Y 8/6
	5YR 6/1		10YR 5/6		5Y 7/6
	5Y 5/1		10YR 5/8		5Y 7/8
	5Y 6/1	Light yellowish brown	2.5Y 6/4		5Y 8/8
	7.5YR 6/1		10YR 6/4		10YR 7/6
	7.5YR 6/2	Very pale brown	10YR 8/2		10YR 7/8
	10YR 5/1	Light olive brown	2.5Y 5/4		10YR 8/8
	10YR 6/1	Red	2.5YR 5/6		10YR 6/6
Dark gray	2.5Y 4/1		10R 5/6	10YR 6/8	
Light gray	2.5Y 7/1	Light red	10R 5/8	Reddish yellow	5YR 6/6
	2.5Y 7/2		2.5YR 6/8		5YR 6/8
	5YR 7/1		2.5YR 7/6		5YR 7/6
	5Y 7/1		2.5YR 7/8		5YR 7/8
	5Y 7/2		10R 6/6		7.5YR 6/6
	7.5YR 7/1		10R 7/6		7.5YR 6/8
Light olive gray	5Y 6/2	10R 7/8	7.5YR 7/6		
Olive gray	5Y 5/2	Pale red	10R 6/2	7.5YR 7/8	
Reddish gray	2.5YR 6/1	Weak red	2.5YR 5/2	7.5YR 8/6	
Pinkish gray	5YR 6/2		10R 5/3	Pale yellow	2.5Y 7/3
	5YR 7/2	10R 5/4	2.5Y 7/4		
	7.5YR 6/2	2.5YR 8/4	2.5Y 8/4		
Light brownish gray	2.5Y 6/2	Pink	7.5YR 7/4	5Y 7/3	
	10YR 6/2		7.5YR 8/4	5Y 7/4	
Strong brown	7.5YR 5/8	Olive	5Y 5/4	5Y 8/2	
Light brown	7.5YR 6/4	Pale olive	5Y 5/6	5Y 8/4	
Graysh brown	2.5Y 5/2		5Y 6/3	Olive yellow	2.5Y 6/8
	10YR 5/2				

Tabel 1. Nuanțe de culori întâlnite în cazul fragmentelor ceramice din G1-a și G1-b. /
Table 1. Color shades of the ceramic fragments from G1-a and G1-b.

Am putut astfel constata faptul că lipsește categoria vaselor din pastă grosieră, având de-a face într-o proporție mare cu ceramică fină sau semi-fină (67%) și zgrunțuroasă (33%) ceea ce sugerează o utilizare domestică a acestor categorii cu câteva excepții tipologice (Tabel 2). Așadar observăm o pre-dilecție a ceramicii fine din cadrul căreia, categoriile care prezintă firnis formează un procent de 58,5%, o realitate ce plasează majoritatea vaselor în categoria veselei de masă. Apetența pentru aplicarea firnisului pare să fie influențată de tipul de ardere utilizat pentru diversele categorii ceramice, numărul vaselor arse în mediu oxidant (66,1%) fiind de două ori mai mare față de cel al vaselor arse în mediu reducător (33,9%).

Din perspectiva tehnologiei de modelare, trebuie să menționăm faptul că întreg lotul ceramic este lucrat la roata rapidă, ceea ce poate sugera o cronologie relativ târzie a complexelor, nefiind identificată ceramică lucrată cu mâna din pastă grosieră de tradiție preromană. Din punct de vedere tipologic,

putem identifica forme ce pot fi încadrate principalelor categorii funcționale, întâlnim astfel veselă pentru pregătirea alimentelor, pentru servit, dar și pentru păstrat alimentele. Cu alte cuvinte, am putut regăsi aproape întreg repertoriul de forme cunoscut, ceea ce oferă anumite indicii legate de invalidarea ipotezei unei posibile selecții a materialului depus în cele două complexe studiate.

	Tip pastă	Tip cluster	Caracteristici	Procentaj		
Fină	F1	I.1.a.	O+F+<1 mm+<10%+ML	62%	81%	21%
		I.1.b.	IO+F+<1 mm+<10%+ML	19%		
	F2	I.2.a.	O+F+<1 mm+<10%+CML	17%	19%	
		I.2.b.	IO+F+<1 mm+<10%+CML	2%		
Semifină	SF1	II.1.a.i.	O+SF+<1 mm+10-20%+CML	19%	20%	46%
		II.1.a.ii.2.	O+SF+1-2 mm+10-20%+CML	1%		
	SF2	II.1.a.ii.1.	O+SF+1-2 mm+10-20%+ML	2%	2%	
	SF3	II.1.b.	O+SF+<1 mm+10-20%+ML	47%	78%	
II.2.		IO+SF+<1 mm+10-20%+ML	31%			
Zgrunțuroasă	Z1	III.1.a.i.	O+Z+<1 mm+>20%+ML	23%	81%	33%
		III.1.b.i.1.	O+Z+1-2 mm+>20%+ML	9%		
		III.2.	IO+Z+<1 mm+>20%+ML	49%		
	Z2	III.1.a.ii.1.	O+Z+<1 mm+>20%+CML	5%	8%	
		III.1.a.ii.2.	O/IO+Z+1-2 mm+>20%+CML/ML	3%		
	Z3	III.1.b.i.2.	IO+Z+1-2/>2 mm+>20%+ML	6%	8%	
		III.1.b.ii.2.	O+Z+>2 mm+>20%+ML	2%		
	Z4	III.1.b.ii.1.	O+Z+>2 mm+10-20%/>20%+CML	3%	3%	

Tabel 2. Clasificarea tipurilor de pastă. / Table 2. Classification of fabric types.

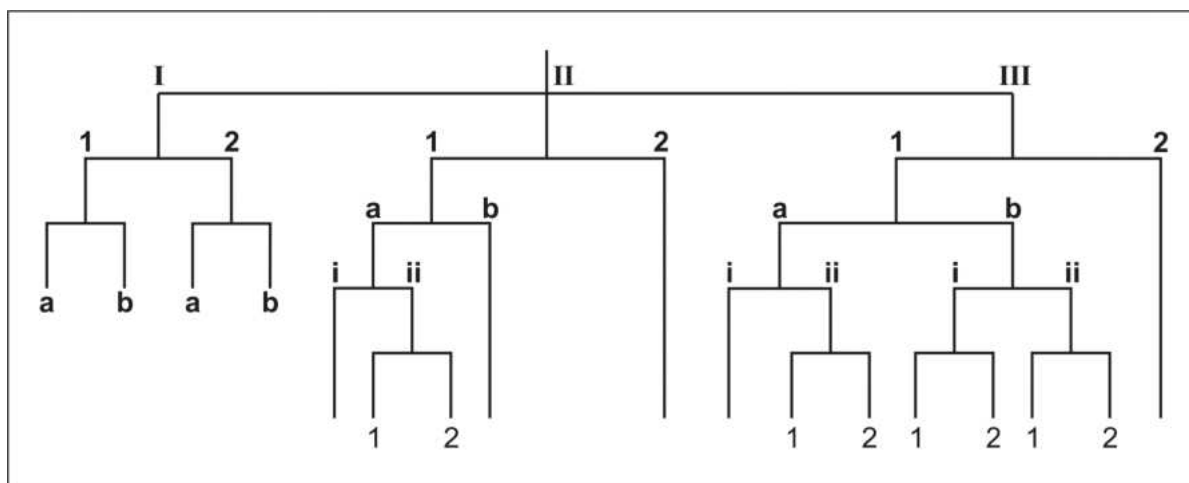

Fig. 1. Clasificarea tipurilor de pastă obținută în urma analizei statistice de tip Cluster Analysis. / Fig. 1. Classification of fabric types obtained using Cluster Analysis.

Pe de altă parte, relativa omogenitate a tipurilor de pastă și a tehnicilor de modelare întâlnite sugerează o producție locală a materialului ceramic analizat. Categoriile de pastă fină și semifină au fost utilizate în special pentru confecționarea unor vase cu rol în servirea alimentelor și a băuturilor (*vasa escaria* și *vasa potatoria*), pentru ca pastele zgrunțuroase să își găsească utilizarea cu preponderență în rândul vaselor asociate preparării alimentelor (*vasa conquinatoria*), o realitate documentată și în cazul altor situri din Dacia (fig. 2).

Tip pastă	Context		Nr. fragmente	% fragmente	Context		Total EVEs	% EVEs
	Nr. fragmente				EVEs			
	G1-a	G1-b			G1-a	G1-b		
Pastă fină								
F1	13	60	73	17.02%	1.59	6.24	7.83	17.60%
F2	3	14	17	3.96%	0.27	1.61	1.88	4.23%
Pastă semifină								
SF1	7	33	40	9.32%	0.33	8.39	8.72	19.60%
SF2	0	3	3	0.7%	0	0	0	0%
SF3	38	115	153	35.66%	4.49	10.47	14.96	33.63%
Pastă zgrunțuroasă								
Z1	32	84	116	27.04%	2.28	6.44	8.72	19.60%
Z2	6	6	12	2.8%	0.29	0.91	1.2	2.70%
Z3	4	7	11	2.56%	0.37	0.53	0.9	2.02%
Z4	1	3	4	0.93%	0.05	0.22	0.27	0.61%
TOTAL	104	325	429	100%	9.67	34.81	44.48	100%

Tabel 3. Repartizarea principalelor tipuri de paste în funcție de contextul de descoperire. / Table 3. Distribution of the main fabric types according to the context of discovery.

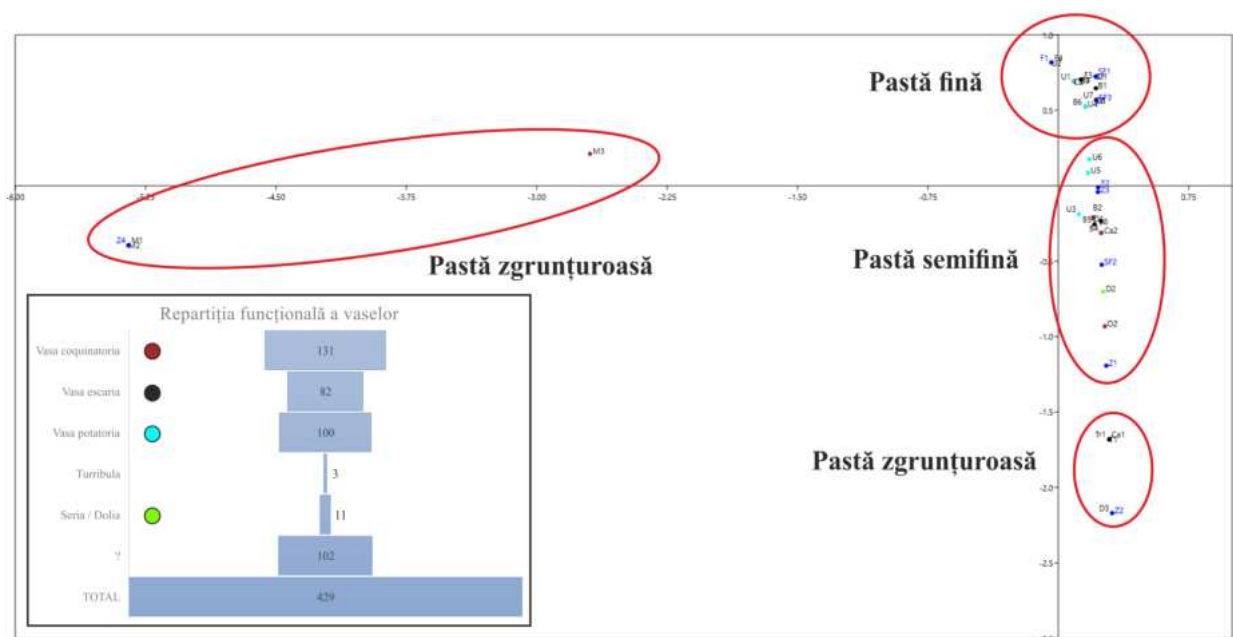

Fig. 2. Analiză de tip *Correspondence Analysis* ilustrând relația dintre formele de vase identificate și principalele categorii de pastă. / Fig. 2. *Correspondence Analysis* type analysis illustrating the relationship between the vessel shapes and the main categories of fabric.

Din punct de vedere cantitativ, se remarcă un dezechilibru în ceea ce privește cele două complexe arheologice din care a fost recoltat materialul, observându-se un raport de 1:3 în favoarea gropii G1-b, raport păstrat și la nivelul categoriilor formale identificate. Categoriile funcționale sunt reprezentate relativ uniform, încadrându-se în limitele normale de distribuție caracteristice oricărui sit de epocă romană din Dacia, respectiv 30,53% pentru categoria *vasa coquinatoria*, 19,11% pentru categoria *vasa escaria* și 14,21% pentru categoria *vasa potatoria*. Și această distribuție sugerează aceeași interpretare cu caracter domestic al frecvențelor cu care sunt întâlnite diferitele categorii funcționale, o realitate ce poate pune în legătură aceste două gropi mai degrabă cu sala de banchete asociată templului lui Bel și cu activitățile ce aveau loc în cadrul unor asemenea reuniuni.

Forme	Context		Nr. fragmente	% fragmente	Context		Total EVEs	% EVEs
	Nr. fragmente				EVEs			
	G1-a	G1-b			G1-a	G1-b		
Oale	32	83	115	26.81%	1.19	4.37	5.56	12.51%
Tigăi	1	2	3	0.70%	0.08	0.03	0.11	0.25%
Capace	5	2	7	1.63%	0.80	1.00	1.80	4.05%
Mortaria	2	4	6	1.40%	0.08	0.26	0.34	0.77%
Castroane	14	52	66	15.38%	0.72	3.22	3.94	8.87%
Farfurii	0	16	16	3.73%	0.00	1.90	1.90	4.28%
Ulcioare	10	38	48	11.19%	0.77	9.28	10.05	22.61%
Cupe	3	8	11	2.56%	1.25	2.58	3.83	8.62%
Cratere	0	1	1	0.23%	0.00	0.12	0.12	0.27%
Amfore de masă	0	1	1	0.23%	0.00	0.42	0.42	0.95%
Turribula	0	3	3	0.70%	0.00	0.04	0.04	0.09%
Seria/Dolia	3	8	11	2.56%	0.14	0.48	0.62	1.40%
?	33	108	141	32.87%	2.71	7.45	10.16	22.86%
TOTAL	103	326	429	100%	9.86	34.58	44.44	100%

Tabel 4. Repartizarea principalelor forme ceramice în funcție de contextul de descoperire. /
Table 4. Distribution of the main ceramic forms according to the context of discovery.

3. CERAMICA FINĂ ȘI SEMIFINĂ

3.1. Aspecte tehnologice

În cadrul procesului tehnologic de obținere a unui vas ceramic, prepararea unei paste de calitate reprezintă primul pas întrucât rețeta acesteia va avea un impact covârșitor asupra rezultatului final și implicit asupra funcționalității vasului⁵⁴. La rândul său, tehnica de modelare reprezintă un element esențial în ceea ce privește proprietățile fizice ale vasului obținut. Modelarea la roata rapidă, ce implică o energie cinetică ridicată, cu o viteză cuprinsă între 80–100 rotații/minut asigură o omogenitate mai mare a vasului și o scădere a dimensiunilor porilor asociată în același timp unei specializări superioare a meșterului olar⁵⁵. Toate aceste elemente, împreună cu maniera de tratare a suprafețelor prin aplicarea unui slip/firnis destinat a impermeabiliza recipientul ceramic, asigură utilizarea produsului finit într-un anumit fel, având deci o legătură directă asupra funcționalității recipientelor ceramice⁵⁶. Macroscopic au putut fi surprinse două tipuri principale de paste: pastă fină cu două sub-variante (F1–2) și pastă semifină cu trei sub-variante (SF1–3), vezi în acest sens **Tabelul 2** și **Figura 1**. Pastele fine, ce prezintă atât ardere oxidantă, cât și reducătoare, se caracterizează prin prezența unor incluziuni de mică, ceramoclaste sau litoclaste având dimensiuni mai mici de 1 mm și a căror proporție la nivelul matricei ceramice este sub 10%. La o ardere omogenă realizată la o temperatură cuprinsă între 600–1000°C⁵⁷, asemenea vase vor prezenta o duritate medie spre ridicată, asigurând o bună utilizare a lor în special pentru servitul alimentelor.

Putem observa cu ușurință predominanța arderilor ceramicii în mediu oxidant, însă ceramica arsă în mediu reducător, însumând un procent de 27,97% constituie o categorie însemnată, încadrându-se în trend-ul general documentat la *Porolissum*, unde categoria ceramicii cenușii este mai bine reprezentată față de restul provinciei Dacia, probabil ca urmare a apropierii acestui centru de *Barbaricum*-ul din imediata sa apropiere. Din perspectivă cantitativă, se pare că avem de-a face cu o

⁵⁴ Roux 2011, p. 80–81.

⁵⁵ Laneri 2011, p. 66.

⁵⁶ Shepard 1976, p. 192.

⁵⁷ Tite 1999, p. 189.

predilecție pentru câteva tipuri de pastă, respectiv pasta semifină SF3-II.1.b. și pasta fină F1-I.1.a. în cazul ceramicii arse oxidant și pasta semifină SF3-II.2. în cazul ceramicii arse în mediu reducător. Cele trei tipuri de pastă menționate mai sus asigură, cu un grad destul de ridicat de probabilitate fondul producției locale, cumulând un procent extrem de mare din totalul vaselor ceramice confecționate din pastă fină și semifină, respectiv 73,08%.

Tip pastă	Context		Nr. fragmente	% fragmente	Context		Total EVEs	% EVEs
	Nr. fragmente				EVEs			
	G1-a	G1-b			G1-a	G1-b		
Pastă fină								
I.1.a.	10	46	56	19.58%	1.27	3.92	5.19	15.68%
I.2.a.	2	13	15	5.24%	0.22	1.55	1.77	5.35%
Oxidant	12	59	71	24.83%	1.49	5.47	6.96	21.02%
I.1.b.	3	14	17	5.94%	0.32	2.04	2.36	7.13%
I.2.b.	1	1	2	0.70%	0.05	0.05	0.10	0.30%
Inoxidant	4	15	19	6.64%	0.37	2.09	2.46	7.43%
Pastă semifină								
II.1.a.i.	7	30	37	12.94%	0.33	8.27	8.60	25.97%
II.1.a.ii.2.	0	3	3	1.05%	0.00	0.13	0.13	0.39%
II.1.a.ii.1.	0	3	3	1.05%	0.00	0.00	0.00	0.00%
II.1.b.	18	74	92	32.17%	2.35	7.06	9.41	28.42%
Oxidant	25	110	135	47.20%	2.68	15.46	18.14	54.79%
II.2.	20	41	61	21.33%	2.14	3.41	5.55	16.76%
Inoxidant	20	41	61	21.33%	2.14	3.41	5.55	16.76%
TOTAL	61	225	286	100%	6.68	26.43	33.11	100%

Table 5. Categoriile principale de pastă fină și semifină în funcție de tipul de ardere utilizat. /
Table 5. Main categories of fine and semi-fine fabric according to the type of firing.

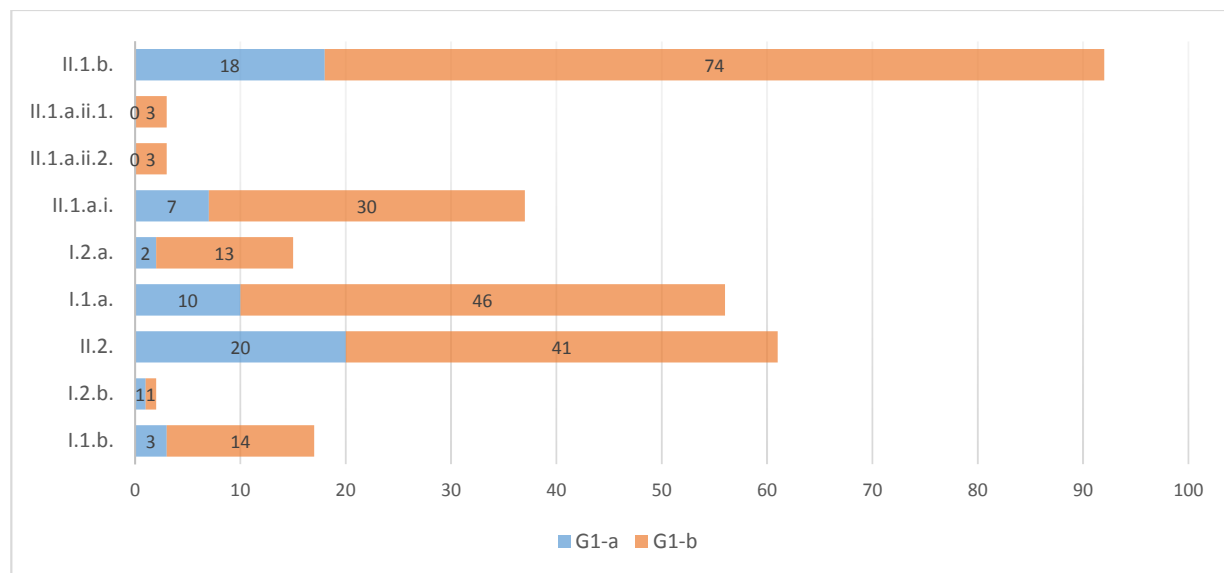

Fig. 3. Reprezentarea cantitativă a tipurilor de pastă fină și semifină în funcție de tipul de ardere utilizat. /
Fig. 3. Quantitative representation of fine and semi-fine fabric types according to the type of firing.

3.2. Categoriile funcționale și tipologice

Clasificarea funcțională și tipologică a recipientelor ceramice are o istorie îndelungată în arheologia clasică, astfel încât pentru perioada romană sunt elaborate numeroase astfel de serii formale/

tipologice. Fără a mai insista asupra teoriei clasificărilor ceramice, în acest sens existând o serie importantă de contribuții științifice⁵⁸, este necesar să menționăm totuși faptul că orice clasificare se bazează pe existența unor atribute comune care definesc tipurile respective, motiv pentru care o astfel de clasificare se pretează aplicării unor metode de analiză statistice de natură cantitativă în vederea observării unor tendințe la nivelul loturilor ceramice analizate, tendințe care ulterior vor sta la baza unor comparații intra- sau inter-sit.

Forme	Context		Nr. fragmente	% fragmente	Context		Total EVEs	% EVEs
	Nr. fragmente				EVEs			
	G1-a	G1-b			G1-a	G1-b		
Pastă fină								
Oale	0	3	3	3.33%	0.00	0.40	0.40	4.11%
Mortaria	0	1	1	1.11%	0.00	0.06	0.06	0.62%
Castroane	2	14	16	17.78%	0.09	1.12	1.21	12.44%
Farfurii	0	6	6	6.67%	0.00	0.98	0.98	10.07%
Cupe	1	2	3	3.33%	0.50	0.33	0.83	8.53%
Ulcioare	1	6	7	7.78%	0.09	0.69	0.78	8.02%
Seria/Dolia	1	0	1	1.11%	0.04	0.00	0.04	0.41%
?	7	27	34	37.78%	0.78	2.17	2.95	30.32%
Oxidant	12	59	71	78.89%	1.50	5.75	7.25	74.51%
Mortaria	0	1	1	1.11%	0.00	0.05	0.05	0.51%
Castroane	2	6	8	8.89%	0.14	0.32	0.46	4.73%
Farfurii	0	2	2	2.22%	0.00	0.48	0.48	4.93%
Ulcioare	2	2	4	4.44%	0.23	0.18	0.41	4.21%
?	0	4	4	4.44%	0.00	1.08	1.08	11.10%
Inoxidant	4	15	19	21.11%	0.37	2.11	2.48	25.49%
TOTAL	16	74	90	100%	1.87	7.86	9.73	100%

Tabel 6. Repartizarea principalelor forme ceramice confecționate din pastă fină. /

Table 6. Distribution of the main fine pottery shapes.

Anterior analizei tipologice a recipientelor ceramice confecționate din pastă fină sunt necesare câteva precizări ce vizează întreg lotul ceramic studiat. Din totalul materialului ceramic, peste 95% se încadrează în categoria ceramicii de uz comun. Această categorie a fost clasificată, după criteriul funcționalității, în cinci grupe: *vasa escaria*, *vasa potatoria*, *vasa conquinatoria* și vase de provizii. Determinarea funcționalității vaselor s-a realizat pe criterii morfologice. Deoarece nu avem profile păstrate integral, definitorie pentru stabilirea funcționalității a fost forma buzei, în unele cazuri ținându-se cont și de forma peretelui sau de calitatea pastei. În ceea ce privește forma buzelor, s-a putut constata o varietate mare (fig. 4), unele tipuri întâlnindu-se la mai multe categorii funcționale. Se mai adaugă și fundurile de vase a căror funcționalitate nu a putut fi stabilită întotdeauna, acestea împărțindu-se în două tipuri principale: funduri plate și funduri inelare, fiecare cu o serie de variante specifice (fig. 5).

⁵⁸ Vezi spre exemplu Klejn 1982; Adams, Adams 1991; Herbich, Dietler 2008; Orton, Hughes 2013, p. 190–202.

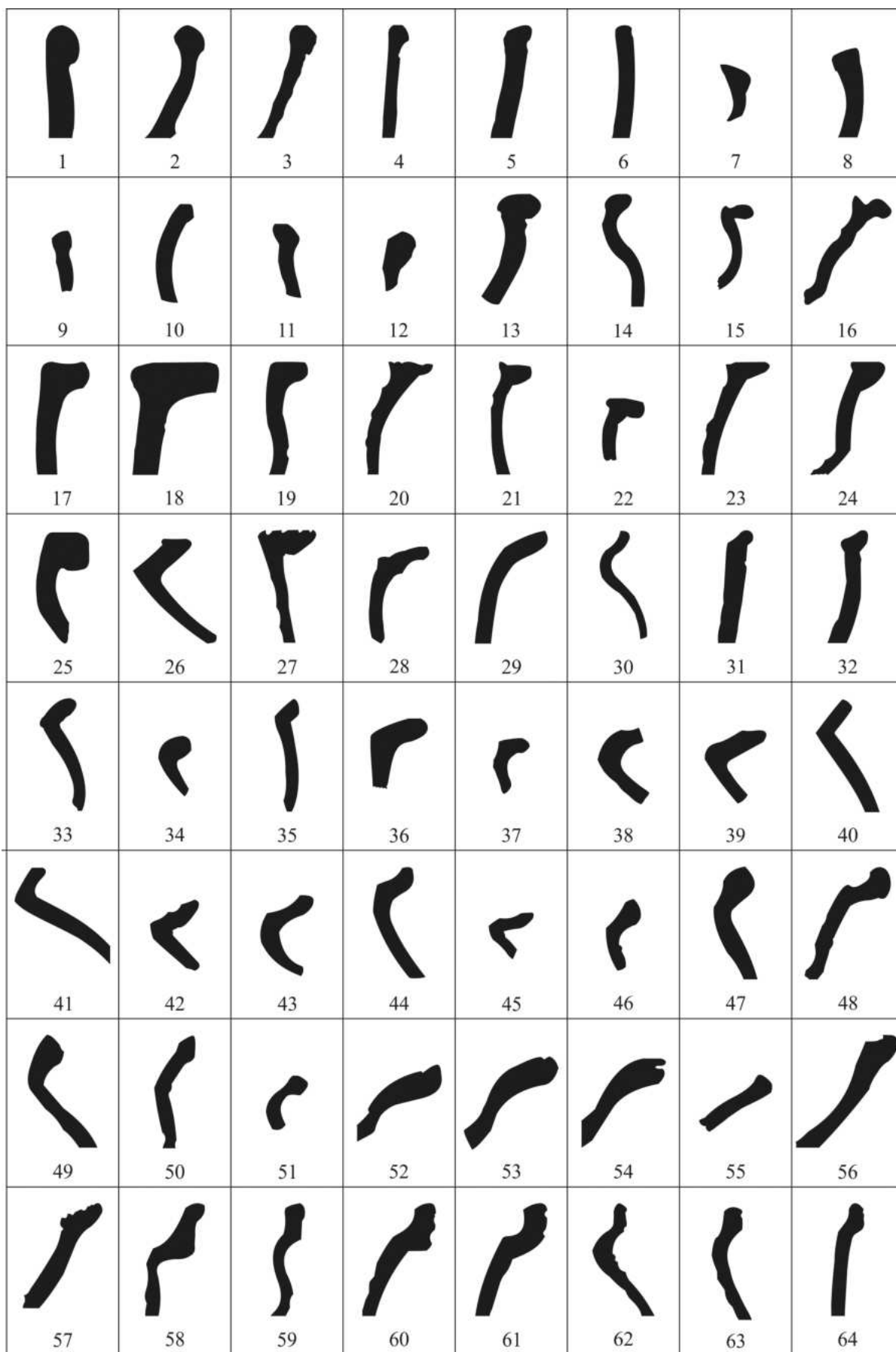

Fig. 4. Variabilitatea buzelor ceramice identificate în cadrul lotului ceramic studiat. /
 Fig. 4. Variability of the ceramic rims identified within the studied ceramic assemblage.

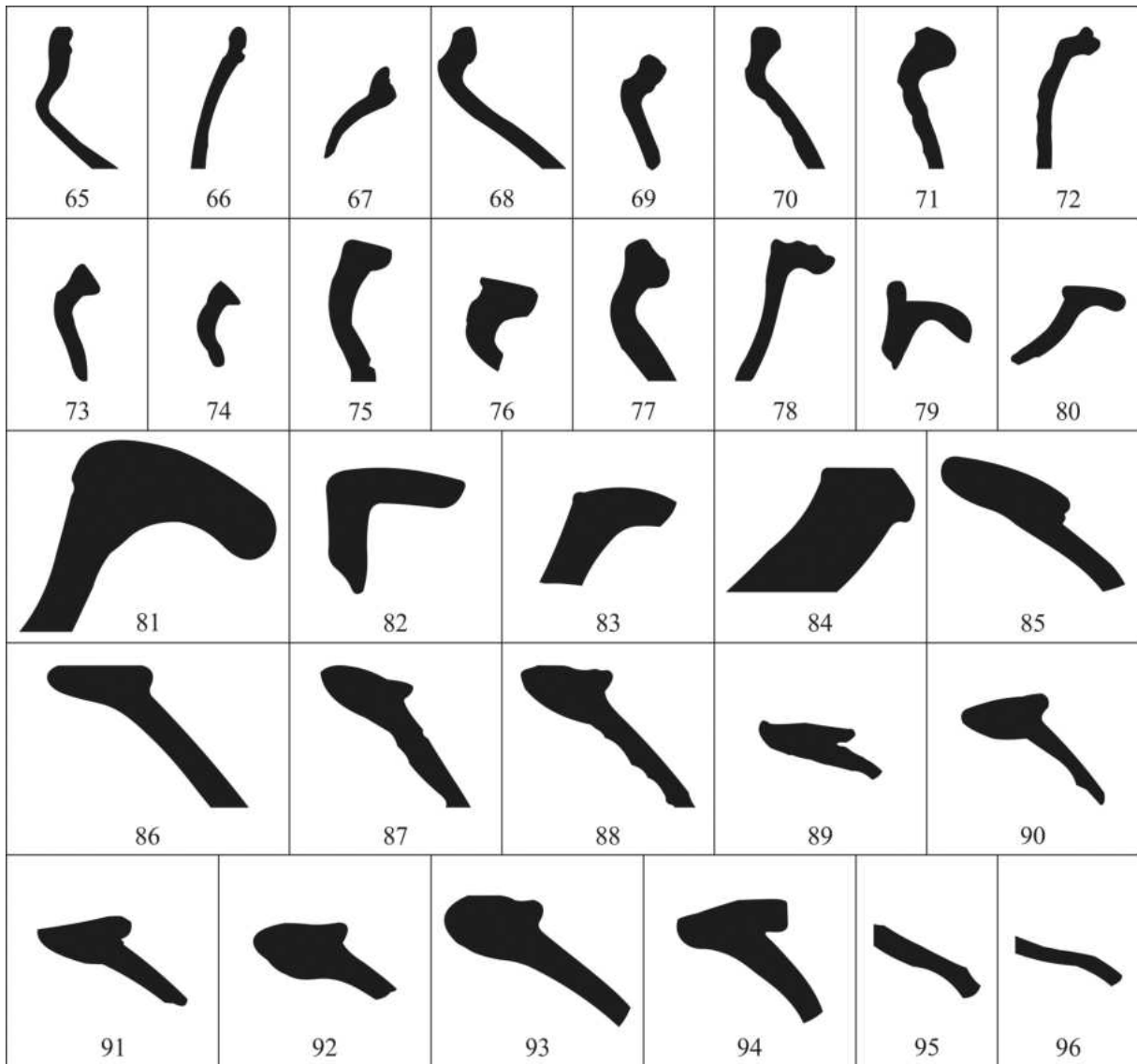

Fig. 4. Variabilitatea buzilor ceramice identificate in cadrul lotului ceramic studiat. /
 Fig. 4. Variability of the ceramic rims identified within the studied ceramic assemblage.

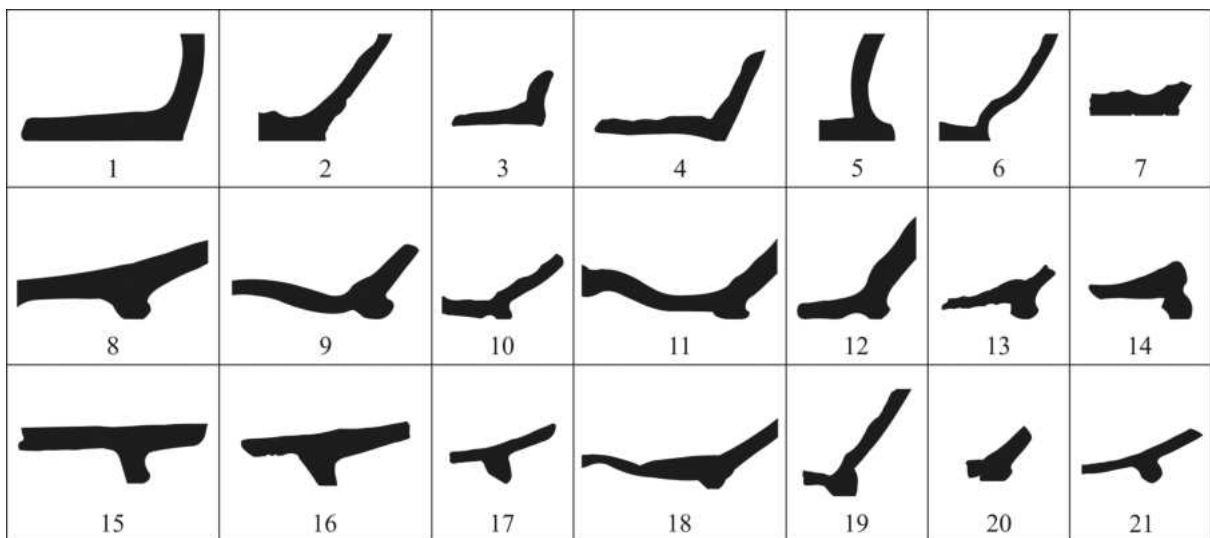

Fig. 5. Variabilitatea fundurilor ceramice identificate in cadrul lotului ceramic studiat. /
 Fig. 5. Variability of the ceramic bases identified within the studied ceramic assemblage.

Atât tipul buzei, cât și tipul fundului, acolo unde a fost posibil, au stat la baza caracterizării tipurilor morfologice principale ale vaselor aparținând fiecărei categorii funcționale în parte, pe care le prezentăm în cele ce urmează ținând cont de pastele din care au fost confecționate.

Ceramica modelată din pastă fină însumează un procent de 21% din totalul lotului analizat, un procent relativ robust echivalent cu un MinNI (număr minim de indivizi) egal cu 90. Se remarcă predicția pentru formele deschise destinate servirii alimentelor (castroane și farfurii = 35,56%) și a vaselor pentru turnat lichide (cupe și ulcioare = 15,51%), raportul în ceea ce privește tipul de ardere utilizat pentru categoriile indicate mai sus fiind de aproximativ 2:1 în favoarea vaselor arse în mediu oxidant. Din punct de vedere tipologic, o singură formă prezentă în lotul studiat (ulcioarele de tip U2) pare să fie realizată exclusiv din pastă fină.

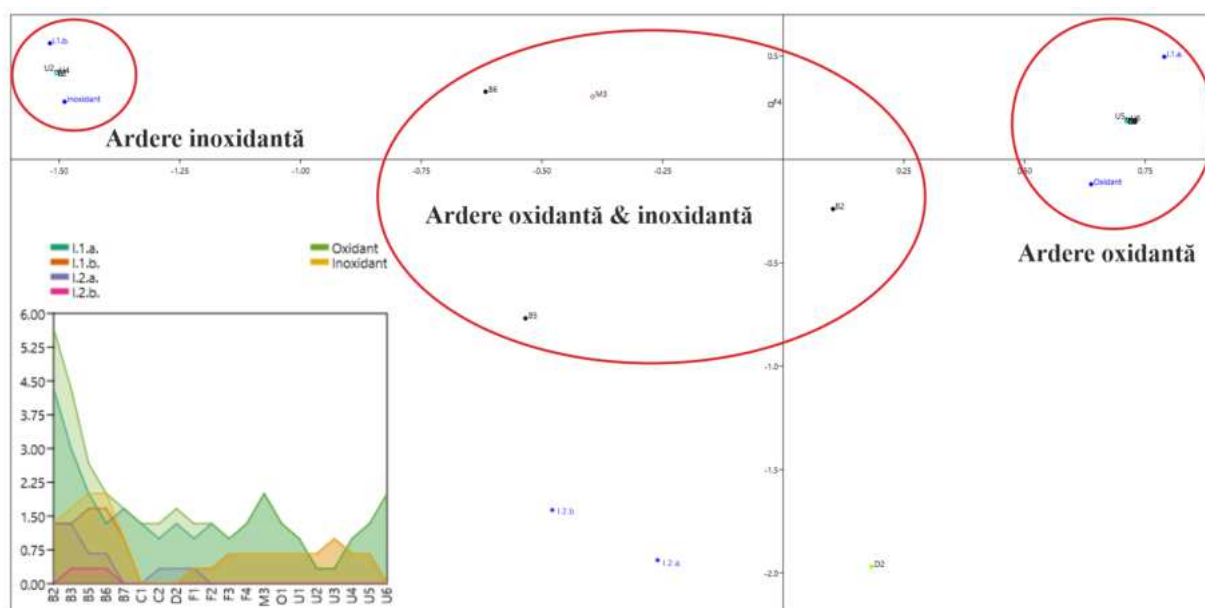

Fig. 6. Analiză de tip *Correspondence Analysis* ilustrând relația dintre tipurile de vase identificate și principalele categorii de pastă fină. / Fig. 6. *Correspondence Analysis* illustrating the relationship between identified vessel types and main categories of fine pottery.

Din perspectivă funcțională și tipologică observăm prezența unor forme relativ variate, dar care se înscriu în principalele categorii cunoscute în lumea provincială romană: *vasa escaria*, *vasa potatoria* și *vasa conquinatoria*, alături de câteva exemplare aparținând categoriei vaselor destinate depozitării unor alimente sau cereale.

Din categoria *vasa escaria*, reprezentând vesela folosită în perioada romană la servitul mâncărurilor, întâlnim principalele forme confecționate dintr-o pastă fină sau semifină având, de cele mai multe ori, suprafața acoperită cu un firnis neted. Din totalul materialului ceramic analizat se încadrează în această categorie un procent de 35,56% din vesela confecționată din pastă fină, constituind principala categorie funcțională documentată în acest sens. Au putut fi astfel identificate mai multe tipuri de farfurii și boluri după cum urmează:

Farfurii (fig. 7)

Farfuriile reprezentau recipiente din care se servea mâncarea sau din care se putea mânca direct. Din totalul materialului ceramic analizat au fost identificate 8 asemenea farfurii, toate provenind din umplutura gropii *b*. Din punct de vedere formal, acestea se împart în 4 tipuri, la care se mai adaugă unele variante.

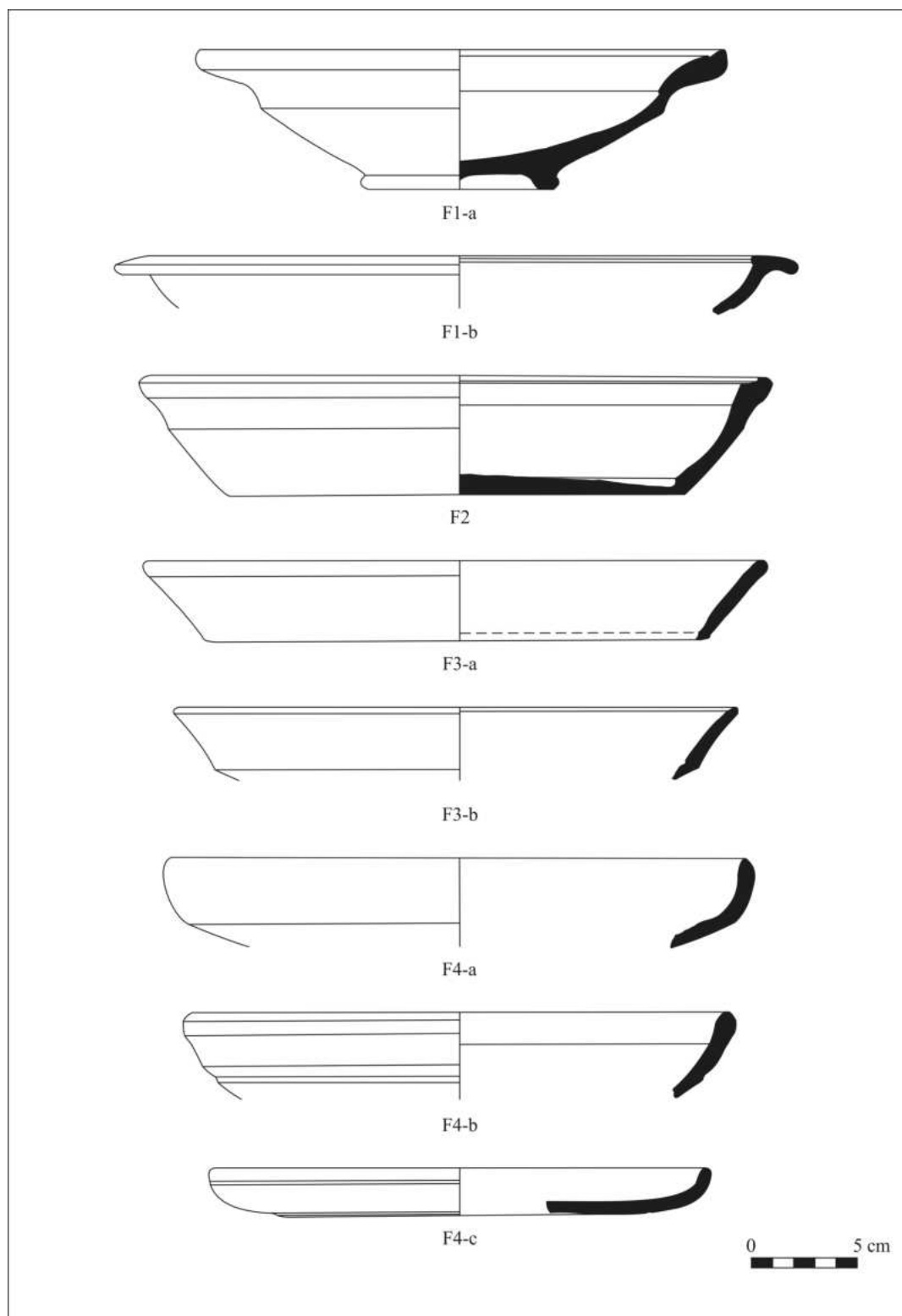

Fig. 7. Tipurile de farfurii documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
 Fig. 7. Dish types documented within the ceramic assemblage.

Tipul F1: Se caracterizează printr-o buză rotunjită, răsfrântă, străbătută uneori de o canelură amplasată în partea superioară sau pe marginea exterioară a buzei. Peretele vasului este carenat. Pasta este fină sau semi-fină, iar suprafața este acoperită cu firnis. În cadrul acestui tip am putut identifica două variante, F1-a și F1-b. F1-a are buza ușor înălțată, cu un corp carenat puternic profilat, cu un fund inelar de tip f8. Forma buzelor diferă, cuprinzând buze de tip b52, b53 și b54. Dimensiunile vaselor variază,

înregistrând diametre la buză cuprinse între 240–382 mm. Acest tip de vase imită forma sigillatelor de tip *Curle 23*, producția lor datându-se începând cu perioada împăraților Traian – Hadrian, fiind produse pe scară largă până la începutul sec. al III-lea p. Chr.⁵⁹. Varianta F1-b se deosebește de prima variantă prin arcuirea corpului mai puțin accentuată și printr-o buză de tip b80, răsfrântă orizontal. Din cadrul acestei variante am putut identifica un singur exemplar, care prezenta pe buză un decor barbotinat și pe care l-am ilustrat în cadrul ceramicii speciale (nr. 12). Tipul F1 își găsește analogii numeroase la *Porolissum*⁶⁰, precum și în alte centre din Dacia⁶¹.

Tipul F2: În cadrul acestui tip au fost identificate două vase ce și-au păstrat profilul întreg. Acest tip se caracterizează prin pereții oblici, cu buza întoarsă oblic în exterior și fundul plat, de tip f1. Pe partea interioară a buzei are una sau mai mult caneluri, forma buzei variind între tipurile b56 și b57. Vasele sunt realizate din pastă fină sau semifină, arsă oxidant, având suprafața acoperită de un firnis cenușiu. Diametrul gurii variază între 220–296 mm. Forme similare de vase se cunosc în Oltenia, precum cele din castrul de la Slăveni, care se datează în prima jumătate a sec. III p. Chr.⁶². La *Porolissum* se mai cunosc și alte vase cu forme similare acestui tip⁶³.

Tipul F3: Se caracterizează prin vase cu pereții oblici și buza rotunjită, ușor profilată. Vasele sunt realizate dintr-o pastă fină sau semifină, arsă oxidant, având suprafața acoperită de un firnis roșu. Doar într-un singur caz am identificat un vas confecționat dintr-o pastă mai zgrunțuroasă, fără firnis, dar cu un decor incizat pe buză, pe care l-am prezentat separat în cadrul ceramicii speciale (nr. 15). În cadrul acestui tip am putut documenta două variante, F3-a caracterizată prin buza ușor îngroșată și fundul plat de tip f1, respectiv F3-b caracterizată prin buza subțiată ce prezintă o teșitură ușoară la interior, cu un corp oblic ce capătă o formă carenată spre bază. Cu excepția fragmentului cu decor incizat, toate vasele identificate au buza de tip b6, cu un diametru al gurii cuprins între 258–324 mm. Forma simplă pe care o au aceste vase nu permite o datare mai exactă pe criterii morfologice. De la *Porolissum* se mai cunosc vase având forme similare⁶⁴, dar nici acestea nu au o datare mai precisă.

Tipul F4: Se caracterizează prin pereții arcuiți spre interior cu marginea buzei rotunjită. Vasele sunt realizate în general din pastă fină sau semifină, dar avem și un exemplar din pastă mai zgrunțuroasă. Arderea este de cele mai multe ori oxidantă, doar în cazul variante F4-c este reducătoare, unele exemplare având suprafața acoperită cu un firnis cenușiu sau roșu. În cadrul acestui tip au fost identificate trei variante. F4-a reprezintă varianta cea mai comună, cu pereții arcuiți și buza rotunjită de tip b6. F4-b are o formă similară, dar prezintă pe suprafața exterioară o serie de profilaturi, combinate într-un caz cu o canelură orizontală poziționată spre baza vasului. Forma buzei este de tip b6 sau b2. F4-c se caracterizează prin pereții foarte scunzi și arcuiți spre interior, buza rotunjită de tip b6 și fundul plat, de tip f1, delimitat de corpul vasului la exterior de o canelură subțire. Vasele specifice tipului F4 au un diametru cuprins între 216–274 mm. Sunt cunoscute numeroase analogii pentru această formă în mai multe centre din Dacia⁶⁵, datare largă a vaselor de acest tip, respectiv sec. II-III p. Chr.⁶⁶, nefiind de prea mare ajutor pentru o mai bună izolare cronologică a contextelor arheologice din care provin astfel de vase.

Castroane (fig. 8–9)

Castroanele reprezintă forme cu o mare varietate tipologică. Ele erau în general vase din care se servea mâncare și se deosebesc de farfurii, în special prin faptul că sunt mai înalte, având în unele cazuri

⁵⁹ Rusu-Bolindeț 2007, p. 381.

⁶⁰ Gudea 1989, pl. LXXV/2–6.

⁶¹ Rusu-Bolindeț 2007, pl. XLIV/206, LXXXIII/445; Man 2011, pl. CIV/82–89; Petruț 2018, pl. VII/1–4.

⁶² Popilian 1976, p. 124, pl. LXVIII/830–835.

⁶³ Gudea 1989, pl. LXXVa.

⁶⁴ Gudea 1989, pl. LXV/3, 6–7.

⁶⁵ Gudea 1989, pl. LXII, LXIV; Rusu-Bolindeț 2007, pl. LXXXIII/437–440; Petruț 2018, pl. VIII/1–3.

⁶⁶ Rusu-Bolindeț 2007, p. 378–379.

o formă hemisferică, fiind prevăzute uneori și cu toarte. Au fost identificate 8 tipuri principale, câteva având și diferite variante.

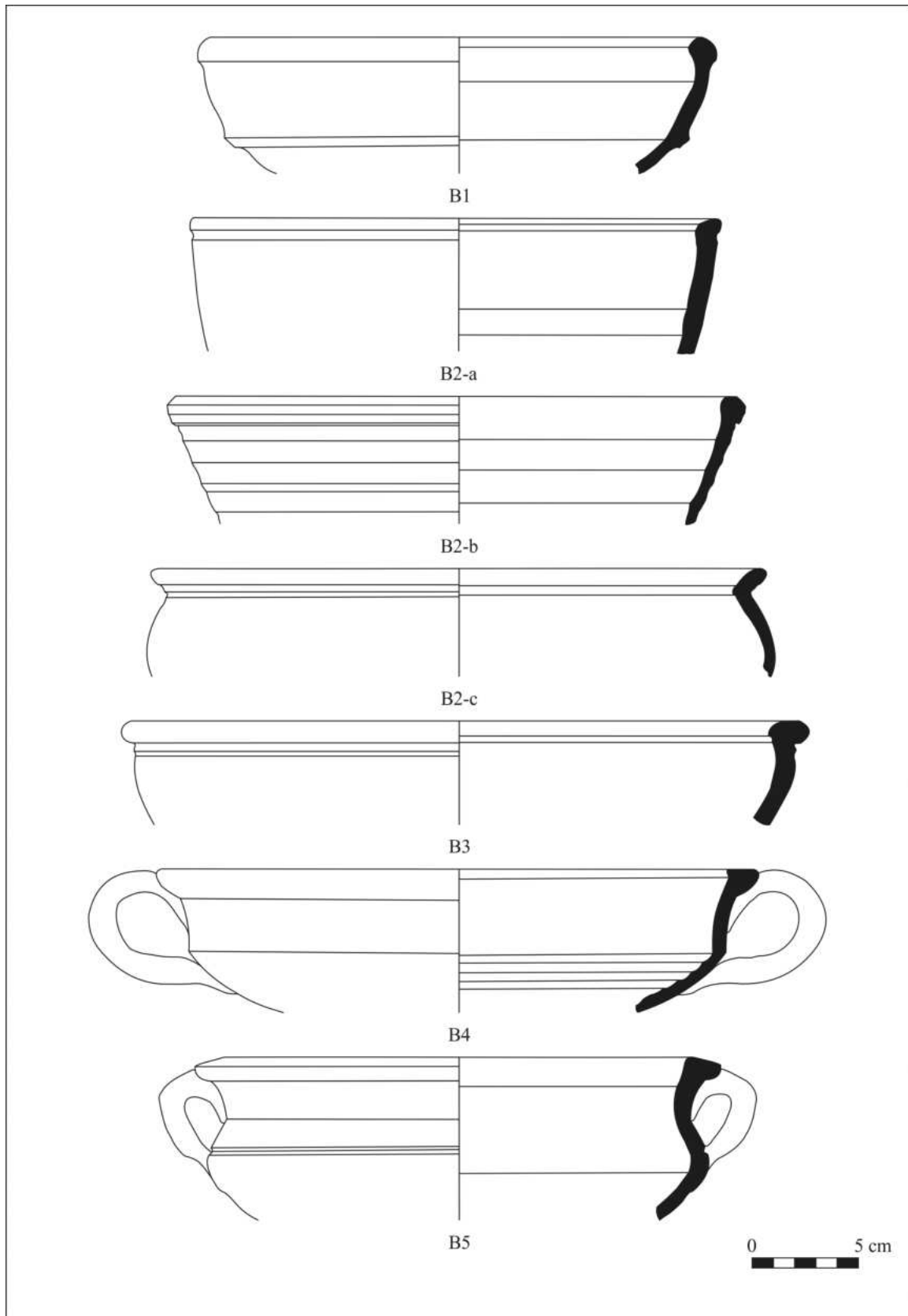

Fig. 8. Tipuri de castroane documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 8. Types of bowls documented within the studied ceramic assemblage.

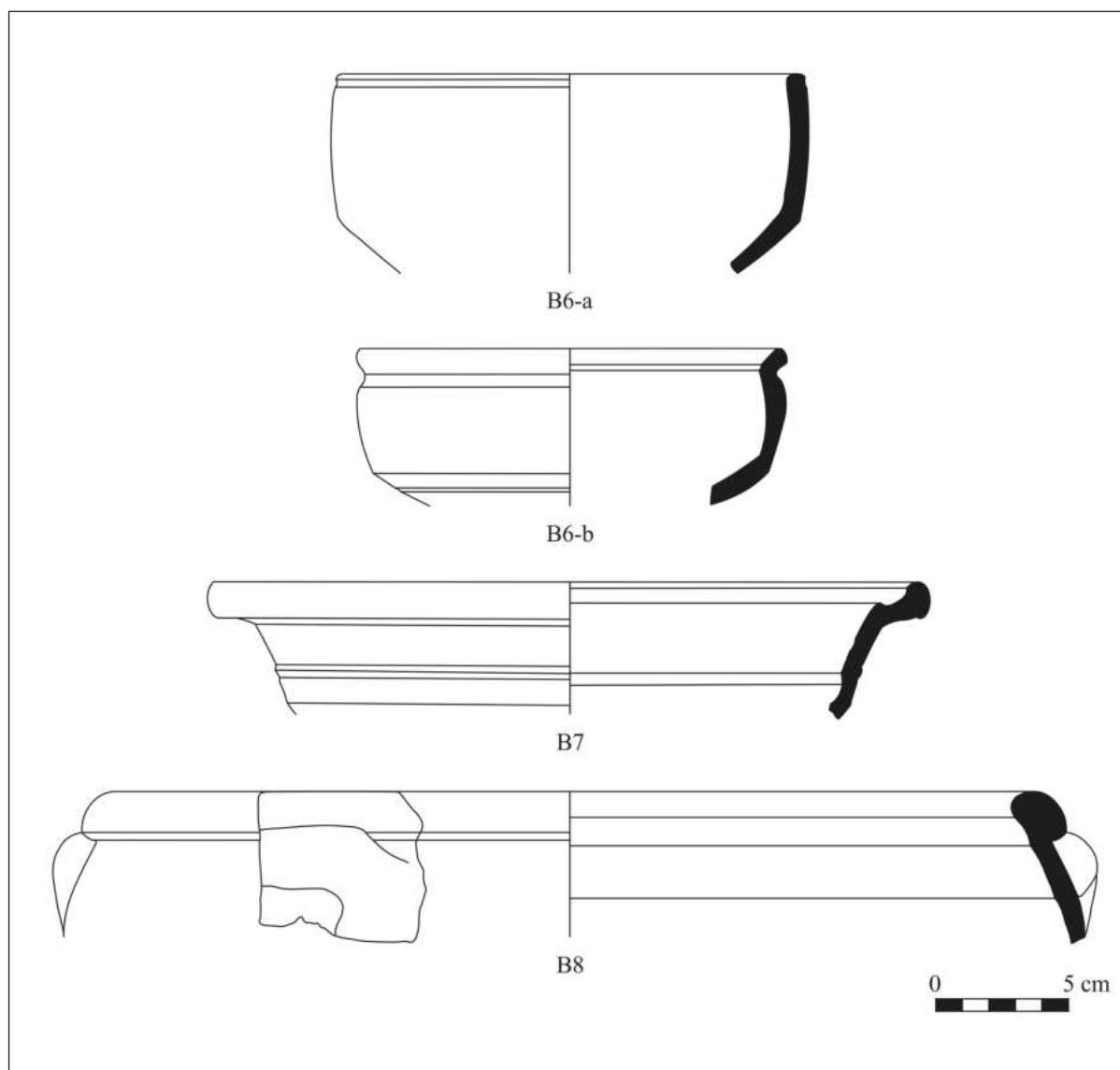

Fig. 9. Tipuri de castroane documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
 Fig. 9. Types of bowls documented within the studied ceramic assemblage.

Din categoria de pastă fină sunt confecționate 24 astfel de castroane, majoritatea provenind din umplutura gropii *b*, iar din punct de vedere formal acestea se încadrează următoarelor tipuri și/sau variante.

Tipul B2: Această formă se caracterizează prin buza aproape verticală, ușor rotunjită și răsfrântă spre exterior. Corpul este arcuit și poate prezenta, la exterior, sub buză o canelură orizontală, iar la interior, buza este delimitată de corpul vasului printr-o nervură. Vasele sunt confecționate dintr-o gamă largă de paste, de la paste fine și semi-fine, până la paste zgrunțuroase, având, în marea majoritate a cazurilor, o ardere oxidantă. Din punct de vedere morfologic s-au delimitat trei variante. B2-a cuprinde un număr de 8 vase, dintre care două prezintă un decor ștampilat (nr. 1–2), iar unul cu decor barbotinat (nr. 11), toate trei fiind prezentate mai jos. Această variantă se caracterizează prin pereții aproape drepecți, cu diametrul maxim în zona gurii, iar suprafața este acoperită cu firnis de culoare roșie sau cenușie. Forma buzei variază, întâlnindu-se tipurile b1, b5, b18, b19 și b31. Diametrul gurii variază între 234–324 mm. B2-b cuprinde trei vase, dintre care unu prezintă un decor ștampilat, fiind prezentat mai jos (nr. 8). Această variantă se caracterizează printr-o formă mai conică a corpului, cu diametru maxim la gură, iar pe suprafața exterioară a corpului poate prezenta mai multe profilaturi sau caneluri orizontale. Vasele sunt produse dintr-o

pastă fină sau zgrunțuroasă, având pe suprafață un firnis roșiatic sau cenușiu. Buzele au forma de tip b3 sau b78, cu un diametru cuprins între 194–244 mm. B2-c cuprinde 4 vase, care se caracterizează prin buza înaltă, răsfrântă spre exterior și un corp mai arcuit decât la celelalte variante. Vasele sunt confecționate din pastă fină sau semi-fină, având suprafața acoperită cu firnis roșu sau cărămiziu. Forma buzelor este de tip b15, b33 sau b35, cu un diametru cuprins între 190–266 mm. Se pot identifica unele analogii pentru tipul B2, atât la *Porolissum*⁶⁷ cât și în alte centre ale Daciei⁶⁸.

Tipul B3: Se caracterizează prin pereții ușor arcuiți și buza orizontală, rotunjită și îngroșată. Vasele sunt confecționate dintr-o pastă fină sau semifină, având, în majoritatea cazurilor, un slip roșu sau cenușiu care acoperea suprafața vasului. Forma buzei prezintă numeroase variații, cuprinzând tipurile b1, b9, b13, b33–36, având diametrele gurii cuprinse între 118–300 mm. Unele forme similare se mai cunosc la *Porolissum*⁶⁹, analogii destul de apropiate fiind întâlnite și în alte centre ale provinciei⁷⁰.

Tipul B5: Acest tip de vase sunt aproape identice cu tipul precedent, cu deosebirea că buza este mai răsfrântă, cu marginea interioară mai înălțată, fiind ușor oblică în profil, cu toartele de mai mici dimensiuni, atașate de gură și de diametrul maxim al corpului, care are o formă bombată. Aceste vase sunt confecționate din diverse tipuri de pastă, întâlnindu-se atât paste fine și semifine, cât și paste zgrunțuroase. De cele mai multe ori suprafața vaselor este acoperită cu un firnis. Forma buzei variază, cuprinzând tipurile b17–19, b50, b59, b75–76, având diametrele la gură cuprinse între 166–338 mm. Aceste vase nu au o cronologie exactă, majoritatea analogiilor provenind din contexte nedatate putând să le încadrăm cronologic pe întreaga perioadă a secolului II p. Chr. și, eventual, cel următor⁷¹. Pentru această formă cunoaște o serie de analogii de la *Porolissum*⁷² și de la *Napoca*⁷³.

Tipul B6: Acest tip se caracterizează prin buza rotunjită, separată de corpul vasului printr-o canelură orizontală, iar corpul, relativ drept, se răsfrânge spre bază, având o formă carenată. Vasele sunt confecționate din pastă fină sau semifină, având de cele mai multe ori suprafața acoperită cu firnis. În cadrul acestui tip am putut identifica două variante. B6-a se caracterizează prin buza subțiată și o formă mai dreaptă a pereților. Forma buzei variază, cuprinzând tipurile b3, b4 și mai ales b6, cu un diametru la gură care variază între 114–172 mm. Această variantă imită forma sigillatelor de tip Drag. 30, care sunt produse începând cu mijlocul secolului I și până în prima jumătate a secolului al III-lea p. Chr.⁷⁴. Această formă o mai găsim reprodușă la *Porolissum*, în special în repertoriul vaselor cu decor⁷⁵ și la *Napoca*, în rândul sigillatelor locale sau ale vaselor cu decor ștampilat⁷⁶. Varianta B6-b diferă de prima variantă prin faptul că are buza înălțată și mai pronunțată, iar peretele este ușor mai arcuit. În trei cazuri vasele prezintă pe suprafața lor decor ștampilat (nr. 3, 4, 6) și într-un caz decor realizat în tehnica barbotinei (nr. 10). Forma buzei este aproape unitară, având un exemplar cu buza de tip b32, în vere ce restul vaselor au buza de tip b35. Diametrul vaselor la gură este cuprins între 135–216 mm. Această variantă este cel mai des întâlnită la *Porolissum* în repertoriul vaselor ștampilate⁷⁷.

Tipul B7: Acest tip este caracterizat de boluri înalte, cu buza răsfrântă pe orizontală sau ușor înălțată, prezentând uneori caneluri sau o șanțuire pentru fixarea unui capac. Cu excepția vasului din G1-a,

⁶⁷ Gudea 1989, pl. LXVIX/3–4, LXX/1; Gudea 1996, pl. XXXIII/1–2.

⁶⁸ Rusu-Bolindeț 2007, pl. LXXXV/452; Ciușescu, Mustață 2009, pl. V; Lăzărescu *et alii* 2016, pl. LXX/1672; Petruț 2018, pl. VI/4–5;

⁶⁹ Gudea 1989, pl. LXX/1, 5; Gudea 1996, pl. XXXI/4.

⁷⁰ Rusu-Bolindeț 2007, pl. LXXXVI/458–460; Lăzărescu *et alii* 2016, pl. XLVII/14.

⁷¹ Rusu-Bolindeț 2007, p. 387, tipul 4 F.

⁷² Nedelea *et alii* 2019, pl. XIX/3–5, XX/2.

⁷³ Rusu-Bolindeț 2007, pl. LXXXIX/519–520.

⁷⁴ Rusu-Bolindeț 2007, p. 198.

⁷⁵ Gudea 1998, pl. I/1, XIII/59–61; Filip 2008, pl. LXXXII–LXXXIII; Nedelea *et alii* 2019, pl. XXIII/4–5, XXIV/1–2.

⁷⁶ Rusu-Bolindeț 2007, pl. XXXVI/158–159, LVI/276, 278.

⁷⁷ Filip 2008, pl. X/99–105, XI, XII/119–122.

menționat mai sus, vasele din acest tip sunt confecționate din pastă fină sau semifină, fiind acoperite cu firnis în unele cazuri. Forma buzelor variază, cuprinzând tipurile b18, b27, b36, b48, cu un diametru variabil între 200–279 mm. Datorită stării precare de conservare a fragmentelor identificate, cu excepția unor forme asemănătoare⁷⁸, nu am putu identifica analogii mai exacte.

Din categoria *vasa potatoria*, reprezentând vesela folosită în perioada romană la servitul lichidelor, întâlnim în principal cupe și ulcioare, iar ca excepție o formă ceramică ce imită un *krater* și o amforă de masă. Din totalul materialului ceramic analizat se încadrează în această categorie un procent de 15,55% din vesela confecționată din pastă fină, cuprinzând în principal cupe și ulcioare după cum urmează:

Cupe (fig. 10)

Din întreg lotul ceramic analizat de noi am putut să identificăm un număr de 11 cupe, marea lor majoritate (8 cupe) provenind din umplutura gropii *b*. Dintre acestea, un număr de 3 exemplare sunt realizate din pastă fină. Aceste vase se caracterizează prin dimensiunile reduse și fundul plat, fiind confecționate în general dintr-o pastă de bună calitate. În două cazuri, datorită stării precare de conservare, nu s-a putut determinat forma cupelor (păstrându-se doar fragmente din perete) și ca atare, nu le-am introdus în nici unul din tipurile morfologice identificate. Din punct de vedere morfologic cupele se pot grupa în trei tipuri, două dintre acestea fiind reprezentate în categoria ceramicii din pastă fină.

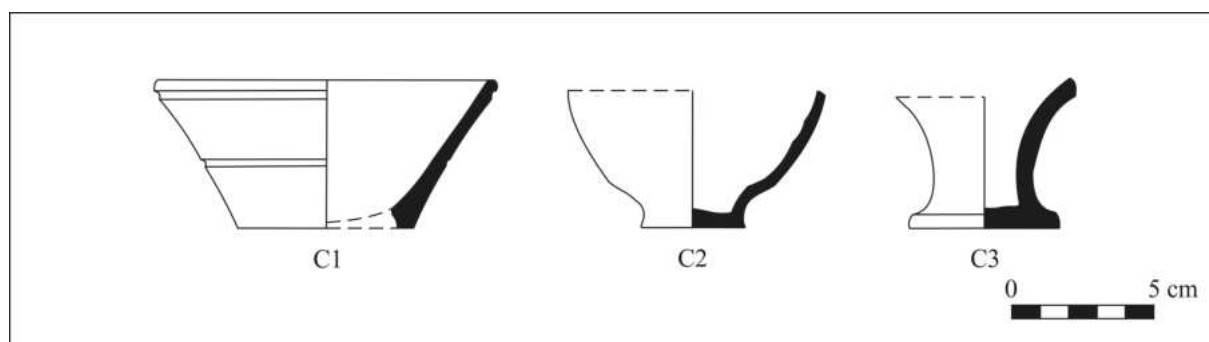

Fig. 10. Tipuri de cupe documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 10. Types of cups documented within the ceramic assemblage.

Tipul C1: Se caracterizează prin buza subțire, de tip b6, pentru cazurile unde s-au păstrat și fundurile plate de tip f1. Pereții acestor vase sunt oblici, recipientul având o formă tronconică, cu diametrul maxim în zona buzei. În unele cazuri, la exterior, corpul vasului poate prezentat profilaturi spre bază sau caneluri orizontale. Aceste cupe sunt confecționate din pastă fină sau semifină, arse oxidant și prevăzute cu firnis roșu sau cenușiu. Într-un singur caz, vasul este ars inoxidant și nu prezintă urme de firnis. Diametrul gurii, acolo unde s-a păstrat, este cuprins între 119–130 mm, iar la fund între 40–62 mm. Aceste cupe, mai ales cele ale căror profil s-a păstrat în întregime, imită forma sigillatelor de tip Drag. 33, care s-au folosit pe tot parcursul secolelor I-II p. Chr., continuând să se producă, cu mici modificări, până în sec. IV p. Chr. Acest tip de cupe a fost imitat pe scară largă începând cu mijlocul sec. al II-lea p. Chr., fiind foarte răspândit în provinciile dunărene ale Imperiului⁷⁹. Analogii pentru aceste cupe sunt cunoscute de la *Porolissum*⁸⁰ dar și din alte centre⁸¹.

Tipul C2: Se caracterizează prin fundul plat, cu un diametru redus, corpul având o formă hemisferică. Cupele sunt confecționate din pastă fină și semifină, arsă inoxidant, fără urme de firnis la suprafață,

⁷⁸ Gudea 1989, pl. LXXI/6; Lăzărescu *et alii* 2016, pl. XXXIII/3198; Petruț 2018, pl. XXVIII/5.

⁷⁹ Rusu-Bolindeț 2007, p. 159.

⁸⁰ Gudea 1989, pl. LXXXIV/1.

⁸¹ Popilian 1976, pl. LVIII/697–700, LIX/701–704; Rusu-Bolindeț 2007, pl. XXXVII/163; Man 2011, pl. CX/120; Nemeti, Nemeti 2017, pl. XLII.

în cazul vasului din G1-b și cu arsură oxidantă, cu firnis cenușiu, în cazul vaselor din G1-a. Buza vasului nu s-a păstrat. Fundul este plat, forma variind între tipurile f2, f3 și f6, cu diametrele cuprinse între 36–50 mm. Forme similare se mai cunosc din Oltenia, unde se datează în sec. III p. Chr.⁸², dar și din castre precum cel de la Buciumi⁸³.

Ulcioare (fig. 11)

În această categorie am introdus toate vasele care erau utilizate la turnatul lichidelor, atât fragmentele care mai păstrează toarta sau măcar urma ei, cât și fragmentele de buză, care nu prezintă toartă, dar care, din punct de vedere morfologic, s-ar putea încadra acestei categorii. În urma analizei întregului lot ceramic provenit din interiorul celor două gropi am putut identifica fragmente ce provin de la 87 de vase, din care s-a păstrat, de cele mai multe ori doar un singur fragment. La acestea se mai adaugă și fragmentele individuale de toartă, care nu se potriveau cu restul fragmentelor identificate în cadrul acestei categorii funcționale, dar care trebuie să fi provenit de la recipiente similare, motiv pentru care au fost catalogate în această clasă, considerându-le a reprezenta indivizi diferiți. În elaborarea tipurilor morfologice am ținut cont doar de forma buzei și a peretelui vasului, toartele fiind luate în considerare doar în cadrul analizei statistice. Astfel, din totalul ulcioarelor identificate am putut stabili 7 tipuri morfologice, la care se mai adaugă unele variante, dintre acestea un număr de 11 exemplare fiind confecționate din pastă fină.

Tipul U1: Acestea se caracterizează printr-un corp piriform, buza răsfrântă oblic spre exterior, iar toarta, acolo unde s-a păstrat, are partea de sus lipită pe gâtul și buza vasului, iar partea de jos lipită pe diametrul maxim al corpului. Vasele sunt confecționate dintr-o pastă fină sau semifină, arsă oxidant sau inoxidant, având în unele cazuri un firnis cenușiu pe suprafață. Forma buzelor cuprinde tipurile b20, b21, b23, b28, b29, având diametrele cuprinse între 110–165 mm. Forme similare se cunosc la *Porolissum*⁸⁴ și în alte centre din Dacia⁸⁵.

Tipul U2: Recipientul are forma unei căni, având diametrul gurii mai mare decât diametrul maxim. Ulciorul este confecționat dintr-o pastă fină, arsă inoxidant, fără urme de firnis pe suprafață. Buza este de tipul b29, cu un diametru de 106 mm. Nu am reușit să identificăm analogii destul de apropiate pentru această formă.

Tipul U3: Cuprinde două vase descoperite în groapa *a*, care se caracterizează prin gâtul îngust, bine delimitată de buza profilată. Din punct de vedere al pastei cele două vase diferă considerabil. Unul este confecționat dintr-o pastă fină, arsă oxidant, cu firnis roșu pe suprafață, iar celălalt, ars tot oxidant, este confecționat dintr-o pastă zgrunțuroasă, având un firnis cenușiu pe suprafață. Buzele sunt de tipul b11 și b10, având un diametru de 104 mm, respectiv 97 mm. Pentru această formă se cunosc unele analogii din provincie⁸⁶.

Tipul 4: Cuprinde 15 ulcioare, dintre care doar două au fost descoperite în umplutura gropii *a*. Acestea se caracterizează prin buza verticală, îngroșată și puternic profilată în unele cazuri, fiind bine delimitată de gâtul vasului. Vasele sunt confecționate din pastă fină sau semifină, arse oxidant sau inoxidant, având uneori firnis pe suprafață. În cadrul acestui tip s-au putut distinge două variante. U4-a cuprinde 8 ulcioare din groapa *b* și unul din groapa *a*. Acestea se caracterizează prin buza verticală profilată și un gât drept, bine delimitat de buză. Forma buzei este cel mai frecvent de tip b58 și b 59, întâlnindu-se și tipurile b60 și b64. Diametrele lor sunt cuprinse între 86–150 mm. În varianta U4-b se încadrează 6 ulcioare, dintre care doar unul provine din groapa *a*. Acestea se caracterizează prin buza verticală ce prezintă la exterior caneluri orizontale și profilaturi și prin gâtul care se îngustează treptat, având o formă

⁸² Popilian 1976, p. 110–111, pl. LIX/706–710.

⁸³ Chirilă *et alii* 1972, pl. V/1–4, 6.

⁸⁴ Gudea 1989, pl. LXXVI/2–6, LXXVII/6.

⁸⁵ Rusu-Bolindeț 2007, pl. CIII/626, 630; Ciaușescu, Mustață 2009, pl. XIII/2; Petruț 2018, pl. XX/5.

⁸⁶ Rusu-Bolindeț 2007, pl. CIII/629; Man 2011, pl. XCIV/11.

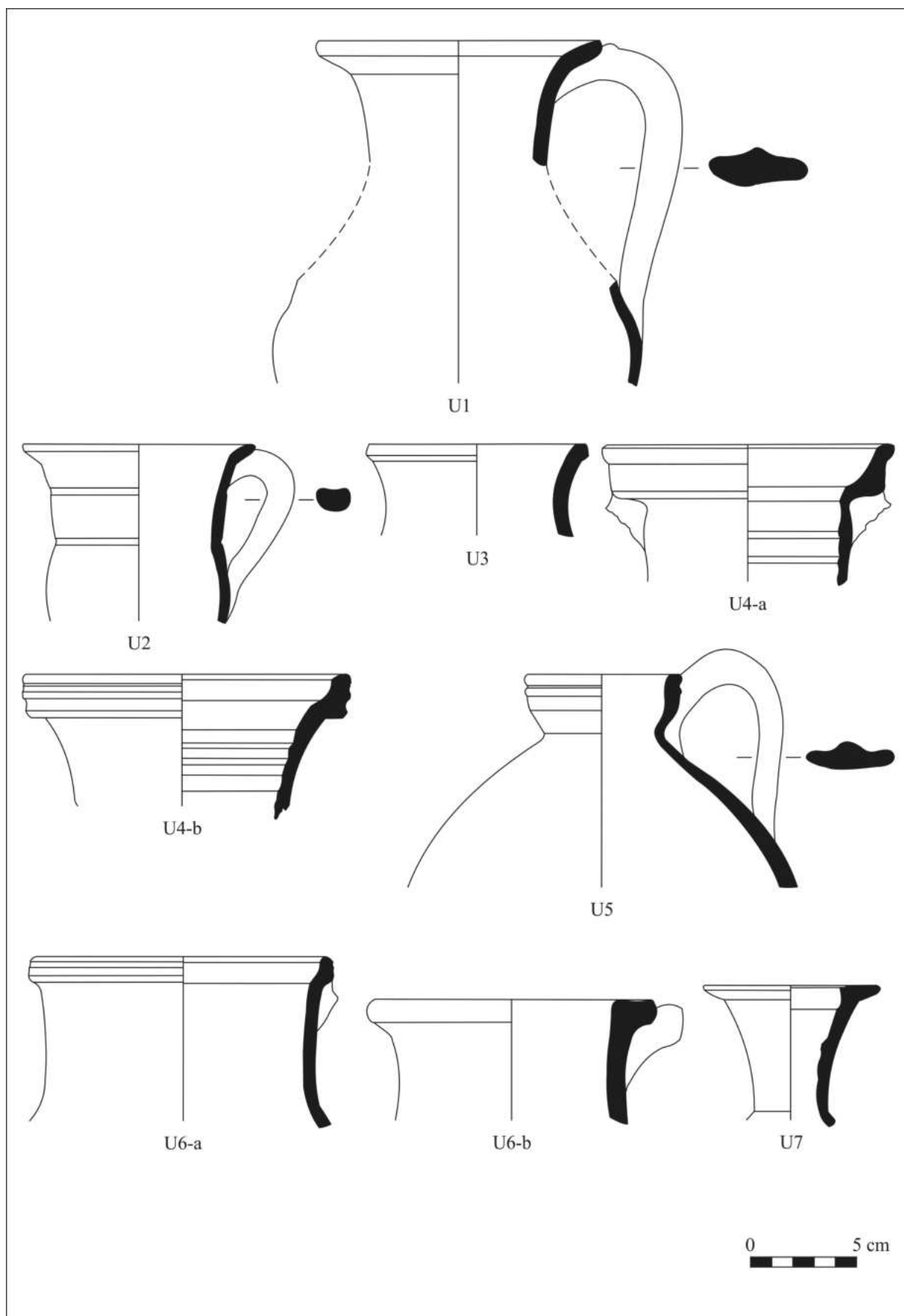

Fig. 11. Tipuri de ulcioare documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 11. Types of jugs documented within the ceramic assemblage.

ușor arcuită în profil. Forma buzelor variază, cuprinzând forme de tip b58, b60–61, b66–67, diametrele fiind cuprinse în intervalul 120–160 mm. Tipul U4 își găsește numeroase analogii la *Porolissum*, printre care și unele exemplare care provin dintr-un complex datat în a doua jumătate a sec. II – începutul sec. III p. Chr.⁸⁷. Forme similare se mai cunosc și în alte centre ale provinciei⁸⁸.

Tipul U5: Cuprinde 8 ulcioare, dintre care doar unul provine din umplutura gropii *a*. Aceste vase se caracterizează prin buza verticală, canelată și profilată, cu un gât foarte scurt și îngust, iar corpul este bombat. Vasele sunt confecționate din pastă fină sau semifină, arsă oxidant și având suprafața acoperită cu firnis. Într-un sigur caz vasul este confecționat dintr-o pastă mai zgrunțuroasă, arsă inoxidant și fără urme de firnis pe suprafață. Buzele au forme de tip b63 sau b65, cu diametre cuprinse între 70–165 mm. Pentru această formă nu am reușit să identificăm analogii destul de apropiate, cu excepția unui fragment de buză de la Buciumi⁸⁹, care se aseamănă cu tipul de buză b65, întâlnit la acest tip de ulcioare.

Tipul U6: Aceste ulcioare se caracterizează printr-un gât mai înalt, drept, de o formă aproape cilindrică. Ceste recipiente sunt confecționate dintr-o gamă largă de paste, de la pastă fină până la pastă zgrunțuroasă, întâlnindu-se ambele tipuri de ardere. În unele cazuri, vasele prezintă pe suprafață urme de firnis. Din punct de vedere morfologic, vasele din cadrul acestui tip se pot grupa în două variante. U6-a cuprinde 4 ulcioare, care se caracterizează prin buza verticală prevăzută cu caneluri verticale. Buzele sunt de tip b64 sau b72, având diametrele cuprinse între 88–151 mm. În varianta U6-b avem tot 4 ulcioare, care se deosebesc de cel din prima variantă prin buza răsfrântă orizontal, prevăzută uneori cu caneluri pe partea superioară sau profilatură pe margini. Tipuri de buze întâlnite sunt b17, b19 și b22, având diametrele cuprinse între 128–180 mm. Analogii pentru aceste forme mai cunoaște la *Porolissum*, care provin din contexte de secol III⁹⁰, dar și în alte centre ale Daciei⁹¹.

Tipul U7: În cadrul acestui tip avem un singur ulcior, descoperit în umplutura gropii *b*. Din vas s-a mai păstrat doar o parte din buză și gât. Buza, de tip b23, este răsfrântă orizontal, profilat la marginea exterioară, iar gâtul are o formă tronconică, îngustându-se în partea de jos. Recipientul este confecționat dintr-o pastă semifină, arsă oxidant, fără urme de firnis pe suprafață. Diametrul gurii este de 80 mm. Cu excepția acestui exemplar, nu am reușit să mai identificăm forme similare la *Porolissum* sau în altă parte.

Din categoria *vasa conquinatoria*, reprezentând vasele ceramice folosite la prepararea mâncărilor, putem remarca faptul că avem de-a face cu vase având funcții diverse, folosite atât la prepararea alimentelor (curățare, spălare, amestec, etc), cât și la gătitul propriu-zis, deasupra focului. În cadrul ceramicii analizate de noi, am putut identifica un număr foarte mare de astfel de vase, dar care s-au păstrat într-o stare foarte fragmentară în marea lor majoritate. În total au fost identificate fragmente ce provin de la 129 de vase, dintre care am deosebit trei categorii diferite: oale, *mortaria* și tigăi, la care se mai adaugă și unele fragmente de capace, folosite la acoperitul oalelor. Din totalul materialului ceramic analizat se încadrează în această categorie un procent de 5,55% din vesela confecționată din pastă fină, cuprinzând în principal oale și *mortaria* după cum urmează:

Oale (fig. 12)

Această categorie de vase ceramice este extrem de des întâlnită, având numeroase întrebunțări, de la preparatul și păstratul mâncărilor până la utilizarea lor drept urne funerare⁹². Din lotul ceramic analizat cu această ocazie, oalele reprezintă cea mai numeroasă categorie, însumând un număr de 114 vase, 32 provenind din groapa *a*, iar restul de 82 din groapa *b*. Din punct de vedere morfologic s-a constatat o foarte

⁸⁷ Nedelea *et alii* 2019, p. 188, pl. XIV/5–8.

⁸⁸ Rusu-Bolindeț 2007, pl. C/614–617; Lăzărescu *et alii* 2016, pl. IV/3192, XXXV/838; Nemeti, Nemeti 2017, pl. LXVIII; Petruț 2018, pl. XX/2, 4, XXI/1.

⁸⁹ Petruț 2018, pl. XXII/2.

⁹⁰ Gudea 1989, p. 492, pl. LXXVI, LXXIX/2.

⁹¹ Rusu-Bolindeț 2007, pl. CIII; Man 2011, pl. XCV/18–19.

⁹² Rusu-Bolindeț 2007, p. 410.

mare varietate de forme, care se rezumă, însă, la maniera de realizare a buze. Acest lucru se explică prin faptul că, în majoritatea cazurilor, din fiecare vas s-a păstrat un singur fragment ce cuprinde buza și foarte puțin din peretele vasului. Datorită acestui fapt, am grupat vasele analizate în două tipuri, bazându-ne doar pe corpul vasului, acolo unde a fost posibil, fără a ține cont de forma buzei. Dintre acestea, un număr de 37 de vase reprezintă doar fragmente de funduri plate (f1, f2, f4, f7 și f12) și 5 fragmente păstrate doar la nivelul buzei (b42–44, b71), datorită stării precare de conservare nu au fost introduse în nici una din tipurile identificate. Doar 3 fragmente aparținând tipului O1 au fost confecționate din pastă fină.

Tipul O1: Aceste vase se caracterizează printr-un corp mai bombat, diametrul maxim al corpului fiind mai mare decât diametrul gurii. În unele cazuri vasele pot să fie prevăzute cu două toarte, având partea de sus lipită de buza vasului, iar partea de jos lipită de diametrul maxim al peretelui. Vasele sunt confecționate din pastă zgrunțuroasă sau, în unele cazuri, semifină, întâlnindu-se ambele categorii de ardere. În 50% din cazuri, vasele prezintă firnis pe suprafață. În ceea ce privește forma buzei, formele sunt extrem de variate, cuprinzând tipurile b24–26, b30, b34–36, b38–45, b47, b49, b51, b62, b68–71, b75–76. Diametrul vaselor la gură este de asemenea variabil, cuprinzându-se în intervalul 110–340 mm. Dată fiind gama largă de forme care ar putea fi încadrate în acest tip, analogii se pot găsi în mai toate centrele romane din Dacia. Din aceleași motive nu se poate realiza o datare mai restrânsă a formelor.

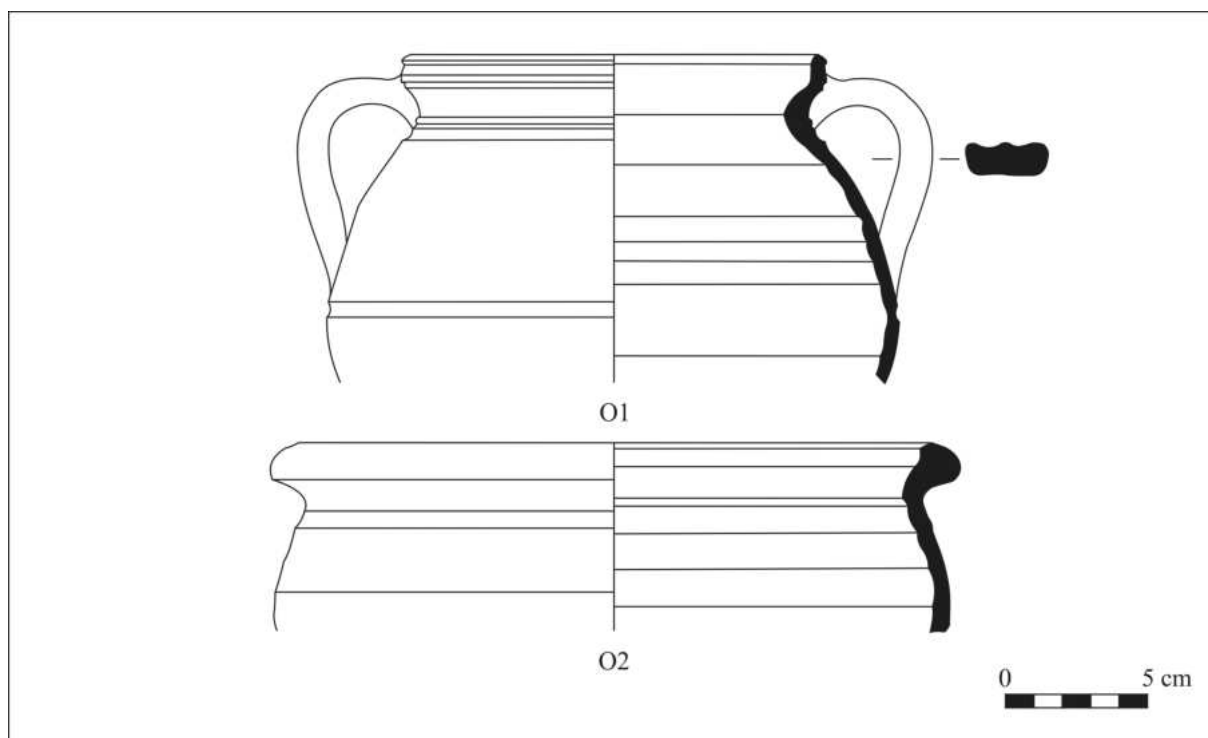

Fig. 12. Tipuri de oale documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 12. Types of pots documented within the ceramic assemblage.

Mortaria (fig. 13/M1-M3)

Sub această denumire latinească de *mortaria* sau *pelves* sunt cunoscute vasele de mari dimensiuni cu buza evazată și curbată spre bază, prevăzute cu un deversor, dintr-o pastă amestecată cu numeroase pietricele, menite să-i sporească rugozitatea în vederea mărunțirii grăunțelor sau a legumelor fierte⁹³. Din punct de vedere al datării, *mortaria* au o datare largă, fiind produse în Italia încă din secolul al III-lea a. Chr. și se răspândesc ulterior în așezările din jurul Mediteranei⁹⁴. Din lotul ceramic analizat au putut

⁹³ Popilian 1976, p. 46–47.

⁹⁴ Rusu-Bolindeț 2007, p. 407.

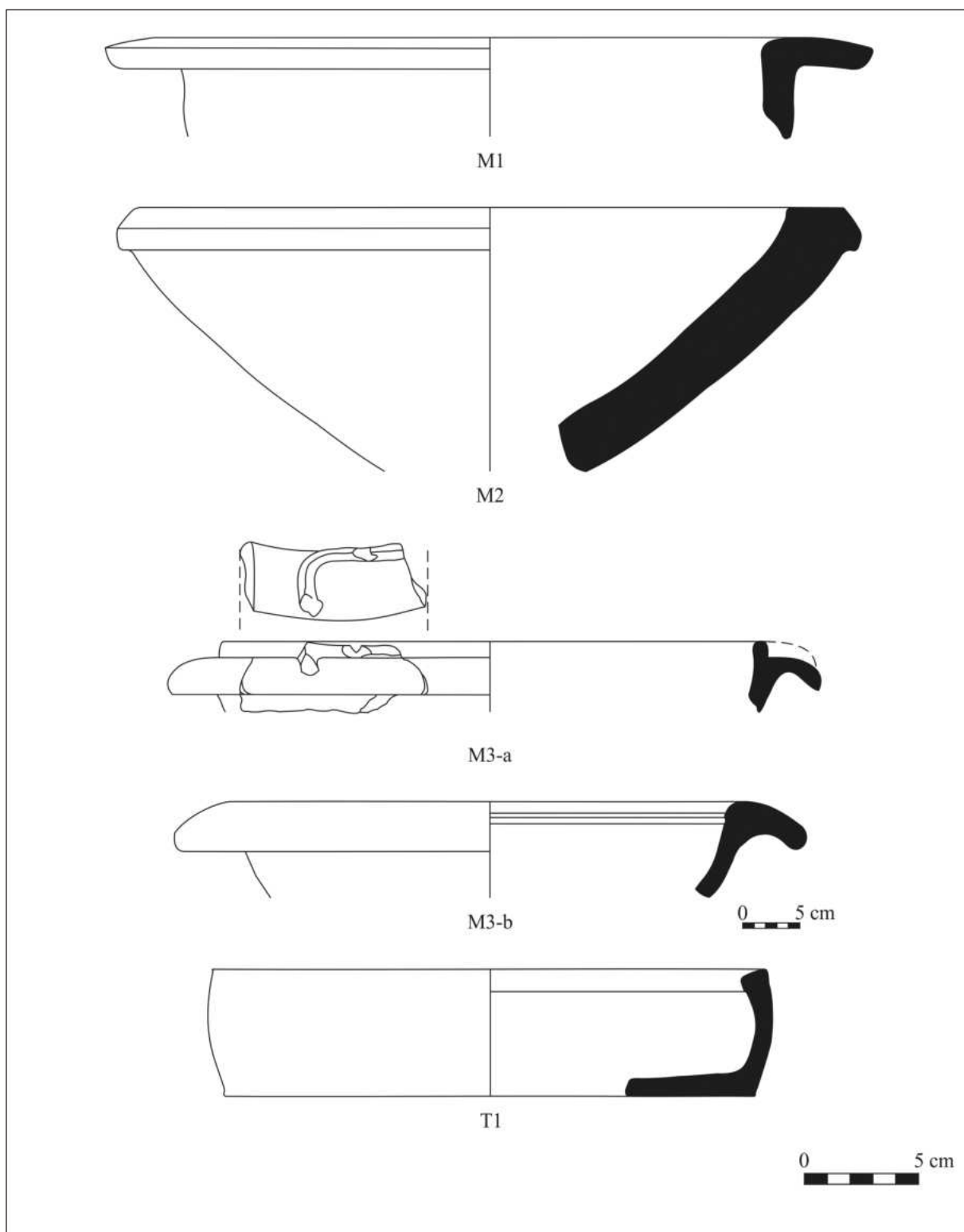

Fig. 13. Tipuri de *mortaria* și tigăi documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
 Fig. 13. Types of *mortaria* and pans documented within the studied ceramic assemblage.

fi identificate doar 5 vase care pot fi încadrate în această categorie funcțională. Dintre acestea, 2 provin din groapa *a*, iar celelalte 3 din groapa *b*. În majoritatea cazurilor vasele s-au păstrat doar la nivelul buzei, păstrând foarte puțin din perete și aflându-se într-o stare avansată de degradare. Vasele sunt confecționate din pastă zgrunțuroasă, având o ardere oxidantă. Doar într-un singur caz avem un vas ars inoxidant, confecționat dintr-o pastă fină. Forma vaselor variază, putând să fie grupate în 3 tipuri.

Tipul M3: Doar această variantă este confecționată dintr-o pastă fină. Acest tip cuprinde formele de *mortaria* cele mai des întâlnite, pe care le-am grupat în două variante distincte. Varianta M3-a are pereții mai subțiri, cu buza evazată, prezentând o bordură de-a lungul marginii interioare a buzei, ce delimitează deversorul. Vasul este confecționat dintr-o pastă fină, arsă inoxidant, cu un firnis cenușiu pe suprafață. Buza este de tip b79, având un diametru de 269 mm. Această variantă pare să imite forma vaselor de tip *Ritterling* 12 sau *Curle* 11 din repertoriul sigillatelor, care au fost imitate pe scară largă în diferite centre din Dacia pe parcursul sec. II-III p. Chr⁹⁵.

Forme similare se mai cunosc la *Porolissum*⁹⁶, precum și în alte centre ale provinciei⁹⁷. Varianta M3-b cuprinde două vase, câte unul din fiecare groapă. Acestea se caracterizează prin pereții arcuiți și buza îngroșată și evazată, marcată cu o nervură pe marginea interioară. Ambele vase sunt confecționate dintr-o pastă zgrunțuroasă, arsă oxidant, cel din groapa *b* prezentând urme de firnis gălbui pe suprafață.

Tot în cazul vasului din groapa *b* i se mai observă urma unei ștampile de meșter aplicată pe partea superioară a buzei, dar datorită deteriorării suprafeței textul nu mai este lizibil. Forma buzelor este de tip b83, cu diametrul de 306 mm pentru vasul din G1-a și de tip b81, cu diametre de 518 mm pentru vasul din G1-b. Forme similare se mai cunosc la *Porolissum*⁹⁸ și în alte centre ale provinciei⁹⁹.

Vase de provizii (fig. 27)

Această categorie de vase cuprinde recipiente de mari dimensiuni, numite *dolia*, ce erau utilizate la depozitarea alimentelor, în special al cerealelor. Forma specifică a buzei le face ușor de identificat în cadrul ceramicii de uz comun. În cadrul ceramicii analizate de noi am identificat 11 astfel de vase, 3 din ele provenind din groapa *a*, iar restul din umplutura gropii *b*. Într-un singur caz, fragmentele păstrate proveneau doar din peretele vasului, motiv pentru care nu l-am numărat în nici unul din tipurile identificate. Din punct de vedere morfologic, aceste vase se grupează în trei tipuri, la care se adaugă unele variante, însă din pastă fină a fost realizat un singur exemplar aparținând tipului D2, ceea ce din punct de vedere procentual ar însemna 1,11% din totalul ceramicii confecționată din pastă fină.

Tipul D2: Cuprinde 5 vase, dintre care 3 provin din groapa *b*, iar restul din groapa *a*. În cadrul acestui tip am putut identifica două variante. D2-a cuprinde un singur vas din G1-a, care se caracterizează printr-o buză rotunjită și răsfrântă oblic spre exterior, marginea interioară fiind ușor înălțată. Vasul este confecționat dintr-o pastă zgrunțuroasă, arsă inoxidant, având suprafața acoperită cu un firnis cenușiu. Buza este de tip b85, având un diametru de 320 mm. În varianta D2-b avem 4 vase, care se caracterizează printr-o buză îngroșată răsfrântă orizontal. Vasele sunt realizate din pastă semifină sau zgrunțuroasă, arsă oxidant, suprafața prezentând firnis. Un singur vas care provine din groapa *a*, este confecționat dintr-o pastă fină. Forma buzelor variază, având forme de tip b86, b89, b90 și b91, cu diametre cuprinse între 206–284 mm. Tipul D2 îți găsește analogii numeroase, atât la *Porolissum*¹⁰⁰, cât și în alte centre ale Daciei¹⁰¹.

Ceramica modelată din pastă semifină cuprinde la rândul său o parte însemnată a materialului arheologic recoltat din cele două complexe arheologice studiate cu această ocazie, însumând un procent de 46%, echivalând cu un MinNI egal cu 196. În cadrul acestei categorii de pastă, distribuția procentuală a vaselor raportată la criteriul funcțional este relativ uniformă, ceea ce implică faptul că această categorie de pastă era extrem de versatilă. Către aceeași concluzie pare să conducă și numărul mare de

⁹⁵ Rusu-Bolindeț 2007, p. 210.

⁹⁶ Gudea 1989, pl. LXXIII/3, LXXIV/7; Gudea 1996, p. XXXVIII/4.

⁹⁷ Căținaș 1980, fig. 20/1; Matei, Bajusz 1997, pl. LXV/1, 4; Rusu-Bolindeț 2007, pl. XLV/212, XLVI/213–216; Man 2011, pl. CVIII/108; Lăzărescu *et alii* 2016, pl. CIX/2882; Petruț 2018, pl. XXIV/5.

⁹⁸ Gudea 1989, pl. CX/3, XCI/2–3, XCII/3.

⁹⁹ Popilian 1976, pl. XVII/215, 217; Matei, Bajusz 1997, pl. LXVI; Rusu-Bolindeț 2007, pl. XCIII/559; Gaiu 2017, pl. IX/45, 48.

¹⁰⁰ Gudea 1989, pl. LXXXVI/5–6, LXXXVII/1–4; Gudea 1996, pl. XXXVII/6–8.

¹⁰¹ Rusu-Bolindeț 2007, pl. CIV/636, CV/637–639; Man 2011, pl. XCIII/1.

indivizi prezenți din punct de vedere cantitativ. Așadar, formele deschise destinate servirii alimentelor (castroane și farfurii) înglobează un procent de 17,85%, pentru ca vasele pentru servitul și turnatul lichidelor (categorie mult mai variată din perspectivă formală, ce cuprinde amfore de masă, cupe, cratere sau ulcioare) să însumeze un procent de 20,41%. În același timp, vasele destinate preparării alimentelor (fie că este vorba despre oale, sau diverse variante ale unor capace), sunt prezente într-un procent de 18,36% din categoria pastelor semifine, în vreme ce vasele de provizii acumulează 3,57%. În ceea ce privește arderea, se păstrează raportul de 2:1 în favoarea vaselor arse în mediu oxidant, raport observat deja și în cazul ceramicii confecționată din pastă fină. Din perspectiva formelor documentate a face parte din această categorie de pastă, putem aminti predilecția unor anumite forme de a fi realizate din acest tip de pastă. Este vorba despre amfora de masă tip A1, castroanele de tip B1, cupele tip C3, craterul tip Cr1 sau vasele de provizii de tip D1. Putem presupune, așa cum am făcut-o și în cazul ceramicii fine, că aceste forme reprezintă producția locală de la *Porolissum*, dar o asemenea ipoteză de lucru trebuie în mod categoric validată prin studii geologice (secțiuni subțiri) și de proveniență (caracterizare fizico-chimică a pastelor) a materialului din care sunt confecționate.

Forme	Context		Nr. fragmente	% fragmente	Context		Total EVEs	% EVEs
	Nr. fragmente				EVEs			
	G1-a	G1-b			G1-a	G1-b		
Pastă semifină								
Oale	7	17	24	12.24%	1.09	2.06	3.15	13.27%
Capace	1	0	1	0.51%	0.13	0.00	0.13	0.55%
Castroane	1	18	19	9.69%	0.04	1.09	1.13	4.76%
Farfurii	0	5	5	2.55%	0.00	0.32	0.32	1.35%
Ulcioare	5	20	25	12.76%	0.28	7.74	8.02	33.80%
Cupe	2	2	4	2.04%	0.75	0.75	1.50	6.32%
Cratere	0	1	1	0.51%	0.00	0.12	0.12	0.51%
Amfore de masă	0	1	1	0.51%	0.00	0.42	0.42	1.77%
Turribula	0	2	2	1.02%	0.00	0.00	0.00	0%
Seria/Dolia	0	4	4	2.04%	0.00	0.18	0.18	0.76%
?	9	40	49	25.00%	0.39	2.80	3.19	13.44%
Oxidant	25	110	135	68.88%	2.68	15.48	18.16	76.53%
Oale	3	7	10	5.10%	0.36	0.60	0.96	4.05%
Capace	1	0	1	0.51%	0.10	0.00	0.10	0.42%
Castroane	6	4	10	5.10%	0.31	0.28	0.59	2.49%
Farfurii	0	1	1	0.51%	0.00	0.07	0.07	0.29%
Ulcioare	0	7	7	3.57%	0.00	0.37	0.37	1.56%
Cupe	0	2	2	1.02%	0.00	1.00	1.00	4.21%
Seria/Dolia	0	3	3	1.53%	0.00	0.21	0.21	0.88%
?	10	17	27	13.78%	1.37	0.90	2.27	9.57%
Inoxidant	20	41	61	31.12%	2.14	3.43	5.57	23.47%
TOTAL	45	151	196	100%	4.82	18.91	23.73	100%

Tabel 7. Repartizarea principalelor forme ceramice confecționate din pastă semifină.

/ Table 7. Distribution of the main vessel shapes made of fine pottery.

Din perspectivă funcțională și tipologică observăm din nou prezența unor forme relativ variate, dar care se înscriu în principalele categorii cunoscute în lumea provincială romană: *vasa escaria*, *vasa potatoria* și *vasa conquinatoria*, alături de câteva exemplare aparținând categoriei vaselor destinate depozitării unor alimente sau cereale, dar și categoriei vaselor cu destinație cultică, respectiv *turribula*.

Din categoria *vasa escaria*, reprezentând vesela folosită în perioada romană la servitul mâncărilor, întâlnim principalele forme confecționate dintr-o pastă fină sau semifină având, de cele mai multe ori, suprafața acoperită cu un firnis neted. Au putut fi astfel identificate mai multe tipuri de farfurii și boluri după cum urmează: farfuriile (fig. 7) sunt întâlnite frecvent, relevând întreg spectrul tipologic documentat în cadrul seriei analizate. Aceeași variabilitate formală mare se remarcă și în cazul castroanelor (fig. 8–9), acolo unde apar pe lângă formele descrise deja, tipuri noi cum ar fi:

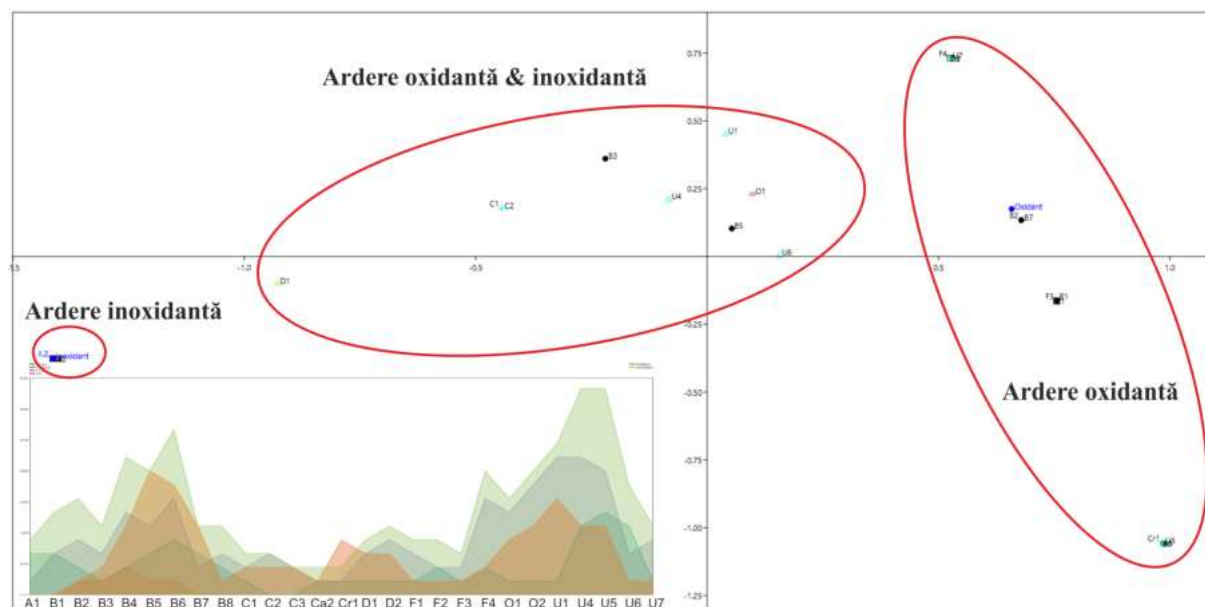

Fig. 14. Analiză de tip *Correspondence Analysis* ilustrând relația dintre tipurile de vase identificate și principalele categorii de pastă semifină. / Fig. 14. *Correspondence Analysis* illustrating the relationship between the identified vessel types and the main categories of semi-fine fabric.

Tipul B1: Din această categorie au fost identificate două vase, câte unui din fiecare groapă. Această formă se caracterizează prin buza rotunjită, răsfrântă în exterior și bine delimitată, având corpul emisferic cu o profilatură pronunțată în zona diametrului maxim. Ambele vase sunt realizate dintr-o pastă semifină, arsă oxidant, având suprafața acoperită cu un firnis roșu. Diametrele la gură sunt de 226 mm și 288 mm, cu buze de tip b2. Acest tip de vase imită forma sigillatelor de tip Drag. 44, a căror perioadă de maximă producere este cuprinsă între mijlocul secolului II p. Chr. și până la jumătatea secolului următor¹⁰². Această formă a fost reprodușă în cadrul ceramicii de uz comun sau a imitațiilor de *terra sigillata* locale în mai toate centrele romane din Dacia¹⁰³, având analogii numeroase și la *Porolissum*¹⁰⁴. În cazul Daciei, această formă este datată în general pe parcursul sec. II și prima jumătate a sec. III p. Chr.¹⁰⁵.

Tipul B4: Au fost identificate doar două vase, descoperite în umplutura gropii *a*. Vasele se caracterizează prin buza răsfrântă orizontal, aproape triunghiulară în secțiune și îngroșată. Corpul vasului este carenat. Vasul este prevăzut cu toarte canelare prinse cu un capăt de buză, iar cu celălalt capăt atașat pe corpul vasului sub diametrul maxim. Sunt confecționate din pastă semifină sau zgrunțuroasă, având suprafața acoperită cu un firnis cenușiu. Ambele vase prezintă o buză de tip b24, având diametrul gurii de 227 mm și de 280 mm. Forma acestui tip se aseamănă foarte bine cu tipul B5, având analogii similare (vezi mai jos).

¹⁰² Rusu-Bolindeț 2007, p. 384.

¹⁰³ Popilian 1976, p. 118–120, pl. LXII/761–762, LXIII/763–771, datează această formă în sec. II p. Chr.; Rusu-Bolindeț 2007, pl. LXXXVI/479–482, LXXXVII, LXXXVIII/490–491; Man 2011, pl. CV; Nemeti, Nemeti 2017, pl. XLVIII; Petruț 2018, pl. IV/3–4.

¹⁰⁴ Gudea 1986, pl. LXVI-LXVIa; Gudea 1996, pl. XXIX.

¹⁰⁵ Rusu-Bolindeț 2007, p. 385–386.

Tipul B8: Cuprinde doar două vase descoperite în umplutura gropii *b*. Aceste vase se caracterizează prin buza rotunjită și profilată, de tip b2, ușor răsfrântă spre exterior și corpul ușor arcuit, având pe corp, sub buză, atașate toarte. Vasele sunt confecționate dintr-o pastă semifină sau zgrunțuroasă, arse oxidant, unul dintre exemplare prezentând un firnis cenușiu. Dimensiunile sunt destul de mari, diametrul gurii fiind de 266 mm, respectiv 354 mm. Această formă se mai întâlnește la *Porolissum*, dar fragmentele cunoscute nu păstrează și toarta¹⁰⁶. O analogie pentru forma și modul de aplicare al torții se cunoaște la Buciumi¹⁰⁷.

Frecvența diferitelor tipuri la nivelul lotului ceramic ilustrează o preferință pentru confecționarea din pastă fină a castroanelor aparținând tipului B2 în vreme ce tipurile B5 și B6 par să fie confecționate într-o măsură mult mai mare din pastă semifină. În cazul farfuriilor, nu se poate observa o situație similară în ceea ce privește o posibilă disociere tipologică pe criterii de pastă. De această dată putem observa că avem de-a face cu o distribuție similară a frecvențelor cu care variațiile tipologice sunt reprezentate (fig. 15).

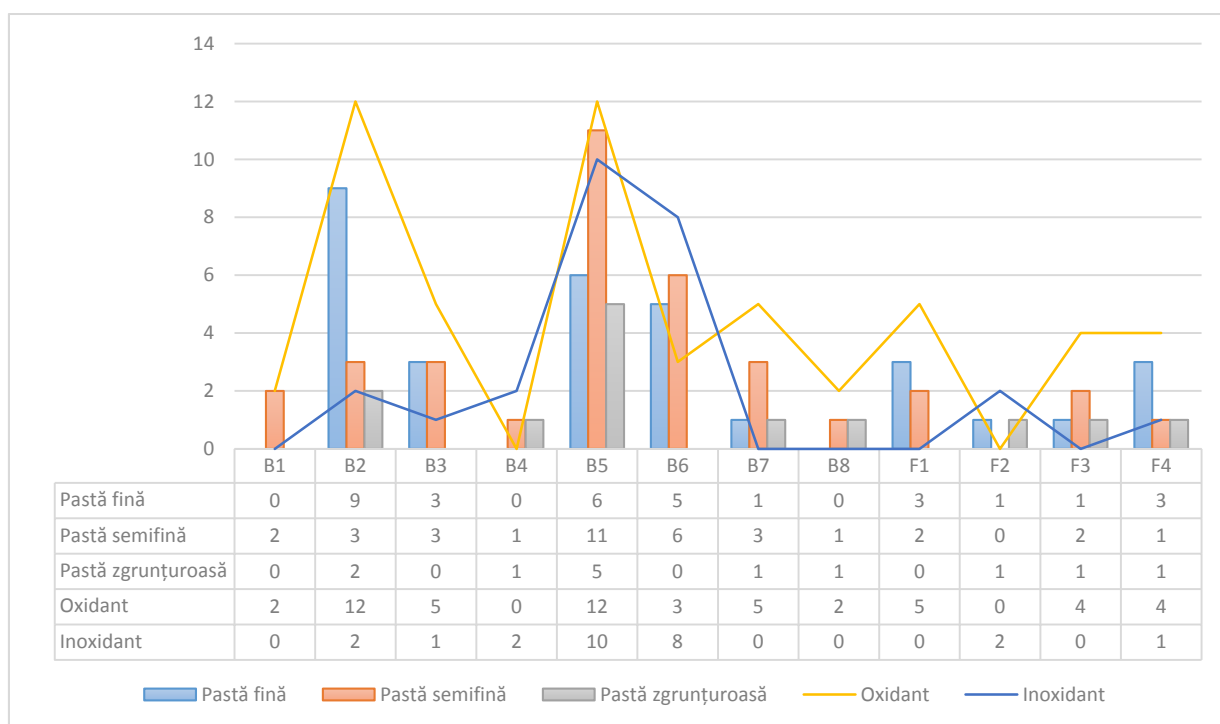

Fig. 15. Representarea cantitativă a formelor aparținând categoriei funcționale *vasa escaria* în funcție de tipurile de pastă și ardere utilizate. / Fig. 15. Quantitative representation of forms belonging to the functional category *vasa escaria* according to types of fabric and firing used.

În ceea ce privește categoria *vasa potatoria*, reprezentând vesela folosită pentru servitul lichidelor, întâlnim în principal cupe și ulcioare, iar ca excepție o formă ceramică ce imită un *krater* și o amforă de masă. Din totalul materialului ceramic analizat se încadrează în această categorie un procent de 20,41% din vesela confecționată din pastă fină. A fost întâlnită o mare varietate de forme în ceea ce privește ulcioarele, respectiv tipurile U1, U4, U5, U6 și U7 în vreme ce cupele par a fi mai bine reprezentate atât numeric, dar și tipologic. Apare o formă regăsită în lotul analizat doar din pastă semifină, respectiv:

Tipul C3: A fost identificat un singur exemplar, descoperit în groapa *b*, ce provine probabil din piciorul unui vas de băut. Fragmentul prezintă un fund plat, de tip f5, și un perete înalt, puternic arcuit, având o formă concavă la exterior. Recipientul era confecționat dintr-o pastă semifină, arsă oxidant, fără

¹⁰⁶ Gudea 1996, pl. XXXI/5–6.

¹⁰⁷ Petruț 2018, pl. XXX/1.

Fig. 16. Reprezentarea cantitativă a formelor aparținând categoriilor funcționale *vasa potatoria* și a *Seria/Dolia* în funcție de tipurile de pastă și ardere utilizate. / Fig. 16. Quantitative representation of forms belonging to the functional categories *vasa potatoria* and *Series/Dolia* according to the types of fabric and firing used.

urme de firnis pe suprafață. Pe fund se observă o mică scobitură de formă aproximativ rectangulară (cca 10×2 mm), dar care nu penetrează complet fundul. Nu am putut identifica analogii pentru această formă de vas.

Din categoria vaselor mai rar întâlnite face parte un vas ce imită un *krater* și o amforă de masă, forme destul de rar întâlnite în loturile ceramice provenind din provincia Dacia Porolissensis, cu atât mai puțin din contexte similare cu cel studiat cu această ocazie, după cum urmează:

Crater (fig. 17)

Unul din cele două vase întregibile de pe fundul gropii *b* reprezintă un vas care imită forma vaselor grecești de tip crater. Aceste vase puteau să fie de dimensiuni mai mici (*krateriskoi*) sau mai mari (*krateres*) fiind întrebuințate la amestecul vinului cu apa și utilizate de obicei în cadrul banchetelor (*symposion*)¹⁰⁸. Exemplarul identificat de noi s-a păstrat în procent de aproximativ 50%, păstrându-și un profil complet până aproape de bază. Fundul vasului nu s-a păstrat. Pe umărul vasului se mai observă urma unei toarte. Vasul se caracterizează prin corpul piriform, gâtul este înălțat, de formă tronconică și buza rășfrântă orizontal, ce prezintă pe partea superioară patru caneluri puțin adâncite. La exterior, gâtul vasului este delimita de corp printr-o profilatură orizontală. Vasul este realizat dintr-o pastă semifină, arsă oxidant, fiind învelit la exterior într-un firnis roșu. Forme similare întâlnim în Oltenia, în așezările de la *Romula* și *Slăveni*, de unde provin o serie de vase de mai mici dimensiuni, încadrate de Gh. Popilian în categoria oalelor cu două torți, dar foarte asemănătoare ca formă cu craterul identificat de noi¹⁰⁹. Acestea trebuie să fie variante ale unor cratere de dimensiuni reduse, care au fost descoperite în contexte data-bile în secolul al III-lea¹¹⁰. De asemenea, forme similare întâlnim și la *Napoca*. Aici avem o oală de mari

¹⁰⁸ Opaț 2013, p. 37.

¹⁰⁹ Popilian 1976, p. 184, nr. 399–402, pl. XXXIX.

¹¹⁰ Popilian 1976, p. 92.

dimensiuni, cu două toarte, prevăzută cu decor barbotinat pe diametrul maxim, care provine dintr-un context databil în perioada Traian-Hadrian¹¹¹.

Pe lângă acestea, în cadrul provinciei Dacia, vasele decorate cu șerpi aplicați în relief fac parte exclusiv din categoria vaselor de tip crater¹¹². Un asemenea vas se cunoaște și la *Porolissum*, descoperit într-un context datat la începutul sec. II p. Chr¹¹³. Analizând forma vaselor de tip crater pe care erau aplicați șerpi, Viorica Rusu-Bolindeț propune o cronologie a acestor vase. Astfel, craterele care nu prezintă o delimitare netă între gât și corp sunt specifice perioadei de început a provinciei, cum este exemplul de la *Porolissum*, iar cele care au gâtul bine delimitat de corp, cum este cazul vasului analizat de noi, par să se dateze începând cu a doua jumătate a sec. II¹¹⁴. Un crater decorat cu șerpi de o formă similară se cunoaște la *Napoca* și provine dintr-un context databil în prima jumătate a secolului al III-lea¹¹⁵. Prin urmare toate aceste informații vin să sprijine datarea propusă de noi pentru perioada de funcționare a celor două gropi, cândva spre finalul sec. II și începutul sec. III p. Chr.

Tipul Cr1: Crater; mai multe fragmente din buză și perete; buză de tip b27; H = 428 mm, D.max = 352 mm, Db = 242 mm; Gb = 9,8 mm, Lb = 25 mm, Gp = 5,2 mm; pastă de tip SF1 / II.1.a.i., de culoare gălbuie (Yellow); firnis roșu; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul C, a = 3,5 m; MJIAZ, Lot C. C. 874/1980.

Amforă de masă (fig. 17)

Cel de-al doilea vas identificat pe fundul gropii *b*, reprezintă o amforă de masă, al cărei profil s-a păstrat în întregime. Amforele de masă sunt vase folosite la păstratul sau transportatul vinului pe distanțe scurte. Ele sunt caracterizate de un corp globular sau ovoidal și diferă de amforele de transport prin baza lor largă, prevăzută cu inel de susținere. Asemenea amfore s-au descoperit, în diverse variante, în aproape toate așezările dobrogene din secolele II-III p. Chr¹¹⁶. Amfore de masă de diferite forme au fost identificate și în așezarea de la Niculițel, fiind dateate începând cu perioada romană și romano-bizantină¹¹⁷.

Vasul identificat de noi s-a păstrat în procent de peste 50%, păstrându-și profilul complet, ceea ce ne-a permis să-i determinăm forma exactă. Vasul se caracterizează prin buza verticală, prevăzută cu două caneluri orizontale la exterior, iar la interior este prevăzută cu o șanțuire pronunțată. Gâtul vasului este îngustat, de formă bitronconică, delimitat de umărul vasului prin intermediul unei profilaturi. Umărul, la rândul său, este delimitat în partea de jos prin intermediul a două caneluri orizontale paralele, late și ușor adâncite. Corpul vasului este bombat, de formă globulară, având diametrul maxim în partea de sus și prezentând o profilatură orizontală spre bază, care era prevăzută cu inel de susținere. Vasul mai prezintă două toarte, realizate în bandă, canelate cu două caneluri pronunțate. Toartele au capătul de sus prins de gâtul și buza vasului, iar capătul de jos prins de umărul vasului. Dat fiind caracterul local al acestui vas și marea varietate în care se găsesc vasele de acest tip în așezările romane, nu am putut identifica o analogie destul de apropiată. Forme similare, dar de mai mici dimensiuni, au mai fost descoperite la *Porolissum* în cele două cuptoare de ars ceramică identificate în punctul „Sărata”¹¹⁸, a căror datare se încadrează în perioada de sfârșit a sec. II și prima jumătate a sec. III p. Chr¹¹⁹. Prin urmare, putem considera amfora analizată de noi ca fiind un produs local, databil în același interval cronologic, după cum indică și datarea gropilor analizate de noi în lucrarea de față.

¹¹¹ Rusu-Bolindeț 2007, p. 333–334, nr. 400, pl. LXXVI.

¹¹² Rusu-Bolindeț 1993, p. 133–134; Rusu-Bolindeț 2007, p. 364–365.

¹¹³ Matei 1982a, p. 20.

¹¹⁴ Rusu-Bolindeț 1993, p. 138.

¹¹⁵ Rusu-Bolindeț 2007, p. 368, pl. LXXX/425.

¹¹⁶ Opaț 2013, p. 43–44.

¹¹⁷ Nuțu *et alii* 2014, p. 58–61, pl. XII/XV, nr. 75–100.

¹¹⁸ Pripon 2003, p. 709–710, foto 3–9.

¹¹⁹ Nedelea *et alii* 2019, p. 188–189.

Tipul A1: Amforă de masă; mai multe fragmente ce alcătuiesc profilul complet al vasului; buză de tip b61; fund de tip f9; H = 502 mm, Dmax = 448 mm, Volum = 34,58 l, Db = 147 mm, Df = 142 mm, Gb = 9,8 mm, Lb = 22 mm, Gf = 7 mm, Gi = 12 mm, Gp = 7 mm, Lt = 46,6 mm, Gt = 18 mm; pastă de tip SF1 / II.1.a.i., de culoare gălbuie (Yellow); firnis roșu; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul C, a = 3,4 mm; MJIAZ, Lot C. C. 875/1980.

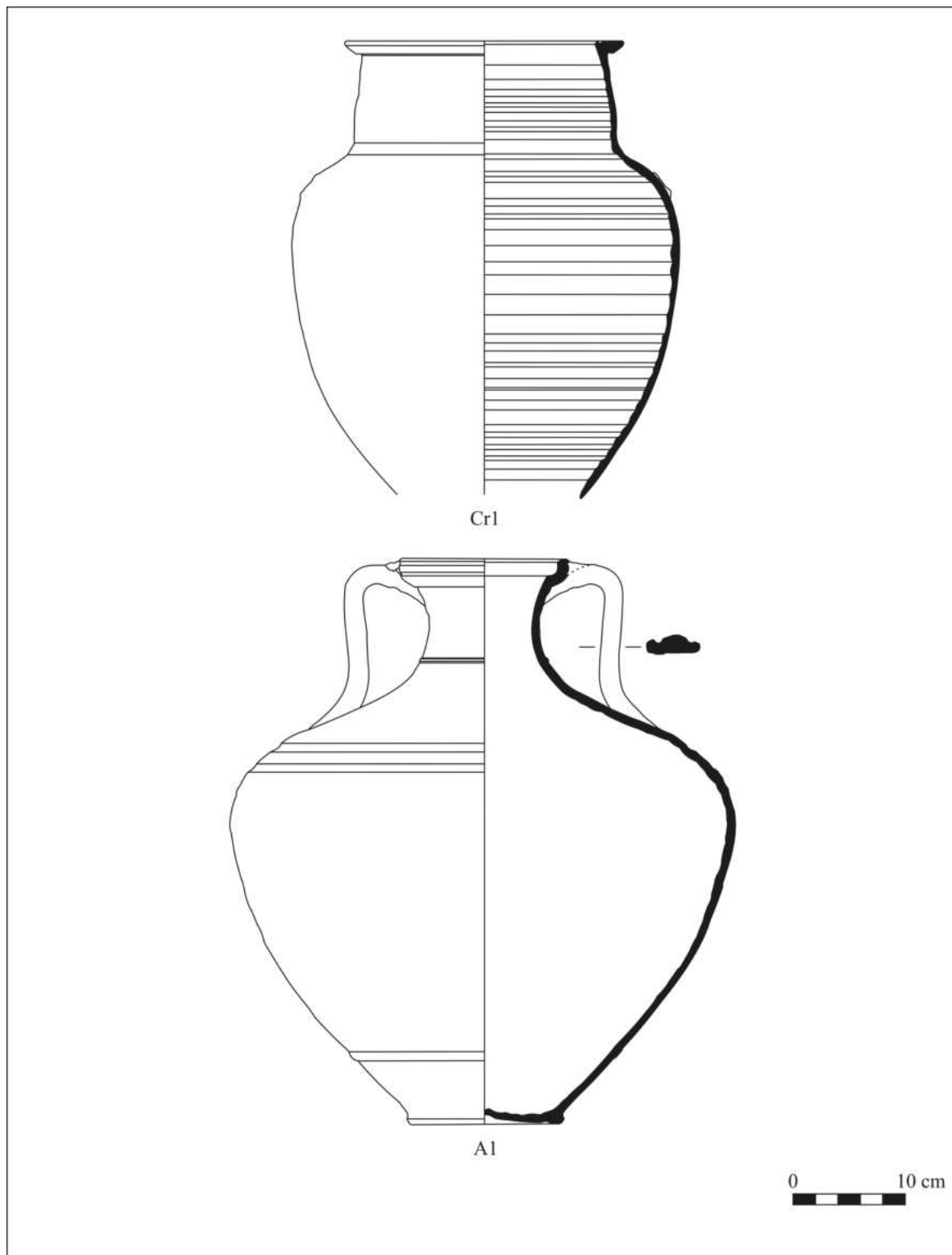

Fig. 17. Tipuri de *kratere* și amfore de masă documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 17. Types of *kratere* and table amphorae documented within the studied ceramic assemblage.

Din categoria *vasa conquinatoria*, au fost identificate fragmente ce provin de la 36 de vase, majoritatea oale, dar la care se mai adaugă și câteva fragmente de capace, folosite la acoperitul oalelor cel mai probabil. Din totalul materialului ceramic analizat se încadrează în această categorie un procent de 18,36% din vesela modelată din pastă fină, cuprinzând în principal oale (fig. 12) aparținând atât tipului O1, descris deja mai sus, dar și unei noi variante, respectiv:

Tipul O2: Cuprinde 2 astfel de vase din pastă semifină, ambele provenind din groapa *b*. Aceste vase sunt caracterizate printr-un corp care poate să fie mai drept sau mai arcuit, dar care este mai îngust decât gura vasului. Vasele sunt confecționate din pastă zgrunțuroasă, în doar câteva cazuri din pastă semifină, arsă de cele mai multe ori inoxidant, având în unele cazuri firnis pe suprafață. Și în acest caz forma buzelor este extrem de variată, cuprinzând tipurile b12, b34, b37, b40, b42, b44–46, b49, b51, b69–71, b73–74. Diametrele vaselor la gură variază semnificativ, fiind cuprins în intervalul 97–290 mm. O serie de oale cu forme similare se mai cunosc la *Porolissum*¹²⁰, dar nu putem realiza o datare mai precisă pe baza formei.

Capace (fig. 18)

Această categorie ceramică a fost special realizată pentru a acoperi diferitele tipuri de vase precum: oale, castroane, boluri, etc. Capacele sunt des întâlnite pe diferitele șantiere arheologice de epocă romană reprezentând o categorie de material extrem de abundentă. Datorită repertoriului foarte sărăcăcios al formelor, o datare precisă a acestor obiecte ceramice este imposibil de realizat¹²¹. Am putut identifica un singur fragment confecționat din pastă semifină, provenind din groapa *a*. Capacele sunt realizate în general din pastă zgrunțuroasă, mai rar semifină, întâlnindu-se ambele tipuri de ardere, iar pe suprafață, de cele mai multe ori prezintă un firnis cenușiu. Din punct de vedere al formei, cu excepția unui fragment mult prea deteriorat pentru ai putea defini forma, capacele identificate de noi se pot grupa în două tipuri, dintre care doar tipul Ca2 a fost modelat din pastă semifină.

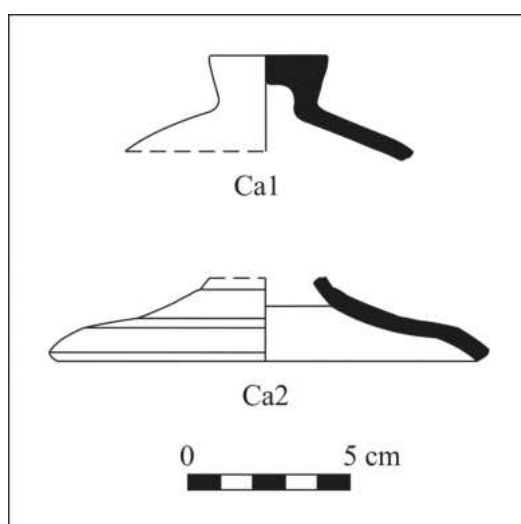

Fig. 18. Tipuri de capace documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /

Fig. 18. Types of lids documented within the ceramic assemblage.

Tipul Ca2: Cuprinde un exemplar provenind din umplutura gropii *a*. Forma acestor capace este ușor aplatizată, peretele prezentând la exterior profilaturi sau caneluri orizontale. Butonul care servea drept mâner nu s-a păstrat. Aceste capace sunt confecționate din pastă semifină sau zgrunțuroasă, arse inoxidant și sunt acoperite cu firnis cenușiu pe suprafață. Forma buzei poate fi de tip b95 sau b96,

¹²⁰ Gudea 1996, pl. VI/4–6, VII/1, VIII/2–7.

¹²¹ Popilian 1976, p. 127.

capacele având diametrele de 124 mm și 141 mm. Forme similare se mai cunosc la *Porolissum*¹²², precum și în alte centre importante ale provinciei¹²³.

Din categoria vaselor de provizii (fig. 27), din pastă semifină, au fost identificate 7 astfel de exemplare, încadrabile din punct de vedere morfologic tipurilor D1 și D2, însumând un procent de 3,57% din totalul ceramicii confecționată din acest tip de pastă. Dacă exemplare aparținând formei D2 se regăsesc și modelate din pastă fină, variantele aparținând tipului D1 par a fi realizate exclusiv din pastă semifină.

Tipul D1: Cuprinde 4 vase la nivelul întregului lot ceramic analizat, provenite exclusiv din umplutura gropii *b*. Vasele sunt confecționate dintr-o pastă semifină, prezentând la exterior un firnis cenușiu sau gălbui. În cadrul acestui tip am putu identifica două variante. D1-a cuprinde două vase care se caracterizează prin buza mult îngroșată față de grosimea peretelui, răsfrântă oblic, iar corpul, atâta cât s-a păstrat, are o formă bombată. Buzele sunt de tip b92 și b93, cu diametrele de 282 mm și 200 mm. În varianta D1-b sunt cuprinse celelalte două vase, care se caracterizează prin buza îngroșată și răsfrântă oblic în exterior. Buzele sunt de tip b87 și b88, cu diametrele de 220 mm și 240 mm. Forme similare tipului D1 se mai întâlnesc și în alte centre ale provinciei¹²⁴.

Putem așadar concluziona, pe baza datelor prezentate mai sus, că avem de-a face cu o situație normală în ceea ce privește reprezentarea categoriilor de vase pentru servitul alimentelor și băuturilor confecționate din pastă fină, dar și cu prezența unor variante morfologice predominante a fi modelate din această categorie a pastelor atent alese (paste fine și semifine), respectiv categoria castroanelor de tip B2, B5 sau B6, dar mai ales a ulcioarelor tipul U4, acestea din urmă putând ilustra chiar o variantă produsă local. De asemenea putem observa preferința pentru ulcioarele de tip U2 confecționate exclusiv din pastă fină, sau a castroanelor tip B1 sau a cupelor de tip C3 modelate numai din pastă semifină. Cu toate că aceste observații sunt efectuate strict asupra lotului ceramic studiat, putem avansa ideile de mai sus chiar sub forma unor ipoteze de lucru ce urmează a fi confirmate sau infirmate prin studiul comparativ cu alte loturi ceramice de la *Porolissum*, datorită numărului relativ mare al fragmentelor ceramice luate în calcul cu această ocazie.

3.2. Ceramica șampilată

Ceramica șampilată reprezintă o categorie aparte a veselei de masă romane, regăsită în numeroase situri arheologice din Dacia. De-a lungul timpului au fost publicate mai multe analize amănunțite cu privire la această categorie ceramică pentru siturile de la *Porolissum*¹²⁵, *Potaissa*¹²⁶, *Gherla*¹²⁷, *Napoca*¹²⁸, *Cristești*¹²⁹ sau *Călugăreni*¹³⁰, pentru a oferi doar câteva exemple. În cazul sitului de la *Porolissum*, pe baza unor elemente de decor specifice centrului de aici, precum și descoperirii unor instrumente utilizate la decorarea vaselor, împreună cu o serie de rebuturi de fabricație, s-a presupus existența aici a unui atelier ce producea ceramică șampilată¹³¹. Cu toate acestea, urmele unui astfel de atelier specializat în ceramică șampilată nu au fost deocamdată identificate în teren.

Din totalul materialului ceramic descoperit în cele două gropi, am putut identifica fragmente care provin de la 9 vase cu decor șampilat. Cele mai multe dintre acestea, în număr de 5, provin din groapa *a* (nr. 4, 6-9), în vreme ce restul au fost descoperite în groapa *b* (nr. 1-3, 5). În trei cazuri, datorită stării

¹²² Nedelea *et alii* 2019, pl. XXVI/4-6.

¹²³ Matei, Bajusz 1997, pl. LXVIII/1-2; Man 2011, pl. CIII/67-69.

¹²⁴ Rusu-Bolindeț 2007, pl. CIV/635; Man 2011, pl. CXIII/4; Petruș 2018, pl. XXIII/4.

¹²⁵ Gudea 1980, p. 105-190 = Gudea 1982, p. 167-208; Gudea, Filip 1997; Filip 2008.

¹²⁶ Cătinaș 1982, p. 41-51; Cătinaș 1984, p. 481-503; Cătinaș 1997, p. 21-30.

¹²⁷ Rusu-Bolindeț 1999, p. 777-806.

¹²⁸ Rusu-Bolindeț 2007, p. 249-305.

¹²⁹ Man 2011, p. 89-142.

¹³⁰ Man 2006, p. 113-117; Sidó 2022, p. 523-537.

¹³¹ Gudea 1989, p. 196; Gudea, Filip 1997, p. 71; Filip 2008, p. 53-55; Lăzărescu, Sidó 2018, p. 34-37.

precare de conservare, funcționalitatea vaselor nu a putut fi determinată (nr. 5, 7, 9). În cazul celorlalte vase, toate exemplarele identificate se încadrează în categoria vaselor pentru servit masa (*vasa escaria*), reprezentând diferite tipuri de boluri. În ceea ce privește decorurile întâlnite pe aceste vase, aproape toate își găsesc analogii printre decorurile ștampilate întâlnite la *Porolissum*. Pe vasele analizate au fost identificate 12 decoruri diferite, la care se mai adaugă unele variante (fig. 19).

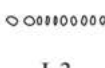

						
						
						
						

Fig. 19. Tipuri de decoruri documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 19. Decoration types documented within the studied ceramic assemblage.

Primul tip de decor se prezintă sub forma unei frunze trifoliolate, întâlnite în două variante, respectiv Ș1-a și Ș1-b. Decoruri similare se mai cunosc la *Porolissum*¹³², dar acestea diferă de restul prin orientarea nervurilor frunzei, îndreptate cu marginile în sus. Al doilea decor identificat se prezintă sub forma unor cercuri concentrice, compuse din două sau mai multe cercuri (Ș2a-b)¹³³. Cel de-al treilea decor ștampilat este întâlnit în patru variante (Ș3a-d), toate imprimate pe același vas (fig. 20/7-b). În fiecare caz, ștampila este parțial ștearsă, forma fiind greu de definit. Modelele se prezintă sub forma unor cercuri și par să ia aspectul unor rozete. Exceptând un model relativ similar de la *Porolissum*¹³⁴, pentru variantele Ș3a-c și un alt model asemănător cu varianta Ș3-d, întâlnit la *Napoca*¹³⁵, nu am putut identifica analogii mai apropiate pentru acest decor. Alte categorii de decoruri întâlnite pe vasele analizate reprezintă diferite forme de rozete (Ș4 și 5a-c) cu analogii numeroase la *Porolissum*¹³⁶. O altă categorie de decor ștampilat întâlnite este reprezentată de șirurile de arce de cerc segmentate, întâlnite în două variante, respectiv Ș7-a și Ș7-b¹³⁷. Probabil din același tip de decor provine și varianta Ș6, dar dată fiind starea fragmentară a piesei, nu ne putem pronunța cu certitudine. Un decor greu de determinat, posibil păstrat doar parțial, este reprezentat de modelul Ș8, respectiv o grupare de puncte incizate de formă neregulată. Un model similar, dar cu punctele ordonate sub forma unor linii drepte, este cunoscut deja de la *Porolissum*¹³⁸. Ultimele

¹³² Pentru Ș1-a se pot observa asemănări cu Filip 2008, pl. CXC / D VI. 80 și 90; analogii mai apropiate se găsesc pentru varianta Ș1-b la Gudea 1980, p. 155, nr. 131 și Filip 2008, pl. CXC / D VI. 83 și 85.

¹³³ Gudea, Filip 1997, fig. 16, nr. 40–46.

¹³⁴ Filip 2008, pl. CLXXXVI / D IV.95.

¹³⁵ Rusu-Bolindeț 2007, pl. LXXI/300.

¹³⁶ Gudea, Filip 1997, pl. IV/37–41, pentru Ș4; Filip 2008, pl. CLXXXIV / D IV.6 (Ș5-a), D IV.2 (Ș5-b) și pl. CLXXXV, D IV.90 pentru Ș5-c.

¹³⁷ Filip 2008, pl. CLXXX / D II.57–78 pentru Ș7-a și D II.79, 83 pentru Ș7-b.

¹³⁸ Filip 2008, pl. CLXXVII / D I.19.

trei decoruri șampilate sunt de inspirație vegetală. Primul decor, §10, este păstrat fragmentar, reprezentând probabil pețiolul unei frunze¹³⁹ sau poate partea de jos a unui decor de tip „linie ondulată” sub forma literei „S”¹⁴⁰. Cel de-al doilea decor (§11) este sub forma unei ramuri (sau poate a unei frunze?) stilizate și reprezintă un model des întâlnit în decorul ceramicii șampilate de la *Porolissum*¹⁴¹. Ultimul este tot sub forma unei frunze (§12), având, de asemenea, analogii numeroase¹⁴².

Primele două vase (fig. 20/1–2) reprezintă boluri de tip B2-a, extrem de asemănătoare din punct de vedere al formei, cu numeroase analogii la *Porolissum*¹⁴³. Decorul celor două vase este împărțit în două registre separate de o canelură orizontală. Primul registru este format dintr-un șir de cercuri concentrice (§2-a), în vreme ce al doilea registru cuprinde un decor mult mai complex. Acesta este format dintr-un șir orizontal de arce de cerc segmentate (§7-a), cu rozete (§5a-b) plasate între arce în deschiderea cărora sunt prezente frunze trifoliolate (§1a-b) plasate la joncțiunea arcelor, model care pare să se repede în partea de jos a primului vas.

Următoarele două vase (fig. 20/3–4) reprezintă boluri de tipul B2-b, formă care își găsește de asemenea analogii la *Porolissum*¹⁴⁴. Decorul primului vas este unul complex, format din patru elemente dispuse orizontal: un șir de arce de cerc segmentate (§7-b), frunze trifoliolate (§1-a) plasate la conjunctura arcelor, iar în partea de jos două șiruri suprapuse de cercuri concentrice (§2-b) și rozete (§5-b). Cel de-al doilea vas are un decor compus dintr-un șir de rozete (§4) separate între ele de o linie dublă verticală alcătuită din puncte (§9).

Un alt vas cu decor șampilat este reprezentat de un singur fragment din peretele unui vas (fig. 20/5) a cărui funcționalitate nu a putut fi determinată, dată fiind starea precară de conservare. Decorul de pe fragmentul păstrat este format dintr-un șir orizontal de rozete (§4), având între ele un decor neregulat compus din puncte incizate (§8).

Următorul vas identificat reprezintă un bol de tip B6-b, din care s-a mai păstrat un singur fragment, având însă profilul întreg (fig. 20/6). Forma buzei și a peretelui își găsește analogii în repertoriul șampilatelor de la *Porolissum*¹⁴⁵. Pe suprafața exterioară prezintă un decor simplu, compus dintr-un șir orizontal de frunze (§12).

O piesă cu totul deosebită este reprezentată de un fund de vas cu inele de susținere la bază, păstrat în două fragmente (fig. 20/7a-b). Datorită stării de conservare precară, funcționalitatea vasului nu a putut fi determinată, dar pe baza prezenței fundului inelar, cel mai probabil era folosit tot la servirea alimentelor. Decorul vasului este unul neobișnuit, amplasat la interior, reprezentând patru șampile diferite de formă relativ circulară (§3a-d). Forma acestor decoruri nu se regăsește în repertoriul șampilatelor de la *Porolissum* și nici în repertoriul altor situri romane din Dacia, realitate ce sugerează posibilitatea ca vasul să reprezinte un import.

Un ultim vas identificat a cărui funcționalitate a putut fi determinată este reprezentat de un caston de tip B2-b (fig. 20/8). Forma vasului își găsește numeroase analogii la *Porolissum*¹⁴⁶. Din decor se mai poate observa doar o mică parte din zona superioară (§6), ce ar putea reprezenta un arc de cerc segmentat.

¹³⁹ Filip 2008, pl. CLXXXIX / D VI.38.

¹⁴⁰ Filip 2008, pl. CLXXXVII / D V.41–42.

¹⁴¹ Filip 2008, pl. CLXXXIX / D VI.39–45.

¹⁴² Filip 2008, pl. CLXXXVIII / D VI. 14–15.

¹⁴³ Filip 2008, pl. XCIX/10.

¹⁴⁴ Gudea 1980, pl. III, nr. 11; Gudea, Filip 1997, pl. XX, nr. 27.

¹⁴⁵ Filip 2008, pl. XVIII/173, LVIII-LIX/378–383, 386.

¹⁴⁶ Filip 2008, pl. CXLI, nr. 684–685.

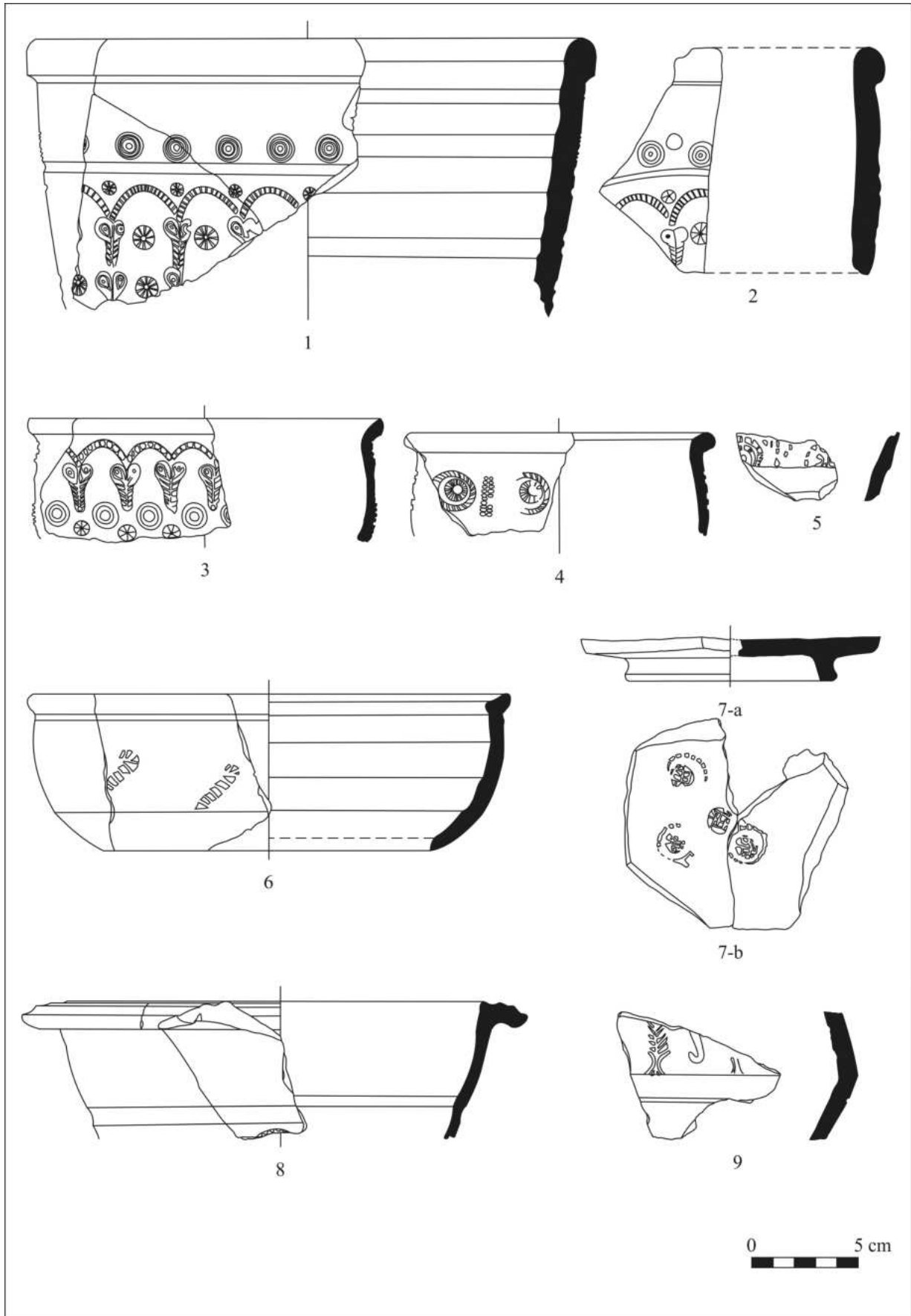

Fig. 20. Vasele cu decor ștampilat documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
 Fig. 20. Vessels with stamped decoration documented within the studied ceramic assemblage.

Ultimul fragment identificat reprezintă o parte din peretele unui vas (fig. 20/9), probabil tot un bol folosit la servirea mesei, după cum par să sugereze analogiile identificate¹⁴⁷. Fragmentul prezintă în partea sa inferioară o canelură orizontală, deasupra căreia se află o profilatură ce separa probabil baza vasului de registrul decorului. Decorul vasului era format dintr-un șir orizontal de ramuri stilizate (Ș11), între care era amplasat un decor de forma unui bastonaș, posibil pețiolul unei frunze sau o linie ondulată (Ș10).

3.3. Catalog: ceramică șampilată¹⁴⁸

1. Bol de tip B2-a; Fig. 20/1; 2 fragmente din buză și perete; buză de tip b1; H = 125,68 mm, Db = 234 mm, Gb = 14,65 mm, Lb = 16,5 mm, Gp = 10,8 mm; pastă de tip F1 / I.1.b., de culoare galben-cenușie (Pale yellow); firnis cenușiu; decor șampilat, dispus în două registre delimitate de o canelură orizontală, compus din elemente de tip Ș2-a, Ș7-a, Ș5a-b, Ș1a-b; Porolissum 1980, sector N, G1-b, carou 21-C, a = 0,85–1,05 m; MJIAZ, Lot C. C. 961/1980.

2. Bol de tip B2-a; Fig. 20/2; fragmente din buză și perete; buză de tip b1; H = 106 mm, Gb = 14,16 mm, Lb = 16,5 mm, Gp = 10,7 mm; pastă de tip F1 / I.1.b., de culoare galben-cenușie (Pale yellow); firnis cenușiu; decor șampilat, dispus în două registre delimitate de o canelură orizontală, compus din elemente de tip Ș2-a, Ș7-a, Ș5a-b, Ș1a-b; Porolissum 1980, sector N, G1-b, carou C, a = 1,30–1,40 m; MJIAZ, Lot C. C. 993/1980.

3. Bol de tip B2-b; Fig. 20/3; fragment din buză și perete; buză de tip b35; H = 56 mm, Db = 157 mm, Gb = 5,7 mm, Lb = 7 mm, Gp = 4,9 mm; pastă de tip SF3 / II.2., de culoare gri-roșcat (Pinkish gray); fără firnis; decor șampilat compus din elemente de tip Ș7-b, Ș1-a, Ș2-b, Ș5-b; Porolissum 1980, sector N, G1-b, carou d, a = 0-0,50 m; MJIAZ, Lot C. C. 943–1980.

4. Bol de tip B2-b; Fig. 20/4; fragment din buză și perete; buză de tip b35; H = 47 mm, Db = 135, Gb = 7 mm, Lb = 10 mm, Gp = 4 mm; pastă de tip SF3 / II.2., de culoare cenușie (Gray); fără firnis; decor șampilat compus din elemente de tip Ș4 și Ș9; Porolissum 1980, sector N, G1-a, carou a, a = 0,30-0,55 m; MJIAZ, Lot C. C. 946/1980.

5. Fragment atipic; Fig. 20/5; fragment din perete; H = 32 mm, Gp = 5 mm; pastă de tip SF3 / II.1.b., de culoare galben-roșcat (Reddish yellow); fără firnis; decor șampilat compus din elemente de tip Ș4 și Ș8; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul D, a = 0-0,50 m; MJIAZ, Lot C. C. 943/1980.

6. Bol de tip B6-b; Fig. 20/6; fragment cu profil întreg; buză de tip b32; fund de tip f1; H = 72,32 mm, Db = 216 mm, Df = 154 mm, Gb = 6,17 mm, Lb = 12,34 mm, Gf = 6,2 mm, Gp = 6,22 mm; pastă de tip F1 / I.1.b., de culoare galben-cenușie (Pale yellow); firnis cenușiu; decor șampilat compus din elemente de tip Ș12; Porolissum 1980, sector N, G1-a, caseta 20, caroul A, a = 0,75-0,85 m; MJIAZ, Lot C. C. 955/1980.

7. Fund de vas; Fig. 20/7a-b; 2 fragmente din fund; fund de tip f15; H = 20 mm, Df = 100 mm, Gf = 7 mm, Gi = 8 mm, Gp = 7 mm; pastă de tip SF3 / II.2., de culoare cenușie (Gray); firnis cenușiu; decor șampilat compus din elemente de tip Ș3a-d; Porolissum 1980, sector N, G1-a, caseta 20, caroul AB, a = 0-0,50 m; MJIAZ, Lot C. C. 947/1980.

8. Bol de tip B2-b; Fig. 20/8; fragment de buză și perete; buză de tip b78; H = 65,29 mm, Db = 194 mm, Gb = 8,16 mm, Lb = 22,58 mm, Gp = 5,49 mm; pastă de tip F1 / I.1.a., de culoare galbenă (Yellow); firnis cărămiziu; decor șampilat compus din elemente de tip Ș6; Porolissum 1980, sector N, G1-a, caseta 20, caroul A, a = 0,75-0,85 m; MJIAZ, Lot C. C. 955/1980.

9. Fragment atipic; Fig. 20/9; fragment din perete; H = 56 mm, Gp = 8 mm; pastă de tip F1 /

¹⁴⁷ Filip 2008, pl. CI/542, CVII/588.

¹⁴⁸ Abrevieri tehnice: H = înălțimea păstrată (sau totală dacă avem profil complet); Db = diametru buză; Df = diametru fund; Dc = diametru capac; Gb = grosime buză; Lb = lățime buză; Gf = grosime fund; Gi = grosime inel de susținere; Gp = grosime perete; Lt = lățime toartă; Gt = grosime toartă; a = adâncime.

I.1.a., de culoare gălbuie (Pale yellow); firnis cenușiu; decor șampilat compus din elemente de tip Ș11 și Ș10; Porolissum 1980, sector N, G1-a, caseta 20, caroul B, a = 0,30-0,45 m; MJIAZ, Lot C. C. 943/1980.

3.4. Ceramică decorată în tehnica barbotinei

Acest tip de decor este întâlnit pe o gamă largă de vase, cum ar fi ceramica cu pereți fini sau sigilla-tele lise¹⁴⁹. Datorită acestui fapt, în ceea ce privește provincia Dacia, această categorie ceramică a fost tratată împreună cu principalele categorii de vase ceramice speciale, studiile care să le trateze în mod special fiind relativ puține¹⁵⁰. Producția locală a acestui tip de vase a fost atestată în unele centre romane din Dacia cum ar fi *Ampelum*¹⁵¹, *Porolissum*¹⁵², Micăsasa¹⁵³ sau *Romula*¹⁵⁴. În ceea ce privește ceramica barbotinată de la *Porolissum*, s-a observat că acest tip de decor se întâlnește doar pe vasele utilizate la servitul alimentelor¹⁵⁵. O caracteristică a acestor decoruri identificate în cadrul centrului de la *Porolissum* este simplitatea și sobrietatea lor, fiind foarte rare cazurile în care este prezent un număr mare de motive decorative care să încarce suprafața vasului¹⁵⁶. În ceea ce privește proveniența vaselor care prezintă un asemenea decor, se consideră că erau în general produse de factură locală¹⁵⁷.

Din totalul materialului ceramic analizat de noi în cadrul studiului de față au fost identificate doar trei fragmente care poartă pe suprafața lor decor realizat în tehnica barbotinei (fig. 21). Dintre acestea, 2 fragmente provin din umplutura gropii *b* (nr. 11–12), iar celălalt fragment din umplutura gropii *a* (nr. 10). În ceea ce privește forma și decorul lor, acestea se încadrează perfect în formele pe care le cunoaștem deja de la *Porolissum*. Pe vasele analizate am putut identifica patru tipuri de decor (fig. 19). Într-un singur caz, datorită stării precare de conservare, decorul nu a putut fi identificat cu exactitate, acesta prezentându-se sub forma unui arc de cerc, posibil un decor de tip bastonaș sau capăt de vrej (B–3). Celelalte tipuri decorative sunt ușor de identificat și își găsesc analogii numeroase la *Porolissum*. Este vorba de decoruri sub forma unor bastonașe (B–1)¹⁵⁸, decoruri în formă de perlă (B–2)¹⁵⁹ și decor sub forma unor frunze lanceolate fără codiță (B–4)¹⁶⁰.

Din groapa *a* provine un fragment de la un bol de tip B7-b (fig. 21/10). Această formă mai este întâlnită și la alte vase cu decor barbotinat de la *Porolissum*¹⁶¹. Pe suprafața exterioară a vasului, sub buză, este aplicat un decor simplu, format probabil dintr-un șir orizontal de bastonașe (B–1) orientate spre stânga. Celelalte două vase provin din groapa *b*. Primul vas reprezintă un bol de tip B2-a (fig. 21/11), formă ce își găsește, de asemenea, analogii în repertoriul ceramicii barbotinate de la *Porolissum*¹⁶². Decorul vasului este compus din două elemente, un decor sub forma unei perle (B–2) și un decor păstrat doar fragmentar greu de identificat (B–3), reprezentând probabil vreun bastonaș sau capătul unui vrej. Decorul vasului ar putea să reprezinte o combinație de modele în formă de perle și bastonașe, așa cum numeroasele analogii de aici par să demonstreze¹⁶³. Cel de-al doilea vas reprezintă o farfurie de tip F5 (fig. 21/12), forme

¹⁴⁹ Rusu-Bolideț 2007, p. 331.

¹⁵⁰ Vezi spre exemplu Popilian 1976, p. 50–52, pl. XVIII–XX; Lipovan 1996; Gudea 1998; Rusu-Bolideț 2007, p. 331–335, pl. LXXV–LXXVI.

¹⁵¹ Lipovan 1996.

¹⁵² Gudea 1998.

¹⁵³ Mitrofan 1993, p. 139–141; Mitrofan 1994, p. 530.

¹⁵⁴ Popilian 1997, p. 13, fig. 13–14.

¹⁵⁵ Gudea 1998, p. 148, 158.

¹⁵⁶ Gudea 1998, p. 153.

¹⁵⁷ Gudea 1998, p. 159; Lăzărescu, Sidó 2018, p. 37–38.

¹⁵⁸ Gudea 1998, fig. 13/B3, B6–7.

¹⁵⁹ Gudea 1998, fig. 11–12.

¹⁶⁰ Gudea 1998, fig. 5/FL18.

¹⁶¹ Gudea 1998, pl. IX/45.

¹⁶² Gudea 1998, pl. I/1.

¹⁶³ Gudea 1998, fig. 14–15.

similare fiind cunoscute la *Porolissum*¹⁶⁴. Pe suprafața superioară a buzei este aplicat un decor sub forma unui șir de frunze lanceolate fără codiță (B-5), care era probabil aplicat pe toată circumferința vasului.

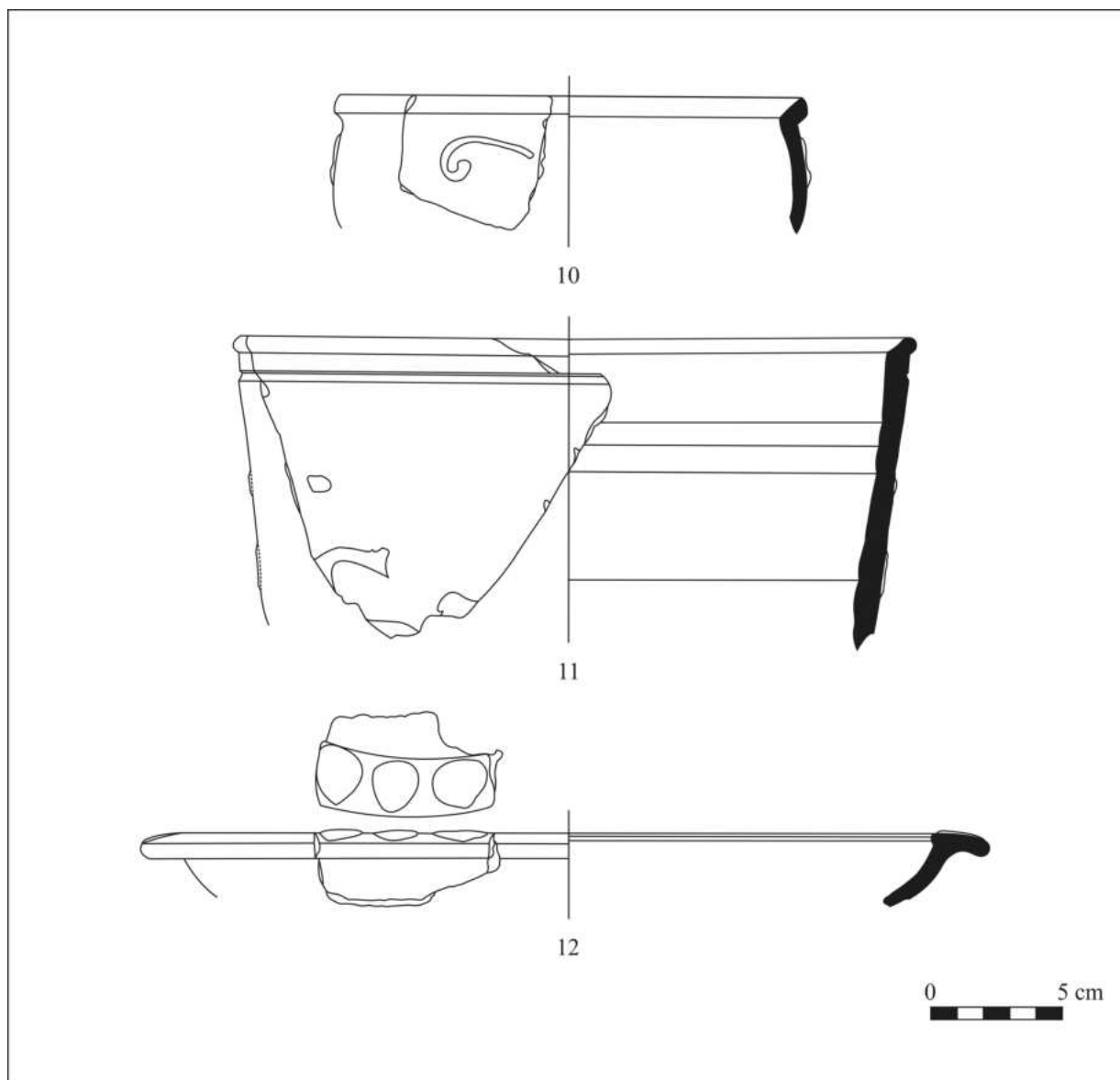

Fig. 21. Vasele cu decor în tehnica barbotinei documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 21. Vessels with barbotine decoration documented in the studied ceramic assemblage.

3.5. Catalog: ceramică cu decor aplicat în tehnica barbotinei

10. Bol de tip B7-b; Fig. 21/10; fragment de buză și perete; buză de tip b35; H = 52 mm, Db = 176 mm, Gb = 6 mm, Lb = 8 mm, Gp = 5 mm; pastă de tip SF3 / II.2., de culoare cenușie (Gray); firnis cenușiu; decor barbotinat compus din elemente de tip B-1; Porolissum 1980, sector N, G1-a, caseta 20, caroul B, a = 0,30-0,45 m; MJIAZ, Lot C. C. 943/1980.

11. Bol de tip B2-a; Fig. 21/11; buză de tip b31; H = 116 mm, Db = 255 mm, Gb = 5,5 mm, Lb = 11 mm, Gp = 8 mm; pastă de tip SF3 / II.1.b., de culoare roșiatică (Light red); firnis roșu; decor barbotinat cu elemente de tip B-2 și B-3; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul D, a = 0-0,50 m; MJIAZ, Lot C. C. 943/1980.

12. Farfurie de tip F1-b; Fig. 21/12; fragment de buză și perete; buză de tip b80; H = 27,7 mm,

¹⁶⁴ Gudea 1989, pl. LXXI/5.

Db = 292 mm, Gb = 7,26 mm, Lb = 22,98 mm, Gp = 5,97 mm; pastă de tip F1 / I.1.a., de culoare gălbuie (Yellow); firnis roșu; decor barbotinat cu elemente de tip B-4; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, carou C, a = 1,45–1,65 m; MJIAZ, lot C. C. 989/1980.

3.6. Alte categorii de ceramică specială

Din totalul ceramicii analizate am putut diferenția o serie de vase ce prezintă o serie de particularități din punct de vedere al decorului sau al funcționalității. Este vorba despre trei vase ce prezintă un decor incizat și alte trei vase de tip *turibulum*, folosite adesea în cadrul contextelor de cult, dar și pentru activități profane, cum ar fi iluminatul sau încălzirea locuinței¹⁶⁵. În cazul vaselor care prezintă un decor incizat, toate fragmentele identificate provin din groapa *b*. Decorurile identificate se prezintă sub forma unor linii verticale incizate pe suprafața exterioară a vasului (I-1), linii zigzagate realizate cu un instrument cu vârful bont (I-2), decoruri realizate cu roțița (I-3) sau șiruri de caneluri orizontale (I-4).

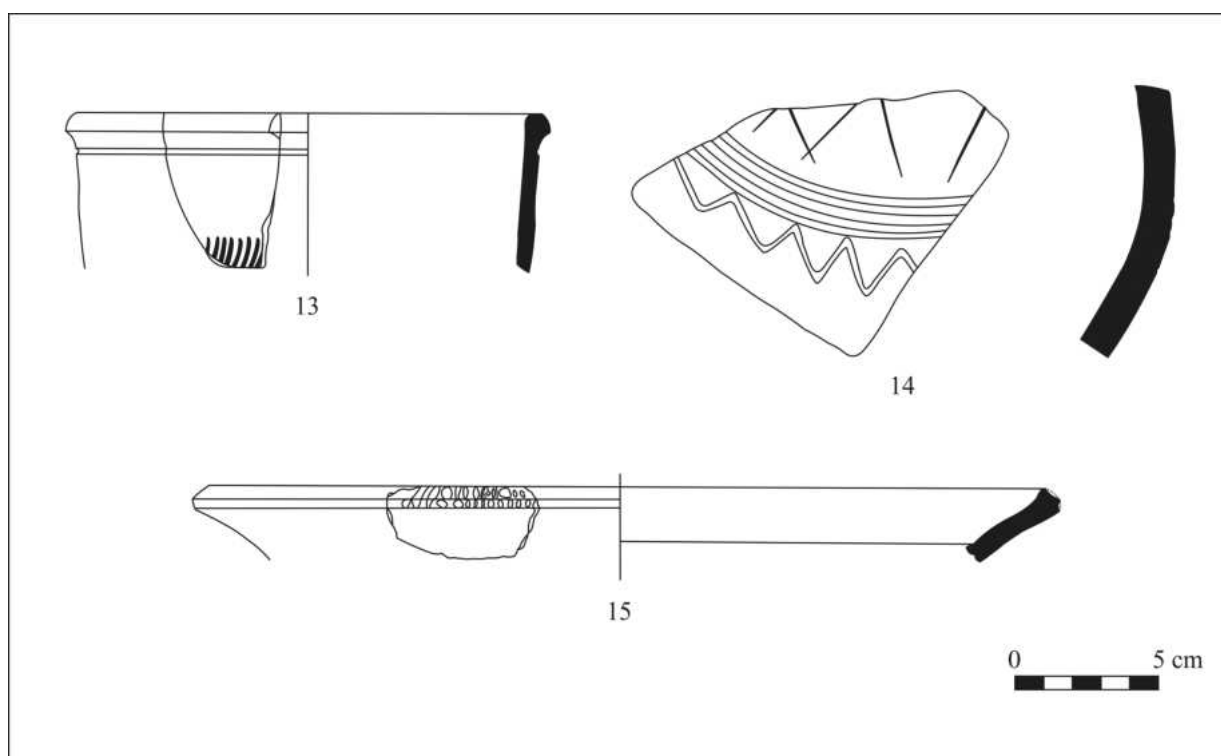

Fig. 22. Vasele cu decor incizat documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 22. Vessels with incised decoration documented within the ceramic assemblage.

Primul vas cu decor incizat reprezintă un bol de tip B7-a (fig. 22/13), formă care se mai întâlnește la *Porolissum* în repertoriul vaselor ștampilate¹⁶⁶. Pe suprafața exterioară a vasului decorul se mai păstrează doar parțial, sub forma unui șir de incizii verticale (I-1). Cel de-al doilea vas, reprezintă un fragment atipic (fig. 22/14) ce provine, probabil, din peretele unui recipient de tip *dolium* (?). Decorul vasului era format dintr-un șir de caneluri orizontale (I-4) sub care se afla o linie continuă zigzagată (I-2). În partea superioară a fragmentului, deasupra canelurilor, se mai observă urmele unui posibil *graffito* (?). Ultimul vas reprezintă o farfurie de tip F3-a (fig. 22/15), formă pentru care nu am reușit să identificăm analogii destul de apropiate. Buza vasului este ușor teșită, obținându-se astfel două laturi pe suprafața cărora a fost aplicat un decor realizat cu roțița (I-3).

¹⁶⁵ Rusu-Bolindeț 2007, p. 371.

¹⁶⁶ Gudea 1989, pl. XXVI; Filip 2008, pl. LXXXIII/483.

3.7. Catalog: ceramică cu decor incizat

13. Bol de tip B7-a; Fig. 22/13; fragment de buză și perete; buză de tip b4; H = 51,4 mm, Db = 154 mm, Gb = 8 mm, Lb = 12 mm, Gp = 5,2 mm; pastă de tip F1 / I.1.a., de culoare cărămizie (Reddish yellow); firnis roșu; decor incizat cu elemente de tip I-1; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul C, a = 3,35 m, MJIAZ, Lot C. C. 875/1980.

14. Fragment atipic; Fig. 22/14; fragment din perete; H = 95,08 mm, Gp = 10,60 mm; pastă de tip SF1 / II.1.a.i., de culoare gălbuie (Yellow); fără firnis, decor incizat compus din elemente de tip I-2 și I-4, la care se adaugă și un posibil *graffito*; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul C, a = 1,10-1,40 m; MJIAZ, Lot C. C. 994/1980.

15. Farfurie de tip F3-a; Fig. 22/15; fragment de buză și perete; buză de tip b55; H = 26 mm, Db = 288 mm, Gb = 9 mm, Gp = 8 mm; pastă de tip Z2 / III.1.a.ii.1., de culoare roșiatică (Light red); fără firnis; decor incizat compus din elemente de tip I-3; Porolissum 1980; sector N, G1-b, caseta 21, caroul C-D, a = 0-0,50 m; MJIAZ, Lot C. C. 942/1980.

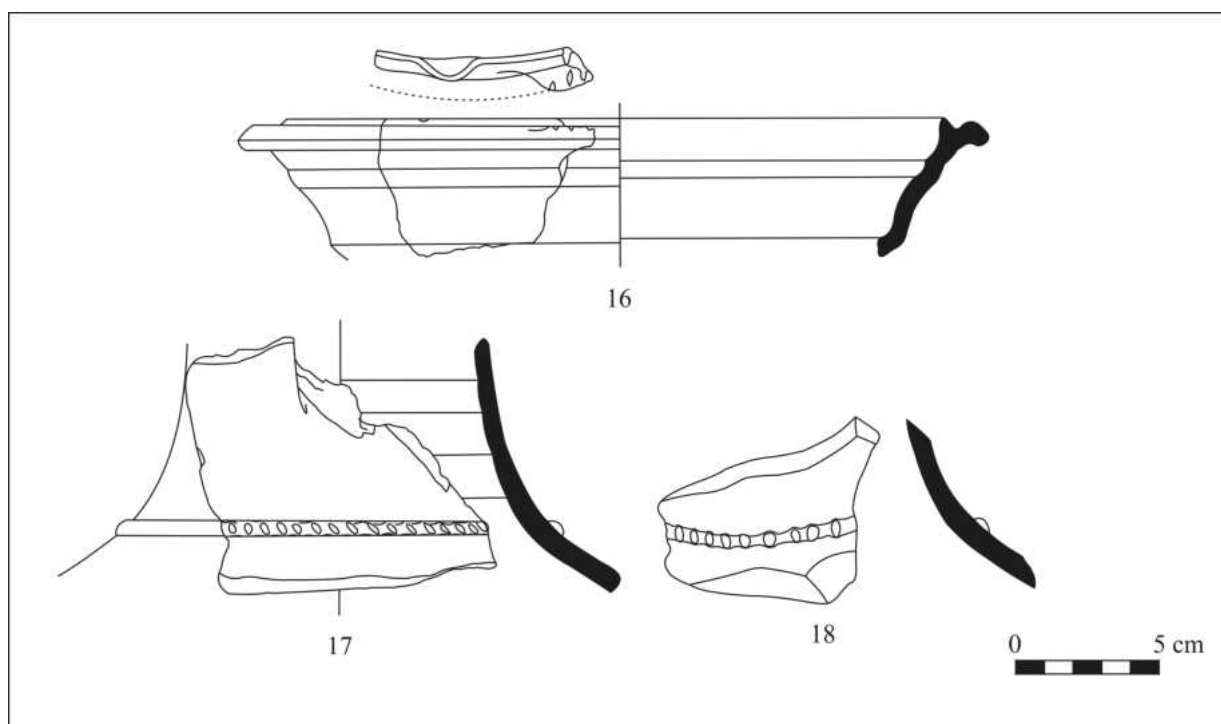

Fig. 23. Vasele de tip *turibulum* documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 23. The *turibulum*-type vessels documented within the studied ceramic assemblage.

Ultima categorie de ceramică specială identificată în lotul ceramic analizat este reprezentată de *turibula*. Din această categorie de vase am putut identifica doar trei fragmente provenind de la indivizi diferiți, recuperate din umplutura gropii *b*. Din păcate doar un sigur fragment provine din buza vasului (nr. 16), celelalte reprezentând doar fragmente din corpul vasului (nr. 17-18). Din acest motiv nu am recurs la stabilirea unei tipologii pentru acest tip de vase.

Primul fragment provine din buza unui *turibulum* (fig. 23/16). Buza vasului este împărțită în două prin intermediul unui canal median, obținându-se un profil în forma literei „V”, cele două margini ale buzei fiind modelate sub forma unor alveole. Pe marginea exterioară a buzei se mai observă urmele unui decor incizat, care a fost realizat fie cu roțița, fie cu ajutorul unui obiect ascuțit. Corpul vasului, atât cât s-a mai păstrat din ele, pare să fi fost vălurit, forme similare fiind cunoscute la *Porolissum*¹⁶⁷. Celelalte

¹⁶⁷ Gudea 1989, pl. LXXXIV/3.

două fragmente provin din peretele a două vase ce par să fi avut aceeași formă (fig. 23/17–18). Ambele fragmente se disting prin forma puternic arcuită a peretelui, ceea ce ne poate duce cu gândul la proveniența lor din zona piciorului vasului, și prin brâul alveolar care decorează suprafața, un decor des întâlnit la această categorie de vase¹⁶⁸.

3.8. Catalog: *turibula*

16. *Turibulum*; Fig. 23/16; fragment de buză și perete; buză de tip b16; H = 46 mm, Db = 222 mm, Gb = 11,8 mm, Lb = 14 mm, Gp = 5,9 mm; pastă de tip Zi / III.1.a.i., de culoare roșiatică (Light red); fără firnis; decor incizat cu elemente de tip I–3 (?); Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul D, a = 0-0,50 m; MJIAZ, Lot C. C. 943/1980.

17. *Turibulum*; Fig. 23/17; fragment din perete; H = 85 mm, Gp = 7 mm; pastă de tip SF3 / II.1.b., de culoare cărămizie (Redish yellow); fără firnis; decor aplicat de tip brâu alveolar; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul C, a = 0,30-0,50 m; MJIAZ, Lot C. C. 945/1980.

18. *Turibulum*; Fig. 23/18; fragment din perete; H = 65,4 mm, Gp = 8,66 mm; pastă de tip SF1 / II.1.a.i., de culoare gălbuie (Yellow); firnis roșiatic; decor aplicat de tip brâu alveolar; Porolissum 1980, sector N, G1-b, caseta 21, caroul C, a = 1,10–1,40 m; MJIAZ; Lot C. C. 994/1980.

4. CERAMICA ZGRUNȚUROASĂ

4.1. Aspecte tehnologice

Alegerea degresantului¹⁶⁹, în special pentru vase ce urmează a avea o destinație funcțională drept veselă de preparare a alimentelor constituie un element de bază în procesul de obținere a vasei de bucătărie în special. În ceea ce privește ceramica modelată din pastă zgrunțuroasă din lotul studiat, aceasta este în totalitate modelată la roata rapidă. Macroscopic au putut fi surprinse patru tipuri principale de paste zgrunțuroase (Z1-Z4) având un conținut mai mare de incluziuni menite a spori duritatea recipientului ceramic (Tabel 2 și Fig. 1). Pastele zgrunțuroase caracterizate atât prin ardere oxidantă, cât și reducătoare, se diferențiază de clasele prezentate mai sus prin prezența unor incluziuni de mică, ceramoclaste sau litoclaste având dimensiuni mai mari de 1 și uneori chiar și 2 mm și a căror proporție la nivelul matricei ceramice depășește de cele mai multe ori 20%. Arderea uniformă, la temperaturi ridicate, de peste 800–900°C, asigură o duritate ridicată a vaselor, ceea ce împreună cu relativa standardizare a compoziției pastelor, tehnica de modelare unitară, variabilitatea relativ scăzută a formelor realizate din acest tip de pastă, precum și dimensiunile similare ale vaselor, sugerează existența pe plan local a unei producții ceramice specializate¹⁷⁰.

Sesizăm o frecvență similară a ceramicii arsă în mediu oxidant (45,45%) față de cea arsă în mediu reducător (54,55%) din pastă zgrunțuroasă. Din perspectivă cantitativă, se pare că avem de-a face cu o predilecție pentru pasta de tip Z1 însumând un procent extrem de ridicat de 81% din totalul pastelor zgrunțuroase. Această realitate susține ipoteza de lucru conform căreia am avea de-a face cu o producție locală. În concordanță cu această posibilitate, putem sesiza și faptul că variantele III.2 (48,95% din totalul pastelor zgrunțuroase) și III.1.a.i. (23,08% din totalul pastelor zgrunțuroase) constituie principalele variante de paste zgrunțuroase întâlnite. Un element demn de a fi menționat se referă la predilecția pentru tipul de pastă III.2. pentru confecționarea unor vase arse în mediu reducător, în vreme ce tipul de pastă III.1.a.i. pare să fie preferat în cazul vaselor arse în mediu oxidant. Cele două tipuri de pastă

¹⁶⁸ Vezi spre exemplu Popilian 1976, pl. LXI-LXII, nr. 750, 756; Rusu-Bolindeț 2007, pl. LXXXI, nr. 429, alveolele în acest caz sunt ceva mai mari, sub forma unor picături, dar amplasate la trecerea spre piciorul vasului; Ardeț 2009, pl. XCI, nr. 465.

¹⁶⁹ Gosselain, Livingstone Smith 1995; Gosselain 1999.

¹⁷⁰ Tite 1999, p. 192.

menționate mai sus asigură, cu un grad destul de ridicat de probabilitate fondul producției locale, cumu-
lând un procent extrem de mare din totalul vaselor ceramice confecționate din pastă fină și semifină,
respectiv 72,03%.

Tip pastă	Context		Nr. fragmente	% fragmente	Context		Total EVEs	% EVEs
	Nr. fragmente				EVEs			
	G1-a	G1-b			G1-a	G1-b		
Pastă zgrunțuroasă								
d.	9	24	33	23.08%	0.29	2.17	2.46	21.52%
III.1.a.ii.1.	5	3	8	5.59%	0.27	0.11	0.38	3.32%
III.1.a.ii.2.	1	3	4	2.80%	0.03	0.80	0.83	7.26%
III.1.b.i.1.	3	10	13	9.09%	0.31	1.07	1.38	12.07%
III.1.b.ii.1.	1	3	4	2.80%	0.05	0.22	0.27	2.36%
III.1.b.ii.2.	1	2	3	2.10%	0.25	0.21	0.46	4.02%
Oxidant	20	45	65	45.45%	1.20	4.58	5.78	50.57%
III.1.b.i.2.	3	5	8	5.59%	0.12	0.64	0.76	6.65%
III.2.	20	50	70	48.95%	1.69	3.20	4.89	42.78%
Inoxidant	23	55	78	54.55%	1.81	3.84	5.65	49.43%
TOTAL	43	100	143	100%	3.01	8.42	11.43	100%

Tabel 8 Categoriile principale de pastă zgrunțuroasă în funcție de tipul de ardere utilizat.
/ Table 8. Main categories of coarse pottery according to the type of firing.

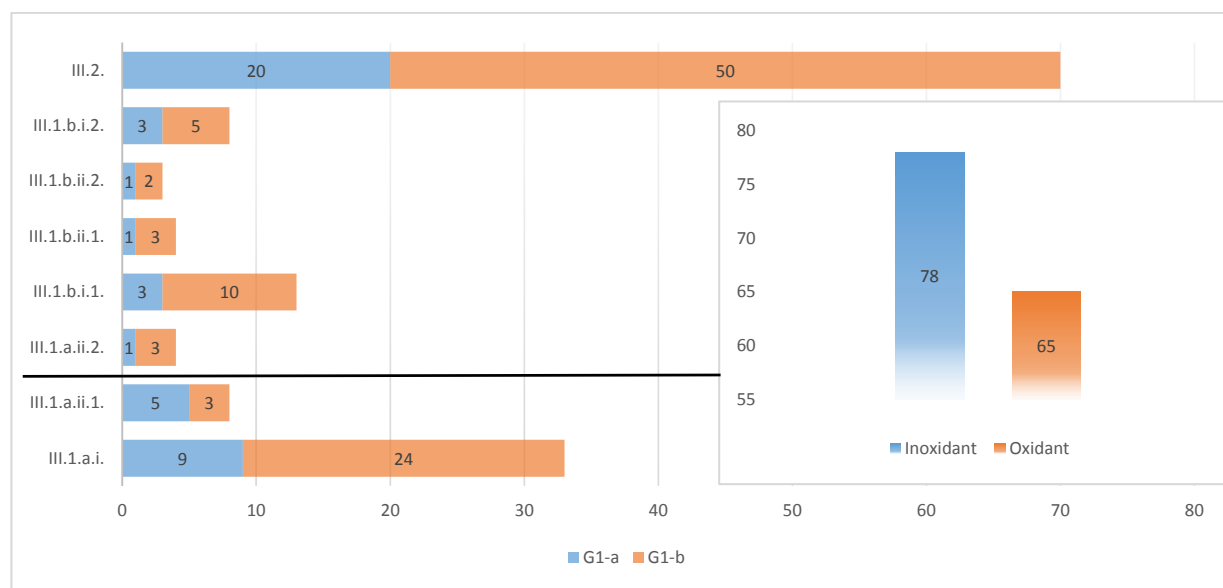

Fig. 24. Reprezentarea cantitativă a tipurilor de pastă zgrunțuroasă în funcție de tipul de ardere utilizat.
/ Fig. 24. Quantitative representation of coarse pottery types according to the type of firing.

Aceeași frecvență a repartiției diferitelor tipuri și variante de paste întâlnite în cadrul lotului stu-
diat se regăsește și la nivelul celor două complexe arheologice documentate (fig. 24), ceea ce asigură atât
consistența analizelor cantitative, dar și contemporaneitatea sau caracterul similar al celor două grupuri
cercetate în zona din imediata vecinătate a templului lui Bel.

4.2. Categoriile funcționale și tipologice

Ceramica modelată din pastă zgrunțuroasă însumează un procent de 33% din totalul lotului anali-
zat, un procent relativ robust echivalent cu un MinNI (număr minim de indivizi) egal cu 196. Se remarcă

în cadrul acestei categorii predilecția pentru vesela destinată pregătirii alimentelor (59,45%) și în special a celor cu ajutorul cărora alimentele sunt preparate termic pentru a putea fi ulterior servite (oale = 51,05%), în vreme ce restul formelor ceramice sunt documentate în procente sensibil mai mici, raportul în ceea ce privește tipul de ardere utilizat pentru categoriile indicate mai sus fiind de aproximativ 1:1 spre deosebire de situațiile documentate în cazul celorlalte categorii mari de paste.

Forme	Context		Nr. fragmente	% fragmente	Context		Total EVEs	% EVEs
	Nr. fragmente				EVEs			
	G1-a	G1-b			G1-a	G1-b		
Pastă zgrunțuroasă								
Oale	10	18	28	19.58%	0.68	1.41	2.09	18.79%
Tigăi	0	1	1	0.70%	0.00	0.00	0.00	0.00%
Capace	1	2	3	2.10%	0.00	1.00	1.00	8.99%
Mortaria	2	2	4	2.80%	0.08	0.16	0.24	2.16%
Castroane	2	3	5	3.50%	0.07	0.23	0.30	2.70%
Farfurii	0	2	2	1.40%	0.00	0.08	0.08	0.72%
Ulcioare	1	0	1	0.70%	0.11	0.00	0.11	0.99%
Turribula	0	1	1	0.70%	0.00	0.04	0.04	0.36%
Seria/Dolia	1	1	2	1.40%	0.03	0.10	0.13	1.17%
?	4	13	17	11.89%	0.25	1.04	1.29	11.60%
Oxidant	21	43	64	44.76%	1.22	4.06	5.28	47.48%
Oale	11	34	45	31.47%	0.80	2.61	3.41	30.67%
Tigăi	1	1	2	1.40%	0.08	0.03	0.11	0.99%
Capace	2	0	2	1.40%	0.57	0.00	0.57	5.13%
Castroane	2	4	6	4.20%	0.12	0.16	0.28	2.52%
Ulcioare	2	1	3	2.10%	0.12	0.25	0.37	3.33%
Seria/Dolia	1	0	1	0.70%	0.08	0.00	0.08	0.72%
?	6	14	20	13.99%	0.11	0.91	1.02	9.17%
Inoxidant	25	54	79	55.24%	1.88	3.96	5.84	52.52%
TOTAL	46	97	143	100%	3.10	8.02	11.12	100%

Table 9. Repartizarea principalelor forme ceramice confecționate din pastă zgrunțuroasă. /

Table 9. Distribution of the main coarse pottery shapes.

Din punct de vedere tipologic, deși oalele constituie de departe categoria cea mai răspândită, capacele tip Ca-1, *mortaria* tipurile M1 și M2, *turibulua* tipul Tr1 și vasele de provizii tipul D3 par să fie modelate exclusiv din pastă zgrunțuroasă. Din totalul materialului ceramic, peste 95% se încadrează în categoria ceramicii de uz comun. Din punct de vedere funcțional, *vasa escaria* cumulează un procent de 9,1%, *vasa potatoria* echivalentul a 3,8%, *vasa conquinatoria* cumulează un procent covârșitor de 59,45%, în vreme ce vasele de provizii au fost documentate într-un procent de 2,1%.

Din categoria *vasa escaria*, reprezentând vesela folosită în perioada romană la servitul mâncărilor, în ciuda numărului redus de forme întâlnim o varietate mare din punct de vedere tipologic, astfel am putut documenta castroane aparținând tipurilor B3, B4, B5, B7 și B8 (fig. 8) și farfurii tipurile F3 sau F4 (fig. 7). Categoriei *vasa potatoria* menită a fi utilizată la servitul lichidelor, îi aparțin în mod singular câteva ulcioare aparținând morfologic tipurilor U3, U5 și U6 (fig. 11), însă la rândul său, această categorie ceramică este subreprezentată în cadrul mai larg al ceramicii lucrată din pastă zgrunțuroasă.

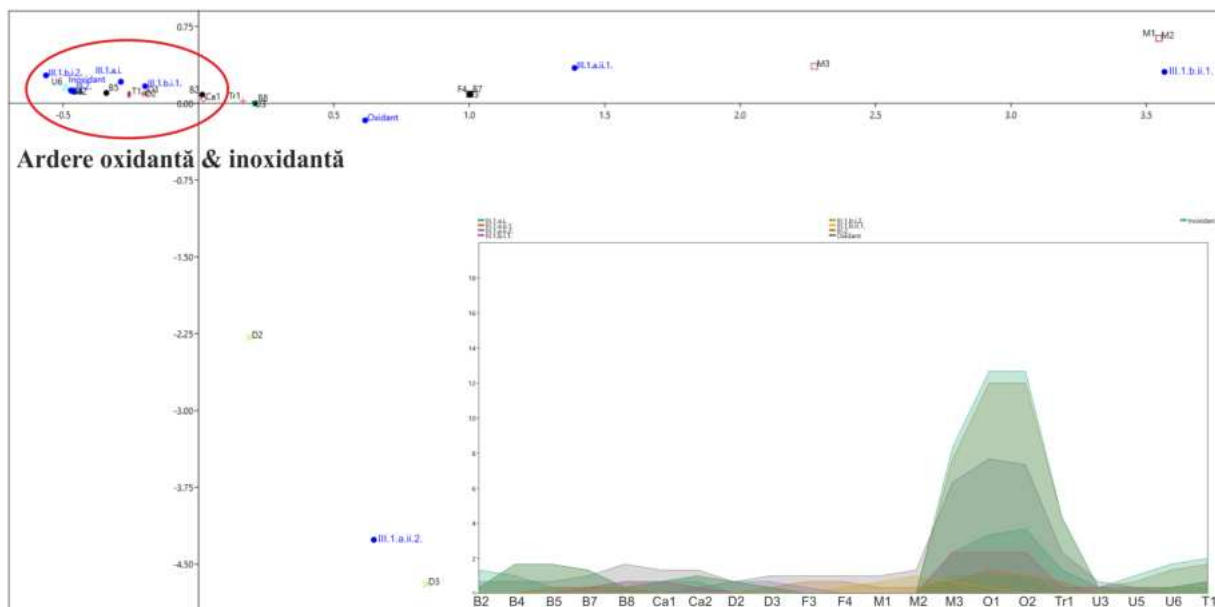

Fig. 25. Analiză de tip *Correspondence Analysis* ilustrând relația dintre tipurile de vase identificate și principalele categorii de pastă zgrunțuroasă. / Fig. 25. *Correspondence Analysis* illustrating the relationship between the identified vessel types and the main coarse pottery categories.

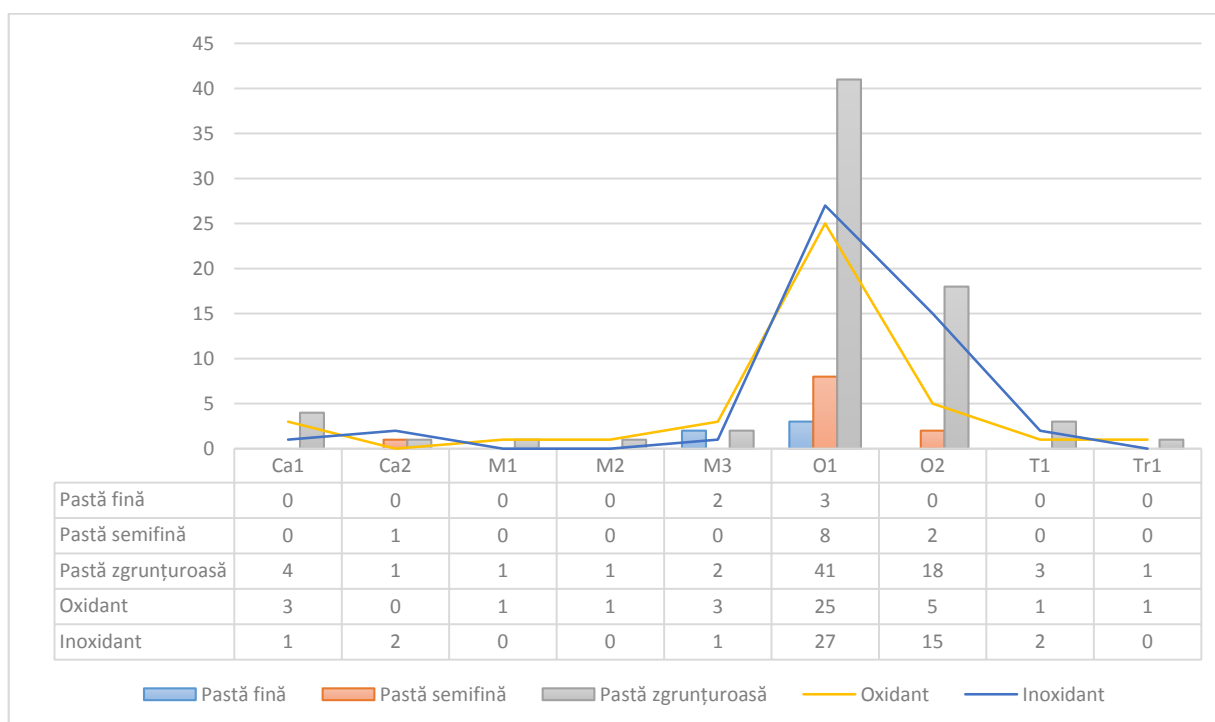

Fig. 26. Reprezentarea cantitativă a formelor aparținând categoriilor funcționale *Vasa conquinatoria* și *Turribula* în funcție de tipurile de pastă și ardere utilizate. / Fig. 26. Quantitative representation of the shapes belonging to the functional categories *vasa conquinatoria* and *turribula* according to the types of fabric and firing used.

Singurele categorii funcționale confecționate din pastă zgrunțuroasă, ceva mai bine reprezentate față de celelalte categorii de pastă discutate mai sus, se referă la vasele de provizii și la vesela de bucătărie (*vasa conquinatoria*). Astfel, dintre vasele de provizii documentate la nivelul lotului ceramic analizat (fig. 27), pe lângă tipul D2 care apare modelat și din pastă semifină, întâlnim un tip nou, ce pare a fi modelat exclusiv din pastă zgrunțuroasă, respectiv tipul D3.

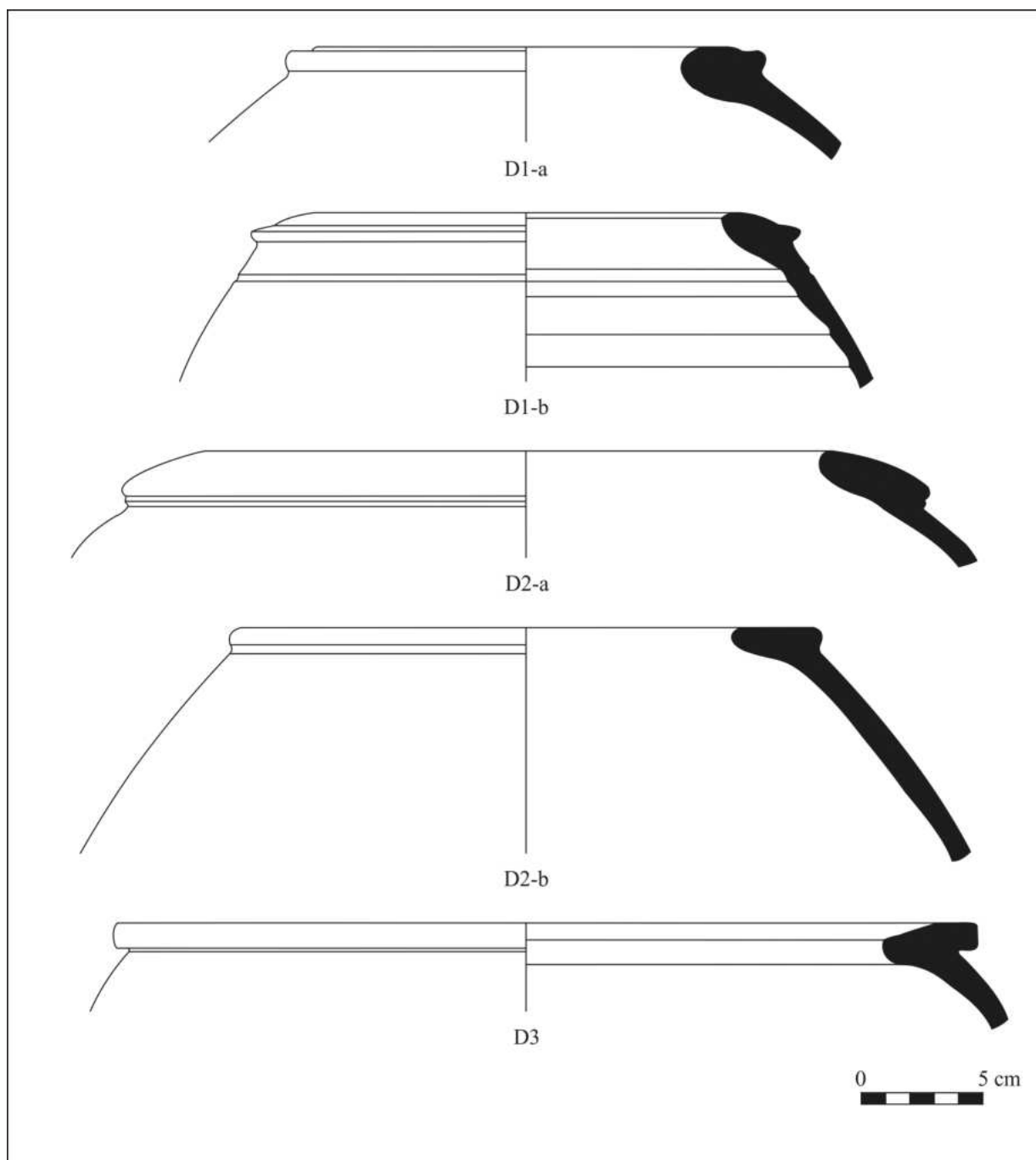

Fig. 27. Vasele de provizii documentate în cadrul lotului ceramic studiat. /
Fig. 27. Documented store vessels within the ceramic assemblage.

Tipul D3: Cuprinde un singur vas, provenind din umplutura gropii *a*, și se caracterizează printr-o buză răsfrântă, îngroșată și de formă aproape rectangulară în profil. Vasul este modelat dintr-o pastă zgrunțuroasă, arsă oxidant, fără urme de firnis pe suprafață. Buza este de tip b94, având un diametru de 344 mm. Analogii apropiate ca formă pentru acest tip se cunosc la Buciumi¹⁷¹.

Vesela de bucătărie (*vasa conquinatoria*) este cea mai bine reprezentată în rândul ceramicii confecționate din pastă zgrunțuroasă, adăugarea unui degresant ales în acest sens oferind vaselor o mai bună rezistență la șocul termic necesar preparării alimentelor în recipiente care urmau să intre în contact direct cu focul. Din categoria oalelor, după cum am văzut deja, întâlnim ambele tipuri identificate la nivelul

¹⁷¹ Petruț 2018, pl. XXIII/1.

lotului ceramic pe care l-am analizat, respectiv tipurile O1 (80% din totalul oalelor documentate) și O2 (20% din totalul oalelor identificate), dintre cele două existând o predilecție netă pentru oalele tipul O1 (fig. 12). *Mortaria* par să fie mai bine reprezentate din perspectiva modelării din pastă zgrunțuroasă, toate cele trei tipuri definite cu această ocazie putând fi observate la nivelul lotului ceramic modelate din acest tip de pastă, cu mențiunea că două forme sunt confecționate exclusiv din pastă grunțuroasă, respectiv tipurile M1 și M2.

Tipul M1: Cuprinde un singur vas, descoperit în umplutura gropii *a*, din care s-a mai păstrat un mic fragment deteriorat ce cuprinde buza și puțin din perete. Acesta se caracterizează prin buza rotunjită, răsfrântă aproape orizontal, fiind ușor curbată spre bază, iar peretele, atât cât s-a păstrat din el, pare să fi fost aproape vertical. La interior fragmentul mai păstrează pietricelele introduse în pasta vasului, care se pare că urcau până aproape de buză. Pasta este zgrunțuroasă, arsă oxidant, fără firnis pe suprafață. Buza vasului este de tip b82, cu un diametru de 336 mm. Datorită stării precare de conservare nu am putut identifica analogii destul de asemănătoare.

Tipul M2: Cuprinde un singur exemplar, provenit din umplutura gropii *b*. Și în acest caz este vorba de un singur fragment ce cuprinde o parte din buză, puternic deteriorată, și o parte mai mare din corpul vasului. Acest vas se caracterizează prin forma conică a corpului, cu buza răsfrântă orizontal și profilată. La interior, pietricelele introduse în pastă sunt tocite, suprafața având un aspect nete, semn al unei utilizări îndelungate. Vasul este confecționat dintr-o pastă zgrunțuroasă, arsă oxidant, fără urme de firnis pe suprafață. Buza este de tip b84, cu un diametru de 304 mm. Nici pentru această formă nu am reușit să identificăm analogii destul de apropiate.

Aceste vase al căror studiu la nivelul Daciei romane este încă insuficient abordat, utilizate în principal drept recipiente multifuncționale destinate atât pentru măcinatul și amestecul diverselor cereale, dar și pentru preparatul anumitor mixturi¹⁷², sunt extrem de importante pentru studiul producției și distribuției ceramice la nivel provincial întrucât erau produse în ateliere specializate. Identificarea tipurilor de paste din care au fost confecționate și a distribuției spațiale a acestor vase poate aduce date importante referitoare atât la centrele de producție, dar mai ales asupra piețelor de desfacere¹⁷³.

Tigăile (fig. 13) sunt vase folosite la gătitul alimentelor preparate în contact direct cu focul. Ele se aseamănă cu platourile, dar sunt realizate dintr-o pastă mai zgrunțuroasă și prezintă de cele mai multe ori urme de ardere secundară. Vasele de acest tip se caracterizează prin pereții scunzi și fundul plat. Din această categorie am putut identifica 3 fragmente ceramice, unul din ele descoperite în groapa *a*, iar celelalte două în groapa *b*. Fragmentul descoperit în groapa *a* este mai bine păstrat și cuprinde profilul întreg al vasului, motiv pentru care a stat la baza definirii acestei forme.

Tipul T1: Cuprinde 3 vase care se caracterizează prin fundul plat, peretele arcuit, cu buza aplecată spre interior și profilată pe partea interioară, având o formă aproape pătrată în secțiune. Vasele sunt confecționate din pastă zgrunțuroasă, arsă inoxidant de cele mai multe ori, iar în două cazuri prezintă urme de firnis cenușiu pe suprafață. Buza s-a păstrat la un singur exemplar, fiind de tip b8, cu diametrul de 234 mm, iar fundurile sunt de tip f1, cu diametre cuprinse între 228–248 mm. Forma acestor vase este una simplă găsindu-ți analogii la *Porolissum*¹⁷⁴, precum și în alte centre ale Daciei¹⁷⁵.

Cea din urmă categorie aparținând vaselor de bucătărie se referă la capace, acestea din urmă nefiind neapărat documentate într-o cantitate foarte mare la nivelul lotului ceramic. Cu toate acestea, din punct de vedere morfologic (fig. 18) întâlnim ambele forme modelate din pastă zgrunțuroasă, respectiv Ca1 și Ca2, cu mențiunea că tipul Ca1 este la nivelul lotului studiat realizat exclusiv din pastă zgrunțuroasă.

Tipul Ca1: Cuprinde 4 capace, câte două din fiecare groapa, care se caracterizează prin pereții

¹⁷² Cramp *et alii* 2011; Martin 2020, p. 569–570.

¹⁷³ Hartley *et alii* 2022.

¹⁷⁴ Gudea 1989, pl. LXIV/3.

¹⁷⁵ Popilian 1976, pl. LXXI/891–893; Chirilă *et alii* 1972, pl. XX/11; Man 2011, pl. XCVI/23.

oblici, ușor arcuiți, iar la partea superioară prezintă un buton de formă tronconică. Capacele sunt confecționate dintr-o pastă zgrunțuroasă, arsă de cele mai multe ori oxidant, prezentând în majoritatea cazurilor urme de firnis cenușiu pe suprafață. La nici unul din exemplarele identificate nu s-a păstrat buza. Forma fundurilor variază, cuprinzând tipurile f1, f5 și f6, diametrul lor variind între 36–40 mm. Această formă de capace este printre cele mai simple, având analogii numeroase în majoritatea centrelor romane din Dacia¹⁷⁶.

Avem de-a face așadar cu o situație normală în ceea ce privește variabilitatea tipologică întâlnită în cazul ceramicii zgrunțuroase, cu o mare densitate a ceramicii de bucătărie urmată de forme diverse dar a căror prezență este din punct de vedere procentual slab reprezentată. Pe lângă prezența masivă a oalelor despre care putem presupune că reprezintă produse locale, există și o serie de alte forme precum capacele tip Ca1, *mortaria* tipurile M1 și M2 sau tigăile tip T1 despre care putem de asemenea presupune că sugerează o producție a atelierelor de la *Porolissum*. Desigur, aceste ipoteze de lucru sunt bazate pe studiul lotului ceramic avut la îndemână și urmează a fi confirmate sau nu de studii ulterioare.

4.3. Discuții generale

După această analiză cantitativă și tipologică a materialului ceramic analizat, cuprinzând un număr de 429 fragmente ceramice, putem formula câteva concluzii referitoare la caracterul și consistența lotului avut la dispoziție. Desigur că una dintre întrebările principale atunci când se lucrează cu material ceramic roman se referă la proveniența și rețeaua de distribuție a diferitelor categorii identificate. Din păcate, studiile de proveniență asupra ceramicii din provincia Dacia aproape că lipsesc, motiv pentru care deocamdată abordările morfologice nu sunt completate de analize detaliate ale pastelor din perspectivă macroscopică, mineralogică sau chimică. În lipsa unor asemenea baze de date locale bine puse la punct, cuprinzând caracterizări ale pastelor dublate de variații morfologice ale indivizilor identificați (tipuri de vase), este de-a dreptul imposibil să studiem mecanismele economiei romane și a producției ceramice la nivel provincial. În aceste condiții, ne putem baza pentru moment doar pe observații strict punctuale, la nivel local, în ceea ce privește abundența anumitor tipuri la nivelul sitului sau predilecția pentru utilizarea în masă a anumitor tipuri de paste pentru a „defini” presupuse variații și produse locale. Așa cum am ilustrat mai sus, există suficiente argumente pentru a izola anumite forme care ar putea reprezenta asemenea produse ale atelierelor ceramice de la *Porolissum* însă aceste ipoteze de lucru vor trebui validate prin studii suplimentare.

Revenind la lotul studiat, o serie de tendințe generale se pot observa în legătură cu utilizarea ceramicii, tendințe care se înscriu fără excepție în liniile generale observate la nivelul consumului ceramic la nivelul provinciei Dacia. Sesizăm așadar, din perspectivă funcțională, predilecția utilizării unor paste al căror degresant a fost foarte bine ales, respectiv paste fine și semifine, pentru modelarea vaselor aparținând categoriilor *vasa escaria* și *vasa potatoria*, în vreme ce pastele zgrunțuroase au fost preferate pentru confecționarea ceramicii de bucătărie (*vasa conquinatoria*) după cum se poate lesne observa în fig. 28.

Dacă aceste tendințe reprezintă realități normale în ceea ce privește variabilitatea ceramicii romane, cel puțin la nivelul celor două complexe arheologice analizate, putem reliefa și extrapola câteva aspecte legate de comportamentul culinar și/sau de consum, dar și asupra manierei în care comunitatea de la *Porolissum* a folosit vesela ceramică. Astfel, repartizarea cantitativă relevă o preferință pentru ceramica lucrată la roata rapidă dintr-o pastă fină/semifină pentru ceramica utilizată la servitul și la păstratul alimentelor/lichidelor, în vreme ce prezența masivă a oalelor modelate la roata rapidă dintr-o pastă zgrunțuroasă indică preferința pentru fierturi a comunităților de aici. De asemenea, în completarea acestor observații, prezența tigăilor destinate prăjirii unor alimente sau utilizate pentru copt pâinea, dar și a

¹⁷⁶ Chirilă *et alii* 1972, pl. XXIII/1–4; Gudea 1989, pl. LXXXVIII/1–4, 7–9, 11; Matei, Bajusz 1997, pl. LXVIII/3–9; Rusu-Bolindeț 2007, pl. XCVIII/593–594, 596–598, XCIX/600.

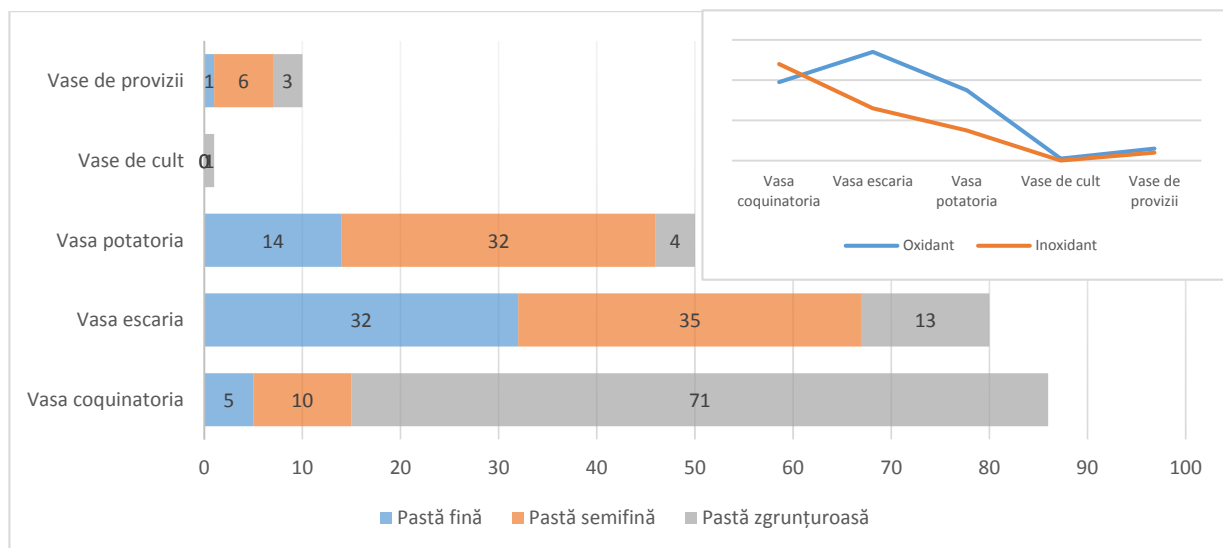

Fig. 28. Reprezentarea cantitativă a tipurilor de pastă și ardere în funcție de categoriile funcționale. / Fig. 28. Quantitative representation of fabric types and firing according to their functional categories.

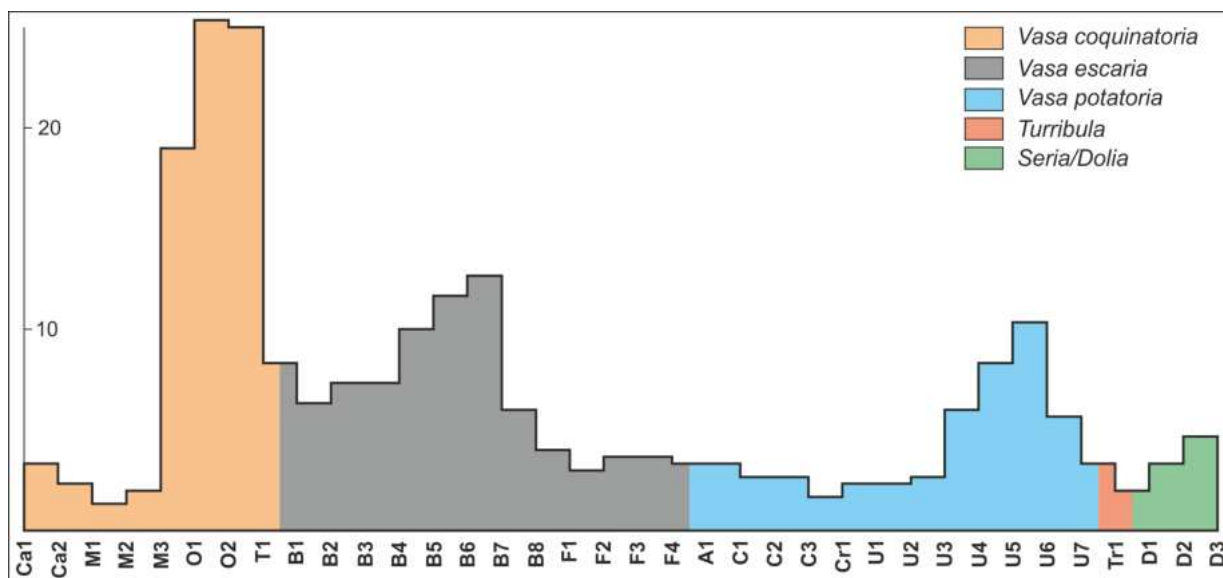

Fig. 29. Reprezentarea cantitativă a tipurilor de pastă și ardere în funcție de categoriile funcționale. / Fig. 29. Quantitative representation of fabric and firing types according to their functional categories.

categoriei *mortaria* pentru amestecat diverse cereale/vegetale, sugerează în același timp familiarizarea populației de aici cu obiceiurile culinare romane, cu toate că la nivel cantitativ aceste tipuri de vase sunt ne semnificative la nivel procentual, ele nedepășind 5% din totalul ceramicii analizate. În același timp, serviciile pentru servit sunt bine reprezentate atât la nivel cantitativ dar și în ceea ce privește variabilitatea formelor documentate (fig. 29). Ele cuprind în mare parte majoritatea formelor asociate serviciului de masă roman, lipsind puține forme precum platourile sau bolurile pentru sosuri (*acetabula*), paharele sau cănițele pentru servit băuturi. Numărul relativ mare de ulcioare, împreună cu o serie de alte vase precum cupele, amfora de masă și acel vas ce imită un *krater* sugerează că principalul lichid servit era vinul, posibil ca partea a unor activități desfășurate în comun cu caracter convivial.

5. CONCLUZII

În urma analizei materialului arheologic din cele două contexte se impune o reexaminare a ipotezei inițiale privind funcționalitatea celor două gropi¹⁷⁷. După cum am văzut, încă din momentul descoperirii lor, cele două gropi au fost considerate ca fiind gropi rituale, având legătură cu activitățile de cult desfășurate în cadrul complexului religios de pe Terasa Sanctuarelor¹⁷⁸. Pentru a testa validitatea acestei ipoteze, însă, este nevoie să definim ce anume reprezintă o groapă rituală și care sunt criteriile după care asemenea contexte arheologice pot fi identificate. În literatura arheologică a fost utilizat de-a lungul timpului termenul latin de *favissa* (-ae), pentru a defini orice fel de depozit sau acumulare de artefacte cu un presupus caracter cultic¹⁷⁹. Acest termen însă, este evitat de unii autori, dat fiind sensul restrâns pe care acesta l-a avut în lumea romană¹⁸⁰. Termenul de *favissa* apare pentru prima dată la Aulus Gellius în *Noctes Atticae* (II, 10), unde vorbește despre *favissae Capitolinae*, care reprezentau, conform lui Varro, camere subterane sau cisterne aflate în vecinătatea templului unde erau depuse imaginile zeilor și diferite obiecte sacre ieșite din uz¹⁸¹. În ceea ce privește etimologia termenului, după unii autori, cuvântul *favissa* ar putea să fie derivat de la cuvântul *favea* – groapă¹⁸². Din câte se pare, termenul de *favissa* era foarte vechi, autorii antici care îl menționează cercetându-i atât etimologia, cât și semnificația, ceea ce demonstrează că, în acel moment, nu mai era în uz. Datorită acestui fapt, se consideră că expresia *favissae Capitolinae* s-a păstrat doar prin tradiție la Roma și, probabil că fără această tradiție, cuvântul *favissa*, care a căzut repede în desuetudine, nu ar fi ajuns până la noi¹⁸³. Cu toate acestea, termenul este folosit în continuare în literatura de specialitate, dar cu o utilizare mai strictă, care se limitează la locurile subterane de depozitare a obiectelor votive amplasate în interiorul sau în apropierea templelor¹⁸⁴.

În ceea ce privește modalitatea prin care o asemenea groapă rituală poate fi identificată, unii cercetători au elaborat o serie de criterii esențiale pentru stabilirea unei funcționalități cultice a diferitelor depozite de artefacte identificate arheologic. Aceste criterii se referă în principal la locul unde respectivul depozit este amplasat, de obicei în zona templelor; la structura depozitelor, de obicei gropi (mai rar peșteri sau încăperi subterane), care ar trebui să prezinte un anumit sistem de depunere diferit de stilul arbitrar în care se formează umplutura gropilor menajere; și, nu în ultimul rând, la conținutul acestor depozite, care ar trebui să cuprindă o selecție de obiecte speciale, care au îndeplinit un anumit rol religios¹⁸⁵. Acest ultim aspect poate să ridice însă o serie de probleme. Este vorba, în primul rând, despre utilizarea obiectelor de uz comun („domestic”) în scopuri religioase. Prin urmare, una dintre cele mai importante probleme cu care specialiștii se confruntă este reprezentată de dificultatea sau, uneori, chiar imposibilitatea determinării funcției cultice a obiectelor de uz comun¹⁸⁶. Din această cauză, problema delimitării simplelor gropi menajere de diferitele contexte cultice a devenit un subiect tot mai abordat în literatura de specialitate¹⁸⁷. Una dintre posibilele rezolvări la această problemă ar putea să rezulte din raportarea artefactelor la contextul de descoperire, urmărind criteriile amintite mai sus, pentru a stabili funcționalitatea contextului în ansamblu și, prin extensie, natura sacră sau profană a artefactelor depozitate în respectivul context.

¹⁷⁷ Trebuie precizat aici că materialul osteologic din cele două gropi a rămas neprelucrat.

¹⁷⁸ Chirilă *et alii* 1980, p. 93, 95; Gudea *et alii* 1983, p. 131.

¹⁷⁹ Haynes 2008, p. 130; Strassburger 2015, p. 200.

¹⁸⁰ Fiedler 2005, p. 96, n. 3; vezi de asemenea Szabó 2018, p. 79, n. 843.

¹⁸¹ DA, II-2, s. v. *Favissae*, p. 1024.

¹⁸² RE, VI-2, s. v. *Favissae Capitolinae*, c. 2054.

¹⁸³ DA, II-2, s. v. *Favissae*, p. 1024–1025.

¹⁸⁴ Kletter 2010, p. 203.

¹⁸⁵ Strassburger 2015, p. 201; Kletter 2018, p. 51–52.

¹⁸⁶ Pentru o dezbateră pe această temă vezi Press 2011.

¹⁸⁷ Szabó 2018, p. 85, cu bibliografia problemei la n. 948.

În cazul Daciei, asemenea gropi rituale au fost identificate la *Apulum* în zona templului lui Liber Pater¹⁸⁸. Este vorba despre cinci astfel de gropi, dintre care primele două atrag atenția în mod special. Acestea par să aibă o formă destul de regulată, cu pereți drepecți și cu câte o rampă de acces spre fundul gropii. Fundul primei gropi era acoperit în întregime cu vase întregibile, sparte în mod intenționat, iar ce-a de-a doua prezenta o serie de ansambluri de vase ceramice care formau grupuri distincte așezate pe fundul gropii¹⁸⁹. Pe lângă vasele ceramice, umplutura celor două gropi mai cuprindea o serie de materiale speciale precum fragmente de vase de sticlă, opaițe, statuete de teracotă, un fragment dintr-o statuie de cult din marmură, pușculițe și fragmente de os¹⁹⁰. Prin urmare, putem observa în cazul gropilor de la *Apulum* că avem de-a face cu o serie de contexte aflate în strânsă legătură cu ritualurile desfășurate în cadrul templului lui Liber Pater. Caracterul cultic al acestor gropi (cel puțin primele două) este evident, ele prezentând toate caracteristicile necesare, enunțate mai sus, fiind amplasate într-un spațiu de cult, prezentând o structură aparte și, nu în ultimul rând, un conținut ce poate fi pus în legătură cu diferite practici și banchete religioase¹⁹¹.

Alte exemple de asemenea depuneri rituale, dar de dimensiuni mai reduse, se mai cunosc în cadrul zonei sacre de la *Sarmizegetusa* și aflate probabil în legătură cu sanctuarul dedicat divinităților paterne Domnus și Domna¹⁹². Aceste depuneri au fost identificate la sud și la vest de templu, precum și în interiorul acestuia, prezentând exemple diferite de comportamente rituale. Este vorba despre o serie de gropi care conțineau pe fund oase calcinate de bovină peste care erau așezate perechi de câni și opaițe, grupare care se repetă în mai multe cazuri¹⁹³. În alte situații au putut fi identificate depozite care cuprindeau depuneri de opaițe, uneori împreună cu alte vase ceramice și monede, dispuse în jurul unei jumătăți de maxilar animalier deșus în centrul gropii¹⁹⁴. Cea mai mare groapă identificată (cca 2 m diametru și 0,60 m adâncime), situată la est de templu, avea fundul parțial pavat cu cărămidă, peste care au fost depuse oase calcinate de animale, împreună cu fragmente de sticlă și vase ceramice sparte intenționat cu pietre de dimensiunea pumnului. La marginea gropii a mai fost observat și un spațiu ce prezenta urme de ardere succesivă, care, în opinia descoperitorilor, servea probabil la arderea ofrandelor¹⁹⁵. După cum putem observa, și în spatele acestor depuneri se află o intenție religioasă evidentă. Caracterul ritual al acestor gropi este dat atât de locul în care acestea sunt poziționate, *area sacra* de la *Sarmizegetusa*, cât și de structura atent organizată a depunerilor, care conțineau, printre altele, vase și opaițe întregi sau sparte în mod intenționat.

Pornind de la datele prezentate mai sus, coroborate cu rezultatele analizei materialului arheologic din cele două gropi de la *Porolissum*, se pot trage noi concluzii cu privire la funcționalitatea celor două gropi de pe Terasa Sanctualelor. La prima vedere, considerațiile inițiale cu privire la rolul religios al celor două gropi par să se justifice. Ambele gropi se află în cadrul complexului religios, în imediata vecinătate a altarului, având dimensiuni mari și material arheologic abundent. Ba mai mult, la finalul cercetărilor din 1979 sunt raportate în jurul gropii (pe atunci considerată ca fiind una singură) urmele unor stâlpi de lemn cu diametrul de peste 0,50 m care susțineau probabil un acoperiș, urmând ca cercetările din anul următor să stabilească modul de dispunere al acestor stâlpi¹⁹⁶. Acest lucru pare să confirme existența unei anumite structuri special amenajate, aspect care ar putea să susțină presupusa funcție cultică a gropilor. Cu toate acestea, raportul cercetărilor din 1980 nu mai menționează nimic despre acești stâlpi, ei nefiind

¹⁸⁸ Fiedler 2005.

¹⁸⁹ Fiedler 2005, p. 97–113; Schäfer 2014, p. 41–43.

¹⁹⁰ Schäfer 2013, p. 241, 245; Schäfer 2014, p. 42–43.

¹⁹¹ Fiedler 2005, p. 120–124; Schäfer 2013, p. 246, 248; Schäfer 2014, p. 43–45.

¹⁹² Fiedler, Höpken 2010, în special p. 330 pentru o scurtă descriere a acestor depuneri.

¹⁹³ Fiedler, Höpken 2013, p. 204–205.

¹⁹⁴ Fiedler, Höpken 2013, p. 208.

¹⁹⁵ Fiedler, Höpken 2013, p. 208–210.

¹⁹⁶ Chirilă *et alii* 1980, p. 93 și n. 24.

figurați pe nici unul dintre planurile publicate. Sunt menționați în schimb stâlpii de lemn cu diametru de 0,40-0,60 m ce formau un perimetru rectangular ($5 \times 5,50$ m) în jurul unei fântâni surprinsă în cadrul casei C22, amplasată la 1 m vest de clădirea N₁ și confundată în textul raportului cu caseta C21 (!)¹⁹⁷. Dacă ținem seama și de distanța mică, de cca 1 m, dintre cele două gropi și altarul exterior, prezența unor stâlpi groși de jumătate de metru în jurul uneia dintre ele este imposibilă. Prin urmare, cel mai probabil avem de-a face cu o confuzie, între gropile din vecinătatea templului, considerate inițial una singură și numită convențional G1 și fântâna înconjurată cu stâlpi de lemn din vecinătatea clădirii N₁, considerată inițial tot groapă rituală¹⁹⁸, denumită convențional G2.

Prin urmare, considerăm că nu avem de-a face cu nici un fel de structură care să înconjoare vreuna din cele două gropi, precum nu cunoaștem nici un fel de detaliu care să indice vreo tratare specială a vreuneia din ele. Forma lor este relativ circulară, nu prezintă vreo rampă de acces și nu s-a consemnat nici un fel de amenajare deosebită a pereților. Așadar, în afară de poziționarea celor două gropi, doar cantitatea mare de material arheologic mai poate sugera o posibilă depunere rituală. Dar care este natura acestui material? Din ceea ce reiese din analiza statistică realizată de noi, gradul de fragmentare al vaselor ceramice recuperate din G1-a și G1-b este extrem de ridicat. Ba mai mult, nici unul din vasele ceramice identificate în umplutura celor două gropi nu s-a păstrat integral, nici măcar cele două vase de pe fundul gropii *b*, care s-au păstrat în proporție de doar cca 50%. În ceea ce privește restul materialului ceramic, atât cel de uz comun, cât și cel special, în marea majoritate a cazurilor, avem păstrate doar un singur fragment din fiecare individ. Având în vedere aceste aspecte, ipoteza depunerii rituale a acestor fragmente ceramice în cele două gropi nu poate fi susținută.

În ceea ce privește materialul special, după cum am văzut, singurele artefacte care ar pute să fie puse în mod sigur în legătură cu vreun gest religios sunt cele două statuete de bronz, dar după cum au remarcat și descoperitorii, acestea se aflau în straturile superioare de nivelare ale gropii *b*, deci nu puteau să aibă nici o legătură cu intențiile inițiale care au stat la baza săpării gropii. Tot în ceea ce privește groapa *b*, un alt artefact ce ar fi putu să facă subiectul unei depuneri rituale este celțul de bronz de tip hallstattian, găsit pe fundul gropii, împreună cu fragmentele amforei de masă (A1) și ale craterului (Cr1). Prezența acestui topor preistoric alături de vase romane este într-adevăr misterioasă. Dacă acesta a fost într-adevăr depus în mod intenționat alături de cele două vase, este posibil să fi avut o serie de valențe religioase, asemănător acelor *kerania* sau „pietre de fulger” întâlnite în lumea elenistică și romană¹⁹⁹. Cu toate acestea, dată fiind natura celorlalte materiale arheologice din cadrul gropii *b*, care se prezintă mai degrabă ca niște resturi menajere, valențele religioase ale respectivului artefact rămân incerte.

În ceea ce privește groapa *a*, funcția menajeră este și mai evidentă. Dimensiunile mai reduse ale gropii și materialul ceramic mai sărăcăcios, cu un grad mare de fragmentare, reprezintă argumente destul de sugestive în favoare acestei interpretări. Singura piesă care atrage atenția este inelul de argint cu inscripție. Acesta a fost considerat primul caz cunoscut în Dacia al unui inel depus în mod deliberat într-o groapă rituală²⁰⁰. Cu toate acestea, modul în care se prezintă contextul de descoperire și restul materialelor recuperate din umplutura sa, ne îndeamnă să credem că avem de-a face cu o piesă rebutată încă din antichitate (partea de jos a inelului este ruptă!), care a fost aruncat în groapă, fie în mod intenționat, fie în mod întâmplător, odată cu restul materialului menajer. Un caz similar mai este cunoscut la *Porolissum*, cu privire la un inel de bronz cu gemă având gravată reprezentarea lui Mercurius, descoperit în zona sanctuarului zeiței Nemesis de la amfiteatru. Din câte se pare, respectivul inel, având de asemenea partea de jos ruptă, a fost aruncat în molozul din spatele absidei sanctuarului, la momentul

¹⁹⁷ Gudea *et alii* 1983, p. 131–132.

¹⁹⁸ Chirilă *et alii* 1980, p. 96–97.

¹⁹⁹ Bărbulescu 2001, p. 203–206; Nemeti 2013, p. 147, nr. 4.

²⁰⁰ Deac, Dana 2021, p. 133.

construirii acesteia²⁰¹. Prin urmare, prezența unui asemenea obiect într-un complex de genul acesta nu se referă neapărat la depunerea sa deliberată, cu scop religios, mai ales când restul materialelor din cadrul complexului reprezintă doar resturi menajere.

În concluzie, pe baza acestor observații considerăm necesară reinterpretarea celor două depozite arheologice de pe Terasa Sanctualelor de la *Porolissum*. Având în vedere faptul că nici un element al structurii celor două depozite nu se remarcă printr-o tratare specială și luând în considerare faptul că nici materialul arheologic conținut nu prezintă vreo semnificație cultică evidentă, suntem nevoiți să le atribuim celor două gropi o funcție menajeră. Cu toate acestea, nu excludem posibilitatea ca ele să fi fost utilizate de comunitatea de cult care frecventa complexul religios de pe Terasa Sanctualelor. Dacă într-adevăr cele două gropi sunt contemporane cu altarul, așa cum relațiile stratigrafice și unele artefacte databile din umplutura lor par să sugereze, atunci este posibil ca cele două gropi să fi slujit ca spațiu de depozitare al resturilor menajere rămase în urma banchetelor și a diferitelor sacrificii realizate în cadrul ritualurilor desfășurate în jurul altarului exterior. Un depozit cu o funcționalitate similară se cunoaște la *Sarmizegetusa*, identificat în colțul de sud-vest al templului lui Domnus și Domna, cuprinzând o cantitate mare de materiale arheologice interpretate ca resturi menajere ale unor artefacte folosite la fața locului și apoi aruncate în groapă²⁰². De asemenea, la *Porolissum* au mai fost semnalate la sud de Terasa Sanctualelor numeroase gropi menajere care au servit ca loc de depozitare pentru resturile rămase în urma ritualurilor și banchetelor din zonă²⁰³. Prin urmare, un rol similar trebuie să fi avut și cele două gropi de pe Terasa Sanctualelor, iar dimensiunile lor considerabile trebuie puse în legătură cu complexitatea ansamblului religios de aici și cantitatea mare de resturi menajere pe care o putea produce.

Mulțumiri

Materialele arheologice inedite analizate în cadrul acestui studiu au reprezentat subiectul lucrării de disertație susținută de Sergiu-Traian Socaciu în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie, Universitatea „Babeș-Bolyai” Cluj-Napoca în anul 2020. Dorim să adresăm mulțumiri pe această cale Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău pentru că ne-au pus la dispoziție materialul în vederea publicării și, totodată, profesorilor coordonatori, dr. Sorin Nemeti și dr. Dan Augustin Deac, pentru sprijinul acordat pe parcursul redactării lucrării de disertație.

BIBLIOGRAFIE

Adams, Adams 1991	W. Y. Adams, E. W. Adams, <i>Archaeological typology and practical reality. A dialectical approach to artifact classification and sorting</i> , Cambridge, 1991.
Ardeț 2009	A. Ardeț, <i>Tibiscum. Ceramica romană descoperită la Iaz „Traianu”</i> , Cluj-Napoca, 2009.
Bajusz 2004	I. Bajusz, <i>Schreibinstrumente aus Dacia Porolissensis. Tintenfassler</i> , în: L. Ruscu, C. Ciongradi, R. Ardevan, C. Roman, C. Găzdac (eds.), <i>Orbis antiquvs. Studia in honorem Ioannis Pisonis</i> , Cluj-Napoca, 2004, p. 268–374.
Baratta 2014	G. Baratta, <i>Una statuetta bronzea di schiavo accovacciato da Son Catlar (Minorca, Isole Baleari)</i> , în: <i>Madriider Mitteilungen LV</i> , p. 316–330.
Baxter, Cool 1995	M. J. Baxter, H. E. M. Cool, <i>Note on some statistical aspects of pottery quantification</i> , în: <i>Medieval Ceramics 19</i> , 1995, p. 89–98.
Bărbulescu 2001	M. Bărbulescu, <i>Toporul preistoric cu inscripție de la Sucidava</i> , în: C. Cosma, D. Tamba, A. Rustoiu (eds.), <i>Studia archeologica et historica Nicolao Gudea dicata. Omagiu profesorului Nicolae Gudea la 60 de ani</i> , Zalău, 2001, p. 203–206.
Bejinariu 2008	I. Bejinariu, <i>Bronzuri preistorice din Sălaj (colecțiile Szikszai, Wessélényi-Teleki, Aszodi și descoperiri izolate aflate în colecția Muzeului din Zalău)</i> , Cluj-Napoca, 2008.

²⁰¹ Socaciu 2021, p. 216–219.

²⁰² Fiedler, Höpken 2013, p. 210–211.

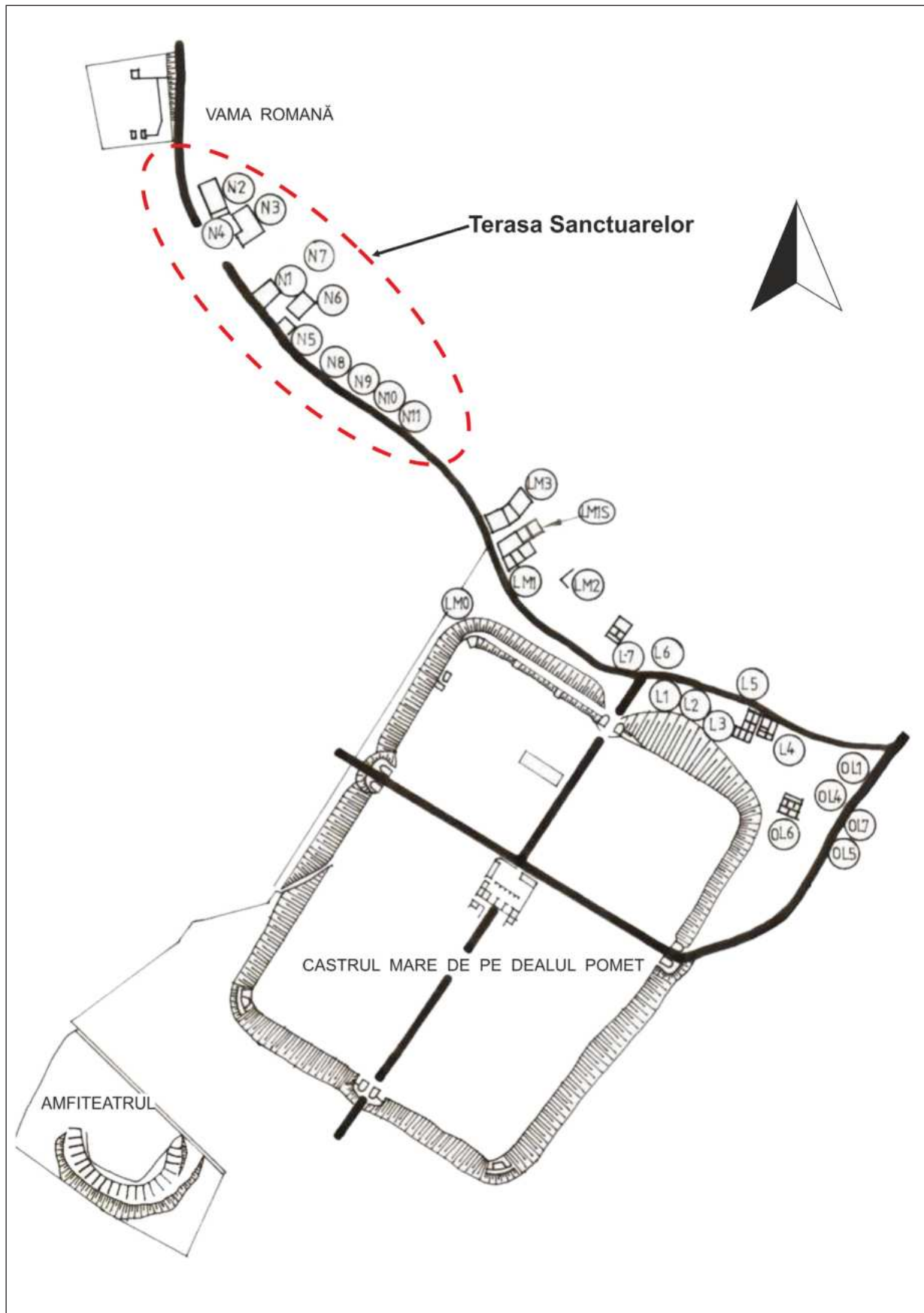
²⁰³ Macrea et alii 1960, p. 378.

- Breeze *et alii* 2022 D. Breeze, F. Marcu, G. Cupcea, *Frontiers of the Roman Empire: The Roman Frontiers of Dacia / Frontierele Imperiului Roman: Frontierele romane ale Daciei*, Oxford, 2022.
- Cătinaș 1980 A. Cătinaș, *Ceramica romană de la Potaissa – str. Cheii*, în: *Potaissa II*, 1980, p. 81–114.
- Cătinaș 1982 A. Cătinaș, *Ceramica ștampilată de la Potaissa*, în: *Potaissa III*, 1982, p. 41–51.
- Cătinaș 1984 A. Cătinaș, *Ceramica ștampilată de la Potaissa (II)*, în: *ActaMN XXI*, 1984, p. 481–503.
- Cătinaș 1997 A. Cătinaș, *La poterie estampillée de Potaissa*, în: *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mesie Inferieure*, Timișoara, 1997, p. 21–30.
- Chapman 2013 J. Chapman, *Pottery fragmentation in archaeology: picking up the pieces*, în: *Annales Universitatis Apulensis. Seria Historica* 17, II, 2013, p. 7–26.
- Chirilă *et alii* 1972 E. Chirilă, N. Gudea, V. Lucăcel, C. Pop, *Castrul roman de la Buciumi. Contribuții la cercetarea limesului Daciei romane*, Cluj-Napoca, 1972.
- Chirilă *et alii* 1980 E. Chirilă, N. Gudea, Al. V. Matei, V. Lucăcel, *Raport preliminar asupra cercetărilor arheologice de la Moigrad (Porolissum) din anii 1977–1979*, în: *ActaMP IV*, 1980, p. 81–100.
- Ciașescu, Mustață 2009 M. Ciașescu, S. Mustață, *Ceramica din așezarea romană / The pottery from the Roman settlement*, în: S. Mustață, F. Gogâltan, S. Cociș, A. Ursuțiu (eds.), *Cercetări arheologice preventive la Florești – Polus Center, jud. Cluj (2007)*, Cluj-Napoca, 2009, p. 243–278.
- Cramp *et alii* 2011 L. J. E. Cramp, R. P. Evershed, H. Eckardt, *What was a mortarium used for? Organic residues and cultural change in Iron Age and Roman Britain*, în: *Antiquity* 85, 2011, p. 1339–1352.
- De Sena, Wanner 2016 E. C. De Sena, R. Wanner, *Construction history and lifeways in the civilian settlement of Porolissum as observed in Area 22 of the Porolissum Forum Project*, în: *ActaMP XXXVIII*, 2016, p. 305–328.
- Deac 2012 D.-A. Deac, *A Reconsideration of the so called Isis statuette from Porolissum*, în: *Analele Banatului XX*, 2012, p. 85–90.
- Deac 2012a D.-A. Deac, *Romanized Egyptian gods in Porolissum*, în: *Sargetia*, S. N. III (XXXIX), 2012, p. 159–174.
- Deac 2018 D.-A. Deac, *Artefactele romane de bronz din colecțiile Muzeului Județean de Istorie și Artă Zalău. Catalog de expoziție selectiv*, Cluj-Napoca, 2018.
- Deac, Dana 2021 D.-A. Deac, D. Dana, *Deux noms sémitiques à Porolissum (Dacie Romaine)*, în: *ActaMP XLIII*, 2021, p. 131–138.
- Diaconescu 2011 Al. Diaconescu, *Temples of Ethnic Communities (Assembly Halls) in Roman Dacia. An Architectural Prospective*, în: *ActaMN XLV-XLVI*, 1, 2008–2009 (2011), p. 135–192.
- Fiedler 2005 M. Fiedler, *Kultgruben eines Liber Paterheiligtums im römischen Apulum (Dakien). Ein Vorbericht*, în: *Germania LXXXIII*, 2005, p. 95–124.
- Fiedler, Höpken 2010 M. Fiedler, C. Höpken, *Micul templu al marilor divinități: Sanctuarul lui Domnus și Domna din Sarmizegetusa*, în: V. Rusu-Bolindeț, T. Sălăgean, R. Varga (eds.), *Studia Archeologica et Historica in Honorem Magistri Dorin Alicu*, Cluj-Napoca, 2010, p. 319–333.
- Fiedler, Höpken 2013 M. Fiedler, C. Höpken, *Rituelle Deponierungen im Domnus und Domna-Heiligtum von Sarmizegetusa (Dakien)*, în: A. Schäfer, M. Witteyer (eds.), *Rituelle Deponierungen in Heiligtümern der hellenistisch-römischen Welt. Internationale Tagung Mainz, 28.–30. April 2008*, Mayence, 2013 (Mainzer Archäologische Schriften 10), p. 199–213.
- Filip 2008 C. C. Filip, *Ceramica ștampilată de la Porolissum*, Cluj-Napoca, 2008.
- Fletcher, Heyworth 1987 W. Fletcher, M. P. Heyworth, *The quantification of vessel fragments*, în: C. F. Gaffney, V. L. Gaffney (eds.), *Pragmatic Archaeology: Theory in Crisis?*, BAR British Series 167, Oxford, 1987, p. 35–46.
- Gaiu 2017 C. Gaiu, *Mortaria din castrul roman de la Ilișua*, în *Revista Bistriței*, XXX-XXXI, 2016–2017, p. 76–97.
- Găzdac *et alii* 2006 C. Găzdac, N. Gudea, I. Bajusz, C. Cosma, Al. Matei, E. Muscă, D. Tamba, *Coins from Roman Sites and Collections of Roman Coins from Romania. Vol. II. Porolissum*, Cluj-Napoca, 2006.
- Ghervariu 1980 L. Ghervariu, *Raport despre săpăturile arheologice efectuate la Moigrad în anii 1939- 1940*, în: *ActaMP IV*, 1980, p. 77–79.
- Gosselain 1999 O. P. Gosselain, *In Pots We Trust. The Processing of Clay and Symbols in Sub-Saharan Africa*, în: *Journal of Material Culture* 4, 2, 1999, p. 205–230.
- Gosselain, Livingstone Smith 1995 O. P. Gosselain, A. Livingstone Smith, *The ceramics and society project: An ethnographic and experimental approach to technological choices*, în: A. Lindhal, O. Stilborg (eds.), *The aim of laboratory analyses of ceramics in archaeology*, Stockholm, 1995, p. 147–160.
- Gudea 1980 N. Gudea, *Vasele ștampilate de la Porolissum*, în: *ActaMP IV*, 1980, p. 105–190.
- Gudea 1982 N. Gudea, *Die Stempelgefäße von Porolissum*, în: *RCRF Acta XXI-XXII*, 1982, p. 167–208.

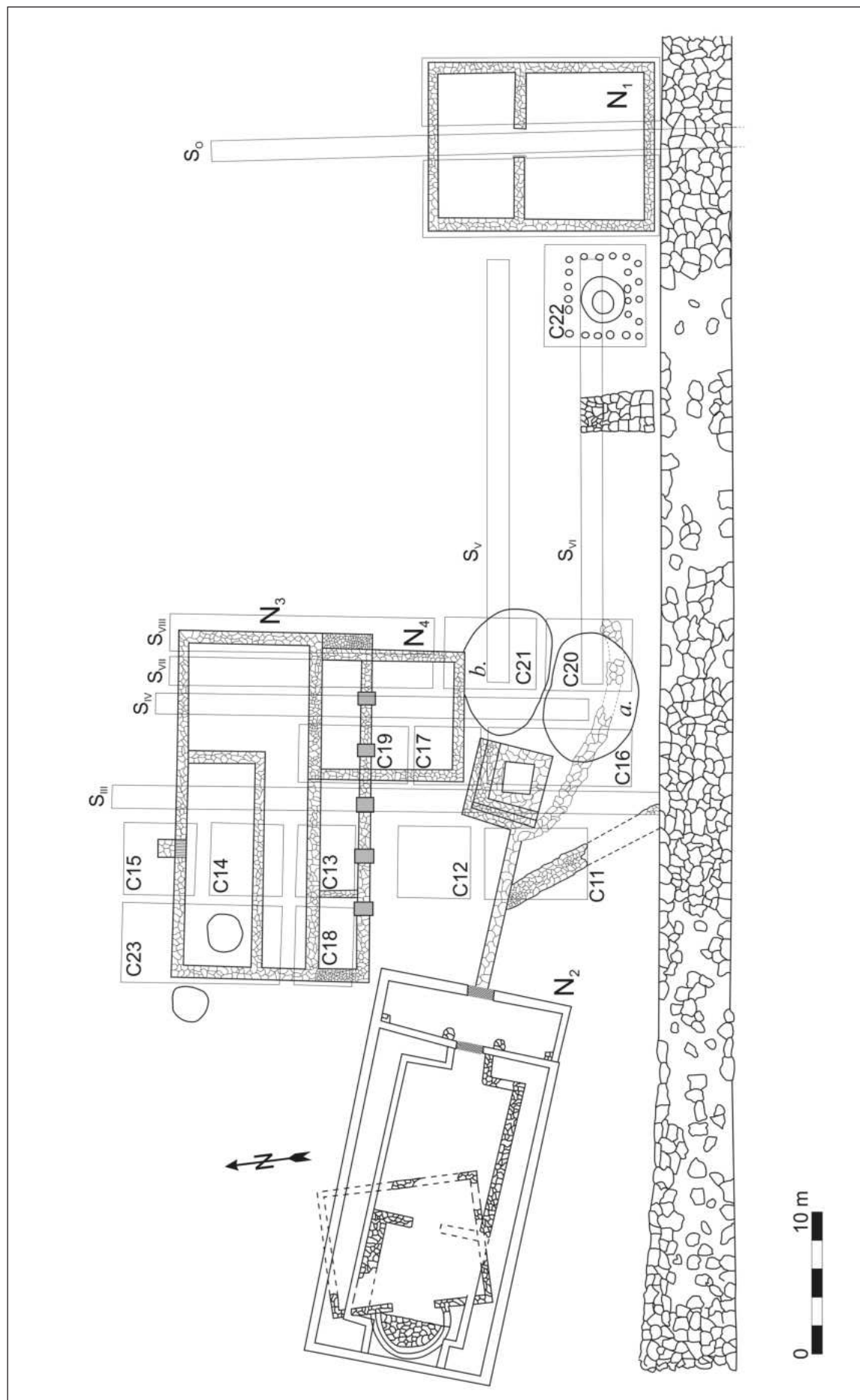
- Gudea 1989 N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman. Vol. I (Cercetări și descoperiri arheologice pînă în anul 1977)* (= ActaMP XIII), Zalău, 1989.
- Gudea 1996 N. Gudea, *Porolissum. Un complex arheologic daco-roman la marginea de nord a Imperiului roman. II. Vama romană. Monografie arheologică. Contribuții la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice*, Cluj-Napoca, 1996.
- Gudea 1997 N. Gudea, *Der Meseș-Limes. Die vorgeschobene Kleinfestungslinie auf den westlichen Abschnitt der Grenze der Provinz Dacia Porolissensis / Limesul de pe Munții Meseș. Linia înaintată de turnuri de pază de pe sectorul de vest al provinciei Dacia Porolissensis*, Zalău, 1997.
- Gudea 1998 N. Gudea, *Vase romane cu decor lipit de la Porolissum*, în: EN VIII, 1998, p. 145–213.
- Gudea, Filip 1997 N. Gudea, C. C. Filip, *Die gestempelten Gefäße von Porolissum. II. Die gestempelten Gefäße aus dem Kastell auf dem Hügel Pomet/Vasele ștampilate de la Porolissum. II. Vasele ștampilate din castrul roman de pe vârful Dealului Pomet*, în: N. Gudea (ed.), *Römer und Barbaren an den Grenzen des römischen Daciens/Romani și barbari la frontierele Daciei*, ActaMP XXI, 1997, p. 9–219.
- Gudea, Lucăcel 1975 N. Gudea, V. Lucăcel, *Inscripții și monumente sculpturale în Muzeul de Istorie și Artă Zalău*, Zalău, 1975.
- Gudea et alii 1983 N. Gudea, E. Chirilă, Al. V. Matei, I. Bajusz, *Raport preliminar în legătură cu săpăturile arheologice executate la Moigrad (Porolissum) în anii 1980-1982*, în: ActaMP VII, 1983, p. 119–138.
- Haynes 2008 I. Haynes, *Sharing secrets? The material culture of mystery cults from Londinium, Apulum and beyond*, în J. Clark, J. Cotton, J. Hall, R. Sherris, H. Swain (eds.), *Londinium and beyond: essays on Roman London and its hinterland for Harvey Sheldon*, York, 2008, p. 128–133.
- Hartley et alii 2022 K. F. Hartley, R. Leary, Y. Boutwood, *Kay Hartley Mortarium Archive Project (York 2022)*: Archaeology Data Service. <https://doi.org/10.5284/1090785>.
- Hegyi et alii 2023 Al. Hegyi, V.-A. Lăzărescu, M. Pisz, L. Lenkey, M. Pethe, Al. Onaca, M. Nica, *Geophysical Investigations within the Latus Dextrum of Porolissum Fort, Northwestern Romania – The Layout of a Roman Edifice*, în: *Heritage VI*, 2023, p. 829–848.
- Herbich, Dietler 2008 I. Herbich, M. Dietler, *The long arm of the mother-in-law. Learning, post-marital resocialization of women, and material culture style*, în M. Stark, B. Bowser, L. Horne (eds.), *Cultural transmission and material culture. Breaking down boundaries*, Tucson, 2008, p. 223–244.
- Klejn 1982 L. Klejn, *Archaeological Typology*, Oxford, 1982.
- Kletter 2010 R. Kletter, *Conclusions: Repository Pit – Favissa – Genizah*, în R. Kletter, I. Ziffer, W. Zwickel (eds.), *Yavneh I: The Excavation of the 'Temple Hill' Repository Pit and the Cult Stands (Orbis Biblicus et Orientalis, Series Archaeologica 30)*, Fribourg, Göttingen, 2010, p. 192–210.
- Kletter 2018 R. Kletter, *Pit-Typology at Hirbet Šālih/Rāmat Rāḥēl: On Favissae, Foundation Deposits, and Royal Feasts*, în: *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins CXXXIV*, 1, 2018, p. 46–62.
- Laneri 2011 N. Laneri, *The life-history of the potter's wheel in the Ancient Near East*, în: S. Scarcella (ed.), *Archaeological ceramics. A review of current research*, Oxford, 2011, p. 64–72.
- Lăzărescu et alii 2016 V. A. Lăzărescu, C. H. Opreanu, S. Cociș, *Așezările antice de la Suceagu-Rădaia (jud. Cluj). I. Epoca romană*, Cluj-Napoca, 2016.
- Lăzărescu, Sidó 2018 V. A. Lăzărescu, K. Sidó, *The Ceramic Production Centre from Porolissum*, în: V. Rusu-Bolindeț, C. A. Roman, M. Gui, I.-Al. Iliescu, F. O. Botiș, S. Mustață, D. Petruț (eds.), *Atlas of Roman Pottery Workshops from the Provinces Dacia and Lower Moesia/Scythia Minor (1st–7th Centuries AD)*, I, Cluj-Napoca, 2018, p. 31–54.
- Lipovan 1996 I. T. Lipovan, *Ceramica de la Ampelum decorată în tehnica barbotinei*, în: SCIVA XLVII, 2, 1996, p. 203–213.
- Lipovics et alii 2008 T. Lipovics, L. Lenkey, M. Pethe, M. Herein, J. Ferencz, I. Bajusz, *Măsurători arheomagnetice la Porolissum*, în: ActaMP XXX, 2008, p. 123–133.
- Macrea et alii 1960 M. Macrea, D. Protase, M. Rusu, *Șantierul arheologic Porolissum*, în: MCA VII, 1960, p. 361–390.
- Man 2006 N. Man, *Ceramica ștampilată descoperită în castrul roman de la Călugăreni*, în: *Marisia XXVIII*, 2006, p. 113–117.
- Man 2011 N. Man, *Așezarea romană de la Cristești*, Cluj-Napoca, 2011.
- Marinescu, Pop 2000 L. Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuete de bronz din Dacia Romană. Monografia I*, București, 2000.
- Martin 2020 A. Martin, *Mortaria at Schedia (Western Delta, Egypt)*, în: RCRF Acta 46, 2020, p. 569–574.

- Matei 1979 Al. V. Matei, *Repertoriul de așezări și descoperiri aparținând sec. IV-IX de pe teritoriul județului Sălaj*, în: *ActaMP III*, 1979, p. 475–513.
- Matei 1982 Al. V. Matei, *Piese figurate descoperite pe terasa sanctualelor de la Porolissum*, în: *ActaMP VI*, 1982, p. 75–79.
- Matei 1982a Al. V. Matei, *Vasul decorat cu șerpi de la Porolissum*, în: *ActaMP VI*, 1982, p. 17–22.
- Matei 1999 Al. V. Matei, *Daci și romani în nord-vestul Daciei (sec. I î. H.-sec. III d. H.)*, Cluj-Napoca, 1999 [Teză de doctorat].
- Matei, Bajusz 1997 Al. V. Matei, I. Bajusz, *Castrul roman de la Romita-Certiae/Das Römergrenzkastell von Romita-Certiae*, Zalău, 1997.
- Mitrofan 1993 I. Mitrofan, *Așezarea romană de la Micăsasa*, Cluj-Napoca, 1993 [Teză de doctorat].
- Mitrofan 1994 I. Mitrofan, *Cercetări arheologice în așezarea romană de la Micăsasa (Campania 1992)*, în: *ActaMN XXXI*, 1, 1994, p. 529–532.
- Munsell 1998 *Munsell Soil Colour Chart*, New Windsor, NY, 1998.
- Nedelea et alii 2019 L. Nedelea, H. Cociș, D. Băcuceț-Crișan, *The pottery kilns from Porolissum-Sărata and the problem of the settlement's inner defensive line*, în: *ActaMP XLI*, 2019, p. 185–252.
- Nemeti 2013 S. Nemeti, *Magical practices in Dacia and Moesia Inferior*, în: C.-G. Alexandrescu (ed.), *Jupiter on your side: gods and humans in antiquity in the Lower Danube area*, București, 2013, p. 143–156.
- Nemeti, Nemeti 2017 S. Nemeti, I. Nemeti, *Studii asupra granițelor romane din Dacia. Castrul legionar de la Potaissa. I. Centuriae din pretentura sinistra*, Cluj-Napoca, 2017.
- Nuțu et alii 2014 G. Nuțu, S. Stan, D. Paraschiv, Niculițel – a roman rural settlement in North-East Moesia Inferior. *Archaeological & Archaeozoological Research*, Kaiserslautern, Mehlingen, 2014.
- Opați 2013 A. Opați, *Producția și consumul de vin în ținuturile dintre Carpați și Marea neagră (secolele II a. Chr.-III p. Chr.): unele considerații*, în: *SCIVA LXIV*, 1–2, p. 21–65.
- Opreanu, Lăzărescu 2016 C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu, *Landscape archaeology on the northern frontier of the Roman Empire at Porolissum. An interdisciplinary research project. Dacia Porolissensis 1 = Porolissum Monographs 2*. Cluj-Napoca, 2016.
- Opreanu, Lăzărescu 2016a C. H. Opreanu, L.-A. Lăzărescu, *The Evolution of the Civilian Settlement at Porolissum in the Light of the New Research*, în: *EN XXVI*, 2016, p. 107–120.
- Opreanu, Lăzărescu 2019 C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu, *The Basilica of the Forum at Municipium Septimium Porolissense (Dacia). An Overview*. în: G. I. Farkas, R. Nemeny, M. Szabo (eds.), *Visy 75 Artificem Commendat Opus. Studes in honorem Zsolt Visy*. Pécs, 2019, p. 396–410.
- Opreanu, Lăzărescu 2020 C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu, *The Roman Headquarters on the Northern Limes of Dacia. Porolissum (Sălaj County/RO) in the Light of Recent Research*, în: *AKorrBl 50*, 2, 2020, p. 225–239.
- Opreanu, Taloș 2020 C. H. Opreanu, F. Taloș, *The Cult Complex of Bel at Porolissum. A Historical and Architectural Perspective*, în: *EN XXX*, 2020, p. 101–136.
- Opreanu et alii 2014 C. H. Opreanu, V.-A. Lăzărescu, A. Roman, T. Ursu, S. Fărcaș, *New Light on a Roman Fort Based on a LiDAR Survey in the Forested Landscape from Porolissum*, în: *EN XXIV*, 2014, p. 71–86.
- Orton 1975 C. Orton, *Quantitative Pottery Studies: Some Progress, Problems and Prospects*, în: *Science and Archaeology* 16, 1975, p. 30–35.
- Orton 1989 C. Orton, *An introduction to the quantification of assemblages of pottery*, în: *Journal of Roman Pottery Studies* 2, 1989, p. 94–97.
- Orton, Tyers 1990 C. Orton, P. Tyers, *Statistical analysis of ceramic assemblages*, în: *Archeologia e calcolatori* 1, 1990, p. 81–110.
- Orton, Hughes 2013 C. Orton, M. Hughes, *Pottery in Archaeology*, 2nd Edition, Cambridge, 2013.
- Peacock 1977 D. P. S. Peacock (ed.), *Pottery and the early commerce*, London, 1977.
- Petculescu 2003 L. Petculescu (ed.), *Antique Bronzes in Romania*. Catalog de expoziție, București, 2003.
- Petruț 2018 D. Petruț, *Pottery and Military life. The Ceramic Assemblages from the Barracks of the Auxiliary Fort at Buciumi, Dacia Porolissensis*, Cluj-Napoca, 2018.
- Pop 1998 C. Pop, *Bronzuri figurate în Dacia romană*, Cluj-Napoca, 1998 [Teză de doctorat].
- Popa 2003 C. Popa, *Presupuse basilici paleocreștine din Dacia romană*, în: *Sargetia XXXI*, 2003, p. 269–288.
- Popilian 1976 Gh. Popilian, *Ceramica romană din Oltenia*, Craiova, 1976.
- Popilian 1997 Gh. Popilian, *Les centres de production céramique d'Oltenie*, în: *Études sur la céramique romaine et daco-romaine de la Dacie et de la Mesie Inferieure*, Timișoara, 1997, p. 7–20.

- Press 2011 M. D. Press, *A Problem of Definition: "Cultic" and "Domestic" Contexts in Philistia*, în: A. Yasur-Landau, J. R. Ebeling, L. B. Mazow (eds.), *Household Archeology in Ancient Israel and Beyond*, Leiden și Boston, 2011, p. 361–390.
- Prior 2013 J. D. Prior, *Methods and Difficulties in Quantifying Archaeological Vessel Glass Assemblages*, în: H. Platts, J. Pearce, C. Barron, J. Lundock, J. Yoo (eds.), *TRAC 2013: Proceedings of the Twenty-Third Annual Theoretical Roman Archaeology Conference, King's College, London 2013*, Oxford, 2013, p. 105–121.
- Pripon 2003 E. Pripon, *Problematika restaurării unor vase ceramice rebutate în antichitate (studiu de caz I)*, în: *ActaMP XXV*, 2003, p. 709–714.
- Rice 2015 P. M. Rice, *Pottery Analysis. A sourcebook*, 2nd edition, Chicago, London, 2015.
- Roux 2011 V. Roux, *Anthropological Interpretation of Ceramic Assemblages: Foundations and Implementations of Technological Analysis*, în S. Scarcella (ed.), *Archaeological Ceramics. A Review of Current Research*, Oxford, 2011, p. 80–88.
- Rusu-Bolindeț 1993 V. Rusu-Bolindeț, *Considérations sur l'attribution des vases de Dacie Romaine décorés de serpents appliqués*, în: *EN III*, 1993, p. 123–141
- Rusu-Bolindeț 2007 V. Rusu-Bolindeț, *Ceramica romană de la Napoca. Contribuții la studiul ceramicii din Dacia romană*, Cluj-Napoca, 2007.
- Schäfer 2013 A. Schäfer, *Gruben als rituelle Räume: Das Fallbeispiel eines bakchischen Versammlungsorts in der Colonia Aurelia Apulensis*, în: A. Schäfer, M. Witteyer (eds.), *Rituelle Deponierungen in Heiligtümern der hellenistisch-römischen Welt: internationale Tagung Mainz 28.–30. April 2008*, Mainz, 2013, p. 183–198 (237–252).
- Schäfer 2014 A. Schäfer, *Deliberate Destruction and Ritual Deposition as Case Study in the Liber Pater Sanctuary of Apulum*, în: *EN XXIV*, 2014, p. 39–50.
- Shepard 1976 A. O. Shepard, *Ceramics for the Archaeologist*, Washington DC, 1976.
- Sidó 2022 K. Sidó, *Roman Stamped Pottery from Căligăreni / Mikháza*, în: S. Mustăță, V. A. Lăzărescu, V. Rusu-Bolindeț, D. Matei (eds.), *Faber. Studies in Honour of Sorin Cociș at His 65th Anniversary*, Cluj-Napoca, 2022, p. 523–537.
- Socaciu 2021 S. T. Socaciu, *Two Unpublished Gemes Discovered at Porolissum*, în: *EN XXXI*, 2021, p. 213–222.
- Strassburger 2015 N. Strassburger, *Favissae in Israel/Palestine in the late bronze to Persian periods*, în R. Kletter, I. Ziffer, W. Zwickel (eds.), *Yavneh II: The 'Temple Hill' Repository Pit (Orbis Biblicus et Orientalis, Series Archaeologica 36)*, Fribourg, 2015, p. 200–213.
- Szabó 2018 Cs. Szabó, *Sanctuaries in Roman Dacia. Materiality and Religious Experience*, Archaeopress Roman Archaeology 49, Oxford, 2018.
- Ștefănescu-Onițiu 2008 A. Ștefănescu-Onițiu, *Statuetele de bronz. Ateliere și producție locală*, în: D. Benea (ed.), *Dacia în sistemul socio-economic roman. Cu privire la atelierele meșteșugărești locale*, BHAUT 9, Timișoara, 2008, p. 180–213.
- Tamba 2008 D. Tamba, *Porolissum. Așezarea civilă (vicus militaris) a castrului mare*, Cluj-Napoca, 2008.
- Tamba 2011 D. Tamba, *Lamps in taberna from the military vicus of Porolissum*, în: *ActaMP XXXIII*, 2011, p. 189–200.
- Tamba 2013 D. Tamba, *The Military Vicus of the Large Camp on the Pomiet Hill at Porolissum. Internal Structure*, în: *ActaMP XXXV*, 2013, p. 207–226.
- Teodor 1998 E. S. Teodor, *Sistemul Compas (II). Subsistemul alfanumeric*, în: *Arheologia Moldovei XXI*, 1998, p. 239–275.
- Teodor 2015 E. S. Teodor, *The Invisible Giant: Limes Transalutanus. An overview south of Argeș River*, Târgoviște, 2015.
- Tite 1999 M. S. Tite, *Pottery Production, Distribution and Consumption: The Contribution of the Physical Sciences*, în: *Journal of Archaeological Method and Theory* 6, 3, 1999, p. 181–233.
- Țeposu-Marinescu 1992 L. Țeposu-Marinescu, *Typen römischen Bronzestatuetten aus Dakien (II). Orientalische Gottheiten*, în: *Cercetări Arheologice IX*, 1992, p. 105–108.
- Țeposu-Marinescu, Pop 2000 L. Țeposu-Marinescu, C. Pop, *Statuete de bronz din Dacia Romană. Monografia I*, București, 2000.
- Voss, Allen 2010 B. L. Voss, R. Allen, *Guide to Ceramic MNV Calculation Qualitative and Quantitative Analysis*, în: *Technical Briefs in Historical Archaeology* 5, 2010, p. 1–9.

Pl. 1. Planul general al sitului de la *Porolissum* cu zona unde au fost descoperite complexele arheologice studiate cu această ocazie (după Tamba 2011, Pl. 3). / Pl. 1. General plan of the *Porolissum* site with the area where the analyzed archaeological features were discovered (after Tamba 2011, Pl. 3).

Pl. 2. Detaliu cu cele două complexe analizate (după Gudea et alii 1983, Fig. 7). /Pl. 2. Detail of the two analyzed features (after Gudea et alii 1983, Fig. 7).

Pl. 3. Materialul metalic descoperit în cele două complexe arheologice studiate. Sursa imaginilor: Deac 2018, Fig. 17 (nr. 1), 22 (nr. 2a-b); Bejinariu 2008, Pl. XI/3 (nr. 3a-b); Deac, Dana 2021, Fig. 1-3 (nr. 4a-c). / Pl. 3. The metal material found in the two archaeological features. Image source: Deac 2018, figs. 17 (no. 1), 22 (no. 2a-b); Bejinariu 2008, Pl. XI/3 (no. 3a-b); Deac/Dana 2021, figs. 1-3 (no. 4a-c).

MIGRAȚII, EV MEDIU

HOUSING AND RELATED INVENTORY: POSSIBLE INDICATORS OF SOCIAL STATUS. CASE STUDY: ARPADIAN PERIOD DWELLINGS (INVESTIGATED IN THE SYLVANIAN BASIN) IN WHICH IRON SPURS WERE DISCOVERED

DAN BĂCUEȚ-CRIȘAN*

ABSTRACT: *The archeological researches performed in the early medieval settlements, cemeteries and fortifications in Sylvania Basin have stressed archaeological features and artifacts that suggest the existence of elite(s) and of local power centers. The elements that could be taken into consideration in the case of settlements are constructions with a special ground plan, size, and structure (large size, several rooms) or buildings with a rich and diverse archaeological inventory or with rare types and shapes of artifacts, which suggest a social stratification (a certain social status), as is the case of iron spurs discovered in several early medieval sites in the Sylvania Basin. The early medieval iron spurs that constitute the focus of this study come from two archaeological sites: a settlement (Zalău Valea Miței-Livada veche) and a fortress (Ortelec Cetate). All the iron spurs (three specimens) were discovered during preventive archaeological investigations, research determined by the execution of local development investment objectives.*

In order to formulate cultural and chronological classifications, we can work with the type of goad preserved on each spur. Considering the formal characteristics of the goad, the three spurs from the Sylvania Basin can be classified into two types:

- *Type I. Spur with a rhomboidal goad formed of two pyramids with a common base: the spur from Ortelec Cetate.*
- *Type II. Spur with a pyramidal goad: the spurs from Zalău Valea Miței-Livada veche.*

The fortress of Ortelec Cetate was dated in the 11th century, the iron spur from dwelling C. 14/2022 supporting this chronological setting. The settlement of Zalău Valea Miței-Livada veche was dated at the end of the 11th century

REZUMAT: *Cercetările arheologice efectuate în așezările, cimitirele și fortificațiile medievale timpurii din Depresiunea Silvaniei au evidențiat contexte și artefacte care sugerează existența elitelor și a centrelor de putere locale. Elementele care ar putea fi luate în considerare în cazul așezărilor sunt construcțiile cu plan, dimensiune și structură deosebite (dimensiuni mari, mai multe încăperi) sau clădiri cu un inventar arheologic bogat și divers sau cu tipuri și forme rare de artefacte, ceea ce sugerează o stratificare socială (un anumit statut social), cum este cazul pintenilor din fier descoperiți în mai multe situri medievale timpurii din Depresiunea Silvaniei.*

Pinteni medievali timpurii care fac obiectul prezentului demers provin din două obiective arheologice: o așezare (Zalău Valea Miței-Livada veche) și o fortificație (Ortelec Cetate). Toți pindenii (trei exemplare confecționate din fier) au fost descoperiți în timpul unor cercetări arheologice cu caracter preventiv, cercetări determinate de realizarea unor obiective investiționale de dezvoltare locală.

În vederea formulării unor încadrări culturale și cronologice putem opera cu tipul de spin păstrat în cazul fiecărui pinten. Având în vedere caracteristicile formale ale spinului, cei trei pindenii din Depresiunea Silvaniei pot fi încadrați în două tipuri:

- *Tipul I – pinten cu spinul romboidal format din două piramide cu baza comună (pintenu de la Ortelec Cetate).*
- *Tipul II – pinten cu spin piramidal (pinteni de la Zalău Valea Miței-Livada veche).*

Fortificația de la Ortelec Cetate a fost datată în secolul 11, pintenu din fier descoperit în locuința C. 14/2022 susținând datarea propusă. Așezarea de la Zalău Valea Miței-Livada veche a fost datată la sfârșitul secolului al 11-lea

* History and Art County Museum in Zalău, Romania, e-mail: bacuetz@yahoo.com

– first half of the 13th century, the two iron spurs discovered in the dwellings C. 10/2009 and C. 59/2009 supporting this chronological setting. The three iron spurs come from two types of archaeological sites: an open settlement and a fortress. Of course, the question arises, what is the social significance of the presence of such objects in the respective sites? The presence of spurs in the fortress of Ortelec Cetate and in the settlement of Zalău Valea Miței-Livada veche must be understood as a way of manifesting the existence of horsemen/warriors (military garrisons), possibly members of the elite of the two communities. It is interesting that this type of artefacts are present not only in the military environment (fortress) but also in the civilian environment (settlement).

KEYWORDS: Arpadian Period; iron spurs; early medieval; Sylvania Basin; dwellings.

– prima jumătate a secolului al 13-lea, cei doi pinteni din fier descoperiți în locuințele C. 10/2009 și C. 59/2009 susținând această încadrare cronologică. Cei trei pinteni de fier provin din două tipuri de situri arheologice: o așezare deschisă și o fortificație. Desigur, se pune întrebarea, care este semnificația socială a prezenței unor astfel de obiecte în siturile respective? Prezența pintenilor în fortificația de la Ortelec Cetate și în așezarea de la Zalău Valea Miței-Livada veche trebuie înțeleasă ca formă de manifestare a existenței unor călăreți/războinici (garnizoane militare), posibil membri ai elitelor din cele două obiective arheologice. Este interesant că acest tip de artefacte sunt prezente nu doar în mediul militar (fortificația), ci și în mediul civil (așezarea).

CUVINTE-CHEIE: Perioada Arpadiană; pinteni; medieval timpuriu; Depresiunea Silvaniei; locuințe.

A. MOTIVATION

The archeological researches performed in the early medieval settlements, cemeteries and fortifications in Sylvania Basin have stressed archaeological features and artifacts that suggest the existence of elite(s) and of local power centers. The elements that could be taken into consideration in the case of settlements are constructions with a special ground plan, size, and structure (large size, several rooms) or buildings with a rich and diverse archaeological inventory or with rare types and shapes of artifacts¹, which suggest a social stratification (a certain social status), as is the case of iron spurs discovered in several early medieval sites in the Sylvania Basin.

B. GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF THE AREA

The geographical area that we are examining is located in the north-west of Romania, the western part of Sălaj County (Fig. 1/A-C), and is known as the Sylvania Basin/*Depresiunea Silvaniei* or the Central Sylvania Basin/*Depresiunea Centrală a Silvaniei*². Overall, the relief of the geographical area we are focusing on is hilly, made up of hilly ridges placed among the main valleys of the region: Barcău, Crasna and Zalău. The geographical limits of this depression are represented by Sylvania Heights (to the north-west), Meseș Mountains with Meseș Gate (to the east), Plopiș Mountains and Sylvania Hills, to the south-west³.

C. THE ARCHAEOLOGICAL SITES FROM WHICH THE ARTEFACTS ORIGINATE

The early medieval iron spurs that constitute the focus of this study come from two archaeological sites (Fig. 1/C): a settlement (Zalău Valea Miței-Livada veche) and a fortress (Ortelec Cetate). All the iron spurs (three specimens) were discovered during preventive archaeological investigations, research determined by the execution of local development investment objectives.

The early medieval settlement of Zalău Valea Miței-Livada veche (Sălaj County) is located on the

¹ Băcuet-Crișan 2015, p. 307.

² Morariu, Sorocovschi 1972, p. 27; Mac, Idu 1992, p. 39.

³ Morariu, Sorocovschi 1972, 27; Mac, Idu 1992, 39–42.

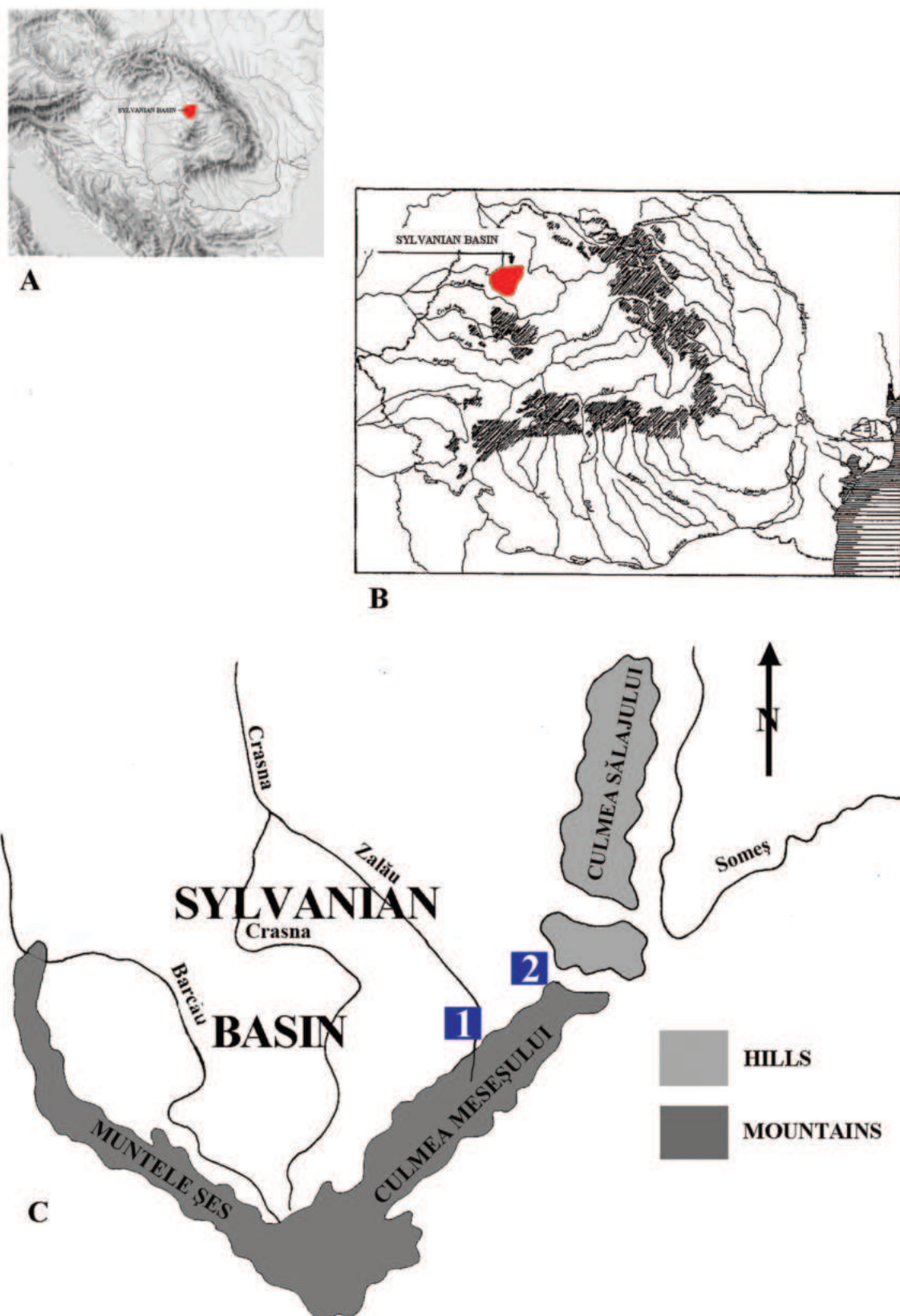

Fig. 1. Sylvania Basin. Location in the Carpathian Basin (A) and on the territory of Romania (B). The layout of the archaeological sites from which the early medieval iron spurs analysed originate (C): Zalău Valea Mişei-Livada veche (1) and Ortelec Cetate (2) (elaborated by D. Băcuţ-Crişan).

second terrace of the Valea Miștei stream, on the left bank of the valley (Fig. 2). Presently, the periphery of the archaeological site is cut by the ring road of the Zalău municipality, the construction of which also led to preventive archaeological investigations in 2008 – 2009⁴. The archaeological excavations revealed the existence of some dwelling structures that were part of an early medieval settlement whose chronological limits are represented by the end of the 11th century and the first half of the 13th century⁵.

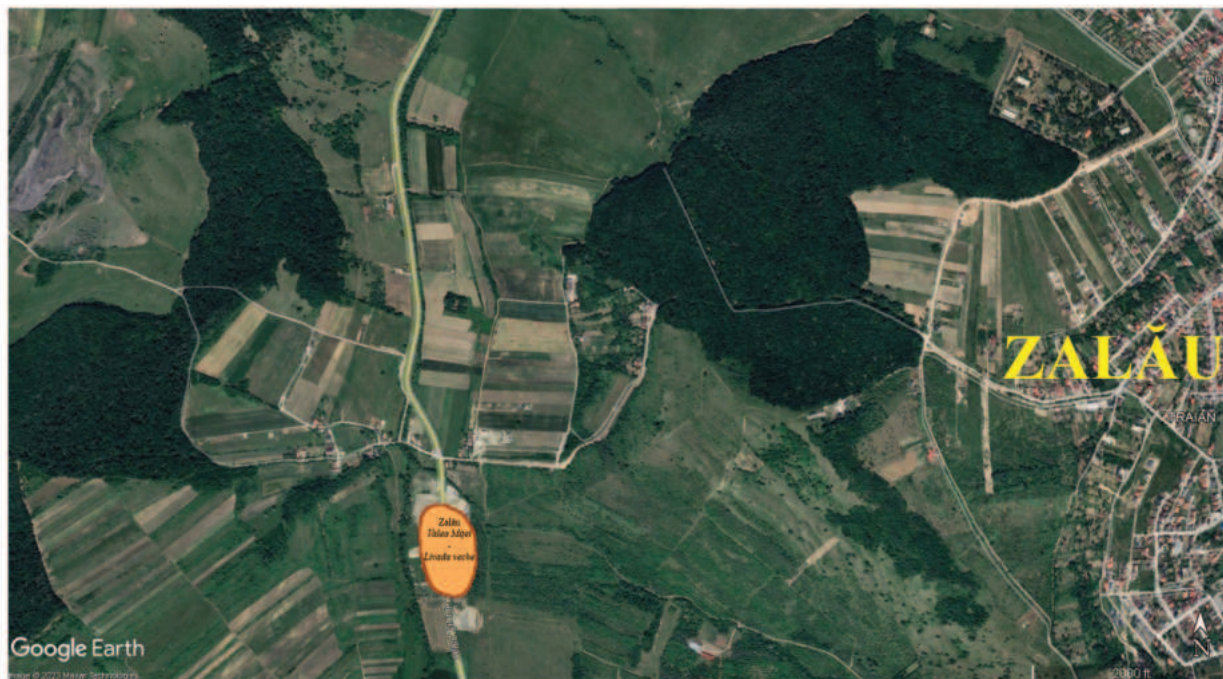

Fig. 2. Google Earth satellite image. Location of the archaeological site of Zalău Valea Miștei-Livada veche (elaborated by D. Băcueț-Crișan).

Fig. 3. Google Earth satellite image. Location of the archaeological site of Ortelec Cetate (elaborated by D. Băcueț-Crișan).

⁴ Băcueț-Crișan *et alii* 2009, p. 14–24.

⁵ Băcueț-Crișan *et alii* 2009, p. 24.

The early medieval fortress of Ortelec *Cetate* (Sălaj County, Zalău Municipality) is located on a trapezoidal terrace at the end of a hill on the left side of the Zalău-Jibou road (Fig. 3). The western, northern and eastern slopes are very steep. The fortified enclosure measures $170 \times 80 \text{ m}^6$. The defensive elements and the fortress enclosure were archaeologically surveyed in several research campaigns carried out in 1980⁷, 1996–1999 and 2001⁸. The most recent excavations (and the most extensive in terms of surface area) were carried out in 2022, the results of which are still being processed. This early medieval archaeological site is highly complex in structure and comprises several elements: the fortress, the settlement, the inhumation cemetery. Regarding the chronological classification, based upon the results obtained (up until the 2022–2023 excavations), the site was dated to the 11th century⁹.

D. THE ARCHAEOLOGICAL CONTEXTS FROM WHICH THE ARTEFACTS ORIGINATE

Two iron spurs, preserved in a fragmentary state, come from the settlement of Zalău *Valea Miței-Livada veche*. The first iron spur was found in a deepened dwelling (archaeological context C. 10/2009) partially uncovered in the excavation¹⁰ (Fig. 4). Due to the fact that this dwelling could not be fully excavated (most of it being outside of the researched area), we do not know whether a second iron spur would have also been in its inventory. The second iron spur was discovered in a surface dwelling, archaeological context C. 59/2009¹¹ (Fig. 5).

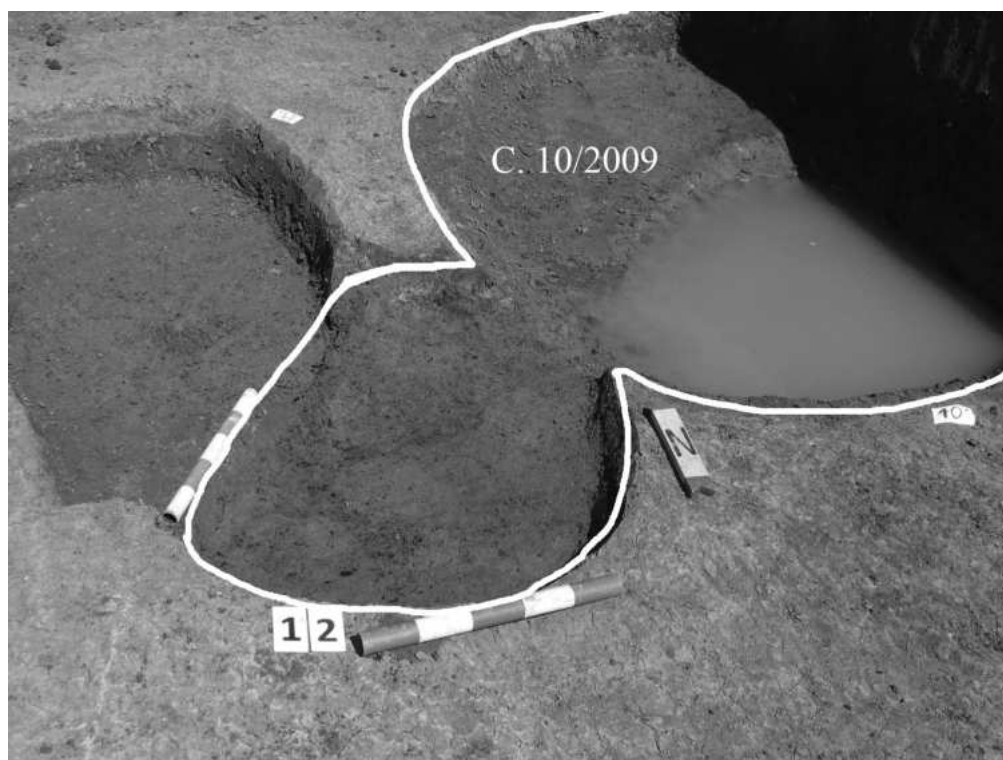

Fig. 4. Zalău *Valea Miței-Livada veche*. Deepened dwelling C. 10/2009 (History and Art County Museum in Zalău. Photo archive).

⁶ Cosma 2000a, p. 472.

⁷ Iambor 1983, p. 513.

⁸ Cosma 2000, p. 473; Cosma 2000a, p. 114; Cosma 2002, p. 339–342.

⁹ Băcucț-Crișan 2015a, p. 76–77.

¹⁰ Băcucț-Crișan *et alii* 2009, p. 16, Pl. 25, Pl. 35/1.

¹¹ Băcucț-Crișan *et alii* 2009, p. 22, Pl. 24, Pl. 47/3.

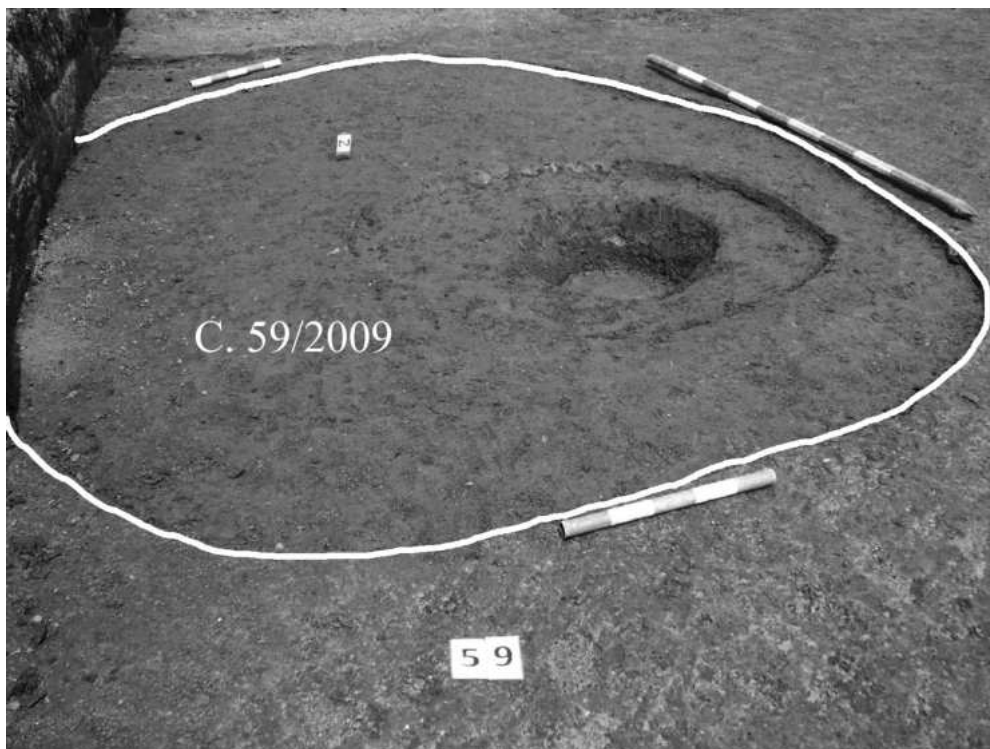

Fig. 5. Zalău Valea Miței-Livada veche. Surface dwelling C. 59/2009 (History and Art County Museum in Zalău. Photo archive).

The archaeological investigations carried out in 2022 in the fortress of Ortelec *Cetate* were the most extensive to date. Along with pottery fragments, an iron spur, preserved in a fragmentary state, was discovered in the surface dwelling C. 14/2022 (Fig. 6).

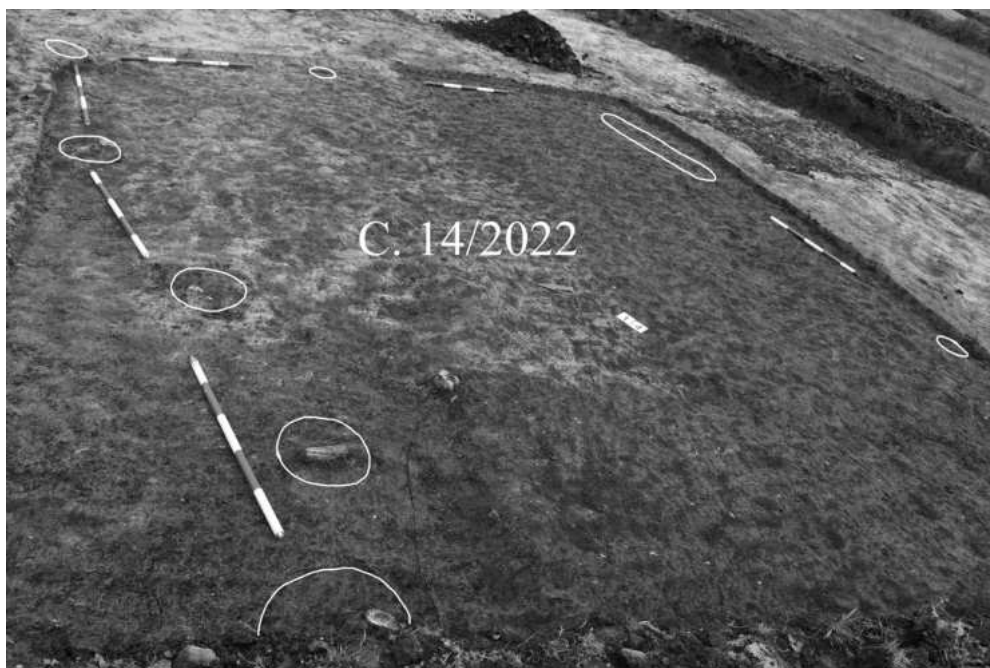

Fig. 6. Ortelec *Cetate*. Surface dwelling C. 14/2022. Marking of the postholes (History and Art County Museum in Zalău. Photo archive).

E. FORMAL/TYOLOGICAL CHARACTERISTICS OF THE ARTEFACTS

The iron spur discovered at *Zalău Valea Miței-Livada veche* in context C. 10/2009 was fragmentarily preserved, missing parts of the two sides. The preserved dimensions are as follows: total length 6.5 cm, goad length 2.5 cm, side width 0.9 cm. The sides of the spur are quadrilateral in section, the goad is pyramidal (Fig. 7).

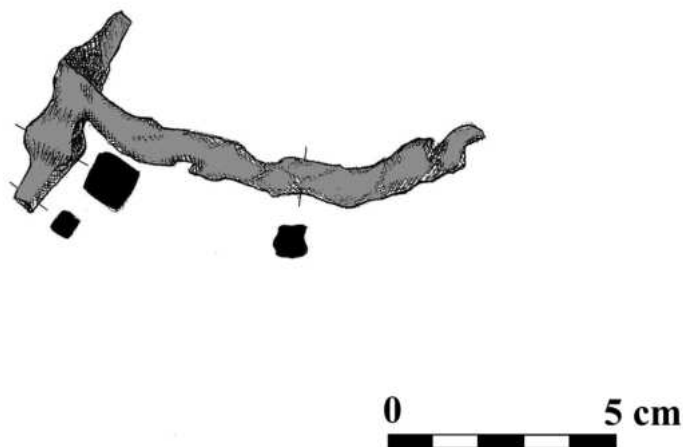

Fig. 7. *Zalău Valea Miței-Livada veche*. Iron spur discovered in dwelling C. 10/2009 (after Băcucș-Crișan et alii 2009).

The iron spur discovered at *Zalău Valea Miței-Livada veche* in dwelling C. 59/2009 was fragmentarily preserved, missing parts of the two sides. The preserved dimensions are as follows: total length 8.2 cm, goad length 2.6 cm, side width 0.8 cm. The sides of the spur are flat, the goad is pyramidal and elongated (Fig. 8).

Fig. 8. *Zalău Valea Miței-Livada veche*. Iron spur discovered in dwelling C. 59/2009 (after Băcucș-Crișan et alii 2009).

The iron spur discovered at *Ortelec Cetate* in dwelling C. 14/2022 was preserved fragmentarily, missing parts of the two sides. The preserved dimensions are as follows: total length 9.1 cm, goad length 3.0 cm, side width 0.7 cm. The sides of the spur are flat/semicircular, the goad is composed of two pyramids (of different heights) with an overlapping base (Fig. 9).

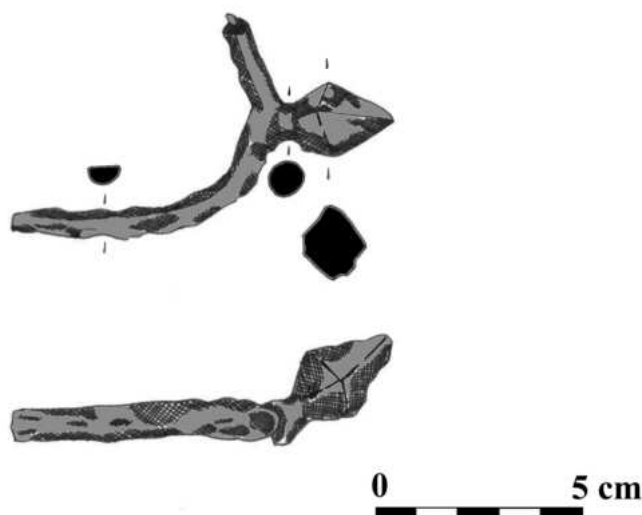

Fig. 9. Ortelec *Cetate*. Iron spur discovered in dwelling C. 14/2022 (drawing made by Dan Ștefan/History and Art County Museum in Zalău).

As could be seen from the description and the graphic documentation, none of the studied iron spurs was preserved in its entirety (parts of the sides are missing, as well as the elements used in fixing the spurs to the footwear), thus we do not know the real measurements of these artefacts. In addition, the state of preservation at the time of discovery was not very good either. None of the spurs are ornamented.

In order to formulate cultural and chronological classifications, we can work with the type of goad preserved on each spur. Considering the formal characteristics of the goad, the three spurs from the Sylvania Basin can be classified into two types:

- Type I. Spur with a rhomboidal goad formed of two pyramids with a common base: the spur from Ortelec *Cetate* (Fig. 9).
- Type II. Spur with a pyramidal goad: the spurs from Zalău *Valea Miștei-Livada veche* (Fig. 7 and 8).

F. CHRONOLOGICAL AND CULTURAL SETTING. THE IRON SPURS: IDENTITY ELEMENT OF THE (MILITARY) ELITES

These spur types are not unique occurrences in Romanian archaeology, archaeological investigations have provided a number of examples from various sites. For example, the iron spur from Ortelec *Cetate* (classified here as Type I), has very good analogies in the fortification of Dăbâca (Cluj County), where such an iron spur has been chronologically classified within the 950–1030/1050 period¹². Also as an analogy, we note another example of this kind discovered in a surface dwelling (dated based on the inventory to the 10th–11th century/early 11th century) investigated in the early medieval fortification of Biharia (Bihar County)¹³.

The spurs of this kind from Poland were included by A. Nadolski in Type III, datable to the 11th–12th centuries¹⁴. Still referring to the spurs from Poland, but to the typology proposed by Z. Hilczerówna, the iron spur from Ortelec *Cetate* could be included in Type II/2, datable in the 11th century¹⁵.

As for the two iron spurs from Zalău *Valea Miștei-Livada veche* (classified here as Type II), they have very good analogies in the settlement of Miercurea Băi *Cunța* (Sibiu County), where several specimens

¹² Cosma 2013, Pl. 6.

¹³ Dumitrașcu 1994, p. 208–210, Fig. 121.

¹⁴ Nadolski 1954, Pl. XXXVII-XXXVIII.

¹⁵ Hilczerówna 1956, p. 132.

dated to the second half of the 12th century (the first half of the 13th century is also possible) were discovered¹⁶. The spur discovered in the settlement of Bratei *Nisipărie* (Sibiu County), dated to the 12th century (the early 13th century being possible as well)¹⁷ belongs to the same type. If we refer to the typology created by A. N. Kirpičnikov, the two spurs discovered at Zalău *Valea Miței-Livada veche* can be classified as Type IV/A belonging to the 12th–13th centuries¹⁸. Also, A. Ruttkay places this type of spurs in Group B (Types 2 and 3), datable in the 12th–13th centuries¹⁹. Referring to the typology drawn up by Z. Hilczerówna for spurs discovered in Poland, the two specimens from Zalău *Valea Miței-Livada veche* could be classified as Type II/4, datable from the middle of the 12th century to the 13th century²⁰. Also, in Slovakia this type belong to 12th century²¹.

The fortress of Ortelec *Cetate* was dated in the 11th century, the iron spur from dwelling C. 14/2022 supporting this chronological setting. The settlement of Zalău *Valea Miței-Livada veche* was dated at the end of the 11th century – first half of the 13th century, the iron spurs discovered in the dwellings C. 10/2009 and C. 59/2009 supporting this chronological setting.

As was already mentioned, unfortunately, the iron spurs analysed here were not entirely preserved and were not in a good state of preservation at the time of discovery. The three iron spurs come from two types of archaeological sites: an open settlement and a fortress. Of course, the question arises, what is the social significance of the presence of such objects in the respective sites? The presence of spurs in the fortress of Ortelec *Cetate* and in the settlement of Zalău *Valea Miței-Livada veche* must be understood as a way of manifesting the existence of horsemen/warriors (military garrisons), possibly members of the elite of the two communities²². It is interesting that this type of artefacts are present not only in the military environment (fortress) but also in the civilian environment (settlement).

BIBLIOGRAPHY

- Băcuet-Crișan 2012 D. Băcuet-Crișan, *Contributions to the Study of Elites and Power Centers in Transylvania During the Second Half of the 9th–First Half of the 10th Centuries. Proposal of Identification Criteria Based on Archaeological Discoveries*, in: *Ephemeris Napocensis* XXII, 2012, p. 279–299.
- Băcuet-Crișan 2014 D. Băcuet-Crișan, *Elite și centre de putere din Transilvania în a doua jumătate a sec. IX – prima jumătate a sec. X. Analiza vestigiilor arheologice descoperite pe teritoriul orașului Alba Iulia*, in: *Banatica* 24/I, 2014, p. 105–135.
- Băcuet-Crișan 2015 D. Băcuet-Crișan, *Elites, Local Power Centers in the Chronicle of Anonymous and Archaeological Realities in the Area of Meseș Gate Around the Year 1000*, in: *Ziridava* 29, 2015, p. 305–312.
- Băcuet-Crișan 2015a D. Băcuet-Crișan, *Porta Meseșina în preajma anului 1000. Cercetări. Situri. Artefacte*, Cluj-Napoca, 2015.
- Băcuet-Crișan et alii 2009 D. Băcuet-Crișan, S. Băcuet-Crișan, I. Bejinariu, H. Pop, Al. V. Matei, *Cercetări arheologice preventive pe traseul șoselei ocolitoare a municipiului Zalău*, Cluj-Napoca, 2009.
- Cosma 2000 C. Cosma, *Fortificații din secolele X-XI din vestul și nord-vestul României. Considerații privind stadiul actual al cercetărilor*, in: *ActaMP* XXIII/I, 2000, p. 472–475.
- Cosma 2000a C. Cosma, *Șantierul arheologic Ortelec – Cetate*, in: *CCA. Campania* 1999, 2000, p. 114.
- Cosma 2002 C. Cosma, *Șantierul arheologic Ortelec – Cetate*, in: *CCA. Campania* 2001, 2002, p. 339–342.
- Cosma 2013 C. Cosma, *Early Medieval Spurs in Transylvania (7th–10th Centuries)*, in: *Ephemeris Napocensis* XXIII, 2013, p. 79–102.
- Dumitrașcu 1994 S. Dumitrașcu, *Biharea. Săpături arheologice (1973–1980)*, Oradea, 1994.
- Hilczerówna 1956 Z. Hilczerówna, *Ostrogi polskie z X-XIII wieku*, Poznań, 1956.

¹⁶ Urduzia 2014, 86, Pl. 2/c, Pl. 3/d-e.

¹⁷ Ioniță 2009, 51, Pl. 16/24.

¹⁸ Kirpičnikov 1986, Pl. XIX/6.

¹⁹ Ruttkay 1976, p. 349–350, Pl. 72.

²⁰ Hilczerówna 1956, p. 132.

²¹ Koóšová 2004, Pl. 1 and 2.

²² Băcuet-Crișan 2012, p. 287–288; Băcuet-Crișan 2014, p. 112.

- Iambor 1983 P. Iambor, *Sondajul arheologic de la Zalău-Ortelec*, în: *Materiale*, 1983, p. 513–514.
- Ioniță 2009 A. Ioniță, *Așezarea din secolele XII-XIII de la Bratei*, Sibiu-Alba Iulia, 2009.
- Kirpičnikov 1986 A. N. Kirpičnikov, *Russische Waffen des 9.–15. Jahrhunderts. Waffen-und Kostümkunde*, în: *Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen-und Kostümkunde I*, 1986, p. 1–22.
- Koóšová 2004 P. Koóšová, *Ku klasifikácii vrcholnostredovekých ostrôh z územia Slovenska (12. – 15. storočie)*, în: *Archaeologia Historica* 29, 2004, p. 523–547.
- Mac, Idu 1992 I. Mac, P. D. Idu, *Dealurile și depresiunile Silvaniei*, în: L. Badea, D. Bugă (eds.), *Geografia României (IV)*, București, 1992, p. 39–48.
- Morariu, Sorocovschi 1972 T. Morariu, V. Sorocovschi, *Județul Sălaj*, București, 1972.
- Nadolski 1954 A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wieku*. Łódź, 1954.
- Ruttkay 1976 A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. Bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (II)*, în: *Slovenská Archeológia* 24/2, 1976, p. 245–395.
- Urduzia 2014 Cl. Urduzia, *The Medieval Spurs Discovered at Miercurea Băi – Cunța (MS I) During the Researches Carried Out on the Highway Orăștie – Sibiu*, în: *Acta Musei Brukenthal IX/1*, 2014, p. 85–93.

REMAINS FROM THE ARPADIAN PERIOD DISCOVERED IN ZALĂU, CRASNEI STR. /POLYGON

DAN BĂCUETȚ-CRIȘAN*, HORĂȚIU COCIȘ**

ABSTRACT: *The archaeological remains are located in the Southern part of Zalău city, on Crasnei street, in the former Tank Polygon. This archaeological site was discovered following an intrusive archaeological diagnosis carried out in the spring of 2021. In the same year, preventive archaeological excavation was also carried out resulting in the research of 43 archaeological complexes from several chronological stages: Neolithic, Roman and early Middle Ages. Of the 43 complexes identified and researched, only two can be attributed (based on the archaeological inventory) to the early Middle Ages: a household pit (complex C. 1/2021) and a surface construction that functioned as a household annex (C. 8/2021). The two researched archaeological complexes provided a small amount of ceramic fragments. From the point of view of the ceramic paste, two categories are present: oxidizer-fired ceramics and kaolin ceramics. Considering the formal characteristics and analogies found, most likely the complexes C. 1/2021 and C. 8/2021 were part of a settlement dating back to the 12th–13th c. AD. Although few in quantity, the early medieval remains discovered in 2021 at Zalău/Crasnei Str. brings additional information regarding the density of human communities that established settlements on the current territory of the city of Zalău in the Arpadian Period (11th–13th c. AD).*

KEYWORDS: *vestiges; Arpadian period; household pit; household annex; oxidizing fired pottery; kaolin pottery.*

REZUMAT: *Vestițiile arheologice sunt localizate în partea de S a orașului Zalău, pe strada Crasnei, în incinta fostului Poligon de Tancuri. Acest sit arheologic a fost descoperit în urma unui diagnostic arheologic intruziv efectuat în primăvara anului 2021. În același an, s-a efectuat și săpătura arheologică preventivă soldată cu cercetarea a 43 de complexe arheologice din mai multe etape cronologice: neolitic, epoca romană și evul mediu timpuriu. Dintre cele 43 de complexe identificate și cercetate, doar două pot fi atribuite (pe baza inventarului arheologic) evului mediu timpuriu, este vorba de o groapă menajeră (complexul C. 1/2021) și o construcție de suprafață care a funcționat ca anexă gospodărească (C. 8/2021). Cele două complexe arheologice cercetate au furnizat o cantitate mică de fragmente ceramice. Din punct de vedere al pastei, sunt prezente două categorii: ceramica arsă oxidant și ceramica caolinică. Având în vedere caracteristicile formale și analogiile constatate, cel mai probabil, complexe C. 1/2021 și C. 8/2021 făceau parte dintr-o așezare databilă în sec. XII-XIII. Deși puține cantitativ, vestigiile medievale timpurii descoperite în anul 2021 la Zalău Str. Crasnei/Poligon aduc un plus de informații referitoare la densitatea comunităților umane care și-au întemeiat așezări pe teritoriul actual al orașului Zalău în Perioada Arpadiană (sec. XI-XIII).*

CUVINTE-CHEIE: *Perioada arpadiană; groapă menajeră; anexă gospodărească; ceramică arsă oxidant; ceramică caolinică.*

A. SITE LOCATION. RESEARCH HISTORY

The archaeological remains were identified in the Southern part of the city of Zalău, on Crasnei Street, in the premises of the former Tanks Polygon (Fig. 1). The objective is located at the confluence of Zalăului Valey with Ciobanului Creek, in a pasture area (Fig. 2), at a low altitude of approximately

* Zalău History and Art County Museum, Romania, e-mail: bacuetz@yahoo.com

** Zalău History and Art County Museum History, Romania, e-mail: hcocis12@gmail.com

Fig. 1. Location of the site (marked with X) on the current territory of the city of Zalău (Google Earth satellite image).

Fig. 2. General view of the site.

291 m, a few m north of the course of Ciobanului Creek and approximately 2 km west of the peri-mountain area of the Meseș massif and its ridges.

This archaeological site was identified following an intrusive archaeological diagnosis carried out in the spring of 2021. In the same year, the preventive archaeological excavation was also carried out

resulting in the research of 43 archaeological complexes from several chronological stages: Neolithic, Roman, and early Middle Ages (Pl. I). Unfortunately, the archaeologically investigated surface was furrowed by trenches for electrical cables and drain channels, all affecting (to a good extent) part of the archaeological complexes.

B. THE APPLIED METHODOLOGY

After the horizontal delimitation of the surface occupied by the vestiges (made as part of the archaeological diagnosis), the said surface was mechanized in its entirety and was named the preventive archaeological research unit S. 1/2021 which had side dimensions of 46×40 m. Of the 43 complexes identified and researched, only two can be attributed (based on the archaeological inventory) to the early Middle Ages. All archaeological complexes were outlined (in the form of blackish spots) in yellow clay, sterile from an archaeological point of view. In the researched area, the stratigraphic sequence was as follows:

- 0.00–0.40 m (vegetable layer).
- 0.40–0.80/1.00 m (layer of loose black soil, resulting from the leveling of the land during the communist period)
- from 0.80/1.00 m (compact yellow clay, sterile from an archaeological point of view).

C. EARLY MEDIEVAL FEATURES

Complex C. 1/2021. The circular pit outlined at a depth of 0.80 m (relative to the current treading level), its bottom being reached at 1.60 m (relative to the current treading level) (Fig. 3). The fill of the pit consisted of loose black earth that contained strong burn marks, adobe fragments, charred wood (Pl. II) and ceramic fragments (Pl. IV/1–3).

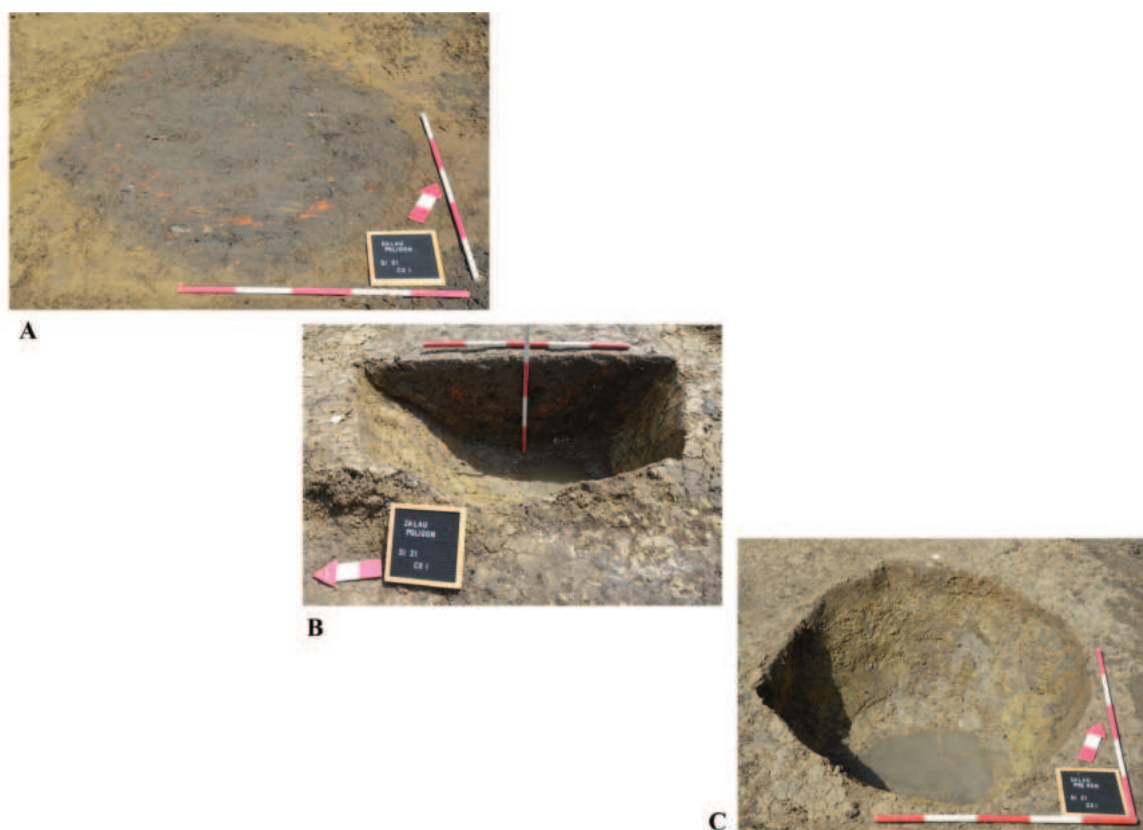

Fig. 3. Complex C. 1/2021.

Complex C. 8/2021. Surface construction with a rectangular planimetry having side dimensions of $2.20 \times 2.20 \times 2.50 \times 1.60$ m (Fig. 4). The surface of the complex could be very well delimited thanks to the duct of a dark-brown colored „moat“ which represented the traces of the wooden soles that supported the elevation of the respective construction. The entrance to this construction has been identified on the SW side (the „ditch“ missing in the S corner). No fire installation was identified inside the complex. The complex was outlined at a depth of 0.90 m compared to the current treading level, the soles of the construction being deepened up to 1.16/1.18 m (relative to the current treading level) (Pl. III). The archaeological inventory discovered consisted of a few ceramic fragments (Pl. IV/4–5).

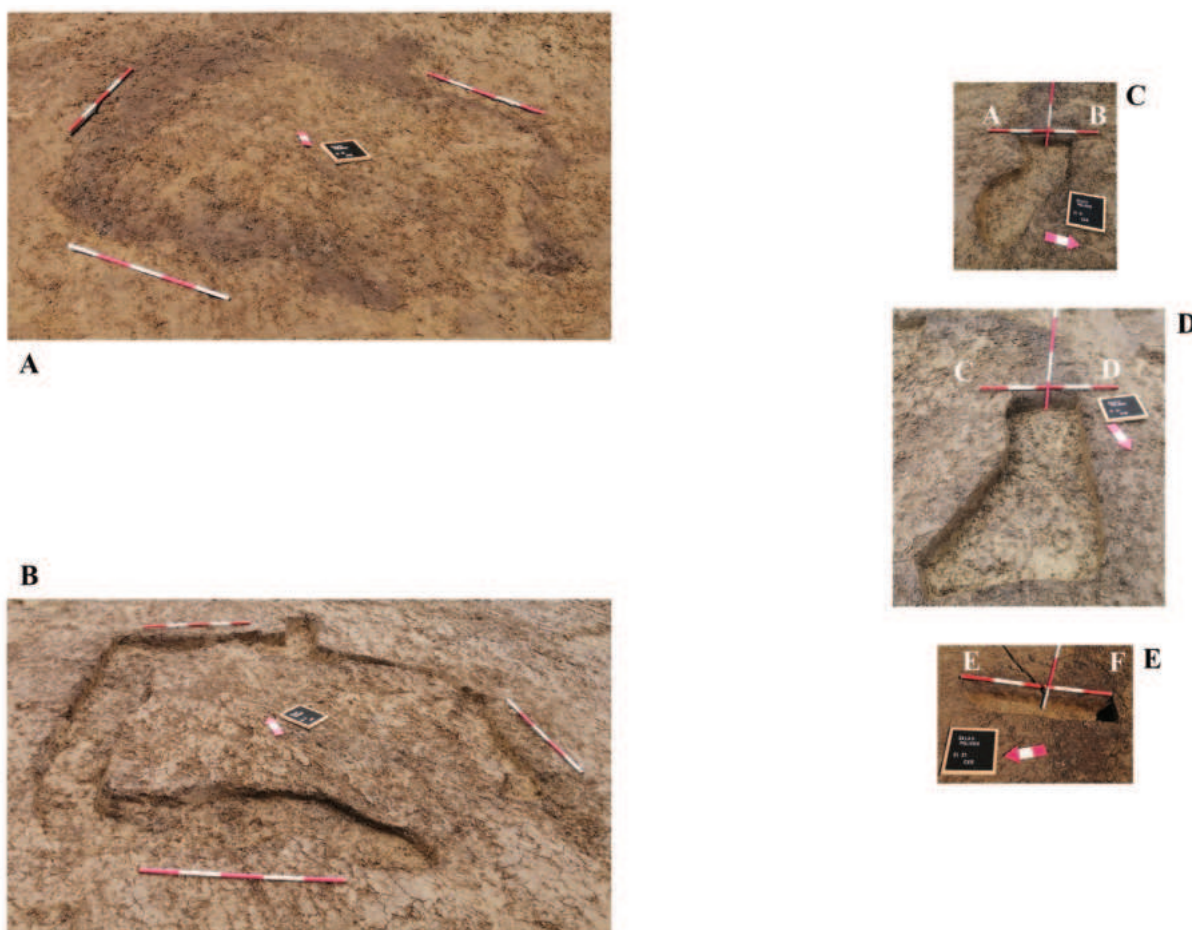

Fig. 4. Complex C. 8/2021.

D. THE ARCHAEOLOGICAL INVENTORY

The two researched archaeological complexes provided a small amount of pottery fragments. From the point of view of the firing method, there are two categories: oxidizing fired ceramics (Fig. 5/1–4) and kaolin ceramics (Fig. 5/5).

Oxidizing burnt pottery (Pl. IV/1–4) is represented by brick-brown (with blackish spots) or reddish (with gray spots) fragments. The fragments come from slow (most) or fast (a few) wheel-shaped pots from a fine (degreased with fine sand) or coarse (degreased with sand and small pebbles) paste, in both cases mica flakes are also present in the composition. Some pots were decorated by incising (in the soft paste, before firing) with short oblique lines drawn vertically, and straight parallel lines drawn horizontally. A single ceramic fragment is decorated below the lip with a series of impressions made with a sharp tool.

Kaolin pottery (Pl. IV/5) is represented by a single fragment from the lower part of a small vessel (probably a glass) of grayish-white color, shaped on the high-speed wheel from a paste that is fine to the touch. The bottom of the vessel is provided with a potter's mark/mark in the form of a cross with the ends of split arms.

Fig. 5. Pottery discovered during the archaeological investigations

E. CONSIDERATIONS REGARDING THE CHRONOLOGY OF THE VESTIGES DISCOVERED HERE IN RELATION TO THE EARLY MEDIEVAL SITES IDENTIFIED ON THE CURRENT TERRITORY OF THE CITY OF ZALĂU

The two archaeological complexes identified here are part of the periphery of an early medieval settlement whose existence was highlighted during these preventive archaeological excavations. Regarding the functionality of the researched complexes, C. 1/2021 is a household pit and C. 8/2021 represents a surface construction. Since the existence of a fire installation was not identified inside C. 8/2021, we assume that this surface construction (raised on wooden bases and having a wooden elevation) functioned as a household annex.

On the current territory of the city of Zalău, there are several locations with early medieval discoveries dating back to the 11th–13th c. AD (Arpadian Period). At a distance of about 900 m from the place where the C. 1/2021 and C. 8/2021 complexes were identified and researched, there is the archaeological objective complex from Zalău – Valea Răchișorii/Pălvăr datable around the year 1000¹. The two sites are not contemporary, because the pottery (through its formal and morphological characteristics) from C. 1/2021 and C. 8/2021 indicates a chronological horizon after the year 1000.

Since the two archaeological complexes (C. 1/2021 and C. 8/2021) provided very little archaeological inventory, in establishing the chronology we are forced to operate only those with a few ceramic fragments discovered, of which we will focus primarily on kaolin paste pot. In the Lower Danube, since the end of the 9th century² AD ceramics were produced from kaolin paste (jugs and jugs), a ceramic

¹ Băcucet-Crișan 2015, p. 34–59.

² Comșa 1963, p. 109, Pl. II; Talmațchi 2019, Pl. 6.

category which, of course, never ended up being produced in the same quantity as the „classic“ brick (majority). In the Kingdom of Hungary, such pottery was also produced in the Arpadian Period from the 12th century, ending up being massively produced (already in local workshops) at the end of the 13th century³. At first, the vessels only had incised decoration, the use of painting as an ornament being found in archaeological contexts dated during the 13th century. Following some recent research (carried out in Hungary), the hypothesis was issued that the beige-type pottery group is the precursor of the yellowish-white pottery⁴.

The existence of kaolin pottery with varied paste colors (white, gray-white, yellowish/orange-white) suggests the existence of some ceramic groups within this pottery, a fact noticed for some time in the specialized literature⁵. It is not excluded from the possibility that the color variations of the paste were caused by the different structures of the kaolinic clay or even determined by local aesthetic preferences⁶. Regarding the usefulness of kaolin paste dishes, it is considered that they were part of the tableware category, i.e. those dishes that do not come into direct contact with fire, kaolin dishes being used only for serving/eating food and not in the preparation process/boiling⁷.

As is known, for the Sylvania Depression, discoveries of kaolin paste ceramics have also been highlighted through publication, such as those from the Moigrad Dealul Măgura, Cheud – Sub Hij, and Aghireș – Sub Pășune sites⁸. Regarding the oxidizing fired category ceramics discovered in the C. 1/2021 and C. 8/2021 complexes, through the formal characteristics (especially those of the mouth/lip) and the decoration, we find analogies in the finds from the Zalău – Valea Miței – Livada veche (end of the 11th/12th century-first half of the 13th century),⁹ Zalău – Piața Agroalimentară (residence stage from the 11th–13th centuries)¹⁰ or in the one from Aghireș – Sub Pășune (residence stage from the 13th–14th centuries)¹¹.

Considering the formal characteristics and analogies found, most likely the complexes C. 1/2021 and C. 8/2021 were part of a settlement dating back to the 12th–13th centuries. Although few in quantity, the early medieval remains discovered in 2021 at Zalău-Crasnei Street/Polygon bring additional information regarding the density of human communities that established settlements on the current territory of the city of Zalău in the Arpadian Period (11th–13th centuries).

REFERENCES

Băcuet-Crișan 2015	D. Băcuet-Crișan, <i>Porta Mesesina în preajma anului 1000. Cercetări. Situri. Artefacte</i> , Cluj-Napoca, 2015.
Băcuet-Crișan 2020	D. Băcuet-Crișan, <i>Elemente de cultură materială medievală (sec. XIII-XV) din Depresiunea Silvaniei și zonele învecinate</i> , Cluj-Napoca, 2020.
Băcuet-Crișan et alii 2009	D. Băcuet-Crișan, S. Băcuet-Crișan, I. Bejinariu, H. Pop, Al. V. Matei, <i>Cercetări arheologice preventive pe traseul șoselei ocolitoare a municipiului Zalău</i> , Cluj-Napoca, 2009.

³ Szilágyi et alii 2010, p. 153; Simonyi 2012, p. 342–343.

⁴ Full discussion of this ceramic category (emergence, development, spread, precursors) in Simonyi 2012, p. 343.

⁵ Gál-Mlakár 2009, p. 166.

⁶ Băcuet-Crișan et alii 2021, p. 326.

⁷ From the early medieval fortification at Moigrad – Dealul Măgura, the bottom of a kaolin pot was published, which showed strong traces of smoking on the outer surface, evidence of the use of the respective vessel directly on the fire/oven. Considering that example, we should not reject the possibility that some kaolin paste pots were also used in the food preparation/boiling process (Băcuet-Crișan et alii 2021, p. 326, Fig. 5).

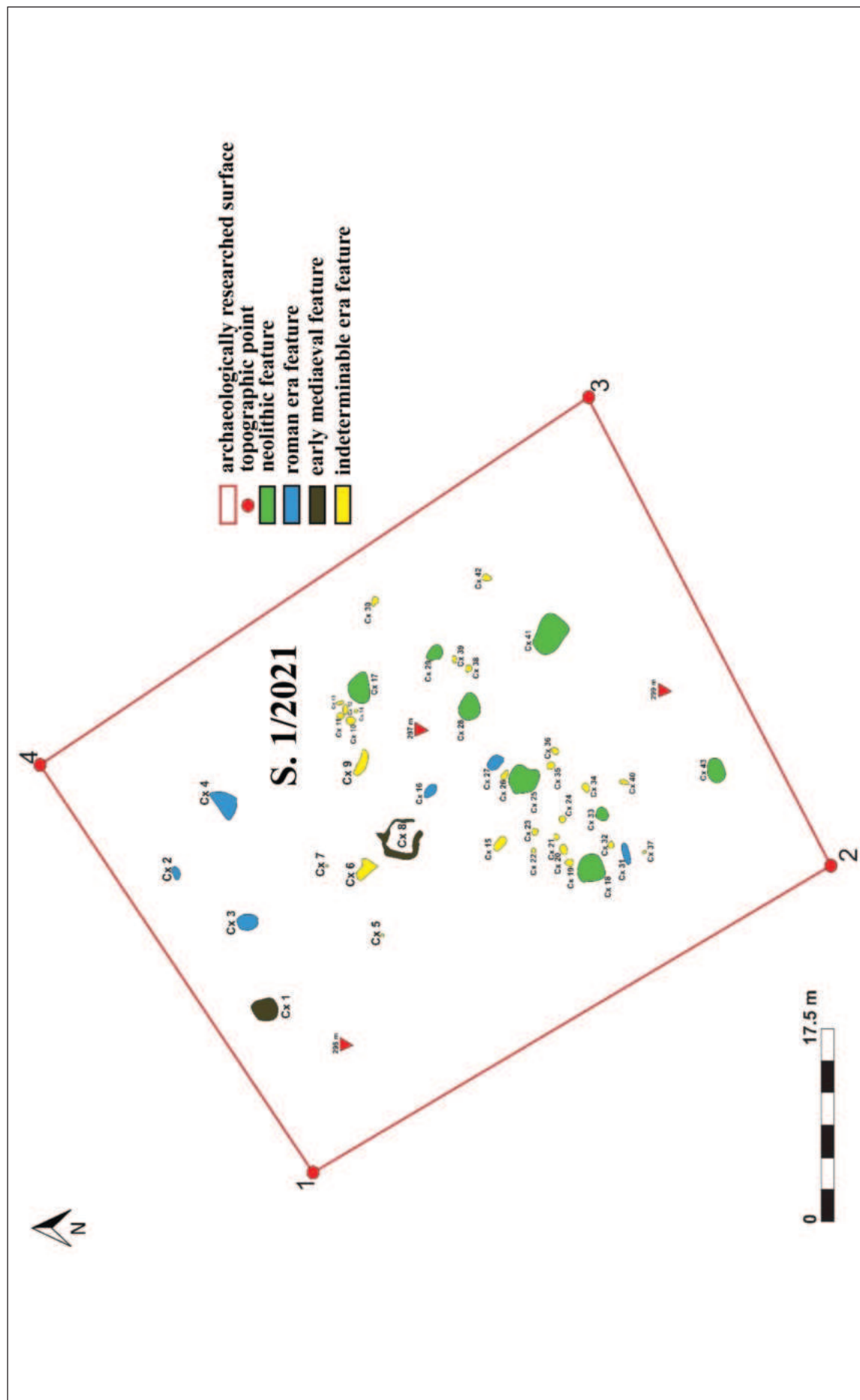
⁸ Băcuet-Crișan 2020, 65–78; Băcuet-Crișan et alii 2021, p. 321–333.

⁹ Băcuet-Crișan et alii 2009, p. 23–24.

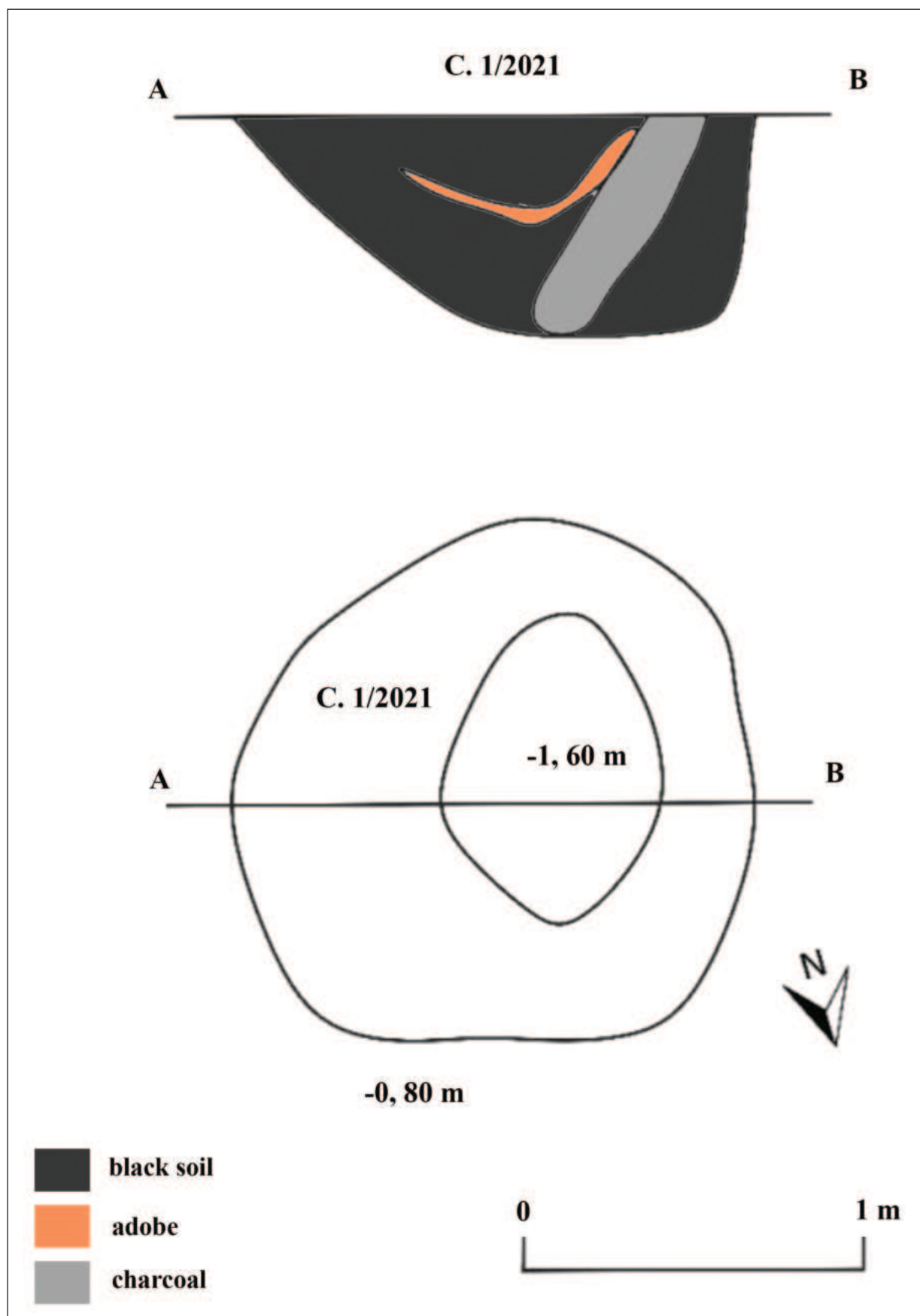
¹⁰ Băcuet-Crișan 2015, p. 68–74.

¹¹ Băcuet-Crișan et alii 2009, p. 57–59.

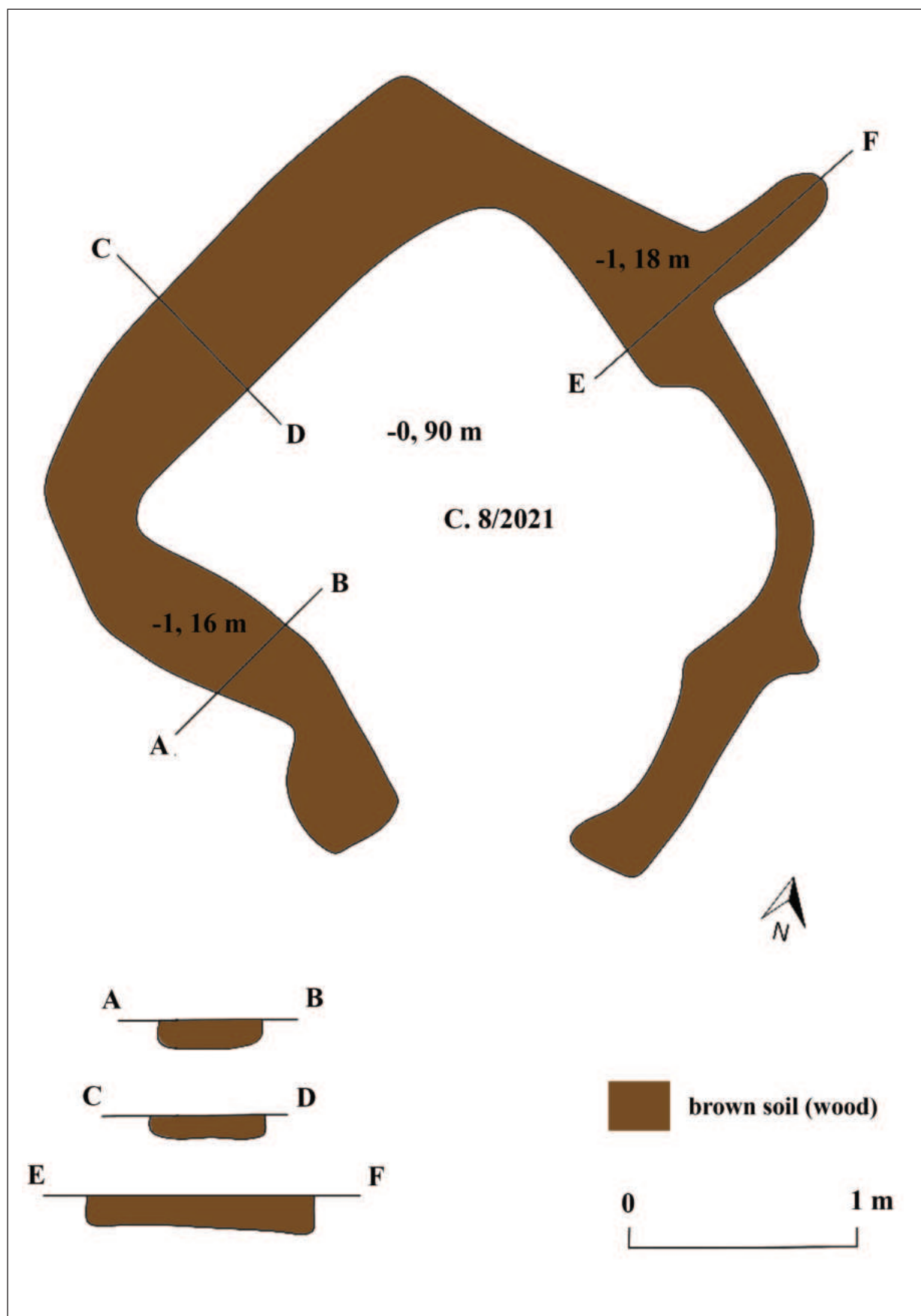
- Băcuet-Crișan *et alii* 2021 D. Băcuet-Crișan, H. Pop, T. Keresztes, *The Kaolin Clay Medieval Pottery of Măgura Hill Moigrad (Sălaj County). A Few Notes on Finds of the Type from Transylvania and the Banat*, in: *Ziridava* 35, 2021, p. 321–333.
- Comșa 1963 M. Comșa, *Cu privire la evoluția culturii balcano-dunărene în sec. IX-XI (studiu preliminar)*, in: *SCIV* 1, 1963, p. 107–121.
- Gál-Mlakár 2009 V. Gál-Mlakár, *A 13–14. Századi kerámia kutatástörténete Északkelet-Magyarországon*, in: *Marisia* XXIX, 2009, p. 165–184.
- Simonyi 2012 E. Simonyi, *Adatok a késő Árpád-kori fehér kerámia kialakulásához*, in: *Hadak Útján* XX, 2012, p. 327–343.
- Szilágyi *et alii* 2010 V. Szilágyi, V. Gál-Mlakár, Á. T. Rácz, I. Sajó, E. Simonyi, *12–14 századi fehér kerámiákon végzett anyagvizsgálatok első eredményei és a továbblépés lehetőségei*, in: *Gesta* IX, 2010, p. 153–167.
- Talmațchi 2019 C. Talmațchi, *The Contribution of Pottery to Determining the Relative Chronology of the Early Medieval Sites in Dobrudja*, in: F. Mărginean, I. Stanciu, K. László (eds.), *Inter tempora. The Chronology of the Early Medieval Period. Issues, Approaches, Results*, Cluj-Napoca 2019, p. 79–101.

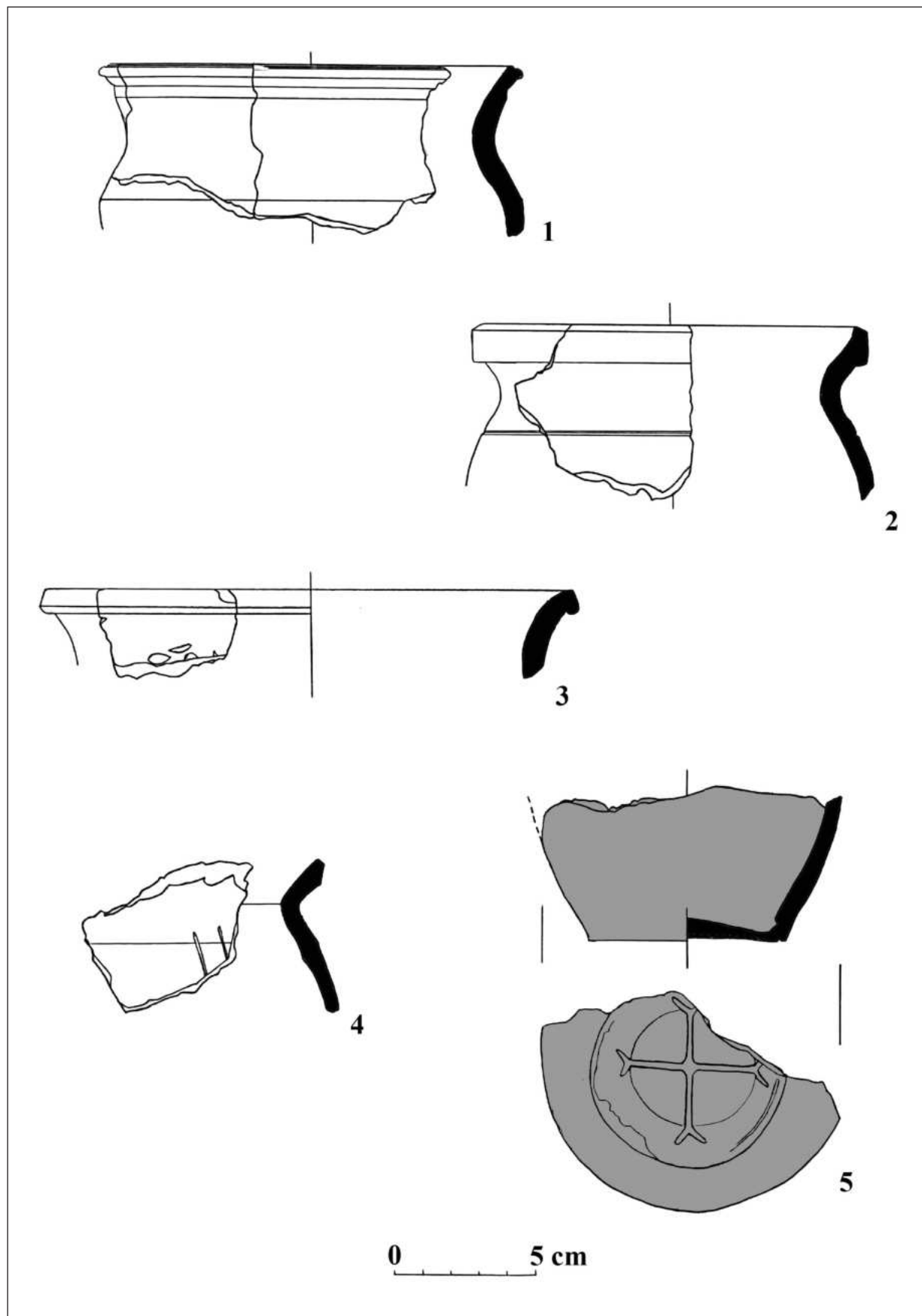
Pl. I. Zalău – Crasnei Street/Polygon. The disposition of the archaeological complexes identified and researched in 2021.

Pl. II. Zalău – Crasnei Street Zalău Str. Crasnei/Polygon. Archaeological complex C. 1/2021.

Pl. III. Zalău – Crasnei Street/Polygon. Archaeological complex C. 8/2021.

Pl. IV Zalău – Crasnei Stree/Polygon. Early medieval pottery discovered in complexes C. 1/2021 (1-3) and C. 8/2021 (4-5).

HABITAT TEMPORAR SAU PERMANENT? LOCUINȚE CU ARME DIN AȘEZAREA DIN EVUL MEDIU TIMPURIU DE LA SFÂNTU GHEORGHE (JUD. MUREȘ)

CĂLIN COSMA*

TEMPORARY OR PERMANENT RESIDENCE? DWELLINGS WITH WEAPONS FROM THE EARLY MEDIEVAL SETTLEMENT FROM SFÂNTU GHEORGHE (MUREȘ COUNTY)

ABSTRACT: *The present article focuses on three dwellings discovered in the 7th–8th-century settlement from Sfântu Gheorghe that have revealed a number of weapons. These weapons suggest that warriors lived in that settlement. The site in Sfântu Gheorghe (Mureș County) is located in the eastern border of the village, on the spot that the locals call Pe Șes. The three dwellings deepen into the yellow clay by 15 to 20 cm. They are surface dwellings. Their wooden walls rested on wooden soles placed at ground level, the level where the excavation of the archaeological features started. All of the dwellings were provided with fire installations. The dwellings had been affected by a strong fire while still in use. In the pits of these dwellings archaeologists discovered pottery fragments and the following weapons: a backsword, spearheads and arrowheads, spurs, phalerae, and horse bits. Most of the archaeological inventory, with strong traces of burning, was found in the layer of ash identified on the floor of the dwellings, not in the fill or in the level where the features became apparent. This contradicts the possibility that the archaeological material ended up in the dwellings subsequent to the time when the archaeological features went out of use. The dwellings in Sfântu Gheorghe date between 670 and 750 AD. The weapons, the military equipment pieces, and the elements of horse tack attest the presence of warriors in the settlement from Sfântu Gheorghe, inhabiting the three dwellings under discussion.*

KEYWORDS: *dwellings; pottery; weapons; warriors; Early Middle Ages.*

REZUMAT: *Prezentul articol se concentrează asupra a trei locuințe descoperite în așezarea de la Sfântu Gheorghe, (jud. Mureș), din secolele VII-VIII, în care au fost descoperite o serie de arme. Aceste arme sugerează că războinicii trăiau în acea așezare. Situl din Sfântu Gheorghe (județul Mureș) este situat în limita de est a satului, pe locul pe care localnicii îl numesc Pe Șes. Cele trei locuințe se adâncesc în argila galbenă cu 15 până la 20 cm. Sunt locuințe de suprafață. Pereții lor de lemn s-au sprijinit pe tălpi de lemn așezate la nivelul solului antic. Toate locuințele au fost prevăzute cu instalații de incendiu. Locuințele au fost afectate de un incendiu puternic în timp ce erau încă în folosință. În locuințe s-au descoperit fragmente de ceramică și următoarele arme: o spadă, vârfuri de suliță și vârfuri de săgeți, pintoni, falere și zăbale. Cea mai mare parte a inventarului arheologic, cu urme puternice de ardere, a fost găsită în stratul de cenușă identificat pe pardoseala locuințelor, nu în umplutura sau în partea superioară a complexelor arheologice. Acest lucru contrazice posibilitatea ca materialul arheologic să fi ajuns în locuințe ulterior momentului în care piesele arheologice au ieșit din uz. Locuințele din Sfântu Gheorghe datează între anii 670 și 750 d.Hr. Armele, piesele de echipament militar, și de harnașament atestă prezența războinicilor în așezarea de la Sfântu Gheorghe, războinici care au locuit cele trei locuințe în prezentate în acest studiu.*

CUVINTE-CHEIE: *locuințe; ceramică; arme; războinici; Evul Mediu timpuriu.*

* Institute of Art History and Archaeology, Cluj-Napoca, Romania, e-mail: cosma2165@yahoo.com.

PRECIZĂRI TOPOGRAFICE REFERITOARE LA LOCUL DESCOPERIRILOR

În anii '50 ai secolului XX, s-au efectuat primele cercetări în situl arheologic de la Sfântu Gheorghe. Cercetările arheologice de atunci au fost publicate cu titlul „așezarea de la Cipău-Sfântu Gheorghe”¹. Ulterior, în urma săpăturilor arheologice desfășurate în anii '90 ai secolului XX, obiectivul arheologic, pomenit mai sus, a fost localizat la Iernut/Sf. Gheorghe sau Iernut/Cătunul Sf. Gheorghe².

Situl arheologic în discuție, se află în hotarul de est a satului Sfântu Gheorghe (jud. Mureș). Locul cu descoperiri arheologice de la Sfântu Gheorghe, este denumit de localnici *Pe Șes*. Este o terasă înaltă a Mureșului situată la vest de sat (fig. 1). Astfel, corect este ca situl arheologic, să fie localizat în satul Sfântu Gheorghe, jud. Mureș.

Fig. 1. – Localizarea geografică a sitului arheologic din Sfântu Gheorghe. /
Fig. 1. The geographical location of the archaeological site of Sfântu Gheorghe.

PRECIZĂRI STRATIGRAFICE

Săpăturile arheologice desfășurate între anii 1990–2000 în situl arheologic de la Sfântu Gheorghe, au fost efectuate pe marginea terasei *Pe Șes*, spre Mureș, în zona de mijloc a platoului, pe coordonatele N-S (fig. 2).

Cercetările au avut ca rezultat evidențierea mai multor nivele de locuire, datate în secolul I î. H, în perioada romană, în secolele V-VI, VII-VIII, X-XIV. Nivelele de cultură corespunzătoare perioadelor de timp menționate sunt bine reliefate în stratigrafia verticală a terasei. Ele sunt aproape identice, în toată zona cercetată arheologic, cu mici diferențe de grosime a nivelului de cultură. Pentru fiecare perioadă de timp, din cele precizate mai sus, au fost descoperite locuințe, cuptoare, gropi de provizii etc., precum și material arheologic ce constă din ceramică și din diverse obiecte din fier, dar și material osteologic. Aproape peste tot, în stratigrafie orizontală s-a surprins faptul că fiecare nouă locuire antică sau medievală a bulversat urmele precedentei așezări. Așezarea mai veche a fost distrusă de cea nouă, care la rândul ei a fost devastată de următoarea așezare dintr-o fază mai nouă.

¹ Horedt 1955, p. 661–662, Pl. IV, Fig. 3/6–16.

² Săpăturile de la Sfântu Gheorghe de după 1990 sunt în cea mai mare parte inedite. Pentru informații vezi *Cronica Cercetărilor Arheologice din România, București 1991–2000: Șantierul arheologic Iernut/Sfântu Gheorghe*.

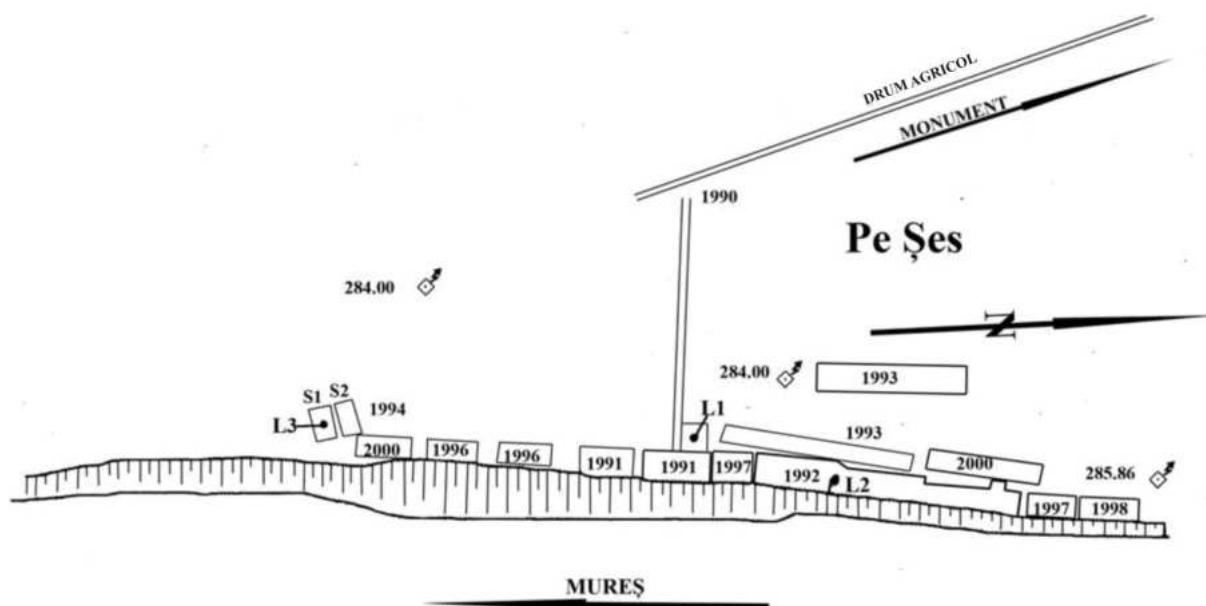

Fig. 2. – Dispunerea secțiunilor și suprafețelor în situl de la Sfântu Gheorghe. / Fig. 2. The layout of the archaeological trenches and the surfaces in the site of Sfântu Gheorghe.

NIVELUL DE CULTURĂ DIN SECOLUL VII-VIII

În orizontul cronologic datat în secolele VII-VIII, au fost descoperite trei locuințe (fig. 2), în umplutura cărora au fost descoperite arme, piese de echipament militar și de harnașament, precum și ceramică³.

Toate cele trei locuințe au fost incendiate, fapt dovedit de foarte multă cenușă și chirpic ars, elemente care au format umplutura locuinței. Artefactele descoperite în umpluturile locuințelor, aveau urme accentuate de ardere secundară, fenomen datorat contactului cu o sursă de foc deosebit de puternică. Incendiul a avut loc cu siguranță în perioada de funcționare a complexelor arheologice și nu ulterior, într-o altă secvență cronologică. În majoritate, inventarul arheologic, a fost descoperit în stratul de cenușă, pe podeaua locuințelor, și nu în umplutura din partea superioară a complexelor arheologice. Cred că acest din urmă detaliu, elimină bănuiele, conform cărora materialul arheologic ar fi putut ajunge în locuințe la o dată ulterioară distrugerii lor.

LOCUIȚELE ȘI MATERIALUL ARHEOLOGIC

Locuința nr. 1/1990

Complexul arheologic a fost descoperit în suprafața S. 1/1990. Forma locuinței s-a conturat la $-1,80$ m, iar podeaua se afla la $-2,00$ m. Este o locuință puțin adâncită în pământ. Cea mai mare parte a acesteia a constat dintr-o suprastructură din lemn, așezată pe tălpici din lemn, dispuși, cel mai probabil, la nivelul de la care a fost săpată groapa. Pereții au fost acoperiți cu lut, și acoperișul cu stuf sau paie, rămășițe din ambele materiale de construcție fiind descoperite, arse, în interiorul locuinței. Locuința a avut o formă pătrată cu dimensiunile de $3,90 \times 3,90$ m. În colțul de nord-vest a locuinței, la adâncimea de $-1,60$ m, existat o treaptă realizată prin crușarea lutului în colțul respectiv. Această treaptă indică faptul că intrarea în locuință se afla pe latura de nord, în colțul de nord-vest, al complexului arheologic. În colțul opus intrării, cel de sud-sud-est, locuința a avut un cuptor săpat în perete, cu un diametru de $0,50$ m, al

³ Materialul arheologic descoperit în cele trei locuințe de la Sfântu Gheorghe se află la Institutul de Arheologie și Istoria Artei din Cluj-Napoca.

căruia pereți au fost placiți cu bucăți de lespezi de piatră. În față cuptorul dispunea de o mică groapă de alimentare (Pl. 1/1).

Inventarul arheologic al locuinței

Arme

1. Paloș din fier, fragmentar. S-a păstrat mânerul și o parte din lamă. Mânerul este drept și ascuțit spre capăt. Probabil la capăt mânerul dispunea de un buton. Dimensiunile piesei sunt de: $L_{\text{păstrată}} = 40$ cm; $l_{\text{lamă}} = 3,6$ cm (Pl. 1/4).

Paloșul de la Sfântu Gheorghe⁴, se include în tipul 2 Garam⁵, sau în tipul E. II. A/1 Csiki denumit „spade cu lama dreaptă cu un tăiș și fără gardă”⁶. G. Csiki precizează că respectivul tip de armă este unul foarte frecvent în lumea avară, exemplare de genul respectiv fiind prezente în perioada avară timpurie, dar mai frecvente în perioada avară mijlocie și târzie⁷. O datare asemănătoare celei precizate mai sus a fost indicată și pentru o serie de arme descoperite în cimitire avară din Slovacia⁸.

2. Vârf de lance din fier. Lamă lată, în formă de frunză de păr, cu secțiune ovală. Lățimea maximă a lamei este aproximativ la mijlocul lungimii lamei. Manșon tubular, evazat spre capăt. Foarte aproape de capăt manșonul dispune o gaură prin care era petrecut un nit din fier care perfora coada, contribuind la fixarea acesteia în manșon. Manșonul este separat de lamă printr-un gât scurt, marcat prin lățirea laturilor lamei spre exterior. Dimensiunile vârfului de lance sunt următoarele: $L_{\text{totală}} = 18,5$ cm; $L_{\text{lamă}} = 10,5$ cm; $L_{\text{manșon}} = 8$ cm; $l_{\text{maximă lamă}} = 2,7$ cm; $D_{\text{manșon}} = 2,8$ cm (Pl. 1/3).

Din punct de vedere tipologic vârful de lance de la Sfântu Gheorghe se integrează în tipul de vârfuri de lănci P.III.A Csiky⁹. El remarcă că cele mai multe arme de genul respectiv, din Bazinul Carpatic, provin din contexte datate în perioada avară timpurie, dar că ele sunt prezente în proporție mai mică și în perioada avară mijlocie, precum și în cea târzie¹⁰. Piesa de la Sfântu Gheorghe poate fi plasată în tipul 2.A.2, tipului BCa Husár¹¹. Și în tipologia lui Husár se observă faptul că cele mai multe exemplare datează în perioada avară timpurie. Sunt însă piese ce au fost descoperite și datate și în perioada avară mijlocie și târzie din evoluția Khaganatului Avar din Bazinul Carpatic.

Piese de echipament militar

1. Pinten din fier. Piesa are forma literei „U”. Unul dintre cele două brațe este rupt aproximativ la mijloc, încă din vechime. Brațele au fost realizate dintr-o bară cu secțiune dreptunghiulară. Capătul brațului (cel păstrat), este îndoit înspre exteriorul piesei, formând un cârlig. Spinul, realizat din aceeași bară ca și corpul, este piramidal și are vârful ascuțit. Dimensiunile piesei sunt: $\hat{I}_{\text{totală}} = 11,5$ cm; $\hat{I}_{\text{pintenului fără spin}} = 10$ cm; $\hat{I}_{\text{spinului}} = 1,5$ cm; $l_{\text{maximă a barelor}} = 1,00$ cm; $Gr_{\text{maximă a barei}} = 0,2$ cm; $l_{\text{maximă între cele două bare}} = 5,3$ cm (Pl. 1/2).

Pintenul de la Sfântu Gheorghe se include în grupa „Hakensporen”, variantă a căror cârlige sunt îndoite înspre exteriorul celor două bare ale piesei¹². Având ca și prototip exemplarele de epocă romană imperială a căror capete de brațe se termină în formă de cârlig exterior, acest tip de artefact a fost preluat în Evul Mediu timpuriu și produs în două spații culturale diferite, cel merovingian și cel baltic¹³. Sunt întâlniți cu precădere de-a lungul coastei baltice și în teritoriile leto-lituanene, ca o primă zonă, și în

⁴ Pentru tipologia și terminologia armelor de tăiat, lovit împuns vezi: Cosma 2018, p. 32–37; Cosma 2020, p. 9–19.

⁵ Garam 1991, p. 145–152, Fig. 11.

⁶ Csiki 2015, p. 174–179, Fig. 65, 67.

⁷ Csiki 2015, p. 174, 179.

⁸ Čilinska 1973, p. 23–24.

⁹ Csiky 2015, 38, p. 112–119.

¹⁰ Csiky 2015, p. 112–113.

¹¹ Husár 2014, p. 112–114, Obr. 3, Pl. XL–XLIV.

¹² Žak 1959, p. 88–105; Wachowski 1986–1987, p. 55–56, Fig. 9.

¹³ Žak 1959, p. 105; Wachowski 1986–1987, p. 55–56, Fig. 9.

Renania, unde modelul baltic a suferit influențe alamano-protoprusiene, și a ajuns a se stabili ca și model în secolul VII, de unde se va răspândi până în Croația dar și în Nordul Europei¹⁴, sau pe teritoriul Bielorusiei¹⁵. Pintenii descoperiți în Saxonia, Silezia și Scandinavia, chiar dacă nu sunt numeroși, sunt puși pe seama legăturilor cu mediul occidental¹⁶. Pentru Polonia Mică, se consideră că există o tradiție slavă de producere a pintenilor cu cârlig, iar pentru zona sileziană, se admit influențe în producerea pintenilor, inclusiv a celor cu cârlig, venite din regiunile slave de pe Elba (Saxonia de azi)¹⁷. Se precizează însă și existența unei influențe carolingiene în producerea de pinteni pe teritoriul polonez¹⁸. Forma de „U” a pintenului de la Sfântu Gheorghe, precum și tehnica de realizare, se regăsește în Europa central-vestică. Acolo însă majoritatea pintenilor au terminația celor două capete ale barelor îndoită înspre interior, amănunt care exclude includerea pintenului de la Sfântu Gheorghe într-una dintre variatele tipologice întâlnite în siturile Europei central-vestice datate în Evul Mediu timpuriu¹⁹.

Relativ simpli ca tehnică de realizare a modului de fixare pe încălțăminte, pintenii cu cârlig exterior au fost utilizați o perioadă de timp destul de lungă, cuprinsă între secolele VI/VII și până spre începutul secolului X²⁰. Evident, există o evoluție în timp a formei pintenului și a modului de realizare a cârligului exterior. Exemplarele cele mai timpurii, datate în secolele VI/VII-VIII, au corpul oval, spinul scurt și terminațiile capetelor îndoite înspre exterior destul de scurte și depărtate de cele două bare²¹.

Pintenul de la Sfântu Gheorghe, aparține tipului I.1. Wachowski²². Din întreaga arie de răspândire, pintenul descoperit la Tyniec n. Sleza, din Polonia, datat inițial în secolul VIII²³, iar ulterior în jurul anului 800²⁴, este aproape identic cu piesa descoperită la Sfântu Gheorghe. Inițial, pintenul din localitatea poloneză a fost prezentat ca și produs local care imită modelul alaman din secolul VII²⁵. Ulterior, acesta a fost reconsiderat ca pinten slav, realizat după modele carolingiene²⁶. Datorită faptului că terminațiile celor două capete sunt foarte apropiate de cele două bare, aproape lipite, pintenul a fost încadrat în tipul Ösensporen²⁷. Procedul apropierii foarte mult, până la lipire a capetelor de cele două bare a fost observat și la o serie de pinteni cu cârligele îndoite spre interior, descoperiți în Moravia, care fac parte din tipul IC Bialekova²⁸. Nici exemplarele de acolo și nici pintenul de la Tyniec n. Sleza din Polonia, nu prezintă însă găuri propriu zise. Tehnica apropierii capetelor cârligelor foarte mult, aproape unite de cele două bare ale pintenilor, precedă exemplarele clasice cu găuri pentru curele sau cataramă.

Modelul piesei de la Sfântu Gheorghe, în formă de „U”, criteriu util și el în datare, se regăsește, printre pintenii de sorginte carolingiană, pe coasta dalmată, din zona Zalavár-ului sau în fosta Iugoslavie, Boemia și Moravia. Exemplarele din aceste zone, realizate din bare de fier dreptunghiulare în secțiune, neornamentate, ușoare ca și greutate, cu spinul nu foarte lung, dar al căror capete de bare se termină cu plăcuțe nituite sau cu găuri pentru cataramă, sunt considerate din punct de vedere cronologic, ulterioare

¹⁴ Žak 1959, p. 105; Wachowski 1986–1987, p. 55–56, p. 70, Fig. 9.

¹⁵ Sedin 1995, p. 162, Fig. 2/8.

¹⁶ Wachowski 1986–1987, p. 55–56.

¹⁷ Wachowski 1987, p. 524.

¹⁸ Wachowski 1987, p. 523–528.

¹⁹ Ruttkay 1976, p. 346, Fig. 72/A1; Bialeková 1977, p. 118–123, Fig. 2/I; Žak, Maćkowiak-Kotkowska 1988. Pentru comparație vezi de exemplu și pintenii descoperiți pe teritoriul Boemiei: Profantová 1994, p. 60–85.

²⁰ Žak 1959, p. 88–105; Wachowski 1986–1987, p. 55–56, p. 70, Fig. 2; Wachowski 1987, p. 523–528; Poleski 1992, 168–170, Fig. 3/6–10; Poleski 1992a, p. 317, Fig. 1/6–10.

²¹ Žak 1959, p. 88–105; Wachowski 1986–1987, p. 52–56, Fig. 3,5; Poleski 1992, p. 168–170, Fig. 3/6–10.

²² Wachowski 1986–1987, p. 55, Fig. 9.

²³ Žak 1959, p. 95, nr. 22, Fig. 2h.

²⁴ Wachowski 1986–1987, p. 70.

²⁵ Žak 1959, p. 105.

²⁶ Wachowski 1987, p. 524–527.

²⁷ Wachowski 1987, Fig. 4/2.

²⁸ Bialeková 1977, p. 122.

exemplarelor masive din bronz sau fier, ornamentate sau placate cu foițe de metal nobil, și sunt datate pe parcursul secolului IX, cu mici diferențe cronologice de la o zonă la alta²⁹. Edificatoare în datarea cât mai precisă a pintenului de la Sfântu Gheorghe rămâne piesa din Polonia, de la Tyniec n. Sleza. Conform datării celei din urmă, pintenul de la Sfântu Gheorghe poate fi plasat cronologic în secolul VIII.

4. Ceramica descoperită în groapa locuinței constă din fragmente de oale lucrate la roata cu turație medie, fragmente dintr-o tăviță de lut lucrată cu mâna și două fragmente dintr-o rășniță.

Fragmentele ceramice provin de la un număr de cel puțin 12 oale. Pasta din care au fost lucrate oalele este semifină, degresată cu nisip fin, dar și zgrunțuroasă, degresată cu nisip cu bobul mare. Arderea vaselor a fost inoxidantă, uniformă, oalele având culoarea neagră (Pl. 1/1; Pl. 3/1; Pl. 4/3; Pl. 5/1a-b, 4), cenușie (Pl. 4/1a-b), dar și semioxidantă, neuniformă, oalele având culoarea brun-cenușie cu pete cărămizii (Pl. 2/1-2; Pl. 3/2; Pl. 4/4-5; Pl. 5/3a-b, 5). Ornamentul de pe vase, dispus în partea superioară a corpului, constă din rețele de linii trasate sub formă de val (Pl. 2/1-2), din rețele de linii drepte intercalate de linii trasate în val (Pl. 3/1-3b), sau din rețele fine de linii drepte (Pl. 3/4-5; Pl. 4/1a), linie groasă trasată în val urmate de linii drepte (Pl. 4/3), linii groase trasate în val, distanțate între ele (Pl. 5/4). Pereții de la două oale au pe partea interioară o rețea de linii subțiri. Acestea sunt, cel mai probabil, urme lăsate de un instrument (mătură de dimensiuni mici), cu care au fost finisați pereții oalelor pe interior (Pl. 4/4b, 5/b).

Oalele au fost de dimensiuni atât mici, cât și mari. Diametrul la gură variază între 12 și 19. Dimetrul maxim al oalelor se află în partea superioară a înălțimii. Gâtul este bine conturat, iar buza este tăiată drept, sau rotunjită (Pl. 2/1-2; Pl. 3/3,6; Pl. 4/3; Pl. 5/1). Fundurile de vase sunt drepte, cu diametrul cuprins între 9-13 cm (Pl. 2/3; Pl. 3/1; Pl. 4/1b; Pl. 5/3b).

Ceramica lucrată cu mâna este reprezentată de un fragment dintr-o tăviță din lut, lucrată dintr-o pastă grosieră degresată cu nisip cu bobul mare de culoare brun-cenușie (Pl. 4/2).

Cele două fragmente de gresie provin de la o rășniță, reutilizat la măcinarea semințelor, sau în alte scopuri domestice (Pl. 5/6a - b).

Locuința nr. 2/1992

Complexul arheologic a fost descoperit în suprafața S. 1/1992. Forma locuinței s-a conturat la -1,30 m, iar podeaua se afla la -1,50 m. A fost o locuință de suprafață, cu pereți și cadrul acoperișului din lemn. Pereții, au fost așezați pe tălpici din lemn, dispuși, cel mai probabil, la nivelul de la care a fost săpată groapa. Au fost acoperiți cu lut, și acoperișul cu stuf sau paie, rămășițe din ambele materiale de construcție fiind descoperite, arse, în interiorul locuinței. Locuința a avut o formă pătrată cu dimensiunile de 3,50 × 3,50 m. În colțul de sud-vest locuința a avut un cuptor de forma unei vetre ovale săpată în podeaua de lut a complexului arheologic, cu dimensiunile de 0,50 × 0,30 cm și adâncime de -0,30 m (Pl. 6/1).

Inventarul arheologic al locuinței

Arme

1. Topor din fier, păstrat fragmentar. S-a păstrat doar lama. Lamă dreptunghiulară în profil. Spre tăiș lama se subțiază și este puternic evazată, cu latura inferioară arcuită mai accentuat decât cea superioară. Dimensiunile piesei sunt de: $L_{\text{lamă păstrată}} = 14,5 \text{ cm}$; $l_{\text{maximă lamă}} = 7 \text{ cm}$ (Pl. 6/4).

Toporul de la Sfântu Gheorghe este tipul 4C, de topor din Transilvania³⁰. El poate fi inclus în una dintre variantele tipului „balta tipus/axe/topor” propus pentru descoperirile de topoare din Bazinul

²⁹ Vezi spre exemplu: Stein 1967, I-II; Ruttkay 1976, p. 346-349, tip A 1-9; Bialeková 1977, p. 123-138, II-V; Vinski 1983, p. 465-501; Wachowski 1986-1987, p. 62-68, VI-XI; Szöke 1996, p. 88-96, Pl. 19/1-2, 42/5; Korošek 1999, p. 117 cu Pl. adiacente; Kouřil 2001, p. 241-255; Profantová 2003, p. 101-102 cu Fig. adiacente; Kavanová 2003, p. 369, Fig. 56.

³⁰ Cosma 2017, p. 118.

Carpatice³¹. Se menționează că astfel de topoare își găsesc originile în epoca fierului, că sunt întâlnite pe întreg teritoriul și pe tot parcursul evoluției Kaganatului avar în Bazinul Carpatic, și că nu reprezintă un indicator etnic și nici cronologic precis³². Toporul de la Sfântu Gheorghe își găsește analogii în secolele VII-VIII și în Lituania³³ și Rusia³⁴.

2. Vârf de lance din fier, de formă piramidală. Lama este îngustă, alungită, romboidală în secțiune. Manșonul tubular este rupt în cea mai mare parte. Este evazat spre capăt. Trecerea de la manșon spre lamă se face direct, prin îngustarea laturilor manșonului. Gaura manșonului continuă foarte puțin în vârful lăncii. Dimensiunile păstrate ale piesei sunt următoarele: $L_{\text{totală păstrată}} = 23,5 \text{ cm}$; $L_{\text{lamă}} = 19 \text{ m}$; $l_{\text{lamă}} = 1,3 \text{ cm}$; $L_{\text{manșon păstrată}} = 4,5 \text{ cm}$; $D_{\text{manșon la capătul dinspre lamă}} = 2,7 \text{ cm}$ (Pl. 6/7).

Vârful de lance de Sfântu Gheorghe se include în tipul II Csiky³⁵, ori P.II.B Csiky³⁶, sau în tipul AC Husár³⁷. G. Csiky precizează că tipul respectiv de lance, cu analogii în antichitate, a fost utilizat în lumea avară pe tot parcursul secolelor VII-VIII, cu maximă utilizare în secolul VIII³⁸.

Piese și accesorii de harnașament

1. Zăbală din fier, cu muștiucul format două bare, legate între ele prin cârlige. Barele sunt pătrate în secțiune și au la capete câte un inel. La unul dintre capete s-a păstrat inelul pentru cureaua de piele a căpăstrului. Dimensiunile piesei sunt următoarele: $L_{\text{bare}} = 7,9 \text{ cm}$, 8 cm $Gr_{\text{bară}} = 0,7 \text{ m}$, $D_{\text{manșon inel}} = 4,5 \text{ cm}$ (Pl. 6/6).

Zăbala de la Sfântu Gheorghe, își găsește analogii în mediul avar din Bazinul Carpatic³⁹, în mediul slav din centrul și estul Europei⁴⁰, precum și în zonele din sudul Europei⁴¹, în contexte datate în secolul VII.

2. Faleră din fier. Piesa are o formă circulară. Este ruptă în unele locuri ale marginii. $D = 8 \text{ cm}$ (Pl. 6/5). Falere din fier s-au din metal nobil au fost descoperite în cimitire avar datate la sfârșitul secolului VII și în secolul VIII⁴².

3–4. Cataramă din fier. Din locuința 2, mai provin două cataramă din fier. Prima piesă este cataramă cu plăcuță de fixare. Cataramă are o formă ovală cu un ieșind/locaș pe care se așeza vârful acului. Plăcuța de fixare pe centură a fost realizată dintr-o singură bandă îndoită și petrecută peste bara cataramăi. La mijloc a fost găurită pentru a face loc acului cataramăi. La capete plăcuța de fixare pe centură dispunea de găuri pentru nituri. Dimensiunile cataramă cataramăi sunt de $3,2 \times 1,7 \text{ cm}$. Dimensiunile plăcuței de prindere sunt $3,6 \times 2 \text{ cm}$ (Pl. 6/3). A doua cataramă are o formă dreptunghiulară. S-a păstrat doar veriga acului. Dimensiuni piesei sunt de $2,5 \times 1,9 \text{ cm}$. Grosimea barei este de $0,3 \text{ mm}$ (Pl. 6/2). Cataramăle din fier precum cele din locuința nr. 2 de Sfântu Gheorghe, sunt piese ce se regăsesc în Bazinul Carpatic în contexte ce datează în secolele VII-VIII.

5. Cute din gresie cenușie, intens utilizată (Pl. 8/6).

6. Ceramica

În locuința 2 au fost descoperite fragmente ceramice care provin foarte probabil de la 14 oale. Toate au fost realizate la roată cu turaj medie.

³¹ Szücsi 2012, p. 122–124, p. 136–137; Szücsi 2013–2014, p. 121–122, p. 140–141, p. 168–169.

³² Szücsi 2012, p. 122–124, p. 136–137; Szücsi 2013–2014, p. 121–122, p. 140–141, p. 168–169.

³³ Malonaitis 2001, p. 163–183.

³⁴ Akhmedov, Vorontov 2012, p. 9–54.

³⁵ Csiky 2007, p. 313, Fig. 4/II

³⁶ Csiky 2015, 37, p. 105–108; Fig. 33.

³⁷ Husár 2014, p. 112–114, obr. 2.

³⁸ Csiky 2015, p. 108.

³⁹ Čilinská 1966, p. 192; Garam 1995, p. 354, p. 358, Fig. 214/1–3; Vöröş 2015, p. 198–201, p. 204–205, Fig. 199.

⁴⁰ Kazanski 1999, p. 202–203, Fig. 3/6–12.

⁴¹ Bavant 2012, p. 143–154.

⁴² Garam 1987b, p. 88–93; Zábojník 2004, p. 53, p. 138, Fig. 22–23.

Pasta din care au fost lucrate oalele este semifină, degresată cu nisip, dar și zgrunțuroasă degresată cu nisip cu bobul mare. Arderea vaselor a fost inoxidantă, uniformă, oalele având culoarea cenușie (Pl. 7/1–2), brun-cenușie, neagră (Pl. 7/2), dar și semioxidantă, neuniformă, oalele prezentând culoarea brun-cenușie cu pete cărămizii (pl.7/ 4, Pl. 7/5ab; 6a-b, 7; Pl. 8/1a – b, 4, 7–9), sau cărămizie în exterior și brun cărămizie în interior (Pl. 7/3; Pl. 8/5), neagră în exterior și cărămizie în exterior (Pl. 8/3).

Ornamentul de pe vase, dispus în partea superioară a corpului, constă din rețele de linii trasate sub formă de val (Pl. 7/4; Pl. 8/7), din rețele de linii drepte intercalate de rețele de lini trasate în val (Pl. 8/1a–4, 2/9a), din rețele fine de linii drepte (Pl. 7/3, 7), sau linii drepte incizate, distanțate între ele (Pl. 7/5a; Pl. 8/8). Una dintre oalele din locuința 2, are buza ornamentată cu alveole (Pl. 7/1).

Oalele au fost de dimensiuni mici dar și mari. Diametrul la gură al celor din urmă, variază între 22 și 26 cm. Dimetrul maxim al oalelor se află în partea superioară a înălțimii. Gâtul este bine conturat, iar buza este tăiată drept sau rotunjită (Pl. 7/1–2, 5a). Fundurile sunt drepte (Pl. 7/6; Pl. 8/5).

Locuința nr. 3/1994

Locuința nr. 3/1994 a fost descoperită în Suprafața S.1. Conturul locuinței, a fost surprins la adâncimea de – 0,75 cm (adâncime la care apare sterilul). Groapa complexului arheologic se adâncește până la – 0,85 m în steril. Locuința a avut dimensiunile de 3,00 m × 3,10 m, cu axa lungă orientată N-S. Locuința nu a dispus de gropi de pari în colțuri, sau la mijlocul laturilor. Colțurile complexului sunt foarte puțin rotunjite. Aproape de colțul sud-vestic, al complexului s-a descoperit un cuptor complet distrus. Cel mai probabil, a fost un cuptor cu pereții din lut. Puține bucăți din pereți au fost descoperite căzute peste vatra de foc. Vatra cuptorului, dispusă la nivelul podelei locuinței, a avut o formă dreptunghiulară cu dimensiunile de 0,40 cm × 0,20 cm, cu axa lungă orientată V-E. Partea inferioară a cuptorului era formată dintr-o crustă de lut arsă, cu o grosime de 0,6 cm. Peste această vatră arsă s-au găsit prăbușiți pereții din lut, spărți în bucăți. În fața cuptorului, în colțul de nord se afla o groapă de alimentare a instalației de foc. A avut o formă dreptunghiulară, cu dimensiunile de 0,45 × 0,20 cm, cu axa lungă orientată V-E. A fost săpată în podeaua locuinței, fundul gropii aflându-se la adâncimea de – 1,15 cm. A fost o locuință semi-adâncită în pământ, cu pereții și acoperișul sprijiniți pe tâlpici din lemn. Condițiile de păstrare a cuptorului nu lasă loc pentru foarte multe detalii referitoare la tipul precis de instalație de foc. Posibil să fi fost un cuptor cu pereții din lut. În partea superioară, probabil a avut o tăviță din lut portabilă (Pl. 9/1).

Inventarul arheologic al locuinței

Arme

1. Vârf de lance din fier. Lama lată, în formă de frunză de păr, cu laturile convergente, oval-aplatizată în secțiune. Manșonul tubular, este evazat spre capăt. Manșonul este separat de lamă printr-un gât scurt și arcuit spre exterior. Dimensiunile piesei sunt următoarele: $L_{totală} = 14,7$ cm, $L_{lamă} = 8,7$ cm, $l_{maximă} = 3,5$ cm, $L_{manșon} = 6$ cm, $D_{manșon} = 2,2$ cm (Pl. 9/5).

Vârful de lance de la Sfântu Gheorghe face parte din tipul de vârfuri de lănci P.III.A Csiky⁴³. El remarcă că cele mai multe arme de genul respectiv, din Bazinul Carpatic, provin din contexte datate în perioada avară timpurie, dar că ele sunt prezente în proporție mai mică și în perioada avară mijlocie, precum și în cea târzie⁴⁴. Piesa de la Sfântu Gheorghe, corespunde tipului BDa Husár,⁴⁵. Și în tipologia lui Husár se observă faptul că cele mai multe exemplare datează în perioada avară timpurie. Sunt însă piese ce au fost descoperite și datate și în perioada avară mijlocie și târzie din evoluția Khaganatului avar din

⁴³ Csiky 2015, p. 38, p. 112–119.

⁴⁴ Csiky 2015, p. 112–113.

⁴⁵ Husár 2014, p. 112–114, obr. 3, Tab. XL-XLIV.

Bazinul Carpatic. Vârful de lance de la Sfântu Gheorghe își găsește analogii și printre artefactele de gen din lumea slavă, inclusiv în secolele VI-VII⁴⁶.

2. Vârf de săgeată din fier cu manșon tubular. Lama este în formă de frunză de păr, cu laturile convergente, ovală în secțiune. Manșonul tubular, este evazat spre capăt. Terminația acestuia este ruptă. Manșonul este separat de lamă printr-un gât scurt marcat prin arcuirea puternică a laturilor lamei spre exterior. Dimensiunile piesei sunt de: $L_{\text{totală păstrată}} = 6,3$ cm, $L_{\text{lamă}} = 3,2$ cm, $l_{\text{maximă lamă}} = 2$ cm, $L_{\text{manșon păstrată}} = 3,1$ cm, $D_{\text{manșon păstrată}} = 1,2$ cm (Pl. 9/2).

Vârful de săgeți cu tub de înmănușare și lama în formă de frunză, cum este cea de la Sfântu Gheorghe, sau asemănătoare, sunt prezente în necropole gepide din Transilvania⁴⁷. Se regăsesc în mediul germanic târziu din secolele VI-VII, din zona sud-estică a Transdanubiei⁴⁸. Vârfulurile cu lama în formă de frunză au fost preluate de avari de la germanici și utilizate mai ales în perioada avară timpurie⁴⁹. Chiar dacă nu sunt foarte numeroase în perioada post gepidă, vârfurile cu lama în formă de frunză și manșon tubular sunt marcate ca tip separat în cadrul tipologiei săgeților prezente în necropolele slavo-avare din secolul VII, din Bazinul Dunării Mijlocii, la vest de Dunăre, în stânga și dreapta fluviului⁵⁰. Vârfuluri cu lama în formă de frunză și manșon tubular au fost descoperite și într-o serie de situri slave din secolele VII-VIII⁵¹.

3. Pinten din fier. Pintenul are forma literei „D” în plan. Bara din care a fost realizat este de formă ovală în secțiune. Extremitățile celor două bare sunt încovoiate spre exterior, răsucite în sus și cu capetele îngroșate. Spinul, realizat din aceeași bară ca și corpul, este drept și patrulater/romboidal în secțiune. Vârful spinului are o formă piramidală. Piesa a avut urme de ardere secundară. Dimensiunile piesei sunt următoarele: $\hat{I}_{\text{totală}} = 7,5$ cm; $\hat{I}_{\text{pintenului fără spin}} = 4,9$ cm; $\hat{I}_{\text{spinului}} = 2,6$ cm; $l_{\text{maximă a barelor}} = 1$ cm (Pl. 9/4).

Pintenul din locuința de la Sfântu Gheorghe, are analogii pe teritoriul Transilvaniei la Breaza și Medișorul Mare⁵². Cei trei pinteni de la Breaza, Sfântu Gheorghe și Medișorul Mare sunt relativ simpli ca și tip de piesă. Acesta se regăsește într-o perioadă relativ lungă de timp (perioada dacică⁵³ și într-o anumită măsură și printre pintenii germanici datați până în secolul V⁵⁴).

Pentru încadrarea pintenilor de la Breaza și Medișorul Mare în perioada de început a Evului Mediu timpuriu, pledează tehnica ornamentării prin încrustare a pieselor, cu bronz în primul caz, respectiv argint în cel de-al doilea. În comparație cu perioada de până în secolul V⁵⁵, procedeul precizat mai sus este foarte des întâlnit pe spații largi din Europa Evului Mediu timpuriu, fără a se constitui însă într-un criteriu cronologic foarte fin în decursul perioadei precizate mai sus⁵⁶.

Conform formei și dimensiuni spinului pe care îl au pintenii de la Breaza, Medișorul Mare și Sfântu Gheorghe, cele trei artefacte se înscriu într-o perioadă anterioară secolului IX. Până în secolul IX lungimea spinului nu este foarte mare⁵⁷. Începând cu sfârșitul secolului IX și apoi în perioada următoare

⁴⁶ Kazanski 1995–1996, p. 199, Fig. 1/2–3.

⁴⁷ Bârză 2010, p. 118; Doboș, Opreanu 2012, p. 46–47.

⁴⁸ Kiss 1992, I, p. 52, lista 7, harta 5, Pl. 1/3; Kiss 1996, p. 236; Bârză 2010, p. 118; Doboș, Opreanu 2012, p. 46–47.

⁴⁹ Kalmár 1945, p. 291; Kiss 1992, p. 52, lista 7, harta 5, Pl. 1/3; Kiss 1996, p. 236; Bârză 2010, p. 118.

⁵⁰ Kalmár 1945, p. 291; Čilinská 1973, p. 24; Sós, Salamon 1995, p. 73–74; Zábojník 2004, p. 48, p. 136.

⁵¹ Kazanski 1999, p. 200–201, Fig. 9–13.

⁵² Cosma 2013, p. 82–83.

⁵³ Spre exemplu vezi: Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 126–127, Fig. 73/13–16, p. 18–20, p. 25–26; Ursachi 1995, p. 145–146, Pl. 49/1–5, 247/1–8.

⁵⁴ Vezi spre exemplu: Žak 1959, p. 88–105, Fig. 1; Godłowski 1994, p. 169–178; Kazanski 1994, p. 430–435.

⁵⁵ În acest sens vezi de exemplu: Žak 1959, p. 88–105, Fig. 1; Glodariu, Iaroslavschi 1979, p. 126–127; Godłowski 1994, p. 169–178; Kazanski 1994, p. 430–435; Isac 2006, p. 446–448, Fig. 5/2a-b.

⁵⁶ Vezi spre exemplu: Žak 1959, p. 88–105; Moosburger-Leu 1971, p. 114–117; Ruttkay 1976, p. 344–352; Bialeková 1977, p. 103–160; Žak, Mačkowiak-Kotkowska 1988; Profantová 1994, p. 60–85; Kind 2002, p. 283–299.

⁵⁷ Žak 1959, p. 88–105; Ruttkay 1976, p. 344–352; Bialeková 1977, p. 103–160; Wachowski 1986–1987, p. 52, Fig. 6–7; Žak, Mačkowiak-Kotkowska 1988; Profantová 1994, p. 60–85.

lungimea spinului crește substanțial, fapt care se constituie într-un element real de departajare cronologică a pintenilor⁵⁸. În același context trebuie precizat și faptul că spinul pintenilor de la Breaza, Sfântu Gheorghe și Medişoru Mare a fost realizat din aceeași bară de metal ca și corpul, element care indică în anumite cazuri o datare mai târzie a acestor piese, cândva în intervalul circumscris între secolul VI și începutul secolului VIII⁵⁹, în comparație cu pintenii cu spin atașat, datați mai timpuriu. De asemenea, pe parcursul secolului VIII, în diferite zone ale Europei dispar treptat pintenii de formă ovală lăsând loc pintenilor lungi în formă de „U”⁶⁰.

În nordul sau nord-estul Europei există exemple de piteni care au capetele terminate în cârlige exterioare, chiar dacă unul dintre cele două capete, datorită corodării, se prezintă sub forma unui bulb⁶¹. Exemplarele din zonele precizate mai sus, datate începând cu secolul VII, oferă bune analogii pentru forma corpului și a spinului celor trei piteni de la Breaza, Sfântu Gheorghe și Medişoru Mare⁶². Există însă și artefacte, precum pitenul descoperit pe teritoriul Boemiei la Toušň, piesă datată în secolul VII, a cărui capete sunt îngroșate, de forma unor mici bulbi⁶³. Alte artefacte de gen au capetele răsucite în formă de colac și lipite de bară. Au fost descoperite pe teritoriul Bavariei⁶⁴. Pitenii din ultima zonă menționată, descoperiți la Moos-Burgstall, sunt considerați ca o derivație a tipului „Hakensporen”, și sunt datați în a doua jumătate a secolului VII, și mai precis spre sfârșitul acestui secol⁶⁵. Piesele din Boemia și cele din Bavaria sunt cele mai apropiate analogii pentru pitenii de la Sfântu Gheorghe, Medişoru Mare și Breaza. În funcție de cele prezentate, datarea cea mai plauzibilă a pitenului de la Sfântu Gheorghe este a doua jumătate a secolului VII cu o eventuală prelungire a datării și în primele II-III decenii ale secolului VIII.

4. Zăbală mobilă din fier. Cele două bare ale muștiucului sunt în formă de pâlnie. Barele muștiucului au fost lucrate din două bucăți de tablă. Ambele sunt dreptunghiulare și egale ca lungime. Au fost îndoite în formă de pâlnie, rezultând un spațiu gol pe dinăuntru. Capetele exterioare au diametrul mai mare în comparație cu capetele interioare. Capetele exterioare au fost tăiate și îndoite spre interior formându-se două bucle de forma unor cârlige, care au avut rolul de a susține psaliile. Capetele interioare se termină tot prin bucle de forma unor cârlige care se îmbină. Prin îmbinare a rezultat un corp al zăbalei cu capetele exterioare largi și mijlocul îngust. Nu s-au păstrat componente din cele două psalii. Dimensiunile piesei sunt de: $L_{\text{celor două bare}} = 16,3 \text{ cm}$; $D_{\text{mare}} = 2,5 \text{ cm}$; $D_{\text{mic}} = 0,6 \text{ cm}$ (Pl. 9/3a-c).

Zăbale precum cea de la Sfântu Gheorghe au mai fost descoperite numai într-un mormânt din cimitirul de la Devínska Nová Ves, din Slovacia⁶⁶ și la Săcueni (jud. Bihor)⁶⁷. Cea din urmă este o descoperire întâmplătoare (probabil a făcut parte dintr-un mormânt distrus).

Cele trei zăbale de Sfântu Gheorghe, Devínska Nová Ves și Săcueni, sunt identice din punct de vedere tipologic. Diferă doar materialul din care sunt făcute (fier cele din Transilvania, bronz cea din Slovacia), și dimensiunile. O notă specifică a acestui tip de zăbală este dată de psalie, detaliu care s-a păstrat numai la piesa de la Săcueni. Este din metal de forma unui inel ce dispune de o placă în formă de evantai. Probabil psalii asemănătoare au avut și zăbalele de la Sfântu Gheorghe și Devínska Nová Ves.

⁵⁸ Hilczerówna 1956; Wachowski 1986–1987, p. 52, Fig. 6–7; Kind 2002, p. 288–289.

⁵⁹ Žak 1959, p. 88–105; Ruttikay 1976, p. 344–352; Bialeková 1977, p. 103–160; Wachowski 1986–1987, p. 52, Fig. 6–7; Žak, Mačkowiak-Kotkowska 1988; Profantová 1994, p. 60–85.

⁶⁰ Žak 1959, p. 88–105; Ruttikay 1976, p. 344–349; Bialeková 1977, p. 135–138; Wachowski 1986–1987, p. 51–53, Fig. 3; Wachowski 1987, p. 523–528, Fig. 3–4.

⁶¹ Spre exemplu o piesă descoperită la Wilno în Lituania: Žak 1959, p. 95, nr. 21, Fig. 2g.

⁶² Žak 1959, p. 88–105; Poleski 1992, p. 168–170, Fig. 3/6–10; Poleski 1992, p. 317, Fig. 1/6–10.

⁶³ Profantová 1994, p. 64–67, Fig. 5.3.

⁶⁴ Freedon 1987, p. 522, Pl. 46/11–12.

⁶⁵ Freedon 1987, p. 522, p. 559–561, Pl. 46/11–12.

⁶⁶ Eisner 1952, p. 38, M. 113, Pl. 29/5.

⁶⁷ Cosma 2002, p. 222, nr. 176, Pl. 221/1.

Zăbala de la Devínska Nová Ves are context clar de descoperire, fapt ce a permis datarea ei în a doua jumătate a secolului VII și primele decenii ale secolului VIII. Prin analogie, în aceeași perioadă de timp pot fi datate și cele două artefacte de la Sfântu Gheorghe și Săcueni. Datarea în a doua jumătate a secolului VII și la începutul secolului VIII a zăbalei de la Sfântu Gheorghe, este întărită și de cronologia pintenului cu care se asociază în locuință, piesă ce datează, așa cum am văzut deja, în perioada precizată mai sus.

CERAMICA

În funcție de tehnica de producere în locuința 3, am identificat trei tipuri ceramice: vase lucrate cu mâna; ceramică cenușie lucrată la roată cu turație rapidă; ceramică zgrunțuroasă, arsă inoxidant sau oxidant, ornamentată, lucrată la roată cu turație medie și la roată cu turație rapidă⁶⁸.

1. Ceramica lucrată cu mâna.

Fragmente ceramice provin de la 4 fragmente din partea superioară a unor oale (Pl. 10/1–4), și patru fragmente de funduri de vase (Pl. 11/1–4). Pasta din care au fost modelate vasele este consistentă. A fost degresată mai ales cu microprundiș și doar în câteva cazuri cu macroprundiș⁶⁹. Vasele au fost foarte bine arse, pereții fiind foarte duri. Arderea a fost inoxidantă, uniformă, vasele având culoarea cenușie. Nici unul dintre fragmentele ceramice lucrate cu mâna nu prezintă ornament. Pe un fragment ceramic, pe pereții interiori s-au păstrat urmele lăsate de spatulă sau de degete, sub forma unor dungi verticale, ca urmare a finisării a vasului (Pl. 10/22).

Toată ceramica lucrată cu mâna, descoperită în locuință, este reprezentată de oale fără toartă. Corpul vaselor este simetric. Oalele au avut un corp ovoidal sau bitronconic. În funcție de partea superioară pot fi distinse două tipuri: primul tip îl constituie oalele cu un gât scurt, arcuit puternic spre exterior, aproape oblic, și buza rotunjită. Diametrul la gură al acestui tip variază între 10,3 cm și 12 cm (Pl. 10/2–4); al doilea tip îl formează o oală de dimensiuni mai mici a cărei parte superioară are un gât prelung și buza puțin trasă spre exterior. Este tăiată drept. Diametrul la gură este de 9 cm (Pl. 10/1).

Unele dintre fundurile de vase sunt mult îngroșate în comparație cu partea superioară (pl.11/1–2). La altele, grosimea pereților părții inferioare nu este îngroșată, fapt ce demonstrează că s-a încercat păstrarea aceleiași grosimi a peretelui vasului de la buză până la fund (Pl. 11/3–4). La majoritatea oalelor unghiul care leagă fundul de perete este drept. Unele funduri de oale au partea exterioară plată (Pl. 11/2). Sunt și vase care prezintă o ușoară concavitate a fundului spre interior (Pl. 11/1,3–4). Pereții fundurilor de vase lucrate cu mâna au o deschidere spre partea superioară mai mică (Pl. III.1), sau mai mare (Pl. III.2–4).

2. Ceramica cenușie cu pereții subțiri, lucrată la roată cu turație rapidă.

Au fost descoperite trei fragmente din părțile superioare a trei oale (Pl. 12/1–3), șase funduri de oale (Pl. 13/1–2; Pl. 14/1–4), precum și câteva fragmente din pereții unor oale (Pl. 13/3–6). Ceramica lucrată la roată cu turație rapidă descoperită în locuință prezintă caneluri interioare provenite de la urmele lăsate de degete în procesul de învârtire rapidă a roții olarului⁷⁰. Fragmentele ceramice sunt pereți din partea superioară a vaselor, dar și funduri de oale. Aproape toate vasele au pereții subțiri. Cea mai mare parte din vase au fost realizate dintr-o pastă fină, degresată cu nisip (Pl. 12; Pl. 13/1,3–4, 6; 14/1,3–4). Sunt și câteva fragmente de vase cu pereții mai groși, realizate dintr-o pastă degresată cu microprundiș (Pl. 13/2,5; 14/2).

Ceramica a fost arsă într-un mediu inoxidant. Vasele au o culoare cenușie. Ornamentele apar doar pe pereții superiori ai oalelor. Un prim ornament, constă din linii, incizate cu un vârf ascuțit, verticale și

⁶⁸ Referitor la terminologie vezi: Cosma 2011, p. 51–52.

⁶⁹ Referitor la terminologie vezi: Cosma 2011, p. 51–52.

⁷⁰ Referitor la terminologie, vezi: Cosma 2011, p. 51–52.

paralele pe corpul vaselor (Pl. 12/3; 13/5). Alt ornament este reprezentat de caneluri late, verticale și horizontale pe suprafața vaselor, executate cu degetul (Pl. 12/1; 13/3, 5), și cu spatula (Pl. 12/2; 13/4).

Din punct de vedere tipologic, fragmentele ceramice ce provin din partea superioară a vaselor au aparținut unor oale de tip globular (Pl. 12/3) și unor oale în formă de pară (Pl. 12/1–2). Fundurile de vase au aparținut unor oale în formă globulară (Pl. 13/1–2; Pl. 14).

3–4. Ceramică zgrunțuroasă, arsă inoxidant sau oxidant, ornamentată, lucrată la roată cu turație medie și la roată cu turație rapidă (denumită generic și ceramică de „tip Dunărean”⁷¹).

1. Ceramică lucrată la roată cu turație medie⁷², este atestată doar de pereți de vase, fără gât sau buze, precum și un fund de oală (Pl. 15/1–6).

2. Un singur vas a fost lucrat la roată cu turație rapidă⁷³. Este un fund de oală, care comportă caneluri interioare lăsate de degete olarului în procesul de învârtire rapidă a roții (Pl. 15/7).

Indiferent la ce roată a olarului au fost făcute oalele, ele au fost realizate dintr-o pastă degresată cu nisip cu bobul mare sau mic. Ceramică a fost bine arsă, într-un mediu inoxidant. Fragmentele de vase au o culoare brun-cenușie. Un singur fragment este ars semioxidant. Partea exterioară este de culoare cărămiziu închis.

Pereții vaselor sunt ornamentați cu benzi orizontale de linii în val intercalate cu benzi de linii drepte (Pl. 15/4–5). Un alt ornament este format din benzi de linii orizontale ondulate, care se intercalează formând „ochiuri” (Pl. 15/1). Sunt și fragmente de vase ornamentate numai cu benzi de striuri orizontale (Pl. 15/2), sau caneluri orizontale late (Pl. 15/3). Partea inferioară a oalelor nu comportă ornament (Pl. 15/6–7).

CONSIDERAȚII REFERITOARE LA CERAMICA DESCOPERITĂ ÎN LOCUINȚELE CU ARME DIN AȘEZAREA DE LA SFÂNTU GHEORGHE

Ceramică descoperită în cele trei locuințe de la Sfântu Gheorghe, a fost lucrată cu mâna, la roată cu turație rapidă și la roată cu turație lentă. În ceea ce privește ceramică lucrată la roată cu turație rapidă se disting două tipuri, și anume, ceramică cenușie cu pereții subțiri și ceramică zgrunțuroasă, de tip dunărean, cu pereții groși. Oale lucrate cu mâna au fost găsite numai în locuința nr. 3, iar în locuința 1 a fost găsit un fragment de tăviță din lut lucrat, de asemenea cu mâna. Ceramică cenușie cu pereții subțiri și cu pereții groși, lucrată la roată cu turație rapidă, a fost găsită numai în locuința 3. În toate cele trei locuințele de la Sfântu Gheorghe, au fost descoperite fragmente de oale lucrate la roată cu turație medie (gr. 1).

Ceramică lucrată cu mâna din locuința 3 de la Sfântu Gheorghe își găsește analogii în secolele VI–VII⁷⁴. Forma evoluată a părții superioare a oalelor (gât bine marcat, marginea trasă spre exterior), pledează, conform corespondențelor tipologice, pentru datarea ceramicii în secolul VII, poate chiar în a doua jumătate a respectivei perioade⁷⁵.

Ceramică cenușie fină sau zgrunțuroasă cu pereții subțiri, lucrată la roată cu turație rapidă, precum cea din locuința 3 de la Sfântu Gheorghe are analogii în perioada gepidă⁷⁶, ori în civilizația merovingiană⁷⁷. Prezența ceramicii cenușii fine sau zgrunțuroase, lucrată la roată cu turație rapidă, în Transilvania,

⁷¹ Staňa 1995, p. 85–95.

⁷² Referitor la terminologia descrierii oalelor în funcție de roata olarului utilizată în producerea ceramicii, vezi: Cosma 2011, p. 51–52.

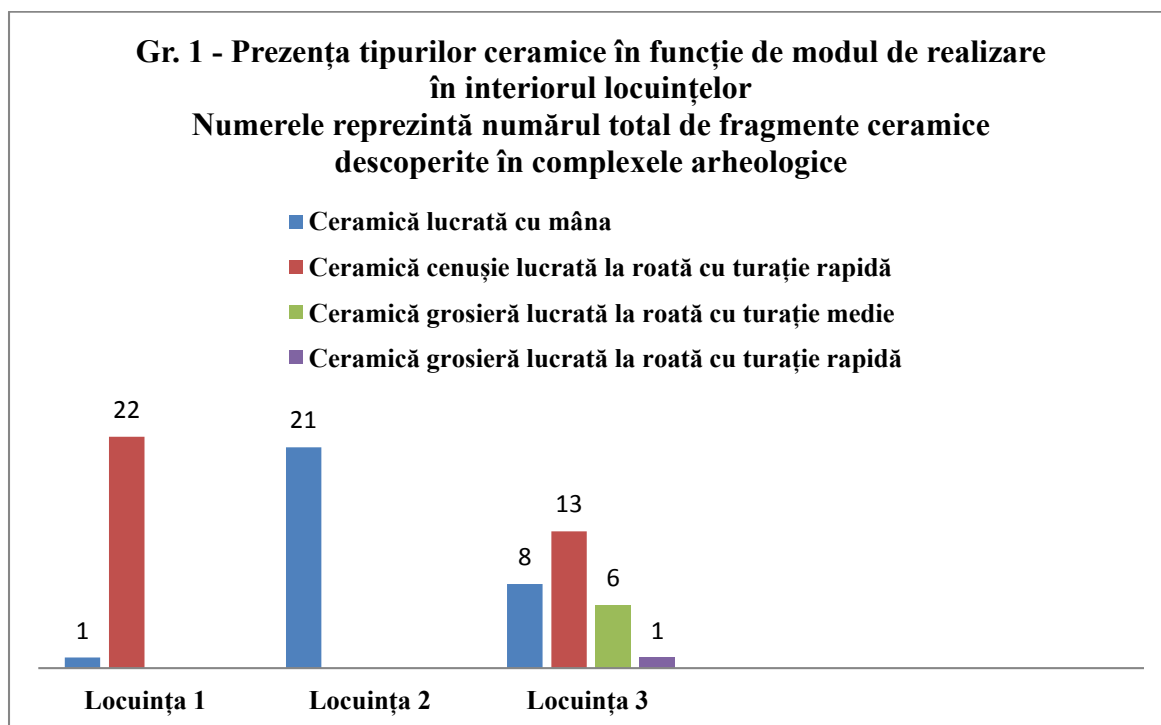
⁷³ Referitor la terminologia descrierii oalelor în funcție de roata olarului utilizată în producerea ceramicii, vezi: Cosma 2011, p. 51–52.

⁷⁴ Teodor 1978, p. 43–45; Vida 1999, p. 137–147; Kuna, Profantová 2005, p. 338–342; Harhoiu, Baltag 2006, p. 41–353; Cosma 2011, p. 52–61; Stanciu 2011, p. 171–245.

⁷⁵ Vida 1999, p. 147, tip IIID9, Fig. 59.

⁷⁶ Bóna, Nagy 2002; Cseh *et alii* 2005; Tóth 2006; Bârză 2010, p. 53–72; Dobos, Opreanu 2012, p. 54–56.

⁷⁷ Schnitzler *et alii* 2009.

în a doua jumătate a secolului VII în cadrul siturilor arheologice ridică încă multe semne de întrebare. Atestarea la Sfântu Gheorghe a acestui tip ceramic asociat cu ceramică de „tip dunărean”⁷⁸, susține faptul că ea a continuat să fie utilizată până la sfârșitul secolului VII.

Ceramică zgrunțuroasă lucrată la roată înceată și rapidă cu pereții groși, neornamentată dar și cu ornamente, provenită din zona nord-vestică a României, datată în primele decenii ale secolului VII⁷⁹, nu oferă analogii tipologice ceramicii de la Sfântu Gheorghe, dar evidențiază prezența roții olarului încă în primele decenii ale secolului VII. Fenomenul oferă astfel analogii tehnologice, și pentru zonele geografice apropiate de nord-vestul României, precum Podișul Transilvaniei.

În Transilvania, ceramică lucrată la roată cu turație medie, precum cea din locuințele de la Sfântu Gheorghe, datează cel mai devreme în a doua jumătate a secolului VII, fiind specifică mai ales secolelor următoare. Observațiile cronologice sunt operate în funcție de datarea ceramicii descoperită în cimitire⁸⁰, dar și la nivelul câtorva așezări transilvănene datate în Evul Mediu timpuriu⁸¹. Ceramică lucrată la roată cu turație rapidă reprezentată la Sfântu Gheorghe, de un fund de vas descoperit în locuința 3 (Pl. VII.7), se regăsește în necropolele transilvănene datate numai începând cu a doua jumătate a secolului VII⁸².

Tipurile de ceramică descoperite în locuința de la Sfântu Gheorghe se intersectează la un anumit moment cronologic, lucru care permite încadrarea temporală a întregului lot de ceramică din complexele arheologice, în a doua jumătate a secolului VII și prima jumătate a secolului VIII. Asocierea celor trei tipuri ceramice (lucrată cu mâna; cenușie, lucrată la roată cu turație rapidă; zgrunțuroasă, ornamentată, lucrată la roată), a fost de altfel remarcată încă din anul 1954, în urma primelor cercetări de pe platoul „Pe Seș” de la Sfântu Gheorghe. Situația nefiind însă foarte clară din punct de vedere stratigrafic, asocierea celor trei tipuri ceramice nu a fost exploatată foarte mult din punct de

⁷⁸ Staña 1995, p. 85–95.

⁷⁹ Stanciu 2011, p. 245–254.

⁸⁰ Horedt 1976, p. 35–57; Horedt 1979, p. 385–394; Horedt 1986, p. 60–66; Horedt 1987, p. 12–14; Cosma 2011, p. 61–102.

⁸¹ Zaharia 1994–1995, p. 301–314, p. 321–328; Stanciu, Matei 1994, p. 140–148; Cosma 2002, p. 35–37, p. 39–42; Stanciu 2011, p. 247–250.

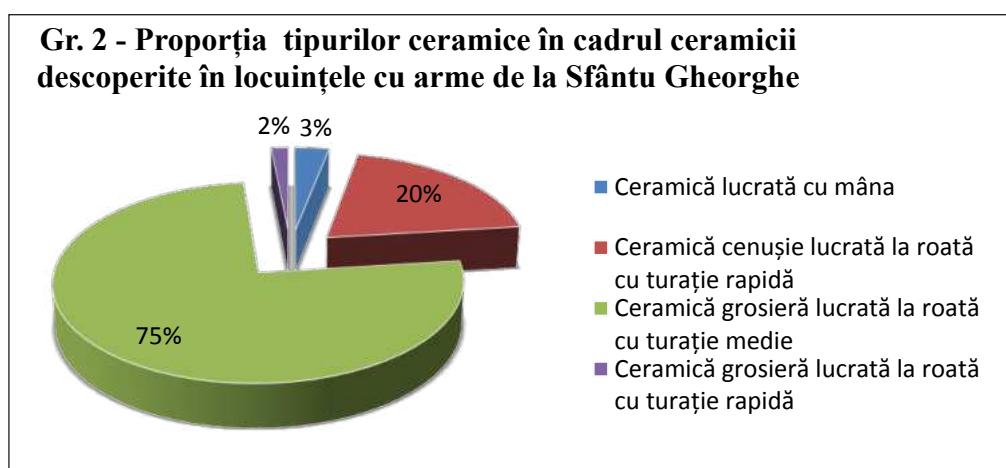
⁸² Cosma 2011, p. 102–108.

vedere științific. Însă și atunci, complexul sau nivelul de cultură în care au fost descoperite cele trei tipuri ceramice, a fost datat în secolul VII⁸³.

CRONOLOGIE

Cele trei locuințele de la Sfântu Gheorghe au fost complexe de locuit, puțin adâncite în pământ. Au avut o formă pătrată sau dreptunghiulară, cu spațiul locuibil fiind de: 7,8 m²- L. 1; 7 m² – L. 2; 6,10 m² – L. 3. Suprastructura lor a fost din lemn. Pereții din lemn se sprijineau pe tâlpi din lemn, dispuși cel mai probabil la nivelul de călcare de la s-a început săparea gropii locuințelor. Acoperișul a fost în două ape. Scheletul din lemn al acoperișului a susținut paie sau stof. Pereții locuințelor au fost lipite cu lut. Forma celor trei locuințe de la Sântu Gheorghe, presupusa suprastructură a lor se regăsește într-o zonă geografică mai apropiată sau mai îndepărtată de situl arheologic de la Sfântu Gheorghe, ce cuprinde spații atât din estul cât și din vestul Europei⁸⁴. Din punct de vedere temporal analogiile acoperă o perioadă mai largă de timp, fiind întâlnite inclusiv în secolul VII-VIII⁸⁵.

Toate cele trei locuințe au fost avut instalații de foc. Un prim cuptor este de tipul săpat în perețele locuinței, cu pereții și vara placate cu lespezi din piatră (L. 1). Al doilea tip de cuptor este de tipul vatră din foc ovală săpată în podea locuinței (L. 2). Cea de-a treia instalație de foc este un cuptor cu pereții din lut ridicăți de la nivelul podelei. Posibil ca partea superioară a cuptorului să fi fost acoperită cu o tăviță din lut. Cuptorul dispunea și de groapă de alimentară (L. 3). Cele trei tipuri de cuptoare își găsesc analogii în secolele VII-VIII, pe un vast spațiu geografic din Europa⁸⁶.

Din punct de vedere cantitativ, ceramica lucrată la roată cu turație medie este cea mai numeroasă cu un procent de 75%, urmată de ceramica cenușie lucrată la roată cu turație rapidă, de sorginte germanică cu un procent de 20%, de cea lucrată cu mâna cu un procent de 3%, și de cea la roată cu turație rapidă cu pereții groși cu un procent de 2% (gr. 2). Fără a se constitui într-un criteriu de datare foarte precis

⁸³ Horedt 1955, p. 661–662.

⁸⁴ Pentru diferite sisteme constructive întâlnite la locuințele medievale timpurii vezi de exemplu: Chapelot, Fossier 1985, p. 33–135; Cosma 1996, p. 264–274, cu bibliografia; Pleinerová 2000, p. 35–40; Šalkovský 2001; Cosma 2002, p. 28–33, cu bibliografia; Tóth 2006; Kuna, Profantová 2005, p. 324–329; Harhoiu, Baltag 2006, p. 19–25; Vizauer 2008, p. 19–118; Stanciu 2011, p. 110–163.

⁸⁵ De exemplu: Chapelot, Fossier 1985, p. 33–135; Cosma 1996, p. 264–274, cu bibliografia; Pleinerová 2000, p. 35–40; Šalkovský 2001; Cosma 2002, p. 28–33, cu bibliografia; Tóth 2006; Kuna, Profantová 2005, p. 324–329; Harhoiu, Baltag 2006, p. 19–25; Vizauer 2008, p. 19–118; Stanciu 2011, p. 110–163.

⁸⁶ Pentru diferite tipuri de cuptoare din Evul Mediu timpuriu vezi de exemplu: Cosma 1996, p. 264–274, cu bibliografia; Pleinerová 2000, p. 35–40; Šalkovský 2001; Cosma 2002, p. 28–33, cu bibliografia; Tóth 2006; Kuna, Profantová 2005, p. 324–329; Harhoiu, Baltag 2006, p. 19–25; Vizauer 2008, p. 19–118; Stanciu 2011, p. 110–163.

sau absolut, și statistica prezentată mai sus, pledează pentru plasarea cronologică a întregii ceramică din locuințele de la Sfântu Gheorghe, în a doua jumătate a secolului VII și prima jumătate a secolului VIII⁸⁷.

Artefactele din metal din cele trei locuințe de la Sfântu Gheorghe, permit restrângerea cronologiei complexelor arheologice la perioada dintre 670–850. Datarea încă de la sfârșitul secolului VII, este susținută de pintenul și zăbala din locuința 3. Pentru prima jumătate a secolului VIII, reprezentative sunt vârful de suliță și falera din locuința 2, precum și pintenul din locuința 1.

În concluzie, conform datelor prezentate mai sus, cele trei locuințe cu arme din așezarea de la Sfântu Gheorghe, pot fi plasate cronologic, în intervalul de timp dintre anii 650 și 750 d. H.

INTERPRETAREA DESCOPERIRILOR ARHEOLOGICE

Pentru arheolog situația în care într-o locuință au fost descoperite, alături de ceramică, mai multe obiecte din metal, ce pot fi atribuite unui războinic este una excepțională, din simplul motiv că astfel de descoperiri, precum cele de la Sfântu Gheorghe, lipsesc de pe teritoriul Transilvaniei, din perioada de început al Evului Mediu timpuriu. Arme, piese de echipament militar și de harnașament, au fost descoperite, până acum, numai în interiorul mormintelor din cimitirele din Transilvania, datate în secolele VII-VIII.

Consider că descoperirile de la Sfântu Gheorghe nu lasă loc speculațiilor referitoare la legătura dintre piese și existența unor războinici în așezarea medievală timpurie de pe valea Mureșului. Faptul că în cele trei locuințe au fost descoperite piese atribuibile unor războinici, poate fi pusă pe seama unui incendiu puternic care a afectat toată așezarea din secolele VII-VIII de la Sfântu Gheorghe, inclusiv cele trei locuințe. Incendiul, demonstrat prin cantitatea mare de cenușă din gropile complexelor arheologice, precum și din nivelul de cultură, la care se adaugă piesele din metal și ceramica (toate cu puternice urme de ardere secundară), descoperite pe podeaua locuințelor și nu la nivelul la care s-au conturat complexe, a fost, foarte probabil, motivul care a împiedicat salvarea obiectelor din fier. Incendiul a putut fi incidental. Posibil însă ca incendierea locuinței să se fi datorat și unui atac armat.

Locuințele sunt unele obișnuite pentru secolul VII-VIII. Nu diferă cu nimic de celelalte complexe din așezarea de la Sfântu Gheorghe datată în secolele VII-VIII. Dacă lipseau artefactele metalice, atribuibile unor războinici, complexe puteau fi încadrate în categoria locuințelor utilizate de niște membri de rând ai comunității. Însă, armele și piesele de harnașament, descoperite în complexe susțin prezența unor războinici în așezarea din secolul VII-VIII de la Sfântu Gheorghe.

Locuințele de la Sfântu Gheorghe, sunt greu de atribuit vreuneia dintre etniile care s-au perindat pe valea Mureșului în Evul Mediu timpuriu. Zăbala descoperită în complexul arheologic din locuința nr. 2, este o piesă care nu poate fi încă atribuită cu siguranță unui singur mediu cultural din Evul Mediu timpuriu. Ea se regăsește atât în mediul slav cât și cel avar. Zăbala din locuința 3 este un artefact, care în Slovacia, a fost descoperit într-un cimitir slavo-avar. Pintenii din locuințele 1 și 3, apar în mediul slav. Paloșul, vârful de lance și falera, se regăsesc în mediul avar. Vârful de săgeată din locuința 3, este o piesă ce provine din mediul germanic, modelul fiind preluat de avari. Vârful de suliță din locuința 1 se regăsește ca tip atât în lumea slavă cât și în cea avară. Ceramica lucrată cu mâna este pusă pe seama etniei slave. Ceramica cenușie fină lucrată la roată cu turație rapidă din locuința de la Sfântu Gheorghe o întâlnim în așezări germanice.

Cred că nici nu are o așa mare semnificație etnia concretă a celor care au utilizat piesele de armament și harnașament descoperite în complexe de la Sfântu Gheorghe. Importante sunt dovezile care documentează prezența unor războinici, într-o așezare datată la începutul Evului Mediu timpuriu de pe valea Mureșului.

⁸⁷ Pentru datarea ceramicii din Evul Mediu timpuriu utilizând criteriul raporturilor cantitative din punct de vedere al tehnicii de producere a vaselor (cu mâna, la roată cu turație rapidă și la roată cu turație medie descoperite în cadrul unui complex închis sau sit arheologic), vezi: Stanciu, Matei 1994, p. 135–155; Stanciu 2000, p. 127–191; Cosma 2002, p. 35–42.

Sunt foarte puține armele sau piesele de harnașament descoperite în așezările transilvănene databile în secolul VII-VIII. Cele câteva piese descoperite, provin numai din nivele de cultură ale așezărilor. Un exemplu în acest sens sunt o serie de pinteni descoperiți în Transilvania⁸⁸, sau vârfuri de săgeți databile în secolele V-VII⁸⁹. Sunt și excepții de la regula de mai sus. În așezarea de la Medișoru Mare (jud. Harghita), într-o locuință obișnuită pentru secolele VII-VIII, a fost descoperit un pinte și o psalie. Pintenul, placat cu foiță de argint, poate fi pus pe seama unui războinic, poate chiar șef de origine slavă⁹⁰. Piese de armament sau harnașament nu se regăsesc nici în așezările gepide⁹¹, sau la nivelul celor datate în secolul VII de pe teritoriul Ungariei⁹². În schimb, pe teritoriul Serbiei au fost descoperite în așezări o serie de piese de harnașament databile în secolele VI-VII⁹³.

Faptul ca la nivelul așezărilor din secolele VI-VIII din Transilvania, nu au fost descoperite arme sau piese de harnașament, sau ele sunt foarte puține în nivele de cultură a așezărilor, este ceva obișnuit pentru respectiva epocă. Explicația constă în faptul că șefii militari și politici din Evul Mediu timpuriu, suitele militare care îi însoțeau pe aceștia, inclusiv războinicii de rând își atestau statutul social prin depunerea în mormânt a întregii panoplii de însemne de rang, inclusiv armele și piesele de harnașament. Moștenitorii decedatului depuneau în morminte toate obiectele (podoabe, accesorii vestimentare, arme sau piese de harnașament, în multe cazuri și vase din lut), ce au aparținut defunctului în timpul vieții⁹⁴. Este deci firească ca în așezări să lipsească astfel de materiale arheologice. Cele găsite în cadrul așezărilor sunt piese pierdute, sau din diferite motive, imposibil de recuperat de către proprietarii lor. Lipsa armelor și a pieselor de harnașament din așezări poate avea și alte cauze, precum cele care țin stratificarea socială la nivelul comunităților vremii.

Se pune deci întrebarea, firească de altfel, unde locuia și cum arăta o locuință de războinic din Transilvania de la începutul Evului Mediu timpuriu.

În acest moment al prezentării demersului nostru, intervine însemnătatea locuințelor de la Sfântu Gheorghe, cu inventar arheologic specific unui războinic de rând. Importanța derivă din simplul fapt că pentru spațiul Transilvaniei din secolele VII-VIII, complexe în cauză pot fi considerate cu certitudine habitat al unor războinici. Situația de la Sfântu Gheorghe este singulară în spațiul Transilvaniei la nivelul așezărilor din secolele VI-VIII.

Probabil că războinicii au locuit permanent în așezarea de la Sfântu Gheorghe. Se precizează faptul că după înfrângerea dezastruoasă din anul 626, pe care avarii au suferit-o sub zidurile Constantinopolului, în arealul sud-estic european al Khaganatului avar, viața de zi cu zi, a început să se stabilizeze, multe dintre triburile nomade parcurgând un proces lent de sedentarizare, sesizabil mai ales pe parcursul secolului VIII⁹⁵. Evident că războinicii nu dispar ca și clasă socială din societatea avară. Se poate presupune faptul că războinicii de rând din cadrul armatei avară au fost campanți în așezări, împreună cu familiile lor.

Este dificil de precizat dacă pe timp de pace, acești războinici aveau și alte preocupări, ca de exemplu cele agricole, sau erau întreținuți de comunitatea în care trăiau, rolul lor fiind numai de a controla sau supraveghea zona în care se aflau așezările. Îndeplineau misiunea în numele unei autorități centrale, avară. Elita avară, comasată în mici centre de putere dispuse în diferite zone de pe teritoriul Transilvaniei, controla și supraveghea Podișul Transilvan prin intermediul unor războinici avari, dar și de altă etnie⁹⁶.

Pentru zona Balcanilor, din secolele VI-VII, se presupune o conlocuire în așezări a țăranilor cu

⁸⁸ Cosma 2013, p. 79–102.

⁸⁹ Bârză 1994–1995, p. 260–261.

⁹⁰ Székely 1988, p. 170–171, Fig. 20.1; Cosma 2013, p. 89–90.

⁹¹ Tóth 2006.

⁹² Bóna 1973, p. 58–79.

⁹³ Bavant 2012, p. 143–144, p. 152–153.

⁹⁴ Cosma 2011, p. 121–133; Cosma 2013a.

⁹⁵ Daim 2003, p. 465–570.

⁹⁶ Cosma 2013a, p. 40.

războiniciei, o „militarizare a ruralului”⁹⁷. Un astfel de fenomen este posibil să se fi petrecut și la nivelul societății avare din Transilvania. În momentul în care autoritatea centrală, în cazul de față cea avară, se angaja în războaie sau în incursiuni de jaf și pradă, războiniciei din așezările rurale, erau chemați/reuniți în cadrul cetelor de războinici care formau armata avară.

Consider că cele trei locuințe de la Sfântu Gheorghe, datate între 670–750, constituie un prim reper referitor la felul în care arăta o locuință utilizată de războiniciei de rând din secolele VII-VIII, din Podișul Transilvan. Foarte probabil șefii militari, războiniciei de rang, soțiile și concubinele acestora, precum și membri de seamă ai suitelor militare din Transilvania secolelor VI-VIII, locuiau în spații mai mari, mai bine amenajate, superioare din punct de vedere al confortului interior (nedescoperite însă până acum). În cazul acestor personaje importante în ierarhia vremii, poate fi luat în calcul și existența iurtelor mobile, amenajate cu tot confortul necesar, dar care odată mutate nu lasă în urma lor foarte multe urme care să poată fi detectate.

Locuințele războinicilor de rând și ale familiilor acestora erau mult mai modeste în comparație cu a elitelor. Nu sunt excluse nici în acest caz existența unor iurte. Însă, luptătorii de rând intrau în contact direct cu populația din satele transilvănene, cu scopul de a controla și de fi întreținuți comunitățile rurale. Este deci firesc ca acei luptători de rând să se adapteze și să adopte condițiile de trai ale comunităților pe care le supravegheau.

Cele trei complexe arheologice de la Sfântu Gheorghe, sunt un exemplu în acest sens. Au fost locuințe modeste, adâncite în pământ, dotate cu instalație de foc, ca oricare altele din cadrul așezării. Nu cred că trebuie să ne așteptăm ca în satele din secolele VII-VIII din Transilvania, războiniciei de rând să fi stat în locuințe extrem de sofisticate, de dimensiuni mari sau cu facilități deosebite. Situația inversă nu este exclusă însă în cazul șefilor și suitelor militare avare.

Modestia locuințelor de la Sfântu Gheorghe, din punct de vedere arhitectonic, sau al dotării interioare, fără elemente deosebite de confort, arată faptul că războiniciei de rând erau obișnuiți cu traiul modest și cu un confort minim, specific comunităților din secolele VII-VIII din Podișul Transilvaniei.

BIBLIOGRAFIE

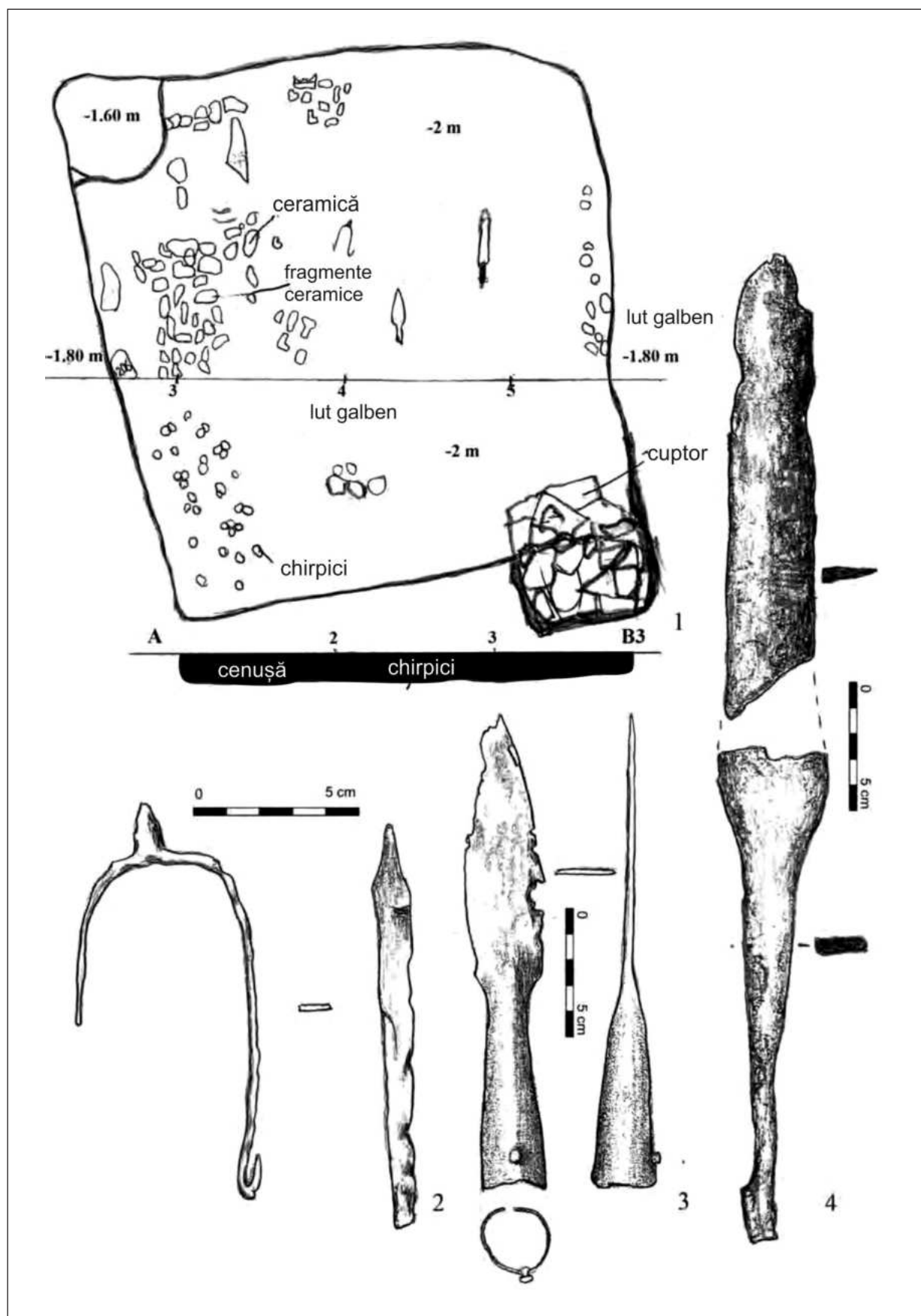
- Akhmedov, Vorontsov 2012 I. P. Akhmedov, A. M. Vorontsov, *Uzkolezviynye proushye topozi rimskogo vremeni epokhi velikogo pereseleniya narodov s territorii Verkhnego i Srednego Pooch'ya*, în: A. M. Vorontsov, I. O. Gavritukhin (eds.), *Lesnaya i lesostepnaya zony Vostochnoj Evropy v epokhu, rimskikh vliyaniy i velikogo pereseleniya narodov*, Konferetsiya 3, Tula 2012, p. 9–54.
- Bavant 2012 B. Bavant, *Mors de chevaux d'époque protobyzantin: L'exemple de Caričin Grad*, în: S. Lazaris (Sous la Direction), *Le Cheval dans le Sociétés Antiques et Médiévales. Actes des journées d'étude internationale organisées par l'UMR 7044 Strasbourg 6–7 novembre 2009*, Étude des civilisations de l'Antiquité, Turnhout, 2012, p. 143–154, p. 278–286.
- Bârzu 1994–1995 L. Bârzu, *La station no. 1 de Bratei, dép. de Sibiu (IVe-VIIe siècles), avec une expertise de Maria Bulai Știrbu*, în: *Dacia*, N. S., XXXVIII-XXXIX, 1994–1995, p. 239–295.
- Bârzu 2010 L. Bârzu, *Ein gepidisches Denkmal aus Siebenbürgen. Das Gräberfeld 3 von Bratei (Bearbeitet von R. Harhoiu). Mit Beiträgen E. Zaharia und R. Harhoiu*, *Archaeologia Romanica* 4, Cluj-Napoca, 2010.
- Bialeková 1977 D. Bialeková, *Sporen von slawischen Fundplätzen in Pobedim*, în: *ArchÉrt* XXV, 1, 1977, p. 103–160.
- Bóna 1973 I. Bóna, *VII. Századi Avar Települések és Árpád-kori Magyar Falu Dunaiújvárosban*. Budapest, 1973.
- Bóna, Nagy 2002 I. Bóna, M. Nagy, *Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet, I.*, Budapest, 2002.
- Chapelot, Fossier 1985 J. Chapelot, R. Fossier, *La village et la maison au Moyen Age*, Paris, 1985.
- Čilinská 1966 Z. Čilinská, *Slawisch-Awarisches Gräberfeld in Nové Zámky*, *Archaeologica Slovaca – Fontes*, Bratislava, 1966.

⁹⁷ Curta 2013, p. 831, p. 837.

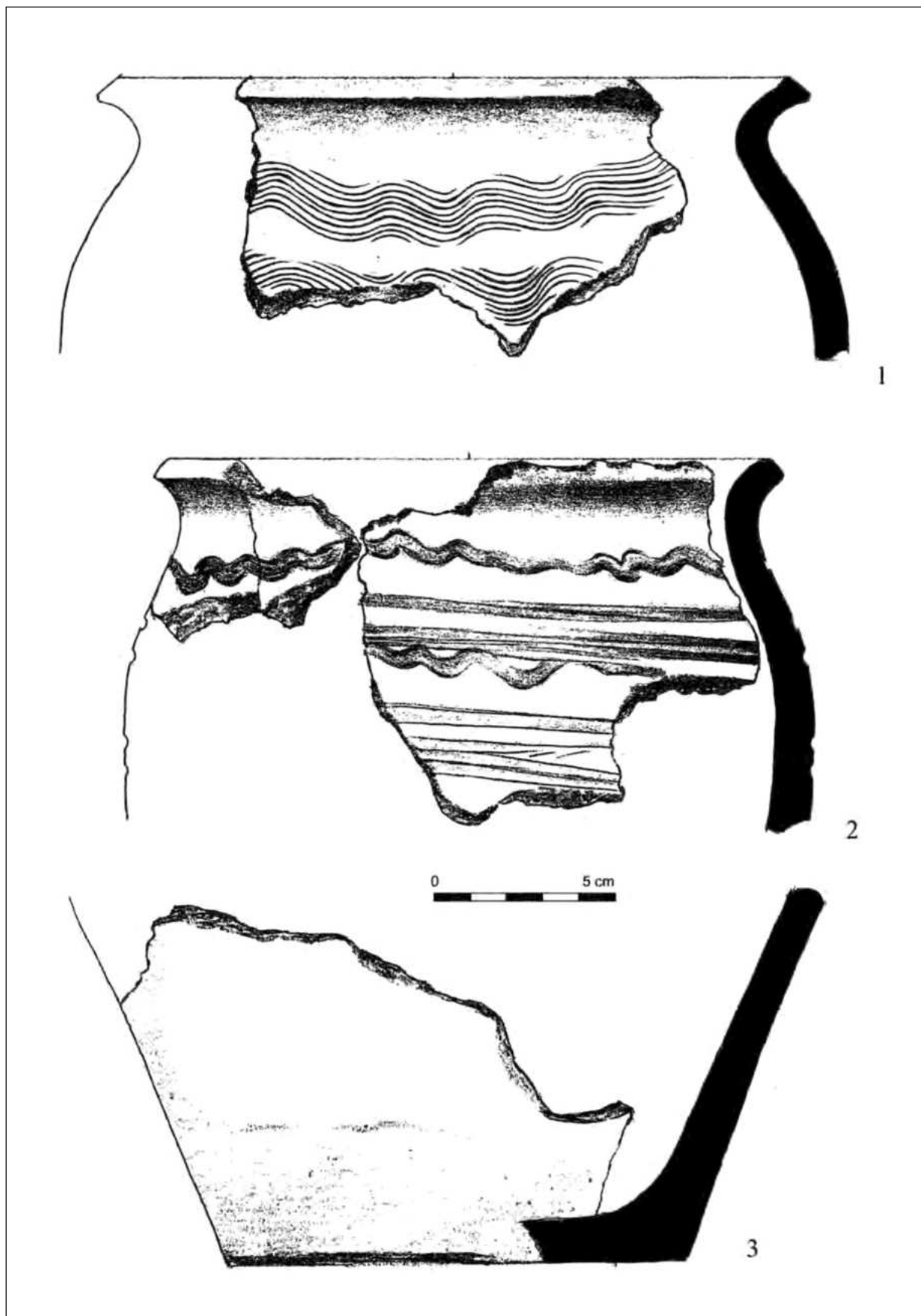
- Čilinská 1973 Z. Čilinská, *Frühmittelalterliches Gräberfeld in Želovce*, Archaeologica Slovaca – Catalogi, Bratislava, 1973.
- Comşa 1978 M. Comşa, *Cultura material veche românească (Așezările din secolele VIII-X de la Bucov-Ploiești)*, București, 1978.
- Cosma 1996 C. Cosma, *Considerații privind așezările rurale și tipurile de locuințe din Transilvania în secolele VIII-X*, în: EN VI, 1996, p. 261–279.
- Cosma 2002 C. Cosma, *Vestul și nord-vestul României în secolele VIII-X d. H*, Ethnic and Cultural Interferences in the 1st Millenium B.C. to the 1st Millenium A.D. 6, Cluj-Napoca, 2002.
- Cosma 2011 C. Cosma, *Funerary Pottery in Transylvania of the 7th–10th Centuries*, Ethnic and Cultural Interferences in the 1st Millenium B.C. to the 1st Millenium A.D. 11, Cluj-Napoca, 2011.
- Cosma 2013 C. Cosma, *Early Medieval Spurs in Transylvania (7th– 10th Centuries AD)*, în: EN XXIII, 2013, p. 79–102.
- Cosma 2013a C. Cosma, *Războinici și suite militare în Transilvania secolelor VII-VIII*, în: C. Cosma, A. Dobos, G. T. Rustoiu, A. Rustoiu, O. Oargă, *Războinici în Transilvania din epoca avară*, Cluj-Napoca, 2013.
- Cosma 2014 C. Cosma, *Funnel-shaped Snaffle Bits of the 7th–8th Centuries Discovered in Transylvania and Slovakia*, în: AKorrBl 44, 4, 2014, p. 563–575.
- Cosma 2017 C. Cosma, *Axes from Transylvania During the 7th–8th Centuries AD*, în: AAC LII, 2017, p. 111–146.
- Cosma 2018 C. Cosma, *Seventh–Eighth-Century Swords, Sabres, and Backswords Discovered in Transylvania, Maramureș, and the Romanian Banat/Meče, šable a jednostrémeče zo 7. – 8. storočiaobjavené v Sedmohradsku, Maramureși a v rumunskom Banáte*, în: SlovArch LXVI –1, 2018, p. 27 – 48.
- Cseh et alii 2005 J. Cseh, E. Istvánovits, E. Lovász, K. Mesterházy, M. Nagy, I. M. Nepper, E. Simonyi, *Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet*, II. Budapest, 2005.
- Csiky 2007 G. Csiky, *A kora avarlándzsáktipológiája*, în: ArchÉrt 132, 2007, p. 305–323.
- Csiky 2015 G. Csiky, *Avar-Age Polearms and Edged Weapons. Classification, Typology, Chronology and Technology*, East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450 32, Leiden, Boston, 2015.
- Curta 2013 F. Curta, *Horsemen in Forts or Peasants in Villages? Remarks on the Archaeology of Warfare in the 6th to 7th c. Balkans*, în: Al. Sarantis, N. Christie (eds.), *War and Warfare in Late Antiquity*, Leiden, Boston, 2013, p. 809–853.
- Daim 2003 F. Daim, *Avars and Avar Archaeology. An Introduction*, în: H-W. Goetz, J. Jarnut, W. Pohl (eds.), With the Collaboration of S. Kasche, Regna and Gentes. *The Relationship between Late Antique and Early Medieval Peoples and Kingdoms in the Transformation of the Roman World*, The Transformation of the Roman World 13, Leiden, Boston 2003, p. 463–570.
- Doboș, Opreanu 2012 A. Doboș, C. H. Opreanu, *Migration Period and Early Medieval Cemeteries at Fântânele (Bistrița-Năsăud County)*, Cluj-Napoca, 2012.
- Eisner 1952 J. Eisner, *Devínska Nová Ves*, Slovansképohrebiste, Bratislava, 1952.
- Freeden 1987 U. von Freeden, *Das frühmittelalterliche Gräberfeld von Moos-Burgstall, Ldkr. Deggendorf, in Niederbayern* in: BRGK 68, 1987, p. 493–637.
- Garam 1987 É. Garam, *Pferdegräber der awarenzeitlichengräberfeldes in Tiszafüred. Angaben der spätawarenzeitlichen. Pferdebestatungen*, în: Alba Regia XXIII, 1987, p. 65–123.
- Garam 1991 É. Garam, *A tiszakécske-öbögi avarkori sírok. Adatok az avarkori szablyákhoz és az egyenes, egyélű kardokhoz*, în: CommArchHung, 1991, p. 129–166.
- Garam 1995 É. Garam, *Das Awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred, Cemeteries of the avar period (567–829) in Hungary 3*, Budapest, 1995.
- Glodariu, Iaroslavschi 1979 I. Glodariu, E. Iaroslavschi, *Civilizația fierului la daci (sec. II î.e.n. – I e.n.)*, Cluj-Napoca, 1979.
- Godłowski 1994 K. Godłowski, *Die Chronologie der germanischen Waffengräber in der jüngeren und späten Kaiserzeit*, în: C. von Carnap-Bornheim (ed.), *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Lublin, Marburg, 1994, p. 169–178.
- Harhoiu, Baltag 2006 R. Harhoiu, Gh. Baltag, *Sighișoara – Dealul Viilor. Monografie arheologică, I-II*, Bistrița, Cluj-Napoca, 2006.
- Hilczerówna 1956 Z. Hilczerówna, *Ostrogipolskie z X–XIII wieku*, Poznań, 1956.
- Horedt 1955 K. Horedt, *Șantierul arheologic Morești*, în: SCIV VI, 3–4, p. 643–685.

- Horedt 1976 K.Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.–9. Jh. in Siebenbürgen*, in: ZFA 10, 1, 1976, p. 35–57.
- Horedt 1979 K. Horedt, *Die Brandgräberfelder der Mediașgruppe aus dem 7.–9. in Siebenbürgen*, in: *Rapports du iiiie Congrès International d'Archéologie Slave, Bratislava 7–14 Septembre 1975*, Bratislava, 1979, p. 385–394.
- Horedt 1986 K. Horedt, *Siebenbürgen im Frühmittelalter*, Bonn, 1986.
- Horedt 1987 K. Horedt, *Die Völker Südosteuropas im 6. Bis 8. Jahrhundert, Probleme und Ergebnisse*, in: B. Hänsel (ed.), *Die Völker Südosteuropas im 6. Bis 8. Jahrhundert*, Südosteuropa Jahrbuch, München, Berlin, 1987, p. 11–26.
- Husár 2014 M. Husár, *Žrd'ovo-bodné zbrane včasného stredoveku v Karpatskej kotline. 1. diel. Typológia a jej vyhodnotenie*, Nitra, 2014.
- Isac 2006 D. Isac, *Archaeological Interpretations: The Relationship between Artefacts and the Functionality of Some of the Buildings within the Forts (Spatha and the Spurs from a stabulum of the Fort from Samum-Cășeiu)*, in: C. Gaiu, C. Găzdac (eds.), *Fontes Historiae. Studia in honorem Demetrii Protase*, Bistrița, Cluj-Napoca, 2006, p. 437–453.
- Kalmár 1945 J. Kalmár, *Az avar nyílhegy*, in: *ArchÉrt V-VI, 1944–1945 (1945)*, p. 283–294.
- Kavánová 2003 B. Kavánová, *Mikulčice – Pohřebiště v okolí 12. kostela* in: N. Profantová, B. Kavánová, *Mikulčice – Pohřebiště u 6. a 12. kostela*, Brno, 2003, p. 211–415.
- Kazanski 1994 M. Kazanski, *Les éperons, les umbo, les manipules de boucliers et les haches de l'époque romaine tardive dans la région potique: origine et diffusion*, in: C. von Carnap-Bornheim (ed.), *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in den ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten, Akten des 2. Internationalen Kolloquiums in Marburg a. d. Lahn, 20. bis 24. Februar 1994*, Lublin, Marburg, 1994, p. 429–485.
- Kazanski 1999 M. Kazanski, *L'armement slave du haut Moyen-Age (Ve-VIIe siècles). A propos de chefs Bulgarian et des guerriers professionnels chez les anciens slaves*, in: *Přhled Výzkumů 39 (1995/1996)*, 1999, p. 197–236.
- Kiss 1992 A. Kiss, *Germanen im awarenzeitlichen Karpatenbecken*, in: F. Daim (ed.), *Awarwnforschungen*, Bd. I-II. Studien zur Archäologie der Awaren 4, Wien 1992, p. 35–134.
- Kiss 1996 A. Kiss, *Das awarenzeitlich gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A*, Monographien zur Frühgeschichte und Mittelarchäologie 2, Studien zur Archäologie der Awaren 5, Innsbruck, 1996.
- Kind 2002 T. Kind, *Archäologische Funde von Teilen der Reitausrüstung aus Europa und ihr Beitrag zur Kultur und Sozialgeschichte der Ottonenzeit*, in: J. Henning (ed.), *Europa im 10. Jahrhundert Archäologie einer Aufbruchzeit. Internationale Tagung in Vorbereitung der Ausstellung "Otto der Grosse, Magdeburg und Europa"*, Mainz, 2002, p. 283–299.
- Korošek 1999 P. Korošek, *Nekropolana Ptujskemgradu*, Ptuj, 1999.
- Korzuhina 1950 G.F. Korzuhina, *Iz istorii drevnerusskogo oruzija XI. veka*, in: *SovArh XIII*, p. 63–94.
- Kouřil 2001 P. Kouřil, *Zur chronologischen Stellung von Sporen, deren Arme mit rechteckigem Rahmen mit fester Schnalle beendet sind*, in: L. Galuška, P. Kouřil, Z. Měřinský (eds.), *Velká Morava Mezi Východem a Západem*, Brno, 2001, p. 241–255.
- Kuna, Profantová 2005 M. Kuna, N. Profantová a kolektiv, *Počátky raného středověku v Čechách. Archeologický výzcm sídelní aglomerace kultury pražského typu v Rožtokách*, Praga, 2005.
- Malonaitis 2001 A. Malonaitis, *Schmaläxte mit Nacken in Litauen*, in: *ArchBaltica 5*, 2001, p. 163–183.
- Moosburgger-Leu 1971 R. Moosburgger-Leu, *Die Schweiz zur Merowingerzeit. Die archäologische Hinterlassenschaft der Romanen. Burgunde rund Alamannen*, Band A, Bern, 1971.
- Pleinerová 2000 I. Pleinerová, *Die altslawischen Dörfer von Březno bey Louny*. Praga – Louny 2000.
- Poleski 1992 J. Poleski, *Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce*, Cracovia, 1992.
- Poleski 1992a J. Poleski, *Datierungsgrundlagen der ältesten Phasen des Frühmittelalters (bis zum Ende des 10. Jahrhunderts) in Klempolen*, in: K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (eds.), *Probleme der relativen und absoluten chronologie AB Laténenzeit bis zum Frühmittelalter, Materialien des III. Internationalen Symposium: Grundprobleme der frühgeschichtlichen Entwicklung im nördlichen Mitteldonauebiet, Kraków-Karniowice 3.–7. Dezember 1990*, Cracovia, 1992, p. 317–338.

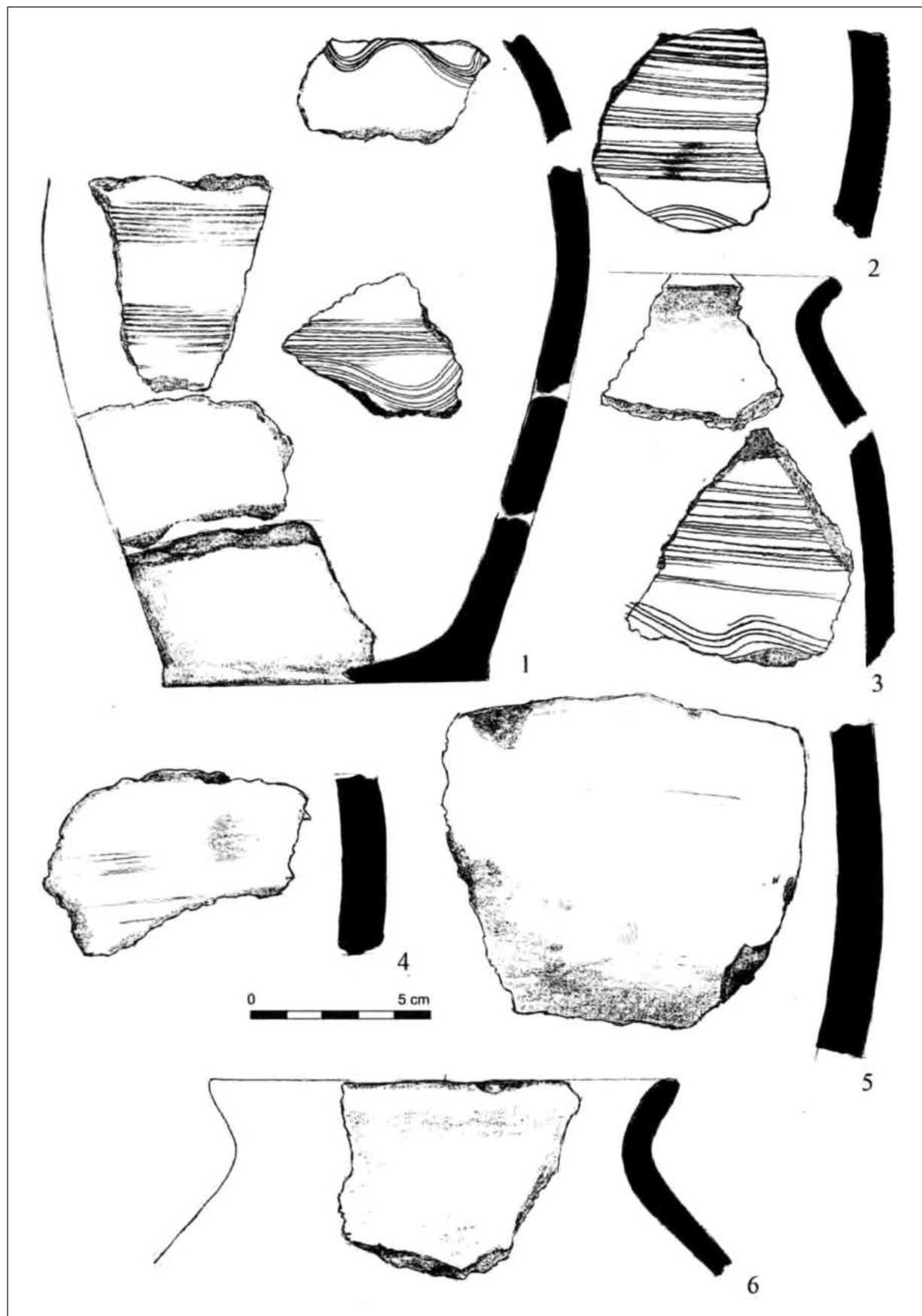
- Profantová 1994 N. Profantová, *K nálezům ostruh z konce 7.–9. stol. v Čechách*, in: *Mediaevalia Archaeologica Bohemica* 1993 [Pam. Arch. – SupPl. 2], Praga, 1994, p. 60–85.
- Profantová 2003 N. Profantová, *Mikulčice – Pohřebiště u 6. kostela: pokus o chronologické a sociální zhodnocení*, in: N. Profantová, B. Kavanová, *Mikulčice – Pohřebiště u 6. a 12. kostela*, Brno, 2003, p. 7–211.
- Ruttkay 1976 A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei II*, in: *SlovArch* 24/2, 1976, p. 245–395.
- Šalkovský 2001 P. Šalkovský, *Häuser in der frühmittelalterlichen slawischen Welt*, Nitra, 2001.
- Schnitzler *et alii* 2009 B. Schnitzler, B. Arbogast, A. Frey, *Les trouvailles mérovingiennes en Alsace, Bas-Rhin*, RGZM, Mainz, 2009.
- Sós, Salamon 1995 Á. Cs. Sós, Á. Salamon, *Cemeteries of the Early Middle Ages (6th–9th Centuries A.D.) at Pókaszpetk*, Budapest, 1995.
- Staňa 1995 C. Staňa, *Bemerkungen zur Keramik des sog. Donautyps*, in: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. Bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*, Kolloquium Mikulčice, 24.–26. Mai 1994, Brno, 1995, p. 85–95.
- Stanciu 2000 I. Stanciu, *Despre ceramica medievală timpurie de uz comun, lucrată la roată rapidă, în așezările de pe teritoriul României*, in: *Arheologia Medievală III*, 2000, p. 127–191.
- Stanciu 2011 I. Stanciu, *Locuirea teritoriului nord-vestic al României între antichitatea târzie și perioada de început a epocii medievale timpurii (mijlocul sec. V-sec. VII timpuriu)*, Cluj-Napoca, 2011.
- Stanciu, Matei 1994 I. Stanciu, Al. V. Matei, *Sondajele din așezarea prefeudală de la Popeni-Cuceu, jud. Sălaj. Câteva observații cu privire la ceramica prefeudală din Transilvania*, in: *ActaMP XVIII*, 1994, p. 135–155.
- Stein 1967 F. Stein, *Adelsgräber des achten Jahrhunderts in Deutschland*, I-II, Berlin, 1967.
- Székely 1988 Z. Székely, *Așezări din secolele VII–VIII în bazinul superior al Târnavei Mari*, in: *SCIVA* 39/2, 1988, p. 169–198.
- Szöke 1996 B. M. Szöke, *Das birituelle Gräberfeld aus der Karolingerzeit von Alsórajk-Határi tábla*, in: *Antaeus*, 23, 1996, p. 61–146.
- Szücsi 2012 F. Szücsi, *A kora – és közép avar kori balták és fokosok*, in: Sz. Petkes (ed.), *Hadak Útján XX. Népvándorlások Fiatal Kutatóinak XX. Összejövetelének konferenciakötete Budapest – Szigetalom, 2010. október 28–30*, Budapest, 2012, p. 121–137.
- Szücsi 2013–2014 F. Szücsi, *Avar kori balták, bárdok szkeercék és fokosok. Baltafélék a 6–8. századi Kárpát medencében*, in: *Alba Regia* 42, 2013–2014, p. 113–186.
- Teodor 1978 D. Gh. Teodor, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V–XI e. n.*, Iași, 1978.
- Tóth 2006 Á. B. Tóth, *Gepidische siedlungen im Theissgebiet*, Budapest, 2006.
- Ursachi 1995 V. Ursachi, *Zargidava. Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.
- Vida 1999 T. Vida, *Die awarenzeitliche Keramik I. (6.–7. Jh.)*, *Varia Archeologica Hungarica*, VIII, Berlin, Budapest, 1999.
- Vinski 1983 Z. Vinski, *Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien*. In: *JRGZM* 30, 1983, p. 465–501.
- Vizauer 2008 V. V. Vizauer, *Așezări și locuințe medievale timpurii în Transilvania (Sec. VI/VII–IX/X)*, Cluj-Napoca, 2008.
- Vörös 2015 I. Vörös, *Pferdebebestattungen*, in: G. Laszlo (ed.), *Das awarenzeitliche Gräberfeld in Csákberény-Orondpuszta*, *Monumenta Avarorum Archaeologica* 11, Budapest, 2015, p. 198–208.
- Wachowski 1986–1987 K. Wachowski, *Merowingische und karolingische Spuren auf dem Kontinent*, in: *Zeitschr. Arch. Mittelalter* 14–15, 1986–1987, p. 49–79.
- Wachowski 1987 K. Wachowski, *Der karolingische Fundhorizont in Südpolen*, in: *AKorrBlatt* 17, 4, 1987, p. 523–528.
- Zábojník 2004 J. Zábojník, *Slovensko a Avarský Kaganát*, Bratislava, 2004.
- Zaharia 1994–1995 E. Zaharia, *La station no 2 de Bratei, dép. De Sibiu (VIe–VIIIe siècles)*, in: *Dacia*, N. S., XXXVIII–XXXIX, 1994–1995, p. 297–356.
- Žak 1959 J. Žak, *Ostrogi z zaczepami haczykowato odgiętymi na zewnątrz*, in: *PrzeglądArch* 11, 1959, p. 88–105.
- Žak, Maćkowiak-Kotkowska 1988 J. Žak, L. Maćkowiak-Kotkowska, *Studia nad uzbrojeniem środkowoeuropejskim VI–X wieku. Zachodniobaltyjskie i słowiańskie ostrogi o zaczepach haczykowato zagiętych do wnętrza*, Poznań, 1988.

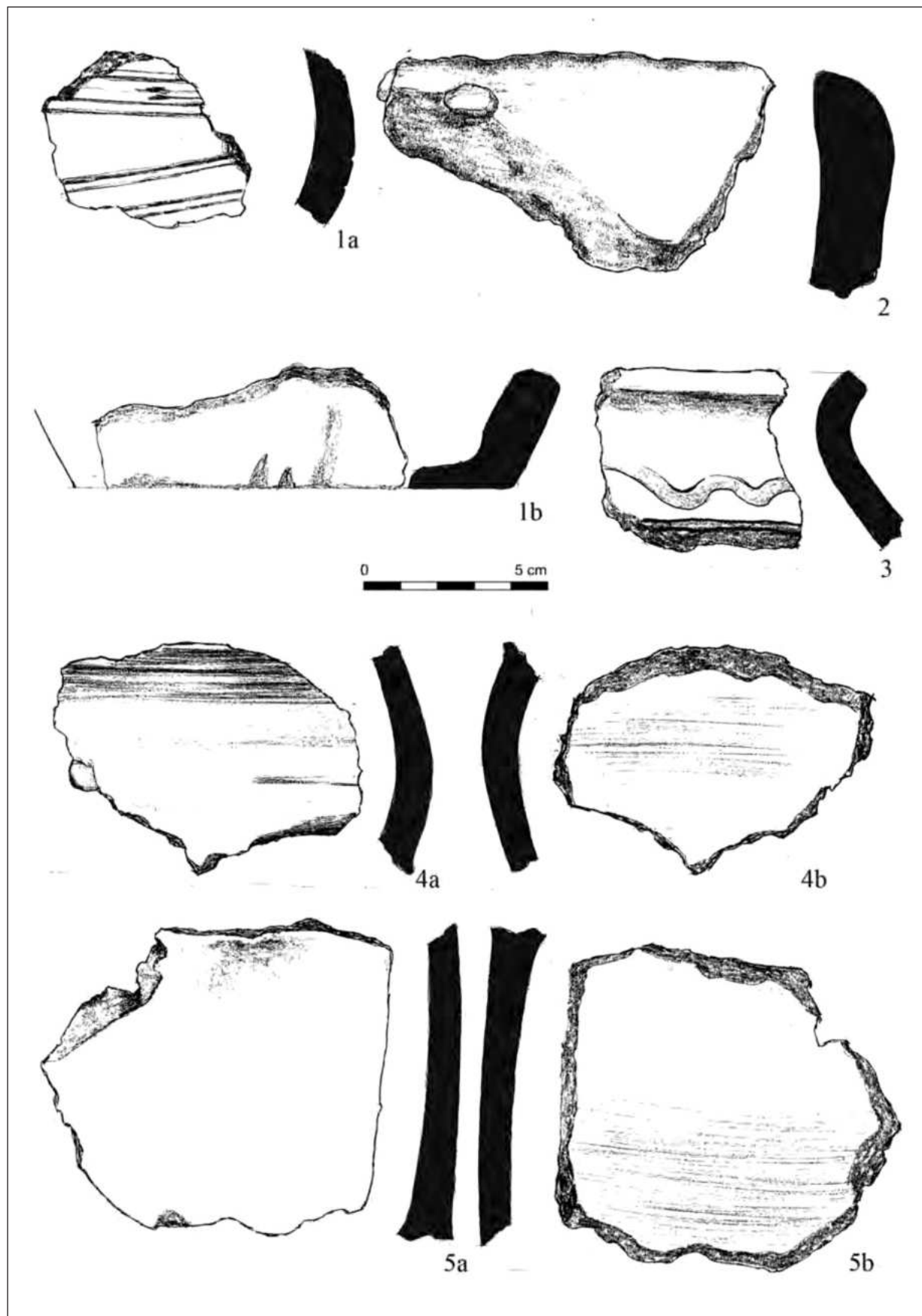
Pl. 1. 1. Planul locuinței 1/1990; 2. Pinten din fier; 3. Vârf de lance din fier; 4. Spadă. /
Pl. 1. Plan of the dwelling 1/1990; 2. Iron spur; 3. Iron lance; 4. Sword.

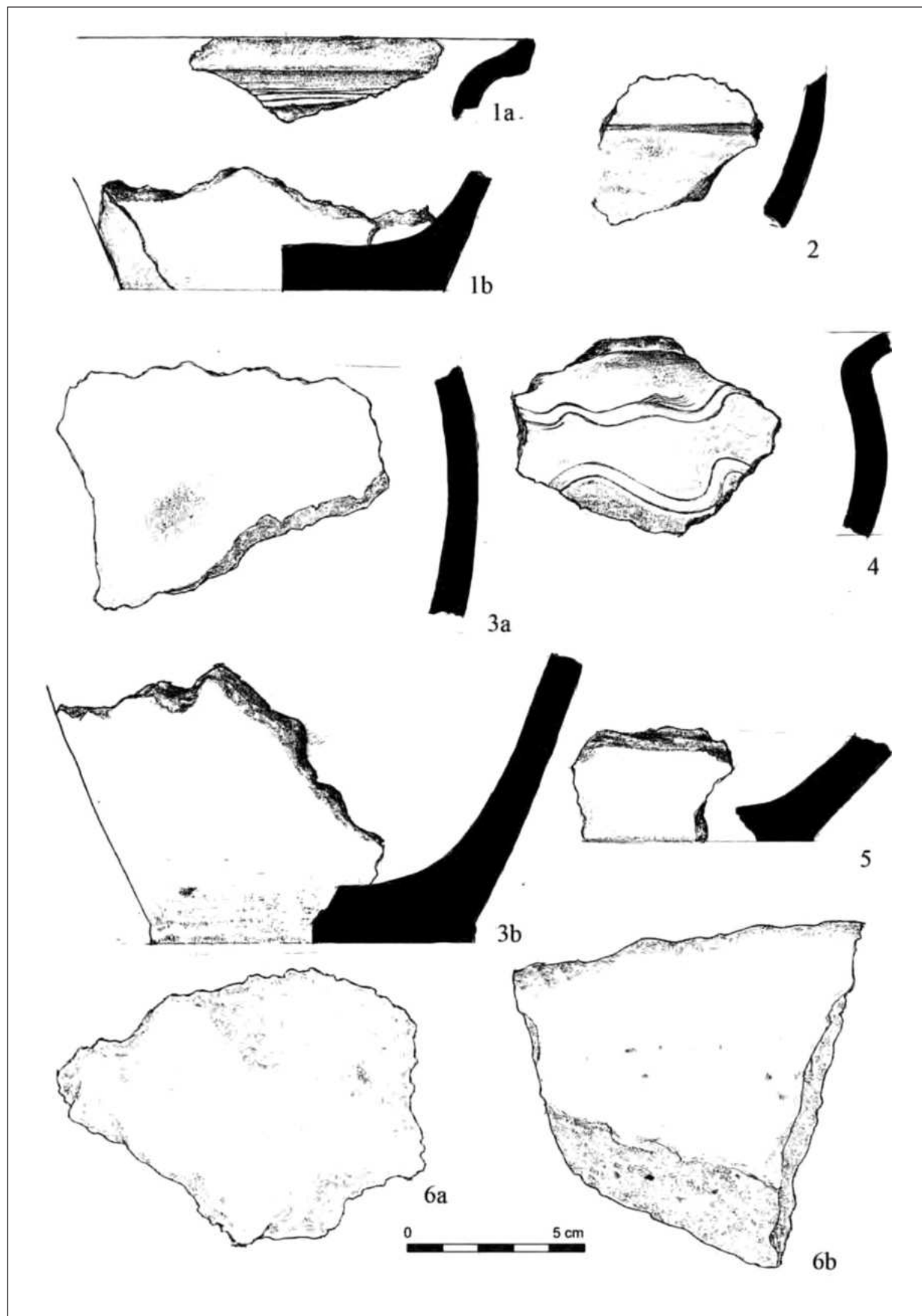
Pl. 2. Locuința 1/1990; 1-3. Ceramică lucrată la roată cu turație medie. /
Pl. 2. Dwelling 1/1990; 1-3. Medium rotation wheel-made pottery.

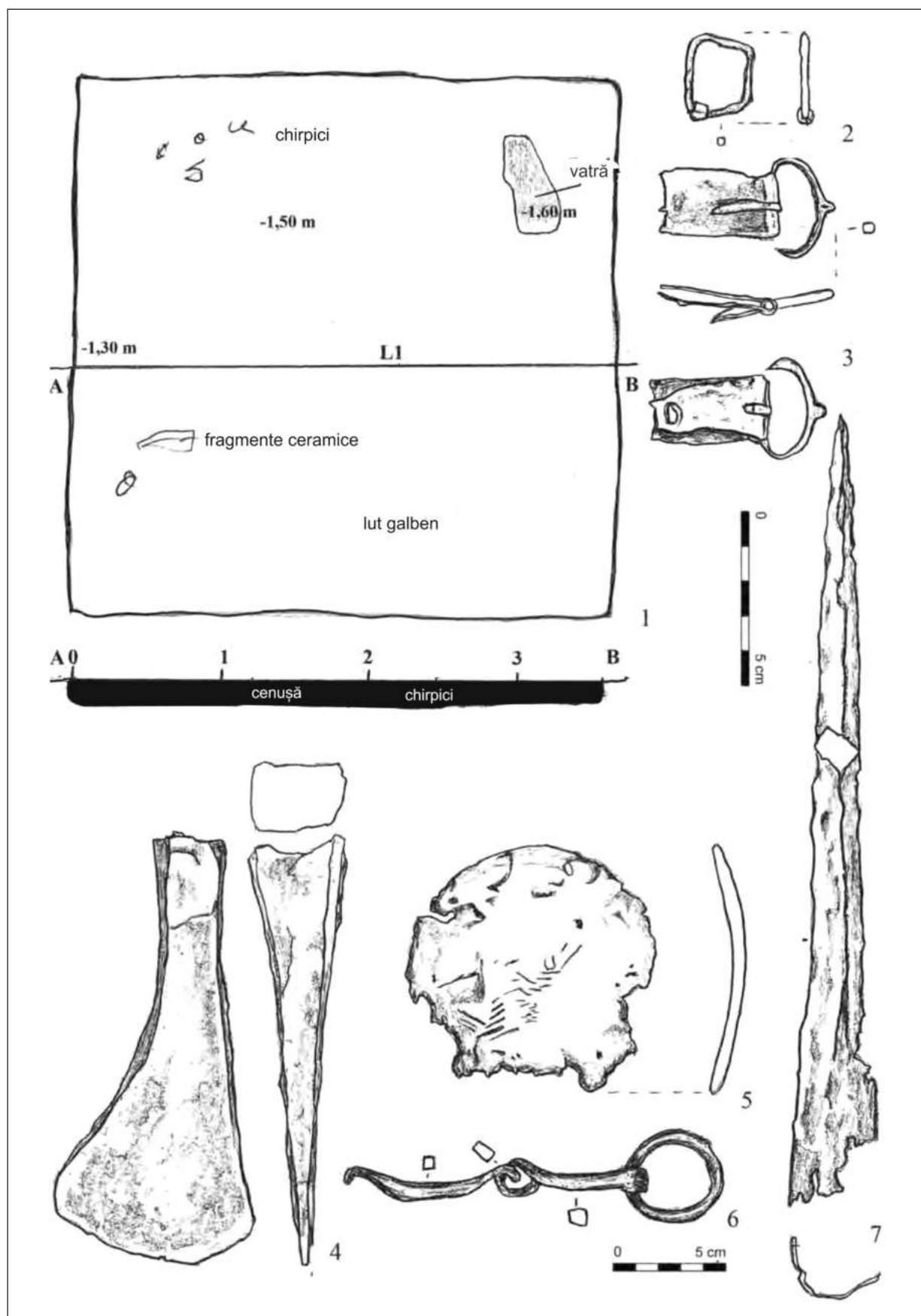
Pl. 3. Locuința 1/1990; 1-6. Ceramică lucrată la roată cu turație medie. /
 Pl. 3. Dwelling 1/1990; 1-6. Medium rotation wheel-made pottery.

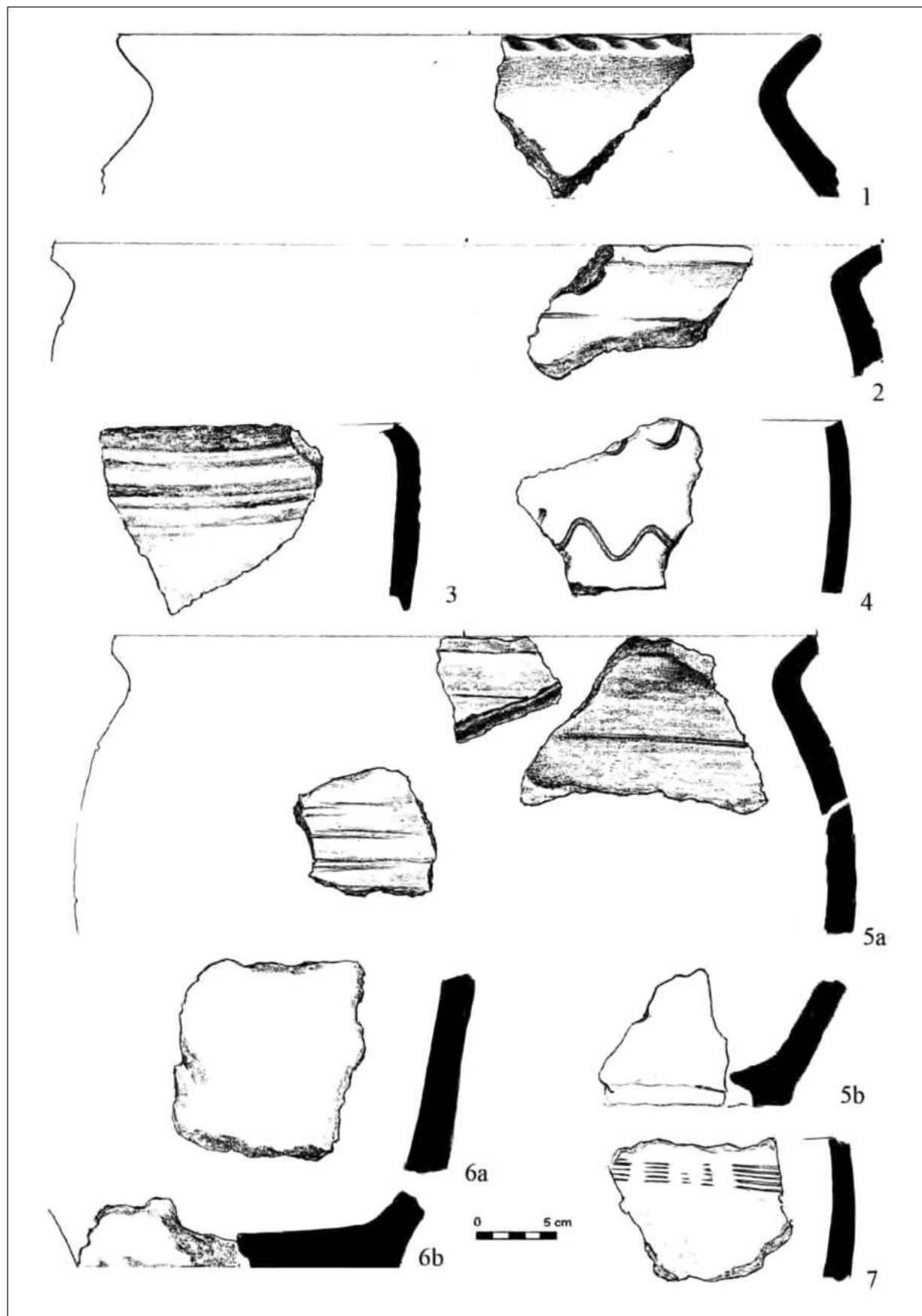
Pl. 4. Locuința 1/1990; 1, 3-5. Ceramică lucrată la roată cu turație medie; 2. Tăviță din lut lucrată cu mână.
 / Pl. 4. Dwelling 1/1990; 3-5. Medium rotation wheel-made pottery; 2. Wheel-made clay small plate.

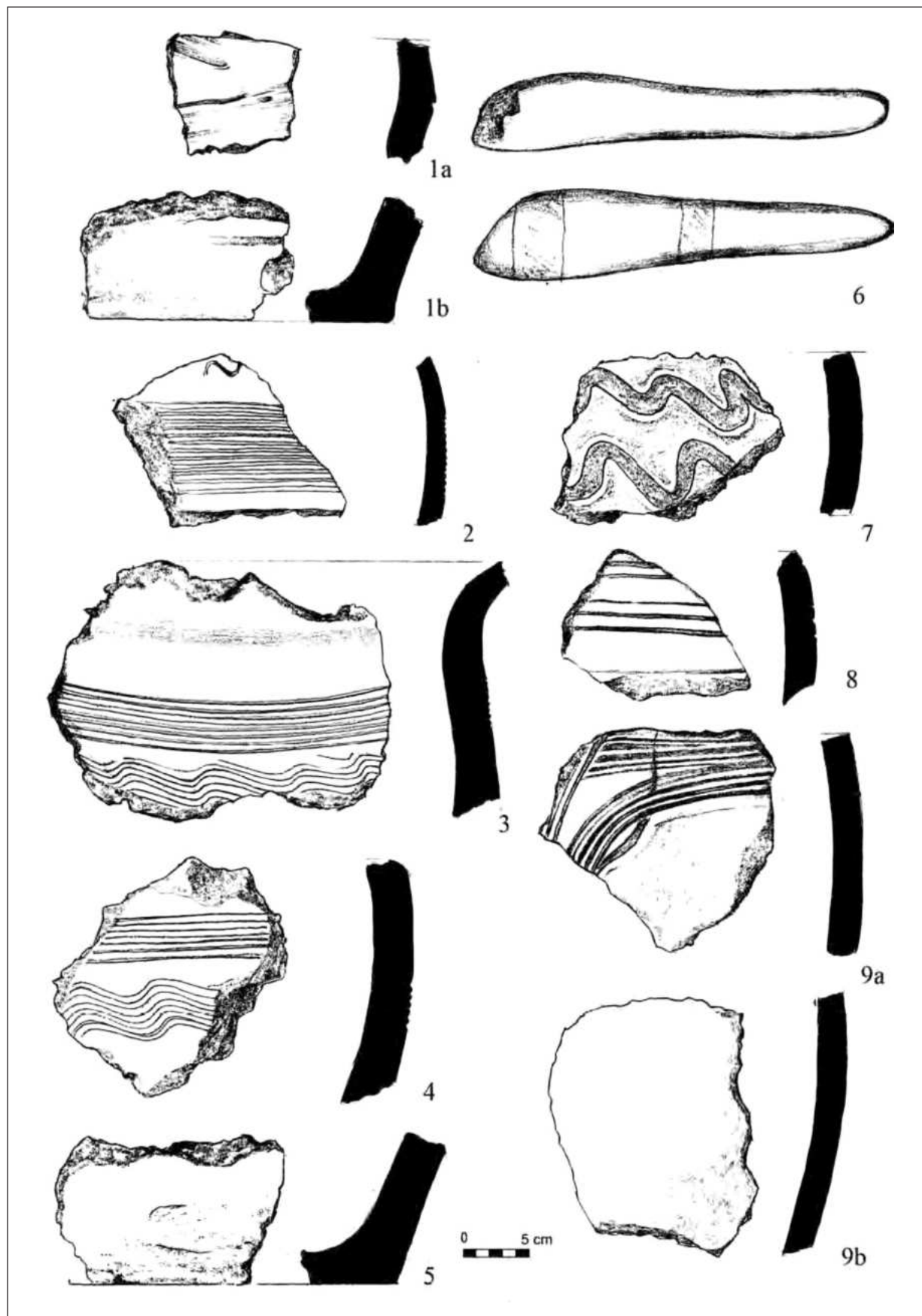
Pl. 5. Locuința 1/1990; 1-5. Ceramică lucrată la roată cu turație medie; 6, a-b. Fragmente de rășniță. /
 Pl. 5. Dwelling 1/1990; 1-5. Medium rotation wheel-made pottery; 6, a-b. Fragments of a gridstone.

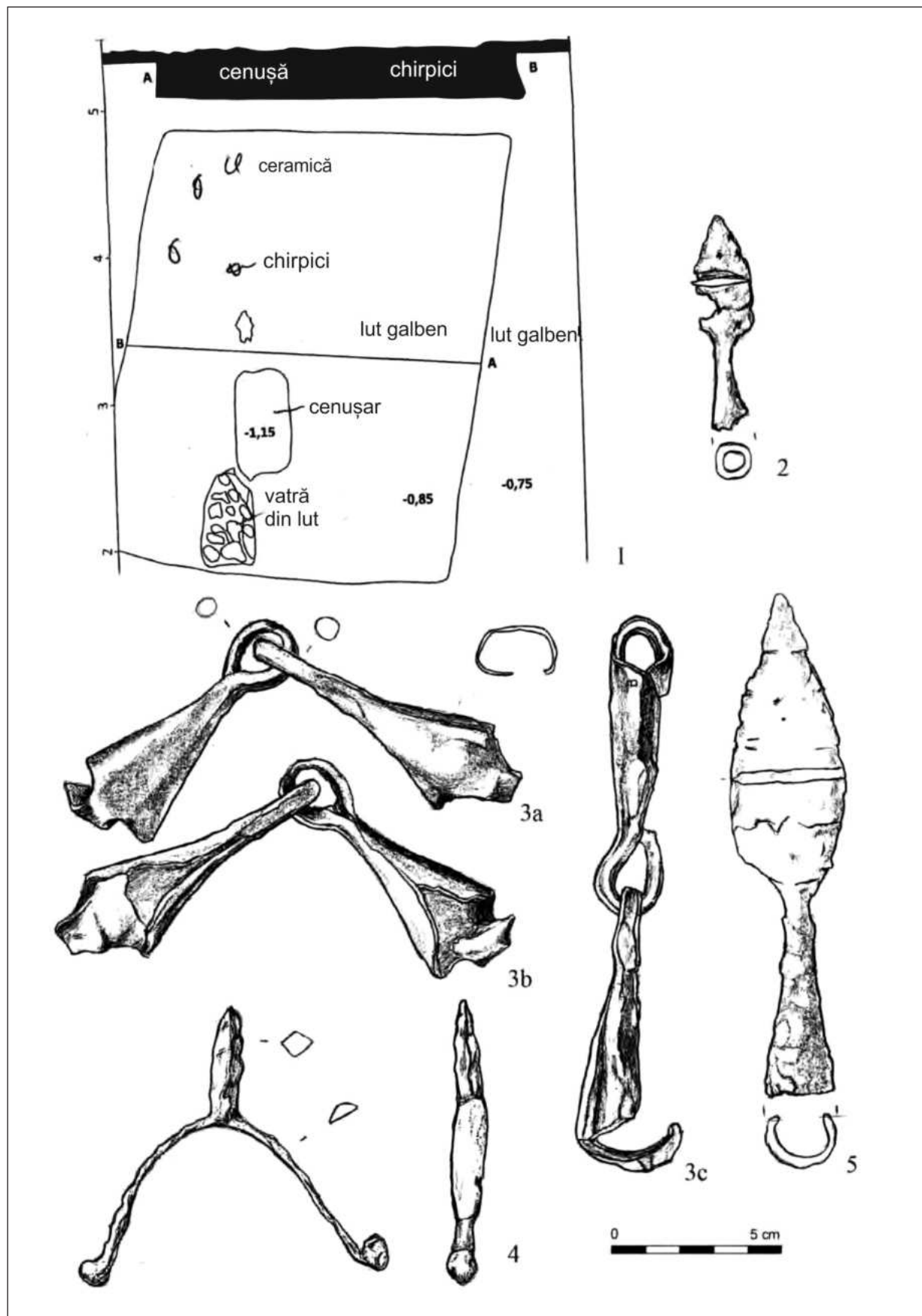
Pl. 6. 1. Planul locuinței 2/1992; 2-3. Catarama de fier; 4. Topor de fier; 5. *Phalera* de fier; 6. zăbală din fier; 7. vârf de lance din fier. / Pl. 6. Plan of the dwelling 2/1990; 2-3. Iron buckles; 4. Iron axe; 5. Iron *phalera*; 6. Iron bit horse; 7. Iron lance.

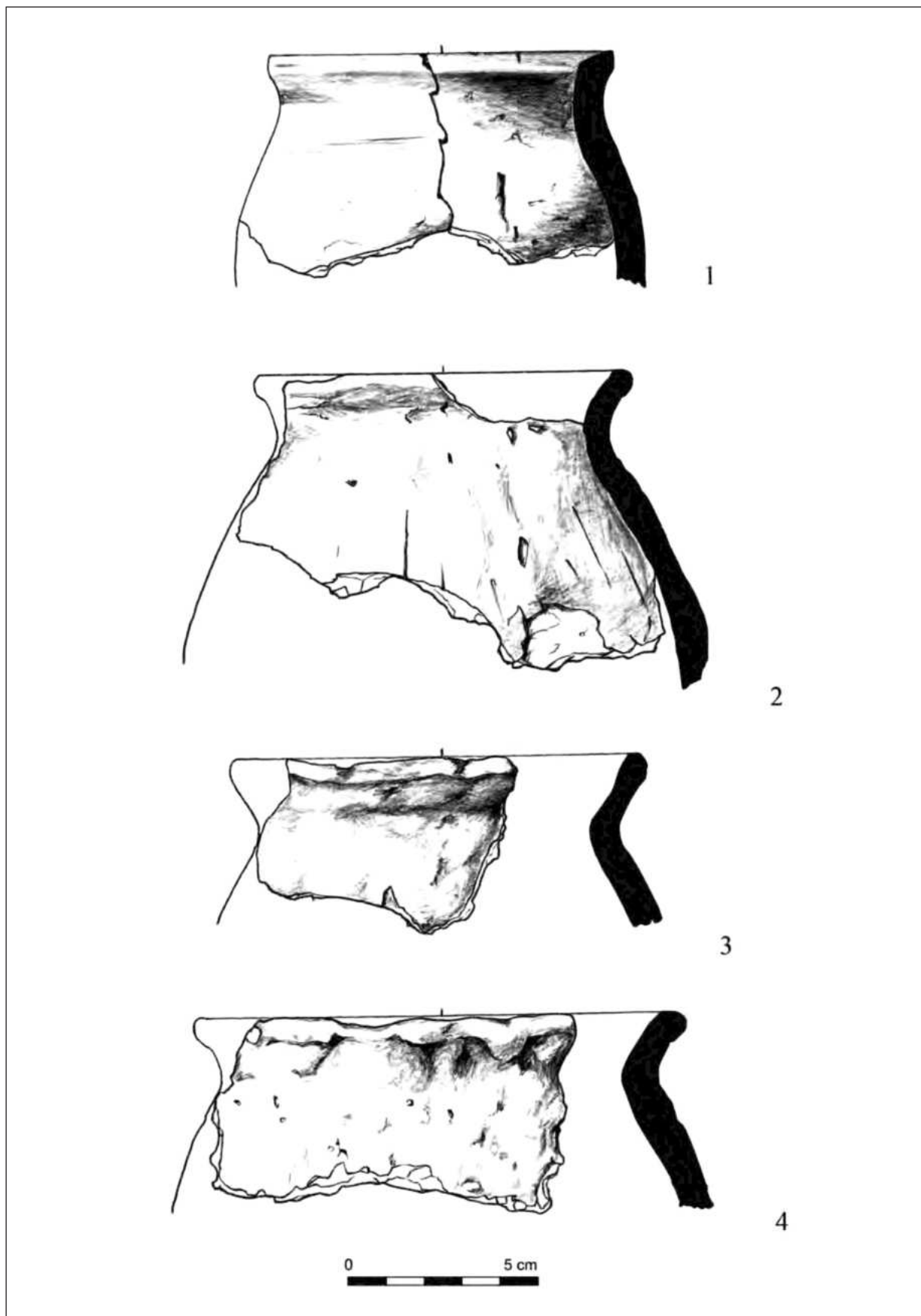
Pl. 7. Locuința 2/1992: 1-7. Ceramică lucrată la roată cu turație medie /
Pl. 7. Dwelling 2/1990; 1-7. Medium rotation wheel-made pottery.

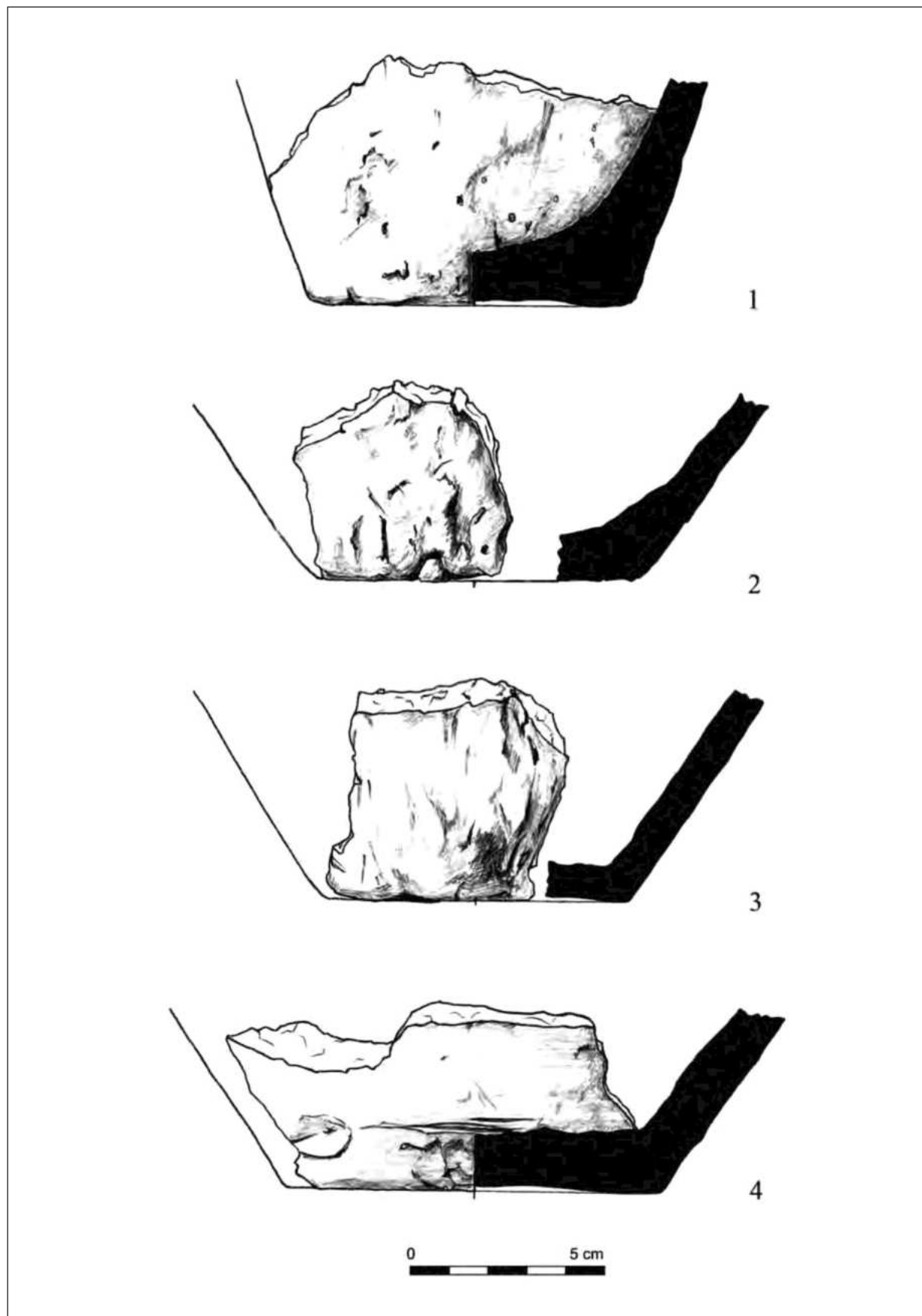
Pl. 8. Locuința 2/1992: 1-5, 7-9. Ceramică lucrată la roată cu turație medie; 6. Cute din gresie. /
 Pl. 8. Dwelling 1/1990; 1-5, 7-9. Medium rotation wheel-made pottery; 6. Sandstone sharpening tool.

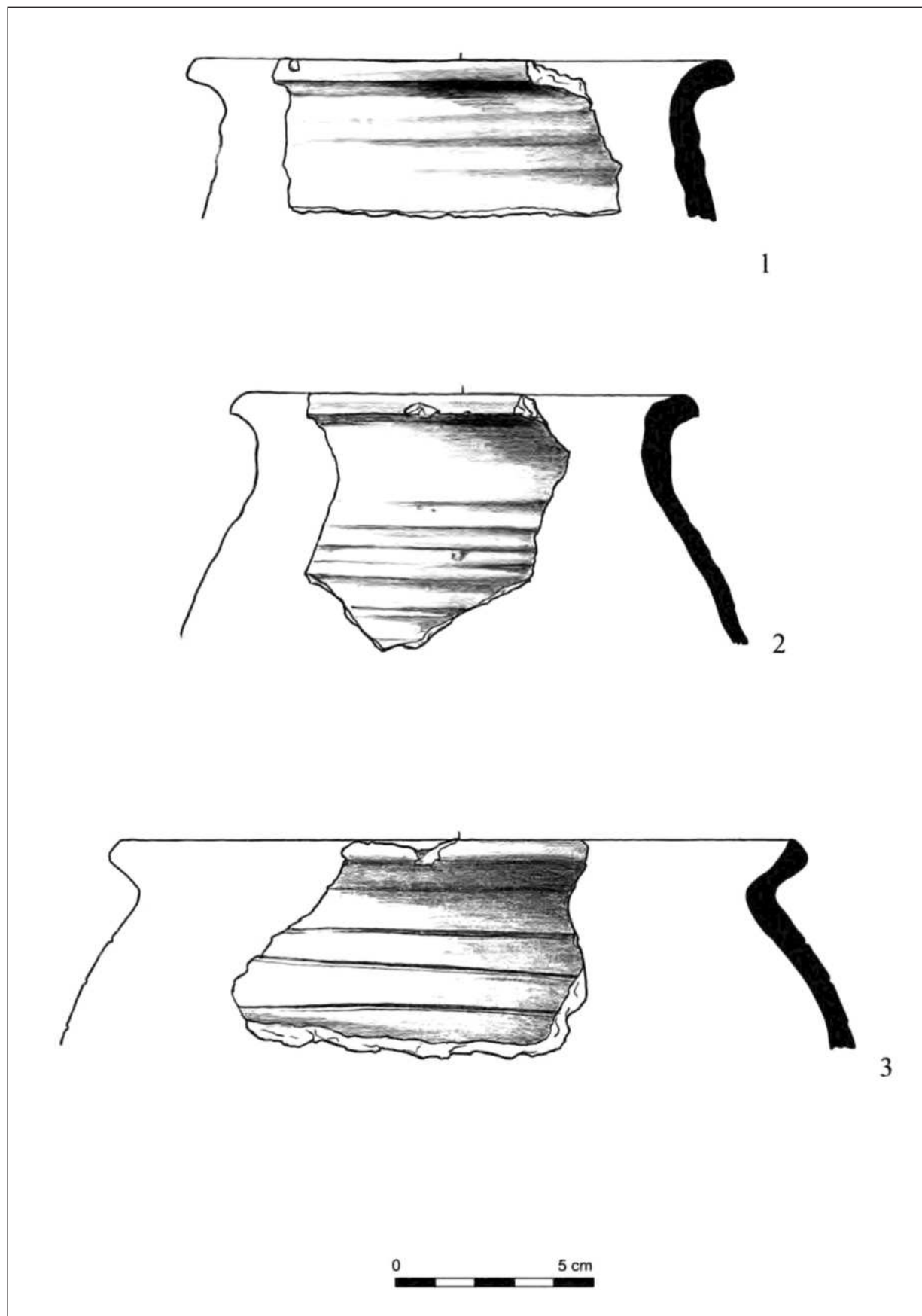
Pl. 9. 1. Planul locuinței 3/1994; 2. Vârf de săgeată de fier; 3a-c. Zăbală de fier; 4. Pinten de fier; 5. Vârf de lance de fier. / Pl. 9. 1. Plan of the dwelling 3/1994; 2. Iron arrow head; 3a-c. Iron bit; 4. Iron spur; 5. Iron lance.

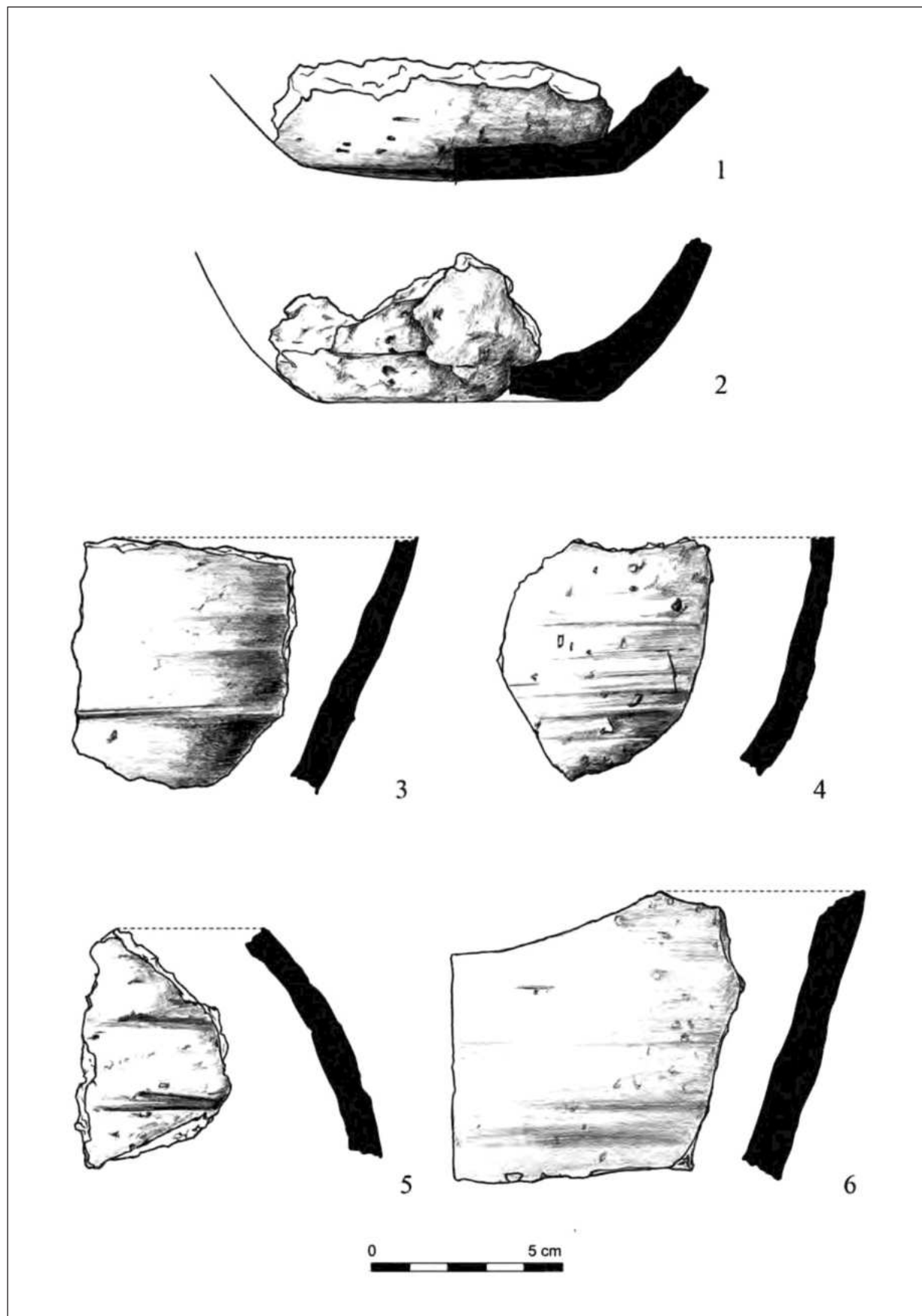
Pl. 10. Locuinta 3/1994; 1-4. Ceramică lucrată cu mâna.

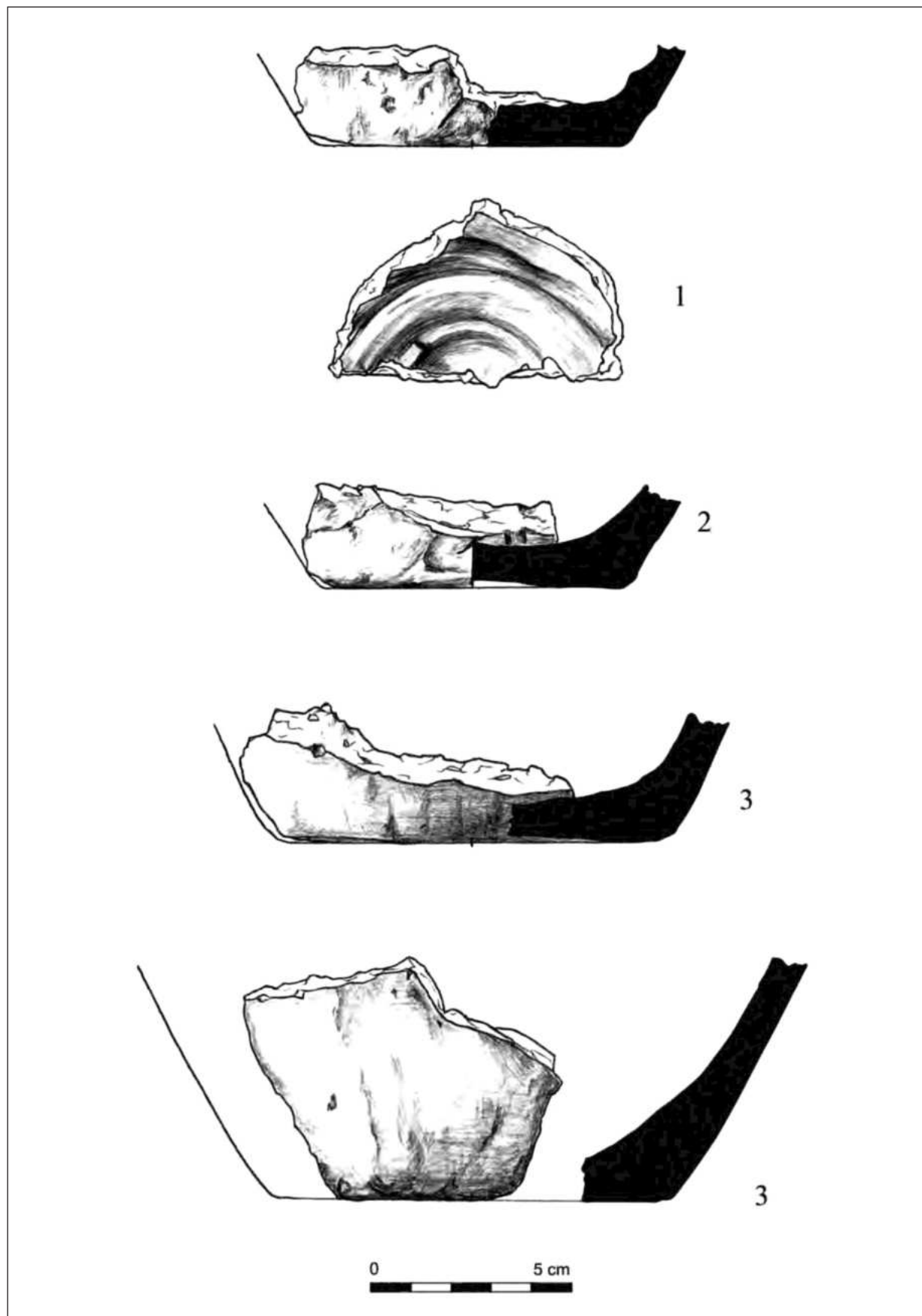
Pl. 11. Locuinta 3/1994; 1-4. Ceramică lucrată cu mâna.

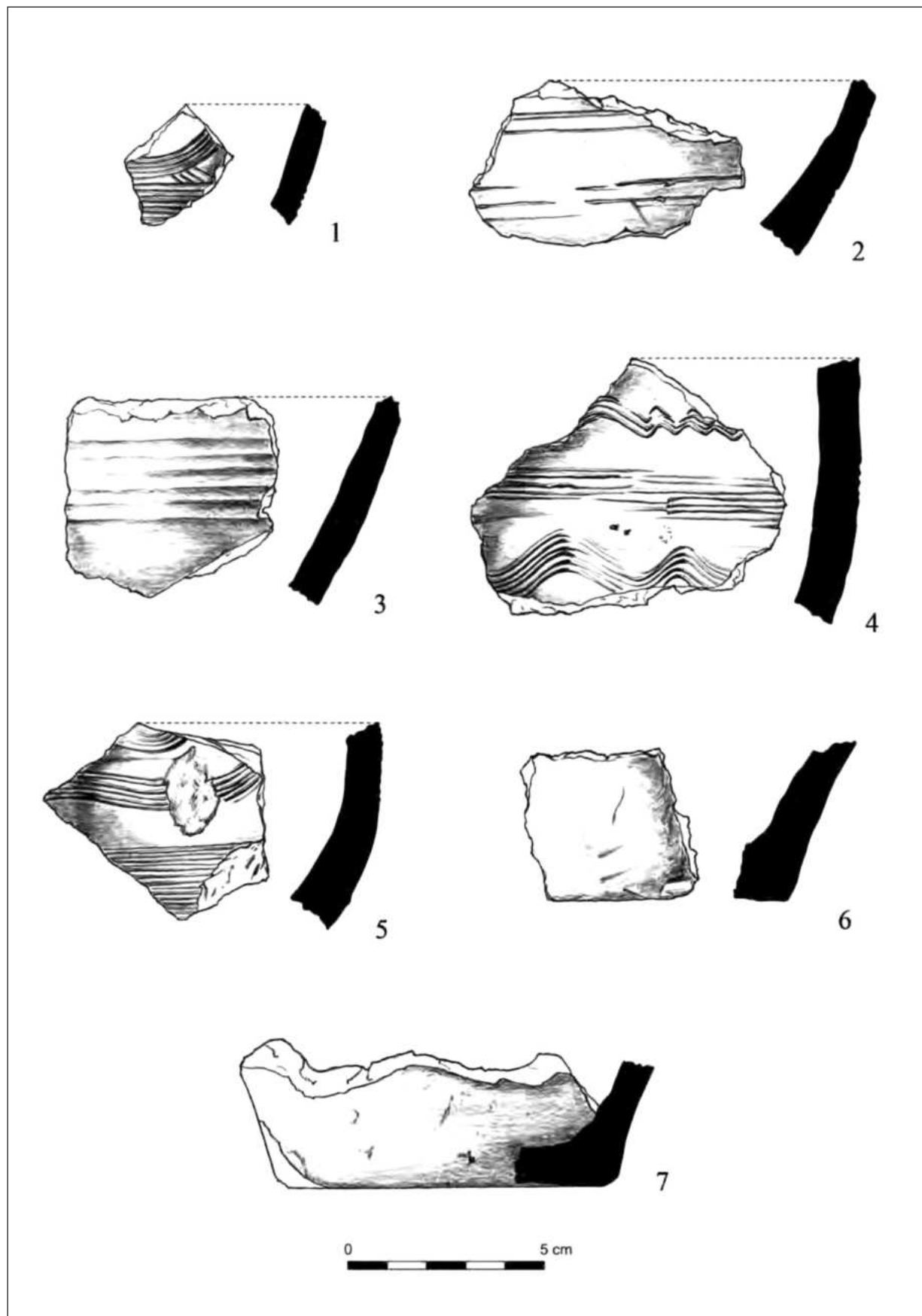
Pl. 12. Locuinta 3/1994; 1-4. Ceramica cenușie cu pereții subțiri, lucrată la roată cu turație rapidă.
/ Dwelling 3/1994; 1-4. Grey fast rotation wheel-made pottery with thin walls.

Pl. 13. Locuinta 3/1994; 1-3. Ceramica cenușie cu pereții subțiri, lucrată la roată cu turație rapidă.
/ Dwelling 3/1994; 1-3. Grey fast rotation wheel-made pottery with thin walls.

Pl. 14. Locuinta 3/1994; 1-3. Ceramica cenușie cu pereții subțiri, lucrată la roată cu turație rapidă.
/ Dwelling 3/1994; 1-3. Grey fast rotation wheel-made pottery with thin walls.

Pl. 15. Locuinta 3/1994; 1-6. Ceramică lucrată la roată cu turație medie; 7. Ceramică lucrată la roată cu turație rapidă. / Dwelling 3/1994; 1-4. Medium rotation wheel-made pottery; 7. Fast rotation wheel-made pottery

CONTRIBUȚII ARHEOLOGICE PRIVIND HABITATUL ECLEZIASTIC MEDIEVAL DE PE VALEA BARCĂULUI: CERCETĂRI RECENTE LA BISERICA REFORMATĂ DIN ZĂUAN (JUD. SĂLAJ)

TIMEA KERESZTES*

ARCHAEOLOGICAL CONTRIBUTIONS REGARDING THE MEDIEVAL
ECLESIASTICAL ENVIRONMENT ON THE BARCĂU VALLEY: RECENT
EXCAVATIONS AT THE REFORMED CHURCH FROM ZĂUAN (SĂLAJ COUNTY)

REZUMAT: În situl numit Dealul Cimitirului de la Zăuan (com. Ip) jud. Sălaj, s-au efectuat cercetări arheologice, care au vizat vestigii și stratigrafia preistorică. Actuala biserică reformată (1680) nu a fost cercetată până în anul 2022. Cu ocazia acestor săpături, s-a descoperit complexe și obiecte atribuite epocii bronzului (cultura Wietenberg, Faza III, pe acest sit) și epocii moderne, iar complexele și materialul arheologic medieval descoperit poate să se contribuie cu informații noi la evoluția și cronologia clădirilor ecleziastice, cercetate în teritoriul actual al Sălajului.

CUVINTE-CHEIE: Zăuan; mediu ecleziastic; perioada arpadiană.

ABSTRACT: At the "Cemetery Hill" archaeological site from Zăuan (Ip com.), Sălaj County, archaeological research has been conducted which targeted the prehistoric vestiges and stratigraphy. The current Reformed Church (1680) was not investigated until 2022. During these archaeological excavations, contexts and objects attributed to the Bronze Age (the first traces of the Wietenberg culture, phase III, on this site) as well as to the modern era were discovered. The contexts and the medieval archaeological material discovered here can contribute with new information to the evolution and chronology of the ecclesiastical buildings researched in the current territory of Sălaj.

KEYWORDS: Zăuan; ecclesiastical environment; Arpadian period.

A. DATE PRIVIND LOCALIZAREA SITULUI

Localitatea Zăuan (comuna Ip, județul Sălaj) se află pe cursul râului Barcău (în prezent ea fiind dezvoltată pe ambele maluri ale acestuia), în partea de vest a Depresiunii Silvaniei. Situl arheologic de la Zăuan, numit „Dâmbul Cimitirului/ Temető domb” este amplasat pe o terasă înaltă, în dreapta văii Barcăului, pe partea dreaptă a șoselei Nușfalău-Portș.

Prima menționare în documente istorice a localității Zăuan apare în Registrul de la Oradea, din anul 1249, sub numele *Zwan*, mai târziu apar formele *Zowan*, *Zovan*, iar în secolul 17 *Zoany*¹. Satul a făcut parte din Comitatul Crasna. Pe parcursul epocii medievale, Zăuanul și-a schimbat de mai multe ori proprietarii, un timp îndelungat aflându-se în posesia familiei nobiliare Jakcs. Un document al Capitlului

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, România, e-mail: keresztes.timea@yahoo.com

¹ Major 1999, p. 556.

din Oradea, datat în anul 1300, menționează mănăstirea familiei respective². Mai târziu, satul a devenit subiect de dispută într-un proces de lungă durată între familiile nobiliare Báthory și Bánffy.

Fig. 1. Localizarea satului Zăuan, com. Ip, jud. Sălaj (imagină satelitară Google Earth). /
Fig. 1. The location of Zăuan, Sălaj county (satellite image Google Earth).

B. CÂTEVA DATE DESPRE ISTORICUL CERCETĂRIILOR EFECTUATE ÎN ACEST SIT

Zona localității Zăuan a fost locuită încă din Epoca Neolitică. Pe locul numit „*Dâmbul cimitirului/ Temető domb*” există un important sit arheologic neolitic și de Epoca Bronzului mijlociu și târziu³. Cercetări arheologice s-au efectuat pe acest sit preistoric. Săpăturile sistematice s-au derulat între anii 1975–1980 și au fost conduse de arheologul Éva Lakó și mai apoi de Gheorghe Lazarovici. Din păcate, mare parte din situl arheologic a fost afectat de prezența și dezvoltarea cimitirului actual al satului. Vestigiile neolitice descoperite la Zăuan „*Dâmbul cimitirului / Temető domb*” sunt bine cunoscute în literatură de specialitate. S-au descoperit o statueta antropomorfă și alte artefacte speciale neolitice, urme de locuințe, material ceramic aparținând culturii Starcevo-Criș⁴ și morminte de incinerare, cel-tice⁵. Aceste descoperiri sunt completate cu materialul ceramic aparținând Epocii Bronzului Mijlociu (Cultura Wietenberg) și Târziu (grupul cultural Cehăluț – Hajdúbagos)⁶. În anul 2007, cu ocazia unor cercetări de suprafață efectuate pe un teren arabil, a fost identificat -printre altele- și un mormânt de incinerare din Epoca Bronzului, deranjat, din păcate, de lucrările agricole⁷.

Pe același teren se află și actuala biserică reformată (de zid), construită în anul 1680. Referitor la prima fază a bisericii, există doar o singură menționare din perioada medievală, în registrul de dijmă papală, dar nu se cunosc date exacte privind fondarea acesteia⁸.

² Petri 1902.

³ Bejinariu 2015, p. 23.

⁴ Băcucș-Crișan 2008, p. 13.

⁵ Băcucș-Crișan 2008, p. 17.

⁶ Bejinariu 2015; Lakó 1978, p. 13.

⁷ Bejinariu 2015, p. 76.

⁸ Keresztes, Băcucș-Crișan 2021, p. 99.

Fig. 2. Localizarea sitului arheologic Zăuan Dâmbul Cimitirului (imagine satelitara Google Earth). / Fig. 2. The location of the archaeological site Cemetery Hill from Zăuan (satelite imagine Google Earth).

C. SĂPĂTURILE ARHEOLOGICE DIN ANUL 2022: TIPUL DE CERCETARE, STRATIGRAFIA ȘI COMPLEXELE ARHEOLOGICE

În anul 2022 s-au efectuat cercetări arheologice preventive la biserica reformată (cod LMI: SJ-II-m-B-05144). Scopul cercetărilor a fost salvarea patrimoniului arheologic și eliberarea de sarcină arheologică a terenului ocupat de vechea cameră a centralei termice.

Fig. 3. Zăuan Dâmbul Cimitirului. Biserica Reformată. Caseta C. 1/2022: placa de beton care acoperea suprafața cercetată (1), profilul B (2), profilul D (3). / Fig. 3. Zăuan Cemetery Hill. Reformed church. Section C.1/2022: concrete slab that covered the investigated surface (1), Profile B (2), Profile D (3).

Săpătura a constat în trasarea unei casete cu dimensiunile de 2,70 m × 3,70 m, adâncimea maximă de excavare fiind -2,40 m de la nivelul actual de călcare. Cercetările derulate au dus la identificarea a patru complexe arheologice, aparținând mai multor epoci istorice: Epoca Bronzului, perioada medievală timpurie și epoca modernă.

Profilele A (NV) și D (SV) sunt asemănătoare, deoarece în cea mai mare parte conțin fundațiile de piatră ale bisericii actuale. Profilele C (SE) și B (NE) conțin aceeași succesiune stratigrafică (toate cotele de adâncimi fiind raportate de la nivelul actual de călcare):

- până la adâncimea de -0,20 m se afla stratul de beton, care a fost de fapt fundația veche a camerei centralei termice, urmărită (până la -0,60 m) de cărămizi (fundație contemporană)
- până la adâncimea de -1,10 m a fost prezent stratul de dărâmatură, cu pietre, fragmente de cărămizi și oase umane rulate
- la -1,10 – -1,90 m a apărut un strat negru cu pietriș, fragmente de cărămizi și oase umane rulate
- stratul cu material preistoric a apărut la -1,90 – -2,10 m (lutos, maroniu-negricios cu material arheologic)
- la -2,10 m – -2,40 m a fost atins sterilul arheologic (lut gălbui).

Fig. 4. Zăuan Dâmbul Cimitirului. Caseta C. 1/2022: profil A (2), profil C (1). / Fig. 4. Zăuan Cemetery Hill. Section C.1/2022: profile A (2), Profile C (1).

Cele patru complexe arheologice identificate și cercetate în anul 2022 sunt variate ca formă și diferă în funcționalitate.

Complexul C. 1/2022 cuptorul cu vatră arsă la roșu a apărut în profilul A (NV) și a fost distrus parțial de talpa fundației bisericii, la adâncimea de -1,90 m față de nivelul actual de călcare. Umplutura cuptorului consta în lut maroniu, arsură, cărbune și chirpici. Materialul arheologic descoperit în cuptor a fost alcătuit dintr-un corn de cerb, chirpic și fragmente ceramice. Bazat pe materialul arheologic, cuptorul aparține Epocii Bronzului, Cultura Wietenberg.

Complexul C. 2/2022 a apărut la adâncimea de -2,45 m față de nivelul actual de călcare, în partea de mijloc a casetei. A apărut în forma unui șanț, lățimea lui a fost de 0,60 m. Pornea din profilul D (SV) și intra în profilul B (NE), sub fundațiile de piatră ale bisericii actuale. Umplutura complexului a constat în pământ negru-maroniu cu multe urme de cărbune. Acest complex, este posibil să fie talpa fundației bisericii anterioare.

Complexul C. 3/2022 a fost identificat în profilul C (SE), la adâncimea de -1,10 m, până la adâncimea de -2,30 m, față de nivelul actual de călcare. Reprezintă groapa unui mormânt din epoca modernă.

Complexul C. 4/2022 a fost identificat în profilul B (NE) și este tot o groapă de mormânt din perioada modernă. Piatra funerară a acestuia se află în picioare, lângă profilul C (SE) al casetei arheologice.

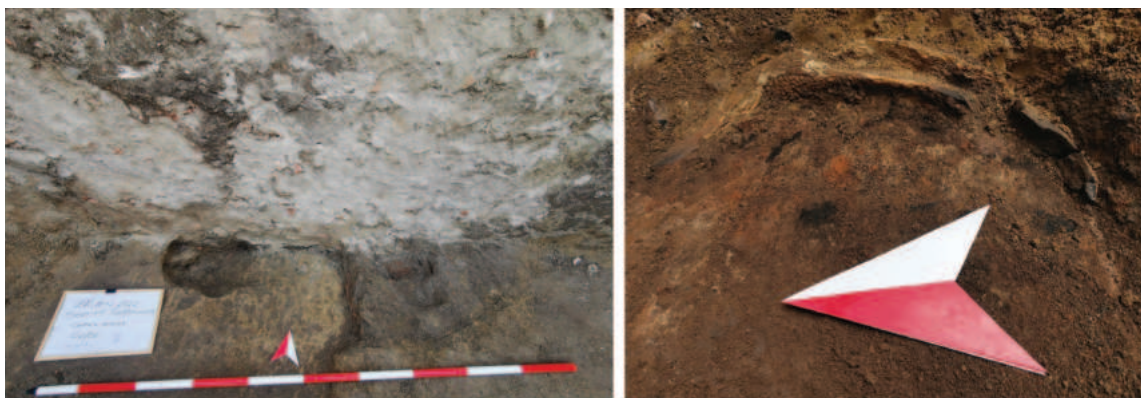

Fig. 5. Zăuan Dâmbul Cimitirului. Caseta C. 1/2022: Complexul C. 1/2022. /
Fig. 5. Zăuan Cemetery Hill. Section C.1/2022: Complex C.1/2022.

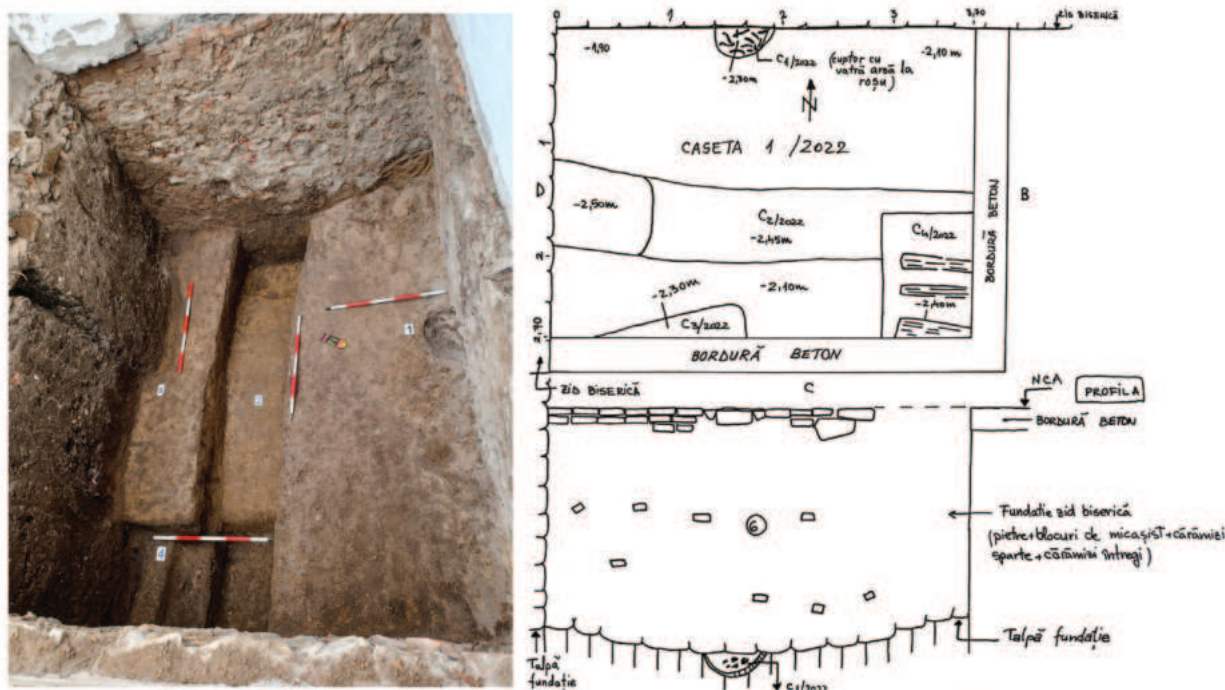

Fig. 6. Zăuan Dâmbul Cimitirului. Caseta C. 1/2022. Imagine cu dispunerea complexelor arheologice. Planul casetei cu complexele arheologice și profilul A. / Fig. 6. Zăuan Cemetery Hill. Section C.1/2022. Image with the layout of the archaeological complexes. Plan of the archaeological complexes in the section and the profile A.

D. CONCLUZII REFERITOARE LA CERCETĂRILE ARHEOLOGICE DIN ANUL 2022

În urma săpăturilor arheologice preventive efectuate la actuala biserică reformată, aflată la Zăuan, pe „Dâmbul Cimitirului/Temető domb”, materialul arheologic descoperit a constat în mare parte în fragmente ceramice din mai multe epoci: Epoca Bronzului, evul mediu timpuriu (sec. 11–13) și, de asemenea, din umplutura casetei au ieșit multe fragmente de ceramică modernă (pictate, smălțuite). Complexul C. 1/2022 (cuptor) conținea fragmente ceramice, chirpici, lipitură de vatră și fragmente dintr-un corn, care la un capăt prezintă urme de ardere, probabil preliminară prelucrării. Se remarcă jumătatea unei cești, care este considerată tipică pentru repertoriul ceramic al stilului Wietenberg. Fragmentele sunt

decorate cu un decor meandric, umplut cu „împunsături simultane”. Suprafața ceramicii este bine lustruită, cu aspect metalic, ceea ce asigură atribuirea ei fazei Wietenberg III.

Este important de menționat faptul că, din aproape întreaga adâncime a secțiunii arheologice au ieșit multe oase umane, fără context, datorită lucrărilor anterioare la biserică (adăugarea camerei de încălzire, adăugarea porticului, lucrări de restaurare). Tot datorită lucrărilor efectuate anterior -care au deranjat mormintele aflate în zona respectivă a bisericii- s-a descoperit mai multe cuie de sicriu din fier, toate fără context.

O descoperire foarte interesantă și importantă a fost făcută la adâncimea de -1,30 m față de nivelul actual de călcare, în strat, în mijlocul casetei. Este vorba despre o monedă din argint (denar), emisă în timpul domniei regelui Ungariei Coloman (1096–1116)⁹.

Inventarul arheologic descoperit în urma acestei cercetări indică deci, mai multe etape cronologice: Epoca Bronzului, Evul Mediu timpuriu și perioada modernă. Cele mai vechi vestigii se datează în Epoca Bronzului (Cultura Wietenberg, Faza III). După această etapă, evoluția culturii Wietenberg din sud-vestul Sălajului (cursurile Crasnei și Barcăului) se încheie¹⁰, iar comunitățile locale se pare că au avut o contribuție însemnată la geneza stilului ceramic atribuit grupului Cehăluț – Hajdúbagos, atestat arheologic în zona menționată pe parcursul primelor două etape ale Bronzului târziu¹¹.

Evul Mediu timpuriu este prezent prin câteva fragmente ceramice de culoare cărămizie și denarul din timpul domniei lui Coloman (1096–1116). Actuala biserică reformată (de zid) din Zăuan a fost construită în anul 1680, pe locul unei biserici mai vechi din lemn. În anul 1774 s-au făcut lucrări de extindere (portic), turnul bisericii fiind construit între anii 1792–1794. Alte intervenții s-au făcut în secolul 19, iar în anul 1950 a fost ridicată camera centralei pentru încălzire. *În capetele navei există două tribune identice, iar tavanul este realizat din scânduri*¹².

Foarte important este faptul că, un document din secolul 13, amintește de existența unei mănăstiri în sat¹³. Călugării de aici și-au cerut drepturile de proprietate asupra clădirea mănăstirii (primate cu un secol înainte de la Jakab Kusalyi), intenționând să excludă din localitate pe ceilalți preoți, afirmând că doar ei au drepturi de funcționare în localitate¹⁴. Un document, datat în anul 1300, menționează și mănăstirea familiei Jakcs¹⁵. Complexul C. 2/2022 constituie talpa fundației unei construcții, anterioară actualei bisericii de zid. Având în vedere mențiunile din documentele istorice cunoscute, este posibil ca acest complex să reprezinte urma arheologică a vechii mănăstiri (din lemn), datată în secolul XII. Aceștia li se mai adaugă și prezența monedei de Coloman (1096–1116), prezența oaselor umane, răvășite și cuiele de sicriu descoperite, realități care sugerează existența unui cimitir în jurul unei construcții ecleziastice, în perioada Arpadiană.

În ceea ce privește mediul ecleziastic medieval din județul Sălaj și cronologia acestuia, în cazul în care ipoteza propusă este una corectă, existența cimitirului și a mănăstirii din perioada Arpadiană la Zăuan” Dealul Bisericii”, sugerăm necesitatea revizuirii datelor istorice și arheologice asupra acestor clădiri ecleziastice, în special, cele referitoare la fondarea lor. În momentul actual, bazat pe surse istorice și arheologice, biserica cu cele mai timpurii origini din județul Sălaj, se consideră biserică reformată de la Uileacu Șimleului, care a fost fondată între anii 1260–1300¹⁶. În cazul Zăuanului, prezența monedei de Coloman (1096–1116) (și oaselor umane, cuiele de sicriu), ne permit să presupunem existența unei

⁹ Monedă determinată de Emanoil Pripon (numismat, MJIA Zalău)

¹⁰ Bejinariu 2015, p. 66.

¹¹ Raport de cercetare arheologică preventivă Zăuan „Dâmbul Cimitirului” în Băcuet-Crișan et alii 2023.

¹² <http://omeka.bjc.ro/omeka/items/show/2129> (accesat la data de 11.01.2024).

¹³ Petri 1902.

¹⁴ Major 1999, p. 557; Petri 1902.

¹⁵ Petri 1902.

¹⁶ Entz 1996, p. 27.

cimitir, funcțional deja în perioada amintită, adică cu cel puțin un secol înainte de prima menționare legată de fondarea bisericii de la Uileacul Șimleului.

SURSE ONLINE

<http://omeka.bjc.ro/omeka/items/show/2129>

BIBLIOGRAFIE

- Băcuet-Crișan 2008 S. Băcuet-Crișan, *Cultura Starčevo-Criș în Depresiunea Șimleului*, Cluj-Napoca, 2008.
- Băcuet-Crișan et alii 2023 S. Băcuet-Crișan, T. Keresztes, D. Băcuet-Crișan, *Raport de cercetare arheologică preventivă Zăuan, com. Ip, jud. Sălaj, punct: „Dâmbul Cimitirului” – Biserica Reformată*, în: CCA. Campania 2022, București 2022, p. 675–677, nr. 132.
- Bejinariu 2015 I. Bejinariu, *Contribuții arheologice la cunoașterea epocii bronzului în Depresiunea Șimleului. (I.) Descoperirile din Bronzul timpuriu și cel mijlociu*, Cluj-Napoca, 2015.
- Entz 1996 G. Entz, *Erdély építészete a 14.–16. Században*, AMA, Cluj-Napoca, 1996.
- Keresztes, Băcuet-Crișan 2021 T. Keresztes, D. Băcuet-Crișan, *Biserici medievale de zid din județul Sălaj* (Ghid de prezentare generală), Bibliotheca Mvsei Porolissensis XXII, Cluj-Napoca, 2021.
- Lakó 1978 É. Lakó, *Raport preliminar de cercetare arheologică efectuată la așezarea neolitică de la Zăuan (jud. Sălaj) în anul 1977*, în: ActaMP II, 1978, p. 11–15.
- Major 1999 M. Major, *Szilágyzóvány*, în: G. Sipos (lect.), *Szilágysági Magyarok*, București-Cluj Napoca, 1999, p. 556–560.
- Petri 1902 M. Petri, *Szilágy vármegye monographiája*, Budapest, 1902.

Pl. 1. 1. Ceramică preistorică (Wietenberg, III) din C2/2022 (cuptor), Monedă Coloman (1096–1116) (2a, 2b). / Pl. 1. 1. Prehistoric pottery (Wietenberg III) from the complex C.2/2022 (oven), silver coin king Coloman (1096–1116) (2a, 2b).

RESTAURARE-CONSERVARE

CERAMICA NEOLITICĂ PICTATĂ – ÎNTRE ARTĂ DECORATIVĂ ȘI FUNCȚIE PRACTICĂ (III)

ANAMARIA ELEKES*

PAINTED NEOLITHIC POTTERY – BETWEEN DECORATIVE ART AND PRACTICAL FUNCTIONALITY (III)

REZUMAT: *Lucrarea de față prezintă restaurarea a două vase ceramice neolitice cu decor pictat, descoperite cu ocazia săpăturilor arheologice preventive de pe traseul autostrăzii Transilvania, de la Zăuan, județul Sălaj desfășurate în vara anului 2021. Este vorba despre două străchini deosebite, atât ca formă, calitate a pastei și decor. Acestea provin din contexte funerare, morminte de înmormântare și prezentau o stare de conservare bună în momentul decopertării. Specifice pentru acest spațiu geografic și interval cronologic, cele două piese ne fac cunoscute abilitățile practice și simțul estetic deosebit al membrilor comunităților din acea perioadă. Piesele au parcurs în cadrul procesului de restaurare etape precum: intervenții mecanice pentru îndalăturarea depunerilor, operațiuni de consolidare și salvare a stratului pictural și de completare a zonelor lipsă.*

CUVINTE-CHEIE: *decor pictat; ceramică neolitică; restaurare; cercetări arheologice preventive, Zăuan.*

ABSTRACT: *The article presents the restoration of two neolithic painted ceramic pots, found during the preventive archaeological researches from the Transylvania highway route at Zăuan, Sălaj county, in the summer of 2021. The two pots on view, are remarkable both in terms of shape, quality of the paste and decoration. They come from funerary contexts, inhumation graves and were in a good state of preservation at the time of discovery. Specific for this geographic area and chronological interval, these two pieces let us know about the practical skills and special aesthetic sense of the communities of that period. During the restoration process, the pots went along stages like: mechanical procedures in order to remove deposits, operations in order to consolidate and save the pictorial layer and fill the missing areas.*

KEYWORDS: *painted decoration; Neolithic ceramic; restoration; preventive archeological researches; Zăuan.*

Cercetarea artefactelor arheologice ceramice, se dorește a fi mai mult decât consemnarea și clasificarea diferitelor tipuri de vase sau piese. Dezideratul în studierea acestora trebuie să clarifice și aspectul funcțional străvechi, care poate fi dedus după contextul descoperirii, după formă, decor, folosind diferite analogii etnografice sau arheologice. Prin restaurarea pieselor și aducerea lor la o stare cât mai apropiată de cea inițială, această cerință poate fi realizată cu rigurozitatea impusă în orice studiu. În primele două părți ale acestei lucrări: *Ceramica neolitică pictată – între artă decorativă și funcție practică (I)*¹ și *(II)*² am prezentat metode de restaurare a ceramicii neolitice pictate, evidențiind deasemenea caracteristicile estetice și funcționale ale pieselor.

Ceramica arheologică este purtătoarea informației din trecut, prin interpretarea, multitudinii de date, în cel mai mic detaliu, pe care acesta ni-l oferă, în raport cu contextul arheologic. În cadrul procesului de restaurare al fiecărei piese ceramice în parte, se dorește a se păstra cât mai mult și cât mai corect din

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, România / Universitatea „1 Decembrie 1918” Alba Iulia, România, e-mail: carstea_r@yahoo.com

¹ Elekes 2019, p. 321–330.

² Elekes 2021, p. 275–284.

toate datele pe care acestea ni le oferă, lucru care nu ar fi posibil decât printr-o analiză riguroasă a tuturor factorilor implicați și o abordare științifică a procesului de restaurare.

Descoperirile arheologice sunt cele care ne oferă informații concrete despre oamenii și comunitățile care le-au creat din diferite perioade istorice dar totodată redau în mod indirect și informații mai puțin palpabile cum ar fi: valoarea, semnificația, funcția lor.

Studiul artefactelor descoperite în săpăturile arheologice se centrează pe nevoia cercetătorului de a înțelege relația dintre obiect și „omul” care le-a dat viață, pornind în mod firesc de la forma, materialul, structura, compoziția și decorul, piesei. Studiul morfologic și tipologico-stilistic trebuie deci completat cu date care convertesc informația arheologică din corpul ceramic într-una ce depășește componenta materială. Cultura materială preistorică ne obligă să folosim o multitudine de termeni generați de formele artefactelor, care au fost în timp adaptați și actualizați în conformitate cu realitățile arheologice. Domeniul ceramicii este cu siguranță unul al incertitudinilor în care există o discrepanță semnificativă între denumirile date vaselor și funcțiile lor din trecut. Datorită nevoii de a-și crea propria tipologie sau de a se adapta la una, cercetătorul clasifică piesele din ceramică într-o categorie sau alta doar pentru că „arată” într-un anumit fel. Toate acestea se fac fără a lua în considerare faptul că o astfel de clasificare atribuie implicit obiectului acea funcție anume, adesea lăsată neexplicată și nedovedită³.

Cele două piese care fac obiectul acestui articol sunt două străchini, cu buza lobată decorate prin pictură cu negru, atât în interior cât și la exterior. Au fost descoperite în campania de cercetare arheologică preventivă desfășurată în anul 2021, pe traseul autostrăzii Transilvania, sector 3B5, Nușfalău-Suplacu de Barcău, sit 2, Zăuan „Dâmbul Spânzuraților”⁴. Piesele provin din două morminte cu un bogat inventar funerar și sunt relevante pentru cronologia descoperirilor din acest punct, fiind atribuite eneoliticului, cultura Herpály⁵.

Prima strachină provine dintr-un mormânt de inhumație (complexul Cx 298), care a avut ca inventar mai multe fragmente ceramice dintre care au fost identificate 4 piese: o cupă, un vas cu picior, un vas miniatural și o strachină, (număr de inventar C.C. 502/2022). Cea de-a doua strachină (număr de inventar C.C. 516/2022) provine tot dintr-un mormânt de inhumație (complexul Cx 347), în care au fost de asemenea depuse ca inventar funerar patru vase și anume: o strachină, o cupă, un vas cu profil în S, și o formă cu picior care prezintă o stare avansată de degradare. Starea de conservare a fragmentelor ceramice identificate în cele două complexe a fost relativ bună în momentul decopertării, acest lucru fiind datorat în mare parte calității bune a materialului ceramic și a arderii complete, mai puțin datorită solului din această zonă, argilos, foarte aderent pe piese, care nu a contribuit la crearea unui mediu prielnic de zacere, dimpotrivă, îndepărtarea acestuia de pe suprafața fragmentelor a fost o provocare mai ales în cazul celor pictate, chiar dacă acesta era prezent pe porțiuni destul de restrânse, în cele mai multe zone păstrându-se doar urma decorului. (fig. 1 și 2). Astfel, pentru a nu afecta și mai mult starea pieselor, fragmentele ceramice au fost prelevate *in situ* și transportate imediat după decopertare în laboratorul de restaurare, asigurându-li-se condiții de umiditate apropiate cu cel din mediul de zacere pentru a minimiza cât mai mult posibil din virulența factorilor noului mediu ambient⁶.

Cele două străchini, se evidențiază prin forma deosebită, ambele având buza lobată, și o proporție elegantă între înălțime și diametru, de asemenea se remarcă simetria în realizarea lobilor părților superioare. Dimensiunile celor două piese sunt aproximativ egale: diametrul bazei este același pentru ambele și anume, 10 centimetri, înălțimea 9 centimetri, respectiv 11 centimetri. Diametrul buzelor măsurat la 22,5 și 25 centimetri rezultând diferențe minore. Se distinge în ambele cazuri calitatea pastei, având ca degresant nisipul fin, arderea oxidantă și uniformitatea pereților destul de subțiri de aproximativ 5–7 mm.

³ Popa 2016, p. 113.

⁴ Băcucet – Crișan *et alii* 2022, p. 772–773.

⁵ Băcucet – Crișan *et alii* 2022, p. 772–773.

⁶ Moldoveanu 1999, p. 296.

având în vedere faptul că acestea au fost modelate cu mâna. Ambele străchini prezintă câte 8 perforații în partea superioară, sub buză, două câte două diametral opuse, pe lobi, care foarte probabil foloseau la prinderea sau agățarea vasului. Una dintre străchini are pe partea exterioară butoni de mici dimensiuni situați sub buză, diametral opuși, având doar rol decorativ. Decorul pictat cu negru, atât la interior cât și la exterior cu benzi late, de aproximativ 0,8–1 centimetri grosime, care desenează buza vasului și linii subțiri paralele pe întreg corpul vasului, care unesc partea superioară cu cea inferioară în meandre elegante, frânte sau curbe, încântă cu siguranță simțurile celui care o privește și azi. Materialul folosit pentru realizarea elementelor de decor pictat s-a păstrat pe suprafețe restrâse, urmele acestuia fiind însă destul de vizibile pe suprafețe mai extinse, permitându-ne să refacem decorul pe suprafețele completate, mai ales pe zona interioră unde decorul este repetitiv. În cazul ambelor piese pe zona exterioară decorul nu s-a păstrat într-o asemenea proporție încât să poată fi refăcut.

Toate aceste caracteristici deosebite, păstrarea în proporție de peste 50% din original, starea relativ bună de conservare a fragmentelor au determinat decizia de restaurare a celor două piese. Având în vedere că cele două piese provin din contexte asemănătoare și prezintă caracteristici similare, în cadrul procesului de restaurare au fost urmate aceleași etape care au avut ca prioritate salvarea stratului pictural și evidențierea urmelor acestuia, în zonele mai puțin vizibile cât și redarea formei inițiale a obiectelor.

În urma observațiilor și a analizei macroscopice a fragmentelor, a fost stabilită metodologia de restaurare-conservare. Datorită faptului că fragmentele ceramice nu prezentau depuneri aderente de săruri insolubile, exfolieri, fisuri, ale suportului ceramic sau alte degradări datorate mediului de zacere, prima etapă a procesului de restaurare a constat în îndepărtarea stratului de sol aderent la suprafață fără afectarea zonelor cu strat pictural. Aceasta a fost realizată în funcție de starea de conservare a fiecărui fragment în parte. Pentru început, au fost necesare intervențiile de consolidare profilactică a stratului pictural. În acest scop s-a recurs la consolidarea stratului de decor prin pensulare repetată cu soluție de Paraloid B 72 dizolvat în acetonă iar apoi curățarea mecanică a depunerilor cu o lamă de bisturiu la un interval scurt de timp, 7–10 secunde⁷. Procedura a fost repetată de câte ori a fost nevoie, până la înlăturarea totală a depunerilor de pe suprafața fragmentelor. Orice încercare de curățare mecanică umdă sau uscată a depunerilor de sol de pe suprafața fragmentelor ar fi compromis și stratul de culoare cu care a fost decorată. Operațiunile de restaurare care au urmat au fost: înlăturarea depunerilor de pământ prin imersare în apă distilată, prin perieri cu perie moale în zonele unde nu existau urme de decor. Arderea bună a lutului din care au fost modelate vasele permițând această procedură fără a prezenta vreun pericol pentru integritatea ceramicii. După uscarea la temperatura ambientală s-a trecut la identificarea fragmentelor și întregirea vasului prin asamblarea fragmentelor și completarea zonelor lipsă cu ipsos de modelaj, respectând principiile restaurării: operațiunea de reconstituire a zonelor care lipsesc încetează acolo unde începe ipoteza, unica atitudine permisă față de pisă este „păstrarea și respectarea integrității a ceea ce a ajuns până la noi”⁸. Printr-o astfel de atitudine, evitând integrările prin analogie, nu vor exista îndoieli privind autenticitatea vreunei părți a artefactului. (fig. 3, 4, 5 și 6)

Integrarea cromatică și refacerea decorului pictat a fost realizată folosind culori acrilice, păstrând însă lizibilitatea intervenției. Și această etapă a respectat principiile fundamentale ale restaurării: lizibilitatea intervenției, ca atitudine estetică și reversibilitatea, ca execuție tehnică. Retușul va trebui să se distingă întotdeauna de pictura originală. Integrarea trebuie să fie ușor identificabilă, folosindu-se un ton mai deschis decât originalul⁹.

Conservarea finală a fost realizată prin pensulare cu soluție de Paraloid B72, în concentrație de 5% în acetonă. (fig. 7 și 8).

Prin intervențiile realizate au fost stopate procesele evolutive de degradare prezente în momentul

⁷ Pripon 2015, p. 564–565; Pripon, 2019, p. 338–340.

⁸ Brandi 1996, p. 105.

⁹ Moldoveanu 1999, p. 347.

preluării piesei, consolidându-se atât materialul ceramic cât și stratul de decor pictural. De asemenea, restaurarea celor două piese prin redarea formei și a funcției originale au condus la recuperarea integrității obiectelor și includerea lor în circuitul științific.

Fiecare intervenție de restaurare constituie un caz particular care trebuie adaptat specificității obiectului atât din punctul de vedere al materialelor conținute cât și din cel al degradărilor suferite. Restaurarea acestor piese a presupus un proces complex, de durată, care prin aplicarea unor metode optim alese, a făcut posibilă redarea aspectului original al pieselor, detaliile ce erau ascunse fiind readuse privirii, restituind atât publicului cât și mediului științific, plăcerea de a admira și valorifica din punct de vedere muzeografic, educativ, astfel de obiecte.

Fig. 1. Strachină înainte de restaurare. / Fig. 1. Serving bowl before restoration.

Fig. 2. Strachină înainte de restaurare. / Fig. 2. Serving bowl before restoration.

Fig. 3. Strachină în timpul restaurării. / Fig. 3. Serving bowl during restoration.

Fig. 4. Strachină în timpul restaurării. / Fig. 5. Serving bowl during restoration.

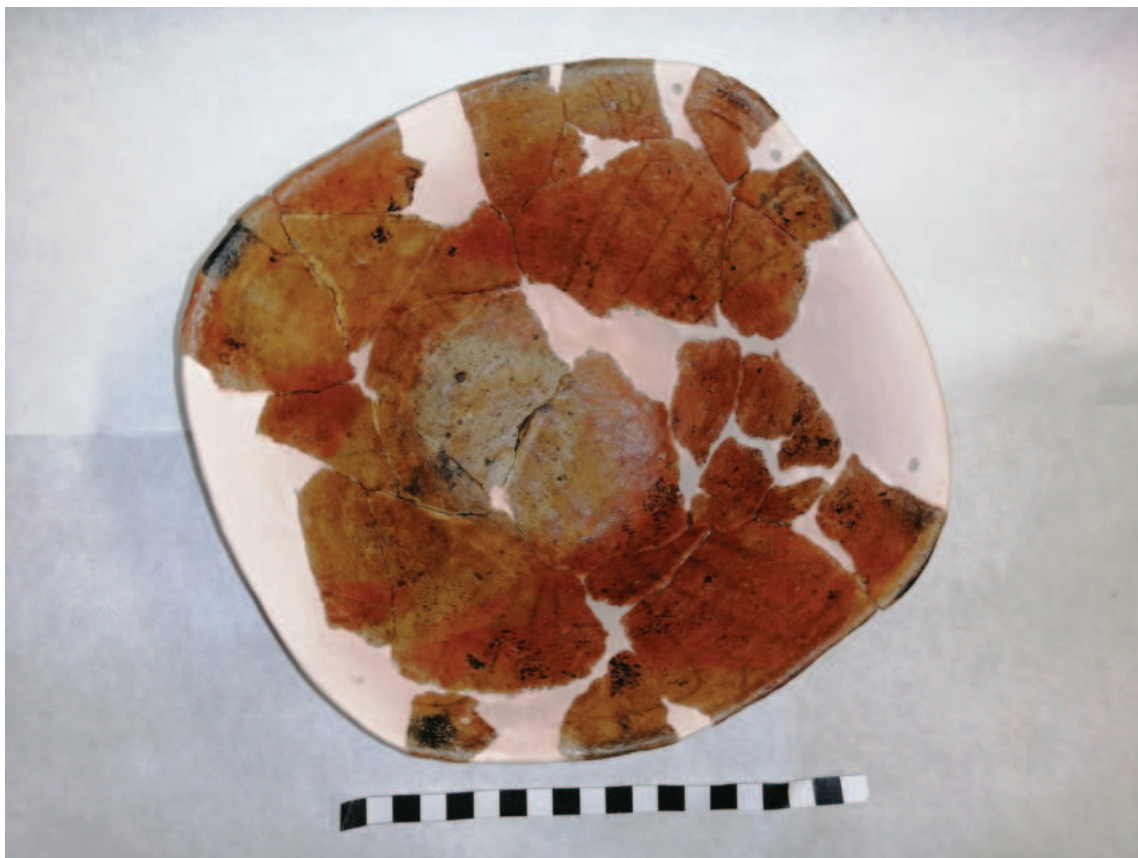

Fig. 5. Strachină în timpul restaurării. / Fig. 5. Serving bowl during restoration.

Fig. 6. Strachină în timpul restaurării. / Fig. 6. Serving bowl during restoration.

Fig. 7. Strachină după restaurare. / Fig. 7. Serving bowl after restoration.

Fig. 8. Strachină după restaurare. / Fig. 8. Serving bowl after restoration.

BIBLIOGRAFIE

- Băcuet-Crișan *et alii* 2022 S. Băcuet-Crișan, D. Băcuet-Crișan, D. Pop, S. Mișca, R. Cardoș, M. Ardelean, Z. Kádas, O. Gheorghe, P. M. Boeru, S. Costea, Zăuan, *com. Ip, jud. Sălaj Punct: Dâmbul Spânzurașilor Autostrada Brașov – Târgu Mureș – Cluj – Oradea. Secțiunea 3B: Mihăiești – Suplacu de Barcău, Subsecțiunea 3B5: Nușfalău – Suplacu de Barcău – (km 66+500 – km 80+054.044), SIT 2 km. 71+860 – 72+240*, în: *Cronica Cercetărilor Arheologice din România. Campania 2021*, Oradea, 2022, p. 772–773.
- Brandi 1996 C. Brandi, *Teoria restaurării*, București, 1996.
- Elekes 2019 A. Elekes, *Ceramica neolitică pictată – între artă decorativă și funcție practică (I)*, în: *ActaMP XLI*, 2019, p. 321–330.
- Elekes 2021 A. Elekes, *Ceramica neolitică pictată – între artă decorativă și funcție practică (II)*, în: *ActaMP XLIII*, 2021, p. 275–284.
- Moldoveanu 1999 A. Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999.
- Popa 2016 C. I. Popa, *Vessels for Toasting? The “Sauceboats” of the Cotofeni and Baden Cultures and their Balkan and Aegen Connections*, în: *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica 20/II, The Carpathian Basin and the Northern Balkans between 3500 and 2500 BC: Common Aspects and Regional Differences*, Cluj-Napoca, 2016, p. 113–183.
- Pripon 2015 E. Pripon, *Restaurarea și conservarea unor loturi de ceramică neolitică decorată cu bitum*, în: S. Forțiu, A. Cîntar (eds.), *Arhevest II. In honorem Gheorghe Lazarovici. Interdisciplinaritate în Arheologie*, Timișoara, 6 decembrie 2014, Szeged, 2014, p. 563–569.
- Pripon 2019 E. Pripon, *The Restoration and Conservation of Neolithic Pottery Decorated with a Black Mixture of Birch Bark and Natural Bitumen*, în: *ActaMP XLI*, 2019, p. 338–340.

AMPRENTELE TIMPURILOR. CONSIDERAȚII ASUPRA RESTAURĂRII UNEI VERIGI DACICE DIN BRONZ

TEODORA JUGRĂSTAN*

CONSIDERATIONS REGARDING THE RESTORATIONS OF BRONZE DACIAN SHACKLES

REZUMAT: Această lucrare prezintă intervențiile de restaurare conservare efectuate asupra unei verigi dacice din bronz. Restaurarea este un proces complex, care trebuie adaptat problemelor pe care le ridică fiecare artefact în parte. De asemenea acest demers se realizează în conformitate cu principiile restaurării.

CUVINTE-CHEIE: verigă; bronz; coroziune; patină nobilă; restaurare.

ABSTRACT: This paper presents the conservation and restoration carried out on a Dacian bronze shackle. Its restoration was a complex process which must be adapted to the problems raised by each artefact individually. Also, this approach is achieved in accordance with the principles of restoration.

KEYWORDS: shackle; bronze; corrosion; passive patina; restoration.

În ultimii ani, datorită activității tot mai intense a persoanelor autorizate să dețină și să utilizeze detectoare de metale, patrimoniul muzeului s-a îmbogățit cu o serie de piese deosebite.

Piesa care face subiectul acestei lucrări, o verigă din bronz cu noduri, a fost descoperită în localitatea Meseșeni de Sus, județul Sălaj. Locul descoperirii este situat în punctul „Între Hotare” aflat în pădurea dintre localitățile Fetindia și Meseșeni de Sus, la baza versantului nordic al munților Meseș¹. După parcurgerea de către descoperitor a pașilor legali ce se impun într-o asemenea situație, piesa a intrat în patrimoniul Muzeului Județean de Istorie și Artă din Zalău, întregind seria acestui tip de piese deosebite din colecția muzeului.

Verigile cu noduri sunt artefacte frecvent întâlnite în spațiul locuit de geto-daci, cu precădere în Transilvania. În ceea ce privește proveniența acestora, există dovezi ale răspândirii lor din mediu elenistic, unde au apărut prima dată, până în lumea celtică și în lumea dacică. Din punct de vedere cronologic, prezența acestui tip de piese se încadrează în perioada dacică clasică, respectiv pe toată durata sec. I î.Hr. – sec. I d.Hr.².

În ceea ce privește funcționalitatea acestui tip de piese, dimensiunile și caracteristicile acestora le atribuie utilizări multiple: de la accesoriu vestimentar (pot fi brățări, cataramă, verigi montate pe centură cu rol de breloc), până la piese de harnașament³.

Această piesă este realizată din bronz, prin turnare. Veriga are un diametru exterior de 55 mm, iar diametru interior este de 44 mm. Pe circumferința verigii, ce are o lungime de 157 mm sunt repartizate

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, România, e-mail: dora.jugrastan@yahoo.com

¹ Pop 2018, p. 323.

² Pop 2018, p. 323.

³ Rustoiu 1996, p. 105.

echidistant 3 rânduri de câte 7 noduri. Aceste noduri au formă sferică, sunt pline, cu un diametru de aproximativ 5–6 mm. Bara de bronz din care este confecționată veriga are o secțiune circulară, cu diametru de 8 mm (fig. 1).

După descoperire piesa a intrat într-un timp relativ scurt în patrimoniul muzeului și în atenția specialiștilor instituției, în acest mod prezervându-se eficient starea sa de conservare.

Bunurile de patrimoniu cultural pe suport metalic, în special cele de factură arheologică, chiar dacă sunt foarte rezistente la acțiunea factorilor exogeni, trec în timp printr-o multitudine de procese de degradare care pot recompune starea de la care s-a pornit, cea de minereu. Fenomenele de coroziune reprezintă un ansamblu de procese de natură fizico-chimică care au loc între obiect și mediu, pornind de la suprafața acestuia și care au ca și consecință finală transformarea materialului-suport în formă mineralizată, apropiată de cea originală și mult mai stabilă.

Complexitatea structurală și modul de distribuire al produșilor de coroziune este determinată atât de factorii endogeni (natura aliajului, tehnologia de punere în operă), dar și de factorii exogeni, prezenți în mediul de zacere (compoziția solului, porozitatea solului, încărcarea chimică a apelor freactice, plasarea obiectului pe nivelul stratigrafic)⁴. Apa permite transportul prin difuzie a numeroase substanțe dizolvate sau aflate în suspensie care interacționează cu metalul formând produși de coroziune. Procesele de coroziune evoluează neuniform pe suprafața unui obiect. Acest lucru se datorează unor caracteristici zonale, care vin din mediul extern (gradienti de concentrație diferiți pentru sărurile sau gazele dizolvate) sau din mediul intern (zone de prelucrare neomogenă, prezența unor zone de uzură diferite ale obiectului).

Fig. 1. Veriga înainte de restaurare. / Fig. 1. Shackle before restoration.

Ceea ce este particular în cazul pieselor arheologice din bronz o reprezintă compoziția complexă a produșilor de coroziune prezenți pe suprafața pieselor, cu o stratigrafie specifică fiecărei piese. Utilizarea metodelor moderne de analiză (analiza microchimică și microstratigrafică, microscopia electronică de baleiaj, spectroscopia IR) permite identificarea acestor produși, obținându-se astfel informații

⁴ Sandu *et. alii* 2005, p. 981.

importante legate de natura aliajului, tehnologia de realizare a obiectului, modul de utilizare al obiectului⁵. Din păcate pentru realizarea acestor investigații sunt necesare resurse materiale și tehnologice pe care muzeele nu le dețin. Accesul la obținerea acestor informații este condiționat de existența unor parteneriate cu institute de cercetări sau universități care oferă o expertiză și experiență importantă pentru obținerea informațiilor de acest tip.

Principalele categorii de produși de coroziune care se pot găsi pe suprafață în cazul pieselor arheologice din bronz pot fi⁶:

Cu_2O	cuprit	roșu cărămiziu
CuO	tenorit	gri închis spre maro
$\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$	malachit	verde cu aspect sticlos
$2\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$	azurit	albastru închis
$\text{CuCl}_2 \cdot 3\text{Cu}(\text{OH})_2$	parathacamit	verde albastrui
$\text{CuCl}_2 \cdot 3\text{Cu}(\text{OH})_2 \cdot n\text{H}_2\text{O}$	athacamit	verde smarald
Cu_2Cl_2 – nantokit	nantokit	gri deschis cu aspect ceros
Cu_2S	calcosină	gri plumburiu cu strălucire metalică
$\text{CuSO}_4 \cdot \text{Cu}(\text{OH})_2$	anthlerit	negru cu nuanțe verzi
$\text{CuSO}_4 \cdot 3\text{Cu}(\text{OH})_2$	brochantit	albastru spre verde
SnO_2	casiterit	alb strălucitor

Fig. 2. Veriga după restaurare. / Fig. 2. Shackle after restoration.

După parcurgerea tuturor pașilor, conform legislației în vigoare, piesa a fost predată laboratorului de restaurare de la MJIAZ, în vederea restaurării.

La momentul preluării piesei pentru restaurare starea de conservare a acesteia a fost relativ bună. Din momentul decopertării până la predarea acesteia la MJIAZ, piesa nu a suferit degradări semnificative, datorită faptului că a fost efectuată o prelevare atentă, iar condițiile de păstrare până la momentul intrării în laborator au fost asigurate în cel mai optim mod posibil (fig. 1).

⁵ Sandu *et. alii* 2005, p. 981.

⁶ Sandu *et alii* 2005, p. 985.

Din fericire, în acest caz, cel care a făcut descoperirea nu s-a lăsat împins de curiozitate și a lăsat piesa neatinsă. Pe toată suprafața piesa este acoperită de un strat semnificativ de depuneri de sol. Sub acest strat se observă un strat aproape continuu și compact de produși de coroziune stabili, de culoare verde închis cu aspect sticlos, denumit „patină nobilă”, care datorită faptului că formează o barieră între aliajul metalic și speciile reactive din mediu, face ca viteza proceselor de coroziune să fie încetinită. În prodesul de restaurare, păstrarea acestei patine a reprezentat o prioritate, aceasta oferind autenticitate și un plus de valoare piesei reprezentând totodată amprenta timpului care a trecut de la realizarea sa.

Prima intervenție realizată asupra obiectului a fost îndepărtarea stratului de depuneri de sol și praf prin imersare timp de câteva ore în baie de alcool etilic absolut urmat de o periere ușoară folosind perii moi. Uscarea liberă pe hârtie de filtru a fost urmată de reluarea operațiunii până la îndepărtarea semnificativă a acestui strat. Pentru degajarea depozitelor persistente de depuneri am folosit micromotorul la care am anexat periute abrazive din fir de alamă și freze tip gumă. După realizarea acestei operațiuni în urma unei evaluări macroscopice am identificat prezența unor discontinuități punctiforme de culoare verde-gri deschis, cu aspect ceros, pe suprafața interioară a verigii. Acestea indică existența unor puncte de coroziune activă, care pot compromite ulterior patina nobilă a acestei piese. Din acest motiv, pentru salvarea patinei și a împiedica degradarea ulterioară am ales tratarea în soluție alcoolică de benzotriazol ($C_6H_5N_3$) în concentrație de 3%⁷. Piesa a fost menținută mai multe zile consecutiv în această soluție timp de 4–5 ore la temperatură controlată. Soluția de benzotriazol are rolul de a dizloca produșii de coroziune activi, cu conținut de cloruri și formarea unor complecși stabili de cupru.

Tratamentul mecanic și tratamentul chimic au dus la îndepărtarea încărcăturii de pe suprafața obiectului, a depunerilor de sol și praf și consolidarea stării de conservare a patinei, prin îndepărtarea punctelor de coroziune active.

A urmat verificarea rezultatelor obținute prin testarea existenței clorurilor active. Această etapă s-a realizat prin expunerea la un microclimat cu valori crescute ale umidității, pentru a observa activarea patinei.

Fiind astfel stabilizată piesa, următoare etapă a fost conservarea finală prin impregnare cu o soluție de Paraloid B72 de concentrație 5% în acetat de butil.

Pentru a menține rezultatele obținute prin restaurare (fig. 2), se impune păstrarea piesei într-un microclimat corespunzător, iar manipularea în vederea studiului sau expunerii să respecte normele în vigoare.

Restaurarea și valorificarea acestei piese oferă informații valoroase despre perioada și spațiul din care provine, subliniind încă odată nivelul de evoluție și cunoștințele tehnologice ale comunităților care le-au realizat, aceasta rămânând o amprentă peste timpuri.

BIBLIOGRAFIE

Pop 2018	H. Pop, <i>Verigi dacice cu noduri descoperite în Depresiunea Șimleului, jud. Sălaj</i> , în: S. Fortiu (ed.), <i>Arheost VI. In memoriam Marian Gumă. Interdisciplinaritate în arheologie, Timișoara, 24 noiembrie 2018</i> , Szeged, 2018, p. 323–325.
Rustoiu 1996	A. Rustoiu, <i>Metalurgia bronzului la daci (sec. II î. Chr. – sec. I d. Chr.) Tehnici, ateliere și produse de bronz</i> , Bibliotheca Thracologica XV, București, 1996.
Sandu et alii 2005	I. G. Sandu, Ș. Stoleriu, I. Sandu, M. Brebu, <i>Autentificarea monedelor antice din bronz prin studiul patinei arheologice: I. Compoziție și structură</i> , în: <i>Revista de chimie</i> 56, nr. 10, 2005, p. 981–994.
Mouray 1998	W. Mouray, <i>Conservarea antichităților metalice de la săpătură la muzeu</i> , București, 1998.

⁷ Mourey 1998, p. 65.

CONSIDERAȚII ASUPRA RESTAURĂRII PATRIMONIULUI NUMISMATIC DE LA POROLISSUM (PROIECTUL „CIRCUITUL CASTRELOR ROMANE DIN JUDEȚUL SĂLAJ, 2014–2015)

EMANOIL PRIPON*

CONSIDERATIONS REGARDING THE RESTORATION OF THE NUMISMATIC PATRIMONY FROM POROLISSUM (THE PROJECT “THE ROMAN FORTS FROM SĂLAJ COUNTY CIRCUIT, 2014–2015”)

REZUMAT: *Lucrarea de față prezintă algoritmul restaurării descoperirilor numismatice de la Porolissum (Proiectul „Circuitul castrelor romane din județul Sălaj”, 2014–2015) și se dorește a fi o pledoarie în favoarea aplicării principiului minimei intervenții în restaurarea patrimoniului numismatic. Fluxul de restaurare a implicat intervenții mecanice și unele tratamente chimice punctuale, astfel încât să fie păstrată patina nobilă, mai ales în cazul monedelor din bronz, din cele 26 de monede descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice, 20 au fost restaurate ținând cont de principiul minimei intervenții. După restaurare toate monedele au fost determinate.*

CUVINTE-CHEIE: *restaurare; conservare; minima intervenție; patina nobilă; monede romane.*

ABSTRACT: *This paper presents the algorithm of the restoration of the numismatic finds from Porolissum (Project “Circuit of Roman forts in Sălaj County”, 2014–2015) and is intended to be a plea in favour of applying the principle of minimum intervention in the restoration of numismatic heritage. The restoration flow involved mechanical interventions and some local chemical treatments so as to preserve the noble patina, especially in the case of bronze coins, of the 26 coins discovered during archaeological research, 20 were restored using the principle of minimum intervention. After restoration, all the coins had been determined.*

KEYWORDS: *restoration; conservation; minimal intervention; noble patina; Roman coins.*

În perioada 2014–2015 în cadrul proiectului “Circuitul castrelor romane din județul Sălaj”, Consiliul Județean Sălaj a accesat fonduri pentru punerea în valoare a obiectivelor de interes arheologic de la Porolissum și Buciumi. Proiectul a inclus lucrări de reabilitare a drumului de acces până la intrarea în Complexul Arheologic Porolissum, de refacerea a zidăriei la vama romană, la clădirea denumită convențional N11, la zidul de incintă al castrului și la amfiteatru.

Tot atunci, căile de acces din castru au fost decopertate integral, au fost amenajate alei de vizitare și s-a realizat iluminatul nocturn la principalele obiective din complexul arheologic.

Campaniile de cercetare arheologică preventivă au dus la descoperiri de artefacte de patrimoniu precum fragmente de cărămizi, țigle, fragmente de vase ceramice, monede, obiecte din bronz și fier ce se datează din primul deceniu al secolului II d. Chr., până după mijlocul secolului III d. Chr.¹

Decopertarea sau scoaterea la lumina zilei a obiectelor arheologice reprezintă un moment critic, în

* Muzeul Județean de Istorie și Artă Zalău, România, e-mail: emanoilpripon@gmail.com

¹ Pop *et alii* 2015, p. 118–119; Pop *et alii* 2016, p. 61.

special pentru artefactele din metal. Schimbarea bruscă a mediului cu care obiectul a intrat în echilibru timp îndelungat, prin scoaterea la suprafață, creează dezechilibre majore. În funcție de natura materialelor de constituție, a viciilor tehnologice sau a uzurii funcționale, se poate ajunge chiar la pierderea, colapsul artefactului².

Monedele au constituit o categorie aparte de artefacte, alături de alte bunuri de patrimoniu din metal, ceramică, piatră sau os, descoperite cu ocazia cercetărilor arheologice preventive derulate în cadrul acestui proiect.

Piese arheologice din metal, monedele în special, au o dublă valență: materie cu diverse grade de alterare și importantă sursă de informație istorică³. În cazul descoperirilor numismatice, restauratorul se află în fața unei adevărate provocări: să înlăture depunerile de coroziune de pe suprafața pieselor pentru ca specialistul să aibă acces la informații, dar și să păstreze patina nobilă *de pe suprafața* pieselor, în măsura în care aceasta există.

Patina nobilă este dată de producția de coroziune aderentă la suprafața metalului, ce formează o peliculă compactă, continuă (fără pori, fisuri etc.), cu rol de protecție pentru obiect, dar în același timp cu valoare estetică, pecuniară, fiind și o dovadă de autenticitate a piesei, de aici decizia de a păstra în cadrul procesului de restaurare această amprentă a trecerii timpului.

În cazul monedelor, patina nobilă se poate întâlni pe piesele din cupru și aliaje ale acestuia (bronz, alamă) sau pe cele din argint. Culoarea și grosimea patinei nobile diferă de la o piesă la alta și sunt date de elementele de aliere ale metalului și de condițiile de păstrare din mediul de zacere. Culoarea patinei este dată și de prezența unor produși chimici. Spre exemplu, aerosolii de acid sulfuric determină formarea unei patine verde-pal, hidrogenul sulfurat produce o patină închisă la culoare⁴.

Patina nobilă a pieselor în discuție acoperă un spectru mai larg de culoare și consistență.

La baza procesului de restaurare a materialului numismatic de la Porolissum (Proiectul „Circuitul castrelor romane din județul Sălaj”, 2014–2015) a stat *principiul minimei intervenții*, pus în practică și cu ocazia restaurării monedelor descoperite în castrul auxiliar de la Buciumi, județul Sălaj⁵. Fluxul de restaurare a constat cu precădere în intervenții mecanice, iar acolo unde acest lucru nu a fost posibil, s-a apelat la tehnici mixte ce au inclus și intervenții chimice locale sau, în câteva cazuri totale. Aplicarea acestui algoritm a avut drept rezultat păstrarea patinei nobile pentru mai bine de 60% dintre descoperirile monetare din bronz.

Procesul de restaurare a ținut cont de fiecare piesă în parte, în funcție de starea de conservare, natura materialului de constituție și rezultatul dorit.

1. MONEDE REALIZATE DIN ARGINT

Monedele de argint descoperite cu ocazia derulării cercetărilor arheologice din cadrul proiectului „Circuitul castrelor romane din județul Sălaj”, campaniile 2014–2015 sunt relativ puține (doi denari descoperiți în clădirea N11).

De cele mai multe ori, monedele din argint sunt acoperite parțial sau total cu produși de coroziune ai cuprului din aliaj sau au tendința de a se acoperi cu sulfuri sau cloruri, în unele situații mineralizându-se complet⁶. Uneori, acestea pot fi acoperite cu o patină gri sau neagră, mai mult sau mai puțin uniformă.

Unul dintre denarii descoperiți cu ocazia lucrărilor de restaurare a clădirii N11, prezintă o patină fină, uniformă, gri-deschis (fig. 1) iar celălalt o patină ușor negricioasă, neuniformă, cu aspect ceros

² Moldoveanu 1999, p. 301–307.

³ Mureșan 2013, p. 704.

⁴ Mureșan 2013, p. 708.

⁵ Pripon 2017, p. 1081–1091.

⁶ Sandu 2008, p. 121.

(fig. 2). În aceste două cazuri, intervenția de restaurare s-a limitat doar la imersia pieselor în soluție hidro-alcoolică, pensulare fină, degresare, uscare liberă la temperatura camerei și conservare finală.

Fig. 1. Denar (avers-revers) după restaurare. / Fig. 1. Denarius (obverse-reverse) after restoration.

Fig. 2. Denar (avers-revers) după restaurare. / Fig. 2. Denarius (obverse-reverse) after restoration.

2. MONEDE REALIZATE DIN CUPRU ȘI ACOPERITE CU UN STRAT DE ARGINT (DENARI SUBERAȚI) SAU DIN POTIN⁷

Denarii subaerați (în general, monede cu miez de cupru acoperit cu un strat de argint) sunt o prezență constantă în cadrul descoperirilor monetare de la Porolissum. În cazul de față au fost restaurate șapte astfel de piese. La una dintre ele, descoperită la clădirea vămii, s-a păstrat relativ bine stratul din argint (fig. 3) iar în cazul celorlalte șase piese nu s-a păstrat deloc.

Fig. 3. Denar subaerat (avers-revers) înainte de restaurare. / Fig. 3. Subaerat denarius (obverse-reverse) before restoration.

Prođușii de coroziune au fost îndepărtați prin intervenții mecanice punctuale sau zonale, urmate de un tratament chimic pe bază Complexon III 10%⁸. Acest tratament a fost aplicat cu succes și în cazul altor descoperiri numismatice din aceeași epocă⁹.

⁷ Aliaj de cupru, staniu și plumb, în diferite proporții.

⁸ Mourey 1998, p. 64.

⁹ Pripon 2017, p. 1084.

În urma tratamentului a rezultat o suprafață lipsită de produși de coroziune și depuneri (fig. 4).

Fig. 4. Denar subaerat (avers-revers) după restaurare. / Fig. 4. *Subaerat denarius* (obverse-reverse) after restoration.

În cazul celorlalți șase denari la care nu s-a păstrat stratul de argintare, s-a intervenit mecanic până la îndepărtarea produșilor de coroziune activi, piesele fiind supuse unui test în camera umedă, intervenția mecanică fiind repetată până la obținerea unui test negativ al clorurilor. După uscarea liberă și degresare, suprafața pieselor a fost acoperită cu un strat de protecție cu Paraloid B 72, 10%, dizolvat în părți egale în acetonă și toluen¹⁰ (fig. 6).

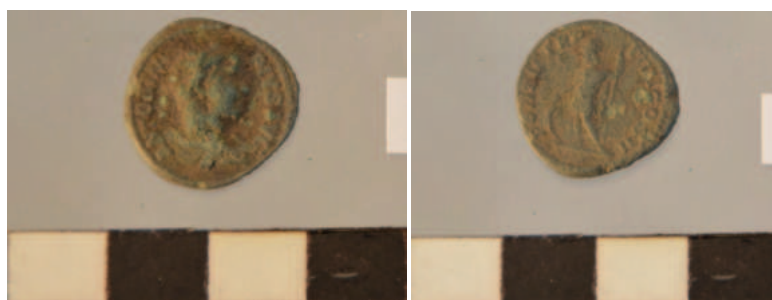

Fig. 5. Denar subaerat (avers-revers) înainte de restaurare. / Fig. 3. *Subaerat denarius* (obverse-reverse) before restoration.

Fig. 6. Denar subaerat (avers-revers) după restaurare. / Fig. 3. *Subaerat denarius* (obverse-reverse) after restoration.

3. MONEDA DE BRONZ

Aplicarea principiului minimeia intervenții și în cazul restaurării celor 17 monede din bronz (*sestertius*, *dupondius*, *as*), a avut drept rezultat păstrarea integrală a patinei pentru un număr de trei piese și păstrarea parțială a patinei pe o suprafață mai mult sau mai puțin extinsă (între 20 și 80 de procente) pentru un număr de opt piese. Șase dintre monedele din bronz au fost acoperite integral cu produși de coroziune activi ai cuprului, ceea ce a implicat o intervenție chimică radicală pentru curățarea suprafeței, cu scopul punerii în evidență a informației istorice de pe avers și revers.

¹⁰ Mourey 1998, p. 105.

Pentru cele trei piese acoperite cu patină nobilă pe întreaga suprafață, restaurarea a însemnat doar imersia monedelor în solvent organic (alcool etilic), pensulare ușoară și efectuarea testului clorurilor (fig. 7).

Fig. 7. Sesterț (avers-revers) după restaurare. / Fig. 7. *Sestertius* (obverse-reverse) after restoration.

Aceeași metodă de lucru a fost aplicată și pentru monedele ce prezentau patină pe zone mai mult sau mai puțin extinse (fig. 8–10).

Fig. 8. Sesterț (avers-revers) după restaurare. / Fig. 8. *Sestertius* (obverse-reverse) after restoration.

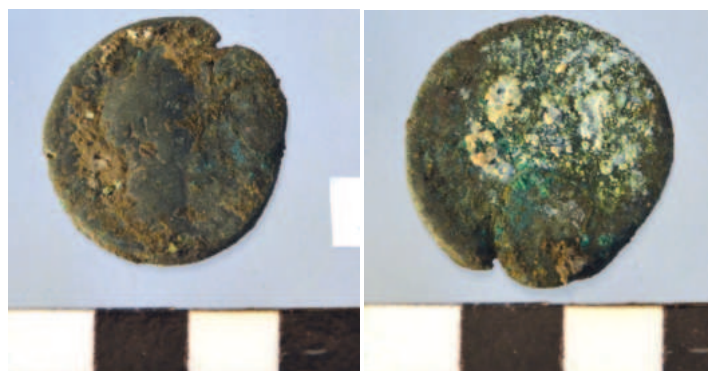

Fig. 9. As (avers-revers) înainte de restaurare. / Fig. 9. *As* (obverse-reverse) before restoration.

Fig. 10. As (avers-revers) după restaurare. / Fig. 10. *As* (obverse-reverse) after restoration.

În practica restaurării din România, de multe ori se întâlnește tendința de a se renunța la patina de pe obiectele din bronz dacă aceasta nu acoperă cel puțin jumătate din suprafața piesei, recurgându-se la îndepărtarea chimică a produșilor de coroziune. Cu siguranță, această metodă nu este de dorit pentru patrimoniul numismatic și nu numai.

Desigur, există și situații în care restauratorul este nevoit să apeleze la tratamente chimice pentru îndepărtarea depunerilor de produși de coroziune și sol (fig. 11–12). Această procedură s-a aplicat la șase dintre cele 17 monede mari din cupru. Fluxul de restaurare a inclus intervenții mecanice uscate și umede, imersii în soluție de Complexon III, 10%¹¹, perieri repetate, uscare liberă la temperatura camerei, degresare și conservarea finală cu Paraloid B 72.

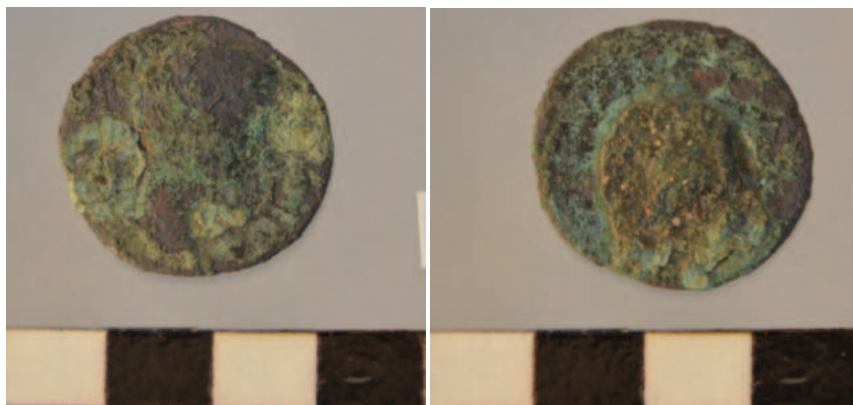

Fig. 11. As (avers-revers) înainte de restaurare. / Fig. 11. As (obverse-reverse) before restoration.

Fig. 12. As (avers-revers) după restaurare. / Fig. 12. As (obverse-reverse) after restoration.

Articolul de față, la fel ca în cazul celui publicat cu șase ani în urmă¹² se dorește a fi o pledoarie pentru aplicarea principiului minimei intervenții în procesul de restaurare al monedelor dar și al altor artefacte descoperite în context arheologic, realizate din argint și cupru sau aliaje ale acestuia din urmă.

Cu toate că metodele de restaurare descrise aici au limitele lor în timp, mai ales în condițiile neasigurării parametrilor optimi de temperatură și umiditate a mediului de păstrare, situație în care procesul de coroziune poate să reapară, patina unui obiect de patrimoniu oferă protecție, înfrumusețează piesa și îi dă un plus de valoare.

Deși au trecut opt ani de la intervențiile de restaurare, așa cum se poate observa și din fotografiile actuale ale pieselor (realizate în luna noiembrie 2023), la nici una dintre monede nu s-a reactivat

¹¹ Mouray 1998, p. 64.

¹² Pripon 2017, p. 1081–1091.

procesul de coroziune, aceasta demonstrând importanța aplicării principiului minimeii intervenții în restaurarea artefactelor din metal.

BIBLIOGRAFIE

- Moldoveanu 1999 A. Moldoveanu, *Conservarea preventivă a bunurilor culturale*, București, 1999.
- Mourey 1998 W. Mourey, *Conservarea antichităților metalice de la săpătură la muzeu*, București, 1998.
- Mureșan 2013 O. Mureșan, *Despre un limbaj riguros în cercetarea artefactelor din metal*, în: A. Stavilă, D. Micle, A. Cîntar, C. Floca, S. Forțiu (eds.), *Arheovest I. In Memoriam Liviu Măruia. Interdisciplinaritate în arheologie, Timișoara, 7 decembrie 2013*, Szeged, 2013, p. 703–712.
- Pop et alii 2015 H. Pop, E. Pripon, D. A. Deac, D. Gh. Tamba, *Porolissum, com. Mirșid-Creaca, jud. Sălaj, punct Porolissum: Moigrad-Jac*, în: *CCA. Campania 2014*, Pitești, 2015, p. 118–120.
- Pop et alii 2016 H. Pop, E. Pripon, D. A. Deac, *Porolissum, com. Mirșid-Creaca, jud. Sălaj, punct Porolissum: Moigrad-Jac*, în: *CCA. Campania 2015*, Târgu-Jiu, 2016, p. 61–62.
- Pripon 2017 E. Pripon, *Considerații cu privire la restaurarea și conservarea descoperirilor monetare antice din castrul auxiliar de la Buciumi, județul Sălaj*, în: S. Forțiu (ed.), *Arheovest V. In Honorem Doina Benea, Interdisciplinaritate în arheologie, Timișoara, 25 noiembrie 2017*, Szeged, 2017, p. 1081–1091.
- Sandu 2008 I. Sandu, *Deteriorarea și degradarea bunurilor de patrimoniu cultural*, vol. I, Iași, 2008.

VARIA

VIATA ȘI ACTIVITATEA ARHEOLOGICĂ A UNUI MEDIC DIN VALEA LUI MIHAI

ZOLTÁN KATÓCZ*, DOINA-GABRIELA ANANIE**

THE HISTORICAL AND ARCHAEOLOGICAL ACTIVITY OF A DOCTOR FROM VALEA LUI MIHAI

REZUMAT: Cercetările arheologice desfășurate de medicul Andrásy Ernő în regiunea Văii Ierului au pus bazele arheologiei în câmpia nord-vestică a României. Cele mai importante și cunoscute situri arheologice din județul Bihor se leagă de numele lui Andrásy, ale cărui descoperiri au schimbat fundamental conceptul epocii bronzului mijlociu și au introdus denumirea de cultura Otomani. Andrásy cunoștea foarte bine zonele mlăștinoase ale regiunii. Mergea frecvent la vânătoare și urmărea cu pasiune păsările sălbatice, înregistrând habitatul speciilor; a devenit astfel unul dintre cei mai recunoscuți ornitologi ai țării. În timpul celor călătorii în natură în Valea Ierului, a localizat zeci de situri arheologice, a colectat un număr însemnat de materiale ceramice, iar în unele cazuri a efectuat săpături de salvare din veniturile proprii. Dr. Andrásy Ernő și-a dedicat viața științei. A fost fondatorul și directorul primului muzeu privat din România inaugurat în 1952, unde a expus o colecție unică etnografică, numismatică, arheologică, oologică și paleontologică. Acest muzeu, din nefericire, după doar șase ani de funcționare și-a închis porțile, din cauza unei hotărâri judecătorești neîntemeiate; o parte însemnată din colecția sa imensă s-a pierdut pentru totdeauna. Ultimii zece ani din viața lui Andrásy au fost plini de încercări și suferințe, dar viziunea sa personală asupra lumii, rezultatele sale arheologice remarcabile și pasiunea pentru cultură au rămas un exemplu pentru cercetătorii de azi.

CUVINTE-CHEIE: colecție arheologică și istorică; Muzeul Regiunii Ierului; cercetări arheologice; Valea lui Mihai; Andrásy Ernő.

ABSTRACT: Based on the research carried out by Dr. Andrásy Ernest from Valea lui Mihai, we know the prehistoric, Roman and medieval sites in the Ier Region. He practically started the first archaeological researches in northwestern Romania. Therefore, the most important and famous archaeological sites in Bihor County are also related to Andrásy's name, whose discoveries fundamentally changed the concept of the Middle Bronze Age and introduced the name of the Ottoman culture in archaeology. However, in the Romanian archaeological literature, we find very little information related to this archaeologist and collector. Dr. Andrásy Ernest dedicated his life to science: he was the founder and director of the first private museum in Romania in the 1950's, where he exhibited an unique ethnographic, numismatic, archaeological and paleontological collection. The Valea lui Mihai archaeological museum was inaugurated on October 9, 1952, so it should have celebrated its 70th anniversary. Unfortunately, the museum had a short life (less than 6 years), and it seems some parts of its collection have been lost forever. So, we consider that it is more important to discuss about the personality and the scientific activity of this remarkable man. As a result, within this article we, first of all, want to pay tribute to the memory of dr. Andrásy Ernest.

KEYWORDS: archaeological and historical collection; Museum of the Ier Region; archaeological research; Valea lui Mihai; Andrásy Ernő.

Regiunea Ierului [Érmellék] este foarte bogată în vestigii arheologice, deoarece mediul înconjurător și natural al acestei zone geografice a asigurat condițiile necesare pentru habitat și înființarea

* Muzeul Țării Crișurilor, Complex Muzeal, Oradea, România, e-mail: katocz.zoltan@gmail.com

** Muzeul Țării Crișurilor, Complex Muzeal, Oradea, România, e-mail: gabiananie@mtariicrisurilor.ro

așezărilor de lungă durată, pentru toate epocile istorice. Informațiile noastre legate de siturile preistorice, de epocile romană și medievală din Regiunea Ierului se bazează în primul rând de activitatea arheologică remarcabilă a medicului dr. Andrásy Ernő [Ernest] din Valea lui Mihai.¹ În urma acestor cercetări au fost identificate multe situri sau puncte cu potențial arheologic ridicat, interesul manifestat de specialiști cu privire la acest subiect fiind în creștere și în prezent. Practic cele mai importante și renumite situri arheologice din județul Bihor se leagă de numele lui Andrásy, cum este cazul așezărilor de la Otomani – Cetățuie [Ottomány – Várhegy] și Sălacea – Dealul Vida [Érszalacs – Vida-hegy]; descoperirea lor a schimbat fundamental concepția despre epoca bronzului mijlociu și a introdus denumirea de cultura *Otomani*².

Fig. 1. Anul 1953, luna IX. Chișvasi Maria, Andrásy Ernő, Jurcsák Tibor. / Fig. 1.
Year 1953, 9th month. Chișvasi Maria, Andrásy Ernő, Jurcsák Tibor.

În zilele noastre, numele lui Andrásy și activitatea sa nu sunt necunoscute pentru arheologii din nord-vestul Transilvaniei, cu toate că în literatura română de specialitate găsim foarte puține informații legate de acest colecționar entuziast. În articolul de față dorim, în primul rând, să punctăm o serie de momente legate de viața și activitatea acestei personalități locale, iar pe de o altă parte, cu ajutorul unor fotografii³ recent redescoperite în colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor, să aducem un omagiu memoriei sale. Totodată, subliniem faptul că Muzeul Arheologic Dr. Andrásy de la Valea lui Mihai a fost primul muzeu independent din România în acea vreme și nu de mult s-au împlinit 70 de ani de la înființarea sa. Din nefericire muzeul (în forma sa inițială)⁴ a avut o viață scurtă, iar o parte din colecție

¹ Recent mai multe articole au fost dedicate memoriei și activității arheologice ale lui Andrásy (Ottományi 2022, p. 225–236; Istvánovits 2022, p. 197–206; Hágó 2022, p. 211–224; Szócs 2022, p. 241–253).

² Nestor 1933, p. 89–92.

³ Toate textele atașate imediat sub figuri sunt practic traduceri autentice în limba română a acelor rânduri scrise de mâna lui Andrásy, care apar pe spatele fotografiilor originale.

⁴ Noul (actualul) Muzeu dr. Andrásy Ernő de Istorie și Etnografie al Orașului Valea lui Mihai a fost inaugurat la 18 mai 2007 într-o clădire tradițională, construită la finalul secolului XIX (Szilágyi 2016, p. 305).

s-a pierdut pentru totdeauna; astfel, ne vom rezuma doar la prezentarea acestei personalități și fondator al muzeului din Valea lui Mihai.

S-a născut la Sălacea în data de 10 aprilie 1894⁵, familia sa având origini în Iacobeni [Kászonjakabfalva], jud. Harghita. Andrassy a obținut o diplomă de medicină la Budapesta în anul 1918, specializarea ginecologie, și a lucrat pentru o scurtă perioadă la *Institutul de Pregătire a Moașelor* din Debrețin [Debreceeni Bábaképző Intézet]⁶. Tatăl său, Andrassy Ernő Sr. (1865–1923) a fost medic la Sălacea timp de două decenii, după care a fost strămutat de autoritățile județene la Valea lui Mihai. Andrassy Ernő Jr. a preluat cabinetul medical al tatălui său în aprilie 1919⁷. În 17 mai 1919 s-a căsătorit cu Unger Irén; împreună au avut trei copii⁸. După tratatul de pace de la Trianon a pierdut titlul de medic raional, și din acest motiv în anul 1926 și-a deschis cabinet privat în propria casă⁹. La sfârșitul celui de al doilea război mondial, tot mai mulți oameni s-au îmbolnăvit din cauza alimentației insuficiente, a lipsei articolelor de igienă și a medicamentelor. Astfel, lucrarea sa despre *Plante medicinale și remedii populare* distribuită sub formă de manuscris¹⁰ a fost un real ajutor pentru tratarea bolilor.

După moartea lui Dobay László¹¹, celebrul ornitolog din Tárnăveni [Dicsőszentmárton] în 1943, medicul din Valea lui Mihai a devenit unul dintre cei mai mari ornitologi din România¹², iar cu

Fig. 2. „Sunt la mine acasă cu profesorul universitar, arheolog dr. Roska Márton”. Valea lui Mihai 1942, VIII. 21. / „I am at home with the university professor, archaeologist Dr. Roska Márton”. Valea lui Mihai 1942, VIII. 21.

⁵ Emődi 2015, p. 17–18.

⁶ Báthori *et alii* 1998, p. 68.

⁷ Nánási 2005, p. 31.

⁸ Szilágyi 2019, p. 10, vezi fotografia la pagina respectivă.

⁹ Kovács, Szilágyi 2016, p. 307.

¹⁰ Nánási 2003, p. 11.

¹¹ Dobay László (1873–1943) a fost funcționar feroviar, zoolog, ornitolog, oolog (Kocs 2009, p. 146, nr. 12). Specialiștii vremii i-au recunoscut activitatea sa științifică, deoarece a participat la congrese internaționale (Csörgy 1929, p. 465.) și a publicat rezultatele și observațiile sale în reviste de specialitate (Dobay 1932, p. 85–99). Din cauza lipsei de specialiști, în 1932 numele lui Dobay László a apărut printre posibیلیi candidați la angajarea la Muzeul Național Secuiesc, însă negocierile începute în 1934 au rămas fără rezultate (Kocs 2007, p. 14). Dobay a creat și procesat o colecție de 30.000 de ouă din toată lumea și le-a catalogat într-un sistem științific (conform experților, cu o acuratețe excepțională). Din nefericire, colecția remarcabilă a dr. Dobay László s-a rupt în trei părți. După moartea sa, colecția a zăcut mult timp în podul parohiei de la Tárnăveni; din acest motiv, o parte a colecției a fost distrusă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. În anul 1960 a doua parte (peste 8770 de piese) a colecției a fost achiziționată de Muzeul din Oradea de la văduva domnului Dobay (Béczy 1971, p. 27–28.). A treia parte, aproximativ 3000 de piese a ajuns în colecția lui Andrassy în 1947 (dorința și testamentul lui Dobay a fost ca aceasta să ajungă la Budapesta, Andrassy asumându-și rolul de mediator); după arestarea sa, ultima parte a colecției Dobay a ajuns tot la Muzeul Regional din Oradea (Nánási 2003, p. 26, 30–31.). Conform documentelor oficiale din anul 1958 și 1959, care se aflau în posesia lui Nánási Zoltán, colecția de ouă a lui Andrassy conținea 12.500 piese (Nánási 2003, p. 31–32); însă datele lui Béczy László nu au confirmat această afirmație (Béczy 1971, p. 28–29).

¹² Ottományi 2022, p. 228.

imensa sa colecție oologică (ouă de pasări) și-a înscris numele în literatura de specialitate¹³. Andrassy mergea frecvent la vânătoare pe Valea Ierului, încă de mic copil¹⁴; astfel a ajuns să cunoască foarte bine zonele mlăștinoase ale regiunii, urmarea cu pasiune păsările și a înregistrat constatările sale legate de habitatul speciilor. În 1955 la cererea *Institutului de Ornitologie* din Budapesta a redactat un studiu, întins pe 50 de ani, cu observațiile sale asupra păsărilor din Valea Ierului¹⁵, publicat în anul 1957¹⁶. Prietenii care l-au sprijinit și ajutat pe Andrassy în munca sa în domeniul ornitologiei au fost: *Tusa Lajos*¹⁷ profesor de biologie (împreună au identificat și marcat peste o sută de specii¹⁸ și au preparat multe păsări); *Jurcsák Tibor*, șeful Secției de științele naturii de la Muzeul din Oradea, alături de soția sa *J. Polis Rozália*; și nu în ultimul rând *Béczy T. László* specialist în ornitologie¹⁹.

După o lungă perioadă de tergiversări, a înființat Muzeul din Valea lui Mihai (fig. 1)²⁰ în data de 9 octombrie 1952²¹, muzeu ce va fi recunoscut și de alte instituții de dincolo de graniță²². La inaugurarea muzeului, *Jurcsák Tibor* a ținut un discurs și a evidențiat activitatea remarcabilă de cercetare a lui Andrassy²³. La câțiva ani după deschiderea muzeului, avocatul dr. *Jakab Ernő*, învățătorul *Szász Ferenc*, tehnicianul dentar *Oláh Nándor* și *Cozac Lajos*²⁴ l-au ajutat pe Andrassy în munca sa de muzeograf²⁵.

În funcția de director al muzeului a fost numit Andrassy, care a continuat să-și îndeplinească îndatoririle muzeale cu mare entuziasm. În anul 1952 au fost înregistrate 1924 de piese și au primit 637 de vizitatori în expoziția muzeului, iar la sfârșitul anului 1957 erau inventariate 3354 de piese, la care s-au adăugat 1456 monede vechi²⁶ (fig. 7), în vreme ce numărul vizitatorilor a depășit 3500 persoane²⁷. Andrassy a ținut o evidență foarte detaliată, una pentru *Inventarul* muzeului [*Nyílvántartás*]²⁸ și una pentru *Evidența antichităților mele* [*Régiség gyűjteményeim*]²⁹, în care a notat toate observațiile sale arheologice, pe lângă inventarul antichităților aflate în posesia lui. Pe baza celor relatate mai sus, în continuare, este foarte greu de înțeles de ce *Benedek Zoltán*, în monografia sa dedicată *Regiunii Ierului* [*Érmellék*] publicată în anul 1996, nu a acordat nicio atenție activității științifice a lui Andrassy și muzeului înființat de el³⁰, cu toate că geologul *Benedek* îl cunoștea personal pe Andrassy și a putut vizita expoziția arheologică (inițială) acestui muzeu.

Pasiunea sa pentru natură și cunoașterea păsărilor sălbatice din Valea Ierului s-a format în copilărie, în timp ce interesul pentru colecționarea antichităților și artefactelor arheologice se leagă de o serie de evenimente derulate în anii '20 ai secolului trecut. Andrassy, în seara zilei de 21 august 1920, a ieșit să

¹³ Nánási 2005, p. 33.

¹⁴ De la vârsta de șase ani bunicul său *Kovács János* l-a învățat să jupuiască și împăieze păsările, dar și să le pregătească ouăle (*Nánási* 2003, p. 24). Bunicul său din partea mamei, originar din *Hetény* [*Chotín*], *Kovács János* (1816–1906) a fost profesor la Universitatea din Debrecen (*Ottományi* 2022, p. 226, fig. 2), om de știință, cercetător al Africii (*Dávid et alii* 2005, p. 11–18; *Dávid* 2009, p. 18–22), care cunoștea foarte bine fostele peisaje sălbatice ale regiunii Crișurilor Repede și Negru (*Kovács* 1863, p. 54–64).

¹⁵ Nánási 2003, p. 24.

¹⁶ Andrassy 1957, p. 173–176.

¹⁷ Tusa 2005, p. 89–90.

¹⁸ Nánási 2005, p. 33.

¹⁹ Nánási 2003, p. 26.

²⁰ Colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor din Oradea, nr. inv.: 854/1.

²¹ Nánási 2003, p. 59–60; *Németi* 2013, p. 12.

²² *Báthori et alii* 1998, p. 68; *Nánási* 2003, p. 16.

²³ *Nánási* 2003, p. 60.

²⁴ *Báthori et alii* 1998, p. 69.

²⁵ *Szilágyi* 2016, p. 305; *Ottományi* 2022, p. 233, fig. 14.

²⁶ Colecția numismatică a lui Andrassy a constat din piese descoperite în timpul săpăturilor arheologice sau primite cadou, dar o bună parte au fost achiziționate din fonduri proprii (*Nánási* 2003, p. 34).

²⁷ *Nánási* 2003, p. 62.

²⁸ Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv. 1932/a.

²⁹ Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv. 1932/b.

³⁰ *Benedek* 1996, p. 6, p. 263–264.

vâneze rațe sălbatice lângă satul Otomani, pe o insula numită Földvár [*Cetatea de pământ*]³¹ în Valea Ierului și a găsit un topor în pământul proaspăt arat³². În 1924 a auzit că dr. Roska Márton se afla la Biharea³³, în scopul efectuării unor săpăturile arheologice în zonă³⁴. Andrásy l-a vizitat pe renumitul arheolog clujean, prilej cu care l-a invitat la Valea lui Mihai³⁵. Prietenia dintre Roska și Andrásy³⁶ a început, probabil, în acel an și relația dintre ei a fost una strânsă, lucru dovedit de corespondența³⁷ rămasă de la ei. În capitolul de *Introducere* a „Repertoriului Arheologic al Transilvaniei”, Roska își exprimă recunoștința față de prietenul său Andrásy (fig. 2)³⁸, care de-a lungul mai multor ani, a oferit asistență pentru realizarea repertoriului său arheologic, prin raportarea, de fiecare dată, a celor mai noi descoperiri arheologice³⁹. În același timp, Roska l-a învățat pe Andrásy arheologie, chiar i-a trimis cărți de specialitate în acest scop⁴⁰. La Valea lui Mihai timp de patru zile, din 29 august și până în 2 septembrie 1924, au săpat împreună o așezare preistorică⁴¹. Tot în anul 1924, împreună, au început primele săpături arheologice la Otomani⁴², continuate în 1925⁴³ și 1928⁴⁴. Finanțările cercetării arheologice au fost susținute de Andrásy și de Benedek Zoltán, director de bancă la Oradea⁴⁵. Roska Márton i-a mulțumit, în publicațiile sale, prietenului său Andrásy Ernő, care și-a oferit ajutorul necondiționat în timpul săpăturilor arheologice de la Otomani⁴⁶.

Începând cu anul 1958, atenția cercetărilor s-a orientat din nou asupra așezărilor multi-stratigrafice de la Otomani. Astfel, Mircea Rusu din partea *Institutului de Arheologie din Cluj-Napoca* și Ivan

Fig. 3. Cheșereu 1934 III. 20. Săpăturile mormântului gepidic. Fotografiat de dr. Cozac Lajos. Mormânt din sec. V, întins pe spate, E-V. / Fig. 3. Cheșereu 1934 III. 20. The excavations of the Gepidic grave, laying on its back, E-V.

³¹ Roska 1942, p. 215; Ordentlich *et alii* 2014a, p. 129–132; Lakatos-Balla 2014, p. 232.

³² Ordentlich 1973, p. 8; Ghemiș 2016, p. 232–233.

³³ Vincze 2005, p. 7–8, p. 11–14.

³⁴ Roska 1925, p. 403–404; Rusu 1960, p. 7; Gáll 2013, p. 30.

³⁵ Némethi 2013, p. 11.

³⁶ Nánási 2003, p. 39–40; Némethi 2013, p. 11–12.

³⁷ Nánási 2003, p. 75–77.

³⁸ Colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr. inv.: 854/6. Dorim să menționăm faptul că imaginea a fost făcută în anul în care a ieșit de sub tipar renumitul *Repertoriu arheologic al Transilvaniei*, al profesorului Roska Márton.

³⁹ Roska 1942, p. 8.

⁴⁰ Ottományi 2022, p. 229.

⁴¹ Roska 1924, p. 313; Roska 1932, p. 73–74; Roska 1942, p. 81; Roman, Némethi 1978, p. 14; Hágó 2022, p. 212.

⁴² Roska 1924, p. 314.

⁴³ Roska 1925, p. 400–402;

⁴⁴ Roska 1929, p. 204;

⁴⁵ Nánási 2003, p. 39; Némethi 2013, p. 11.

⁴⁶ Roska 1929, p. 193, nota 1; Roska 1930, p. 171.

Ordentlich de la *Muzeul Regional* din Oradea l-au vizitat pe Andrásy la Valea lui Mihai. El i-a dus pe cei doi arheologi la siturile de la *Földvár* [Cetatea de pământ / Insulă]⁴⁷ și *Várhegy* [Cetățuie]⁴⁸, după care au început cercetările arheologice sistematice între anii 1958–1962, sub conducerea profesorului-academician dr. Kurt Huredt⁴⁹. Din nefericire, Andrásy n-a mai reușit să participe la aceste săpături. El a finanțat începerea cercetărilor arheologice de la Otomani cu 2.000 de lei, cu condiția ca descoperirile, după finalizarea săpăturilor și procedurilor de restaurare, să ajungă la Valea lui Mihai⁵⁰. În publicațiile ulterioare privind săpăturile arheologice din Otomani și Sălacea în anii '50–60, numele lui Andrásy nu mai este amintit.

Fig. 4. Galoșpetreu, săpătura mamutului în 1956 IV. 4. „Luăm masa de prânz. Gönczy Sándor inginer; Bekő István învățător, Puskás Zoltán profesor; Sass Kálmán preot reformat și eu”. Fotografiat de Tusa Lajos, profesor. / Fig. 4. Galoșpetreu, the excavation of the mammoth in 1956 IV. 4. „We are having lunch. Gönczy Sándor engineer; Bekő István teacher, Puskás Zoltán professor; Sass Kálmán Reformed priest and me”.

În anii '30 Andrásy, pe baza celor învățate de la Roska, a făcut săpături singur⁵¹. În 1934 a săpat cel mai mare cimitir de avari, descoperit la acea vreme, la Cheșereu – *Dealul Izvorului* [Érkészerű – *Forrásdomb*⁵²], unde a descoperit mai multe morminte de inhumăție⁵³ (fig. 3)⁵⁴. Era vorba de înmormântări regulate, cu morminte plasate unul lângă altul, orientate est-vest⁵⁵. În cele zece morminte s-au descoperit săbii, cuțite de fier, cataramă din bronz sau din fier, iar în cazul mormântului nr. 1 și scheletul unui câine la picioarele decedatului⁵⁶.

⁴⁷ Ordentlich *et alii* 2014a, p. 129.

⁴⁸ Ordentlich *et alii* 2014b, p. 139.

⁴⁹ Cercetările arheologice au fost derulate la *Cetatea de pământ* în perioadele 5–30 iulie 1958; 11–30 mai 1959; 14–30 septembrie 1961 și 3–30 septembrie 1962 (Ordentlich 1963, p. 116; Ordentlich 1973, p. 52–54) în timp ce săpăturile arheologice de la *Cetățuie* au fost efectuate între 21 septembrie – 3 octombrie 1959 și în 17 mai 1960 (Ordentlich 1973, p. 10–11).

⁵⁰ Nánási 2003, p. 40.

⁵¹ Andrásy 1944, p. 91–93.

⁵² Roska 1942, p. 80.

⁵³ Comsa 1972, p. 211; Dumitrașcu 1974, p. 24; Némethi 1999, p. 36; Istvánovits 2022, p. 202.

⁵⁴ Colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr. inv.: 854/3.

⁵⁵ Nánási 2003, p. 54.

⁵⁶ Némethi 2013, p. 18–19.

Situl arheologic de la Galoșpetreu – *Dealul legii* [Gálospetri – *Törvénydomb*] este bine cunoscut în literatura de specialitate, datorită materialelor ceramice datate în neolitic, descoperiri ce au ajuns în colecția personală a lui Andrásy⁵⁷. Primele cercetări arheologice, mai modeste, au fost efectuate în anii 1953 și 1954, când au descoperit fragmentele osoase ale unui mamut.

Muzeograful Jurcsák Tibor⁵⁸ – însoțitorul fidel al lui Andrásy în anii '50 ai secolului trecut – a restaurat și conservat descoperirile, care la final au ajuns la muzeul din Valea lui Mihai⁵⁹. În primăvara anului 1956⁶⁰ (fig. 4–5)⁶¹ și apoi în septembrie 1957 dr. Andrásy a săpat din nou la *Dealul legii* și a făcut noi descoperiri valoroase⁶². Cercetări de mai mare amploare au fost programate în vara anului 1958 împreună cu Jurcsák Tibor, căruia Andrásy i-a oferit suma de 2000 de lei pentru a onora munca sa, bineînțeles, cu condiția ca obiectele găsite, după prelucrare și restaurare, să fie trimise la muzeul din Valea lui Mihai⁶³. Nici la aceste săpături nu a mai putut participa.

Începând cu anul 1957⁶⁴, dar în mod special în luna martie a anului 1958, mai multe persoane din Valea lui Mihai au fost hărțuite de către autoritățile comuniste, iar dintre ele peste treizeci au fost chiar și arestate. Andrásy Ernő a fost arestat în data de 25 iulie 1958⁶⁵ și a fost condamnat la închisoare pe viață de către regimul comunist⁶⁶ pe baza unor acuzații neîntemeiate și nedrepte. După condamnare a fost trimis la închisoarea din Oradea, iar apoi la Pitești, Dej și Orăștie, suferind mult din cauza condițiilor inumane și crude din închisori. În anii petrecuți în închisoare, casa și colecția sa muzeală valoroasă au fost practic jefuite. Materialele arheologice, colecția de numismatică,⁶⁷ de oologie și de

Fig. 5. Galoșpetreu, 1956 IV. 4. „Este săpată groapa, are 3 × 4 m și în unele locuri a atins adâncimea de 3,5 m. Din fiecare nivel am luat probă”. / Fig. 5. Galoșpetreu, 1956 IV. 4. „The pit is being dug, it has 3 by 4 m and in some places it reached 3.5 m. From each layer we took samples”.

⁵⁷ Roska 1934, p. 152; Roska 1942, p. 96; Dumitrașcu 1974, p. 34–35; Némethi 1999, p. 33; Hágó 2022, p. 213, fig. 2–3.

⁵⁸ Dumitrașcu, Paina 1986, p. 682; Wanek 2013, p. 39; Posmoșanu 2017, p. 93–98.

⁵⁹ Nánási 2003, p. 43.

⁶⁰ Ottományi 2022, p. 229, fig. 9.

⁶¹ Colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr. inv.: 854/2 și 854/4.

⁶² Némethi 2013, p. 13.

⁶³ Nánási 2003, p. 43.

⁶⁴ Preotul reformat Sass Kálmán în anul 1936 a fost numit pastorul bisericii de la Valea lui Mihai (Báthori et al. 1998, p. 71), iar în 17 februarie 1957 securitatea de la Oradea l-a arestat (Sóki 2017, p. 46); în vremea respectivă avea 53 de ani, și era tatăl a cinci copii (Tófalvi 2005, p. 84). Știa exact că nu se va putea întoarce niciodată la familia lui. Rechizitoriul întocmit împotriva lui avea 2.000 de pagini (Tófalvi 2005, p. 84). A fost condamnat la moarte pe 6 octombrie 1958 (Szilágyi 2019, p. 101), în ziua comemorării execuției martirilor din Arad, și executat la Orăștie în 2 decembrie 1958 (Sóki 2017, p. 46). În anul 1959 soția, cei patru copii și nepoțica de abia doi ani au fost deportați noaptea în *Bărăgan*, în satul Olaru (jud. Călăraș). Familia a locuit într-o colibă săpată în pământ timp de nouă ani. Doar după eliberarea lor, au aflat că tatăl și soțul familiei, Sass Kálmán, fusese executat (Tófalvi 2005, p. 84).

⁶⁵ Familia a trăit în teroare săptămâni întregi; se știa că vine și rândul lui; a fost ultimul, al 36-lea, care a fost arestat. A rămas ultimul pentru că soția unuia dintre milițienii de la Valea lui Mihai era însărcinată și a dorit cu orice preț să nască cu Andrásy, el fiind singurul medic în care avea încredere. La 23 iulie 1958 a ajutat la nașterea copilului, iar două zile mai târziu, în datat de 25, vineri seara la ora 9, a fost arestat (Balaskó 2002, p. 28).

⁶⁶ Sóki 2017, p. 46.

⁶⁷ Szócs 2022, p. 246–247.

picturi, alături de bibliotecă sa compusă din cca. 4000 de volume au fost confiscate⁶⁸ și transportate la Muzeul Regional din Oradea⁶⁹, iar antichitățile fără valoare și câteva piese de mobilier au fost donate muzeului din Săcuieni⁷⁰. La 12 aprilie 1964 a fost eliberat printr-un decret de amnistie⁷¹. Întoarcerea sa la Valea lui Mihai a adus o mare bucurie familiei; copii săi, care locuiau în străinătate, au fost anunțați prin intermediul unei scrisori de eliberarea sa. A fost epuizat și slăbit, dar soția sa l-a îngrijit cu multă răbdare și devotament (fig. 6)⁷². După ce și-a recăpătat puterea și entuziasmul pentru muncă, a lucrat ca asistent medical, 3-4 ore pe zi, la maternitatea din Valea lui Mihai. Andrassy Ernő, care pe parcursul vieții sale a trecut prin multe încercări și a depășit multe obstacole, a murit în data de 1 mai 1968⁷³ și a fost înmormântat două zile mai târziu în cimitirul din Valea lui Mihai⁷⁴.

Fig. 6. 1951 X. Pe lateral oala preistorică de 172 litri. „Împreună cu soția mea. Ajutorul meu fidel și în munca mea la muzeu.”
/ Fig. 6. 1951 X. On the side the prehistoric pot of 172 liters. „With my wife. My loyal help in my work at the museum.”

Dr. Andrassy Ernő și-a dedicat viața științei, dar totuși a fost uitat, nemeritat, destul de repede. Prin aceste rânduri dorim să-i prețuim memoria, amintindu-i viața și munca sa multidisciplinară: medic, ornitolog, arheolog și persoană publică, inițiator al cercetării arheologice a Văii Ierului. A fost fondatorul și directorul primului muzeu privat al României anilor '50 ai secolului trecut, unde a expus o colecție unică etnografică, numismatică, arheologică și paleontologică⁷⁵.

⁶⁸ Nánási 2003, p. 16.

⁶⁹ Păunescu 1964, p. 321, nota 1; Comșa 1972, p. 212, nota 25; Némethi 2013, p. 19; Lakatos-Balla 2014, p. 215–216; Szócs 2022, p. 242.

⁷⁰ Nánási 2003, p. 16. O parte din colecția sa a ajuns la Muzeul din Carei prin mijlocirea profesorului Tusa Lajos din Valea lui Mihai (Nánási 2003, p. 72).

⁷¹ Nánási 2005, p. 32.

⁷² Colecția de fotografii a Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, nr. inv.: 854/5.

⁷³ Báthory *et al.* 1998, p. 68; Bokor 1999, p. 148; Nánási 2003, p. 19; Nánási 2005, p. 32; Kovács 2006, p. 70; Sóki 2017, p. 46; Szilágyi 2019, p. 10.

⁷⁴ Nánási 2003, p. 17–18.

⁷⁵ Balaskó 2002, p. 31.

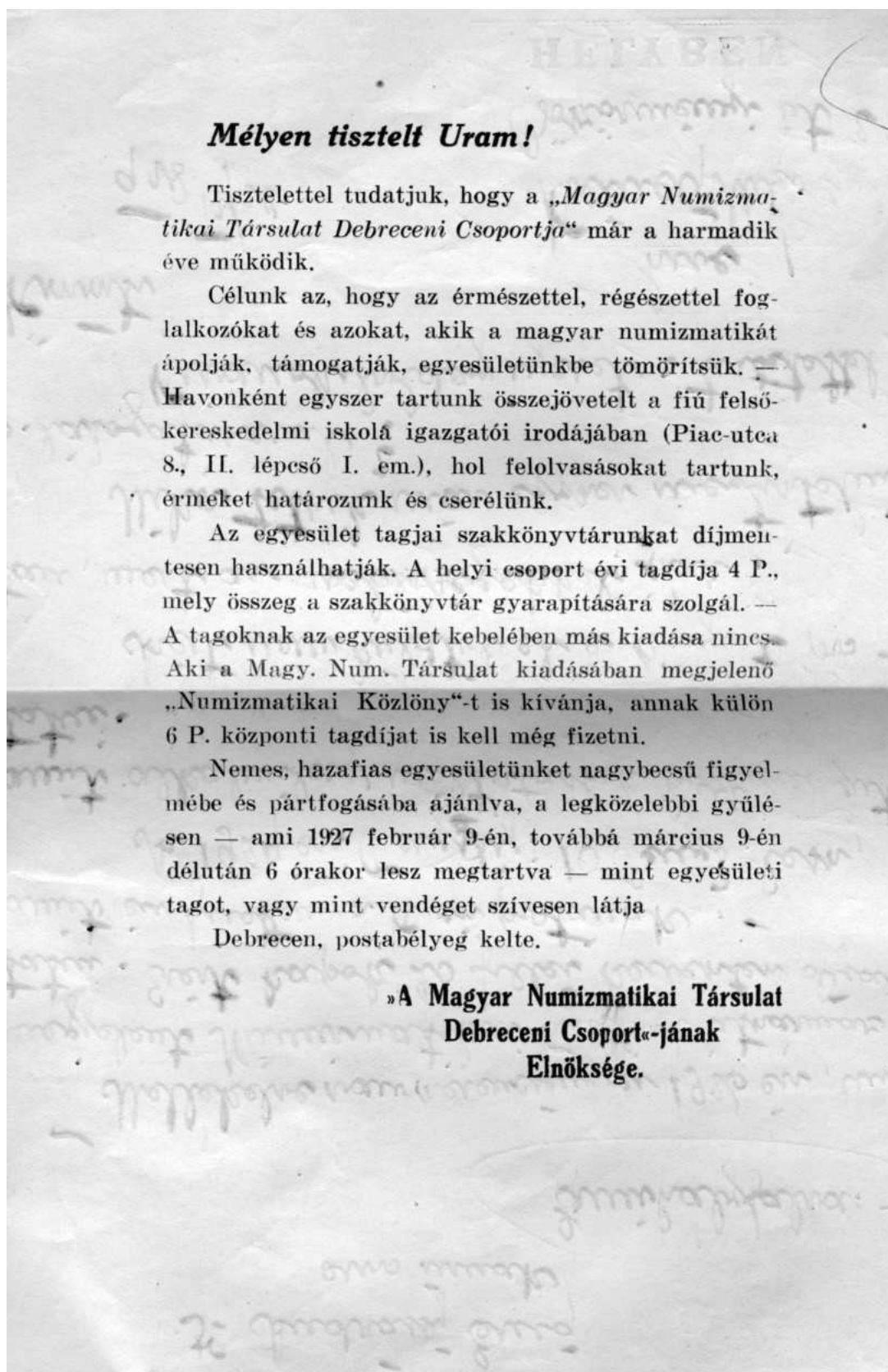

Fig. 7. Invitație adresată lui Andrásy Ernő de a deveni membru al *Societății Maghiare de Numismatică*, filiala Debrecen (1927). Colecția de documente a Muzeului Țării Crișurilor Oradea, nr. inv. 3112.

Fig. 7. Invitation addressed to Andrásy Ernő to become a member of the Hungarian Numismatic Society, Debrecen branch (1927). Collection of the Țării Crișurilor Oradea Museum, inv. no. 3112.

Onorabile Domn

Vă informăm cu respect că *Societatea Maghiară de Numismatică, filiala Debrecen* funcționează deja de trei ani.

Scopul nostru este să-i unim în asociația noastră pe cei care se ocupă de numismatică și arheologie, și pe cei care sprijină numismatica maghiară. Ținem întâlniri o dată pe lună în biroul directorului „Școlii Superioare de Afaceri” (strada Pieței nr. 8, scara II, etaj I.), unde se citesc lucrări, se determină monede și se fac schimburi.

Membrii asociației pot folosi biblioteca noastră de specialitate, fiind scutiți de taxă. Membrii grupului local plătesc o taxă anuală de 4 P.(pengő), care sumă servește la îmbogățirea bibliotecii de specialitate. Membrii nu au alte cheltuieli față de asociație. Cei care doresc și „Buletinul Numismatic” editat de *Societatea Numismatică Maghiară* trebuie să plătească separat o cotizație centrală de 6 P (pengő). Recomandăm atenției și protecției dumneavoastră prețioase asociația noastră nobilă, patriotică, la următoarea ședință – care va avea loc pe 9 februarie sau 9 martie 1927, după masă la ora 6 – în calitate de membru sau ca invitat al asociației.

Datat la Debrecen, cu ștampila poștală.

Direcțiunea
Societății Numismatice Maghiare
filiala Debrecen

BIBLIOGRAFIE

- Andrássy 1944 E. Andrássy, *Népvándorlaskori temető Érmihályfalván (Bihar VM)*, în: *Közlemények az Erdélyi Nemzeti Múzeum Történeti-, Művészeti- és Néprajzi Tárától. IV. kötet, 1–2. szám.* Kolozsvár, 1944, p. 91–96.
- Andrássy 1957 E. Andrássy, *Az Érmellék madárvilága*, în: *Aquila* 63–64, 1957. p. 173–176.
- Balaskó 2002 V. Balaskó, *Élet a föld alatt. Második kiadás. Királyhágómelléki Református Egyházkerület, Nagyvárad*, 2002.
- Báthori et alii 1998 F. Bátori F., I. Bokor, J. Kiss-Kőrösi (eds.), *Érmihályfalva*, în: *Készült a Királyhágómelléki Református Egyházkerület Szeczi Kertész Ábrahám nyomdájában, Érmihályfalva*, 1998.
- Béczy 1971 T. L. Béczy, *Catalogue of the Oological Collection of the Museum in Oradea*, Oradea, 1971.
- Benedek 1996 Z. Benedek, *Érmellék. Erdélyi tájak, Orosháza*, 1996.
- Bokor 1999 I. Bokor, *Az érmihályfalvi temető és sírjelei*, în: *Partiumi füzetek, 7. Hol sírjaink domborulnak. Partiumi temetők*, Nagyvárad, 1999, p. 142–156.
- Comșa 1972 M. Comșa, *Unele date privind regiunea din nord-vestul României în secolele V-IX*, în: S. Dumitrașcu, C. Hora, T. Jurcsák, T. Mózes, I. Ordentlich (eds.), *Centenarul Muzeal Orădean*, Oradea, 1972, p. 209–213.
- Csörgey 1929 T. Csörgey, *Madártani kongresszusok az 1926–28-ik években*, în: *Aquila*, XXXIV–XXXV, 1929, p. 465–468.
- Dávid 2009 L. Dávid, *Egy földtanász-polihisztor a XX. Századból: Kovács János (1816–1906)*, în: *Műszaki szemle*, 46, 2009, p. 18–23.
- Dávid et alii 2005 L. Dávid, T. Kangút, G. Várady, *Biharországtól a Nílus vidékére: Kovács János (1816–1906)*, în: *Földrajzi Múzeumi Tanulmányok* 14, 2005, p. 11–20.
- Dobay 1932 L. Dobay, *Erdély nappali ragadozó madarai*, în: *Kócsag, új sorozat V. 3–4*, 1932, p. 85–102.
- Dumitrașcu 1974 S. Dumitrașcu (ed.), *Repertoriul Monumentelor naturii, arheologice, istorice, etnografice, de arhitectură și artă din județul Bihor. Directorul Muzeului Țării Crișului, Oradea*, 1974.
- Dumitrașcu, Paina 1986 S. Dumitrașcu, M. I. Paina, *Personalia 1986*, în: *Crisia XVI*, 1986. p. 681–685.
- Emódi 2015 J. Emódi, *Bihar megye nemes családjai. A római katolikus, református és evangélikus anyakönyvek tükrében I, A-B*, Nagyvárad, 2015.

- Gáll 2013 E. Gáll, *Roska Márton és az erdélyi régészet (tegnap és ma)*. Kritikai megjegyzések az erdélyi örmény-magyar tudós kora középkori tanulmányaihoz, in: *Dolgozatok VI–VII (XVI–XVII)*, 2013, p. 27–57.
- Ghemiș 2016 C. Ghemiș: *From the History of Archaeological Researches in Crișana: Dr. Ernest Andrassy (I)*, in: *Ziridava* 30, 2016, p. 229–252.
- Hágó 2022 A. N. Hágó, *Ernő Andrassy's Research in the Prehistory*, in: G. I. Farkas (ed.), "We Should Not, However, Think That We Are Pioneers". *Museum on Troubled Waters in the Past and Today*, Nyíregyháza, Szeged, 2022, p. 211–224.
- Istvánovits 2022 E. Istvánovits, *Ernő Andrassy's Research in the Roman Age and Migration Period*, in: G. I. Farkas (ed.), "We Should Not, However, Think That We Are Pioneers". *Museum on Troubled Waters in the Past and Today*, Nyíregyháza, Szeged, 2022, p. 197–210.
- Kocs 2007 I. Kocs, *A Székely Nemzeti Múzeum Természettudományi Osztályának tevékenysége a kezdetektől napjainkig*, in: *Acta Siculica*, 2007, p. 13–15.
- Kocs 2009 I. Kocs, *Köntzei Gergő levelezése és kapcsolódó levelezés a Székely Nemzeti Múzeummal, 1933–1980*, in: *Acta Siculica*, 2009, p. 145–181.
- Kovács 1863 J. Kovács, *Földtani kirándulások Bihar megyében a Sebes- és Fekete-Körös közötti vidéken*, in: J. Szabó (ed.), *Magyarhoni Földtani Társulat Munkálatai II*, 1863, p. 54–64.
- Kovács 2006 R. Kovács, *Érmihályfalvi temetők Partiumi füzetek*, 43, Nagyvárad, 2006.
- Kovács, Szilágyi 2016 R. Kovács, É. A. Szilágyi, *Érmihályfalva neves személyiségei*, in: É. A. Szilágyi (ed.): *Emlékiül, hogy emlékez. Érmihályfalva város monográfiája*, Érmihályfalva, 2016, p. 307–317.
- Lakatos-Balla 2014 A. Lakatos-Balla, *A Biharvármegyei és Nagyvárad-i Régészeti és Történelmi Egylet régészeti és műemlékvédelmi tárgyú levelezése (1872–1929)*, in: A. Emödi (ed.), *Tanulmányok Nagyvárad-Újváros megalapításának 300. évfordulója alkalmából (1714–2014)*, *Miscellanea Historica Varadinensia IV*, Nagyvárad, 2014, p. 207–314.
- Nánási 2003 Z. Nánási Z., *Dr. Andrassy Ernő az Érmellék utolsó polihisztorja*. *Partiumi füzetek*, 24. Nagyvárad, 2003.
- Nánási 2005 Z. Nánási, *Dr. Andrassy Ernő életéről és munkásságáról*, in: R. Kovács, I. Szalai, S. Ádám (eds.), *Érmihályfalva. Barangolás múltba és jelenbe*, Érmihályfalva, 2005, p. 31–36.
- Németi 1999 J. Németi, *Repertoriul arheologic al zonei Careiului*, *Bibliotheca Thracologica*, XXVIII, București, 1999.
- Németi 2013 J. Németi, *Az Érmellék ősrégészeti, császárkor- és árpádkori kutatásának története dr. Roska Márton és dr. Andrassy Ernő barátságának tükrében*, in: *Dolgozatok VI–VII (XVI–XVII)*, 2013, p. 7–25.
- Nestor 1933 I. Nestor, *Der Stand der Vorgeschichtsforschung in Rumänien*, in: *BRGK* 22, 1932 (1933), p. 11–181.
- Ordentlich 1963 I. Ordentlich, *ПОСЕПЕНИЯ В ОТОМАНИ В СВЕТЕ ПОСЛЕДНИХ РАСКОПОК*, in: *Dacia VII*, 1963, p. 115–138.
- Ordentlich 1973 I. Ordentlich: *Cercetările de la Otomani și Sălacea și locul lor în contextul culturii Otomani*, [Teza de doctorat], Iași, 1973.
- Ordentlich et alii 2014a I. Ordentlich, M. Lie, C. Ghemiș, *Otomani "Cetatea de pământ = Földvár"*, Bihor County, in: F. Gogâltan, C. Cordoș, A. Ignat (eds.), *Bronze Age Tell, Tell-like and Mount-like Settlements on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin. History of research*, Cluj-Napoca, 2014, p. 129–138.
- Ordentlich et alii 2014b I. Ordentlich, M. Lie, C. Ghemiș, *Otomani "Cetățuie = Vârhegy"*, Bihor County, in: F. Gogâltan, C. Cordoș, A. Ignat (eds.), *Bronze Age Tell, Tell-like and Mount-like Settlements on the Eastern Frontier of the Carpathian Basin. History of research*, Cluj-Napoca, 2014, p. 139–147.
- Ottományi 2022 K. Ottományi, *Dr. Ernő Andrassy, Museum Director, Researcher of the Ier Valley Prehistory*, in: G. I. Farkas (ed.), "We Should Not, However, Think That We Are Pioneers". *Museum on Troubled Waters in the Past and Today*. Nyíregyháza, Szeged, 2022, p. 225–239.
- Păunescu 1964 Al. Păunescu, *Cu privire la perioada de sfârșit al epipaleoliticului în nord-vestul și nord-estul României și unele persistente ale lui în neoliticul vechi*, in: *SCIV* 15, 3, 1964, p. 321–336.
- Posmoșanu 2017 E. Posmoșanu, *In Memoriam Tiberiu Jurcsák (1926–1992)*, in: *Nymphaea* XLIV, 2017, p. 93–104.
- Roman, Németi 1978 P. Roman, Németi I., *Cultura Baden în România*, București, 1978.
- Roska 1924 M. Roska, *Recherches préhistoriques pendant l'année 1924*, in: *Dacia I*, 1924, p. 297–316.
- Roska 1925 M. Roska, *Rapport préliminaire sur les fouilles archéologiques de l'année 1925*, in: *Dacia II*, 1925, p. 400–416.
- Roska 1929 M. Roska, *Cercetări la Cetățuie de la Otomani* in: *ACMIT* 1929, p. 192–205.

- Roska 1930 M. Roska, *Ásatások az Ottományi Várhegyen és Földvárban*, in: *Dolgozatok Szeged VI*, 1930, p. 163–177.
- Roska 1932 M. Roska, *Stațiunea preistorică de la Valea lui Mihai*, in: *AISC 3*, 1932, p. 73–80.
- Roska 1934 M. Roska, *Adatok Erdély őskori kereskedelmi, művelődési és népvándorlási útjaihoz*, in: *ArchÉrt XLVII*, 1935, p. 149–158, p. 209–210.
- Roska 1942 M. Roska, *Erdély régészeti repertórium*, Cluj-Napoca, 1942.
- Rusu 1960 M. Rusu, *Contribuții arheologice la istoricul cetății Biharea*, in: *AISC 3*, 1960, p. 8–25.
- Sóki 2017 B. Sóki, *Érmellék híres szülöttei*, in: *Művelődés, közművelődési havilap LXX*, 1, 2017, p. 43–47.
- Szilágyi 2016 É. A. Szilágyi, *Múzeumok Érmihályfalván*. in: Szilágyi É. A. (eds.), *Emlékkül, hogy emlékezz!* Érmihályfalva város monográfiája, Érmihályfalva, 2016, p. 303–305.
- Szilágyi 2019 É. A. Szilágyi (ed.), *100 év – 100 személy. Érmihályfalva jeles személyiségei a 20. századból*, Érmihályfalva, 2019.
- Szócs 2022 P. L. Szócs, *Medieval and Early Modern Finds in the Collections of Dr. Andrassy Ernő*, in: G. I. Farkas (ed.), *“We Should Not, However, Think That We Are Pioneers”. Museum on Troubled Waters in the Past and Today*, Nyíregyháza, Szeged, 2022, p. 241–253.
- Tófalvi 2005 Z. Tófalvi, *Sass Kálmán érmihályfalvi lelkész*. In: Kovács R., Szalai I., Ádám S. (eds.): *Érmihályfalva. Barangolás múltba és jelenbe*. Kiadja Érmihályfalva Polgármesteri Hivatala. Érmihályfalva, 2005. p. 82–85.
- Tusa 2005 Z. Tusa, *Tusa Lajos*. in: R: Kovács, I. Szalai, S. Ádám (eds.), *Érmihályfalva. Barangolás múltba és jelenbe*, Érmihályfalva, 2005, p. 89–90.
- Vincze 2005 Z. Vincze, *Roska Márton a kolozsvári régészeti iskola megalapítója*, in: *Honismeret XXXIII*, 5, 2005, p. 7–16.
- Wanek 2013 F. Wanek, *Jurcsák Tibor tudományos hagyatéka*, in: *Historia Scientiarum 11*, 2013, p. 37–45.

RECENZII

CRISTIAN EDUARD ȘTEFAN, AȘEZAREA
NEO-ENEOLITICĂ DE LA ALDENI-GURGUIUL
BALAURULUI, JUD. BUZĂU. O REEVALUARE
INTERDISCIPLINARĂ, BIBLIOTECA
MOUSAIOS 19, EDITURA CETATEA DE
SCAUN, TÂRGOVIȘTE, 2023, 467 P.

Reevaluarea unor vechi colecții arheologice sau publicarea integrală a vestigiilor și informațiilor din situri cercetate cu multe decenii în urmă sunt demersuri absolut necesare, mai ales că la ora actuală există variate posibilități de a valorifica, într-o manieră completă și complexă, astfel de loturi de materiale. O asemenea „aventură” nu este deloc ușoară în condițiile în care se utilizează vechi documentații de șantier, mai mult sau mai puțin temeinic realizate, materiale dispărute în colecții diferite și chiar obiecte care nu mai pot fi găsite. Există însă temerari care s-au încumetat să valorifice săpături mai vechi, dar cu rezultate bogate, iar un astfel de exemplu îl reprezintă și colegul Cristian Eduard Ștefan care, foarte recent, a lansat pe piața publicațiilor arheologice un interesant volum asupra căruia vom zăbovi în rândurile de față.

Așezarea neo-eneolitică de la Aldeni-Gurguiul Balaaurului, jud. Buzău. O reevaluare interdisciplinară este o contribuție editorială care îl are ca principal autor pe arheologul Cristian Eduard Ștefan, dar care a fost sprijinit în eforturile sale de o echipă de specialiști precum: D. Baciș, A. Bălășescu, M. Dimache, C. Georgescu, M. Golea, F. Mihail și G. Vasile.

Lucrarea valorifică, într-o manieră interdisciplinară, vestigiile arheologice provenite din situl de la Aldeni, aflat în județul Buzău, și cercetat în mai multe etape, respectiv în anii 1940, 1942, 1943, 1955, 1983 și 1985.

Structurat după modelul monografiilor de sit, volumul amintit este deschis de o *Introducere* în care se argumentează motivele și necesitatea publicării acestei sinteze, cel mai important argument fiind acela că mare parte a informațiilor și materialelor erau inedite.

De altfel, în *Istoricul cercetărilor*, colegul C. E. Ștefan face o trecere în revistă a celor mai importante etape de cercetare și îi nominalizează pe specialiștii care și-au concentrat atenția asupra sitului de la Aldeni-Gurguiul Balaaurului. Reținem în acest sens că săpăturile s-au desfășurat în trei faze distincte, respectiv 1940–1943 (Gh. Ștefan), 1955 (Gh. Ștefan și E. Comșa), 1983 și 1985 (E. Comșa), fiind documentate secvențe de locuire diferite, atribuite neo-eneoliticului.

Cadrul natural și elementele de paleoeconomie constituie subiectul capitolului II al cărții, semnat tot de C. E. Ștefan, și care plasează situl de la Aldeni într-un context microzonal, ale cărui trăsături

geo-morfologice sunt foarte atent punctate. Pentru a înțelege dinamica teritorială a comunităților Stoicani-Aldeni, autorul face o serie de precizări legate de amplasamentul acestor situri, care se găsesc pe poziții topografice foarte variate.

Cel de-al treilea capitol al lucrării este intitulat *Structuri de habitat* și este semnat tot de C. E. Ștefan. Pe baza documentației de șantier păstrate și a succintelor rapoarte publicate cu decenii în urmă, autorul face o serie de precizări utile, privitoare la existența în situl de la Aldeni – *Gurguiul Balaurului* a unor locuințe adâncite, aparținând nivelurilor Boian și Stoicani-Aldeni, la care se adaugă și construcții de suprafață. Numeroase vetre au fost identificate în nivelurile neo-eneolitice de aici, precum și câteva gropi menajere.

Un capitol consistent, cel de-al IV-ea, este dedicat *Ceramicii. Tipologie și tehnologie*. C. E. Ștefan discută loturile ceramice avute la dispoziție în funcție de etapele de frecventare ale sitului de la Aldeni, respectiv olăria Boian-Bolintineanu, Boian-Giulești și Stoicani-Aldeni, cea din urmă fiind cea mai consistentă numeric. Pentru formele ceramice principale au fost decelate diverse variante, fiind făcute și precizări morfometrice relevante.

Foarte util este segmentul dedicat *Considerațiilor asupra tehnologiei de manufacturare a ceramicii eneolitice de tip Stoicani-Aldeni*, deoarece autorii, M. Dimache și C. E. Ștefan, au optat pentru studiul comparativ al unor eșantioane de olărie din trei situri distincte, folosind analiza petrografică, urmărindu-se natura incluziunilor, a matricei, detalii de microstructură și porozitate. Rezultatele obținute aduc o serie de completări față de ceea ce se știa până acum prin simpla analiză vizuală a ceramicii și anume că pentru mediul Stoicani-Aldeni se păstrează o tradiție a utilizării cioburilor pisate în amestec cu nisip, ca principali degresanți, tehnologia de confecționare păstrează și elemente specifice olăriei cucuteniene, iar temperatura de ardere a vaselor analizate se plasează în jurul a 900° C.

Într-un capitol separat, semnat de C. Georgescu, sunt discutate *Vasele miniaturale și un suport cilindric cu un decor insolit*, descoperite în situl eneolitic de la Aldeni. Recipientele de lut de foarte mici dimensiuni au fost tratate în mod individual, pentru fiecare exemplar fiind realizată o descriere amplă, iar apoi au fost aduse în discuție posibile utilizări ale acestor vase. O piesă ceramică mai specială este suportul de vas pictat, care a fost analizat temeinic din perspectivă tehnologică.

Plastica și obiectele din lut constituie un alt capitol consistent al lucrării. Dacă pentru nivelurile Boian sunt cunoscute doar 2 piese, pentru etapa Stoicani-Aldeni au fost valorificate 136 de exemplare. La toate acestea se mai adaugă și unele vase antropomorfe, „altărașe”, pintadere, podoabe de lut, care pot fi legate mai ales de domeniul spiritual. Un artefact cu totul deosebit este, potrivit autorului, locuința miniaturală de lut, deși, ar putea fi vorba, mai degrabă, de un altăraș.

Colegul F. Mihail semnează capitolul VIII al lucrării, intitulat *Piesele din piatră și materii dure animale din așezarea de la Aldeni – Gurguiul Balaurului*. Pe baza eșantionului avut la dispoziție, autorul a analizat artefactele din piatră și os/corn aferente fiecărui nivel arheologic. Dacă pentru etapele de locuire aferente fazelor Boian au fost studiate relativ puține piese, lotul de unelte și arme specifice mediului Stoicani-Aldeni este mult mai consistent. Analiza riguroasă a pieselor litice a demonstrat și faptul că o bună parte a materiei prime pentru utilajul cioplit era constituită din silex balcanic, adus de la distanțe relativ mari, în cadrul activităților de schimb intercomunitar. De asemenea, locuirea eneolitică de la Aldeni a furnizat și un consistent număr de piese finite, realizate din os și corn.

Capitolul IX – *Oase umane în așezarea eneolitică* discută pe scurt o informație provenită din vechile săpături, potrivit căreia, la Aldeni, în nivelurile Stoicani-Aldeni, a apărut și un fragment de os uman, pierdut ulterior. G. Vasile, care semnează acest capitol, a încercat să plaseze această descoperire într-un context mai larg, în care menționează vestigii similare atribuite aceluiași nivel cronologic.

Fauna eneolitică de la Aldeni – Gurguiul Balaurului (jud. Buzău), constituie subiectul celui de-al X-lea capitol al volumului semnalat în rândurile de față. Colegii A. Bălășescu și D. Baciuc au analizat tot materialul arheozoologic din nivelurile Stoicani-Aldeni, obținând o serie de date care fac notă comună cu informațiile cunoscute pentru alte situri eneolitice din zona de sud a Moldovei și nord-estul Munteniei.

S-a observat că mamiferele domestice dominau categoric efectivele de animale gestionate de comunitățile eneolitice, iar vânătoarea avea un rol cu totul secundar.

Capitolul XI, semnat de M. Golea și intitulat *Materialul carpologic de la Aldeni-Gurguiul Balaurului*, aduce în discuție o serie de resturi vegetale, provenite din sedimentul păstrat în două recipiente ceramice, precum și urmele unor plante imprimate în lutul folosit la construirea pereților locuințelor. Au fost identificate cu prilejul acestei analize resturi ale mai multor specii de cereale, însă cantitatea acestora nu este relevantă pentru creionarea unui tablou mai amplu al practicilor legate de cultivarea plantelor de către comunitățile Stoicani-Aldeni.

Cronologia relativă și absolută reprezintă subiectul capitolului XII și aduce evidente elemente de noutate, mai ales prin prisma datărilor absolute, care pot rafina destul de mult limitele cronologice între care s-a desfășurat locuirea Stoicani-Aldeni. Astfel, pentru situl care face obiectul acestui volum, secvența eneolitică este cuprinsă, conform datelor calibrate, între aprox. 4300 și 4000 cal BC, fiind parțial sincronă cu etapa Gumelnița B1 și Cucuteni A2 și A3.

Concluziile, care fac trimitere și către viitoare cercetări, subliniază importanța sitului de la Aldeni prin aceea că se află în partea vestică a arealului de răspândire a acestui aspect cultural, spațiu care nu a fost prea bine cercetat. În aceste condiții, situl amintit de noi poate îndeplini rolul unui jalon important pentru studierea fenomenului Stoicani-Aldeni, în condițiile în care există o stratigrafie bine delimitată pe baza trăsăturilor ceramicii, dar și a datărilor absolute.

Un rezumat amplu în limba engleză, bibliografia consistentă și o ilustrație foarte generoasă și bine organizată sunt alte puncte forte ale acestei lucrări, care ar trebui să fie de referință pentru viitoarele cercetări ale fenomenelor eneolitice de la zona de contact a Moldovei cu Muntenia.

Vasile Diaconu,
Muzeal de Istorie și Etnografie,
Târgu Neamț

